II 10730

NICOLAE BĂNESCU

18244.

d.H. 610 — 1081 d.H.

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

ANASTASIA

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ACADEMI[illegible]
BIBLIO[illegible] S. E.
Cota II 10730
Inventar 18244

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Concepţia grafică: Doina DUMITRESCU

CARTE APĂRUTĂ CU SPRIJINUL MINISTERULUI CULTURII

Editor: Sorin DUMITRESCU

© **ANASTASIA 2003**

Str. Venerei 13, sector 2, Bucureşti, tel./fax: 2116745, 2109530
e-mail: anastasia@fx.ro

ISBN 973-682-046-7

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

NICOLAE BĂNESCU

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

VOL. II

[IMPERIUL BIZANTIN CLASIC]
(610-1081)

INSTITUTUL DE ... BIBLIOTECA STUDII S E EUROPENE

ediție îngrijită de
TUDOR TEOTEOI

Pentru Biblioteca Institutului de Studii Sud-Est Europene
10 noiembrie 2003 T. Teoteoi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
BĂNESCU, NICOLAE
Istoria Imperiului Bizantin / Nicolae Bănescu ; îngrijirea ed., note şi comentarii de Tudor Teoteoi.
- Bucureşti : Editura Anastasia, 2003
2 vol.
Vol. 2. - 2003. - Index. - ISBN 973-682-046-7

I. Teoteoi, Tudor (ed.)
94(945)-03 . .-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

NOTĂ PRIVIND EDITAREA VOLUMULUI AL II-LEA

Pentru acest volum, am urmat îndeaproape regulile de redactare încetăţenite la primul volum, căutând să păstrăm intact stilul, ca şi formele utilizate de autor.

Am întâmpinat unele dificultăţi în unificarea numelor proprii redate de către autor, mai ales a celor de origine arabă, pe care manuscrisul autograf le reproduce în mod neuniform, diferit de la un subcapitol la altul şi chiar de la o pagină la alta. În privinţa numelor greceşti, am continuat practica obişnuită pentru volumul anterior.

Reamintim faptul că numai prima şesime, sau poate cel mult o cincime din sinteza plănuită de Nicolae Bănescu, alcătuind doar partea întâi a primului volum, are o redactare definitivă. În rest, cu cât avansăm spre sfârşit, caracterul neterminat, sau mai degrabă insuficient finisat al ambiţioasei întreprinderi iese tot mai mult în evidenţă. Numărul şi întinderea fragmentelor redate cu un corp de literă mai mic, reprezentând mai degrabă conspecte ale autorului decât o redactare finită, sunt astfel sporite în cursul acestui volum, comparativ cu cel precedent. Faptul nu prezintă însă nici un inconvenient pentru cititor, care gustă până la ultima pagină savoarea limbajului inconfundabil, uşor arhaic pe alocuri, al autorului; virtuţilor sale de povestitor li se adaugă calităţile ştiinţifice ale expunerii, care nu pot fi pierdute din vedere, nici bogăţia informaţiilor, permanent aerisite de briza proaspătă a surselor din care sunt preluate. Editorul a depus eforturi considerabile pentru aducerea textului în faza de a fi cât mai atractiv şi mai util cititorului, inclusiv tineretului studios.

Pentru actualizarea informaţiei, s-a redus numărul şi volumul intervenţiilor de editor în textul ori notele autorului, preferându-se concentrarea acestora în notele de editor (142 la număr) de la sfârşit. Ca şi în volumul anterior, intervenţiile noastre sunt trecute între paranteze drepte. Ele privesc nu numai notele ori micile intervenţii în text, ci şi titlurile mai importante, cum ar fi cele puse în fruntea celor trei părţi, cel pus întregului volum, precum şi titluri de capitole ori chiar de subcapitole. Majoritatea acestor ultime titluri, numerotate cu cifre arabe, aparţin autorului, dar organizarea ori structurarea întregului material în părţile superioare subcapitolelor reprezintă în cea mai mare parte contribuţia editorului.

Comparativ cu primul volum, Lista de abrevieri ale autorului este aproape identică, în schimb cea cu abrevierile editorului este mult mai extinsă.

T. T.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ABREVIERI ALE AUTORULUI

Bury, *History form Arcadius to Irene* = I.B. Bury, *A History of the Later Roman Empire form Arcadius to Irene (395-800)*, I, II, London, 1889.

Bury, *Eastern Roman Empire* = I.B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basile I (802-867)*, London, 1912.

Croiset, *Littérature grecque* = Alfred et Maurice Croiset, *Histoire de la Littérature grecque*, 5 vols., München, 1924.

Diehl, *L'Exarchat de Ravenne* = Ch. Diehl, *Études sur l'administration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne (568-751)*, Paris, 1888.

Diehl, *L'Afrique byzantine* = Ch. Diehl, *L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533-709)*, Paris, Leroux, 1896.

Diehl et Marçais, *Le monde oriental* = Ch. Diehl et G. Marçais, *Histoire du Moyen Age, III, Le monde oriental de 395 à 1081*, col. „Histoire Générale", Paris, 1944.

Finlay, *History of Greece* = George Finlay, *A History of Greece form its conquest by the Roman to the present time B.C. 146 to A.D. 1864*, ed. H.F. Tozer, Oxford, 1877, 7 vols.

Gibbon, *Decline and Fall*, ed. Bury = Edw. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. I.B. Bury, London, 1896-1900, 7 vols.

Goubert, *L'empereur Maurice* = Paul Goubert, *Byzance avant l'Islam. Byzance et l'Orient sous les successeurs de Justinien. L'empereur Maurice*, Paris, Picard, 1951.

Güterbock, *Byzanz und Persien* = K. Güterbock, *Byzanz und Persien in ihren diplomatisch-völkerrechtlichen Beziehungen im Zeitalter Justinians*, Berlin, 1906.

Schmid, Stählin, *Griechische Litteratur* = W. Schmid, Otto Stählin, *Wilhelm von Christs Geschichte der griech. Litteratur*, ed. a VI-a, II-er Teil, II-e Hälfte, München, 1961.

Stein, *Geschichte* = E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches*, I. Wien, 1928.

Stein, *Bas-Empire II* = E. Stein, *Histoire du Bas-Empire II*, publié par Remy Palanque, 1949.

Vasiliev, *L'empire byzantin I, II* = A.A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, 2 vols., Paris, Picard, 1932.

Zachariä, *Griech.-römisches Recht* = K.E. Zachariä von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, ed. a III-a, Berlin, 1892.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ABREVIERI ALE ÎNGRIJITORULUI EDIȚIEI

ADSV = Antičnaja Drevnost' i Srednie Veka, Sverdlovsk (Ekaterinburg)
AHASH = Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapesta)
AIPHOS = Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves (Bruxelles)
An. Boll. = Analecta Bollandiana, Bruxelles, 1882-
BBulg = Byzantinobulgarica (Sofia), 1962-
BCH = Bulletin de Correspondance Hellénique (Athènes-Paris, 1877-)
Beck, *Kirche* = H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959
Beck, *Volksliteratur* = H.-G. Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München, 1971
BF = Byzantinische Forschungen (Amsterdam), 1966-
BHG = François Halkin, *Bibliotheca hagiographica graeca*, ed. a III-a, vol. I-III, Bruxelles, 1957
BMGS = Byzantine and Modern Greek Studies, Birmingham
BNJ = Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, Berlin (Atena), 1920-
BSl = Byzantinoslavica, Praga, 1929-
Bury, *Adm. System* = J. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, Londra, 1911
BZ = Byzantinische Zeitschrift, Leipzig (München, Köln), 1892-
CFHB = Corpus Fontium Historiae Byzantinae (colectie)
CIG = Corpus Inscriptionum Graecarum
CMH = Cambridge Medieval History
Darrouzès, *Offikia* = J. Darrouzès, *Recherches sur les «Offikia» de l'Église byzantine*, Paris, 1970
De Cer. = Constantinus Porphyrogenitus, *De Cerimoniis Aulae byzantinae*
Dölger, *Beiträge* = F. Dölger, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung*, Leipzig, 1927 (ed. a II-a, 1960)
Dölger, *Regesten* = F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, fasc. 1-5, München, 1924-1965
DOP = Dumbarton Oaks Papers, Washington, 1947-
EEBS = Epeteris Hetaireias Byzantinon Spoudon (Atena), 1924-
EHR = The English Historical Review, Londra, 1927-
EO = Échos d'Orient (Paris-Lyon, 1897-1942)
EPBP = Études byzantines et post-byzantines, București, 1979-
EPLBIP = Ἐγκυκλοπαιδικό Προσωπογραφικό Λεξικό Βυζαντινῆς Ἱστορίας καί Πολιτισμοῦ, Atena, 1996-
FHDR = Fontes Historiae Daco-Romanae, vol. I, II, III și IV, București, 1964-1982

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

FHG = *Fragmenta Historicorum Graecorum*, ed. C. et T. Müller, 5 vol., Paris, 1885

Grumel, *Regestes* = V. Grumel, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, Socii Assumptionistae Chalcedonenses, 1932-

GRBS = Greek-Roman and Byzantine Studies

Hunger, *Literatur* = H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, vol. I-II, München, 1978

HZ = Historische Zeitschrift

JHS = The Journal of Hellenic Studies (Londra), 1880-

JÖB = Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik (Viena, 1951 - titlul inițial a fost „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft"), Viena (Graz-Köln), 1951-

LM = Lexikon des Mittelalters

Mansi, *Sacrorum collectio* = J.D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Florența, 1759

MGH = *Monumenta Germaniae Historica*

OCP = Orientalia Christiana Periodica, Roma, 1935-

ODB = *Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 vol., New York-Oxford, 1991

Oikonomides, *Listes* = N. Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris, 1972

PG = J.-P. Migne, *Patrologiae Cursus completus. Series graeca*, Paris, 1857-1900

PLP = *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, erstellt v. Erich Trapp, Viena, 1976-

REArm = Revue des Études Arméniennes

RE = Paulys *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, neue Bearbeitung hrsg. v. G. Wissowa, Stuttgart, 1893-

REB = Revue des Études byzantines, Paris, 1944 și (R)EB pentru vol. I-III, apărute la București

RESEE = Revue des Études Sud-Est Européennes, București, 1963-

RH = Revue historique (Paris), 1897-

RRH = Revue Roumaine d'Histoire

SEER = The Slavonic and East European Review, Londra

SOF = Südost-Forschungen, München, 1947- (și Berlin-Leipzig, 1936-)

TIB = *Tabula Imperii Byzantini*, hrsg. von H. Hunger, Viena, 1976-

TM = Travaux et Mémoires, Paris, 1965-

TODRL = Trudy Otdela Drevnerusskoj Literatury, Leningrad (Sankt-Petersburg), 1947-

VR = Variorum Reprints

Viz. Vrem. = Vizantijskij Vremennik, Sanktpetersburg (Leningrad), 1894-1927, Moscova, 1947-

ZRVI = Zbornik Radova Vizantološkog Instituta (Belgrad), 1952-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

PARTEA ÎNTÂI
[REÎNNOIREA ȘI SUPRAVIEȚUIREA IMPERIULUI GREC MEDIEVAL]

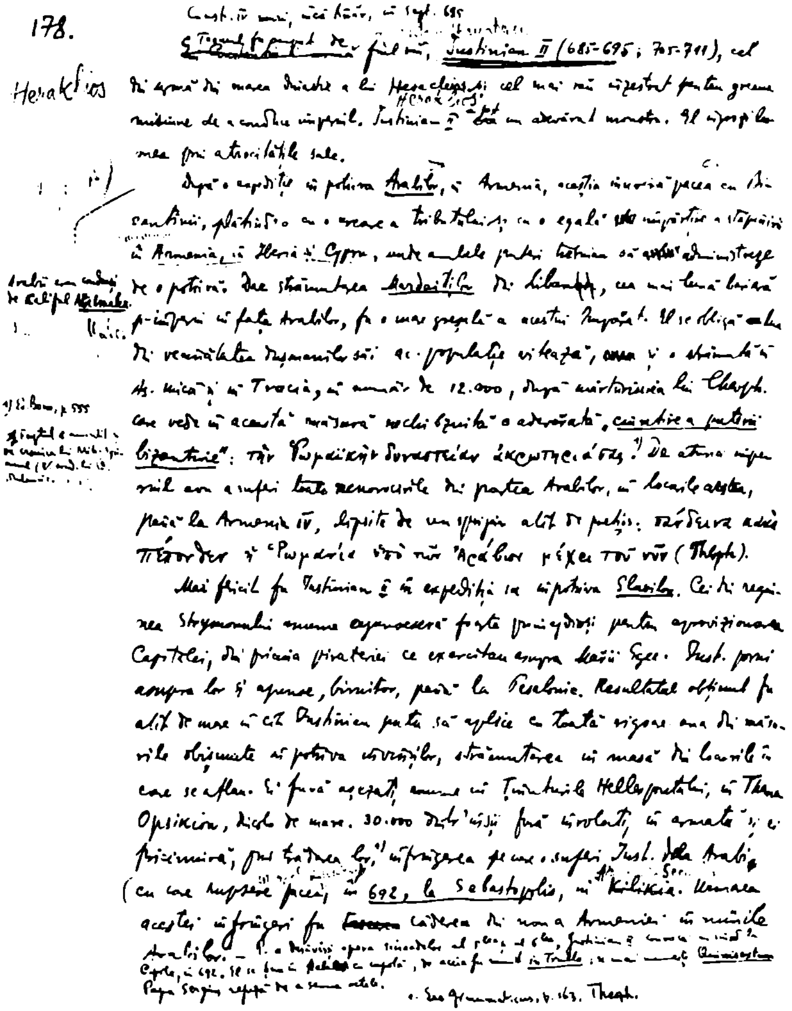
178.
[illegible] fiul său, Justinian II (685–695; 705–711), cel din urmă din marea dinastie a lui Heracleios, și cel mai rău înzestrat pentru greaua misiune de a conduce imperiul. Justinian II era un adevărat monstru. [illegible] prin atrocitățile sale.
După o expediție înpotriva Arabilor, în Armenia, aceștia înnoiră pacea cu Bizantinii, plătind-o cu o creștere a tributului și cu o egală împărțire a stăpânirii în Armenia, în Iberia și Cypru, unde amândouă părțile trebuiau să administreze de o potrivă. Dar strămutarea Mardaiților din Libanon, cea mai tare barieră înpotriva Arabilor, fu o mare greșeală a acestui Împărat. [illegible] populație viteaza, care și o strămută în As. Mică și în Tracia, în număr de 12.000, după mărturisirea lui Theoph. care vede în această măsură nechibzuită o adevărată „ciuntire a puterii bizantine“: τὴν Ῥωμαϊκὴν δυναστείαν ἀκρωτηριάσας.[1] De atunci imperiul avu a suferi toate neajunsurile din partea Arabilor, în locurile acestea, până la Armenia IV, lipsite de un sprijin atît de prețios: [illegible] Ῥωμανία ὑπὸ τῶν Ἀράβων μέχρι τοῦ νῦν (Theoph.).
Mai fericit fu Justinian II în expediția sa înpotriva Slavilor. Cei din regiunea Strymonului deveniseră foarte primejdioși pentru aprovizionarea Capitalei, din pricina pirateriei ce exercitau asupra Mării Egee. Iust. porni asupra lor și ajunse, biruitor, până la Tesalonic. Resultatul obținut fu atît de mare în cît Iustinian putu să aplice cu toată rigoarea una din măsurile obișnuite înpotriva învinșilor, strămutarea în masă din locurile în care se aflau. Ei fură așezați acum în ținuturile Hellespontului, în Thema Opsikion, destul de mare. 30.000 dintr'înșii fură înrolați în armată și [illegible] pricinuiră, prin trădarea lor,[1] înfrângerea pe care o suferi Iust. dela Arabi (cu care rupsese pacea), în 692, la Sebastopolis, în Kilikia. Urmarea acestei înfrângeri fu căderea din nou a Armeniei în mâinile Arabilor. — [illegible]
1) Ed. Bonn, p. 555
[illegible] Theoph.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

I.
[BIZANȚUL ÎN SECOLUL AL VII-LEA]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

A.
DOMNIA LUI HERAKLIOS

Heraklios era un general capabil, un bun organizator şi un om politic distins. În fruntea imperiului se afla acum un conducător vrednic. Situaţia era însă disperată, imperiul fiind ruinat cu totul, pentru că dispăruse tot ceea ce-i făcuse cândva puterea. Nobilimea înconjurată de clienţi încetase de a mai fi un factor al vieţii bizantine; barbarii germani nu se mai adunau pentru a apăra frontierele; armata, aflată odinioară la dispoziţia lui Iustinian, era acum în completă decădere. Thracia se afla în mâinile avarilor şi ale slavilor. Asia era cutreierată de trupele lui Chosroes al II-lea: toate oraşele de acolo tremurau în faţa acestor trupe.

Din fericire, imperiul îşi găsea în noul împărat un om de o mare energie, care întreprinse opera de refacere a imperiului şi-l mântui de primejdie.

Situaţia era atât de deznădăjduită, încât patriarhul Nikephoros afirmă că Heraklios s-a gândit a-şi părăsi capitala şi a-şi muta reşedinţa la Carthago, de unde ar fi fost mai în măsură a porni ofensiva pentru mântuirea imperiului. Descurajarea populaţiei şi intervenţia hotărâtă a patriarhului Sergios l-au întors de la acest gând.

Încă din anii 607-608, generalul persan Šahin cucerise cetăţile întărite din Mesopotamia şi Dovin ori Carin (Erzerum) din Armenia. Altă armată persană, condusă de Šahrbaraz, intra în Siria: Hierapolis (Mabbog), Beroe, Antiochia cădeau în mâinile perşilor. Šahin lua

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Caesarea Cappadociei în anii 609-610 şi intra în Siria de Nord, atingând, în 615, Bosforul, la Chalkedon. Ankyra fusese de asemenea cucerită de perşi. Šahrbaraz lua, la rândul său, în 613, Damascul, iar în 614 trecea Iordanul şi cuprindea Ierusalimul. Oraşul Sfânt fu ars, locuitorii ucişi ori târâţi în captivitate în Persia. Patriarhul Zacharia însuşi fusese ridicat prizonier, şi lemnul „dătător de viaţă" al Sfintei Cruci fu dus de asemenea în capitala Persiei. Pierderea acestui Palladium al credinţei avu ecou în toată lumea creştină.

Perşii începură a năvăli în Asia Mică (615), iar o oaste a lor pătrunse până la Bosfor. Dându-şi întâlnire la Herakleia cu haganul avar, Heraklios căzu într-o cursă ce i se pregătea şi din care reuşi să scape (iunie 617). În acel context, Šahrbaraz ataca Egiptul (toamna anului 616), dar cucerea Babilonul (în primăvara anului 617), pătrunzând apoi în Alexandria (618-619).

În aceste împrejurări, Heraklios a făcut o încercare energică de a opri înaintarea perşilor, trimiţând în Armenia o oştire condusă de Philippicus (614), cu scopul de a-l scoate pe Šahin din Siria de Nord, obiectiv pentru atingerea căruia el însuşi ar fi debarcat în Siria, fiind însă înfrânt de generalul Rahzadh lângă Antiochia, pe care împăratul încerca s-o recucerească. Ca urmare a acestei înfrângeri, planul unui atac combinat asupra lui Šahrbaraz – pornit adică de la nord de către Heraklios, iar de la sud de către Niketas, care înainta din Egipt, a fost părăsit[1].

[1] E meritul lui A. Pernice, *L'imperatore Eraclio*, Florenţa, 1905 (*cf.* Gibbon, *Decline and Fall*, ed. J. Bury, vol. V, p. 75, n. 73), de a fi reconstituit aceste evenimente, care arată că împăratul n-a

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[Faptul îl va fi convins pe împărat de carențele organizării administrative și militare a imperiului, deci de necesitatea unei mari reforme interne.]

1. Reforma administrației și a armatei

Heraklios a întreprins o reformă a administrației și a armatei, care sporea puterea de luptă a imperiului, aducându-i biruința definitivă asupra dușmanului iranic. El a fost inițiatorul acelei mari transformări militare a provinciilor, cunoscută sub numele de *regimul themelor*.

Porphyrogenetos, în *De Themat.*, 12, ne spune că organizarea themelor a fost opera lui Heraklios. Cercetări moderne au întărit această afirmație.

Ch. Diehl arăta în studiul său *L'origine du régime des thèmes dans l'empire byzantin*[2] că marile comandamente care în veacul al VII-lea au reunit în mâinile unui comandant cu depline puteri militare și civile vechile provincii ale imperiului s-au operat încă din timpul lui Iustinian, iar șefii lor erau vestiții *magistri militum*. Afară de Africa și Italia, exarhate, existau comandamentele: Armeniakon, Anatolikon, Opsikion, Kibyrrhaioton (maritimă), Helladikoi, Thracia, Sicilia. Diehl arată că e caracteristic faptul că termenul θέμα[1] pentru diviziunile administrative (în veacul al X-lea) nu se întâlnește în acea epocă, în locul său întâlnindu-se expresia στρατός sau *exercitus*. La origine deci, *thema era corpul de armată*, iar șefii themelor erau comandanții militari. Mai târziu, numele diviziei militare a trecut asupra circumscripției teritoriale, ceea ce ne arată că transformarea a fost lentă (τοῦ τῶν Ἀνατολικῶν λεγομένου

---

fost inactiv în primii ani de domnie, chiar dacă n-a înregistrat o izbândă deosebită.

[2] V. *Etudes byzantines*, Paris, 1905, p. 276 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

στρατοῦ, τῷ τοῦ Ὀψικίου λεγομένῳ στρατῷ, la Nikephoros Patriarches).

Stein a reluat această chestiune, aducând argumente serioase pentru a dovedi exactitatea afirmației Porphyrogenetului. El arată că *regimul themelor* a fost opera lui Heraklios. Primejdia perșilor l-a făcut să *militarizeze regiunile rămase neatinse în Asia Mică*, împărțindu-le în mari circumscripții militare, conduse de strategi, care își exercitau autoritatea lor și asupra puterii civile. Argumentele sale sunt convingătoare, de exemplu, în privința themei Opsikion (= *obsequium*), al cărei nume latin arată că nu a putut fi creată decât în timpul lui Heraklios[1].

Caracteristic este faptul că împăratul a așezat trupe în circumscripțiile Asiei Mici. El a creat feude militare, împărțite soldaților cu drept de ereditate, sub condiția de a servi din tată în fiu în oștire. Aceste feude sunt numite de izvoare, mai târziu, στρατιωτικὰ κτήματα[2].

Stein arată că sub Heraklios s-au creat themele: *Armeniakon*, *Anatolikon*, *Opsikion* și *thema flotei*; urmașii săi creară altele. Crearea acestor bunuri militare a fost temelia pe care s-a ridicat armata indigenă; soldații le munceau și ele le dădeau mijlocul de a se întreține și înarma. În schimbul acestui bun, ei erau obligați ca, la chemare, să se prezinte la armată, înarmați și cu un cal. Pe lângă aceasta, aveau de plătit anumite im-

[1] El semnalează și faptul că pe monedele de argint ale lui Heraklios se află legenda: *Deus adiuta Romanis*, observând că *adiuta* e un termen militar, apelul trupei la ajutor divin înainte de a începe lupta. Această legendă, unică în istoria monedelor, e pusă în legătură cu reforma armatei întreprinsă de împărat (*Studien*, II. Teil, p. 132). În epoca lui Iustinian I, trupele lui *magister militum per Orientem* se cheamă *Orientales*, ale celor *praesentales* au același nume. Ele corespund comandamentelor Anatolikon și Opsikion din secolul al VII-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

BIBLIOTECA STUDIILE EUROPENE

pozite, dar primeau și o soldă, deși nu prea însemnată. („E ca și cum legenda ar vorbi supușilor ca soldați", E. Stein).

În același timp, sleirea posibilității de a ridica trupe barbare era atât de mare, încât nu se mai putea spera așa ceva. Era, prin urmare, urgent necesar să se grăbească reorganizarea puterii de apărare a imperiului, ceea ce nu era cu putință mai bine decât așezând trupele de elită în provinciile liniștite, care, amestecate cu populația de acolo, să transmită urmașilor energia lor. Făgăduiala făcută trupelor de elită de a fi așezate în Asia Mică, pe pământuri cultivate de ele ca proprietari liberi le dădea zel să lupte împotriva perșilor pentru eliberarea regiunilor. Astfel fu colonizată întreaga *militia praesentalis,* în provincii care formau în timpul lui Constantin al VII-lea și mai târziu *thema Opsikion*; tot așa *Bucellarii* din toate armatele de câmp fură așezați în thema de mai târziu a Bucellarilor, iar *Optimates* ai tuturor armatelor de câmp în thema de mai târziu Optimaton (toți aceștia supuși lui *comes obsequii*).

*

Aproape în același timp cu organizarea themelor, se întâmplă o mare schimbare și în pozițiile centrale ale *administrației civile*: *praefectus praetorio, magister officiorum, comes sacrarum largitionum, comes rerum privatarum* dispar și un mai mare număr de miniștri trec în locul lor, care iau de cele mai multe ori titlul de *logothetes*.

În cazul lui *magister officiorum*, care, de altminteri, cu o competență mai mărginită, este întâlnit din veacul al VIII-lea ca λογοθέτης τοῦ δρόμου, e vorba de o

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

asimilare cu logothetul existent, căci pe lângă denumirea nouă apare şi cea veche (ca în novellele lui Leon Înţeleptul).

Comes sacrarum largitionum e înlocuit nu de logothetul general, cum crede Bury, ci de *sakellarios*[13], sub care trece şi *comitiva privatarum*. Funcţiunile i se micşoraseră prin faptul că din veniturile lui se alimenta casa (arca) prefecturii pretorienilor, căci singură *annona* nu-i ajungea. Astfel, pe când vechile resorturi financiare, *largitiones*, dispar prin subalimentare, moare şi *prefectura pretorienilor*, dar de o boală contrară: de hipertrofie.

Praefectura praetorio este, de la Constantin cel Mare, locul politic central cel mai înalt şi cel mai înalt tribunal. El se leagă de vechile sale atribuţii militare prin aceea că are grijă de întreţinerea trupelor ce se află în cercul acţiunii sale. Solda şi subzistenţa erau plătite de *scriniarii* de pe lângă *magistri militum*. Mai târziu, praefecţii luară asupra lor această sarcină şi instituiră scriniarii lor, numiţi de Lydus (*De mag.* III, 38) οἱ τοῦ στρατιωτικοῦ.

Pe aceşti scriniari îi înlocuieşte λογοθέτης[14] (termen care ni-l traduce pe latinescul „rationalis").

Organizarea themelor luă din teren *praefecturii praetorio*. Prefectura era răspunzătoare de îndatoririle sale financiare, ea a atras şi o parte din veniturile destinate pentru *comitiva largitionum* şi *res privata*. *Comitiva sacrarum largitionum*, sărăcită, trebuia să fie alimentată din casa privată a împăratului, *sakellion*, iar rezultatul fu că la începutul secolului al VII-lea sakellionos trece în locul comitelui *sacrarum largitionum* şi ia asupra sa şi *comitiva rerum privatarum*, mult slă-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

bită. Apoi se sfărâmă și administrația finanțelor prefecturii, peste măsură de umflată. Cancelariile financiare ale prefecturii pretorienilor: στρατιωτικόν, γενικὴ τράπεζα și ἰδικὴ τράπεζα ajung organe independente, iar șefii lor apar ca λογοθέτης τοῦ στρατιωτικοῦ, λογοθέτης τοῦ γενικοῦ și λογοθέτης τοῦ ἰδικοῦ (Stein, p. 145 s.q.).

Concluzia:

1. λογοθέτης e, în secolul al VI-lea, echivalentul lui „*scriniarius*". Logotheții fac serviciul din στρατωτικοῦ, din γενικὴ[51] și ἰδικὴ τράπεζα, resorturile financiare ale *praefecturii praetorio* (atribuțiile celui dintâi fiind încorporate la aceasta în secolul al IV-lea, iar ale celorlalți în ultima treime a secolului al V-lea).

2. *Organizarea ambelor* τράπεζα *și creșterea lor,* cu care merge mână în mână înlăturarea vechiului *officium*, înăuntrul Prefecturii, prin *scriniarii*, se face pe socoteala vechilor administrații financiare, în special a serviciilor *largitiones*, ale căror venituri sunt acoperite în mare măsură de imperialul *sacellum*, care sub Phokas ajunge minister de finanțe, pe când vechea administrație a finanțelor dispare.

3. Logothesiile στρατιωτικοῦ, γενικοῦ și ἰδικοῦ au ieșit din στρατιωτικόν, din γενικὴ și ἰδικὴ τράπεζα a prefecturii. Nu trebuie să se considere γενικόν și στρατιωτικόν drept continuare a vechilor *comitivae sacrarum largitionum* și *rerum privatarum.*

Stein nu admite părerea lui Diehl, că *domestici* și *protectores* făceau parte din *praesentales* (cei dintâi nu se aflau sub *mag. milit. praes.*, ci sub *comites domesticorum*, cei din urmă subordonați lui *mag. officiorum*). Din Procopius rezultă că sub Iustinian *domestici* și *protectores* au fost dezbrăcați de caracterul lor militar.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Scholele ţineau garnizoană în secolul al X-lea, şi în parte chiar de la 561, în Europa. În secolul al X-lea, dintre τάγματα, numai *Hicanati* (constituiţi de Nikephoros I) şi *Excubitores* ar fi fost aşezaţi în Asia. Opsikion nu a avut nici o unitate din Βασιλικὰ τάγματα, căci atunci n-ar mai fi valabil contrastul *tagmata-themata*[1].

2. Războaiele de recuperare în Asia, împotriva perşilor

Bazat pe pregătirile administrative şi militare anterioare, Heraklios a pregătit marea sa expediţie împotriva perşilor. Bisericile i-au pus la dispoziţie toate averile şi odoarele lor, care aveau să le fie apoi restituite.

După ce a asistat la slujba religioasă, încălţat cu simpli botini negri în locul celor de purpură, chemând cu umilinţă ajutorul lui Dumnezeu în această expediţie împotriva păgânilor, împăratul lăsa în capitală o regenţă în numele fiului său nevârstnic Constantin, aflată sub conducerea patriarhului Sergios şi a patriciului Bonos.

În a doua zi de Paşti, 5 aprilie 622, a pornit îmbarcându-şi trupele pentru a le trece în Asia, la Pylai, în Bithynia (nu în Cilicia, cum au crezut atâţia specialişti, care au crezut că Πύλαι desemnează în acest caz „Porţile" Ciliciei)[5].

[1] H. Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, Leipzig, 1899.

[5] K. Amantos, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, vol. I, Athena, 1939, p. 298.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Theophanes, unul dintre izvoarele principale ale acestor campanii, scrie la anul 622 că, trecând în Asia, împăratul s-a îndreptat către regiunea themelor[6] și și-a adunat armatele[6].

O bună parte din timp, în vara anului 622, Heraklios a zăbovit în părțile asiatice, pentru instruirea trupelor, împărțite în două tabere. Când le-a considerat suficient de pregătite, în toamna anului 622, pornea spre Armenia, silind, prin manevrele sale dibace, o armată persană să accepte lupta și repurtând astfel o mare biruință asupra lui Šahrbaraz (Σάρβαρος la Theophanes). Un atac neașteptat al avarilor asupra capitalei a expus însă lumea bizantină unei mari primejdii. Împăcându-l pe hagan printr-o urcare a tributului – tratativele s-au purtat în primăvara anului 624 –, împăratul pornea a doua campanie la 25 martie 624, sărbătorind Paștile (15 aprilie) la Nicomedia, unde era însoțit de împărăteasa Martina, împreună cu copiii. După aceea, pornea spre Armenia, concentrându-și oștile la Caesarea, ajungând în două luni (21 iunie 624) la Ganzak (Gazaka), localitate identificată de Pernice cu antica Ecbatana. Suveranul persan, care-i dăduse lui Šahrbaraz ordinul de a invada teritoriul roman, l-a rechemat pe acesta și a adunat o nouă armată, pusă sub ordinele lui Šahin, care trebuia să-și unească forțele cu acelea ale lui Šahrbaraz.

---

[6] Theophanes, ed. de Boor, vol. I, p. 303 (ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὰς τῶν θεμάτων χώρας ἀφικόμενος). După cum a observat și G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, ed. a II-a, p. 82, n. 1, această afirmație dovedește că Heraklios a întemeiat themele înainte de campania contra perșilor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Între timp, Heraklios, după ce distrusese mult slăvitul de către perşi Templu al Focului din Ganzak, s-a retras din nou spre nord, în spatele fluviului Araxes, unde afla aliaţi preţioşi printre iberi, lazi şi abasgi. În anul următor (625), a pătruns iarăşi în Armenia persană, repurtând la Van o mare biruinţă asupra lui Šahrbaraz, după care s-a îndreptat spre Cilicia, revenind iarăşi în nord, prin Sebasteia, în regiunea Caucazului (iarna dintre anii 625 şi 626). În anul următor (626), îşi pregătea cea de-a treia expediţie în regiunile respective, atrăgându-i de partea sa pe chazari, popor de neam turcic, care se întindea din stepele nord-pontice până în regiunile caucaziene, urmând să joace un rol de seamă în relaţiile diplomatice ale Bizanţului. Oştile chazare luptau de partea împăratului în momentul când a avut loc atacul combinat al slavo-avarilor şi perşilor asupra capitalei bizantine (626)[171]. Prinzând de veste, Heraklios a trimis la Constantinopol un corp de oaste, format din 12.000 de soldaţi.

În ziua de 29 iunie, avangarda haganului îşi făcea apariţia înapoia Zidului lui Anastasios. Timp de o lună, avarii, în a căror ascultare se mai aflau slavi, bulgari şi gepizi, au încercat zadarnic să treacă la perşi cu luntrile pentru a-i aduce în apropierea lor. Luptând energic, bizantinii au înecat, cu flota lor, corăbiile slavilor (10 august 626). Georgios Pisides afirmă că, în cursul acestor lupte, marea a devenit o veritabilă Mare Roşie (*Erythra Thalassa*). În cele din urmă, haganul a fost nevoit să ridice asediul (626). Dacă până în acest moment cartierul *Blachernae* era o suburbie din afara fortificaţiilor, Heraklios avea să-l închidă cu ziduri,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

având în vedere primejdia la care fusese expusă acum Biserica Fecioarei, situată aici[7].

În toamna anului 627, începea marea ofensivă a lui Heraklios în inima ţării duşmanului. Lupta hotărâtoare s-a dat la Ninive (12 decembrie 627), unde armata persană a fost zdrobită. Rahzadh fiind ucis de Heraklios, armele lui din aur masiv aveau să împodobească triumful împăratului romano-bizantin. În anul următor, bizantinii au intrat în strălucita reşedinţă a lui Chosroes, Dastagerd, care a fost prădată şi dărâmată, fiind eliberaţi mii de prizonieri creştini. Apoi, în martie 628, împăratul s-a retras la Ganzak.

În mijlocul acestor evenimente, s-a produs catastrofa regelui persan, ca urmare a unei revoluţii de palat, în urma căreia un fiu al lui Chosroes, Şiroe (Sirui), născut dintr-o primă căsătorie, şi-a detronat tatăl, închizându-l într-un turn, unde acesta a murit în a cincea zi. Preferatul regelui persan fusese Merdanšah, fiul său din a doua căsătorie, cu o creştină (Širin)[8].

Şiroe cerea pacea, oferind despăgubirea prizonierilor, crucea, restabilirea hotarelor aşa cum fuseseră în anul 591. Cu aceasta, trupele persane s-au retras din provinciile bizantine pe care le ocupaseră[9].

---

[7] Edw. Gibbon, *op. cit*, ed. J. Bury, vol. V, p. 92, n. 115.

[8] Asupra acestei Mariam, soţia creştină a regelui persan, din care Ferdousi şi alţi autori au făcut fără temei o fiică a împăratului Maurikios, v. P. Goubert, *Les rapports de Khosrau II, Roi des Rois Sassanide, avec l'empereur Maurice*, „Byzantion", XIX, 1949, p. 91-95.

[9] Campaniile purtate de Heraklios împotriva perşilor au fost mult discutate, cronologia lor fiind deosebit de complicată. V. în această privinţă E. Gerland, *Die persische Feldzüge des Kaisers Herakleios*, BZ, 3, 1894, p. 330-373; N. Baynes, *The first cam-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

După această mare izbândă definitivă, Heraklios şi-a luat în mod oficial titlul de *basileus*, întrucât, conform raţionamentului lui J. Bury, cât timp existase un mare basileus independent, împăraţii se abţinuseră de a lua un titlu pe care să-l fi împărţit cu un alt monarh. Dar îndată ce acest monarh a fost supus la condiţia de vasal şi n-a mai existat concurenţă între cele două imperii, împăratul bizantin semnală victoria, luând în mod oficial titlul ce i se dădea în mod oficios de mai multe secole[8].

În septembrie 629, după şapte ani de război, Heraklios se întorcea victorios în capitală. La Hieria îl întâmpina tot poporul capitalei, senatul şi clerul, în frunte cu patriarhul şi cu fiul împăratului, Constantin.

În martie 630, Heraklios a mers la Ierusalim, unde înălţa din nou, cu mare pompă, crucea pe locul patimilor Mântuitorului[9]. Pacea cu perşii s-a încheiat apoi formal. Împăratul bizantin a repurtat o victorie strălucită. Zguduit de revoluţii şi slăbit, regatul persan a încetat să mai reprezinte o primejdie pentru imperiu.

3. Provinciile europene în timpul domniei lui Heraklios

Succesul împotriva perşilor nu a fost obţinut însă fără sacrificii în partea europeană. În timp ce imperiul îşi concentra toate puterile în Asia, două puncte în-

---

paign of Heraclius against Persia, EHR, 19, 1904; ca izvor al ei, e de luat în seamă şi Cronica lui Mihail Sirianul, ed. Éd. Dulaurier, *La chronique de Michel le Syrien*, Paris, Imprimerie Nationale, 1849.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

semnate ale stăpânirii bizantine erau pierdute pentru totdeauna în Europa. În Spania, viteazul rege al vizigoților, *Sisebut* (612-621), profitând de situația grea a bizantinilor după mai multe biruințe repurtate asupra acestora și a patriciului lor Caesarius, îl sili pe Heraklios să ratifice convenția încheiată de patriciu, care consacra pierderea unei mari părți a teritoriului cucerit de Iustinian. Imperiul ceda toate posesiunile sale din sud-est, cu capitala Carthago, păstrând numai câteva orașe de coastă în Algarve, la extremitatea meridională a Portugaliei actuale. Urmașul lui Sisebut, *Svinthila* (621-631), se aruncă apoi cu energie asupra acestor ultime stăpâniri ale bizantinilor și sili garnizoanele orașelor de pe țărm să le evacueze. Imperiul se menține mai departe numai în Baleare[10].

În Peninsula Balcanică avură loc de asemenea schimbări mari. Izvoarele ne arată că, în vremea aceasta, colțul de nord-vest, la Adriatica, e smuls pentru totdeauna de către popoarele slave de la bizantini.

Illyria romană era ținutul de la Coasta Adriaticei care se întindea de la fluviul *Arsia* (azi Arsa) – care despărțea de Istria – și până la fluviul *Drilon* (azi Drin). Spre vest, hotarul îl făceau Sava și Moesia superior (Serbia de azi). Țara e înăuntru muntoasă, străbătută de ramificațiile Alpilor. Partea de nord, cuprinsă între fluviul Arsa și fluviul Kerka, se chema *Liburnia*, cea de sud, de la Kerka până la Drin, *Dalmația*.

---

[10] V. Paul Goubert, S.J., *Byzance et l'Espagne visigothique (554-711)*, „Études Byzantines", II (1944), p. 5-78.

Cf. F. Görres, *Die byzant. Besitzungen an den Küsten der spanisch-westgotischen Reiches (554-624)*, BZ 16 (1907).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Liburnia cuprindea, de la nord la sud, următoarele orașe de coastă mai însemnate: *Albona*, pe țărmul de răsărit al fluviului Arsa, tot așa numită și azi; *Flanona*, azi Fianona; apoi, de cealaltă parte a golfului, *Fluvius*, azi Fiume; *Tarsatica*, azi Tersat; *Senia*, azi Zeng; *Aenona*, azi Nona; *Iadera*, azi Zara; *Scardona*, azi tot așa numită.

În Dalmația[110]: *Sicum*, azi Sebenico; *Tragurium*, mai târziu Traù; *Salona*, sub vechii împărați romani capitala Dalmației, în a cărei apropiere e *Spalatum*, vestita reședință a lui Dioclețian, care cu timpul ia locul celeilalte; *Muicurum*, azi Macarsca; *Ragusium*, azi Ragusa; *Butua*, azi Budva; *Olcinium*, azi Dulcigno; în sfârșit, *Lissus*, pe țărmul stâng al fluviului de hotar Drin, azi Alessio. Înăuntrul Dalmației erau: *Delminium* sau Dalminium, pe un munte înalt, între fluviile Narenta și Cettina, înainte de romani capitala țării, care dădu provinciei Dalmația numele său, mai târziu dărâmat, azi un mic târg, Duvno; *ad Matricem*, azi Mostar, pe Narenta; *Medeon*, azi cu același nume, în fine *Scodra*, azi Scutari.

În jos de Drilon venea Illyria greacă, cu Durazzo, Apollonia, Aulona etc. Când Dioclețian împărți imperiul în patru prefecturi (Oriens, Illyricum, Italia, Gallia) și pe acestea în 14 diecese, Illyria de est era cuprinsă în Orient, Illyria de vest, în Italia. De imperiul de Apus se ținea Illyria de vest și când Italia căzu în puterea lui Teodoric. Recucerirea Italiei sub Iustinian aduse Illyria în stăpânirea Imperiului bizantin și acesta o socotea provincie a sa, chiar dacă Alboin se așezase în nordul Italiei și își întindea stăpânirea până aici.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Înainte de Heraklios, ţinuturile acestea, Liburnia şi Dalmaţia, suferiseră adesea incursiunile avarilor şi ale triburilor slovene târâte de aceştia cu dânşii. Populaţia, fugind dinaintea barbarilor care o măcelăreau, se retrăgea adesea în oraşele de pe coastă şi în insulele din faţă ale Adriaticei. În timpul domniei lui Heraklios, slavizate au fost mai întâi ţinuturile acestea, de către două popoare slavice, etnic înrudite: *croaţii* şi *sârbii*.

Aceştia pătrunseră, ca şi alte triburi slave, împreună cu avarii, adesea în locurile acestea, până la Adriatica, numai că ei nu intrară ca jefuitori trecători, ci urmăriră cu stăruinţă gândul de a se aşeza în aceste părţi ale vechiului teritoriu roman, ca să rămână. Însemnat este prin urmare că, sub Heraklios – pe la 620 –, croaţii şi sârbii pătrunseră ca un crin între popoarele slovenice din Carintia şi Pannonia şi cele din răsărit, despărţindu-le pentru totdeauna[11].

Stăpânirea avarilor decade după înfrângerea lor la Constantinopol (626), iar croaţii şi sârbii se desfac de ei, apropiindu-se de Imperiul bizantin, acceptându-i suzeranitatea şi convertindu-se mai târziu la creştinism.

Populaţia romană care nu s-a supus şi nu s-a contopit cu slavii s-a menţinut mai departe numai pe coastă. În Liburnia, ea păstră cele patru mari insule de la nord: *Veglia, Arbe, Cherso şi Lussin*, iar pe continent, însem-

[11] Hertzberg, *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches*, p. 44-46, în „Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen" a lui W. Oncken, Berlin, 1883, p. 44-46; Gfrörer, *Byzantinische Geschichten*, Graz, vol. II, 1874.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

natul port *Iadera*, al cărui nume slavii îl schimbară în *Zadar*, italienii în *Zara*; mai departe se păstră o posesiune romană pe *insula Levigrad* (azi Vergada).

Pe coastă, între *Kerka [= Krk, Veglia] și Durazzo*, se păstrară din vechile orașe *Tragurium*, căci locuitorii se retraseră pe limba de pământ *Bua*, care e legată numai printr-un gât mic cu uscatul. Când Salona căzu în mâinile croaților, locuitorii de aici se refugiară în insulele apropiate. O parte dintre ei se așezară mai târziu în vechiul palat colosal al lui Dioclețian, ușor de apărat, din care se dezvoltă orașul *Spalato*. Fugarii din Epidaurus și o parte din cei din Salona întemeiară *Ragusa*[11] (sl. Dubrownik)[12].

Toate aceste posesiuni le stăpânea basileul printr-un *strateg* cu reședința la *Iadera*, care ținea de exarhul din Ravenna, cât timp acesta fu bizantin.

Ținuturile interioare căzură toate în mâinile acestor popoare, cunoscute azi sub numele de slavii de sud. Croații se întinseră pe coastă, în spatele resturilor romane, de la Arsa până dincolo de Cettina (Cetinje). În nord-vest, așezările lor ajungeau până la izvoarele

[12] Const. Porphyrogennetos, *De adm. imperio*, ed. G. Moravcsik, § 29. În aceeași scriere, cap. 31, p. 148, se afirmă că romanii aduși de Dioclețian de la Roma și așezați aici, în țările numite la vremea respectivă (sec. al X-lea) Croația și Serbia, fuseseră alungați de aici de către avari (παρὰ δὲ τῶν Αβάρων ἐκδιωχθέντες οἱ αὐτοὶ Ρωμᾶνοι), ținuturile respective rămânând pustii. Războindu-se apoi cu avarii și alungându-i din acele locuri, din ordinul lui Heraklios, croații s-au așezat apoi în acea țară a avarilor, unde locuiesc și acum (v. și G. Finlay, *History of Greece*, vol. I, p. 331-332). În realitate, lucrurile s-au petrecut puțin altfel decât arată Constantin Porfirogenetul. Aflate sub autoritatea puternicului stă-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

râului Kulpa, în nord-est, până la Pleva, un afluent al râului Verbas. Se pare că și Bosnia, ținutul fluviului Bosna, și mai departe capătul Pannoniei de Jos, către Sava de Jos și Dunăre, căzură atunci în mâinile croaților. Toată această „Croație dalmatică" se împărți în 14 jupe sau cantoane, având fiecare un punct central. Locurile lor cele mai însemnate atunci erau Nona și Bielograd. În fruntea acestor cantoane se aflau *jupani*, la început șefi neatârnați, peste care însă cu timpul se ridică *marele jupan*.

Poporul sârbesc s-a răspândit pe o întindere mai mare și a ajuns numai târziu la o putere mai unitară. Dintre cei așezați la nord și la est, sunt cunoscuți, în vremea aceasta, numai cei din *Timoc* și cei din *Braničevo* (în regiunea gurilor Moravei). Dimpotrivă, între cei de sud, „sârbii de coastă", se deosebesc patru triburi:

1. *Narentanii*, între Cettina și Narenta, precum și pe mai multe insule din față, de unde întreprindeau adesea acțiuni de piraterie.

2. *Zachlumienii* (numiți astfel fiindcă erau așezați în spatele unei coline împădurite, în slavă *hlm*); ocupau ținutul de la Narenta la Ragusa și adânc în interior.

---

pînitor avar, triburile slave au luat parte stăruitor la invazia avarilor în Illyricum, instalându-se în ținuturile devastate prin cucerire și forță. Populația romană fugea din fața năvălitorilor în orașele maritime și în insule, după cum mărturisesc în mod indiscutabil izvoarele. Numai după marea înfrîngere a avarilor în fața orașului Constantinopol (626), când puterea lor a decăzut, croații și sârbii au fost în măsură să se desprindă de stăpânirea lor, căutând o apropiere de imperiu și recunoscându-i suzeranitatea (*cf.* Ch. Diehl et G. Marçais, *Le monde oriental*, Paris, 1944, p. 213.)

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

3. *Travuninii* (sau tervunienii), al căror nume trăieşte azi în Trebinje, de la Ragusa la Cattaro şi o parte însemnată a ţării din interior.

4. *Duclianii*, numiţi după oraşul vechi Daclea, Dioclea (locul de naştere al lui Diocleţian), la confluenţa Zetei cu Moraca, ocupau coasta de la Cattaro până la Antivari şi înăuntru ţinutul Cernagora[13] (adică Muntenegru).

Sârbii[12] aveau aceeaşi organizare ca şi croaţii, fiind conduşi mai apoi de un mare jupan, care stătea la Desniţa, pe Drina de Jos.

În epoca lui Heraklios, slavii se stabilesc şi în Thracia şi Macedonia, după mărturia Porphyrogenetului. La sfârşitul domniei lui, ţinuturile dintre Dunăre şi Arhipelag erau pline de slavi, a căror prezenţă e constatată de cronicarii bizantini, care ne vorbesc de regiuni slave, numite de ei „Sclavinii".

O primejdie cu mult mai serioasă venea în acest timp din partea avarilor. Ei ajunseseră în 623 până aproape de capitală şi numai o mărire însemnată a tributului îi făcuse să se retragă. Este memorabil apoi asediul Constantinopolului, pe care, în 626, îl încearcă avarii în unire cu slavii, pe uscat şi pe mare, în vreme ce Šahrbaraz cu perşii săi ocupau terenul din faţă, la Chalkedon. Garnizoana, mică, împreună cu populaţia,

---

[13] Const. Porphyrogennetos, *De adm. imp.*, 29; L. Niederle, *Manuel des Antiquités slaves*, I, Paris, 1923, cap. VIII: Serbo-croaţii; Hertzberg, *Gesch. der Byz. und des osman. Reiches*, p. 46-47; F. von Šišić, *Geschichte der Kroaten*, Erster Teil (bis 1102), Zagreb, 1917, p. 52 şi urm.; C. Jireček, *Gesch. der Serben*, I, Gotha, 1911, c. III; Idem, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalalters* („Denkschriften der Akad.", Viena, 1902-1904).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care, în vremuri tragice ca acestea, știa să devină eroică au apărat cu îndârjire întăririle, la care barbarii dădeau asalt cu un potop de mașini de tot felul, și i-au silit după câtăva vreme să se retragă. Bonos, patriciul, ca și patriarhul Sergios și-au avut partea lor de glorie în acest asediu, care a fost, fără îndoială, unul dintre cele mai primejdioase prin care a trecut orașul Constantinopol.

Bulgarii, popor din neamurile tiurcice, de mult timp menționat printre popoarele de la Dunăre, se arată acum întâia oară în chip energic. Heraklios încheie cu șeful lor, Cubrat, o alianță (635), pentru ca să-l arunce împotriva avarilor și slavilor. El răspunse obligațiunilor și împăratul îl răsplăti cu rangul de patriciu.

4. Politica religioasă a lui Heraklios

Sfârșitul biruitor al războiului cu perșii avusese drept urmare recâștigarea politică a provinciilor monofisite Siria și Egiptul, smulse imperiului de peste un deceniu. În chip foarte firesc se îngriji acum imperiul de a câștiga iarăși și moral aceste provincii înstrăinate din cauza credinței. Împăratul se consultă cu cei mai însemnați prelați iacobiți. Patriarhul Sergios, un administrator perfect și un mare om politic, găsi formula care trebuia să-i împace pe acești schismatici ai Bisericii; aceasta spunea că „în Christos, după unirea celor două naturi, există numai o singură voință și o singură energie". Formula nu aducea atingere vechii doctrine a Bisericii și găsea aprobarea egiptenilor și a sirienilor. Ea îi putea împăca pe monofisiți cu adepții Sinodului de la Chalkedon. Episcopul Kyros din Phasis, pe care

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

împăratul îl cunoscuse în timpul expediției sale și pe care îl ridicase acum pe scaunul patriarhal din Alexandria, era un instrument al politicii împăratului; în Armenia, care intrase iarăși în clientela bizantinilor, un Sinod admisese această nouă profesiune a credinței. Și, ceea ce era mai însemnat, episcopul Romei, Honorius, un om înțelept, împărtășea această formulă. Din nenorocire, patriarhul Ierusalimului, Sophronios, un învățat distins și un mare ascet, în același timp un zelos pasional, se ridică energic împotriva acestei doctrine a unirii. Protestele sale avură ecou. Unii clerici pioși se temeau pentru curățenia credinței. Zadarnic încercară episcopii Noii și Vechii Rome a-l potoli pe Sophronios. Heraklios, pentru a-l împăca, îl puse pe Sergios să publice un edict, *Ekthesis* („Expunere a credinței", 638), care însă prin proclamarea expresă a doctrinei *unei singure voințe* (= monothelism)[113] stârni furtuna mai cu seamă în Africa și în Italia.

Dar Heraklios nu dădu îndărăt și avea dreptate. El știa bine că nestorienii din Mesopotamia primiseră cu bucurie stăpânirea perșilor; își amintea tumultul care dusese la uciderea patriarhilor de Alexandria și Antiochia și la fuga celui de Ierusalim; el își dădea bine seama de ura evreilor față de creștini, manifestată în vremea din urmă, când mâini evreiești măcelăriseră creștini sub ordinele păgânilor perși. El spera să închidă definitiv aceste discordii religioase prin Uniune.

Un Sinod întrunit la Constantinopol a aprobat edictul imperial, pe care Kyros l-a și impus la Alexandria.

Rezultatul n-a fost însă cel așteptat. Papa Honorius a murit la 12 octombrie 638, înainte de a fi acceptat expunerea doctrinară *Ekthesis*. Succesorul său, Severi-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nus, a refuzat s-o accepte, cu toată presiunea exercitată la Roma de exarhul imperial Isaac, iar Ioan al IV-lea (640-642), noul papă, chiar a condamnat noua doctrină, în cadrul unui Sinod roman[14].

5. Dezmembrarea imperiului de către arabi

O însemnătate deosebită are, în ultimii ani ai domniei lui Heraklios, ridicarea arabilor, care ies acum din pustiurile lor pentru a-şi juca rolul istoric, cucerind cu arma în mână o jumătate din lume pentru Islam.

Arabii, care se hrăneau cu lăcuste, briganzi ai pustiului şi paznici plătiţi ai frontierei de sud, erau bine cunoscuţi, dar puţin preţuiţi la Constantinopol. Erau disprețuiți pentru absoluta lor ignoranţă în toate artele civilizaţiei şi primele lor atacuri fură luate în râs de bizantini.

Între îngrijorările din prima perioadă a domniei lui Heraklios, una dintre cele mai mici fusese apariţia unui nou şef – ἀρχηγός şi fals profet în mijlocul arabilor. Acesta era un anume *Mohammed* (Muhammad), care câştigase printre evreii oraşelor şi călugării mănăstirilor din Siria câteva cunoştinţe despre monoteismul iudaic şi despre moralitatea creştină. Acest Mohammed ben Abdallah, soţ al unei bogate văduve, Cadija (Kadidja), găsise într-o simplă religie, cu atracţiile ei copilăreşti privitoare la paradis, cu adoraţia unui Creator unic, infinit şi etern, cu doctrina predestinării ab-

[14] Duchesne, *L'Église au VIe siècle*, p. 381 şi urm.; J. Pargoire, *L'Église byzantine de 527 à 847*, Paris, 1905.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

solute, mijlocul de a strânge bandele risipite ale Arabiei într-o singură naţiune.

Arabii. Mahommed. Înaintea erei creştine, arabii, popor de origine semită, ocupau Peninsula Arabică şi deşertul Siriei, până la Eufrat. Această ţară aridă nu era locuită în toate părţile şi arabii, popor nomad, locuiau mai ales centrul şi nordul peninsulei. În secolul al VI-lea, exista şi o *populaţie aşezată* în câteva sate şi oraşe, pe care beduinii le tratau cu dispreţ. Imperiul roman, pentru apărarea Siriei împotriva triburilor arabe, construise o linie de fortificaţii, un *limes* sirian, ale cărui urme se descoperă azi.

Încă din veacul al II-lea î.Chr., încep a se forma state independente la arabii Siriei. Din punct de vedere politic şi cultural, cel mai însemnat stat arabo-sirian din epoca Imperiului roman a fost acela de *Palmyra*, având-o drept suverană pe Zenobia. Stăpânind cultura elenistică, această femeie îndrăzneaţă întemeia în a doua jumătate a veacului al III-lea d.Chr. un mare stat, care se întinse în Egipt şi în cea mai mare parte din Asia Mică. Împăratul Aurelian nimici (273) acest stat şi Zenobia împodobi la Roma carul său de triumf.

În perioada bizantină, două dinastii jucară un rol însemnat. Prima, *Ghassanizii* din Siria, vasali oarecum împăraţilor bizantini; ei fură, sub Iustinian, auxiliarii imperiului. Această dinastie încetă de a exista, probabil, în veacul al VII-lea, în timpul cuceririi Siriei de către perşi. A doua dinastie arabă a fost a *Lachmizilor*, având-şi centrul la *Hira*, pe Eufrat. Ea fu în legătură cu Ghassanizii şi oştirea Ghassanizilor. Şi această dinastie dispare în veacul al VII-lea, astfel încât, în momentul când începe expansiunea Islamului, nici o or-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ganizare politică vrednică de numele de stat nu se afla în Arabia şi pustiul Siriei[15].

În epoca lui Mohammed, arabii trăiau în triburi. Concepţiile lor religioase erau foarte primitive. Triburile îşi aveau, fiecare, zeii lor şi obiectele sacre, de obicei pietre, copaci, izvoare[16].

De-a lungul căilor de comerţ, mai ales pe drumul caravanelor, se dezvoltaseră oraşe, între care cel mai bogat era *Mecca*. Pe locul al doilea venea *Yatreb*, viitoarea Medina, situată mai la nord. Mulţi evrei veneau în aceste oraşe, ca şi creştini din provinciile bizantine vecine, iar cei din Abyssinia şi Yemen intrau de asemeni în peninsulă. La Mecca veneau mulţi pelerini şi oraşul ajunse repede bogat. Tribul Koreişiţilor domnea către veacul al V-lea în acest oraş.

Mohammed, născut către 570, era un om cu un temperament nervos şi maladiv. El câştigase de la evreii şi creştinii care veneau în contact cu arabii câteva idei asupra monoteismului iudaic şi moralităţii creştine. Căsătorit cu o văduvă bogată, Kadidja, Mohammed găsi într-o religie simplă mijlocul de a strânge la un loc triburile arabe. El începu a predica în mijlocul familiei sale mai întâi; apoi, într-un mic grup de oameni din clasa de jos, ajungând să fie ascultat şi de oameni de vază. Şefii Koreişiţilor se ridicară împotriva lui şi Mohammed îşi părăsi oraşul natal în 622, retrăgându-se în nord, la Yatreb. Anul plecării lui din Mecca, *hidjra* (deformat în *Hegiră*) e punctul de plecare al erei musulmane (16 iulie 622).

---

[15] V. Diehl et Marçais, *Le monde oriental*, cap. IV.

[16] Asupra moravurilor lor, v. Cl. Huart, *Hist. des Arabes*, Paris 1912, chap. II.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Populația din Yatreb îi făcu o primire entuziastă și mai târziu schimbă numele orașului în acela de *Medina*, „orașul profetului".

La Medina, el deveni șeful unei mari comunități și așează temeliile unui stat politic cu baze religioase. El ridică o armată și în 630 cuceri Mecca, unde dărâmă idolii. Muri în 632.

Doctrina lui religioasă nu era o doctrină originală. Mohammed luase cunoștință de alte religii în tinerețea sa, în cursul călătoriilor sale cu caravanele. Trăsătura caracteristică a doctrinei sale e dogma completei atârnări a omului de Dumnezeu. *Credința e strict monoteistă* și Dumnezeu e socotit ca având o putere nelimitată asupra creaturilor sale. Dogma fundamentală e *unitatea lui Dumnezeu, Allah.* Propoziția „nu există decât un Dumnezeu și Mohammed este profetul său" e unul dintre principiile esențiale ale Islamului.

Dacă învățătura Coranului a biruit repede la început, aceasta se datorează marelui curent de milă pentru cei săraci ce se revarsă de aici. Era ca o înviere a vechiului creștinism, și aceasta a făcut să pătrundă sentimentul „de ură împotriva oricărei uzurpații de putere, de bogăție, de autoritate" și „a trezit societatea romană, călcată în picioare de cel mai sălbatic formalism și arivism."

Lumea era sătulă de atâta formalism clerical și neclerical al societății bizantine, încât i-a primit bucuroasă pe arabi. „Arabii n-au învins Bizanțul, ci Bizanțul li s-a predat; o societate întreagă li s-a dat lor, înlăturând astfel paraziții care-i sugeau vlaga."[17]

---

[17] N. Iorga, *Cărți reprezentative în viața omenirii*, București, 1916, p. 253-254.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Regulile religiei musulmane sunt consemnate în cartea sfântă, cartea revelațiilor lui Mohammed, *Coranul*, împărțit în 114 capitole (în arabă, *sura*).

Istoria începuturilor Islamului în perioada lui Mohammed e una dintre cele mai obscure și mai controversate. În timpul vieții lui Mohammed, Arabia nu a fost întreagă sub stăpânirea lui.

De obicei, se accentuează entuziasmul religios al musulmanilor și se vede în el una dintre cauzele principale ale succeselor militare repurtate atât de rapid de arabi. Dar această părere n-are temei. La moartea lui Mohammed, numai puțini musulmani erau convinși. Și nu aceștia au hotărât marile cuceriri de la început. Majoritatea luptătorilor au fost beduinii, care nu cunoșteau Islamul decât din auzite. Ei nu se interesau decât de beneficiile materiale. Entuziasmul religios n-a existat la ei. În afară de aceasta, la începuturile sale, Islamul a fost esențialmente tolerant.

Entuziasmul religios și intoleranța musulmanilor sunt fenomene posterioare, străine poporului arab și explicabile prin influența prozeliților musulmani. Cercetări recente au stabilit că adevăratele cauze ale înaintării irezistibile a arabilor au fost de ordin mai practic, material. Arabia, prin natura solului său, nu mai putea răspunde trebuințelor materiale ale populației; sub amenințarea foamei și a mizeriei, arabii au fost siliți să caute cu disperare să iasă din această închisoare a pustiului. Condițiile insuportabile ale vieții au creat deci avântul inevitabil.

Dar acest lucru nu poate explica singur succesele militare ale arabilor. La acesta trebuie să adăugăm starea de spirit a provinciilor bizantine atacate: Siria, Egipt, Palestina. Sistemul fiscal nesuferit al bizantini-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lor, situaţia religioasă – Siria şi Egiptul erau monofisite – au făcut ca populaţia indigenă să-i primească pe străini fără rezistenţă; apoi, incapacitatea trupelor, lipsite de unitate şi avânt.

Mohammed începu apoi a predica în public. *Koreişiţii* nu puteau admite să fie clătinată credinţa lor veche, iar tradiţia musulmană vorbeşte de prigoniri contra celor ce credeau în predica lui. Într-o zi, Mohammed fu atacat. El îi sfătui pe credincioşii săi să se refugieze în Abissinia. Avu chiar o şovăire şi într-o zi, în curtea templului Ka'ba, retractă învăţătura sa, declarând că zeii şi zeiţele din Mecca pot foarte bine să formeze o familie de sfinţi, capabili de a interveni pe lângă Prea Înaltul. Dar în curând se căi de ceea ce făcuse. El declară că limba sa fusese posedată de demon şi denunţă idolatria cu o energie îndoită.

După zece ani, Mohammed avusese la Mecca numai dezamăgiri. Kadidja murise, mulţi partizani ai săi, de asemenea. El căută un refugiu în oraşul vecin Tayf, dar fu lovit cu pietre. La Yatreb însă, oamenii care veneau în pelerinaj la Mecca îl auziseră recitând din Coran şi se entuziasmaseră pentru învăţătura lui. Oraşul era sfâşiat de lupte intestine şi Mohammed primi o invitaţie de a veni să guverneze în acel oraş; locuitorii jurau să-l recunoască de stăpân şi să trăiască după regulile prescrise de el. Mohammed le trimise un om pentru a conduce instrucţia lor religioasă şi a pregăti acolo atmosfera. Apoi se hotărî a părăsi definitiv Mecca, unde simţea ostilitatea cârmuitorilor, şi a se stabili la Yatreb, care devine de atunci Medina, *Medinet-en-Nabi*, oraşul Profetului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Fuga sa, însoţit de Abu-Bekr, fu pregătită cu precauţie, căci fu urmărit. Astfel se produse acel mare eveniment, *hedjra* (de unde *hegira*, începutul erei musulmane, 16 iulie 622).

Vreme de un an, se ocupă la Medina cu construcţia moscheii şi organizarea comunităţi musulmane, apoi începu a trimite expediţii războinice contra caravanelor ce străbăteau pustiul. Caravanele din Mecca suferiră multe atacuri şi se dădură lupte cu oştile Profetului, iar în cele din urmă oraşul acesta i se supune şi Mohammed intră triumfător într-însul (630), călcând în picioare icoana lui Manif, zeul. Puterea lui se întinse mult din acel moment, până ce ajunse stăpân pe Arabia. Făcu un pelerinaj la Mecca, se întoarse la Medina şi muri în vârstă de 62 de ani (la 8 iunie 632). Ali, văr şi ginere al profetului, era în drept să creadă, după obiceiul arab, că va moşteni averea şi puterea socrului. Mohammed muri afon, pronunţând cuvinte neînţelese. Omar depuse jurământul de credinţă lui Abu-Bekr şi exemplul său fu urmat de cei mai mulţi, care se adunaseră pentru a-l alege pe calif. Dădu lupte în Siria, făcu excursii în Palestina şi o razzia mare împotriva perşilor. Muri la 23 august 634, desemnându-l calif pe Omar. Luptă cu perşii, zdrobiţi la Kadesia. Năvălesc şi în Siria, Heraklios adună o armată mare, sub comanda fratelui său Theodor. La Adjnadein, nu departe de Ierusalim, la 30 iulie 634, avu loc lupta care se termină cu înfrângerea armatei bizantine. Theodor fuge la Homs, lângă fratele său, care se retrage la Antiochia, pentru a ridica o nouă armată. Ştirea fu primită de Abu-Bekr înainte de a muri. În 635, cade Damascul, care deschide porţile.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Mohammed se născuse pe la 570 la Mecca. Mediul din care ieşea era dintre cele mai sărace şi educaţia sa fu dintre cele mai rudimentare: nu se ştie nici măcar dacă a învăţat vreodată să scrie. El fu păstor vreo câţiva ani, apoi intră în serviciul unei bogate văduve, Kadidja. Apoi însoţi caravane în Yemen şi Siria. Văduva se căsători cu dânsul, în ciuda familiei. Avea atunci vreo 25 de ani. Până la 40 de ani, el duse la Mecca o viaţă banală, fiind soţul unei femei cu venituri. Asupra vieţii sale interioare nu putem face decât ipoteze. Scriitorii au pretins că era prada unor lupte spirituale, că mergea în pustiu, în chinul îndoielii, arzând de dorinţa divină. N-avem nici o probă despre aceste călătorii în pustiu. Mohammed cugeta însă asupra lumii ce-l înconjura. Văzuse, poate, biserici creştine în Siria, ştia multe lucruri despre iudei şi religia lor. El văzu mulţimea venită în pelerinaj, la Mecca (acolo era vestitul sanctuar *Kaaba*, mic templu pătrat de piatră neagră, a cărui piatră unghiulară o forma un meteorit), îşi dădu seama de minciuna şi superstiţia păgânismului din oraş. A fost un moment când s-a produs o criză fizică şi din acel moment el s-a crezut chemat la misiunea sa profetică. Credinţa aceasta i-a venit însă cu încetul. Mohammed auzea, prin halucinaţie, *o voce,* totdeauna aceeaşi. I se părea că devine nebun sau poet, căci inspiraţia poeţilor se traducea prin aceleaşi simptome. Dar el înţelese că fiinţa ce-l obseda nu era un *djin* ca pentru poeţi, ci un *mesager al Divinităţii*, „un spirit fidel", „sfânt".

O serie de revelaţii i se comunicară prin mijlocul care-l punea în relaţie cu Dumnezeu. Primele revelaţii sunt expresia spaimei ce-i inspira profetului maiesta-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tea lui Dumnezeu, a groazei pe care i-o pricinuiau pedepsele rezervate celor răi în lumea cealaltă. Acesta este motivul dominant al proclamațiilor sale, la care trebuie să adăugăm expresia întristării produse de păcatele contemporanilor, de aviditatea și de indiferența lor religioasă. La început, Mohammed nu se consideră un „trimis al lui Dumnezeu". Numai la Medina ia definitiv acest titlu. Kadidja a fost prima confidentă a lui Mohammed, cea dintâi care a crezut în misiunea sa și l-a încurajat. La începutul predicilor sale nu căuta ca auditor decât un cerc restrâns, mai întâi le predica numai soției și câtorva intimi. Le arăta unele versuri pe care pretindea că i le dictase un înger. În aceste versuri, era proclamată *unitatea lui Dumnezeu*; se aflau de asemenea *câteva idei întru totul acceptabile, privitoare la o justiție universală*. El insista apoi asupra *unei vieți viitoare*, asupra temerii pe care cei răi trebuie s-o aibă de *Infern* și asupra bucuriilor rezervate *în Paradis* celor ce cred într-un Dumnezeu unic.

Ideile acestea, care n-aveau nimic nou, *păreau sediționse la Mecca*, fiindcă orașul era legat de un cult politeist și rămânea credincios idolilor. Vreo câțiva ani, noua religie rămase secretul unui mic grup de oameni foarte simpli: Kadidja, vărul său Ali, un fiu adoptiv, Zeid, și Abu-Bekr, amic și admirator al lui Mohammed.

După moartea lui Mohammed, în 632, armatele urmașilor săi, mai întâi ale lui Abu-Bekr, apoi ale lui *Omar* (634-643), se revărsară dincolo de hotarele Arabiei, asaltând cele două imperii, al bizantinilor și al Sassanizilor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Abu-Bekr, rudă cu Mohammed, fu ales șef al musulmanilor, cu titlul de *kalif*, adică „vicar". El era reprezentantul unei religii care, prin strictul ei monoteism, prin dogmatismul ei cu privire la absoluta unitate a divinității era ușor accesibilă neliniștiților evrei și chiar acelor monofisiți ai Siriei, care erau bucuroși să aibă ceva mai mult decât Uniunea lui Heraklios, adică întreaga libertate religioasă. Orice sectă, evreu, iacobit, nestorian putea să trăiască oricum ar fi vrut, dacă numai consimțea a plăti, în schimb, tributul noilor stăpâni.

Aceștia aveau la început trebuințe foarte simple și Omar, urmașul lui Abu-Bekr, purta pe dânsul zdrențe, mergea pe un măgar și trăia cu fructul comun în Arabia, curmalele. Imperiul arabilor n-avea, în copilăria lui, demnitari. Deosebiri sociale nu existau între arabi, care erau puțin dispuși a le recunoaște printre supușii lor. Marii proprietari, biciul colonilor săraci, fugeau la apropierea lor și nu consimțiră a trăi sub jugul lor nelegiuit și umilitor. Pământul cultivat fu atunci împărțit. Arabii nu fură ca germanii, niște agricultori care să-și impună supremația prin confiscarea unei treimi a câmpului. Ei rămaseră soldați sau se așezau în orașe, ca meșteșugari liniștiți și negutători întreprinzători, care aduseră o nouă proprietate în orașele decăzute ale Siriei. În sfârșit, arabii introduseră un *sistem fiscal* incomparabil mai simplu și mai drept decât cel al bizantinilor. Mai întâi, ei pregăteau un registru exact și detaliat al „oamenilor, animalelor, pământurilor și arborilor", un complet κατάστιχον. Ei cereau apoi de la supusul creștin *haraciul,* în proporție cu mijloacele sale și nimic mai mult. *Administrația justiției era mai*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

simplă, mai expeditivă și adaptată mai bine metodelor primitive de viață ale locuitorilor Siriei. Ei tolerară tribunalele creștine bisericești alături de tribunalele propriilor lor *cadii*, care judecau după Coran, cartea inspirată a lui Mohammed[18].

După cum observa H. Pirenne[19], germanii au fost absorbiți de imperiu și continuau civilizația acestuia. Din contră, înainte de epoca lui Mohammed, imperiul n-a avut legături cu Peninsula Arabă. Când Mohammed muri (632), nimic nu arăta primejdia care avea să apară fulgerător doi ani mai târziu. Într-un sens, expansiunea arabă fu o întâmplare, consecința de neprevăzut a mai multor cauze, care se combină. Succesul atacului se explică prin sleirea imperiilor bizantin și persan, în urma lungii lupte care le aruncase unul asupra altuia. Cu Heraklios, Bizanțul își recucerise strălucirea. Efortul mare sleise imperiul și Heraklios trebuia să asiste neputincios la prima înlănțuire a acestei noi puteri, care dezorienta lumea. Cucerirea arabă e fără precedent. Nu se poate compara iuțeala izbutirii sale decât cu aceea cu care se constituiră imperiile mongole ale unui Attila, Genghis Han sau Tamerlan. Dar acestea fură efemere. E un adevărat miracol difuziunea sa fulgerătoare, comparată cu înceata progresie a creștinismului. Față de erupția cuceririlor, atâta vreme oprite și atât de puțin violente, ale germa-

[18] N. Iorga, *The Byzantine empire*, London, 1907, p. 55-56.

[19] *Mahommed et Charlemagne*, ed. a 5-a, Paris-Bruxelles, 1937, Deuxième partie, *L'Islam et les Carolingiens*, Chap. Ier, „L'Expansion de l'Islam".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nilor, care după secole n-au izbutit decât să roadă marginea Romaniei, dimpotrivă, imperiul se prăbușește dinaintea arabilor pe bucăți întregi. În 634, ei iau fortăreața bizantină Bosthra (Bosra), dincolo de Iordan, în 635, Damascul cade, în 636, bătălia de la Yarmuk le dă toată Siria; în 638, Ierusalimul le deschide porțile, pe când spre Asia cuceresc Mesopotamia și Persia. Apoi e atacat Egiptul; puțin după moartea lui Heraklios (641), Alexandria e luată și în curând toată țara e ocupată.

Toate acestea se explică, desigur, prin neprevăzutul, prin debandada armatelor bizantine, dezorganizate și surprinse de un nou fel de a lupta, prin *mulțumirea religioasă și națională* a monofisiților și nestorienilor Siriei, prin aceea a bisericii copte din Egipt și prin slăbiciunea perșilor. Dar toate aceste lucruri nu sunt de ajuns pentru a explica un triumf atât de total.

Marea chestiune ce se pune aici e de a ști *pentru ce arabii, care nu erau, desigur, mai numeroși decât germanii, n-au fost absorbiți ca și ei de populațiile acestor regiuni de civilizație superioară pe care ei au pus mâna?* Aici este cheia și nu există decât *un singur răspuns* și el e de *ordine morală*. Pe când germanii n-au nimic de spus creștinismului imperiului, *arabii sunt exaltați de o credință nouă*. Aceasta și numai aceasta *îi face neasimilabili*. Căci sub alte aspecte, ei n-au mai multe aprehensiuni decât germanii contra civilizației celor pe care i-au cucerit. În știință, ei urmează la școlile Greciei; în artă, la școlile Greciei și Persiei. Nu-s fanatici, la început nici măcar nu înțeleg să-i convertească pe supușii lor. Ei vor numai să-i facă a se supune lui Allah (Dumnezeu) și profetului său, Mo-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

hammed. *Islam vrea să zică resemnare, supunere lui Dumnezeu,* iar *musulman* înseamnă *supus*. Allah e unul și e logic atunci ca toți servitorii săi să aibă ca primă îndatorire faptul de a-l impune necredincioșilor. *Ceea ce-și propun nu este, așa cum s-a zis, convertirea lor, ci supunerea lor.* Pentru a guverna imperiul pe care l-au fundat, ei nu mai pot să se sprijine pe instituțiile tribale, după cum germanii n-au putut să și le impună pe ale lor. Deosebirea e că, pretutindeni unde se află, *ei domină*. Învinșii sunt supușii lor, plătesc singuri impozitul, sunt în afară de comunitatea credincioșilor. Bariera e de netrecut: nu se face nici o fuziune între populațiile cucerite și musulmani. Ce contrast cu un Theodoric, care se pune în serviciul învinșilor și caută să se asimileze lor!

Germanul se romanizează de îndată ce intră în *Romania*, romanul dimpotrivă, se arabizează de îndată ce e cucerit de Islam. *Se face o ruptură hotărâtă cu trecutul.* Noul stăpân nu mai îngăduie, în raza unde domină, ca vreo influență să scape de controlul lui Allah. Dreptul său scos din Coran se substituie dreptului roman, limba sa, celei grecești și latine. Societatea civilă se transformă, ca și societatea religioasă.

Cu Islamul, o lume nouă apare pe țărmurile Mediteranei, unde Roma răspândise sincretismul civilizației sale. O spărtură se face și ea va dura până în zilele noastre. *Unitatea mediteraneană se sfărâmă.* De acum, în jurul mării se întind două civilizații deosebite și ostile[114].

Prima expansiune se încetinește sub *califul Othman* și asasinarea sa, în 656, deschide o criză politică

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

și religioasă care nu încetează decât cu Moawiah, în 660. Era natural ca o putere înzestrată cu o forță de expansiune ca aceea a Islamului să se impună întregului bazin al marelui lac interior. *Din a doua jumătate a secolului al VII-lea, el țintește să devină o putere maritimă pe acele ape în care domină Bizanțul*, sub domnia lui Constant al II-lea (641-648). Vasele arabe ale califului Moawiah (660) încep a năvăli în apele bizantine. Ele ocupă Ciprul și repurtează o victorie navală asupra lui Constant. Ele pun mâna pe Rhodos și înaintează până în Creta și Sicilia. Apoi fac din Cizic o bază navală, de unde asediază de mai multe ori Constantinopolul, care rezistă prin focul grecesc. În 677, renunță la întreprindere.

Năvala în Africa, începută de emirul de Egipt, Ibu Sad, în 647, sfârșește cu biruința asupra exarhului Gregorios. Dar fortărețele construite de Iustinian rezistă și berberii cooperează contra năvălitorului. Urcarea lui Moawiah reia lupta. În 664, o nouă razie aduce înfrângerea bizantinilor. *Ogba-ben-Nafi întemeiază în 670 Kairuan* [Qayrawan], „piață de arme" a Islamului până la sfârșitul timpurilor. Bizantinii biruie și cuceresc coasta. Arabii se înverșunează, în 695 iau Carthagina. Patriciul Ioan o reia; dar Hassan reia atacul și o cucerește definitiv în 698. Orașului vechi i se substituie o nouă capitală, în fundul golfului: Turis, care devine marea bază a Islamului în Mediterana. Musa Ibn Noçayr [Musa ibn Nusayr] supune Marocul. De aici, atacă Spania; Tarik [Tariq] trece strâmtoarea cu 7.000 de berberi și în 712 ia în posesie țara. În 713, Musa, guvernatorul Africii de Nord, proclamă în Toledo suveranitatea califului de Damasc. De aici, trec Pirineii,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Narbonne e luată (721). La Poitiers, arabii sunt însă bătuți (732). Sicilia apoi e atacată mereu și Syracus cade în mai 878, după o apărare eroică. Carol cel Mare va avea lupte mari cu arabii.

Basilios I cucerește Bari (870) și aceasta îi împiedică pe arabi de a pune piciorul în Italia, unde se păstrează suveranitatea Bizanțului.

Orientul a fost despărțit de Occident. Legătura care existase după invaziile germanilor e ruptă. Mediterana orientală e salvată, dar cea occidentală nu mai e. Ea, care fusese mereu o cale de comunicație, e acum o barieră de netrecut. *Islamul a rupt unitatea mediteraneană*, pe care invaziile germanice o lăsaseră să existe. Acesta e faptul cel mai însemnat care s-a petrecut în istoria europeană de la războaiele punice. E sfârșitul tradiției antice și începutul Evului Mediu. Navigația cu Orientul încetează către 650, cu regiunile de la est de Sicilia. În a doua jumătate a veacului al VII-lea, ea se strânge pe toate coastele Occidentului. La începutul secolului al VIII-lea, dispariția sa e completă. Nici un trafic mediteranean, decât pe coastele bizantine. Vechea unitate economică a Mediteranei e sfărâmată și va rămâne așa până în epoca Cruciadelor.

Toate acestea ne explică iuțeala cu care arabii și-au întins, de la început, cuceririle lor. În 634, Bostra, capitala Arabiei romane, căzu în mâinile lor; în anul următor, Damascul, după o rezistență de mai multe luni, căzu la rândul său. Cu aceasta, arabii câștigaseră o întinsă bază pentru a putea pătrunde în Asia Mică. Cele mai însemnate orașe ale Siriei căzură, iar lupta sângeroasă de la Iarmuk [Yarmuk], în răsăritul Iordanului,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

unde armata bizantină fu zdrobită, în anul 636, hotărî definitiv soarta Siriei. Ierusalimul, după un asediu de doi ani, fu predat de patriarhul Sophronios, în virtutea unui tratat, lui Omar, în 638. Cucerirea Mesopotamiei și a Edesei încununa această acțiune, lăsând tot Răsăritul în puterea arabilor.

Ierusalimul pusese condiția că nu avea să se predea decât califului în persoană. Întrucât acesta rămăsese la Medina, organizând oastea și veghind la executarea planului general al campaniei, s-a decis acum să meargă la Ierusalim. Detaliile sosirii sale aici arată rapiditatea, energia și simplitatea caracteristice arabilor la începuturile expansiunii lor, ca și primele semne de degenerare a lor sub influența succeselor atât de rapide. Omar făcea lunga călătorie, de aproape 1.000 de kilometri, cu un singur însoțitor, urcat pe o cămilă și având drept provizii un sac cu orez, unul cu fructul obișnuit al curmalelor și cu un blid de lemn. Când s-a apropiat de cetate, i-a văzut venind în întâmpinare pe cei dintâi căpitani, îmbrăcați în mărețe haine de mătase, pe cai cu bogate cuverturi. La vederea lor, Omar s-a înfuriat, a coborât din șa, acoperindu-i de insulte, alungându-i și continuându-și drumul numai cu însoțitorul său.

La Ierusalim, s-a înțeles foarte bine cu patriarhul creștin. Tot de la acest calif se citează o scrisoare prin care îi ordona unui guvernator să-și dărâme palatul pe care-l construise la Kufa.

Persia, după multe revoluțiuni, își afla un stăpânitor în persoana nepotului lui Chosroes, Jezdegerd al III-lea. Arabii se aruncară și asupra lui, încă din 632; iar în 637, bătălia de la Kadesia, în care armatele persane erau zdrobite, vestea apropiata cădere a Regatului Sassanid. Această biruință le deschide arabilor calea spre Ctesifon. Capitala regelui e ocupată și o bogăție imensă căzu în mâinile arabilor. Orașele căzu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ră unul după altul, Jezdegerd fugi dintr-un loc în altul, până în Khorasan. La 651, Jezdegerd[115] pierea ucis în Merv, iar cu el se duse cel din urmă Sassanid.

În anul 637, cel mai bun general persan, Rustem, își stabilea lagărul aproape de Hira, la Kadesia. Luptă timp de trei zile. În fiecare zi arabii atacau, perșii nu părăseau terenul, noaptea îi despărțea. A treia zi, arabii primesc ajutoare, iar către seară perșii încearcă să obțină rezultatul decisiv prin *șarja elefanților* (Rustem avea 33 elefanți). La început, enormele animale răstoarnă totul, dar unul e rănit grav și atunci aleargă încoace și încolo, împrăștie panica printre ceilalți și toți se agită furios, căutând să scape dintre cele două linii de oameni înarmați. Răzbind printre perși, arabii profită de tulburarea făcută și atacă toată noaptea. Rustem a fost găsit printre morți.

Sub conducerea lui Amr, arabii se așază, în sfârșit, și în Egipt. Bizantinii pierd lupta de lângă Lycopolis, apoi la Heliopolis. Babilon, Nikiù și alte orașe cad pe rând în puterea cuceritorilor. În toamna anului 640, ei începeau asaltul asupra Alexandriei. La *29 septembrie 642*, Amr își făcu intrarea biruitor în puternica cetate de la gurile Nilului. În anul al optsprezecelea de la Hegira, adică în 640, Amr ben el-Aç, nemulțumit să aibă drept șef un vechi subordonat – Moawiya devenise guvernator al Siriei – pornea din Caesarea asupra Egiptului. Lua Pelusium, dar Theodor și Anastasios, locotenenții împăratului, l-au oprit la Babilon, lângă vechiul Cairo. Amr a cerut ajutor, iar califul i-a trimis vreo 5.000 oameni, conduși de Zobeir [Zubayr]. Cei

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

doi generali bizantini au fost bătuți la Heliopolis. Alexandria s-a predat la 29 septembrie 642.

Amr a construit un nou oraș pe locul unde-și avusese cortul la asediul Babilonului, oraș numit al-Fustat sau Fostat („cortul"), azi vechiul Cairo. Apoi a reparat vechiul canal al lui Traian, care lega Nilul cu Golful de Suez. Ura copților împotriva bizantinilor ușurase opera de cucerire, întocmai cum ajutase în Siria aceeași operă ura sectelor prigonite de Bizanț. Dar mai era un motiv care explică această sfărâmare a imperiului, față de care împăratul era aproape neputincios: *armata sa avu același sfârșit fără glorie ca și armata lui Maurikios.*

Singura bătălie mare a fost aceea de la Yarmuk (636). Teodoros, fratele împăratului, fusese biruit mai înainte. Împăratul trimise atunci două armate ca să răzbune acea înfrângere: una era comandată de generalul armean Baanes (Vahan), cealaltă de Theodor Sakellarios, mare demnitar al imperiului. Dar armata dintâi se revoltă, îl depune de Heraklios și-l proclamă împărat pe Baanes. Trupele celuilalt se retrag și arabii, profitând de aceste dezordini, le sfărâmă în lupta sîngeroasă de la Yarmuk, un afluent al Iordanului, la 20 august 636.

Cei trei califi ortodocși, urmași ai lui Abu-Bekr: Omar, Othman, Ali. Cei dintâi patru urmași ai profetului poartă în istorie numele de *Rașidun* = „cei ce urmează pe calea dreaptă" – adică legitimi, în opoziție cu uzurpatorii care urmară după ei. Doar ei au fost recunoscuți de consensul tuturor populațiilor musulmane.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Abu-Bekr continuase tradiţiile de sărăcie ale fondatorului. Locuia mereu în mica lui casă din cartier, se hrănea din munca sa personală.

La moartea lui Mahommed, Arabia era în fierbere. Vechea indisciplină se trezise, apărură profeţi pretutindeni, agitând triburile, se iscară revolte împotriva obligaţiunii impozitului. Abu-Bekr trimise expediţii, care înfrânseră toate rezistenţele şi readuseră Arabia la Islam.

El atacă apoi Siria bizantină şi Mesopotamia Sassanizilor. Cele două imperii îşi sleiseră puterile în lungul război pe care-l purtaseră între ele. Arabii pătrund în Irak şi obţin mari izbânzi. Apoi se aruncă asupra Palestinei şi armata bizantină e bătută la Adjnâda'in (în apropiere de Ierusalim), la 30 iulie 634. Curând după această izbândă, Abu-Bekr muri (23 august 634).

După izvoarele arabe, Abu-Bekr le recomandă credincioşilor să-l aleagă pe Omar, care se impusese, de altminteri, tuturor prin calităţile sale de energie şi prevedere, ca şi prin devotamentul său pentru cauza comună. În zece ani de califat, el lărgi considerabil hotarele statului. Atacul Persiei şi nimicirea ei, în lupta de la Qâdisîya (Kadesia, Nehavend), aproape de Hira. Îndată după această biruinţă, pentru a stăpâni mai bine ţara şi a-şi asigura baze solide pentru operaţiuni viitoare – şi după o practică ce le va deveni obişnuită –, arabii construiesc de-a lungul fluviului două cetăţi: Baçra (Bassora) pe Satt-al-Arab şi Kûfa, la sud de ruinele Babilonului.

Când, mistuit de febră, îşi simţi sfîrşitul apropiat (n-avea decât 63 ani), îi strînse pe tovarăşi în jurul său şi-i făcu să jure că îl vor proclama calif pe acela pe

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care-l va hotărî el; când i se dădu jurământul, el le spuse că urmaşul său va fi Omar. El se plătea astfel faţă de acela care-i pregătise ridicarea. Îşi dădu sufletul la 23 august 634.

Omar (Umar). Luptele cu perşii începuseră din 633. Arabii repurtară mai multe biruinţe şi devastară în 635 Mesopotamia până la Tigris. Clădiră cetatea Basra, Bassora. Se dădu, în sfârşit, bătălia decisivă la Kadesia (637). Rustem intrase în Hira, evacuată la apropierea lui. El îşi aşează tabăra lângă oraş. După patru luni, oştile duşmane se încăierară. Lupta dură trei zile şi sfârşi prin dezastrul perşilor.

Trecând Eufratul, arabii mergeau asupra capitalei, Ctesiphon. Trupele sassanide sunt alungate din oraş şi o pradă enormă căzu în mâinile arabilor, tezaurul acumulat de patru sute de ani. Jezdegerd, refugiat într-o fortăreaţă apropiată, trimise o armată să încerce a-i scoate pe arabi din Ctesiphon, dar ea fu bătută la 25 de kilometri de capitală. Jezdegerd se retrase în platourile înalte (640). Oraşele căzură în mâinile arabilor unul câte unul. Regele fugi în provinciile orientale, în cele din urmă în Khorasan. În 651-652, el fu asasinat din ordinul satrapului.

Cucerirea Siriei. La 30 iulie 634, avea loc lupta cu Theodoros, fratele lui Heraklios, lângă Ierusalim. În 635, martie, Damascul, blocat, se predă. La 20 august 636, avea loc bătălia de la Yarmuk.

Supunerea completă a Siriei a fost încheiată prin luarea cetăţii Caesarea, situată la sud de Sf. Ioan de Acra şi de Carmel. Moawiya (Mu'awiya) fu pus guvernator. El înţelese că era uşor să întindă stăpânirea arabilor creându-şi o flotă, pentru care oraşele de pe coas-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ta Siriei puteau procura toate materialele şi oamenii. Dar Omar nu vru să se ocupe de aceasta. Sub califatul lui Othman, Moawiya echipă o escortă care, sprijinită de corăbii egiptene, se duse să prade Ciprul şi capitala sa, Salamis (atunci Constantia). În sfârşit, din Siria plecară în fiecare an expediţii care străbătură Asia Mică şi-l ameninţară pe împărat în capitala sa.

Cucerirea Egiptului. La 29 septembrie 642, musulmanii intră în Alexandria. Omar fu asasinat de Firuz, sclav persan de religie creştină, pentru că nu-i luase în seamă plângerea împotriva stăpânului său. Muri la 3 noiembrie 644.

Fu ales *Othman (Uthman).*

Unul dintre cei mai venerabili tovarăşi ai lui Mohammed, *Abu-Dharr*, indignat de luxul ce-l înconjura, începu a predica împotriva decăderii moravurilor. Nu şovăi a-l ataca pe calif şi oamenii săi. El proclamă pentru întâia oară drepturile familiei profetului, adică ale lui Ali şi ale fiilor Fatimei, de a poseda moştenirea lui Mohammed, implicit dreptul de a-i conduce pe credincioşi. Era *începutul marii sciziuni, care diviză Islamismul în două ramuri duşmane*, schisma care umple istoria sa, *şiitismul* (*şi'a,* „partizani", adică ai familiei profetului, de unde *şiit*). Othman îl exilă pe Abu-Dharr într-o mică localitate, unde muri. Partidele opoziţiei aflară în aceste idei un mijloc de agitaţie. O conspiraţie se urzi contra lui Othman, care fu ucis în casa sa, în iunie 656.

Ali, văr şi ginere al Profetului (o luase de soţie pe Fatima), devine calif. Dar Moawiya, guvernatorul Siriei, nu vru să-l recunoască. Un partid de opoziţie se ridică împotriva lui Ali, cerând răzbunare pentru omo-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rârea lui Othman. Astfel începu lupta între familia *Ommeyya* (din care era Moawiya) şi aceea a profetului; ea trebuia să se termine prin victoria celei dintâi, urmată mai târziu de revanşa celei de a doua, dar fu subtilizată în folosul altei ramuri a familiei lui Haşim, aceeia a Abbassizilor (Abbâs). Războiul civil urmă până în ianuarie 661, când Ali fu asasinat în moscheea din Kufa.

Moawiya fu proclamat calif în vara anului 661. El duse războiul contra bizantinilor cu mare ardoare; în două rînduri, atacă Constantinopolul.

Toleranţa pe care o arăta faţă de creştini, care formau atunci populaţia Siriei, îi atrase toate simpatiile. Muri la Damasc (capitala sa), la 18 aprilie 680[20].

•

Mecca avea o colină sacră, faimoasa „piatră neagră", simplu aerolit păstrat cu pietate într-un edificiu, numit, din cauza formei sale, *Ka'ba* („cub"). Aici veneau în pelerinaj populaţii din toate părţile.

Mohammed credea că aude o voce misterioasă, care-i destăinuia adevărurile, închipuindu-şi că însuşi Dumnezeu îl îndemna astfel să le reveleze arabilor aceste adevăruri. Vocaţia lui se preciză. Curând, încercă a predica sau mai bine-zis a „recita" (*Corân*) adevărurile ce-i erau revelate de Dumnezeu. Secretul fericirii este, după el, „supunerea" (*islâm*).

---

[20] Pentru începuturile Islamului, v. L. Halphen, *Les barbares. Des grandes invasions aux conquêtes turques du XIe siècle (Peuples et Civilisations)*, IVe éd., Presses Universitaires de France, Paris 1940, cap. IX.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Omar. Cucerirea Siriei. La 634, arabii bat pe bizantini la Adjnâdaïn, lângă Ierusalim; în 635, Damascul se predă.

Împăratul reuşi a strânge o armată mare, comandată de armeanul Vahan şi de Theodor Sacellarius. Lupte intestine divizară armata imperială. Armenii revoltaţi îl proclamară împărat pe Vahan. În urmă, se dă lupta la Yarmuk (20 august 636), la sud de lacul Tiberiadei. Theophanes spune că un vânt violent aruncă nouri de nisip în ochii grecilor, infanteria bizantină luptă bine, dar Theodor pieri, iar liniile fură rupte de cavaleria musulmană. Heraklios nemaiavând armată, se întoarse la Constantinopol. Atunci izbucni şi o ciumă teribilă, care sfârşi prin a ruina provincia, mulţi tovarăşi ai Profetului fură smulşi de teribila boală, între alţii, trei dintre generalii care ajutaseră la cucerirea Siriei. Califul Omar îl numi pe Moawiya guvernator al Siriei, în locul lui Jezid, mort de ciumă. El rămase 40 de ani în fruntea provinciei.

Toată ţara era apoi cucerită. Alep, Antiochia se predară. Doi ani în urmă (638), Ierusalimul, blocat, după un lung asediu, fu predat lui Omar de patriarhul Sophronios. Căderea Caesareei (Palestinei) din 640 desăvârşi cucerirea Siriei.

Egiptul fu atacat apoi de Amr, iar cuceritorul Heraklios, bătrîn, nu mai putu opune rezistenţă. Îi recomandă guvernatorului să nu le plătească tribut arabilor.

Omar dădu ţinuturilor cucerite organizarea pe care o aveau mai înainte diferitele state arabe. Pământurile puteau fi posedate de comunitatea musulmană sau lăsate vechilor posesori nemusulmani în schimbul unei plăţi, care este impozitul teritorial (*kharadj*). Locuitorii

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

țării cucerite care-și păstrează religia trăiesc sub protecția Islamului în schimbul unui impozit care e capitația (*djizya*).

Luptătorii, pe lângă prada de război (din care a cincea parte se cuvine califului), primeau pensiuni, după rangul lor în ierarhia musulmană.

Formele vieții publice s-au schimbat foarte puțin în țările cucerite. Toată administrația civilă s-a păstrat, învinșii își păstrează tribunalele și instituțiile municipale. Magistrații locali rămân pe loc, birourile care iau notă de repartiția impozitelor și înregistrează perceperea lor se slujesc de limba persană în Irak, de greacă în Siria și Egipt[21].

Heraklios era prea bătrîn pentru ca să mai reînvie gloria din prima parte a domniei sale. El nu mai putu forma o nouă armată. Însă în toată această nenorocire își păstră demnitatea și le interzise guvernatorilor săi să le plătească bani arabilor pentru a scăpa de ei. Toată opera sa era nimicită. Aceste dezastre i-au zdrobit împăratului trupul și sufletul. Tragică i-a fost și viața de familie. În ziua încoronării, Heraklios se căsătorise cu Fabia Eudokia, care-i dăruise o fiică și un fiu, Heraklios Neos Konstantinos; după nașterea acestuia, soția sa avea să moară foarte curând, de epilepsie (612). Un an mai târziu, Heraklios se căsătorise cu nepoata sa, Martina, fapt care a trezit indignarea Bisericii și a poporului. Din cei nouă copii pe care i-a născut Martina, patru au murit la o vârstă fragedă, iar cei doi mai mari au venit pe lume sluți, fapt interpretat ca semn al

[21] G. Marçais, *op. cit.*, p. 194-196.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mâniei divine. Ura populației contra Martinei a sporit datorită încercărilor ei de a le asigura odraslelor proprii moștenirea la tron. Discordia din familie a întunecat și mai mult sfârșitul vieții împăratului. La 11 februarie 641, Heraklios a murit după grele suferințe. Imperiul bizantin se mărgini acum la *Asia Mică, la Peninsula Thraciei, Grecia cu insulele* și câteva porțiuni ale Imperiului de Apus.

6. Grecizarea imperiului

Aceste pierderi teritoriale aveau și un avantaj pentru imperiu. Acesta scăpa de multe elemente rebele. Locuitorii din Asia Mică și din Peninsula Balcanică alcătuiau acum o masă unitară ca limbă și credință.

Istoricii socotesc că moartea lui Heraklios înseamnă sfârșitul unei epoci și începutul unei epoci noi, pe care o numesc „Ev Mediu bizantin". În adevăr, acum apare caracterul de imperiu grecesc.

Caracterul grecesc al imperiului apare acum pronunțat. Se vede în *Strategikon*, tratat de artă militară compus în epoca lui Heraklios, care cuprinde puțini termeni militari latini, pe când înainte aproape toți termenii armatei erau latini [magister militium, acum στρατηγός, *praefectus* devine ἔπαρχος ș.a.]. Heraklios este cel dintâi care bate *monede*, pe care, pe lângă legenda latină, care se continuă până în veacul al VIII-lea, apare și legenda greacă ἐν τούτῳ νίκα. În *novella* din 629, el se intitulează grecește: πιστὸς ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ βασιλεύς.

Diglossia, ce caracterizase statul începuturilor bizantine până în acest moment, ia sfârșit acum, când

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

limba poporului și a Bisericii devine și limba statului. Grecizarea apare și în titulatura împăratului, care e αὐτοκράτωρ, καῖσαρ, αὔγουστος, în loc de *imperator, caesar* și *augustus*[22].

Grecizarea statului bizantin a produs și o schimbare însemnată, o simplificare în titulatura suveranului. Heraklios a renunțat la titulatura latină complicată și și-a luat titlul grecesc, popular de βασιλεύς, care rămase acum în Bizanț titlul propriu al împăratului.

[22] G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État byzantin*, Paris, Payot, 1956, p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

B.
URMAŞII LUI HERAKLIOS

Când Heraklios muri, la *11 februarie 641*, urmară timp de mai multe luni tulburări în jurul succesiunii, care făcură ca imperiul să-şi piardă şi mai mult puterea de a interveni în gravele evenimente ce se desfăşurau.

Heraklios lăsă imperiul celor doi fii mai mari, în silinţa sa de a asigura o parte la domnie şi copiilor Martinei, dar fără a răpi drepturile fiului său Constantin. Era necesar ca ei să conducă imperiul împreună, iar în testamentul său dispuse ca Martina să fie considerată de amândoi „mamă" şi „împărătească"[23], pentru a-i garanta şi ei o influenţă în afacerile domniei.

Populaţia îi aclamă pe cei doi suverani, dar nu vru să ştie de o participare a Martinei la conducere şi o respinse, sub cuvânt că ea, ca femeie, nu poate reprezenta imperiul[24]. Martina nu se dădu învinsă şi se formară două partide: una pentru Constantin, cealaltă pentru Martina şi Heraklonas, ambele aflate în duşmănie între ele. În momente grave pentru imperiu, această discordie hotărî viaţa capitalei. *Constantin al III-lea se îmbolnăvi greu şi muri la 25 mai,* în acelaşi an. Heraklonas rămase singur stăpînitor, dar Martina luă frâiele conducerii, exilându-i pe cei mai de seamă

[23] Nikephoros, 27.
[24] *Ibidem*, 28.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

partizani ai lui Constantin. Odată cu Martina ajunse influent și patriarhul Pyrrhos, iar asta însemna reînvierea monothelismului. Ura populației se îndreptă și împotriva lui. Aristocrația senatorială și comandanții militari se ridicară contra Martinei, iar moartea rapidă a lui Constantin al III-lea îi fu atribuită Martinei, care se spunea că l-ar fi otrăvit. Armeanul Valentinos Arsakidos (Aršakuni)[116], partizan al lui Constantin al III-lea, aflat în fruntea trupelor din Asia Mică, apăru la Chalkedon. Deși Heraklonas îl asocie pe fiul lui Constantin al III-lea, Senatul îi înlătură pe Martina și Heraklonas la *finele lui septembrie 641*: Martinei îi fu tăiată limba, iar fiului ei, nasul. Exilați în Rodos, Pyrrhos fu exilat și el, și ridicat ca patriarh Paulos, economul Sfintei Sofii.

Fiul lui Constantin fu proclamat împărat. El avea numele Heraklios, dar fu încoronat cu numele *Constantin* și numit de popor *Constans*, un diminutiv de la Constantin, după cum Heraklonas este un diminutiv de la Heraklios. Mai târziu, i se dădu porecla „*Pogonatos*" („Bărbosul").

Constans al II-lea avea 11 ani și ajunse de la început sub tutela Senatului. Acest corp, care fusese, prin absolutismul lui Iustinian, aruncat pe planul al doilea, câștigă acum iarăși o însemnătate mai mare, iar începând din secolul al VII-lea avu din nou un rol important[25].

Constantin al III-lea fusese asociat la domnie de multă vreme de către Heraklios, tatăl său. Acesta se

[25] V. Ch. Diehl, *Le sénat et le peuple byzantin aux IIIe at VIIIe siècle*, „Byzantion" 1 (1924), p. 201 și urm.; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 92-93.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

căsătorise însă a doua oară, împotriva Bisericii scandalizate, cu o nepoată a sa, Martina, de la care avea încă un fiu, Heraklios, numit și *Heraklonas*, ce fusese încoronat împărat în 638. Cei doi fii trebuiau să domnească sub autoritatea văduvei lui Heraklios, Martina. Patriarhul Nikephoros spune că împăratul le recomandase „*s-o respecte ca mamă și împărăteasă*", dar populația îi arătă multă împotrivire și ea nu putu participa oficial la cârmuire. Constantin al III-lea însă, fiind o natură bolnăvicioasă, muri în mai 641, ceea ce trezi bănuiala de a fi fost otrăvit de mama sa vitregă, pentru a-și asigura stăpânirea. Patimile se dezlănțuiră atunci și trupele din Asia, în toamna anului 641, se revoltară. Ele veniră la Chalkedon și îi impuseră basilissei să-l asocieze la tron pe tânărul fiu al lui Constantin. Curând după aceea, la îndemnul Senatului, în septembrie 641, sînt detronați Martina și Heraklonas[26], care fură izgoniți în exil, după ce lui Heraklonas i se tăie nasul, și mamei sale, limba. Senatul îl întări apoi pe urmașul legitim al lui Heraklios, pe fiul lui Constantin al III-lea, care la botez primise numele de Heraklios, la încoronare însă pe cel de Constantin, dar poporul îi zise *Constans*. El domni de la *641 la 668*.

1. Constans al II-lea

Constans al II-lea fu un împărat energic. În timpul domniei lui însă, imperiul fu amenințat necontenit de arabi. În baza înțelegerii făcute de patriarhul Pyrrhos,

[26] Pentru cronologie, vezi G. Ostrogorsky, *Gesch. des byz. Staates*, p. 70, n. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care luase la Constantinopol aprobarea Martinei, la 12 septembrie 642 trupele bizantine ieşiră din Alexandria, unde Amr intră la 29 septembrie 642. Omar fu ucis în noiembrie 644 de un sclav persan.

Moawiya pătrunse în Cappadocia şi luă în 647 Caesarea. Trecu în Phrygia, atacă cetatea Amorion, dar n-o putu lua şi se întoarse la Damasc cu o bogată pradă.

În acelaşi timp, o armată a califului intra în Armenia, unde cucerea Dovin (octombrie 647).

Dar marea faptă a lui Moawija a fost crearea flotei musulmane. El şi-a dat seama că pentru a lupta cu bizantinii, flota era indispensabilă. Omar nu împărtăşi vederile sale, dar Othman îi dădu voie s-o organizeze. Astfel încep, sub îndrăzneţul şef arab, expediţiile maritime arabe. La 649, Moawija atacă Kypros[27], luând cu asalt capitala insulei, Constantia. În 654, pustii Rhodosul. Cu acest prilej, celebra statuie colosală a lui Helios, una din cele şapte minuni ale lumii, care fusese surpată de un cutremur, fu vândută unui evreu din Edessa, care transportă metalul imens al statuii pe 900 de cămile[28]. Curând după aceea, insula Kos căzu în mâinile arabilor. Aceste cuceriri arată intenţia lui Moawija de a se îndrepta cu flota spre Constantinopol[29].

Împăratul vru să preîntâmpine expediţia şi conduse flota imperială împotriva arabilor; astfel se ajunse la

[27] V. *Chronique de Michel le Syrien*, trad. Ed. Dulaurier, p. 47.

[28] *Ibidem*, p. 52-53. Leo Grammaticus (ed. Bonn, p. 157) vorbeşte de 800 de cămile.

[29] G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

prima luptă pe mare arabo-bizantină. Aceasta avu loc în 655, pe coastele Lyciei, şi se sfârşi prin biruinţa arabilor. Împăratul abia scăpă din această luptă, după câte ne spune Theophanes (p. 346), numai mulţumită unui tânăr din oaste, care-şi schimbă hainele cu împăratul, plătind cu viaţa eroicul său gest, căci tânărul pieri în luptă.

Tulburările stârnite în statul arab după Othman, care pierise ucis de partida adversă (17 iunie 656), opriră un timp izbânzile arabilor. Având de luptat cu Ali, Moawija, proclamat calif în Siria, încheie pace cu Bizanţul în 659 şi se îndatoră chiar a plăti o sumă de bani[30].

Ali pieri asasinat (661), iar Moawija urcă pe tron, inaugurând noua dinastie a Omeiazilor (Umayyazilor, Ommeyyazilor). Noul calif făcu din Damasc capitala regatului său.

Încheierea păcii îi lăsă împăratului libertatea de a-şi îndrepta atenţia spre Balcani. Astfel, cu un an înainte (658), pentru că tulburările produse de statul arab slăbiseră acţiunea împotriva imperiului, Constans al II-lea îndreptase o expediţie în „*Sclavinii*"[17], cum le numeşte Theophanes, p. 347: ἐπεστράτευσεν ὁ βασιλεὺς κατὰ Σκλαβινίας καὶ ἠχμαλώτευσε πολλοὺς καὶ ὑπέταξεν, şi le adusese la supunere. Această expediţie, care fu o mare recunoaştere politică şi militară, arătă împăratului că ţinuturile acestea erau pierdute şi că o respingere a slavilor peste Dunăre nu mai era cu putinţă. Rămâ-

[30] V. Dölger, *Regesten*, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nea numai să fie silite pe cât posibil triburile lor la plata unui tribut şi la recunoaşterea supremaţiei imperiale.

Cu acest prilej se crede că împăratul strămută o masă de slavi în Asia Mică. Din acest moment, auzim de slavi în Asia Mică şi de soldaţi slavi în armată[31].

Politica religioasă a imperiului provocase mari dificultăţi. *Monothelismul* tulburase grav Occidentul, care se grupase în jurul papalităţii pentru apărarea ortodoxiei. Ambiţiosul exarh din Africa, *Gregorios*, prieten al călugărilor, făcu din provincia sa adăpostul ortodoxiei şi se ridică până şi împotriva împăratului. Dar arabii puseră capăt stăpânirii sale în 647.

În *Africa, monothelismul* află un mare răsunet. Inovaţiile aduse în materie religioasă provocară indignarea populaţiilor. Dinaintea invaziei arabe, prin 640, mulţi fugiră din Siria şi Egipt în Africa bizantină, la Carthagina. Ei erau în mare parte monofisiţi. *Abatele Maximus Confessor* fu campionul ortodoxiei. Astfel se produse acolo o atmosferă ostilă împăratului, de care se folosi *exarhul Gregorios*, care se proclamă împărat.

Arabii profitară de toate aceste grave dificultăţi în care se zbătea împăratul. Ei năvălesc din Egipt în Byzacena, la 647, iar Gregorios trebui să proclame lupta şi fu zdrobit lângă reşedinţa sa, *Sufetula*[32]. El pieri în luptă. Fiica sa, frumoasa amazoană ce luptase alături de dânsul, luată captivă, se sinucise aruncându-se de pe cămila ce o purta.

La nord, arabii se izbiră de rezistenţa cetăţilor în care se închiseseră grecii. *Ibn Saad* primi o mare sumă de bani pentru a se retrage.

[31] Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 74.

[32] În câmpia *Sbeïtla*, din mijlocul Tunisiei actuale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

*

Împăratul, pentru a restabili pacea în Biserică, publică în 648 un *Typos*, care interzicea orice discuție în privința numărului Voințelor și al Energiilor. Dar conducătorul ortodoxiei contra monothelismului era, în Africa latină, abatele Maximus Confessor. El se opuse hotărârii imperiale, iar papa *Martin I,* care se urcase pe scaunul Romei în iulie 649 fără aprobarea imperiului, întruni *în 649* un *Sinod* la Lateran, condamnă solemn doctrina monothelită, împreună cu *Ekthesis* și *Typos*. Împăratul procedă însă împotriva lui cu energie. Exarhul Ravennei, Olympios, primi ordinul să-l ridice pe papă, dar el profită de atitudinea ostilă imperiului a populației din Italia pentru a se proclama împărat. Imperiul scăpă de această gravă încurcătură prin moartea timpurie a revoltatului, în anul 652. În 653, papa Martin fu ridicat de noul exarh de Ravenna, Theodor Kalliopas și trimis la Constantinopol, unde fu judecat pentru înaltă trădare și exilat la Cherson. Acolo muri la 26 septembrie 655 (în *Viața* papei Martin, editată de P. Peeters, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγιωτάτου καὶ μακαριωτάτου Μαρτίνου ἀρχιεπισκόπου γεγονότος τῆς τῶν Ῥωμαίων ἁγίας τοῦ θεοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας, An. Boll., 51 [1933], se arată cum a fost umilit și târât de popor pe ulițele Constantinopolului înainte de a fi trimis în exil).

Arabii încep iarăși, după acești câțiva ani de pace, a neliniști provinciile imperiului.

Împăratul Constans plecă în Apus, în 662, cu o flotă și Theophanes afirmă că se gândea a-și strămuta reședința la Roma: μετέστη ἐν Συρακούσῃ τῆς Σικελίας,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

βουληθεὶς ἐν Ῥώμῃ τὴν βασιλείαν μεταστῆσαι (Cf. Skylitzes-Kedr., I, 762).

Nu se poate ști dacă a avut într-adevăr această intenție, lucrul ne arată însă, în tot cazul, ce însemnătate dădea imperiul părții de Apus, pe care nu înțelegea s-o părăsească.

Veni de la Roma în Sicilia, stabilindu-se în Syrakusa, unde vru să-și aducă și familia, după câte afirmă tot Theophanes, dar poporul, adaugă cronicarul, se împotrivi la aceasta.

Din cauza mulțimii fugarilor din provinciile cucerite ale Răsăritului, Sicilia începu a deveni o provincie grecească și o puternică citadelă a stăpânirii bizantine în Occident. În 652, arabii făcură o razie în stil mare în această insulă. Împăratul Constans plecă, în 662, cu o flotă în Occident, și debarcă, în 663, la Tarent. Începu îndată campania împotriva longobarzilor, atunci foarte dezbinați. Cuceri mai multe orașe în ducatul de Benevent, străbătu Italia meridională și centrală, vizită Roma, unde papa Vitalian îl primi cu supunere. De acolo se duse la Reggio, trecu în Sicilia, își stabili reședința la Syracusa, cu ochii asupra Africii. De aici el putu restabili autoritatea imperiului în Africa și încercă să organizeze apărarea. Nu izbuti însă a împiedica noile cuceriri ale arabilor, care reiau în Africa atacurile împotriva provinciilor imperiului. În anul 668, *Ogba* intră în Byzacena și o ia în stăpânire; el creează acolo un centru arab, „*o piață de arme*" – *Kairuan*. Se reiau năvălirile și în Asia Mică, arabii făcând noi cuceriri. În acest an, la 15 decembrie 1668, împăratul pieri, ucis în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

băile din Syracusa de o mână criminală. Trupele siciliene îl proclamă împărat pe armeanul *Mezezios* (Mejej)[33].

2. Constantin al IV-lea

Fiul lui Constans, *Constantin al IV-lea Pogonatos (668-685)*, care se afla în Bizanţ, fu nevoit a se îndrepta, cu o mare flotă, în Apus, împotriva uzurpatorului. Cu ajutorul trupelor italice şi cartagineze, el izbuti să înece în sânge această mişcare. *E. Brooks* (BZ 1908) crede că împăratul n-a fost în Sicilia, ameninţat cum era la porţile Constantinopolului de arabi.

El se întoarse apoi repede la Constantinopol, unde arabii prezentau un pericol serios.

Fiindcă se întoarse din această expediţie cu barba mare, fu numit de orăşeni Πωγωνάτος (cf. Zonaras, III, p. 222, ed. Bonn).

E. W. Brooks, întemeiat pe monedele care îl înfăţişează pe Constans cu o barbă mare şi pe un pasaj din *De Caer.*, socoate că de fapt Constans a fost numit aşa şi că porecla a trecut asupra fiului, pentru că numele oficial de Constantin, al lui Constans, se uitase[118] (v. BZ, 17 (1908), p. 460-462, *Who was Const. Pogonatus?*).

Trupele anatoliene îl siliră a-şi asocia la domnie pe cei doi fraţi ai săi, Heraklios şi Tiberios, pretextul fiind caracteristic pentru mentalitatea teologică a epocii: ca să aibă, ziceau ei, aici pe pământ o icoană a Treimii cereşti[34], adică o situaţie similară acesteia.

---

[33] *Chronique* de Michel le Syrien, ed. Dulaurier, p. 56.

[34] Dölger, *Regesten*, nr. 236 (anno 670).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Noul împărat ştiu să răspundă situaţiei critice în care se afla imperiul. *Arabii* năvăleau aproape în fiecare an în Asia Mică. La anul 670, ocupară Kyzikos, în apropierea capitalei. În 673, din aprilie şi până în septembrie, flota lor atacă Bizanţul, ameninţat şi pe uscat pe o bună întindere. Toate asalturile lor se frânseră însă de vitejia apărătorilor. Foarte preţioasă fu acum pentru bizantini invenţia unui inginer numit *Kallinikos*, un grec sirian, care oferi artileriei bizantine o nouă şi puternică armă; până la întrebuinţarea ierbii de puşcă, aceasta fu socotită un mijloc de distrugere înspăimântător, păstrat la Constantinopol ca un secret de stat. Această născocire era aşa-zisul „foc marin", numit mai târziu *foc grecesc*, un amestec de materii explozive şi inflamabile, care, înfăşurat în jurul săgeţilor ori sulițelor sau trimis din tuburi de aramă, putea fi aruncat asupra duşmanului. Amestecul acesta chimic avea proprietatea de a arde şi în apă şi el distruse adesea flotele duşmane, contribuind astfel în largă măsură la apărarea imperiului în această critică perioadă. Faptul e înregistrat şi de cronica lui Mihail Sirianul, la p. 57.

Cronicarul Theophanes, *ed. cit.*, p. 542, vorbeşte de Καλλίνικος ἀρχιτέκτων ἀπὸ Ἡλιουπόλεως Συρίας πῦρ θαλάσσιον κατασκευάσας τὰ τῶν Ἀράβων σκάφη ἐνέπρησεν. Asupra focului grecesc, în care salpetrul era elementul principal, a scris C. Zenghelis, *Le feu grégeois et les armes à feu des Byzantins*, BZ, 7 (1932)[119].

Arabii ocupaseră (670) *Kyzicos*, în Propontis, iar în *674, Creta*, de unde stăpâneau Marea Egee şi în fiecare vară îşi înnoiau atacurile împotriva Constantinopolului; totdeauna însă se retraseră fără izbândă. Flota

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

imperială nimici, în sfârșit, în 677, pe coastele Pamphyliei, flota arabă. Armata de uscat suferi mult de pe urma atacurilor viguroase ale *mardaiților* (mardaiți = rebeli, în siriană) din Muntele Libanus, pe care-l ocupaseră[35], care uniți cu creștini fanatici (mai ales monotheliți), făceau dese incursiuni împotriva arabilor.

Moawija se văzu silit a obține în schimbul unui tribut pacea (3.000 solidi aur). În timpul acesta, imperiul avu de lucru în Peninsula Balcanică, unde, de la călătoria lui Constans în Italia, popoarele slave trecuseră tot mai mult în interior, până în Thessalia și Epir. Ele amenințară, în 675, foarte serios, fortăreața imperiului în aceste părți, al doilea oraș al peninsulei, Thessalonicul. Orașul fu atacat de un mare număr de pirați slavi pe mare și în același timp de alții pe uscat. Dar toate atacurile fură respinse de apărarea eroică a orășenilor, condusă cu multă energie de arhiepiscopul Ioan. În 677, apărură sub zidurile orașului și avarii, care, însoțiți de numeroși aventurieri slavi și bulgari, își încercară, 30 de zile de-a rândul, în zadar, norocul. Biruința se atribuie aici Sfântului Dumitru, patronul orașului, după cum locuitorii Constantinopolului o atribuiau întotdeauna Fecioarei.

3. Bulgarii

O însemnătate deosebită o are acum apariția *bulgarilor* pe pământ bizantin. Acest popor de rasă *huno-onogurică,* după Moravcsik[36], după alții turcă, se arătase

[35] Cedr. I, p. 765-766 (Bonn), cf. Leo Grammaticus, p. 169.

[36] *Zur Gesch. der Onoguren*, „Ungarische Jahrbücher", 10 (1930), p. 153 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

întâia oară peste Dunăre în veacul al V-lea; Zenon îi chemase în 482 împotriva goților. Heraklios, am văzut, încheie alianță cu Hanul lor Cuvrat (sau Kurt), pe la 634-641, împotriva avarilor. Acum, sub Constantin al IV-lea, bulgarii se despărțiseră în cinci hoarde, sub fiii lui Cuvrat. Una dintre acestea se așezase în colțul de sud-est al Basarabiei, între Dunăre, Nistru și Marea Neagră, numit de greci *Onglos*, iar de vechii slavi, *Onglî* (a se vedea și latinul *angulus*), de tătari, *Bugeac*, tot „unghiul"[47].

De acolo trecură bulgarii, sub căpetenia lor *Isperich* (la bizantini, Asparuch), adesea peste Dunăre, în Moesia și peste Haemus, până în Thracia. Constantin întreprinse în 679, pe apă și pe uscat, o mare expediție împotriva lor, fără nici o izbândă însă. Bulgarii, cunoscând slăbiciunea Imperiului, trecură, în același an, 679, definitiv peste Dunăre și bizantinii trebuiră să evacueze ținutul dintre Dunăre și Haemus. Bulgarii îi supuseră pe slavii reuniți din aceste părți și întemeiară un puternic imperiu, care ține, timp de șapte secole, un loc însemnat în istoria peninsulei. Ei se ținură, până în veacul al X-lea, mai mult la Răsărit, către Dobrogea și țărmului Pontului, căpetenia lor avându-și

[47] Theophanes și Nikeph. Patr. dau forma ὄγλος. Bury (în Gibbon, *Decline and Fall*, vol. VI, n. 8) îl identifică greșit cu Niculițel și socoate că trecerea s-a făcut sub Constans al II-lea (659). E greșit însă interpretat textul. V. rec. noastră din BZ 26 (1926), p. 113 la Zlatarski, cf. Beševliev, *Zur Chronographie des Theophanes*, BZ 27 (1927), p. 35.

Însemnat prin fortificații de pământ descoperite la sud de Niculițel (lângă vechiul Noviodunum), acest oraș va fi fost probabil cel menționat în texte sub numele de *Preslava Mică*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

reşedinţa la *Pliska*, apoi la *Preslav*, mai înainte Marcianupolis, pe fluviul Kamcija. Institutul Arheologic Rus din Constantinopol a făcut acolo săpături, care au scos la iveală urmele unui palat, ale unei biserici şi mai multe obiecte de podoabă, cu caracter bizantin. Ele arată influenţa Bizanţului asupra hoardei barbare, după aşezarea ei în Balcani[38].

Năvălitorii se topiră pe încetul în masa slavilor, îşi uitară moravurile şi-şi pierdură limba. Peste câteva veacuri, nu va mai fi vorba aici de slavi şi de bulgari, ci de un singur popor: bulgarii, cu limba slavă.

---

[38] K. Škorpil, *Inscriptions de l'époque du premier Empire bulgare dans la région de la Mer Noire (Péninsule des Balkans)* (în bulgară), BSl, 3, 1931, p. 1-6, vorbeşte de inscripţiile cunoscute din epoca primului Imperiu bulgar (679-1018), adică de la Pravista, Šumen, Târnovo (Biserica celor 40 de Martiri), Madara şi, în fine, Aboba Pliska. Aparţin epocii lui Krum şi, mai ales, Omurtag, celei a lui Malamir, Presian, Boris şi Simeon, adică din perioada cuprinsă între 803-927. Autorul distingea coloane cu nume de oraşe şi de bătălii. Ele proveneau din reşedinţa de la Pliska; în continuare, *Sceau du prince Boris Michel (852-889) du musée de Varna*, BSl, III, 1931, p. 8-10, unde e vorba de un sigiliu de la Boris I, înfăţişând pe o parte bustul Fecioarei *orans*, cu inscripţia Θ<εοτό>κε βοήθει Μιχαὴλ ἄρχοντα Βουλγαρίας, iar pe cealaltă bustul lui Christos, cu părul pe umeri şi inscripţia Κ<ύρι>ε? βοήθει Μιχαὴλ ἄρχοντα Βουλγαρίας. Încă de atunci, autorul considera că Boris şi-a petrecut ultimii ani din viaţă în calitate de călugăr în mănăstire, la Pliska, fiind îngropat în biserica din citadela capitalei. Şi-a pregătit singur mormântul, în biserica înălţată de el îndată după botez.

O altă inscripţie, publicată şi de E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien* („Schriften der Balkan-Kommission. Antiquarische Abteilung", IV, Viena, 1906), cu unele greşeli de transcriere, provenienţă nesigură, dar găsită, se pare, la Červen, vechi oraş fortificat, situat la 25 km sud de Rusciuk (= Russe), a fost studiată de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Huno-bulgarii întemeiaseră *un imperiu* la nord de Caucaz. El a fost, la mijlocul secolului al VII-lea, sfărâmat de chazari, marea putere barbară de la nordul Pontului în această epocă. Pe când o parte a bulgarilor a căzut sub puterea chazarilor, mai multe triburi şi-au părăsit locuinţele. *O hoardă mai mare, sub Isperich,* s-a îndreptat spre vest şi s-a aşezat *la gurile Dunării*, prin al şaptelea deceniu al secolului al VII-lea. Constantin al IV-lea, după încheierea păcii cu arabii, pregăti o expediţie împotriva acestui popor, dându-şi seama de primejdia ce o prezenta pentru imperiu aşezarea lui la frontieră. Flota condusă de împărat acosta la nordul gurilor fluviului, iar o armată de uscat trecu de asemenea din Dobrogea peste Dunăre. Expediţia n-avu însă nici un rezultat, operaţiile fiind anevoioase în acele regiuni pline de bălţi, şi împăratul, bolnav, îşi părăsi trupele, care se retraseră şi ele. Încurajaţi de această neizbândă a imperiului, bulgarii trec fluviul şi se aşază aproape de Balcani, unde aflară opt triburi slave, care fură supuse.[39]

H. Grégoire, *Une inscription datée au nom du roi Boris-Michel de Bulgarie*, „Byzantion", 14, 1939, p. 227-234, care a recitit-o în sensul că monahul şi arhidiaconul mort la 5 octombrie 870 era nepotul unui episcop numit Nicolae. Scris în greceşte, ca şi în cazul celorlalte inscripţii protobulgare, textul inscripţiei este de o considerabilă valoare istorică, fiind gravată chiar în anul în care patriarhul Ignatios instituia, la cererea lui Boris-Mihail, ierarhia noii biserici bulgare. Regele primea acum titulatura nouă, elenizată şi creştină. Vechiul titlu de maiestate al hanilor bulgari (ὐϐηγή) apare aici tradus, ceea ce arată evitarea terminologiei protobulgare: ὐϐηγή este redat astfel prin εὐκλεής, adică „glorios". În chip similar, papa Ioan al VIII-lea (872-882) se adresa suveranului bulgar prin acelaşi termen (*glorioso regi*).

H. Grégoire a emis supoziţia că episcopul Nicolae din inscripţia de mai sus ar putea fi cel dintâi episcop al bulgarilor, care a dobândit ordinaţiunea sacerdotală din partea patriarhului bizantin Ignatios.

[39] V. Dujčev, *Protobulgares et Slaves*, „Annales de l'Inst. Kondakov" (=SK), 10 1938, p. 145 şi urm., care a arătat, împotriva lui Zlatarski, că slavii n-au încheiat un tratat cu bulgarii, ci au fost supuşi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

J. Bury[40] crede că *Olgos* de la Theophanes trebuie înțeles ca „fortăreață", deoarece cronicarul dă ca echivalent ὀχύρωμα, dar acest termen caracterizează situația strategică bună a locului, care e ca o întăritură[41]. În ce privește *istoria timpurie a bulgarilor*, J. Bury[42] sublinia faptul că *Bulgaria* și *Rusia* sunt *țări slave*, bulgara și rusa sunt limbi slave, dar e un fapt istoric important că *adevărații bulgari și adevărații ruși*, care au creat aceste state slave, *nu au fost ei înșiși slavi și n-au vorbit limbi slave. Intrusul rus a fost un teuton (scandinav)*; el aparținea aceleiași familii indo-europene ca și slavii pe care i-a cucerit. Dar *intrusul bulgar era un tătar cu afinități etnice cu totul diferite* de poporul pe care l-a supus. *În amândouă aceste cazuri cuceritorul a fost asimilat*, și-a uitat treptat propria limbă și a învățat limba supușilor săi; *în amândouă cazurile, el a dat numele rasei sale proprii statului* pe care l-a întemeiat. Și *amândouă cazurile învederează același adevăr privitor la slavi: puterea lor mare de asimilare și lipsa de instinct politic și forță, care sunt necesare pentru crearea și organizarea unei uniuni politice. Atât Bulgaria, cât și Rusia au fost create de străini.*

(1) *Întâlnim întâia oară pe bulgari în secolul al V-lea, după sfărâmarea imperiului lui Attila.* Îi vedem atunci așezați undeva la nord de Dunăre – e mai bine să spunem că între Nipru și Dunăre – și uneori apărând la sudul Dunării. (2) Îi vedem apoi, *un secol mai târziu, ca supuși imperiului avar. Ei erau strâns legați de utiguri și kutriguri.* (3) Evenimentul următor important în istoria bulgarilor este sfărâmarea imperiului avarilor. La această sfărâmare ei au ajutat. *În domnia lui Heraklios*, regele bulgar *Kurt* se revoltă contra haganului avarilor și face alianță cu Heraklios, către sfîrșitul domniei acestuia (635-636)[43].

---

[40] *The Chronological Cycle of the Bulgarians*, BZ 19 (1910), p. 127-144.

[41] V. recenzia noastră la *Istoria statului bulgar în Evul Mediu* (în bulgară) a lui V. Zlatarski, BZ, 26 (1926), p. 113-116.

[42] *Decline and Fall*, vol. VI, n. 8.

[43] *Nikephoros*, p. 24, ed. de Boor, îl numește pe Kuvrat „stăpânitorul *unogundurilor*".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În acest timp, bulgarii (onogunduri) și tovarășii lor utiguri par a fi fost uniți sub un rege comun. Kurt e desemnat ca stăpân al utigurilor. (4) Curând după aceea, sub al doilea succesor al lui Kurt, anume *Isperich*, bulgarii trec Dunărea și se așază pe malul drept, lângă guri, la *Oglos*, însemnat prin fortificații de pământ, la sud de Niculițel (lângă Vechiul Noviodunum). Acest oraș a fost probabil menționat în timpul din urmă sub numele de Preslava cea Mică. Data acestei mișcări la sudul Dunării apare dintr-un document bulgar (*Lista regilor*): 659-660 (nu 679, cum s-a presupus dintr-o notiță compusă în Theophanes, opinie care este falsă).

Bulgarii de la Dunăre aveau *rude departe* în est, care, *în secolul al X-lea, trăiau între Volga și Kama*. Ei erau, în general, cunoscuți ca bulgarii de pe Volga și ca bulgarii din Afară. Țara lor era distinsă ca *Bulgaria Neagră* de *Bulgaria Albă* de la Dunăre. Orașul acestor bulgari a fost distrus de Timur, dar numele său s-a păstrat încă în satul Bolgary din districtul Kazan. Către sfârșitul secolului al IX-lea, religia mahomedană începu a prinde rădăcini printre bulgarii de pe Volga și convertirea lor era completă în anul 922. Avem o bună povestire despre țara lor și obiceiurile lor la călătorul arab Ibn Fozlan.

Bulgarii din Afară trebuie distinși de bulgarii din Interior, care erau identici cu utigurii, situați în vecinătatea Mării de Azov.

•

Cele mai importante inscripții[41] îi amintesc pe *Omurtag* și urmașul său *Malamir*. Una amintește fundarea Preslavei de către Omurtag, care avea să înlocuiască Pliska. Alta, pe un stâlp de piatră de marmură într-o biserică din Târnovo, stabilește că ace-

[41] *J. Bury, loc cit.*, nota 9: *Lista vechilor hani bulgari*. Cf. aceleași: *The Chronological Cycle of the Bulgarians*, în BZ, XIX, p. 127 și urm., *Vinech* e socotit identic cu Sabinos (ginerele lui Kormisoš), iar *Baian* este identic cu Paganos.

Idem, în Gibbon, *Decline and Fall*, vol. VI, nota 10: *Vechi inscripții bulgare*, analizează pietre cu inscripții grecești aflate în diferite părți ale Bulgariei. Unele la Pliska, vechea capitală bulgară (nord-est de Șumla, lângă satul modern Aboba).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lași han a clădit o nouă casă pe Dunăre și un mormânt între această casă și vechiul palat (la Pliska). Noua casă era probabil lângă Tutrakan (vechea Transmarisca). Mai e mormântul identificat cu o movilă la Mumdzhilar. Altă inscripție amintește termenii tratatului de 30 ani încheiat de Omurtag cu Leon al V-lea în 815-816. A fost găsită la Suleiman-Keui.

J. Bury[45] susține că Primul Imperiu Bulgar se întindea la nord de Dunăre, cuprinzând Valahia, Basarabia, Transilvania, având ca argumente principale surse bizantine ca Anonimul lui Leon al V-lea (Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ; bulgarii vindeau sare moravilor și ea era din minele Transilvaniei), precum și Geograful bavarez.

G. Fehér[46] sublinia faptul că *bulgarii n-au fost* nici în patria lor primitivă, *între Don și Cuban, nomazi*, ci un popor așezat, care lucra pământul și creștea vite. Așa-i arată descrierea scriitorilor arabi. Ei au adus deci o cultură însemnată când s-au așezat, la finele secolului al VII-lea, în Moesia: cultura protobulgară.

Valurile sunt romane (în Basarabia, Dobrogea, Moesia).

Construcțiile nu duc la rezultate sigure. În ce privește palatul din Pliska, fundamentele sale, B. Filov le apropie de ale Sassanizilor. J. Bury compară marele palat din Pliska cu Magnaura și Trikonchos din Constantinopol și crede că au fost întrebuințați zidari greci, că hanul Krum a adus din suburbiile Constantinopolului coloane. Influențele bizantine în aceste prime construcții sunt, deci, vizibile.

E sigur că unogurii-bulgari din Caucaz deja în veacurile V-VII aveau orașe și au adus cu ei cunoștințe arhitectonice. E. Darkó

---

[45] *Ibidem*, nota 11 *(Limitele de Nord ale Primului Imperiu Bulgar)*.

Vezi și lucrarea mea *Vechiul Stat Bulgar și Țările Române*, „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice", seria III, tom XXIX, București, 1947, p. 261-296.

[46] *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises*, „Acta arhaeologica Musei Nationalis Hungarici", t. VII, Budapest, 1931, cf. E. Darkó, în BZ 32 (1932) p. 361-366.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

crede că cetatea din Pliska e romano-bizantină. Formă de trapez, turnuri rotunde la colțuri, turnuri la mijlocul zidurilor. Miatev, la Congresul de studii bizantine de la Atena[120], socotește *Biserica rotundă din Preslav* de influență bizantină, reprezentând reînvierea tradițiilor artistice elenistice. Multe elemente elenistice se află și în reliefurile din Madara și Stara Zagora (v. Filov, Fehér), precum și reminiscențe sassanide, în cultura protobulgară.

Examinează *inscripțiile grecești* aflate în Bulgaria din epoca protobulgară. Cea mai însemnată, inscripția cavalerului din Madara. Lista hanilor bulgari e original în forma unei inscripții grecești în veacul al VIII-lea. *Limba de cultură a bulgarilor în veacurile VIII-IX* era deci limba populară greacă și J. Bury presupune că pietrari bulgari sau bulgaro-slavi care vorbeau grecește au tăiat aceste inscripții.

Statul vechi bulgar avea o *constituție aristocratică*. Prințul, în limba lor, era *chan*. Alături de dânsul, cea mai mare putere o avea *Consiliul de șase nobili*, βοϊλάδες, βολιάδες, boljarii, șefii celor mai de seamă neamuri. Trăiau în poligamie, hanii aveau haremul lor. *Eticheta Curții* era de un caracter asiatic. Hanul mânca la o masă deosebită; soția îi ținea tovărășie. Curtenii mâncau la o anume depărtare de Prinț, pe scaune ori lungiți pe pământ. Ca pahare se întrebuințau și tigvele umane. Locul de onoare era la stânga. *Justiția era barbară*: se folosea tortura; execuțiile erau cele mai obișnuite pedepse. La încheierea tratatelor, se jura pe o armă albă și se despicau în două câini. Cadavrele celor mai de frunte dintre bulgari erau arse împreună cu toată suita lor sau îngropate în tumuli, împreună cu servitorii și femeile mortului.

Vechii bulgari trăiau numai în război și pentru război. Erau un popor războinic și sălbatic. Drept steag, întrebuințau o *coadă de cal*. Nici în veacul al X-lea ei

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

n-aveau monede: ca mijloc de schimb se întrebuinţau viţei şi oi.

4. Politica religioasă a lui Constantin al IV-lea

Constantin al IV-lea îşi câştigă un mare merit prin politica sa faţă de Biserică. El înţelese că provinciile în care stăpâneau monofisiţii erau pierdute definitiv pentru imperiu şi că monothelismul sprijinit de Heraklios şi Constans al II-lea nu mai avea raţiune de a exista. De aceea crezu că e mai folositor să restabilească înţelegerea cu Roma şi Occidentul. El scrise în acest scop *papei Donus*, la 12 august 678, invitându-l a-şi trimite delegaţi la Sinodul ecumenic care avea să restabilească pacea în Biserică. Scrisoarea împăratului e însemnată prin motivele politice care inspiră atitudinea suveranului. Constantin îşi exprimă indignarea văzându-i pe necredincioşi batjocorindu-i pe ortodocşi şi bucurându-se de discordiile lor, pe când creştinii, uitând de atacurile barbarilor, nu se gândesc decât a se insulta şi a se sfâşia între dânşii. *Papa Agathon*, care primi scrisoarea, acceptă propunerile sale. Ţinu la Roma un Sinod (680), la care fu reprezentat tot Occidentul şi în care monothelismul fu osândit. Actele fură trimise împăratului, în acelaşi timp în care legaţii romani şi reprezentantul bisericii din Ravenna plecau la Constantinopol. Ei fură primiţi acolo cu onoruri şi luară o parte însemnată la al VI-lea *Sinod ecumenic, care se deschise la 7 noiembrie 680*. El ţinu aproape un an, până la 16 septembrie 681, şi restabili pacea religioasă, condamnând doctrina monothelită şi pronunţând anate-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ma contra apărătorilor ei, patriarhii Sergius, Kyrus, Pyrrhus şi papa Honorius.

Pentru a pecetlui acordul stabilit cu papa, Constantin al IV-lea suprimă taxa ce se cerea până atunci pentru confirmarea alegerii pontificale, scăzu impozitele ce apăsau asupra patrimoniilor Bisericii şi trimise lui Benedict al II-lea bucle din părul fiilor săi Iustinian şi Heraklios, punîndu-i astfel solemn sub protecţia papei.

Puţin după acest Sinod care aduse liniştea în Biserică, *izbucni în familia imperială un conflict* care trebuia să aibă însemnate urmări în privinţa ordinii de drept a succesiunii. *Constantin al IV-lea se hotărî a-i înlătura pe fraţii săi, încoronaţi încă din timpul vieţii tatălui său*, ca să asigure tronul fiului său Iustinian al II-lea. El întâmpină o mare ostilitate în Senat şi armată, dar nu se intimidă. În 681, el le retrase fraţilor săi titlul de împărat şi le tăie nasul. Şefii armatei din thema Anatolikon fură executaţi[47].

[47] În cap. său „*Das Mitkaisertum im mittelalterlichen Byzanz*" din lucrarea lui E. Kornemann, *Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum*, Leipzig und Berlin, Teubner, 1930, se arată că „diarhia" lui Augustus (împărţirea puterii între Princeps şi Senatus) a fost sâmburele care a dus la împărţirea teritorială în cele două jumătăţi: Vest şi Est. Ostrogorsky crede că lovitura de stat dată de Constantin al IV-lea, în 681, prin care el îi înlătură de la coregenţă pe fraţii săi, impuşi de armată, la începutul domniei, ca asociaţi la tron, a avut drept scop să-i întărească autoritatea de singur stăpânitor (*Alleinherrschaft*), căci el s-a simţit strâmtorat în această autoritate prin asocierea fraţilor săi la tron.

Dölger, în recenzia asupra acestei lucrări a lui Ostrogorsky (BZ, 33, 1933, p. 136 şi urm.), dovedeşte însă că măsura n-a avut

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Constantin al IV-lea lăsă posterității o amintire bună, mai cu seamă pentru *politica lui față de Biserică*. El s-a silit într-adevăr a readuce pacea în sânul Bisericii dezbinate. La al VI-lea Sinod ecumenic, 680-681, monothelismul fu înlăturat și *ortodoxia restabilită*. Motivele politice fură hotărâtoare în această privință. Provinciile monofisite erau definitiv pierdute și păstrarea Edictului de uniune nu mai avea nici un rost acum. Pe de altă parte, în luptele sale împotriva uzurpatorilor din Italia, imperiul aflase în papa Vitalian (657-672) un sprijinitor sincer. Pentru ca Italia și Roma să fie strâns legate de imperiu, trebuiau să fie luate în seamă cerințele teologiei romane. Amintirea marelui Sergios și a altor căpetenii ale Uniunii fu condamnată.

Constantin al IV-lea muri, încă tânăr, în septembrie 685.

5. Iustinian al II-lea

Tronul fu ocupat de fiul său, în vârstă de 16 ani pe atunci, *Iustinian al II-lea* (685-695; 705-711), cel din urmă din marea dinastie a lui Heraklios și cel mai rău înzestrat pentru greaua misiune de a conduce impe-

---

alt scop decât să asigure tronul fiului său Iustinian II, așa cum o afirmă Michael Syrus. Intenția împăratului a fost, astfel, să-i asigure succesiunea urmașului său legitim, în locul fraților asociați.

Mai departe, Dölger arată, împotriva părerii lui Ostrogorsky, că *asociatul* la tron (*Mitregent*) nu avea titlul de *autokrator*. Până în veacul al XI-lea, cum a arătat și Heisenberg, „*autokrator a fost întotdeauna numai unul*", și anume împăratul principal. Asociatul putea primi de la împărat acest titlu, cum s-a întâmplat cu Andronic al II-lea (în 1272, când a fost ridicat de tatăl său la rang de asociat, *Mitkaiser*).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

riul. Iustinian al II-lea a fost un adevărat monstru. El îngrozi lumea prin atrocităţile sale.

Biruinţa lui Constantin al IV-lea asupra arabilor adusese liniştea în Orient. Tulburările ce urmaseră în califat după moartea lui Moawija înlăturau şi mai mult neliniştea din partea arabilor. *Abd al Malik*, care venise la califat în anul în care Iustinian al II-lea luase moştenirea tatălui său, pentru a-şi consolida tronul, reînnoi pacea cu Bizanţul. Tratatul încheiat era foarte favorabil bizantinilor: el aducea o urcare a sumei la care se obligaseră faţă de Constantin al IV-lea arabii, şi aceştia înţelegeau a împărţi cu imperiul veniturile ce se scoteau din Cypru, din Armenia şi Iberia (condominium financiar).

Liniştea din Răsărit îi îngădui lui Iustinian al II-lea să-şi întoarcă atenţia către Balcani. În 688, el întreprinse o mare expediţie în Macedonia. Triburile slave din acele părţi fură supuse în parte cu armele, altele se supuseră de bună voie şi recunoscură suzeranitatea bizantină. O parte dintre triburi fură strămutate din locurile lor în regiunile pustiite de arabi ale Bithyniei, în thema Opsikion şi colonizaţi ca soldaţi. Theophanes vorbeşte de 30.000 de slavi, cifră exagerată, desigur, dar în tot cazul, au fost în mare număr.

Sistemul acesta îl aplică Iustinian al II-lea şi mardaiţilor, populaţia războinică din regiunea Muntelui Amanos, care făcuse mari servicii Bizanţului în luptele cu arabii. Ei au fost ridicaţi de acolo şi colonizaţi ca mari-nari la Attalia (în Pamphylia), în Peloponez şi insula Kephalenia, precum şi în portul epirot Nikopolis. Theophanes socoteşte acest fapt „ciuntirea" puterii bizantine.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

De asemenea, împăratul a așezat locuitorii din Cypru la Kyzikos, care, în timpul asediului Constantinopolului, suferise mult și avea nevoie de marinari experimentați. Aceste colonizări de soldați întăreau, desigur, puterea militară a imperiului acolo unde ea fusese redusă prin invazii. Această strâmtoare atingea interesele arabilor, și Iustinian al II-lea intră în conflict cu ei. În 692, se ajunse la lupta de la *Sebastopolis*, pe țărmul oriental al Pontului Euxin (în Armenia secunda), în care armata imperiului suferi o mare înfrângere, din cauza trădării slavilor încorporați de curând. Armenia bizantină căzu din nou în stăpânirea arabilor. Împăratul se răzbună executându-i pe slavii din Bithynia pentru trădarea conaționalilor lor.

Pecetea acelui ἀπὸ ὑπάτων τῶν ἀνδραπόδων τῶν Σκλαβόων τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας este datată de Pančenko în 650, de Ostrogorsky mai exact, în 694/695. Charanis crezuse că Iustinian al II-lea, după dezertarea slavilor în lupta de la Sebastopolis cu arabii, i-a exterminat pe slavii colonizați în Bithynia, luând în serios exagerarea lui Theophanes. Dar acesta chiar, după cum dovedește Maricq, spune că Iustinian a ucis femeile și copiii lor, pe slavii rămași dintre cei recrutați și duși la luptă (au fost 30.000, din care 20.000 au trecut la dușman, după spusa lui Theophanes). Theophanes spune că din slavii colonizați în Bithynia, împăratul alese și înrolă ca soldați 30.000 și, înarmându-i, le dădu comandant pe Nebulon și rupse pacea cu arabii. În lupta ce avu loc la Sebastopolis (692), arabii îl convinseră pe strategul slavilor să fugă la ei cu 20.000 de soldați, provocând înfrângerea bizantinilor. Iustinian al II-lea se răzbună (v. ce zice Diehl, Bréhier și Charanis, contrazișî de Maricq). În adevăr, fraza lui Theophanes (ed. de Boor, p. 365) sună astfel: τότε Ἰουστινιανὸς ἀνεῖλε τὸ τούτων ἐγκατάλειμα σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις („atunci Iustinian îi masacră pe cei rămași dintre aceștia, cu femeile și copiii").

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Exista, deci, în Bithynia un *funcționar însărcinat a-i administra pe slavii colonizați în această provincie.*

•

Sebastopolis, unde a fost învinsă la 692 armata lui Iustinian al II-lea de arabi, e cetatea de pe coasta orientală a Pontului Euxin, vechea Dioscurias. Mai sus de ea venea altă fortăreață: Πιτυοῦς (Pityous)[48].

•

Geografia armeană atribuită lui Moise de Khorene[21] arată că bulgarii au locuit pe Cuban și ei au fugit de la Cuban la Dunăre, *când Asparuch era șeful lor*, nu Kuvrat[49].

În epoca acestei domnii se constată o completare a organizării themelor, începută, cum am văzut, de Heraklios și continuată de urmașii săi. Izvoarele bizantine pomenesc în a doua jumătate a secolului al VII-lea de theme, ceea ce arată că organizarea se introdusese bine. Un *document din 17 februarie 687* numește, lângă *cele două Exarchate*, cinci theme ai căror reprezentanți au participat la consiliul imperial: thema *europeană Thracia* și cele din Asia Mică: *Opsikion, Anatolikon, Armeniakon* și cea maritimă *Karabisianoi*. *Thracia* fusese creată, împotriva bulgarilor, de Constantin al IV-lea. Iustinian al II-lea a mai creat, până la 695, o themă nouă, care cuprindea regiunea Greciei:

---

[48] A. Maricq, *Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse et en Bithynie, et sur l'emploi de „slave" comme appellatif*, „Byzantion", XXII (1952), p. 337-355.

[49] E. Maricq, *art. cit.*, I, reproduce pasajele respective ale geografului armean.

Asupra numelui sub care apare *Kuvrat, Kurt, Kuber* și legătura ce ar avea cu numele Croaților, *v. art. cit.* al lui Maricq, I.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Hellas. Celelalte regiuni din Balcani rămaseră în cadrul vechii Prefecturi de Illyricum, care aveau, în urma pătrunderii slavilor, o existență mai mult nominală.

Arabii erau conduși de califul *Abdelmalek* (Abdel-Malek, Abd al-Malik).

După o expediție împotriva arabilor, în Armenia, aceștia înnoiseră pacea cu bizantinii, plătind-o cu o urcare a tributului și cu o egală împărțire a stăpânirii (condominium) în *Armenia, în Iberia și Cypru*, unde ambele puteri trebuiau să administreze deopotrivă. Dar strămutarea mardaiților[122] din Liban, cea mai bună barieră pentru imperiu în fața arabilor, fu o mare greșeală a acestui împărat. El se obligă a lua din vecinătatea dușmanilor săi această populație vitează și o strămută în Asia Mică și în Thracia, în număr de 12.000, după mărturisirea lui Theophanes, care vede în această măsură nechibzuită o adevărată „*ciuntire a puterii bizantine*": τὴν Ῥωμαϊκὴν δυναστείαν ἀκρωτηριάσας[50]. De atunci, imperiul avu a suferi toate nenorocirile din partea arabilor, în locurile acestea, până la Armenia IV, lipsite de un sprijin atât de prețios: πάνδεινα κακὰ πέπονθεν ἡ Ῥωμανία ὑπὸ τῶν Ἀράβων μέχρι τοῦ νῦν (Theophanes).

Mai fericit fu Iustinian al II-lea în expediția sa împotriva slavilor. Cei din regiunea Strymonului ajunseseră foarte primejdioși pentru aprovizionarea capitalei, din pricina pirateriei ce o exercitau asupra Mării Egee. Iustinian porni asupra lor și ajunse, biruitor,

[50] Theophanes, ed. Bonn, p. 555. Faptul e amintit și de cronica lui Michael Syrianul (v. trad. lui Ed. Dulaurier, p. 58).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

până la Thessalonic. Rezultatul obținut fu atât de mare, încât Iustinian putu să aplice cu toată rigoarea una dintre măsurile obișnuite împotriva învinșilor, strămutarea în masă din locurile în care se aflau. Ei fură așezați anume în ținuturile Hellespontului, în thema Opsikion, dincolo de mare. 30.000 dintr-înșii fură înrolați în armată și ei pricinuiră, prin trădarea lor[51], înfrângerea pe care o suferi Iustinian de la arabi (cu care rupsese pacea în mod imprudent), în *692, la Sebastopolis*, în Armenia Secunda. Urmarea acestei înfrângeri fu căderea din nou a Armeniei în mâinile arabilor.

Pentru a desăvârși opera sinoadelor al V-lea și al VI-lea, Iustinian al II-lea convocă un Sinod la Constantinopol, în 692. El se ținu în sala cu cupolă, de aceea fu numit *in Trullo*; se mai numește *Quinisextum*. Papa Sergius refuză să semneze actele.

Neizbânda aceasta, cheltuielile nebune pe care le reclama mania de a clădi a lui Iustinian al II-lea și care pricinuiau o mare împovărare financiară, unite cu violențe și cruzimi, făcură ca ura împotriva domniei lui Iustinian al II-lea să ajungă la extrem. Când, în 695, Leontios, un general, se răzvrăti împotriva împăratului, locuitorii și clerul se uniră cu dânsul. Mulțimea din Constantinopol îi măcelări pe favoriții lui Iustinian și îl proclamă împărat pe Leontios. Iustinian[123] fu surghiunit la Cherson, după ce i se tăie nasul.

Astfel se înlătura familia domnitoare a lui Heraklios, după 85 de ani de stăpânire. Urmările fură nefericite pentru imperiu, căci diadema împărătească va fi acum,

[51] Leo Grammaticus, p. 163. Theophanes.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

timp de două decenii, în mâinile trupelor, care, în aceste două decenii, vor ridica șase împărați.

Domnia scurtă a lui *Leontios (695-698)* e însemnată prin *pierderea definitivă a Africii*. Șefii arabi, care de mult se aflau în lupte cu bizantinii și cu berberii din Africa, pătrunseseră înăuntrul țării, între Sirte, Atlas și Ocean. Triburile berbere duseră o luptă aprigă împotriva arabilor. Îi alungară în 683 din Kairuan. Berberia se ridică alături de bizantini contra lor. Câțiva ani, Islamul trece printr-o mare criză, după moartea lui Moawija (680) și nu reușește nimic până se restabilește ordinea. Abd Al-Malik își consolidează stăpânirea. Sub noul guvernator Hassan, arabii reiau această fortăreață și se aruncă asupra berberilor la Vest. *Kosaïla*, șeful acestora, cade în luptă (688). În *697*, printr-o lovitură îndrăzneață, arabii cuceresc chiar *Cartagina*. O flotă bizantină, condusă de patriciul Ioan, izbutește a pătrunde în port și a pune din nou mâna pe Cartagina. Dar arabii aveau atunci mai multe mijloace decât bizantinii. Abdel Malek trimise îndată întăriri pe apă și pe uscat spre Numidia și, în 698, Hassan zdrobi rezistența armatei bizantine la Utica și *Cartagina căzu din nou, pentru totdeauna*[52].

Patriciul Ioan se întoarse spre Constantinopol pentru a lua întăriri. Pe drum, în Creta, trupele instigate și temându-se a se întoarce învinse, se răzvrătiră și-l proclamară împărat pe *Apsimaros*, amiral sau *drongarios* al themei Kibyrraioților, τῶν Κιβυρραιωτῶν, din sud-vestul Asiei Mici, sub numele de *Tiberios al III-lea*

[52] Ch. Diehl, *L'Afrique byzantine*, livre X, chap. I-II.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

(698-705). Acesta intră în Constantinopol și Leontios fu depus și deportat, cu nasul tăiat, într-o mănăstire de pe Coastele Dalmației[124].

Noul împărat luptă cu noroc împotriva arabilor, în Asia. Fratele său, Heraklios, în fruntea trupelor asiatice, îi bătu de mai multe ori pe arabi, la Samosata și în Cilicia. Dar, din nenorocire pentru imperiu, cruntul *Iustinian* se întoarce iarăși pe tron. El se refugiase din Cherson la haganul chazarilor[125], așezați între Nipru și Don, și o luase în căsătorie pe sora haganului. Urmărit de la Constantinopol, scăpă, prin energia sa cunoscută, din mâinile emisarilor haganului, care fusese corupt de bizantini pentru a-l ucide și, de la Phanagoria, unde se retrăsese cu soția sa Theodora, el izbutește să se strecoare pe o barcă de pescar până la gurile Dunării. Acolo intră în legătură cu hanul bulgarilor, *Tervel*, urmașul lui Isperich, îi făgăduiește multe daruri și pe fiica sa de soție, ca să-l ajute a-și recâștiga tronul părintesc. În primăvara anului 705, o armată de bulgari și de slavi îl aduce în fața Constantinopolului. În curând, prin viclenie, cu ajutorul vechilor partizani ai familiei, izbutește a pătrunde în oraș. El se urcă iarăși pe tron, cunoscut de astă dată sub numele de *Rhinotmetos*, răsplătind pe hanul bulgar cu titlul de „Caesar" și cu bogate daruri, precum și cu cedarea unei părți din Thracia, dincoace de Balcani. Capitala suferi atunci toată răzbunarea fiorosului împărat. El și-o aduse din țara chazarilor pe Theodora și pe fiul său, născut în acest timp și-i încoronă cu pompă în Sfânta Sofia. Copilul, numit Tiberius, fu asociat la tron. Ororile sale răzbunătoare începură cu o scenă care nu se șterse niciodată din memoria poporului la Constantinopol.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Iustinian Rhinotmetos își sărbători întoarcerea prin curse strălucite la Hippodrom. El se așeză pe un tron înalt, iar picioarele sale se odihneau pe grumajii celor doi uzurpatori ai imperiului, Leontios și Tiberios, în timp ce plebea orașului îl aclama cu vorbele Psalmistului: „ai umblat pe șerpi și pe vipere, ai călcat în picioare leu și balaur" (ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπέβης, καὶ ἐπάτησας λέοντα καὶ δράκοντα) (Theophanes, 574). După aceea, îi decapită *pe amândoi*. Patriarhul Callinicos, care-i încoronase pe uzurpatori, fu orbit și surghiunit în Roma. Toți militarii de seamă ai partidei potrivnice fură uciși în felurite chipuri, numeroși orășeni și soldați avură aceeași soartă. Cu gândul la răzbunările sale, Iustinian al II-lea nu se mai ocupă de dușmanii imperiului.

Arabii reușiră, deci, să pătrundă în provinciile Asiei Mici, cucerind Tyana (709)[126], fapt care însemna o mare pierdere pentru apărarea regiunii. La fel de rău mergeau lucrurile și în Apus. Musa Ibn Noçayr [Musa ibn Nusayr], care-l înlocuise pe Hassan la Kairuan, ajunge până sub zidurile Ceutei (septembrie, anul 706), apărate eroic de comitele Iulian. Dar după câțiva ani, acesta a fost chemat împotriva vizigoților, sfâșiați de lupte interne; Tarik a trecut atunci în Spania, unde s-au instalat arabii, punând capăt stăpânirii vizigote.

În acest răstimp, Iustinian își folosea oștirile pentru pedepsirea orașelor Ravenna și Cherson, pe motiv că ținuseră cu adversarii săi. Guvernatorul acestui oraș împreună cu arhiepiscopul Felix fură trimiși la Constantinopol. Iustinian îi execută cu multă cruzime, singur episcopul fiind orbit și exilat la Cherson, de unde avea să se întoarcă după căderea tiranului, pentru a muri la

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ravenna. Epitaful gravat pe sarcofagul său din biserica San Apollinare în Classe avea să amintească nefericirile nenumărate pe care le îndurase pentru patrie[53].

În acele împrejurări a fost mistuit de flăcări și portul Classis. Altă oaste a fost trimisă la Cherson (710), cu ordinul de a trece prin sabie toată populația și a suprima libertățile de care se bucura orașul, care a fost ocupat fără nici o rezistență, fiind uciși o mulțime de locuitori. Împăratul a poruncit să fie aduși la Constantinopol toți cei care fuseseră cruțați. Cea mai mare parte a flotei a pierit însă din cauza furtunii, pe drumul de întoarcere către Constantinopol. Iustinian a trimis atunci o a doua flotă, pentru a rade orașul de pe fața pământului. De data aceasta, locuitorii s-au ridicat la luptă pentru a rezista, cerând și ajutorul chazarilor. Temându-se de Iustinian, întrucât nu-i executase ordinele întocmai, garnizoana lăsată în Cherson a trecut de partea revoltei, în fruntea căreia s-a plasat atunci Bardanes (Vardan), un ofițer de origine armeană. El a fost proclamat împărat, luând numele de Philippikos.

Aflat cu oștile sale în Asia Mică, Iustinian trimitea o flotă contra uzurpatorului, dar aceasta a trecut de partea revoltei, pornind cu toții spre Constantinopol. Părăsit de ai săi, tiranul a fost ucis de Elias, sau Ilie protospătarul. Capul său a fost plimbat în vârful unei lănci pe străzile capitalei, apoi trimis la Ravenna și la Roma, pentru ca toți cei care suferiseră de pe urma lui să se bucure de soarta sa tragică. Fiul său, Tiberios, era omorât în același timp la Constantinopol, fiind smuls cu cruzime din altarul unde-l dusese doica sa și jun-

[53] Ch. Diehl, *Choses et gens de Byzance*, Paris, 1926, p. 200 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ghiat ca un miel. Dinastia lui Heraklios, care mântuise imperiul de perşi şi de arabi, era nimicită cu totul.

Iustinian al II-lea cobora din Heraklios, ai cărui ultimi ani au fost tulburaţi de o stranie boală mentală, un fel de neurastenie, care se manifesta prin fobii. Iustinian se pare că a păstrat această moştenire fatală, care se vede în actele sale.

Avea numele gloriosului Iustinian şi aceasta l-a obsedat tot timpul domniei. A avut, ca marele său omonim, iubirea gloriei, a construcţiilor măreţe. Căuta să-l amintească prin întreprinderile sale militare, prin politica sa religioasă.

Două primejdii mari ameninţau atunci imperiul: în Peninsula Balcanică, *bulgarii*, în Asia, *arabii*. Pe cei dintâi îi atacă, pornind apoi contra *slavilor de pe Strymon*. Cu cei din urmă el reînnoise în anul 688 pacea, încheiată mai înainte şi încă în condiţii bune pentru Bizanţ: un fel de *condominium financiar* se stabilea între cele două puteri contractante – în *Cipru*, în *Iberia* şi *Armenia*. Împăratul făcu însă o concesie imprudentă la cererea califului: îi strămută pe mardaiţii din Liban în Asia Mică, în Peloponez şi aiurea.

Dar curând după aceea el rupse pacea cu arabii. Pretextul ar fi fost că suma pe care o plăteau arabii, în monede de aur bizantine, fusese înlocuită acum de Abd al-Malik cu monede de-ale lui. Urmările au fost dezastruoase: la *Sebastopolis*, slavii din armata imperială trecură în mare parte la arabi şi bizantinii suferiră o mare înfrângere (692). Armenia se revolta în acelaşi timp şi intra iarăşi sub stăpânirea arabilor. Iustinian se răzbună în mod crunt, executându-i în masă pe slavi pentru trădarea lor de la Sebastopolis. Din ordinul său, fură adunaţi în *golful Nicomediei* slavii care mai rămăseseră şi masacraţi fără deosebire.

Politica sa religioasă stârni de asemenea nemulţumiri. El era religios, pe monede se intitula *servus Christi*, iar pe revers era gravată imaginea lui Christos. El convocă (692) Sinodul zis *Quinisextum*, pentru că acesta avea drept obiectiv să completeze deciziile Sinodului al V-lea (553) şi ale celui de-al VI-lea (680). *Canoanele promulgate* de această adunare sunt curioase prin ceea ce ne arată cu privire la *moravurile* epocii. Se vede câte obiceiuri păgâne se păstrau în societatea creştină. Se sărbătoreau, ca altă

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dată, *Brumalia*, în cinstea lui *Bacchus*, iar altă sărbătoare era în onoarea lui *Pan*. În fiecare lună, *de lună nouă, se aprindeau dinaintea caselor focuri mari,* peste care săreau tinerii. La *culesul viilor se cântau cântece în onoarea lui Bacchus.* Oamenii se costumau, își acopereau fața cu măști comice, satirice sau tragice, se reprezentau minuni, balete, la care se amestecau și femeile. *Superstiția* era foarte răspândită. Vrăjitori, ghicitori, vânzători de amulete, astrologi găseau ascultare la cei creduli; existau șarlatani de tot felul, care înșelau sufletele simple – spun canoanele Sinodului; plimbau pe străzile Constantinopolului urși și alte animale și le vindeau părul ca leac împotriva bolilor sau ca talismane împotriva primejdiilor. Asemenea obiceiuri din vremuri păgâne se interziceau, ca de altfel și studenților faptul de a da reprezentații teatrale.

Moralitatea acestei societăți nu era mai bună decât religia sa. Chiar la oamenii Bisericii, jocul, camăta, simonia ș.a. erau lucruri obișnuite. Călugării trăiau în lume, mergeau la teatru, la curse, luau parte la serbările cele mai vesele. Femeile care intrau în mănăstiri se duceau la altar împodobite cu pietre scumpe, „părând a regreta – zice Sinodul – frivolitățile lumii". „*Oricine*, zice canonul 90, *își frizează sau întocmește părul în chip afectat, cu scopul de a-l seduce pe aproapele său, va fi excomunicat.*"

Patriarhul Sergius, supărat că n-a fost consultat mai dinainte și observând în hotărârile Sinodului oarecare ostilitate împotriva Bisericii Romei, a refuzat a le primi. Papa de asemenea. Iustinian era violent, el dădu ordine ca papa să fie arestat și adus la Constantinopol. Dar când se auzi pentru ce a venit trimisul imperial, protospătarul Zacharia, milițiile din Ravenna și Pentapolis veniră la Roma să-l apere pe papă. Iustinian nu avu timp să se răzbune. Nemulțumirea generală dezlănțui revoluția. Marele logofăt Theodot, un fost călugăr, aspru, căruia împăratul îi lăsă mână liberă pentru a-i procura banii de care avea nevoie pentru luxul și construcțiile lui, teroriza lumea pentru a-i smulge bani. Eunucul Ștefan Persanul, pe atunci sakellarios, era, după expresia lui Theophanes, o adevărată „fiară sălbatică". Iustinian îngăduia totul pentru a-și ridica construcțiile, care costau enorm. Spre a lega sala tronului, Triclinium de aur cu palatul Daphne și cu circul, el

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ridică două săli somptuoase: *Lausiakos* și cea numită după dânsul *Iustinianos*, împodobită cu mozaicuri și aur.

Unul dintre generalii iluștri, *Leontios*, strateg de Anatolikon, fusese arestat în urmă cu câțiva ani. În 695, fu pus în libertate și numit guvernator al themei Hellas. Mai înainte, în închisoare, doi călugări, prieteni, dintre care unul era astrolog, îi preziseseră că într-o zi va fi împărat. Când a fost să plece, pe cheiul din Constantinopol, prietenii l-au îndemnat să-i urmeze. S-au dus la *praetorium*, l-au legat pe prefect, dând drumul închișilor, mulți fiind oameni de arme, apoi toți, cu Leontios în frunte, se aruncară în *Forum Augustaeon* și strigară mulțimii să vină la Sfânta Sofia. Acolo pătrund la patriarh, pe care-l atrag de partea lor. A doua zi, revoluția era dezlănțuită. Iustinian e târât în Hippodrom în huiduielile mulțimii, i se taie nasul și o corabie fu hotărâtă a-l duce la Cherson, în exil. Consilierii nefești fură uciși.

La Cherson, Iustinian stătu câțiva ani, hrănind mereu nădejdea de a se întoarce pe tron. Locuitorii, neliniștiți de agitația lui, se hotărâră a scăpa de el sau a-l preda împăratului. Aflând la timp – era în 702 sau 703 –, el fugi la haganul chazarilor, cerându-i protecție. El fu primit ca împărat, cu mari onoruri. Iustinian se căsători cu sora haganului, care primi numele imperial de *Theodora*. Perechea imperială se așeză sub protecția haganului la Phanagoria, unde Iustinian își pregătea viitorul. Toate acestea neliniștiră Curtea de la Constantinopol, unde domnea Tiberios. Acesta trimise emisari la hagan, pentru a-l determina să-l predea pe Iustinian viu sau mort. Haganul, atras de promisiunile bizantine, trimise o gardă, sub cuvânt să-l păzească, dar în realitate pentru a-l supraveghea, doi credincioși având ordin de a-l asasina. Un servitor al haganului dezvălui complotul Theodorei, și aceasta îl înștiință pe Iustinian. El îi atrase pe cei doi emisari care trebuiau să-l ucidă și-i omorî. Trimise pe Theodora la fratele ei, se aruncă în barca unui pescar și debarcă, în 704, lângă Cherson. Chemă câțiva credincioși, în ascuns, și porni cu corabia. Cu toată furtuna, ajunse la gurile Dunării. Acolo se prezentă lui Tervel, hanul bulgar, îi ceru să-l ajute a-și recăpăta tronul, promițându-i bani, titlul de *Caesar* și mâna fiicei sale. Acesta primi, porni cu o mare armată spre Constantinopol. Iustinian asedie orașul, pătrun-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

se cu ajutorul câtorva prieteni din oraş prin apeductul lui Valens, cu puţini oameni, în cetate şi ocupă o parte, instalându-se în palatul Blachernae. Oraşul, speriat, se supuse. Tiberius fugi în Bithynia. Heraklios, fratele său, fu prins cu statul său major şi toţi fură spânzuraţi de-a lungul zidului. Tiberius fu prins de asemenea şi Leontios adus; cei doi fură purtaţi în Hippodrom, în batjocurile plebei, cu Iustinian triumfător, ţinându-şi picioarele pe grumazul lor, apoi decapitaţi în Kynegion.

6. Instabilitatea din perioada 711-717

Philippikos (decembrie 711-iunie 713) nu era însă omul de care avea nevoie imperiul în aceste grele momente. Bulgarii, sub pretextul răzbunării lui Iustinian, întreprinseră o expediţie până aproape de porţile capitalei, iar arabii făcură progrese simţitoare în răsăritul Asiei Mici. În 712, căzură în mâinile lor Amaseia şi Mistheia (în Isauria), iar în 713, Antiochia Pisidiei. Sub influenţa clerului oriental, Philippikos dădu *monothelismului* încă o dată o biruinţă de scurtă durată, *înlătură printr-un edict hotărârile Sinodului al VI-lea ecumenic* şi declară monothelismul singura doctrină a Bisericii. La Roma, împăratul fu socotit eretic şi papa Constantin I, ca apărător al dreptei credinţe, luă atitudine contra lui. O mişcare a trupelor themei Opsikion puse capăt domniei sale, la 3 iunie 713. Fu orbit şi înlăturat.

Un demnitar civil, *protoasekretis* (secretarul) *Artemios* fu încoronat împărat, sub numele de *Anastasios al II-lea (iunie 713-august 715).* Acesta potoli spiritele în plan religios, restabilind îndată ortodoxia.

În anul 715, la Curtea din Damasc, *Sulaiman*, care urmase califului Walid, hotărî pregătiri uriaşe, pe mare

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

şi pe uscat, pentru o expediţie care trebuia să pună capăt stăpânirii bizantine. Anastasios, informat de aceste planuri, luă cele mai mari măsuri pentru a preîntâmpina primejdia. El repară şi întări zidurile; umplu magaziile şi arsenalele, îngrămădi la ziduri maşinile care aruncau pietre, suliţe şi foc. În acelaşi timp, dădu ordin forţelor militare să se adune la Rhodos, pentru ca să-i atace pe arabi şi să distrugă muniţiunile navale ale duşmanului, pădurile de chiparoşi care se scoseseră din Liban şi se îngrămădiseră pe coastele Feniciei pentru serviciul escadrei egiptene. Dar laşitatea sau perfidia trupelor themei Opsikion, obişnuite cu răzvrătirea, zădărnici toate aceste precauţii. Abia ajunse la locul de adunare, ele se răsculară, porniră înapoi pe uscat, se opriră la Adramyttion (Mysia, în faţa insulei Lesbos) şi proclamară ca împărat un funcţionar provincial obscur, *Theodosios al III-lea (sfârşitul lui august 715-martie 717)*, care, fără voia lui, fu ridicat pe tron după câteva luni de război civil. Capitala căzu în mâinile răsculaţilor. Dar cei mai însemnaţi generali, *Leon*, strategul themei Anatolicelor şi *Artavasdos*, strategul themei Armeniei, nu voiră a-l recunoaşte pe noul împărat, care avu o domnie foarte scurtă (715-717)[27].

Leon l-a atras de partea sa pe Artavasdos, strategul themei Armeniakon, dându-i-o pe fiica sa de soţie.

În vremea aceasta, Sulaiman îşi încheiase pregătirile şi arabii năpădiseră Asia Mică, înconjurând puternica fortăreaţă Amorion, o cetate a imperiului, situată în părţile nord-estice ale Phrygiei. Leon a intrat în tratative cu ei, încheind chiar un tratat.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Asigurat astfel din spate, el a pornit către Constantinopol. În urma tratativelor începute pe malul Bosforului, Theodosios renunța la coroană, pentru a-și petrece restul vieții în călugărie, la Ephesos. Leon era recunoscut astfel ca împărat la 25 martie 717, fiind încoronat de patriarhul Germanos.

Dinastia lui Heraklios își îndeplinise o mare misiune în istoria imperiului. Un veac întreg, ea a purtat cele mai grele lupte împotriva noilor cuceritori și a fost capabilă să oprească înaintarea lor năvalnică asupra lumii.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

II.

[CRIZA ICONOCLASTĂ. AL DOILEA TRIUMF AL ORTODOXIEI]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

A.
[DINASTIA SIRIANĂ („ISAURIANĂ") ȘI PRIMA FAZĂ A ICONOCLASMULUI]

1. Leon al III-lea și începuturile iconoclasmului

Leon al III-lea (717-740), numit *„Isaurianul"*, deschide o nouă epocă în istoria Imperiului bizantin. El urcă pe tronul acestui imperiu într-unul dintre cele mai grele momente. Arabii smulseseră bună parte dintre provinciile Orientului și continuau să amenințe foarte serios însăși capitala imperiului. Acesta era mărginit acum numai la Asia Mică, la provinciile europene, reduse mult și acestea de pe urma necontenitelor incursiuni ale barbarilor de la Dunăre, precum și la partea sudică a Italiei. *Armata*, slăbită de atâtea mari sforțări, nu mai avea coeziunea de odinioară; ea își pierduse, din pricina deselor uzurpațiuni din urmă, spiritul de disciplină care făcea tăria ei. *Finanțele* statului erau cu totul sleite. Ținuturile, pustiite necontenit de războaie și în urmă de tot și de ciumă, care se întinsese și în orașe, răpind câteva sute de mii de oameni, se depopulaseră; *industria și comerțul,* adânc lovite de nesiguranța adusă de incursiunile pe mare și pe uscat ale arabilor, aruncaseră populația în mizerie. Peste toate aceste scăderi plana primejdia mare a cuceririlor arabe, care dădeau asalt Constantinopolului, amenințând a desființa cu totul imperiul.

Leon al III-lea întreprinse cu energie opera de mântuire și, prin reformele sale, izbuti să redea imperiului puterea de a birui dificultățile interne și de a face față primejdiei ce-l amenința serios din afară. Urmașii săi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

fură de asemenea oameni de stat energici și acestei dinastii îi datoră imperiul regenerarea sa, care-i asigură mai departe existența.

Înainte de a intra în povestirea actelor acestei domnii însemnate, să lămurim pe scurt o greșeală care s-a transmis necontenit până astăzi, cu privire la întemeietorul puternicei dinastii siriene. Leon al III-lea e cunoscut sub numele de „Isaurianul", iar numele acesta n-are nici un temei istoric. Leon și familia sa n-au nimic de-a face cu Isauria. De aceea numele acesta nu se întâlnește niciodată în literatura contemporană. El nu se cuprinde nici în titlul cărții tactice compuse de acest împărat și se datorează numai unei simple greșeli a cronicarului Theophanes (începutul veacului al IX-lea), cum a dovedit K. Schenk, într-un articol din revista „Byzantinische Zeitschrift" (art. *Kaiser Leons III. Walten im Innern*, V [1896], p. 296 și urm.).

Theophanes scrie la anul urcării pe tron a lui Leon al III-lea: **Τούτῳ τῷ ἔτει Λέων ἐβασίλευσεν ἐκ τῆς Γερμανικέων καταγόμενος, τῇ ἀληθείᾳ δὲ ἐκ τῆς Ἰσαυρίας.**

Germanikeia se află însă în Commagene, un ținut sirian, situat la răsărit de Cilicia și n-are a face cu Isauria, care e așezată între Pisidia și Lycaonia, în sudul Asiei Mici. Schenk socoate cu drept cuvânt că Theophanes a confundat acest oraș cu *Germanikopolis*, care se află în partea de apus a Ciliciei și care, prin împărțirea în provincii a lui Dioclețian, fu încorporat noii provinciii a Isauriei. Theophanes trebuie să fi scris cu bună credință **ἐκ τῆς Γερμανικέων καταγόμενος, τῇ ἀληθείᾳ δὲ ἐκ τῆς Ἰσαυρίας** și unul dintre cei dintâi copiști ai cronicii sale, care știa că Germanikeia n-are nimic a face cu Isauria, dar care voia să facă textul înțeles, a

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

adăugat aceste cuvinte lămuritoare: τῇ ἀληθείᾳ δὲ. De Boor, editorul ultim al *Cronicii* lui Theophanes, a arătat că cele mai vechi manuscrise ale lui Theophanes au asemenea adaosuri. Un argument mai mult în sprijinul părerii sale găseşte Schenk în faptul că cele mai bune manuscrise ale traducerii *Cronicii* lui Theophanes, făcute în latineşte, între 873 şi 875, de către bibliotecarul papal Anastasius, redau aceste pasaje din Theophanes cu o vădită intenţie de îndreptare, prin cuvintele: „Hoc itaque anno Leo imperare coepit ex Germanicensibus dirivatus, genere Syrus". De altminteri, nicăieri Theophanes nu-i dă acest nume de „Isaurianul" lui Leon şi familiei sale. Nu-l găsim nici la Nikephoros patriarhul, care îşi compuse aproape în acelaşi timp în care scria Theophanes a sa *Historia syntomos*.

Greşeala aceasta a lui Theophanes s-a transmis totuşi până astăzi şi istoricii o înregistrează, consacrată oarecum de veacuri[54].

Încă în primul an al domniei lui Leon, avu loc memorabilul asediu al Constantinopolului din partea arabilor. *Maslamah*, cel mai bun general, după ce luase Pergamonul şi iernase în Asia, trecu, în vara anului 717, Hellespontul, prin locul de trecere cunoscut, pe la Abydos, şi arabii debarcară întâia oară în Europa. Pe la jumătatea lui iulie, Maslamah înconjură pe uscat Constantinopolul. El se întăreşte sub zidurile capitalei,

[54] J. Bury arată totuşi că la Theophanes, în alte locuri, se află termenul de Σύρος. El a scris poate ἐκ τῆς Συρίας şi numele s-a denaturat în Ἰσαυρίας (ap. Gibbon, *Decline and Fall*, vol. V, nota de la p. 197).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

își așază mașinile de război, hotărât să aștepte primăvara, dacă rezistența bizantinilor nu va putea fi înfrântă. Pe la începutul lui septembrie, sosi și flota, sub comanda unui Sulaiman. O pădure de catarge acoperi suprafața Bosforului. Leon conduse însă lupta de apărare cu o deosebită energie. Grecii se aruncară asupra flotei cu corăbiile lor incendiare, iar vestitul foc grecesc își făcu efectul: vasele arabilor fură distruse în cea mai mare parte, mistuite de flăcări, altele scufundate.

Sulaiman muri îndată după aceea, în Siria, pe când se pregătea a-și conduce asupra Constantinopolului restul trupelor. Califul Omar al II-lea (717-720) continuă asediul în timpul iernii. Dar iarna aceasta fu neobișnuit de aspră. O zăpadă mare acoperi pământul mai mult de 100 de zile și soldații califului, neobișnuiți a suporta rigorile frigului, piereau în șanțuri. În primăvară, o flotă aducea din porturile Africii toate cele de nevoie pentru această armată încercată și arabii începeau a-și recâștiga încrederea. Dar o parte din această flotă egipteană, compusă din creștini, trece la bizantini, restul e decimată în lupte și, în cele din urmă, ciuma începe a face ravagii în rândurile asediatorilor. Dibăcia diplomației bizantine izbuti a-și atrage ajutorul bulgarilor. Hanul Tervel încheiase un tratat încă din 716 cu bizantinii, stabilind granițele statului său și fixând raporturile dintre cele două state. El veni acum în ajutorul lui Leon. O armată a acestora veni de la Dunăre și măcelări multe mii de arabi, până ce, deznădăjduind de a o scoate la capăt, după ce stătuseră un an sub zidurile capitalei, arabii ridicară asediul, în august 718, și se întoarseră în Siria, după ce suferiseră pierderi enorme.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bizantinii repurtaseră o victorie de mare însemnătate. Ea a fost pusă adesea alături de biruința lui Charles Martel de la Poitiers în aceeași epocă, biruință prin care s-a oprit avântul arab în Apus. Cu toată această izbândă, arabii rămân puternici. Atacurile se vor reînnoi, de multe ori, în cursul domniei lui Leon, în Asia Mică. Generalii, chiar fiii Emirului, vor comanda adesea năvăliri prădalnice, κοῦρσαι, în „Romania", cum se chema atunci Asia Mică, orașe vor fi încă asediate. O încercare serioasă pe care o fac împotriva Imperiului bizantin e zdrobită cu totul. Unul dintre marii lor eroi, Sayyid Battâl-el-Gazi, în fruntea unei puternice oștiri, pătrunse în Asia Mică. Leon, împreună cu fiul său Constantin, îl întâmpină și, într-o sângeroasă luptă, la *Akroïnon* (739), în Phrygia, nu departe de Amorion, îl bătu crunt, însuși șeful arab își găsi moartea în marea ciocnire. El ajunge eroul unui poem epic turc, care se regăsește în epopeea bizantină *Digenis* (v. studiile lui Grégoire și Kyriakides, *Byzantion*, 1936. Cf. Canard, Goosens etc.).

Tot împotriva lor, Leon știu să-și atragă pe c*hazari*, căsătorindu-l în 733 pe fiul său Constantin cu fiica haganului, care luă numele bizantin de Irene.

Cu aceeași energie știu să potolească și răscoalele interne. Sicilia, care se ridicase în timpul asediului capitalei și proclamase un împărat, pe *Tiberiu*, fu adusă repede la supunere.

După ce s-a asigurat astfel înăuntru și în afară, Leon al III-lea putu să întreprindă numaidecât opera de regenerare a imperiului. Înainte de toate, el și-a închinat toată grija *puterii militare*, pentru a o readuce la înălțimea chemării față de grelele împrejurări în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care se afla imperiul. Desface din vasta provincie Anatolikon partea de vest, pe care o transformă în thema *Thrakesion*; între 710-732, se dublează thema maritimă: *Kibyrraiotes* și *Dodecanesos*. Fiul său continuă această operă și creează alte theme: *Bukellarion*, poate și *Optimates*. Imediat după el, *Kephallenia* și *Macedonia* s-au creat de asemenea, înainte de sfârșitul secolului al VIII-lea.

În această cumplită vreme, în care aproape orice provincie putea fi atacată de dușmanii *din afară*, șefii provinciilor, prin noua organizare a lui Leon, fură în măsură a face față cu succes primejdiei, cu propriile lor puteri, fără a mai cere în grabă ajutorul puterii centrale.

Această organizare a mărit, prin urmare, puterea de apărare a imperiului și rezultatele ei s-au văzut îndată, în succesele lui Leon asupra arabilor și în acelea ale urmașului său.

Multă vreme s-a crezut că Leon al III-lea a fost și autorul cunoscutei opere privitoare la știința și arta războiului, *Taktika*. Cercetările recente însă au dovedit că ea trebuie atribuită lui Leon al VI-lea Filosoful[55].

Pentru reorganizarea armatei și a administrației era nevoie de îndreptarea finanțelor, care se aflau într-o stare cu totul precară.

Ca toți marii împărați ai Bizanțului, Leon își dădu seama că existența imperiului, acum atât de restrâns și

[55] Că aparține lui Leon al VI-lea s-a stabilit de către I. Kulakovskij, Viz. Vrem., 5 (1898), și M. Mitard, BZ, 12 (1903), p. 585 și urm. Ultimul argument în favoarea acestuia a fost adus de Vernadsky.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de sărăcit, din pricinile pe care le-am descris, se putea baza numai pe o bună rânduială în finanțe.

Prin *Codul rural*, Νόμος γεωργικός[28] (care avea ca obiect delictele comise în agricultură – e vorba de diferite feluri de furt de lemne, de fructe, de violări ale proprietății și neglijențe ale păstorilor, de pagubele făcute de animale etc., însă și dispoziții asupra proprietății țărănești personale și colective, prin care a atras mai ales atenția savanților), Leon îi eliberă pe țăranii proprietari și obștile sătești de *patrocinium*, dreptul de protecție al marilor proprietari, față de care cei săraci își pierduseră orice libertate, fiind adevărați șerbi legați de pământ. Prin acest cod juridic țăranii își recăpătau libertatea de a se strămuta de pe moșiile de care fuseseră legați, despăgubindu-i pe proprietari, fapt care contribui la ridicarea și îmbunătățirea stării lor[56]. Opera nu cuprinde nici o indicație asupra datei când a fost compusă. Cei mai mulți o consideră o operă a dinastiei isaurice și în special a lui Leon al III-lea.

Tot epocii lui Leon al III-lea i se atribuie *Codul privitor la navigație* (Νόμος ναυτικός)[29], care prescrie unele măsuri referitoare la navigație; nesiguranța ce domnea în această privință, din cauza pirateriei arabilor și a slavilor, a făcut să se prevadă prescripții cum ar fi cele care hotărau ca paguba încărcăturii să fie supor-

---

[56] Cf. Zachariä, v. Lingenthal, *Gesch. des gr.-röm. Rechtes*, 1877, p. 24 și urm. Dar Vernadsky, *Sur les origines de la loi agraire byzantine*, „Byzantion", 2 (1926), arată că datează din timpul lui Iustinian al II-lea. G. Ostrogorsky, în BZ 30, 1930, p. 394-400, *Ueber die vermeintliche Reformtätigkeit der Isaurier*, adoptă această părere pe care n-o împărtășesc însă Ch. Diehl, *Le monde oriental*, p. 258 și F. Dölger, „Hist. Zeischrift", 1930.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tată de armator şi de neguţătorul mărfurilor încărcate, în caz de aruncare în apă pentru salvarea corăbiei, în caz de pierdere ş.a. Datarea acestul cod este însă nesigură[5].

Tot aşa şi în privinţa *Codului militar*, Νόμος στρατιωτικός[130], prin care se stabileau pedepse privitoare la abaterile soldaţilor de la disciplină. Li se interzicea de a se ocupa de agricultură şi comerţ.

În urma lucrărilor lui Ashburner, nu se poate pune cu siguranţă data acestor opere în timpul lui Leon al III-lea.

În ce priveşte *chestiunea pământului*, în Bizanţ constatăm, în primul rând, simpla distincţie dintre ţăranii proprietari, care-şi cultivau propriul lor pământ şi ţăranii care lucrau pe pământuri ce nu le aparţineau.

1. *Ţăranii proprietari* (χωρῖται) trăiau în comunităţile satului. Comunitatea, ca un întreg, era impusă, fiecare membru plătind proporţia sa, dar comunitatea, nu individul, era responsabilă faţă de stat. Pentru a întrebuinţa expresiile tehnice, pământurile unor astfel de comunităţi sunt ὁμόκηνσα, iar proprietarii sunt *consortes*. Dacă un ţăran lipsea de a-şi plăti cota, lipsa era aruncată printr-o ἐπιβολή, sau impunere adiţională, asupra fiecăruia dintre ceilalţi proprietari. Acest sistem, inventat pentru comoditatea fiscului, n-a fost niciodată eliminat. Când o bucată de pământ rămânea necultivată, se împovărau vecinii săi cu o sarcină extra. Nikephoros împăratul a fost învinuit pentru severitatea cu care a aplicat principiul „*solidarităţii*" – ἀλληλέγγυον, cum i se zicea. Se pare că acest principiu a fost acum alterat, astfel că se impunea taxa adiţională moşiilor învecinate, care nu erau **ὁμόκηνσα.** Basilios al II-lea a impus-o pe domeniile marilor proprietari învecinaţi.

[5] W. Ashburner, *The Rhodian Sea Law*, 1909, încearcă a dovedi că e o compilaţie privată, făcută către 600-800, şi deci fără legătură cu Leon al III-lea şi Νόμος γεωργικός: editat în „Journal of Hellenic Studies" 30 (1910), p. 85-108, comentarii şi traducere engleză.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Prin sistemul solidarității, fiecare membru al comunității era direct interesat de cinstea și capacitatea vecinilor săi și putea pretinde dreptul de a interveni pentru ca pământul să nu treacă în mâinile unei persoane incapabile să plătească cota impozitului. Legiuirea oprea în secolul al V-lea vinderea sau alienarea unui pământ către altă persoană decât un cultivator din același sat (*vicanus*).

2. Opus acestei grupe de mici moșii și țărani proprietari care le cultivau erau *marile domenii* (ἰδιόστατα) ale bogaților proprietari și ale *colonilor* dependenți, care le lucrau. Multe dintre aceste domenii aparțineau bisericilor și mănăstirilor; altele erau domenii ale Coroanei (parte din *res privata*, sau *patrimonium*, sau *divina domus*); altele erau ale persoanelor private. Țăranii care lucrau pe aceste domenii erau de două feluri:

(a) Liberi arendași (μισθωτοί, *liberi coloni*), care cultivau pământurile pe cheltuiala lor proprie, plătind o rentă (în aur sau natură) către proprietar. La finele anului al treizecilea al unei asemenea arenzi, arendașul (și posteritatea lui) ajunge *legat de pământ pe veci*; el nu putea lăsa pământul și nici proprietarul nu-l putea scoate. Afară de această restricție, el n-avea nici o incapacitate și putea intra într-un raport legal obișnuit cu proprietarul, care n-avea nici un drept asupra proprietății sale private.

(b) *Lucrătorii* (ἐναπόγραφοι, *adscriptitii*) erau liberi ca și arendașii, și (ca și arendașii după 30 de ani) erau „legați de brazdă". Dar sărăcia lor îi deosebea de arendași, ei erau luați de un proprietar pentru a-i lucra moșia și ajungeau șerbii lui, primind de la el o locuință și hrană pentru serviciile lor. Libertatea lor le dădea unul sau două privilegii, care păreau a-i ridica peste sclavii rurali. Iustinian găsea greu să vadă diferența dintre *servi* și *adscriptitii* (Codul, 11, 48, 21). Ei erau în puterea stăpânului și singurul reazem ce-l aveau de la dânsul era dreptul de a nu fi scoși din moșie. Diferența dintre sclavul rural și șerb se șterse treptat prin ridicarea celui dintâi la demnitatea celui din urmă.

Cât pentru originea *adscriptitii-lor*, ea pare a se fi datorat politicii financiare a perioadei lui Constantin cel Mare, care țintea să nu îngăduie nimănui a părăsi starea de viață la care era chemat el sau tatăl său înainte de el.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Astfel erau clasele agricole în secolele al IV-lea, al V-lea și al VI-lea, *țărani proprietari* de o parte, de altă parte *cultivatori ai marilor domenii*, sau arendași legați de brazdă, sau șerbi-lucrători. Și aceste clase continuă a exista până la cea din urmă epocă a imperiului.

Furtunile secolului al VII-lea, invazia slavilor și arabilor au adus schimbări considerabile în condiția bunurilor provinciale. Peninsula Illyrică a fost în mare parte ocupată de așezări slave, în multe cazuri provincialii deposedați au fugit în alte părți ale imperiului, și împărații au transferat populații întregi dintr-un loc într-altul, ca să populeze districte golite. Aceste schimbări au impus o revizuire a legilor pământului, și când un suveran abil a ajuns la tron, el și-a impus sarcina de a regla condiția agriculturii. *Codul agricol* a fost dat sau de *Leon al III-lea,* sau de fiul său, care lucra în același spirit ca și tatăl său. El consistă mai ales din prevederi de poliție cu privire la crimele și faptele rele din mediul rural, dar presupune o stare de lucruri complet diferită de aceea care exista în secolul al VI-lea și există iarăși în veacul al X-lea. În acest cod, nici un om nu era fixat de brazdă și nu mai auzim de șerbi-lucrători (*adscriptitii*) sau de servicii datorate de omul liber proprietarului de pământ. Nu putem atribui această schimbare radicală, abolirea a ceea ce putem numi șerbie, altui suveran decât reformatorului Leon al III-lea.

Codul agricol ne arată țărani proprietari în comunitățile sătești, ca înainte; dar ne arată comunități care posedă pământul în comun, nici un membru neposedând o porțiune particulară ca pe una proprie a sa. Arendașii acum liberi, nelegați de sol, sunt de două clase, după învoiala făcută cu proprietarul. Sunt arendași cu zeciuială, μορτῖται, și arendași *métayer*, ἡμισειασταί. Μορτίτης plătește a zecea parte din produse proprietarului, ca rentă pentru pământ; ἡμισειαστής lucrează bucata de pământ pe cheltuiala proprietarului și produsul se împarte egal între proprietar și arendaș. Μορτίτης corespunde cu μισθωτός sau „colonul liber" din Codul Iustinian și ἡμισειαστής corespunde cu ἐναπόγραφος, cu deosebirea că nici unul, nici celălalt nu e legat de brazdă.

Abolirea șerbiei și a servajului de către *reformatorii iconoclaști nu a fost plăcută marilor proprietari*, seculari și eclesiastici.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Restaurarea vechii stări de lucruri, mari domenii în loc de mici proprietăți lucrate de posesori, a fost adusă treptat în secolul al IX-lea și Finlay o atribuie în mare măsură, în ce privește Asia Mică, rebeliunii lui Thoma Slavul (821-823), care, crede el, i-a ruinat pe micii arendași. În a doua jumătate a secolului al IX-lea, legislația lui Basilios a restaurat vechea ordine. Arendașii fură odată mai mult legați de sol. Între altele, proprietarii nu erau mulțumiți cu renta pământului de 1/10, fixată în Codul agricol. Renunțarea la reformele agrare ale lui Leon și Constantin și revenirea la vechiul sistem încheie istoria arendașilor; dar rămâne un important capitol în istoria țăranilor proprietari. *În al X-lea secol găsim marile domenii crescând tot mai mult în paguba micilor proprietari*, ale căror moșii le absorb și acești mici proprietari trecând treptat în condiția arendașilor. Răul a fost atins pe scurt în legătură cu Romanos I și Tzimiskes. *Decăderea clasei micilor arendași s-a datorat următoarelor două cauze: influenței idealului ascetic* și *condițiilor economice imperfecte* ale timpului.

Atracția vieții monastice îi îndemna pe mulți proprietari să intre în mănăstiri și să dea proprietatea lor comunităților care îi admiteau, sau, dacă erau destul de bogați, să întemeieze noi instituții monahale sau eclesiastice. Cultivarea moșiilor care treceau astfel Bisericii era prin aceasta transferată de la țăranii proprietari la arendași.

Lipsa unui sistem de credit sănătos, datorită ignoranței economiei politice, și depresiunea consecventă a comerțului făceau din *pământ unica investiție sigură pentru capital*; urmarea acestui fapt era că proprietarii care posedau capital tindeau în permanență să ia mai mult pământ în mâinile lor. De aceea, ei se foloseau de orice prilej ce li se prezenta pentru a-i îndemna pe vecinii săraci care trăiau greu și n-aveau economie să-și amaneteze sau să-și vândă pământul într-un moment de nevoie. Cel care-și vindea astfel pământul ajungea adesea arendaș al bunului ce fusese proprietatea sa.

Creșterea marilor domenii era privită de guvern cu suspiciune și dezaprobare. (Iustinian avea o lege care le interzicea funcționarilor înalți să dobândească proprietăți de pământ; Leon al VI-lea a abolit-o.) *Campania contra marilor latifundiari a fost începută de Romanos I* (922), când, în legea care fixa ordinea de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

preemțiune, îi oprea pe magnați (οἱ δυνατοί) să cumpere sau să obțină un teren de la un mic proprietar, în afara cazurilor de înrudire. Era de asemenea decretat că numai după o posesiune de 10 ani putea o proprietate obținută pe această cale să ajungă permanent proprietatea magnatului. Dar puțini ani mai în urmă, magnații au avut o ocazie binevenită și n-au putut rezista tentației de a o folosi. A fost o lungă succesiune de *recolte proaste și de ierni friguroase (927-932), care a produs o mare mizerie* prin ținuturi. Micii proprietari ajung în sărăcie și pentru a-și hrăni familia n-au alt mijoc decât a-și preda micile proprietăți vecinilor bogați, căci aceasta era singura condiție cu care magnații le dădeau credit.

Sărăcia acestor ani din domnia lui Romanos I formează o epocă în istoria proprietății țărănești. Era clar că fermierii care își amanetaseră terenul nu vor avea nici o șansă să-l recupereze înainte de expirarea celor 10 ani, după care terenul urma să fie ireclamabil. Primejdia era că micii fermieri vor dispărea cu totul și *Romanos încercă să prevină catastrofa prin legislație directă*. Novella sa din 934 ordona ca procedura arbitrară existentă față de țărani în anii trecuți să fie îndreptată și ca în viitor nici o astfel de procedură să nu mai aibă loc.

Împărații următori continuară politica lui Romanos. Ei se siliră a preveni stingerea micilor arendași prin prohibirea bogaților de a dobândi sate și proprietăți de la săraci și prin prohibirea instituțiilor eclesiastice de a primi daruri de proprietate de pământ. O serie de șapte legi (Constantin al VII-lea în 947; în 959-963, Romanos al II-lea; 904, 967, Nikephoros Phokas; 988, Basilios al II-lea; 996, Basilios al II-lea) asupra acestui subiect arată ce îndărătnică rezistență au opus față de politica imperială bogații latifundiari, ale căror interese erau periclitate. Deși această legislație n-a fost anulată niciodată, exceptând cazurile în care era interesată Biserica[94], și deși legea imperiului, după care marii proprietari nu puteau dobândi pământurile țăranilor, continuă a fi în vigoare, e puțină îndoială că legea a fost eludată și că în ultimele

[94] Basilios al II-lea abrogă legea lui Nikephoros Phokas că bisericile nu vor achiziționa proprietate reală.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

epoci ale imperiului moşiile ţărăneşti au fost rare. *În secolul al XI-lea, Asia Mică consta mai cu seamă din mari domenii.*

Trebuie amintit că, deşi formarea marilor domenii le dădea proprietarilor lor bogăţie şi putere, care-i făceau supuşi periculoşi, ele erau formate *nu din motivul de a dobândi influenţă politică*, ci *din tendinţa naturală a capitalului de a căuta cel mai bun mijloc de investire.*

Studiind legislaţia agrară imperială şi relaţiile latifundiarilor şi arendaşilor în sud-estul Europei şi Asia Mică, nu trebuie uitate două fapte: (1) *legislaţia era cu totul bazată pe consideraţii fiscale: legile aveau direct ca scop să umple tezaurul* cu cât mai puţină tulburare posibilă din partea statului; politică cu vederi scurte de a umple tezaurul *în loc de a face imperiul bogat*; (2) *lamentabilul sistem de credit greşit* al legii bizantine, descurajând investirea capitalului şi făcând din teren aproape singura speculaţie sigură, reacţiona în mod particular asupra problemei agrare[59].

1. Judecând lucrurile după datele transmise de *Codul rhodian*, *dobânda* unui împrumut de bani era fixată de cele două părţi ale tranzacţiei, dar nu putea, *după legea lui Iustinian*, să depăşească (a) în cazuri obişnuite, 6% pe an, (b) când împrumutatul era o persoană de rang ilustru, 4%, (c) când el era un zaraf sau negustor, 8%, (d) când banii erau întrebuinţaţi într-o speculaţie transmarină, 12% (*nauticum foenus*).

Acest sistem de dobânzi era calculat pe baza unei diviziuni a capitalului în o sută de părţi, şi fiecare parte în 12 *unciae. Noua batere de monedă a lui Constantin* duce la o schimbare în defavoarea împrumutatului. Şaptezeci şi două *nomismata* erau bătute dintr-o livră de aur; şi *24 keratia* pentru fiecare *nomisma.* Se introdusese practica de a calcula dobânda la atâtea keratia pentru

[59] Zachariä V. Lingenthal, *Griech.-römisches Recht*, 3, 218 şi urm.; P. Kalligas, Περὶ δουλοπαροικίας παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυραντίοις, în Μελέται καὶ λόγοι, 1882; Pentru veacurile al XIII-lea şi al XIV-lea, un considerabil material de documente monastice, studiate, ca şi Νομος γεοργικος al iconoclaştilor, de B.A. Pančenko, *Krest'anskaja sobstvennost' v Vizantii*, în „Izvestija", Inst. arheol. rus din Constantinopol, IX, 1904, p. 1 şi urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

o nomisma, în loc de dobânda lunară la fracțiunea capitalului. Astfel, vechea *trientes* (= 1/3 din 100 a capitalului pe lună) = 4% pe an era înlocuit printr-un keration, 1 nomisma pe an = 4 și 1/6% pe an. Tot asemenea 6% ajunge 6 și 1/4, iar 8 pentru o sută, 8 și 1/3.

În secolul al X-lea, potrivirea vechii unități de 100 la noua unitate de 72 a fost în dezavantajul împrumutatului. 6% a fost convertit în *6 nomismata* de livră, adică pentru 72 nomismata. Adică în loc de 6% ce se plătea înainte, se plătea acum 8,33. Astfel a avut loc o considerabilă ridicare a maximului dobânzii legale.

2. *Libera circulație a capitalului* era serios împiedicată de dificultatea de a obține bune asigurări. Legile ipotecii nu erau calculate pentru a asigura interesele creditorului. Altă piedică a creditului era defectuosul procedeu deschis unui creditor pentru a-și recupera banii de la un debitor insolvabil.

Acest defectuos sistem de credit a înrâurit nefavorabil asupra comerțului. Consecința ultimă a fost asupra comerțului, ce trebuia să fie purtat de grecii din Constantinopol și orașele Egeei și care căzu în mâinile italienilor. Stabilirea veneților și genovezilor ca negustori în Est se datora în mare parte defectelor legislației imperiale.

Condiția comerțului grec în secolele al VII-lea și al VIII-lea rezultă din *Codul naval rhodian*, admirabil editat de Ashburner (*The Rhodian Sea Law*, 1909). Ashburner conchide că n-are legătură cu legislația lui Leon al III-lea, ci a fost „probabil compus de o mână privată între anul 600 și 800, din material provenit din diferite epoci și de caracter divers".

Din acest document aflăm că în respectiva epocă nu exista obiceiul ca un negustor să închirieze o corabie și s-o încarce cu încărcătura sa, ci un negustor și un proprietar de corabie obișnuiau a forma o societate pe acțiuni și a împărți profitul și paguba. Orice pagubă prin accident suferită de navă sau încărcătură era suportată de corăbier, negustor și pasageri în comun. Aceste prescripții duseră la agravarea situației comerțului maritim, fapt ușor de explicat prin aceea că, din secolul al VII-lea încoace, Marea Egee și Marea Mediterană erau cutreierate de pirați slavi și arabi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Tot pentru redresarea finanțelor, Leon recurse la un expedient ingenios. Anul fiscal care mergea de la 1 septembrie 726 la 1 septembrie 727 era al zecelea din perioada de 15 ani care forma așa-zisa *indicție*. Împăratul porunci ca anul următor (de la 1 septembrie 727-1 septembrie 728), în loc să se socotească al unsprezecelea an al indicției, cum era natural, să fie socotit ca al douăsprezecelea. Cu mijlocul acesta el putu încasa într-un singur an impozitele pe două exerciții financiare.

În 732, Leon al III-lea *mări capitația, în provinciile din Italia* (Calabria, Sicilia) și în Creta, confiscând și veniturile patrimoniilor pontificale din Italia meridională în folosul tezaurului.

Apoi, în 739, din cauza unui cutremur de pământ care ruină Constantinopolul, spre a reface zidurile, el puse un nou impozit, și anume mări impozitele existente cu a douăsprezecea parte. Propuse să se plătească, peste ce se datora, *la fiecare nomisma câte două keratia* (nomisma avea 24 keratia), de aceea impozitul s-a numit *dikeration*. Pentru aceasta el a fost aspru criticat de cronicarii secolului al VIII-lea.

O mare reformă legislativă a fost și publicarea Codului care se cheamă *Ecloga*, promulgat în 726 sau 740[60].

În privința Dreptului, Leon interveni de asemenea, pentru a pune la îndemâna juriștilor un cod de legi practic, mai ușor de mânuit decât vastele colecții ale lui Iustinian. Leon făcu anume un extras din legislația lui Iustinian, și acest extras e intitulat Ἐκλογὴ τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη ἀπὸ τῶν ἰνστιτούτων, τῶν διγέστων, τοῦ κώδικος, τῶν νεαρῶν τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ διατάξεων καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον. Această Ἐκλογὴ fu publicată în limba greacă[31]. În prefața ce preceda *Ecloga*, Leon arăta scopul urmărit de reforma sa. El în-

[60] C. A. Spulber, *L'Eclogue des Isauriens*, Cernăuți, 1929.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ţelegea să facă legea mai precisă şi mai clară, să asigure astfel mai bine administrarea justiţiei. Înainte de toate, el îşi arăta însă voinţa de a introduce în legislaţie un spirit nou, mai uman, intenţie proclamată chiar de titlu. Ea venea la timp, căci din pricina întrebuinţării grele a colecţiei lui Iustinian şi a preţului costisitor al unei copii complete a acestei colecţii, se şi făcuseră, în diferite locuri, extrageri locale, care se foloseau. Noua legiuire a lui Leon al III-lea are o deosebită însemnătate: este cel dintâi cod oficial în limba greacă şi cuprinde o mulţime de dispoziţii (în special privitoare la căsătorie şi familie) pe baza principiilor evanghelice şi creştine. *Căsătoria* e consacrată hotărât prin lege, stabilindu-se anume cauzele divorţului, obţinut atât de uşor mai înainte. Se reglează raporturile dintre soţi, cele dintre părinţi şi copii, punându-se *femeia alături de bărbat, părinţii* îi moştenesc pe copii, când aceştia nu lasă urmaşi.

În privinţa căsătoriei, se cere numai ca soţii să fie creştini, nu se mai împiedică deci, ca înainte, căsătoria între ortodocşi şi eretici.

Continuarea operei de organizare a themelor a dus la *dezvoltarea economică şi socială a Imperiului bizantin pe noi căi.* În strânsă legătură cu introducerea condiţiei stratioţilor colonizaţi stă *întărirea proprietăţii ţăranilor liberi.* Căci pe când unui soldat îi urma în exerciţiul serviciului militar fiul cel mai mare, care moştenea cu aceasta şi bunul împovărat cu îndatorirea serviciului, ceilalţi urmaşi prezentau un prisos de puteri ţărăneşti libere, pentru care belşugul de ţarine nelucrate le oferea un câmp de participare naturală. Aşa se ridică la Bizanţ în cursul secolului al VII-lea un larg

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

strat de țărani liberi și de țărani care-și puteau schimba locul (puteau părăsi locul). Pe când, în prima epocă bizantină, populația țăranilor liberi era o raritate, iar tabloul era stăpânit de marea proprietate și de șerbii săi, țărănimea liberă este cea care dă acum pecetea ei provinciei bizantine. Această situație se oglindește în *Nomos georgikos*, care arată că posesia pământului de către țăranii bizantini forma *bunul lor deplin și personal*. Existau însă și locuitori ai satului, proprietari întruniți în *comunitate*. Dar aceasta nu alcătuia o comunitate economică, ci o *unitate administrativ-fiscală*.

Comunitatea satului în Bizanț *era o comunitate fiscală*, căreia i se impune un debit de impozite total și ai cărei membri erau *răspunzători solidar pentru plata impozitului*. Această comunitate fiscală n-are a face cu o constituție a comunității, caracterizată prin proprietatea colectivă și împărțirea periodică a pământului, care s-a crezut că a existat la Bizanț și că s-a datorat influenței comunității vechi slave, aduse de năvălitori. Această „teorie slavă", pusă în circulație de Zachariä și completată de Vasiljevskij și F. Uspenskij s-a dovedit falsă. Ei credeau că constituirea acestei vechi comunități slave s-a format după modelul așa-zisului *mir* rusesc, care însă e un produs al veacurilor din urmă, așa cum a dovedit-o Pančenko[32].

În transformarea sistemului roman târziu (spätrömisch) al așa-zisei *epibole*, care prevedea trecerea pământului necultivat la proprietarul celui producător de venit și-l impunea pe acesta, ca urmare, la impozitul pentru pământul atribuit, *se trece acum impozitul pentru pământuri necultivate asupra vecinilor, cărora le reve-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nea ca atare și dreptul de folosință al pământului respectiv. Pentru întâia oară întâlnim în Legea agrară responsabilitatea solidară pentru intrarea impozitului, ceea ce mai târziu se întâlnește sub numele de *allelengyon*. Momentul primar e trecerea impozitului, nu a pământului. Posesorul e plătitorul impozitului, acesta e un principiu bizantin, care ajunge acum la dreptul complet.

La sfârșitul secolului al III-lea cade, după toate probabilitățile, *și reforma impozitului*, care deosebește sistemul epocii medievale bizantine de al celei inițiale. Unirea impozitului pe cap cu impozitul pe proprietate, cum îl stabilise sistemul lui Dioclețian, *capitatio-jugatio*, și cum a existat în primii ani ai domniei lui Iustinian al II-lea, s-a desființat. *Impozitul pe cap s-a despărțit de cel pe pământ*. Ridicarea impozitului personal nu mai e deci legată de condiția unei așezări pe proprietate. Cu aceasta se scapă un principiu însemnat pentru legarea de glie a datornicului de impozit, lucru pe care îl urmărise prima epocă bizantină, spre a-și asigura veniturile[5a]. Se ajunse la libertatea țăranului de a-și muta domiciliul[6].

Până în epoca dinastiei macedonene, Ecloga rămase în vigoare și servi drept manual pentru învățământul dreptului. Atunci s-a restaurat legislația iustiniană și opera legislativă a Isaurienilor a fost abolită.

Prin această operă de reformator, Leon al III-lea a dat imperiului o nouă putere de rezistență, i-a asigurat

[5a] Pentru atribuirea legii lui Iustinian al II-lea, v. Vernadskij, în „Byzantion", 2, 1920, p. 87-89. Stein și Ostrogorsky adoptă părerea lui, dar argumentul e respins de Dölger.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

biruința împotriva primejdiei care-i amenința din afară atât de serios existența. Toată această operă a fost însă întunecată de marea dispută religioasă începută sub domnia lui și cunoscută sub numele de *lupta împotriva icoanelor*. Timp de un veac și mai bine, de la 726 până la 842, ea tulbură adânc pacea Bisericii. Leon al III-lea, întinzându-și și asupra Bisericii opera lui de reformator, inaugură lupta împotriva icoanelor, deschizând seria împăraților *iconoclaști* (sfărâmători de icoane) și își atrase ura credincioșilor devotați, încă de mult timp, cultului acestor icoane. Istoricii care ne-au lăsat povestirea domniei sale, fiind partizani ai acestui cult, ne-au zugrăvit în culori negre pe împărat și opera sa, încât e foarte greu să ne facem o idee exactă despre motivele și caracterul reformei religioase a Isauricului. Toate scrierile iconoclaste au fost nimicite și nimic nu a trecut la posteritate, pentru a putea judeca lucrurile în perfectă cunoștință de cauză.

Unii au văzut în această luptă a lui Leon împotriva icoanelor o reformă religioasă, care, alături de cea administrativă și socială, țintea la ridicarea morală a poporului – și așa privesc marea dispută religioasă începută de Leon[62].

[62] A se vedea K. Paparrigopoulos, Ἱστορία τοῦ ελληνικοῦ ἔθνους, ed. a 2-a, 1886 (Atena, 1886), t. III, p. 381 și urm. (reforma urmărea, între altele, consacrarea „toleranței religioase", și crearea unei „societăți noi, cu principii naționale și nobile") și K. Schenk, studiul citat din BZ („Neue sittlich-religiöse Hebung der Gesamtheit", „das Volk sittlich-religiös zu heben"). Schwarzlose, *Der Bilderstreit*, Gotha 1890, socotește că Biserica greacă, luptând pentru icoane, a susținut o luptă „pentru libertatea și caracterul său esen-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Azi nu putem să ne facem o idee despre teoria și părerile adversarilor cultului icoanelor decât din criticile pătimașe pe care le aduc partizanii icoanelor. Contemporanii îi atribuie motive fără prea multă importanță. Theophanes pretinde că Leon a vrut să placă musulmanilor (σαρακηνόφρων) și evreilor. Dar pe arabi îi bate, pe evrei îi persecută. Istoricii din vremea noastră sunt tot atât de puțin întemeiați.

În lupta pentru libertate, Biserica fu învinsă, dar în cea purtată pentru caracterul său propriu, ea birui, păstrându-și icoanele ca un rezultat al întrupării lui Christos și ca o satisfacție a năzuinței sale arzătoare după o „garantare", o „certitudine" a Mântuirii. Dar ideea de libertate morală nu exista atunci. N. Iorga[63] aduce paralela prigonirii la aceeași dată a *călugărimii budiste din China*[64] și crede că împărații iconoclaști, „sub masca religiunii, ascundeau motive cu totul de altă natură". Biserica era foarte bogată, în urma dotațiunilor primite necontenit; ea stăpânea mai mult aur și argint și mai multe pietre prețioase decât tezaurul împăraților. Mănăstirile foarte populate ajunseseră refugiul tuturor celor care voiau să se sustragă serviciului militar; ele erau scutite de impozite. Imperiul se găsea în foarte mare lipsă, pentru a face față războaie-

---

țial", idee formulată în chiar titlul operei sale: „Der Bilderstreit, ein Kampf der grechischen Kirche um ihre Eigenart und um ihre Freiheit".

[63] V. *The Byzantine Empire* în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", VI, n. 6-10, p. 29 și *Les origines de l'iconoclasme*.

[64] Comunicare la Congresul I Internațional de studii bizantine, Academia Română, *Bulletin de la sect. hist*, XI, 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lor necontenite cu arabii şi cu barbarii de la Dunăre. Reforma religioasă întreprinsă de Leon punea statul în posesia bogăţiilor şi a bunurilor teritoriale ale mănăstirilor şi bisericilor. „Ea dădea problemei financiare aceeaşi soluţie pe care o află, în strâmtorarea sa, Revoluţia franceză, punând mâna pe bunurile clerului." Şi odată cu aceasta, adaugă N. Iorga, „despuind Biserica de tot ceea ce acumulase până atunci, prin exploatarea domeniilor sale, împăraţii iconoclaşti împiedicau pentru totdeauna în Orient o dominaţie eclesiastică asemenea cu aceea care chiar în acel moment se impusese în Occident prin actul de înfeudare, care fu creaţia subordonată a unui împărat de rasă francă".

Învăţatul rus Uspenskij exprimă aceeaşi opinie când afirmă că măsurile administrative ale lui Leon au fost îndreptate esenţial împotriva mănăstirilor. Iar reprezentanţii lor, călugării, au transportat lupta pe terenul teologic, pentru a putea taxa poziţia împăraţilor ca atee şi eretică, pentru a discredita mişcarea şi a ruina încrederea maselor populare în împăraţii iconoclaşti[65].

Lombard[66] insistă – şi are multă dreptate – mai cu seamă asupra *zelului de prozelit,* care era principala raţiune a politicii împăraţilor iconoclaşti. Ch. Diehl[67] socoteşte că motivele care l-au inspirat pe Leon şi, în genere, pe iconoclaşti au fost în acelaşi timp religioase şi politice. Multe suflete pioase, în secolul al VIII-lea, erau izbite de excesele superstiţiei, în special de locul ce se făcea cultului icoanelor, de minunile ce

[65] *Schiţă asupra istoriei Bizanţului* (în lb. rusă), Moscova, 1917, p. 213.

[66] *Constantin V, empereur des Romains* (740-775), Paris, 1902.

[67] *Histoire de l'empire byzantin*, Paris, 1920, p. 70-71.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

li se atribuiau, de felul în care erau mai puternice; Leon al III-lea, asiatic de origine, le împărtășea. Nici el, nici fiul său n-au fost liber cugetători, raționaliști, precursori ai Reformei sau ai Revoluției. Ei erau oamenii timpului lor, pioși, credincioși, dornici a curăți religia de ceea ce le părea o idolatrie. Dar erau în același timp și oameni de stat, preocupați de mărirea și liniștea imperiului. Iar numărul mare al mănăstirilor, creșterea necontenită a bogăției lor erau primejdioase pentru stat. Imunitatea de care se bucurau bunurile Bisericii micșora izvoarele tezaurului. Mulțimea celor ce intrau în mănăstiri răpea brațe agriculturii, soldați armatei și funcționari serviciilor publice. Dar mai cu seamă influența exercitată de călugări asupra sufletelor făcea din ei un element de agitație periculos. Împotriva acestor stări de lucruri, Isaurienii încercară a lupta. Proscriind icoanele, ei loveau în călugări, care aveau în ele un puternic mijloc de acțiune. Nu trebuie să uităm că, în lupta lor, ei aflară un sprijin însemnat în clerul înalt, gelos pe influența călugărilor, în armată, compusă în majoritate din asiatici și chiar la parte din populație.

Louis Bréhier a consacrat o lucrare specială acestei chestiuni[68]. Autorul vede în cearta cu privire la icoane nu numai *o problemă a cultului icoanelor*, cum s-a văzut de toți mai înainte, ci și o *chestiune care interesează arta creștină*. Trebuie să venerăm icoanele și în ce măsură? Avem dreptul să îngenunchem înaintea lor, să le sărutăm, să le tămâiem? Aceasta e problema cultului icoanelor. Dar, pe de altă

[68] *La Querelle des images*, Paris, 1904 (în „Science et Religion").

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

parte, ne putem sluji de artă pentru a reprezenta lumea divină? Un artist îl poate înfăţişa pe Mântuitorul, pe Sfânta Fecioară, pe sfinţi? Aceasta priveşte legitimitatea însăşi a artei creştine.

Bréhier analizează amândouă aceste chestiuni, pentru a ajunge la încheierea că avem a face cu un conflict între două concepţii.

Când izbucneşte mişcarea iconoclastă, *arta creştină era definitiv constituită.* Născută în chip umil în catacombe, menită a exprima mai întâi speranţele credincioşilor după moarte, ea s-a transformat în veacul al IV-lea, după triumful Bisericii, şi a căutat a povesti, în felul epopeei, istoria religioasă a lumii, de la Creaţiune şi până la Judecata din Urmă. Inspiraţia se scoate din citirea Sfintei Scripturi. Zidurile basilicelor lumii creştine se acoperă cu aceste compoziţii, care înfăţişează scenele religioase cele mai însemnate. Ele se reproduc în miniaturile care împodobesc manuscrisele cărţilor sfinte, în sculpturile tronurilor de fildeş şi ale panourilor de la uşile de biserici, pe lăzile de aur şi argint. Mai mult, le aflăm şi în ţesăturile stofelor strălucite cu care se îmbracă aristocraţia acestei epoci. Arta religioasă pătrunsese adânc în viaţa creştină şi luase un caracter universal.

Biserica a dat întotdeauna acestor reprezentări artistice *o valoare de învăţământ.* Printr-însele se expuneau ochilor celor neînvăţaţi scenele Scripturii, pe care aceştia n-aveau alt mijloc de a le cunoaşte (αἱ εἰκόνες, αἱ βίβλοι τῶν ἀγραμμάτων). Din veacul al V-lea, cultul acestor icoane se răspândeşte mult printre creştini. Înfăţişându-i pe Iisus, pe Apostoli, pe Sfinţi, ele începură a obţine ceva din veneraţia care se

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

datora modelelor înseşi. Lumea se prosterna dinaintea icoanelor din biserici. Icoanele unor asceţi orientali, ca Simeon Stâlpnicul, sunt adorate încă din timpul vieţii lor. De un cult special se bucurau unele icoane care treceau drept miraculoase, „nefăcute de mâna omului", *Acheiropoietos*[31] (Fecioara Hodigitria, de Sf. Luca). Teologii îşi dădeau silinţa să justifice acest cult.

Aceste excese trebuiau să aducă o reacţie, mai ales dacă ţinem seama că nu în toate părţile era împărtăşit cultul icoanelor şi nici arta religioasă pe care am descris-o. Iconografia care plăcea atâta grecilor iubitori de frumuseţe, chiar după creştinarea lor, era privită în *Siria* şi în *Egipt* ca o adevărată idolatrie. Ea figura ideea înaltă pe care sirienii şi egiptenii o aveau despre atotputernicia şi nemărginirea lui Dumnezeu. În ţinuturile acestea, arta este ornamentală, cu linii geometrice, simboluri luate din regnul vegetal şi animal, iar dacă arta coptilor din Egipt cunoaşte şi iconografia creştină, ea preferă însă anumite subiecte; Sf. Gheorghe, de exemplu, şi corpul omenesc e înfăţişat fără nici o frumuseţe, în forme aproape geometrice. În anul 722/723, califul Yâzid al II-lea a dat un edict ce interzicea cultul icoanelor creştinilor din statele sale.

Este sigur că această tendinţă se datorează influenţei Islamului. Coranul, dacă nu interzice reprezentările figurate, proscrie însă idolii. Când, prin urmare, Siria şi Egiptul ajung centrul puterii arabilor, arta acestor provincii se conformează prescripţiilor lor şi atunci se creează acele arabescuri vestite, acel decor poligonal, acele meandre complicate ce caracterizează arta arabă. Califul Omar al II-lea a prigonit chiar icoanele, a dat împotriva lor un edict.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Aceleași tendințe se manifestă însă și printre creștini. Existau și episcopi iconoclaști[69]. Încă din veacul al III-lea se discută asupra artei religioase. Eusebius de Caesarea vorbește de „obiceiul păgân" pe care îl au unii de a purta icoane ale lui Christos și ale Apostolilor. În 488, Xenaias, episcop monofisit din Hierapolis, interzise în dieceza sa icoanele lui Iisus și ale Fecioarei. La Marsilia, în 599, se produce o adevărată încercare iconoclastă, când episcopul Serenus distruge toate icoanele orașului său episcopal. Papa Grigore cel Mare îl mustră pentru aceasta, înțelegând foarte bine a se opri adorarea icoanelor, dar neadmițând ca să fie lipsiți credincioșii, prin distrugerea acestor icoane, de învățămintele pe care ele le înfățișau.

Nu trebuie să uităm apoi că evreii, foarte numeroși în toată creștinătatea, nu puteau suferi icoanele cultului creștin. Și ei desfășurau, în epoca aceea, o adevărată ardoare de prozelitism; prin propaganda lor, ei vor fi contribuit la nașterea mișcării iconoclaste. Ceea ce rezultă din toate acestea e că, în vremea de care ne ocupăm, era în lumea creștină un curent ostil exagerării cultului icoanelor și artei în care acest cult se răsfrângea. Era un curent care se accentuase mult.

Partidul iconoclast era destul de însemnat în epoca de care ne ocupăm. Evenimentele ne arată că puterea principală a acestui partid era armata; cei mai mulți dintre șefii ei se arată iconoclaști violenți și aceia care ajung împărați în urma unei revolte – Leon Isaurianul,

---

[69] V. G. Ostrogorsky, *Les débuts de la querelle des images* (Constantin de Nakoleia și Thoma de Claudiopolis erau contra icoanelor), în „Mélanges Ch. Diehl", 1930, I, p. 235 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Leon Armeanul, Mihail Bâlbâitul – se slujesc de puterea lor pentru a suprima icoanele. Soldaţii au aceleaşi sentimente. Cum se explică acest lucru? Ei sunt iconoclaşti din convingere, recrutarea lor dintre orientali, mai ales armeni, ne explică această credinţă. Constantin al V-lea stabileşte în Thracia un mare număr de emigranţi, veniţi din aceste regiuni. Cei mai mulţi erau afiliaţii sectelor eretice, manicheeni, paulicieni, montanişti, care furnicau în Asia Mică. Ei erau iconoclaşti prin tradiţie şi porniţi la cele mai mari violenţe împotriva cultului ortodox, pe care-l socoteau idolatru. *Orientalii şi soldaţii sunt esenţa partidului iconoclast.* Demnitarii civili, înalta aristocraţie, episcopii chiar îşi schimbară adesea atitudinea după fluctuaţiile aduse de la Curte.

Împăraţii care ies din acest mediu vin, prin urmare, cu aceleaşi porniri. Ei sunt, ca toţi predecesorii lor, şi teologi, nu numai oameni de stat. În opera pe care o întreprind ei văd un mijloc de a servi Biserica. Au părerile lor religioase şi ţin la ele, chiar dacă sunt eretice. Persecuţiile pe care le extind asupra călugărilor şi mănăstirilor nu se explică decât prin rezistenţa energică pe care o întâmpinau din partea acestora împotriva măsurilor promulgate de ei.

Bréhier socoteşte, prin urmare, că dacă au prigonit icoanele, împăraţii iconoclaşti au făcut-o dintr-o sinceră convingere religioasă. N-au fost nişte raţionalişti în sensul modern, cum îi cred unii, nici influenţaţi de Islam ori de iudaism, cum socot alţii. Iar ca să se fi gândit Leon al III-lea la a face din reforma sa un mijloc de a-i atrage la creştinism pe mahomedani este foarte puţin verosimil. Şi nici un pretext de a confisca averile

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bisericii nu poate să fi fost această politică religioasă care a zdruncinat adânc imperiul şi care se explică prin acea patimă religioasă caracteristică bizantinilor.

Lupta împotriva icoanelor a deschis o criză morală, care va tulbura imperiul mai bine de o sută de ani.

Concepţia bizantină dădea icoanei o însemnătate simbolică. În Biserica greacă, cultul icoanelor avu în ultimele veacuri o tot mai mare răspândire şi ajunse una dintre *cele mai însemnate forme de expresie a religiozităţii bizantine.* Pe de altă parte, nu lipseau tendinţele ostile icoanelor, al căror creştinism, ca religie curat spirituală, excludea cultul icoanelor. Mai cu seamă aceste tendinţe se accentuau în părţile de Răsărit ale imperiului, unde se păstrau însemnate resturi ale monofisiţilor şi unde secta pauliciană, duşmană oricărui cult bisericesc, se lăţise mult. Atingerea cu lumea arabă a aprins pornirea împotriva icoanelor. Atitudinea ostilă cultului icoanelor a lui Leon al III-lea a fost atribuită de adversarii săi când influenţei iudaice, când celei arabe. Dar faptul că Leon al III-lea îi prigoni pe iudei şi-i sili la botez nu înlătură putinţa unei influenţe mosaice, cum nici luptele cu arabii nu exclud influenţa culturii arabe. Prigonirea evreilor de către Leon al III-lea e mai mult un semn al întăririi influenţei iudaice în această epocă. În literatura teologică bizantină a veacului al VII-lea, apare un mare număr de scrieri polemice cu evreii, care atacau creştinismul. Arabii au adus cu ei în Asia Mică şi ura împotriva icoanelor. Astfel, *cearta pentru icoane s-a născut în regiunile de est ale imperiului, din încrucişarea unui creştinism care urmărea o spiritualitate curată cu doctrina sectelor*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dușmane icoanelor și cu concepția vechilor erezii christologice, ca și cu a religiilor necreștine, a iudaismului și Islamului în special (Ostrogorsky, *Gesch. des byz. Staates*, p. 107).

Primul act ostil cultului icoanelor, pe care ni-l înregistrează istoria, s-a produs în Imperiul califilor. În 723, califul Yazid al II-lea porunci ca în imperiul său să se îndepărteze icoanele din bisericile creștine (Theophanes, 401). În Bizanț exista pe atunci o partidă puternică vrăjmașă icoanelor, ale cărei centre însemnate se aflau în Asia Mică, înainte de toate în Phrygia. În fruntea ei stăteau înalți reprezentanți ai clerului, mitropolitul Thoma de Klaudiopolis și înainte de toți episcopul Constantin de Nakoleia. În serviciul mișcării contra icoanelor se așează și Leon al III-lea, care venea tot din Orient și care, ca strateg în acele părți, avusese legături cu arabii.

În 726 luă Leon al III-lea întâia oară poziție împotriva icoanelor, sub influența episcopilor dușmani icoanelor, care fuseseră ceva mai înainte în capitală. Ultimul îndemn se pare că a fost pentru împărat un cutremur, în care el, om al timpului, văzu semnul mâniei dumnezeiești împotriva obiceiului de a se adora icoanele. Mai întâi el ținu predica, în care căuta să convingă lumea de impietatea cultului icoanelor. În curând, trecu la faptă: o icoană a lui Christos din cartierul Chalkoprateia[45], venerată mult de popor, fu aruncată jos de un ofițer, din porunca împăratului. Poporul furios îl ucise pe ofițer pe loc, iar în Grecia se produse o revoltă împotriva împăratului iconoclast: thema Hellas proclamă un împărat și porni cu flota sa asupra Constantinopolului. Astfel se accentuau de la

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

început sentimentele iconodule ale părții europene a imperiului, care se vor manifesta și mai departe, în cursul luptei iconoclaste. Leon izbuti să înăbușe repede revolta.

Dar împăratul procedă, cu toată ura sa contra icoanelor, cu mare prudență. Numai în al zecelea an al domniei porni el hotărât împotriva icoanelor și au trecut mai mulți ani până la ultima decizie. Până atunci, el a avut tratative cu factorii însemnați ai Bisericii, căutând să obțină consimțământul papei și al patriarhului de Constantinopol. Dar află la bătrânul patriarh Germanos o împotrivire mare și schimbul de scrisori cu papa Gregorius al II-lea avu un rezultat negativ. Papa, deși respinse cu asprime părerile împăratului, evită o ruptură cu Bizanțul. Mai mult, se sili chiar să potolească mișcările împotriva împăratului, izbucnite în Italia de mai multe ori.

Pe lângă patriarhul Germanos și papa Gregorius al II-lea, împăratul află un adversar dintre cei mai mari în persoana lui Ioan din Damasc. Un grec, care la curtea califului din Damasc avu o înaltă funcție, mai târziu călugăr în mănăstirea Sf. Sabbas din Ierusalim, Ioan a fost cel mai mare teolog și cugetător al veacului său. Pentru apărarea icoanelor, el compuse *trei cuvântări.*

În sens neoplatonician, concepe icoana ca simbol și mijloc; icoana lui Christos este întemeiată pe dogma întrupării.

După ce toate tratativele căzură, Leon nu mai avu alt mijloc pentru a-și înfăptui planul, decât forța. El dădu un edict pentru nimicirea tuturor icoanelor sfinților. Căută să păstreze totuși aparența legalității. La 17 ianuarie 730, îi adună în palat pe toți demnitarii civili

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

și religioși, așa-zisul *silention*, și le supuse subscrierea edictului. Patriarhul Germanos refuză și fu depus. La 22 ianuarie, urcă tronul patriarhal un fost synkellos, *Anastasios*, dispus a urma poruncile împăratului. Acum, odată edictul publicat, începu și distrugerea icoanelor și prigonirea adoratorilor lor. Școala înaltă din Constantinopol fu închisă din cauza sentimentelor profesorilor, favorabile icoanelor.

În Italia depărtată, Leon nu putu impune iconoclasmul. Papa Gregorius al III-lea se văzu silit, după publicarea edictului care proclama doctrina iconoclastă oficial, să rupă relațiile cu Bizanțul: el condamnă într-un Sinod iconoclasmul bizantin (731). Încordarea cu Roma îi dădu lui Leon al III-lea prilej de a desface provinciile grecizate sud-italice Sicilia și Calabria, ca și prefectura Illyricum de Roma (căci făceau parte din dieceza bisericească romană) și le supuse Patriarhiei de Constantinopol. Apoi impuse populației din Sicilia și Calabria impozitul personal, *capitatio*, și veniturile pe care le scotea Sf. Scaun din patrimoniile sud-italice le trecu imperiului.

Doctrina pe care o profesau iconoclaștii o cunoaștem numai din scrierile adversarilor lor. Marea majoritate interziceau și cultul și fabricarea icoanelor. Ei căutau să-și sprijine doctrina pe un mare număr de texte, scoase din Sf. Scriptură sau din Părinții Bisericii. Unul dintre argumentele puternice pe care se răzimau era textul *Evangheliei Sf. Ioan*, după care trebuie să-l adorăm pe Christos „în spirit și în adevăr", ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Întrucât pentru episcopii bizantini atâta nu era de ajuns, iconoclaștii aduceau în sprijinul lor și

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

doctrina teologică. Icoanele, pretindeau dânşii, erau în contradicţie cu noţiunea Divinităţii şi a sfinţeniei. Nu numai că era cu neputinţă, după dânşii, a-l înfăţişa pe Dumnezeu cu ajutorul unor elemente materiale, dar se aducea o insultă Fecioarei şi sfinţilor fixând pe icoane trupurile pe care le-au avut în trecerea lor prin viaţa pământească. Christos de asemenea nu poate fi înfăţişat, căci El este chipul lui Dumnezeu. Dacă se obiectează că s-a făcut om şi că prin urmare numai umanitatea lui se înfăţişează în icoane, atunci se alunecă într-o erezie condamnată de sinoade, nestorianismul. Iar dacă sunt unite în aceeaşi reprezentare umanitatea şi divinitatea lui Christos, sacrilegiul e şi mai mare. Cultul icoanelor este, aşadar, pătat de păgânism şi de erezie. Adoraţia sfinţilor o aminteşte pe aceea a zeilor mitologiei şi e o întoarcere la idolatrie, una dintre cursele pe care satana le întinde Bisericii.

Ideile acestea se întinseră şi asupra artei. Am spus că arta bizantină avea un caracter profund religios; scenele Scripturii, ale vieţii sfinţilor împodobeau toate monumentele, de la marile compoziţii în mozaic ale bisericilor până la simplele sculpturi în ivoriu şi obiecte de metal preţios portative. Iconografia fu, prin urmare, atacată. Înfăţişarea chipurilor venerate ale sfinţilor în costumul care amintea prea adesea pe cel al Curţii imperiale părea o simplă profanare. Sentimentul acesta se vede clar în hotărârea unor împăraţi de a înlocui subiectele religioase, în monumente, prin motive profane.

Mai întâi, în opera lor de distrugere, iconoclaştii cruţară tot ce n-avea caracter religios. În timp ce se nimiceau chipurile lui Christos, ale Fecioarei şi ale sfin-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ţilor, se lăsau arborii, animalele, scenele de teatru şi hippodrom. De asemenea, acoperindu-se cu tencuială mozaicurile religioase, se puneau în locul lor tablouri de fantezie. La biserica din Blachernae, de exemplu, se puseră în locul Înălţării la Cer şi Coborârii Sfântului Duh arbori, păsări, animale sălbatice. Vestitul *milliarium* de aur care împodobea Forumul Augustaeon, pentru a indica punctul de plecare al tuturor căilor imperiului, era împodobit cu scene ale celor şase sinoade ecumenice. Urmaşul lui Leon, Constantin al V-lea, distruse aceste picturi şi puse în locul lor portretul unui vizitiu de la Hippodrom, favorit al său. În veacul următor, împăratul Teofil înlocui în biserici mozaicurile religioase prin peisaje, în mijlocul cărora se juca o lume de păsări. Din nenorocire, nu s-a păstrat nici o urmă a acestei arte, care trebuie să fi fost foarte interesantă. Dacă opera aceasta ar fi biruit, dacă nu s-ar fi restabilit, cum vom vedea, cultul icoanelor, desigur că arta bizantină ar fi luat altă dezvoltare, ar fi urmat, poate, aceeaşi evoluţie ca arta arabă.

Arta aceasta, în care stăpânea elementul ornamental, n-au creat-o iconoclaştii. Ea pătrunsese în veacul al VI-lea în arta bizantină – ornamente geometrice sau vegetale, palmete, fauna reală copiată din natură sau animale fantastice, al căror tip se fixase în *Physiologus*[36] de origine alexandrină; toate aceste elemente le crease arta orientală, coptă sau siriană. Întrebuinţate numai ca accesorii în arta bizantină de dinainte de cearta icoanelor, pare că au luat în opera artiştilor iconoclaşti locul însemnat pe care-l aveau în arta arabă. Urme ale acestei producţii se păstrează încă în multe opere de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

artă: triptice, stofe, miniaturi de manuscrise – în multe dintre colecțiile europene.

Partidul iconoclaștilor reprezenta spiritul oriental; partidul icoanelor era acela al grecilor din Occident. Încă de la apariția primului edict iconoclast, Grecia și Italia se revoltară și năzuiră a proclama alt împărat în locul lui Leon al III-lea. În prima linie, între adversarii iconoclaștilor se numără mănăstirile, strâns legate de cultul icoanelor și de arta religioasă, asupra dezvoltării căreia au exercitat o influență predominantă. Pentru lumea monahală care fabrica icoanele, era și o problemă de existență. *Călugării susținură aproape singuri toată polemica împotriva doctrinelor iconoclaste, ei întemeiară o doctrină teologică a icoanelor,* care a trebuit să aibă adâncă influență asupra dezvoltării religioase și artistice a imperiului.

Doctrina aceasta a fost expusă mai întâi în operele *Sfântului Ioan din Damasc* (născut pe la anul 700), un călugăr foarte învățat, un teolog distins al epocii și elocvent – de aceea i s-a zis *Chrysorroas.* În trei discursuri îndreptate împotriva iconoclaștilor, el expune această doctrină, care inspiră în mare parte apoi actele Sinodului de la Niceea (în 787) și în care aflăm întâia teorie sistematică a cultului icoanelor și artei religioase. În veacul al IX-lea, doctrina fu dezvoltată mai ales în operele patriarhului *Nikephoros* (806-815), trei cărți *Antirrhetica* și în acelea ale *Sfântului Theodor Studitul* (759-826), o mare figură a Bisericii din acel timp.

Cea dintâi autoritate pe care se sprijină dânșii e *Biblia.* Dacă Dumnezeu s-a slujit de chipuri și de figuri pentru a-și ajunge scopul, dacă le-a recomandat evreilor să venereze tabernacolul înconjurat de heruvimi,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Biserica poate face uz în chip tot atât de legitim de chipuri și de simboluri. Doar pe Dumnezeu nevăzut nu-l putem înfățișa în icoane. Dar pe Dumnezeu întrupat în om, pe pământ, pe Iisus Christos e îngăduit a-l reprezenta în icoane, tot așa și mai cu seamă pe Sfânta Fecioară și pe sfinți. Și nu numai că e îngăduit acest lucru, dar el se impune din pricina slăbiciunii naturii omenești, care are nevoie de astfel de semne exterioare, ca să înțeleagă obiectul veneratiei sale.

„*Icoana este o amintire*", zice Ioan Damaschinul, „*și ceea ce e cartea pentru cei inițiați în scriere, este icoana pentru cei agramați; și ceea ce e cuvântul pentru auz. este pentru vedere icoana.*" Astfel se explică, prin urmare, valoarea pe care o are în viața creștină icoana: ea este un mijloc de învățământ. Ioan Damaschinul, Theodor Studitul insistă asupra acestui lucru. Icoanele au apoi un *caracter minunat*: pe când idolii erau opera demonilor, icoanele sunt simbolul biruinței sfinților asupra satanei și au, ca și moaștele, ca și crucea, însușirea de a apăra de rele. În sprijinul acestei păreri, Sfântul Ioan Damaschinul, Theodor Studitul și părinții de la Niceea au adunat toate povestirile minunilor ce se atribuiau atunci icoanelor.

Acești reprezentanți ai teologiei icoanelor fac însă distincția între *veneratie* (προσκύνησις τιμητική) și *adorație* (προσκύνησις λατρευτική). Cea dintâi se datorează icoanelor, a doua e rezervată numai lui Dumnezeu.

Această doctrină a avut răsunetul său în dezvoltarea *artei religioase*. Pentru a se feri de acuzația de idolatrie ce i se aducea, Biserica s-a îngrijit a fixa în această privință normele. Deși Sinodul de la Niceea proclamase legitimitatea icoanelor, fie în culori, fie în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

piatră sau orice altă materie, icoanele sculptate dispărură aproape cu desăvârşire din arta bizantină. Sculptura se reduse la basoreliefuri de ornamentaţie şi la ivoriu. Iniţiativa artiştilor fu restrânsă şi în ce priveşte alegerea subiectelor. În veacurile al V-lea şi al VI-lea, iconografia începuse a se dezvolta în acele vaste compoziţii care împodobeau pereţii bisericilor cu reprezentarea vie a istoriei lumii creştine, de la Creaţie şi până la Judecata din Urmă. După lupta iconoclaştilor, iconografia se fixează în toate amănuntele sale. *Călăuza Picturii*, descoperită la Athos în 1839[137] (de Didron)[70] şi care datează din veacul al XVIII-lea[71], a trebuit să fie precedată de manuale de acest fel, foarte răspândite printre meşteri, cum arată numărul variantelor. Nimic nu se lasă întâmplării. Procedeele tehnice, alegerea, ordinea şi poziţia scenelor, numărul, atitudinea, veşmintele figurilor, totul e hotărât cu precizie.

Această organizare definitivă slei izvoarele de inspiraţie ale artei bizantine şi înlocui libera invenţie a artistului prin aplicarea mai comodă a procedeelor tradiţionale. Prin aceasta, bizantinii se deosebesc fundamental de occidentali, care nu au cunoscut asemenea restricţii şi lucrul acesta conferi artei bizantine pecetea ei caracteristică.

După aceste explicaţii, care au fost necesare pentru înţelegerea problemei despre care e vorba, să vedem cum s-a desfăşurat marea dispută cu privire la icoane[138].

---

[70] *Manuel d'iconographie chrétienne*, Paris, 1845.

V. V. Grecu, *Versiunile româneşti ale Erminiilor de pictură bizantină*, „Codrul Cosminului", 1924.

[71] Dionisie din Furna l-a scris – s-a stabilit – între 1701-1733.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ajuns în fruntea imperiului în anul 717, în mijlocul unor catastrofe teribile – revolta armatelor, asediile Constantinopolului, ciuma care răpusese vreo 300.000 de locuitori –, Leon al III-lea Sirianul fu un adevărat reorganizator al Imperiului. El apără cu succes capitala împotriva arabilor și biruința aceasta avu pentru mântuirea creștinătății urmări tot atât de considerabile ca și aceea repurtată în Apus, la Poitiers, cu câțiva ani în urmă (732). Asediul din 717-718 fu ultimul asalt al arabilor împotriva orașului imperial, care rămase adevărata fortăreață a Europei creștine împotriva Asiei musulmane. Leon al III-lea restabili apoi disciplina în armată, reorganiză imperiul, cum am văzut, dădu o nouă culegere de legi, se preocupă de reglarea raporturilor dintre țărani și marii proprietari. El se arătă, fără îndoială, prin toate aceste acte, un mare om de stat.

Dar el se trăgea, cum am văzut, din Germanic(e)ia, din Siria; fusese, mai înainte de a urca pe tron, strateg al themei Anatolikon; venea, prin urmare, dintr-o regiune unde tendințele iconoclaste erau mai puternice decât oriunde. Avusese apoi legături cu mai mulți episcopi care împărtășeau aceste idei religioase: cu episcopul de Nakoleia, Constantin, cu Theodosios, mitropolitul Ephesului și cu Thoma, episcop de Claudiopolis, în Galatia.

Convingerea generală obișnuia ca orice nenorocire ce izbea Statul să fie considerată o pedeapsă a Cerului împotriva necredinței, a idolatriei. Un cutremur înspăimântător, însoțit de o erupție care avu loc în 726, în regiunea vulcanică a Cicladelor, scoase la suprafața apei un nou pământ, lângă insula Thera (Santorin). Faptul acesta, la care se adăuga pustiirea arabilor și

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

asediul Constantinopolului, ciuma care, decimând partea dușmană, se întinse și în capitală și asupra populației Thraciei, toate acestea făceau să se creadă tot mai mult că o urgie dumnezeiască se abătuse asupra imperiului din pricina superstiției cu privire la icoane și-l îndemnau pe Leon să distrugă această idolatrie pentru a potoli mânia divină.

În 726, Leon al III-lea, fără a da vreun edict împotriva icoanelor, începu o propagandă publică pentru a convinge mulțimea de rătăcirea cultului lor. Theophanes înregistrează faptul astfel: „În acest an începu nelegiuitul împărat Leon a discuta asupra distrugerii sfintelor și venerabilelor icoane."[72]

Răsunetul fu mai mare în Provincii. Populația grecească a Cicladelor și Helladei, care era în special legată de cultul icoanelor, care îi înlocuiau pentru ea pe vechii zei și eroi ai păgânismului, se ridică energic împotriva măsurii lui Leon. Ei proclamă un împărat, pe *Cosmas*, înarmează o flotă și pornesc sub comanda turmarchului themei Ἑλλαδικῶν, Agallianos, și a unuia Stephanos împotriva capitalei. În aprilie (727), ei apar sub zidurile Constantinopolului. Energia lui Leon birui însă această revoluționară încercare, flota grecească fu nimicită prin focul vestit al bizantinilor, Agallianos pieri în luptă, iar Stephanos și Cosmas, căzuți în mâinile împăratului, fură decapitați.

El s-a mărginit, prin urmare, la începuț la declarații, silindu-se a câștiga mulțimea la ideile sale. Așa crede

[72] Asupra scrisorilor papei (două), prin care răspundea celor ale lui Leon și păstrate în traducere greacă, v. Ostrogorsky, *op. cit.*, „Mélanges Ch. Diehl", p. 244 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ostrogorsky în *Les débuts de la querelle des images*, socotind că până la edictul din 730 nu s-a mai dat vreunul contra icoanelor. Leon al III-lea ar fi încercat să-i câştige pe patriarhul Germanos şi papa Grigore al II-lea prin negocieri. Dar, cum zice Diehl, e greu să ne explicăm prin simple cuvinte emoţia violentă produsă în rândul populaţiei din Grecia şi Italia. S-a mai crezut, prin interpretarea greşită a unui pasaj din *Viaţa Sf. Ştefan cel Tânăr*, că împăratul a poruncit nu să se distrugă icoanele, ci să fie atârnate mai sus, pentru a nu mai putea fi atinse de credincioşi. Faptele arată că măsurile luate au fost mai riguroase şi că ele au produs o agitaţie violentă. Curând după această primă intervenţie a lui Leon al III-lea, în a doua jumătate a anului 726 sau la începutul lui 727, el dădu ordin spatharocandidatului Iulianus să distrugă statuia lui Christos din cartierul Chalkoprateia. Mulţimea alergă, îl trase de pe scară pe Iulianus şi-l ucise. Represiunea fu violentă[3].

Italia se ridică tot atât de energic. Aici, populaţia mai fusese nemulţumită şi de măsurile fiscale impuse de Leon şi acum găsea prilejul de a se ridica împotriva lui. Papa Grigorie al II-lea, care se plânsese de politica fiscală a împăratului, nu era în termeni prea buni cu acesta. El răspunse acum (727), la primirea ordinului imperial, prin excomunicarea exarhului şi prin condamnarea ereziei. Toate oraşele mari se revoltară, îi alungară sau îi uciseră pe ofiţerii imperiali şi erau gata să proclame un nou împărat. Se ceru sprijinul

[3] Pentru datare, v. Ostrogorsky, *Les débuts de la querelle des images*, „Mélanges Ch. Diehl", I, Paris, 1930, p. 241.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

longobarzilor. Exarhul Paul pieri încercând a înăbuşi răscoala în Ravenna. Dar Leon al III-lea lucră energic, trimise un nou exarh, pe Eutychius[74], care merse asupra Romei în 729, dar n-o putu lua. Lucrurile se îndreptară numai prin schimbarea de atitudine a papei, care înţelese ce primejdie însemna şi pentru dânsul amestecul longobarzilor în afacerile italiene şi prin sfaturile sale potoli mişcarea.

În acelaşi timp, situaţia se agrava în Orient. După ce încercase a-l convinge pe patriarhul Germanos, Leon al III-lea se hotărî a-l sili să se supună hotărârii sale. El convoacă un „*silention*" în Triclinium-ul palatului său (senatorii şi înalţii demnitari ai Statului şi Bisericii), la 17 ianuarie 730, şi-l somă pe patriarh să subscrie la edictul de condamnare a icoanelor, pe care avea să-l promulge. Germanos preferă să abdice şi se retrase (ianuarie 730) din fruntea Bisericii. Locul său fu ocupat de cel dintâi demnitar al Bisericii din Constantinopol, *syncelul Anastasios*, pe care împăratul îl câştigase de partea sa. În fruntea clerului imperial se afla acum un iconoclast. Edictul fu publicat şi prigonirile începură. Sfântul Ioan Damaschinul îşi scrise atunci cele trei discursuri ale sale, îndreptate împotriva detractorilor icoanelor. La Roma, Grigore al II-lea (715-731) refuză de a-l recunoaşte pe patriarhul Anastasios. Urmaşul său, Grigore al III-lea, papă de la 731 la 741, păstră aceeaşi atitudine. El strânse un Sinod de 93 de episcopi, printre care şi cel de Ravenna, care-i excluse din sânul Bisericii pe cei care erau împotriva icoanelor. Leon al III-lea, care voia să aducă Apusul la supu-

[74] Ch. Diehl, *L'exarchat de Ravenne*, cap. V.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nere, trimise în Italia o expediție navală, aceasta fu însă înghițită de valuri pe Adriatica (732). El se răzbună mărind impozitul (*capitatio*) în Calabria și Sicilia și confiscând patrimoniile Bisericii romane din aceste ținuturi. În același timp, el izbi autoritatea Papei, smulgând de sub jurisdicția sa bisericească episcopatele din Italia meridională și Sicilia, precum și Illyricum împreună cu Creta, care toate fură anexate pentru multe veacuri Patriarhatului din Constantinopol.

Georgios Monachos (Hamartolos), sub Mihail al III-lea (842-867), vorbește în cronica sa despre distrugerea școlii celebre din Constantinopol (οἰκουμενικὸν διδασκαλεῖον), căreia Leon al III-lea i-ar fi pus foc și care arse astfel împreună cu cei 13 profesori ai săi. Știrea aceasta s-a dovedit însă o legendă. Nici un izvor mai vechi nu spune o vorbă despre această faptă. Între alții, L. Bréhier, într-un articol publicat în *Byzantion IV*, a adus argumente pentru a combate temeinicia aserțiunii lui Monachos.

2. Constantin al V-lea

Leon al III-lea muri în iunie (18) 740, lăsând imperiul într-o situație complicată, din pricina certurilor cu privire la icoane. Lui îi urmează în scaun fiul său, *Constantin al V-lea* (740-775), pe care încă de la vârsta de 2 ani îl asociase la domnie și care ajungea astfel împărat la 21 de ani. Constantin al V-lea a fost o personalitate puternică. E însă foarte greu să judecăm exact asupra domniei sale, din pricină că-l cunoaștem numai prin mijlocirea adversarilor săi, iar aceștia ne-au

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lăsat asupra sa un portret care face dintr-însul un monstru de cruzime şi de vicii. Numele său e însoţit de epitetul *Kopronymos*, pentru că ar fi murdărit apa în care a fost botezat, iar epitetul acesta a trecut la posteritate. I se mai zicea *Caballinos*, din pricina slăbiciunii sale pentru grajduri şi pentru cai[75].

Theophanes îl socoteşte mai nelegiuit (δυσσεβέστερος) decât tatăl său, „înainte mergător al lui Antihrist" (τοῦ Ἀντιχρίστου πρόδρομος).

Atitudinea aceasta a scriitorilor faţă de Constantin al V-lea se explică prin rigoarea neobişnuită cu care acesta a continuat prigonirea începută de tatăl său împotriva icoanelor. Crescut de Leon al III-lea în principii iconoclaste, Constantin al V-lea fu unul dintre împăraţii cei mai fanatici care au domnit la Constantinopol. Nu numai că luă măsuri împotriva adepţilor icoanelor, dar interzise cultul Fecioarei şi doctrina mijlocirii sfinţilor şi prigoni moaştele sfinte cu aceeaşi rigoare ca şi icoanele. Ardoarea sa religioasă îl târî la cruzimi care l-au făcut odios. Dar cu toată această furie de prozelit, care-l micşorează dinaintea istoriei, nu se pot tăgădui însuşirile deosebite de care dădu dovadă ca militar şi administrator. Latura aceasta a fost întunecată de scriitorii pătimaşi care au scris despre dânsul şi ea se desprinde totuşi în toată mărimea ei adevărată.

---

[75] Dar M. Glycas ne spune în istoria sa (ed. Bonn, p. 528) că există un ţinut, Κάβαλα, iar cei ce se trag de acolo se cheamă mai cu seamă καβαλῖνοι. De acolo îşi avea originea şi Constantin, iar fiindcă de obicei καβαλίνα ἡ κοπρία λέγεται, δικαίως ὁ κάκιστος ἐκεῖνος ἐπεκλήθη Κοπρώνυμος, ὡς ὄνομα κοπρίας ἐν ἑαυτῷ δῆθεν ἐπιφερόμενος.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Încă de la începutul domniei sale, Constantin al V-lea avu să reprime o uzurpaţiune. Silit a preîntâmpina o năvală a arabilor în thema Opsikion, pe când Constantin se afla acolo cu trupele, cumnatul său Artavasdos, un armean care ajunsese, aflat în serviciul lui Leon, *kuropalates* şi obţinuse mâna fiicei sale Anna, iar acum comanda trupele din Opsikion, folosindu-se de nemulţumirea partizanilor icoanelor, pătrunse în Constantinopol şi se proclamă împărat. Cu concursul patriarhului Anastasios, el restabili cultul icoanelor. Războiul civil se purtă un an şi jumătate, până ce, în 742, după mai multe biruinţe repurtate asupra trupelor uzurpatorului, Constantin al V-lea asedie oraşul Constantinopol, care căzu la 2 noiembrie în mâinile sale. Artavasdos şi fiii săi fură orbiţi şi exilaţi, partizanii săi decapitaţi, iar patriarhul Anastasios dezonorat public: el fu purtat pe dinaintea mulţimii pe un măgar, cu faţa către coada animalului, prin Hippodrom, şi apoi restabilit în Scaunul său[49].

Întărit acum pe Tronul imperiului, Constantin al V-lea conduse cu multă energie politica externă. Continuă expediţiile împotriva arabilor, pe care le începuse atât de fericit tatăl său. Imperiul califilor se afla, în primul deceniu al domniei lui Constantin, sfâşiat de luptele interne care aduseră căderea Casei Omeiazilor şi biruinţa noii dinastii a Abbasizilor[76] în 750, când

[76] Urmaşii lui Abbas, unchiul lui Mohammed, care prin lozinca echivocă „Stăpânirea Casei Profetului" îşi atraseră partizanii lui Ali (acesta, cumnatul Profetului, îi urmase lui Othman (656), dar Omeijadul Moawija, guvernatorul Siriei, nu voise să-l recunoască şi ajunsese calif).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Merwan al II-lea fu bătut la Mossùl de Abul-Abbas și Al-Mansur, fratele său. Constantin al V-lea se folosi de această slăbire a arabilor pentru a-i ataca viguros și a restabili hotarele Asiei Mici. Germanikeia, Doliche, Melitene fură recucerite și populația creștină din Commagene și Melitene, între care mulți paulicieni, strămutați în Thracia. O flotă puternică a arabilor, care încerca să cucerească iarăși insula Kypros, care pare a fi fost recucerită de Leon al III-lea, fu nimicită cu totul în 746. Disensiunile continuară în sânul acestui popor, vechiul său entuziasm cuceritor slăbi cu totul și Imperiul bizantin nu mai fu primejduit în existența sa ca mai înainte. Mansur, al doilea calif al acestei dinastii (754-775), întemeietorul noii capitale Bagdad, încetase de a se mai sprijini pe puterea națională și-și recruta trupele din triburile străine trecute la Islam (perși, berberi, turci).

Cu și mai mare energie purtă Constantin al V-lea război împotriva bulgarilor. Tervel îl sprijinise pe Rhinotmetos ca să recapete a doua oară domnia. Când arabii asediară în 717 Constantinopolul, am văzut că bulgarii vin în ajutorul bizantinilor[--].

Acum, în timpul lui Constantin al V-lea, un uzurpator pe nume Cormisoš (Κορμέσιος) înlăturase dinastia Dulo și ocupase tronul (753). El reia atacurile împotriva imperiului și Constantin al V-lea se îndreptă atunci cu îndârjire împotriva lui. Opt mari expediții, încununate de succes, întreprinse asupra bulgarilor. În anul

[--] După Tervel, urmaseră doi prinți despre care nu se știe mai nimic: unul necunoscut, altul cu numele Sevar (748-753). V. C. Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, Praga, 1876, VI.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

755, îl sili pe Cormisoš la pace. Dar în 759, acesta suferi o înfrângere în strâmtorile Beregava, între Varna și Anchialos. Înfrângerea aceasta n-avu urmări, căci în Imperiul bulgar izbucniră violente tulburări, pe care nu le cunoaștem mai de aproape. Cormisoš dispare din scenă. În anul următor, Constantin al V-lea pătrunde adânc în ținuturile bulgare. O masă mare de slavi părăsește atunci Bulgaria: 208.000 de suflete fură colonizate, cu învoirea împăratului, în Bithynia. Tânărul han bulgar Teletz, din familia Ugain, fu zdrobit în 763 lângă Anchialos și Constantin al V-lea intră, triumfător, în Constantinopol. Înfrângerea mare a bulgarilor stârni o revoluție, în care Teletz cu partizanii săi își găsiră moartea. Sabinus, ginerele lui Cormisoš, care urcase tronul, începu tratative de pace; pentru aceea fu depus și se refugie în Constantinopol. Baian, care-i urmă, obținu de la Constantinopol, în 764, pacea. Toctu, urmașul său, căzu mai în urmă împreună cu boierii săi, în luptă cu împăratul, undeva în câmpiile Dunării. Trupele bizantine prădară mare parte din Bulgaria și dădură foc satelor (765). În anul următor, imperiul făcu o nouă expediție, înarmând o mare flotă, cu gândul de a-l ataca pe dușman prin Delta Dunării. Dar o groaznică furtună nimici această flotă lângă Mesembria. Atunci pătrunseră și slavii din Macedonia și Thessalia cu flota lor de pirați în Egee, iar împăratul fu nevoit să-i răscumpere cu 2.500 haine de mătase pe prizonieri (768). În 774, Constantin porni a șaptea expediție puternică în Bulgaria. Dar ajuns la Varna, Cerig (Telerigos) obținu pacea. O armată trimisă câteva luni după aceea de han împotriva imperiului fu nimicită la Berzitia (775). În sfârșit, într-o ultimă expediție,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cu o mare oaste și o flotă puternică, Constantin se îmbolnăvi deodată de cărbune – ἀνθρακωθείς, zice Theophanes, iari în drum spre Constantinopol muri pe corabia sa, la 23 septembrie 775.

*

În 747, s-a întâmplat o ciumă groaznică[*], care a rărit populația Constantinopolului. Constantin a transportat atunci populația din insule și din Hellada în capitală. Cu prilejul acestei ciume se menționează întâia oară existența slavilor în Hellada, de către Constantin al VII-lea Porphyrogennetos (*De Them.*, 53): „ἐσθλαβώθη δὲ πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος".

Cum arată Amantos, termenul ἐσθλαβώθη e susceptibil de mai multe înțelesuri. Unii îl traduc prin *„a fost supusă"* (ὑπεδουλώθη), *in servitutem redacta est.* Învățatul grec îi atribuie sensul de „a luat înfățișarea unei țări slave, barbare" (la Porphyrogennetos: ὄψις ἐσθλαβωμένη = βάρβαρος).

Expresia Porphyrogenetului i-a făcut pe unii să creadă că atunci *s-a slavizat* toată țara Helladei. Dar coborârea slavilor în Grecia s-a făcut treptat și pacific. Ea n-are, desigur, vreo legătură nici cu strămutarea populației, nici cu efectele ciumei. Hopf (*Gesch. Griechenlands*, p. 104) crede că în secolul al VIII-lea slavii au coborât în mod pașnic în Grecia. Ei fiind mai ales păstori, nu s-au așezat în anumite centre, ci s-au mutat din loc în loc, căci altminteri, cum bine observă Amantos, și-ar fi impus undeva stăpânirea și limba lor, dar n-au lăsat decât toponimia slavă, care se explică astfel.

Slavii din Hellada nu l-au preocupat deloc pe Constantin al V-lea. Mai curios este că slavii, fugind de bulgari sau părăsind armata lor, s-au refugiat la Constantin al V-lea, care, am văzut, i-a colonizat dincolo de Bosfor, în Bithynia (762). Patriarhul Nikephoros (p. 68) urcă numărul lor, poate exagerat, la 208.000. Aceasta a fost a doua strămutare a slavilor în Bithynia, după cea dintâi,

[*] Theophanes, I, 429, Bonn, 662, o numește „θανατικόν".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

făcută de Iustinian al II-lea. Așa s-au răspândit slavii în Asia Mică, dintre care s-a ridicat mai târziu rebelul Thoma Slavul.

Slavii în Peloponez. Sunt probe că la mijlocul secolului al VIII-lea un mare element slav se afla în populația Peloponezului. (Teza lui Fallmerayer, care nega că în Grecia se afla vreun descendent al vechilor helleni, a fost combătută de Hopf, Hertzberg și alții). Așezările slave au început în ultima jumătate a secolului al VI-lea și, la mijlocul secolului al VIII-lea, depopularea provocată de marea plagă (ciumă) a atras pătrunderea unor mase mari. Complexitatea generală a peninsulei era atât de slavonă, încât se vorbea de *sclavinii*. Chestiunea e a se determina cum erau distribuiți acești străini și ce părți ale Peloponezului au fost slavizate. Pentru a răspunde la această chestiune, numele locurilor sunt pentru noi o evidență principală.

Găsim nume slave răspândite aproape în toate părțile Peloponezului. Dar ele sunt comparativ puține în părțile de est, în Argolis și Laconia de Est. Ele sunt numeroase în Arcadia și Achaia, în Elis, Messenia și Laconia de Vest. Dar existența așezărilor slave nu probează că vechii locuitori hellenici au fost desființați în aceste districte. De fapt, putem spune numai că o mare parte din Elis, povârnișurile Taygetului și o regiune de la sudul Laconiei erau ocupate exclusiv de slavi. Între Megalopolis și Sparta era atunci un însemnat oraș, care a dispărut complet, numit Veligosti, și această regiune era probabil un centru slav[9].

Convertirea și hellenizarea slavilor începu în același timp din veacul al IX-lea și, cu excepția așezărilor din Tayget și munții Arcadiei, era completă în secolul al XII-lea. În timpul cuceririi Peloponezului de către Villehardouin, patru elemente etnice sunt distinse de Philippson: 1) *resturile vechilor helleni, amestecați* cu slavi în Maina și Tzakonia (Kynuria); 2) *greci bizantini* (adică: helleni bizantinizați și coloniști în alte părți ale imperiului) în orașe; 3) *slavo-greci vorbind grecește* (rezultați din unirea slavilor și grecilor); 4) *slavi* aproape *curați* în Arcadia și Tayget.

[9] V. cercetarea imparțială a lui A. Philippson, *Zur Etnographie des Peloponnes*, în „Petermann's Mittheilungen", vol. 36, 1890.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Vechiul element grecesc trăia foarte curat poate în regiunile de nord-est ale Laconiei. Locuitorii ajung a fi numiți tzakoni, iar regiunea Tzakonia; ei dezvoltă un dialect propriu. S-a presupus multă vreme că ar fi fost slavi.

Morea. Fallmerayer, în armonie cu teoria slavă, propunea să se derive numele *Morea* din sl. *more* (mare). Această etimologie înfruntă legile formării slavone a cuvintelor. Adevărata etimologie a dat-o Hatzidakis[80]. Ὁ Μορέας e format din μορέα (dud), cu sensul de „plantație sau regiune de duzi" (μορέων). Găsim numele aplicat mai întâi Elidei, de unde s-a extins asupra întregului Peloponez; și aceasta este amintirea cultivării extensive a duzilor pentru manufactura mătăsii.

*

Cum vedem, cu o rară energie, Constantin al V-lea se sili, în tot timpul domniei sale, a sfărâma puterea celor doi vrăjmași atât de temuți ai imperiului, arabii și bulgarii. După ce-i zdrobi pe cei dintâi în mai multe lupte și asigură frontierele imperiului în Asia Mică, el se întoarse către granița de nord și izbuti a le da bulgarilor atâtea grele lovituri, care le aduseră o serie de revoluții menite a-i slăbi. Constantin al V-lea merse în mijlocul acestei eroice acțiuni, am putea zice că pe câmpul de bătaie. El dădu iarăși prestigiu puterii militare a Imperiului și fu, fără îndoială, prin energia și însușirile sale de general, unul dintre cei mai însemnați împărați ai Bizanțului.

În Apusul Europei, Carol Martel, fiul bastard al lui Pepin de Herstal, în mijlocul revoluției generale ce cuprinsese de la un capăt la altul regatul franc, se aruncă în luptă, sperând să reînvie în folosul său puterea tatălui său. El obținu mari succese. Bătu pe

[80] BZ, 2, p. 283 și urm. și 5, p. 341 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

neustrieni, pe saxoni, frisoni, pe arabi lângă Poitiers (732), iar trupele sale intrară de două ori în Bavaria.

Murind în 741, lăsă puterea celor doi fii: Pepin și Carloman. Cel din urmă renunță mai târziu la tron și Pepin, rămas singur *maiordomus* (*maître d'hôtel*), îl depărtează într-o mănăstire *pe* ultimul Merovingian. Sf. Bonifaciu, misionarul Romei între germani, îl unse, după modelul regilor antichității iudee, transformându-l în unsul Domnului (751).

Longobarzii cuceriră, în 751, Exarhatul. Regalitatea francă ajunsă putere conducătoare în Occident avea nevoie de sprijinul moral al papalității.

Amenințarea Romei ar fi fost pentru regele franc un dezastru.

Papa Ștefan al II-lea era amenințat a deveni un episcop longobard. Pentru franci, lovitura ar fi fost și mai mare: controlul papalității în mâinile regelui longobard i-ar fi dat acestuia un mare prestigiu.

Pepin cel Scurt se decise. El tocmai scăpase de ultimul merovingian și luase coroana (noiembrie 751). Papa trece munții și regele franc se decide. Primind a reînnoi cu mare pompă ceremonia ungerii săvârșită de Bonifaciu, papa conferă tinerei regalități carolingiene ceva din prestigiul demnității pontificale și-și leagă soarta de aceea a urmașilor lui Carol Martel[81].

În anul 756, Aistulf muri. Regele franc împinge la alegerea lui Desiderius, ca om maleabil. În schimbul sprijinului, îi stoarce tot ce ocupaseră longobarzii de 30 de ani, sub Liutprand, adică Bologna, Ferrara, Imola, Faenza, Ancona, pentru a le întoarce papei, toată regiunea de la gurile fluviului Pad până la gurile Tibrului. Dar el caută a recâștiga ce pierduse și când Pepin muri (septembrie 768), trecând puterea lui Carol (viitorul Carol cel Mare) și Carloman, Desiderius provoacă în Roma (771) revolta. El reocupă orașele pretinse mai înainte. Carol cel Mare intră atunci în Italia, la 5 iunie 774. Desiderius capitulează în Pavia. Tronul longobard e luat de regele franc, iar Desiderius e dus în captivitate.

---

[81] L. Halphen, *Les Barbares*, col. „Peuples et civilisations", IV, ed. 1940, p. 217 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În Italia, în vremea în care Constantin al V-lea era ocupat cu aceste mari lupte în Orient, se întâmplă evenimente grave, de pe urma cărora imperiul suferă o slăbire însemnată a stăpânirii sale din părţile acelea.

În 751, regele longobard Aistulf izbuteşte a cuceri Ravenna şi Exarhatul. Tendinţele de cucerire ale longobarzilor se îndreptau acum spre Roma, şi papa Ştefan al II-lea, în faţa primejdiei, se adresă împăratului, care-l trimise a trata cu regele longobard. Papa merse la Pavia (oct. 753), clar regele fu neînduplecat şi atunci Ştefan al II-lea, în loc de a se întoarce la Roma, trecu Alpii, în căutarea ajutorului necesar pe lângă regele francilor, Pepin. Nu se ştie dacă papa, înţelegând că nu poate aştepta nici un ajutor de la Bizanţ, s-a îndreptat spre franci pentru sprijinul său propriu, sau dacă, trimis de împărat ca să ceară o intervenţie militară în Italia, şi-a uitat datoriile sale de mandatar al imperiului şi, poate, sub influenţa ştirilor primite de la Constantinopol, unde tocmai atunci se pregătea Sinodul iconoclast, s-a lăsat sedus de oferta lui Pepin şi a trădat cauza bizantină. Chestiunea a fost mult discutată şi e greu de lămurit. Ceea ce ştim sigur e că regele franc a coborât în Italia, l-a silit pe Aistulf să restituie teritoriile, pe care însă, în loc de a le preda împăratului, le oferi papei. I le încredinţă în mod solemn, la anul 754, recunoscându-i dreptul de a le administra în numele său propriu. Papa a acceptat oferta lui Pepin.

În 756, imperiul înţelese că totul era pierdut, când ambasadorii săi se prezentară lui Pepin, venind din nou în Italia, iar regele franc le declară că nu pentru împărat a venit în Italia, ci la rugăminţile papei. Exarhatul fu astfel pierdut şi ruptura se făcu între Constantinopol şi Roma. Împăratul nu se mai gândea acum decât cum să-l pedepsească pe papă, în care vedea un supus neloial şi trădător, uzurpând un domeniu care era al imperiului. De la 756 şi până la tratatele din 803 şi 812 cu Carol cel Mare, nici o ambasadă bizantină nu mai apăru la Curtea pontificală. Politica bizantină căută să nu-i facă papei dificultăţi, căutând să-i despartă pe franci, ceea ce nu izbuti, şi făcând alianţă cu longobarzii. În 759, se legă cu Desiderius (Didier), regele detronat, pentru a recuceri Italia. În 760, o flotă va merge în Italia, pentru a întări escadra

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

din Sicilia și a pregăti o debarcare. Încercarea nu reușește și Carol cel Mare, intervenind, în 774, în Italia, distruse regatul longobard și confirmă solemn papei donația lui Pepin[82].

În Italia, în vremea aprigelor lupte purtate de Constantin al V-lea în Răsărit, se petrec schimbări care slăbesc influența Imperiului în această parte. În 751, puternicul rege longobard *Aistulf* izbutește a pune stăpânire pe Ravenna. Tendințele regelui longobarzilor se îndreptau în chip firesc spre Roma și aceasta îl hotărî pe urmașul lui Zaharia (741-752), pe papa Ștefan al II-lea (752-757), să caute un sprijin împotriva acestor primejdii. De la Bizanț nu putea aștepta un ajutor eficace, Constantin al V-lea fiind prins de luptele sale grele împotriva arabilor. El se îndreptă atunci pentru a înlătura primejdia longobarzilor către un alt popor germanic, la franci. Carol Martel dăduse (în octombrie 732) o mare lovitură arabilor spanioli, la Poitiers. Fiul său Pepin ajunse în 751 în fruntea Regatului francilor, în locul celui din urmă Merovingian. Acestuia i se adresă Ștefan al II-lea și Pepin intervine în 754 în sprijinul său, dar împotriva longobarzilor, impunându-i lui Aistulf a restitui Ravenna și un număr de orașe. Când însă nu se ținu de cuvânt și atacă Roma, Pepin se întoarse, în 756, încă o dată asupra longobarzilor, silindu-i a restitui Papei mai multe orașe.

După ce am schițat puternica activitate desfășurată de Constantin al V-lea pentru apărarea imperiului, să vedem acum *acțiunea lui în politica bisericească*[10].

---

[82] V. Ch. Diehl, *L'Afrique byzantine*, t. III, cap. 1er. *Cf.* F. Lot, *La fin du monde antique*, p. 358.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Intervenţia împăratului în treburile Bisericii vine foarte târziu. Abia în 753, după ce îşi încheiase luptele biruitoare împotriva arabilor şi-şi asigurase tronul prin gloria armelor, îşi afirmă el hotărât voinţa în această dezbătută problemă. Constantin al V-lea compusese *discursuri*, poruncind să fie citite în biserici şi două *Tratate de teologie* în sprijinul iconoclasmului, silindu-se a le da o bază teologică. Ele trebuie puse cu puţin înaintea Sinodului iconoclast, deci pe la 752-753. Ostrogorsky a căutat să refacă aceste tratate din fragmentele păstrate în discursurile *Antirrhetikoi* ale patriarhului Nikephoros, când constată că ideile acestor tratate au inspirat hotărârile Sinodului din 754. Împăratul punea problema iconoclasmului pe terenul *christologic*, pe când înainte de el iconoclaştii îi imputau cultului icoanelor numai idolatria. Constantin al V-lea pretindea că nu e posibil să reprezinte în icoane natura divină a lui Christos, iar dacă se reprezenta *natura umană*, se aducea atingere dogmei unirii celor două naturi în Christos[83].

Ca atâţia alţi înaintaşi ai săi, Constantin al V-lea se hotărî a convoca un Sinod ecumenic şi a preface canoanele acestui Sinod în legi pentru imperiu. La 10 februarie 754, el chemă, prin urmare, la Constantinopol 338 de episcopi, din toate părţile Orientului. Aceştia se adunară în Palatul Hieria, pe coasta asiatică a Bosforului. Dar caracterul ecumenic al sinodului era compromis prin lipsa reprezentanţilor papei şi a patriarhilor de Alexandria, Ierusalim şi Antiochia. Patriarhul

[83] G. Ostrogorsky, *Studien zur Gesch. des byzant. Bilderstreites*, „Historische Untersuchungen", Heft 5, Breslau, 1929.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Anastasios murise (ianuarie 754) şi împăratul îl puse ca patriarh, în plin sinod, pe călugărul Constantin al II-lea. În lipsa lui Anastasios, sinodul fu condus de prelaţii iconoclaşti: Sisinnios din Perge (în Pamphylia), Basilios Trikakabos din Antiochia Pisidei, Theodosios Apsimar din Ephes, care prezidă.

Lucrările sinodului ţinură până la 8 august 754. *Partizanii icoanelor fură condamnaţi.* Se interzise nu numai adorarea lor, dar şi fabricarea acestora. Apărătorii icoanelor fură anatemizaţi, împăraţii iconoclaşti aclamaţi ca mântuitori ai lumii şi ai luminilor ortodoxiei[83]. Dacă definiţiile date de prelaţi reflectă în anume puncte ideile împăratului, ei nu le primiră însă pe toate, păstrară doctrina mijlocirii Fecioarei şi a sfinţilor. La 8 august 754, se ţinu şedinţa de închidere în Biserica Theotokos din Blachernae, unde aceste hotărâri fură proclamate în prezenţa împăratului[84].

Executarea hotărârilor acestora se izbi de mari greutăţi şi dădu celor din urmă decenii ale domniei lui Constantin caracterul lor întunecat. Împăratul negocia cu episcopi şi cu simpli călugări – ca Sfântul Ştefan cel Tânăr – pentru a obţine adeziunea lor. Dar silinţele sale nu fură încununate de izbândă. El întâmpină o vie rezistenţă, mai cu seamă în mănăstiri şi o mulţime de călugări emigrară în această epocă în Italia.

Înarmat cu hotărârile sinodului, Constantin al V-lea luă măsuri energice împotriva rebelilor. Călugării fură

[84] V. Grumel, *Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople,* I, *Les actes des patriarches,* Fasc. II, *Les regestes de 715 à 1043,* Socii Assumptionistae Chalcedonenses, 1936, p. 9-10, nr. 345.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

prigoniți, exilați, închiși, iar uneori uciși. Atunci pieri Andrei Calybitul de la Blachernae și Sfântul Ștefan cel Tânăr, ucis pe ulițele Constantinopolului. Mănăstirile fură închise sau laicizate; bisericile distruse de la funcțiunea lor. Scrierile în sprijinul icoanelor au fost arse. Icoanele, distruse fără milă. „Cele care erau în mozaic, spune un contemporan, erau smulse; cele zugrăvite în culori, rase. Orice frumusețe dispăru din biserică." Astfel fură distruse frescele bisericilor de la Blachernae, care reprezentau scenele vieții lui Iisus; dispărură mozaicurile și frescele care decorau Patriarhia și numeroase alte opere ale artei creștine. Manuscrisele ilustrate nu scăpară nici ele[85]. În locul scenelor religioase se puseră în biserică, spune *Viața Sfântului Ștefan cel Tânăr*, „copaci sau păsări sau animale și mai ales curse satanice de cai, vânători, spectacole și jocuri de Hippodrom" (δένδρα ἢ ὄρνεα ἢ ζῶα ἄλογα, μάλιστα δὲ τὰ σατανικὰ ἱππηλασία, κυνήγια, θέατρα καὶ ἱπποδρόμια). Cu alte detalii pitorești, afirmația este reluată[86]. Așa făcu Constantin al V-lea la Blachernae, după ce distruse scenele religioase. În locul scenelor de pe Milliarium, reprezentând al VI-lea sinod ecumenic, el puse portretul vizitiului său favorit.

Împăratul, iritat, procedă atunci violent împotriva adversarilor și era martirilor se deschide în 761, prin uciderea călugărului din Blachernae, Andrei Calybitul. Apoi, la 20 noiembrie 764, a fost ucis, pe ulițele Con-

[85] Ch. Diehl, *Manuel d'art byz.*

[86] Migne, *PG*, 100, col. 1120. V. Amantos, Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, I, Atena 1939, p. 371.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

stantinopolului, după ce suferise tot felul de chinuri, Sfântul Ştefan cel Tânăr. Adus de la Sf. Auxentiu şi închis, el a fost târât, din ordinul împăratului, din închisoare de o bandă de oameni înarmaţi cu ciomege şi ucis sub lovituri. În 765, Constantin al V-lea vru să-i silească pe toţi supuşii săi să jure împotriva icoanelor. O adunare solemnă avu loc la Sfânta Sofia: patriarhul Constantin jură cel dintâi pe cruce că a condamnat întotdeauna icoanele şi asemenea jurăminte se cerură în tot imperiul.

Fiindcă rezistenţa cea mai mare o opuneau călugării, Constantin al V-lea procedă cu cea din urmă violenţă împotriva mănăstirilor. Călugării erau obiectul insultelor celor mai triviale în public; ei fură aduşi la Hippodrom şi siliţi a defila, fiecare cu câte o călugăriţă de mână, în huiduielile mulţimii. În acelaşi loc fură executaţi, câteva zile în urmă, unsprezece înalţi demnitari, acuzaţi de complot. Patriarhul Constantin, denunţat, fu exilat în insulele Prinţilor şi apoi executat.

Furia împăratului se întinse şi asupra monumentelor de artă. Atunci pieriră o mulţime dintre operele artei creştine. Biserica Sfânta Euphemia fu transformată în Arsenal şi grajd. În provincii se dezlănţui aceeaşi violentă prigonire. Michail Lachanodrakon, strategul themei Trakesioi, a rămas celebru prin persecuţiile sale.

Când Constantin al V-lea se îmbolnăvi de teribila boală care-l răpuse în câteva zile (14 septembrie 775) şi care nu-i cruţă nici familia, se pare că a fost cuprins de remuşcări şi, pe patul morţii, ne spune Theophanes, striga şi spunea că de viu a fost dat focului nestins şi le cerea clericilor să cânte imnuri Fecioarei, pe care atât de mult o jignise în viaţa sa (βοῶν καὶ λέγων, ὅτι ζῶν ἔτι πυρὶ ἀσβέστῳ παρεδόθην, τήν τε ἁγίαν

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Παρθένον καὶ Θεοτόκον ὑμνεῖσθαι ἐξαιτῶν ὁ ἄσπονδος αὐτῆς ἐχθρός).

Slavizarea Greciei şi a Peloponezului, în timpul domniei lui Constantin al V-lea, e un eveniment însemnat, de care se vorbeşte în legătură cu o groaznică epidemie care decimă atunci populaţia imperiului. Relevând fragmentul în care Constantin Porphyrogennetos scria ἐσθλαβώθη δ πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος[87], interpretat în sensul că după ciuma din 746-747 toată ţara, adică Peloponezul, „a fost redusă în sclavie", nu „slavizată", A. Maricq observa[88] că sensul acestui verb denominativ depinde de întrebuinţarea ce se dădea în epoca lui Constantin al V-lea etnicului Σθλάβος, Σκλάβος, Σκλαβηνός, Σκλαβῖνος, adică nu mai poate fi vreo îndoială decât în cazul în care termenul încă de atunci servea pentru a-i desemna pe sclavi sau o categorie de sclavi.

Fr. Dölger a făcut o anchetă metodică, editând un act al mănăstirii Iviron privitor la instalarea de Σκλάβοι Βούλγαροι în hinterlandul Thessalonicului în veacul al X-lea[89]. El ajungea la concluzia, „revoluţionară" după Maricq, că, departe de a apărea în sec. al VI-lea, la Agathias (249, 3), cum scria Vasmer[90], sau în

---

[87] Const. Porphyrogennetos, *De Thematibus*, II, 6.

[88] A. Maricq, *Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse et en Bithynie, et sur l'emploie du „slave" comme appellatif*, „Byzantion", 22, 1952, p. 337-355.

[89] Fr. Dölger, *Ein Fall slavischer Einsiedlung im Hinterland von Thessalonike in 10. Jahrhundert*, „Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philos.-hist. Klasse", 1952, 1, 28 p. (cf. BZ 46, 1953, p. 210).

[90] M. Vasmer în „Zeitschrift für deutsche Wortforschung", 9, 1907, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

secolul al VII-lea, cum afirma Amantos[91], utilizând în mod greşit pecetea cunoscută cu inscripţia ἀπὸ ὑπάτων τῶν ἀνδραπόδων τῶν Σκλαβόων τῆς βιθυνῶν ἐπαρχίας, sensul de „sclav" e atestat pentru prima oară în typikonul Pantocratorului din 1136! Maricq trăgea deci concluzia că la Constantin Porphyrogennetos, în secolul al X-lea, σκλαβώνω nu poate însemna decât „a slaviza"[92].

Spre a-i stăpâni pe arabi, Leon al III-lea făcuse alianţă cu chazarii şi întări această alianţă prin căsătoria fiului său Constantin al V-lea cu fiica haganului (733).

După moartea lui Constantin al V-lea, fiul său *Leon al IV-lea*, supranumit *Chazarul* (septembrie 775-8 septembrie 780), din cauza originii mamei sale, îi urmă în scaun. În afară, el purtă cu succes lupta împotriva arabilor, în faţa cărora câştigă două biruinţe: una lângă Germanicia (778), alta în thema Armeniakon (780), şi căută să intervină în Italia, primindu-l la Constantinopol pe *Adalgis*, fiul lui Desiderius, regele longobard detronat de Carol cel Mare şi atrăgându-l de partea lor şi pe ducele de Benevent, *Arichis*. Înăuntru, îndulci mult măsurile violente ale tatălui său împotriva partizanilor icoanelor. Domnia sa, care fu de altfel scurtă, însemnă o perioadă de potolire a furiei iconoclaste. Călugării începură a se întoarce în Constantinopol, mănăstirile a se popula din nou. Împăratul dădea bune speranţe pentru restabilirea păcii interne, când muri, la 8 septembrie 780, de boala părintelui său. Fiul său, *Constantin al VI-lea,* asociat la domnie din

[91] K. Amantos în Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 7, 1932, p. 235.

[92] A. Maricq, *op.cit.*, p. 337-340.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

776, avea numai 10 ani și împărăteasa *Irene* luă frâiele Imperiului, ca regentă.

Leon al IV-lea e zis Chazarul, fiindcă era născut din prima căsătorie a lui Constantin al V-lea cu o prințesă chazară. El era de o fire mai blândă și avu în privința icoanelor o atitudine mai îngăduitoare. Chiar dacă politica religioasă nu se schimbă cu totul, măsurile lui împoriva partizanilor cultului nu au avut nimic din violența celor ale tatălui său. Theophanes ne spune că adoratorii icoanelor, mai mulți dintre funcționarii Curții, au fost bătuți în public și închiși, dar execuții nu s-au mai făcut (Theophanes, 453). Această îndulcire a măsurilor se datorează, desigur, și influenței împărătesei Irene, o atheniană crescută în ideile religioase și în cultul icoanelor.

Leon al IV-lea avea cinci frați vitregi, fiii lui Constantin al V-lea din altă căsătorie. Doi dintre aceștia fuseseră ridicați de tatăl lor la rangul de *caesar* și alți doi la cel de *nobilissimos*, pe care îl obținu și cel mai mic, de la Leon al IV-lea. Când Leon al IV-lea îl asocie la tron pe fiul său și-l încoronă la 24 aprilie 776, senatorii, reprezentanții armatei și ai profesiunilor[93] s-au îndatorat prin jurământ scris să păstreze credința noului încoronat ca unicului moștenitor al tronului. Aceasta arată progresul realizat de principiul stăpânirii unuia singur, prin mărginirea dreptului de succesiune la tron la cel mai în vârstă fiu al împăratului[94].

3. Irene și prima restaurație a icoanelor

Ca și Athenaïs-Eudokia, Irene era atheniană din naștere, iar către sfârșitul anului 768 fusese adusă la Constantinopol, unde-și celebrase, cu pompa obișnui-

---

[93] Theophanes, 449: Οἵ τε τῶν θεμάτων καὶ τῆς ουγκλήτου καὶ τῶν ἔσω ταγμάτων καὶ τῶν πολιτῶν πάντων καὶ ἐργαστηριακῶν. E vorba de toate stările sociale, nu numai factorii tradiționali: armata, poporul, senatul.

[94] Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tă, căsătoria cu moştenitorul tronului. Dar Atena veacului al VIII-lea nu mai era aceea din veacul al V-lea. Nu mai era cetatea păgână, oraşul universităţii, plin de amintirea filosofilor iluştri şi a scriitorilor clasici, păstrând cu pietate în umbra templelor cultul zeilor proscrişi. În vremea Irenei, Atena era un mic oraş de provincie liniştit, în care Parthenonul ajunsese o biserică, unde Sfânta Sofia o înlocuise pe Pallas-Athene şi sfinţii luaseră locul zeilor. În acest mediu nou, Irene primise altă educaţie decât aceea pe care o avusese Athenaïs, ea era o credincioasă devotată Bisericii, de o pietate pe care o aprindeau şi mai mult evenimentele grave ale epocii.

Marea chestiune arzătoare care agita lumea, de la Leon al III-lea, împărţise societatea bizantină în două tabere. Lumea oficială, clerul curţii, demnitarii, înalta clasă şi armata erau partizanii reformei împăraţilor iconoclaşti, pe când clerul de jos, poporul, clasele de mijloc, femeile nu se puteau despărţi de icoanele pe care le adorau şi în puterea minunată a cărora credeau.

Când Irene intra în familia imperială, persecuţia era în toi. Dar când Constantin al V-lea muri, se observă o îndulcire a violenţelor la începutul domniei urmaşului său şi lucrul acesta se datora, desigur, influenţei împărătesei. Şi după moartea lui Leon al IV-lea, în 780, Irene, luând personal conducerea imperiului, adoptă o atitudine hotărâtă în favoarea icoanelor.

Se ştie că Irene era o femeie frumoasă şi, în mijlocul unei Curţi stricate, ea avu o purtare ireproşabilă. Ea a fost mai cu seamă o mare ambiţioasă. În tot timpul vieţii sale a voit să domnească şi marea sa ambiţie, care nu-i îngădui nici fiului său un loc alături de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dânsa, stinse în inima ei sentimentul de mamă şi o împinse la o cruzime care lăsă o pată neştearsă pe amintirea numelui său.

Partidul iconoclast era încă puternic şi Irene, iconofilă convinsă, fu foarte prudentă. Ea pregăti câţiva ani triumful proiectelor sale.

Îndată ce luă asupră-şi cârmuirea imperiului, temându-se de ostilitatea cumnaţilor săi, *caesari*, se folosi de un complot care urmărea să-i pună în fruntea imperiului şi îi sili să intre în cler; pentru ca toată lumea să cunoască acest lucru, îi obligă să apară, cu prilejul solemnităţii Crăciunului din anul 780, în Sfânta Sofia şi să ia parte la slujba religioasă oficiată în faţa poporului capitalei. Pentru a-şi putea impune ideile sale în privinţa icoanelor, ea mai avea de înlăturat şi alţi adversari: toate funcţiunile înalte ale Statului – senat, cancelarie, armată – erau ocupate de iconoclaşti. Erau oamenii vechiului regim, care nu s-ar fi învoit niciodată cu o desfiinţare a politicii domniilor precedente. Irene începu a schimba personalul Palatului, ridicând în funcţiuni oameni devotaţi şi rude; luă comanda generalilor lui Constantin al V-lea şi o încredinţă oamenilor ei. Armata, trupele gărzii imperiale erau în mare parte legate de ideilor marilor împăraţi, căci soldaţii, în cea mai mare parte, ieşeau din mediul heterodox al Orientului şi erau plini de admiraţie pentru Leon al III-lea şi Constantin al V-lea, care-i conduseseră la biruinţă. Michail Lachanodrakon, comandantul thrakesienilor, faimos prin violenţa cu care executase poruncile lui Constantin al V-lea, fu înlăturat. Omul cel mai influent, atotputernic, fu eunucul *Staurakios*, ridicat de Irene la demnitatea de *patrikios* şi în funcţia

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de *logothetes tou dromou,* care, 20 de ani, o va servi cu credință. El negocie, ca diplomat, pacea cu arabii, când aceștia reluară luptele obișnuite de frontieră și veniră, pustiind, prin Asia Mică, până la Bosfor, în 783. Regenta cumpără pacea pe trei ani cu un tribut anual de 70.000 de *solidi* (sau *nomismata*)[95]. Tot el, ca general, purtă războiul cu slavii din Macedonia și Hellas (789) și-i aduse la supunere.

Primii ani ai împărătesei Irene au fost grei, dar n-au descurajat-o. Arabii Mesopotamiei, sub califul *Mahdi,* începură, în 781, incursiunile în Asia Mică, poate pentru că știau că e o femeie pe tron. Irene trimise împotriva lor „τὰ περατικὰ θέματα", după expresia lui Theophanes (I, 455), adică armatele din Asia Mică. Generalul Michail Lachanodrakon avu la început succese, dar în 782 fu biruit de forțele superioare arabe, care ajunseră până la Bosfor.

Primejdia arabă o silește pe basilissa să se apropie de Carol cel Mare, care desființase (774) regatul longobarzilor din Italia și se proclamase regele lor (*rex Francorum et Longobardorum atque patricius Romanus*) și-și dobândise astfel mare nume în Apus. Ambasadori bizantini veniră în capitala lui Carol, propunându-i căsătoria fiului Irenei, Constantin al VI-lea, cu *Rothruda,* la Theophanes „Ἐρυθρώ". Carol primi propunerile și un învățat bizantin rămase la Curtea regelui franc, pentru ca să o învețe pe Rothruda „literele și limba grecilor" și s-o introducă „în obiceiurile împăraților romani". În acest timp, Irene fu nevoită a încheia o pace pe trei ani cu arabii, plătindu-le 70.000 *nomismata* de aur și daruri, mătase ș.a. Fu și un schimb de prizonieri, pentru a fi eliberați strategii bizantini captivi.

Scăpând astfel de amenințarea arabilor, împărăteasa își întoarse atenția spre slavii din Hellada, care, poate în înțelegere

[95] *Solidus* era de la Constantin cel Mare, *aureus* (gr. νόμισμα), egal cu 1/72 din livra de aur. Avea 4 gr 548. El scade și după Iustinian ajunge la 4 gr 4. În franci, egal cu 15,85.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cu *caesarii*, care vroiau să ocupe tronul, se revoltaseră. Irene îl trimise împotriva lor pe eunucul Staurakios, care va fi consilierul ei credincios toată viața. Acesta veni în Macedonia și Hellada și-i supuse pe slavi, impunându-le tribut. Trecu apoi în Peloponez, de unde luă mulți prizonieri și pradă. Întâia oară se menționează revolta slavilor în Hellada și trimiterea armatei împotriva lor, ceea ce arată că nu erau atât de vechi aici (Amantos, *op. cit.*, p. 374-375).

În 784, după ce s-a înlăturat primejdia din Răsărit și Apus, Irene începu să se gândească la împlinirea proiectelor sale iconofile. *Patriarhul Paul al IV-lea* se retrase și, în locu-i, fu ridicat *Tarasios*, secretar imperial, devotat cultului icoanelor.

Încă de la începutul domniei, Irene arătă în materie de religie o toleranță necunoscută de multă vreme. Călugării se strânseră iarăși în Constantinopol. *Patriarhul Paul al IV-lea* singur rămânea om al vechiului regim, legat de erezie, prin jurământul ce-l depusese la urcarea lui pe tronul patriarhal: 20 februarie 780. În 31 august 784, el se retrase – sub influența Curții, probabil – și Irene ridică (25 decembrie 784) atunci în Scaunul Patriarhal un om al său, pe secretarul imperial *Tarasios*, care servi cu credință toată politica religioasă a împărătesei. La 29 august 784, Irene trimise o ambasadă papei Hadrian, pentru a-i propune convocarea unui sinod ecumenic.

Răspunsul pontifical, din 27 octombrie 785, aproba planurile împărătesei. Doi *apocrisiari* ai papei veniră în 786 la Constantinopol. Împărăteasa le dădu prelaților bizantini ordin să se adune în vara anului 786. Ședința se deschise și avu loc în 31 iulie (*al 7-lea sinod ecumenic*), în *Biserica Sfinților Apostoli*. Împărăteasa asista, cu fiul său, la ședință, în așa-zisele *catechumena* ale basilicii. Egumenul mănăstirii Sakkudion (din

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bithynia), vestitul Platon, unul dintre cei mai fervenți apărători ai icoanelor, își începuse, din amvon, discursul îndreptat împotriva sinodului din Hieria, când deodată soldați ai gărzii imperiale, cu armele în mâini, pătrunseră în biserică, amenințându-i pe prelați. Împărăteasa încercă zadarnic a potoli mișcarea, episcopii se împrăștiară și iconoclaștii, unindu-se cu armata, strigară: „Am biruit!"[96] Legații papei și o mulțime din episcopi părăsiră Constantinopolul.

Irene nu prevăzuse acest incident. Împreună cu Staurakios, ea întrebuință toate mijloacele pentru a scăpa de aceste trupe potrivnice. Prin bani și făgăduieli își câștigă corpurile de armată din Asia, totdeauna geloase pe trupele care aveau garnizoana în capitală. Apoi se anunță o mare expediție împotriva arabilor și trupele de gardă fură trecute atunci în Asia și înlocuite cu cele care fuseseră câștigate de partea cultului icoanelor. Regimentele dușmane fură apoi dezarmate și trimise la vatră.

Acum, cu o armată devotată la îndemână, Irene adună din nou sinodul, care nu se mai ținu în capitală, ci, pentru mai multă siguranță, se întruni la *Niceea*, în biserica Sfânta Sofia, la *24 septembrie 787* și ținu până la 13 octombrie. Erau prezenți 350 de episcopi, înconjurați de o mulțime de egumeni și de călugării legației pontificale.

Sinodul aruncă anatema asupra hotărârilor iconoclaste din 754 și restabili cultul icoanelor, sprijinit pe baze dogmatice, cu rezerva că icoanele n-au dreptul la

[96] Theophanes, p. 461.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

adorare (λατρεία), ci numai la veneraţie (προσκύνησις). În noiembrie 787, părinţii Bisericii se transportară la Constantinopol, unde avu loc cea din urmă şedinţă, în palatul Magnaurei, în prezenţa Irenei şi a lui Constantin al VI-lea. Împărăteasa şi împăratul, fiul ei, subscriseră la actele sinodului, în prezenţa legaţilor papei Hadrian. Prelaţii îi aclamară pe suverani ca pe „noul Constantin şi noua Elena".

Sinodul de la Niceea are o mare însemnătate: el nu s-a mulţumit a restabili icoanele, ci a dat, afară de aceasta, partizanilor lor doctrina şi organizarea pe care ei n-o aveau faţă de adversari.

El a coordonat toate *argumentele teologice* care se puteau opune doctrinei iconoclaştilor şi în acelaşi timp a *stabilit canoane disciplinare* care au fost pentru Biserica greacă punctul de plecare al unei adevărate reforme, îndeplinite în curând de Platon şi Theodor Studitul.

Am văzut că inconoclaştii arătaseră cea mai mare înverşunare împotriva călugărilor. Ei bine, acum tocmai din mănăstiri porneşte mişcarea reformatoare. O nobilă familie din Constantinopol, îndemnată de un membru al ei, egumenul Platon, transformase unul dintre domeniile sale, situat în Saccudion, într-o adevărată mănăstire. Un nepot al lui Platon, Theodor, intră în mănăstire şi ajunse discipolul favorit al egumenului. În 794, Platon îi determină pe călugări a-l alege în locul său, simţindu-se slăbit de bătrâneţe. Theodor avea 35 de ani şi va ajunge una din cele mai puternice figuri ale Bisericii din acel timp. Platon avusese mare înrâurire asupra sinodului de la Niceea şi e probabil că dânsul a inspirat canoanele disciplinare, care

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

alcătuiesc, împreună cu regulile monastice datorate lui Platon și lui Theodor, fundamentul a ceea ce se cheamă doctrina studiților.

Principiile de căpetenie ale reformatorilor sunt două: 1. *Restabilirea riguroasă a moralei creștine*, prescrierea normelor vieții monahale, organizată în spirit ascetic sever; viața călugărilor se petrecea în post și rugăciune, predici și lucru manual; 2. *Neatârnarea și autonomia absolută a Bisericii*. Din punct de vedere religios, ei condamnă orice alegere episcopală contrară ierarhiei. Un simplu laic, un neofit nu poate ajunge episcop. Din punct de vedere politic, ei aduc o idee de o îndrăzneață noutate în istoria bizantină. Împăratul, se știe, avea asupra Bisericii o autoritate care făcea din el egalul apostolilor. Această autoritate în materie religioasă o contestă Theodor. Apostolul a zis: „Dumnezeu i-a pus în biserică mai întâi pe Apostoli, apoi pe profeți, în urmă pe Doctori" (*I Corinteni*, 12, 28).

Despre împărați nu pomenește nimic. Numai cei dintâi au dreptul de a fixa dogmele credinței: împărații trebuie să li se supună și nu le pot lua locul.

Aceste principii, proclamate în Biserică, au produs conflicte mari, care tulburară pacea religioasă și făcură cu putință, cum vom vedea, întoarcerea ofensivă a iconoclaștilor.

Îndată după triumful pe care-l obținuse în sinodul de la Niceea, împărăteasa fu amenințată serios, în ambiția sa, din partea lui Constantin al VI-lea. Acesta, acum un băiat de 18 ani, înțelegea să domnească. Irene îl ținuse totdeauna la o parte. La începutul domniei, un proiect de căsătorie se negociase, în interes politic, între Curtea din Constantinopol și aceea a lui Carol

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cel Mare: Constantin al VI-lea trebuia să o ia de soție pe Rothruda, la bizantini *Erythro*, fiica puternicului rege din Apus. Irene se temu însă ca nu cumva protecția lui Carol cel Mare să-i asigure fiului său un sprijin care s-o înlăture din fruntea imperiului și ea rupse atunci negocierile, renunțând la proiectul de căsătorie, cu toată opoziția lui Constantin al VI-lea. Apoi descoperi pentru dânsul o soție în persoana unei armence, *Maria din Paphlagonia,* și-l sili, în 788, să contracteze această căsătorie. Tânărul se ridică în cele din urmă împotriva acestei tutele. Un complot se urzi în acest scop, în primăvara anului 790, dar el fu descoperit. Vinovații fură torturați, surghiuniți ori închiși, Constantin al VI-lea bătut cu vergi și închis în Palat. Împărăteasa luă armatei un jurământ nemaiauzit, că atâta timp cât va trăi dânsa nu-l va recunoaște de împărat pe fiul său.

Dar trupele themei Armeniakon se revoltară și cerură punerea în libertate a lui Constantin al VI-lea, recunoașterea lui ca unic și adevărat împărat. Irene, înspăimântată, se retrase în palatul ei din Eleutherion și abdică. Atunci Constantin al VI-lea ajunse efectiv împărat; vechii consilieri ai Irenei, Staurakios, Aetios, sunt destituiți. Toți vechii dușmani ai icoanelor, în frunte cu celebrul Lachanodracon, sunt iarăși puși în cele mai înalte demnități.

Dar slăbiciunea lui Constantin al VI-lea îl face ca după un an, în ianuarie 792, să se plece la rugăciunile mamei sale și s-o asocieze la domnie, redându-i titlul de împărătească și rechemând-o în Palatul Sacru. Staurakios e readus în funcție. Irene, setoasă de răzbunare, își pregătește cu multă dibăcie reușita. Ea se sili,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

prin tot felul de intrigi, a-l face pe Constantin al VI-lea impopular. Îl îndemnă mai întâi să-l închidă şi să-l orbească pe Alexios Mosele, generalul care fusese pus în fruntea lor de trupele răsculate în favoarea lui Constantin al VI-lea, în 790. Prin aceasta, Irene se răzbuna împotriva omului care-i trădase încrederea – el fusese anume trimis de Irene să le supună – şi în acelaşi timp ridica împotriva lui Constantin trupele themei Armeniakon, indignate de purtarea împăratului faţă de un şef pe care-l iubeau. Constantin al VI-lea fu nevoit să potolească el însuşi revolta şi cruzimea cu care o făcu îi înstrăină simpatiile armatei.

Apoi, fiindcă mulţi se mişcau în favoarea fiilor lui Constantin al V-lea, unchii împăratului, Irene îl făcu pe împărat să ia măsuri aspre împotriva lor: cel mai mare dintre caesari, Nikephoros, fu orbit, celorlalţi patru li se tăie limba, cruzime inutilă, care stârni revolta mai ales printre iconoclaşti (căci ei ţineau la dânşii, în amintirea lui Constantin al V-lea) şi care-l făcu pe împărat foarte impopular.

În sfârşit, Irene află un ultim mijloc pentru a înstrăina toate simpatiile lui Constantin al VI-lea.

Ea încurajă anume simpatia lui Constantin al VI-lea pentru una dintre doamnele Curţii, *Theodote*, care avea, pe lângă împărăteasa-mamă, rangul unei κουβικουλαρία, şi era înrudită cu egumenul Platon şi cu nepotul său Theodor (vara lor). Îl îndemnă a o îndepărta pe Maria, soţia sa, într-o mănăstire şi a se căsători, în septembrie 795, cu Theodote. Binecuvântările rituale fură date de economul Ioseph. Tarasios se opuse căsătoriei, dar se abţinu a-l excomunica pe împăratul adulter şi nu-l pedepsi pe preotul vinovat. Lucrul acesta stârni indigna-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rea generală. Călugării se revoltară împotriva împăratului bigam și învinuiră slăbiciunea lui Tarasios, care tolera o asemenea imoralitate. Centrul principal de rezistență era mănăstirea Sakkudion. Platon și Theodor refuzară comuniunea cu patriarhul. După ce se sili în zadar să potolească mânia călugărilor, venind la apele termale din Proussa, pentru a conferi cu ei, împăratul luă în cele din urmă împotriva lor măsuri aspre. Platon fu închis într-o mănăstire din Constantinopol, iar Theodor exilat la Thessalonic.

Toate aceste fapte au ridicat opinia publică împotriva lui Constantin al VI-lea. Irene profită atunci de această stare de spirit și, în lipsa împăratului, care tocmai începea în Asia o expediție împotriva arabilor, urzi un complot pentru înlăturarea acestuia. Când totul fu gata, pentru a nu-i lăsa putința vreunui succes militar, care le-ar fi zădărnicit planul, împăratul fu chemat la Constantinopol. La 17 Iulie 797, Constantin al VI-lea, întorcându-se de la Hippodrom în Palatul Sfântul Mamas, fu atacat de conjurați, din mâinile cărora scăpă, trecând în Asia. Dar acolo e prins de agenții Irenei, care-l aduc înapoi. El fu închis în Palatul Sacru și, din porunca mamei sale, orbit (15 august 797). Constantin al VI-lea își petrecu într-o liniștită obscuritate, în mijlocul familiei sale, cei din urmă ani ai existenței[42].

Nimeni nu plânse soarta nenorocitului împărat. Bigoții, în fanatismul lor, văzură în această tragedie pedeapsa legitimă a păcatelor de care se făcuse vinovat, un exemplu prin care, zice Studitul, împărații înșiși vor învăța a nu mai viola legile lui Dumnezeu și a dezlănțui persecuții nelegitime.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Irene își realizase visul. Ea îndrăzni, ceea ce nu se mai văzu niciodată, de a-și lua *titlul de împărat*. În fruntea novellelor sale, ea se intitula nu *basilissa*, ci Εἰρήνη, πιστὸς βασιλεύς. Pe monedele ce le bătu, pe dipticele de ivoriu care ne-au păstrat chipul său, ea se înfățișă în aparatul pompos al suveranității.

Pentru a câștiga simpatiile populației, Irene ușură contribuțiile la care era impusă, fără să țină seama de nevoile financiare ale imperiului. Mănăstirile fură mai cu seamă ușurate de biruri. Impozitul ce apăsa populația Constantinopolului fu desființat și impozitele ce se luau la import și export, la Abydos și Hieron, scăzute mult.

În același timp, ea îi umplu de binefaceri pe călugări, care erau de partea sa și, spre a-și atrage poporul, ușură mult contribuțiile, ceea ce ruină finanțele.

Dar împrejurul ei se țeseau acum *intrigile*: favoriții se certau pentru succesiunea ei. Cei doi eunuci care guvernau imperiul, Staurakios și Aetios, râvneau a-și câștiga fiecare tronul pentru rudele sale. Scene violente, comploturi, denunțuri umpleau acum palatul din Constantinopol și împărăteasa cu greu se menținea. În politica externă, situația se înrăutăți. Bulgarii sub Kardam deveniră amenințători, după biruința din 792 asupra lui Constantin al VI-lea[143]. Arabii, sub Harun-al-Rašid făcură mai progrese în Orient și Irene fu nevoită să încheie o pace umilitoare în 798, obligându-se la plata tributului consimțit în 781[97].

În timp ce Bizanțul se agita în aceste lupte sterile, Carol cel Mare, la sfârșitul anului 800, restaura în Oc-

[97] Dölger, *Regesten*, Abt. 1, 352.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cident Imperiul. Aceasta însemna pentru bizantini că vechile drepturi ale urmaşilor lui Theodosios asupra Apusului căzeau pentru totdeauna. Curia romană, prin încoronarea lui Carol cel Mare, desăvârşea oficial alăturarea ei la Imperiul Francilor şi Roma cea Veche era definitiv pierdută pentru bizantini.

Pentru concepţia Evului Mediu, imperiul era *unic*, chiar atunci când avea mai mulţi împăraţi.

Nici Carol cel Mare, nici papa Leon al III-lea n-au gândit prin acest act a crea un imperiu de Apus, care să facă o contrapondere celui de Răsărit. Carol era convins că, luând acest titlu, el devenea continuatorul împăraţilor romani. Aceasta însemna că acum Roma îl alegea pe împărat, în locul Constantinopolului. Nu se putea concepe existenţa simultană a două imperii. Prin esenţa sa, imperiul era unic. „*Doctrina imperială a unui imperiu unic se baza pe dogma unui Dumnezeu unic, pentru că numai în calitate de delegat temporal al lui Dumnezeu împăratul putea exercita autoritatea divină pe pământ*"[98].

Relaţiile dintre Carol şi Imperiul bizantin începuseră mai dinainte de anul 800. În 781, avuseseră loc negocieri pentru căsătoria fiului Irenei cu Rothruda.

În 797, Irene îl înlătură pe Constantin al VI-lea. Tronul nu putea fi constituţional ocupat de o femeie. Pentru Carol şi papă, el era vacant. În Analele Occi-

[98] Gasquet, *L'Empire byzantin et la monarchie franque*, Paris, 1888, 284-285; v. şi Otto Treitinger, *Die oströmische Kaiser und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Jena, 1938 [reeditată la Darmstadt, 1956].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dentale, la anul 800 (se relatează evenimentele pe anii de domnie ai împăraților bizantini), numele lui Carol urmează imediat după cel al lui Constantin al VI-lea.

Bizanțul socoti încoronarea lui Carol o uzurpare. Carol își dădea seama și el că, după Irene, la Constantinopol va urma un împărat și situația sa va fi precară. De aceea, începu negocieri cu Irene. Unii au văzut în aceste negocieri planul lui Carol de a se căsători cu Irene, ceea ce nu se admite, în genere, ca lucru serios. Dar în 802 se întâmplă revoluția la Constantinopol, care zădărnici aceste tratative. Ele se vor relua sub Nikephoros și urmașul său.

Imperium Romanum gubernans era titlul ce i se dăduse lui Carol cel Mare.

Încoronarea lui Carol cel Mare

Credem că are dreptate N. Iorga, care nu admite ca Bizanțul să fi recunoscut calitatea de împărat pentru regele franc.

În *Relations autre l'Orient et l'Occident au Moyen-Âge,* Paris, 1909 (conferință susținută la Sorbona), el subliniază faptul că în cronicile grecești nu se spune despre Carol că „a fost încoronat împărat", ci că *„a fost încoronat împărat al Romei de către papă"*.

Analele franc, *Eginhard,* ne spun că ambasadorii lui Mihail I veniră la Aachen și, prezentând lui Carol, după obiceiul lor, în scris un pact de amiciție, în limba greacă, ei făcură elogiul lui Carol, „laudes ei dixerunt", după obiceiul ceremonialului bizantin, numindu-l împărat și basileus: *imperatorem eum et basileum appellando.* Lucrul nu e sigur. Cât timp avem numai rezumatul actului oficial bizantin, și acest rezumat e făcut de aceia care aveau interes să prezinte lucrul în lumină favorabilă, rămâne o îndoială, „care se sprijină pe toată conștiința bizantină, invariabilă de la un secol la altul" și care se regăsește chiar în epoca în care Bizanțul nu mai înseamnă mare lucru (ca în timpul Paleologilor). Pentru acești suverani ai Răsăritului, occidentalii sunt niște „barbari" (p. 99 și urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Încoronarea, ca și ungerea mai înainte a lui Pepin, de către papa Ștefan al II-lea, care se duce pentru aceasta în Franța, se datorează și acelei puteri populare care se afla atunci la Roma, acel „universus populus", „Romanica plebs", *Romania italiană*. Ștefan al II-lea nu s-a dus singur; a fost însoțit de șefii miliției, *militiae optimates*; armata (*exercitus*), cu „judecătorii" săi (*judices*), cu tribunii, ducii, chartularii în frunte, și în același timp *judecătorii longobarzi*, care reprezentau populația romană a cetăților longobarde, toți colaborează cu dânsul la acțiunea acestuia în Franța.

După crearea unei monarhii france, se vede Sf. Scaun la dispoziția acestei populații romane. Ea se luptă, în partide, la alegerea de papi. Erau și familiile însemnate, proprietari în jurul orașului imperial, cu ale lor „domus", castele. Și ele joacă un rol aici.

Ei nu voiau un stăpân la Roma, nici papa, ci un simplu protector, departe de dânșii.

Încoronarea de la anul 800 era și un act de voință spontană a „Romaniei" italiene, care ajunge *a crea în persoana regelui franc ceea ce nu putuse face mai înainte, contra autorității împăratului de Orient*. Poporul aclamă: *„Carolo, piissimo Augusto, a Deo coronato, magno, pacifico imperatori, vita et victoria."*

Occidentul, în forma sa populară și după concepțiile sale, pe care le-am putea numi democratice, *a creat această formă imperială* (*ibidem*, p. 97).

Negocieri începură totuși, pentru aflarea unui *modus vivendi* între cele două state. Ambasadorii franci erau la Constantinopol când izbucni catastrofa care o prăbuși pe Irene de pe tron.

Staurakios murise în 800. Aetios, acum atotputernic, conspira pentru a-l ridica pe fratele său în fruntea imperiului. Împotriva eunucului, alți mari demnitari se ridicau la rândul lor. Unul dintre miniștri, *logothetul* general *Nikephoros*, profită de nemulțumirea generală pentru a complota la rândul său. Iconoclaștii își pregăteau și ei răzbunarea. La *31 octombrie 802, revoluția izbucni*. Irene era la reședința ei preferată, în pala-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tul Eleutherion. Conjuraţii pătrund atunci în Palatul Sacru, înşelând gărzile şi, punând stăpânire pe palat, îl proclamă împărat pe *Nikephoros*.

Irene nu mai avu tăria de a rezista. Ea se resemnă a depune puterea şi uzurpatorul o exilă mai întâi într-o mănăstire fondată de dânsa, în insula Prinkipo. Dar îndată o strămută mai departe, în insula Lesbos, şi acolo muri dânsa, într-o tristă captivitate, în august 803. Mai târziu, rămăşiţele i-au fost aduse în mănăstirea din Prinkipo, apoi la Constantinopol, unde fură depuse la Sfinţii Apostoli.

Biserica i-a iertat crimele, pentru serviciul ce-i făcuse cu restabilirea ortodoxiei şi a cultului icoanelor. Irene este pentru cronicari „prea cucernica împărăteasă", „Noua Elenă", „iubitoarea de Dumnezeu Irene", ἡ εὐσεβεστάτη Αὐγούστη, νέα Ἑλένη, θεοφιλὴς Εἰρήνη[99].

4. Nikephoros I Genikos

Nikephoros I (802-811) se arată un împărat energic. *Măsurile sale financiare* îl făcură nesuferit; ele au fost însă necesare, după domnia risipitoare a Irenei. Nikephoros impuse şi mănăstirile, şi bisericile, care, înmulţite necontenit, aveau proprietăţi întinse. În ce priveşte *politica religioasă*, el observă o toleranţă moderată, care potoli patimile dezlănţuite mai înainte. În politica externă, se arătă foarte activ. El încheie mai întâi, în *803, pacea cu Carol cel Mare*, în urma căreia Imperiul bizantin îşi păstra stăpânirea asupra Italiei

[99] Asupra ei, Ch. Diehl, *Figures byzantines*, Ière série (ed. IV), p. 77-109.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

meridionale, Veneţiei, Istriei şi Coastei dalmatice. Dar în 805 se va pierde Veneţia şi numai în 812 se va încheia pacea definitiv.

Mai puţin fericit fu Nikephoros în luptele sale cu arabii. Refuzându-le tributul, arabii, sub celebrul Harun-al-Rašid, reiau atacurile şi cuceresc în 806 Tyana, Ankyra, Heracleia în Taurus, iar insulele Kypros şi Rhodos fură sistematic pustiite. Împăratul se văzu silit a cumpăra pacea cu plata unui greu tribut.

Nikephoros, fost funcţionar, ajuns la treapta de *logothetes* τοῦ γενικοῦ[141], şef al trezoreriei imperiale (802-811), era hotărât a restabili veniturile statului risipite de dărniciile Irenei. Sarcinile impuse populaţiei stârniră ura generală împotriva lui şi cronicarul Theophanes se făcu ecoul ei, enumerând pretinsele 11 „vexaţiuni" (κακώσεις) cu care Nikephoros apăsă toate clasele populaţiei. El era, pe lângă acestea, rău văzut de comandanţii militari ai themelor, fiind un simplu demnitar civil şi avu să reprime revolte militare, ca aceea a lui Bardanios Turcul, căruia îi încredinţase comanda themelor Asiei pentru a-i înfrunta pe arabi.

Împăratul îi ridică împotrivă-i şi pe studiţi. Înălţarea lui Nikephoros, de la funcţia de *asecretis* la patriarhat, după moartea lui Tarasios (februarie 806) stârni revolta călugărilor, care-l socoteau pe noul patriarh un simplu neofit, ales contra canoanelor. Când, pentru a pacifica Biserica, împăratul îl obligă pe patriarh să ridice excomunicarea preotului Ioseph, studiţii, în frunte cu Theodor, se ridicară împotriva măsurii şi suferiră o violentă represiune.

Asupra lui Nikephoros Genikos istoricii au avut, până în vremea din urmă, o părere cu totul rea, din cauză că istoriografia bizantină l-a înfăţişat în culori

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

foarte negre. Lucrul e explicabil, dacă ne gândim că izvorul din care cronicarii s-au alimentat a fost Theophanes, călugărul de la începutul secolului al IX-lea, care avea toate motivele să-l ponegrească pe împărat. Irene restabilise cultul icoanelor și partidul ortodox aflase un mare sprijin în domnia sa. Nikephoros a fost, în această materie, cu totul indiferent. Măsurile pe care le-a luat, de la început, pentru îmbunătățirea finanțelor statului s-au întins și asupra Bisericii, ceea ce a stârnit, desigur, dușmănia reprezentanților ei împotriva împăratului. Atitudinea lui Theophanes, care-l prezintă ca pe un nelegiuit, a fost urmată de cronicarii posteriori Kedrenos, Zonaras, cărora le-a servit de izvor. Paparrigopulos a încercat cel dintâi o reabilitare a împăratului, socotindu-l un restaurator al statului și un reformator prudent. Iar J. Bury (în istoria consacrată acestei epoci – *History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I*, Londra, 1912) îl prezintă în adevărata sa lumină când spune că reputația lui Nikephoros a suferit foarte mult de pe urma faptului că n-a avut un istoric sincer care să-i facă dreptate, nici apologeți pentru a combate referințele colorate ale adversarilor. Dacă stabilim exact faptele, ajungem, după Bury, la o concluzie diferită în privința domniei lui Nikephoros. El apare ca un om energic și imperios, atent numai la greutățile sarcinii sale de a guverna, fără a se tulbura de impopularitatea ce creștea în jurul său. Ch. Diehl, în atenta sa expunere a istoriei bizantine[100], are asupra împăratului aceleași bune păreri. Cronicarii contemporani, zice el,

[100] *Histoire du Moyen Âge,* col. Glotz, III, „Le monde oriental", cap. VII.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

l-au tratat tot atât de rău ca și pe marii împărați iconoclaști din secolul al VIII-lea. În realitate, Nikephoros pare să fi fost un suveran inteligent, preocupat de îndatoririle sale față de imperiu, un spirit moderat și destul de indiferent față de chestiunile religioase. Dacă a respectat deciziile sinodului al VII-lea ecumenic, n-a înțeles însă a încuraja luptele interne, ci, tolerant față de părțile religioase, el a considerat că trebuie să se îngrijească înainte de toate de restaurarea finanțelor ruinate ale statului și de apărarea lui împotriva puternicilor dușmani ce-l atacau. Gelos în ce privește autoritatea sa, nu admitea să fie cineva mai puternic decât el și înțelegea să-și impună voința sa Bisericii, ca și Statului. Bun finanțist, căci înainte de a ocupa tronul fusese, după mărturia patriarhului Nikephoros, πράκτωρ τῶν δημοσίων φόρων la Adramyttion, ocupându-se de încasarea taxelor la intrarea strâmtorilor și ajunsese la înalta treaptă de λογοθέτης τοῦ γενικοῦ (logothet al tezaurului), el voia să-i dea imperiului veniturile de care avea nevoie, după risipa făcută de împărăteasa Irene. În acest scop, întreprinse o reformă financiară vastă, despre care ne putem face o idee din criticile lui Theophanes.

H. Monnier, învățatul istoric al dreptului bizantin, a analizat textul cronicarului și a căutat să lămurească în ce au constat aceste măsuri financiare ale lui Nikephoros, socotite o pacoste de călugărul Theophanes. Acesta le numește cu o expresie care a trecut în istorie, așa-zisele „zece calamități" sau „vexațiuni", κακόνοιαι, κακώσεις, ἀθε α. Studiul lui H. Monnier, *Études de droit byzantin*, a apărut în „Nouvelle revue hist. du droit français et étranger", t. 19 (1895). Asupra uneia dintre aceste *vexațiuni*, a mai apărut un articol al în-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vățatului grec G. Cassimatis, *La dixième „vexation" de l'empereur Nicéphore*, în „Byzantion", 7 (1932), p. 149-160. Iar colegul nostru de la Universitatea din Iași, domnul G. Brătianu, rezumând toate părerile, a închinat de asemenea un studiu asupra măsurilor financiare ale lui Nikephoros, intitulat *La politique fiscale de Nicéphore Ier 802-811*, în „Études byzantines d'hist. économique et sociale", Paris, 1938, p. 185-216[145].

Iată, pe scurt, care erau aceste κακόνοιαι imputate de Theophanes lui Nikephoros, dar impuse, desigur, împăratului, de nevoile militare ale domniei:

Prima vexațiune. Împăratul a poruncit să se adune creștini în toate themele imperiului, și după ce li se vor lichida posesiunile, *să fie colonizați în „Sclavinii"*, la hotarele ținuturilor amenințate de bulgari (ἐπὶ τὰς Σκλαβηνίας). Așezarea aceasta a populației grecești la hotarele bulgarilor făcea mai grele incursiunile lor[101]. Nikephoros nu făcea în această privință decât să aplice un sistem practicat adesea de împărați și Monnier a enumerat precedentele acestei colonizări. E de ajuns a ne aminti de ridicarea mardaiților din Liban, sub Iustinian al II-lea, și strămutarea lor aiurea, de strămutarea masei de slavi din Thracia în Bithynia sub Constantin al V-lea. Ceea ce i se poate imputa împăratului, după Theophanes, este graba cu care s-a făcut această colonizare, sub presiunea evenimentelor. Bulgarii erau acum foarte primejdioși. Luați repede, locuitorii nu vor fi avut vreme să-și vândă bunurile pe îndelete, le-au dat poate pe nimic.

---

[101] Dölger, *Regesten*, 1. Abt., nr. 372, datat cca septembrie-decembrie 810.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

A doua vexațiune. Împăratul îi *înrolă în armată pe săraci* (πτωχοί) și porunci să fie echipați de comunitatea fiscală, παρὰ τῶν ὁμοχώρων, care mai plătea și o taxă de 18 1/2 *nomismata* pentru fiecare înrolat insolvabil, o sumă considerabilă pe atunci. Grupa fiscală plătea ἀλληλεγγύως pentru săracii înrolați – impozitul pe care ei nu-l mai plăteau, în baza solidarității fiscale, care era o regulă la bizantini. Această solidaritate a contribuabililor s-a crezut că e *allelengyon*, dar termenul nu se întâlnește la Theophanes și nici în altă parte. Dölger[102] a arătat că măsura lui Nikephoros nu era altceva decât procedura ἐπιβολή, garanția colectivă a celor din aceeași grupă fiscală, ὁμόκηνσοι, pentru impozitul neplătit al comunității. *Allelengyon* apare, după Dölger, la 1002, sub Basilios al II-lea.

Nikephoros procedă simplu: contribuabilul care nu mai putea plăti era înrolat în armata imperială. Vecinii săi, ὁμόχωροι, erau obligați a plăti în același timp impozitul funciar al celui care nu-l plătise și echiparea lui de soldat. Taxa de 18 *nomismata* era mare și reprezenta mai mult decât înarmarea strict necesară a unui soldat, dar excedentul era întrebuințat pentru cheltuielile armatei.

A treia vexațiune. Împăratul se gândi să mărească toate impozitele existente și porunci epopților să facă *noi operații cadastrale* și pentru cheltuielile lor se puse o *taxă de 2 keratia*, încasată ca χαρτιατικόν. S-a explicat termenul prin aceea că poate rulourile de pa-

[102] V. recenzia din BZ 36, p. 157 sq. (la studiul scris de G. Rouillard, *L'épibolé au temps d'Alexis I Comnène*, „Byzantion", 10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pirus ale vechiului cadastru au fost înlocuite prin foi de pergament (Monnier).

A patra vexațiune. Procedând la o nouă inventariere a bunurilor publice și private, nu se puteau lăsa mai departe privilegiile care îi răpeau statului o parte însemnată a veniturilor. Irene fusese foarte generoasă în această privință, ea suprimase *taxele politice,* φόροι πολιτικοί (plătite poate de locuitorii Constantinopolului și ai marilor orașe) și redusese drepturile percepute *la vămile* imperiale[103]. Toate fură restabilite și în acest scop împăratul stabili la Magnaura un tribunal special, pentru a-i urmări pe rău-platnici și a face să înceteze scutirile fiscale. Poate că tribunalul acesta a dat naștere la abuzuri.

A cincea vexațiune. Colonii stabiliți pe proprietățile bisericilor, ale mănăstirilor, ale fundațiilor pioase erau scutiți de capitație. Nikephoros ceru să plătească toți colonii fără excepție și bunurile bisericii fură lovite prin această măsură, mai ales că impuse plata de la începutul domniei sale. **Καπνικόν** era acum capitația, care se desfăcuse de impozitul funciar.

A șasea vexațiune. Împăratul le *ordonă strategilor din themele provinciale să-i caute pretutindeni pe oamenii care din sărăcie s-au îmbogățit deodată și să le aplice regimul descoperitorilor de comori.* După legislația în vigoare, comoara era împărțită între descoperitor și proprietarul terenului. Se pare că în epoca lui Nikephoros comoara se confisca întreagă în folosul statului. Măsura s-a extins asupra tuturor celor ce se îmbogățiseră prin speculațiuni ilicite și incorectitudini

[103] Dölger, *Regesten,* 1 Abt., nr. 356, măsură datând din martie 801.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în gestiunea finanțelor publice. Această măsură a putut da loc la abuzuri și nedreptăți. Theophanes povestește că, odată, împăratul apăru în piața fabricanților de ceară de la Constantinopol și-l întrebă pe un negustor ce avere a făcut cu acest negoț. Fabricantul, îngrozit, mărturisi că avea 100 livre de aur. „Ce nevoie ai de ele? îi zise Nikephoros. Vino să cinezi cu mine și-ți voi lăsa 100 de piese de aur și vei putea să te întorci mulțumit."

A șaptea vexațiune. Față de incuria fiscului, *contribuabilii care descopereau pe proprietatea lor comori se mulțumeau să declare numai vasul, adăugând că era gol.* Agentul fiscal, mituit, se mărginea să înregistreze vasul. Nikephoros porunci să se plătească, până la proba că vasul era gol, toți banii pe care-i putea cuprinde vasul. Novella se aplica cu 20 de ani în urmă.

A opta vexațiune. Restabili *taxa de două nomisemata pe sclavii cumpărați,* ἔξω τῆς Ἀβύδου, deci pe cei care intrau din arhipelag. Taxa nu se extinse și la cei care veneau prin Bosfor, la Hieron, poate pentru că din nord se aduceau lucrători sclavi de care era nevoie. De asemenea, impuse *taxa pe succesiuni* mai mare, cerând-o nu numai de la colaterali, cum se făcea până la el, ci și de la moștenitorii în linie directă (părinți, copii etc.)[104].

A noua vexațiune. Prin secularizarea unor proprietăți eclesiastice, prin vinderea forțată a bunurilor colonilor strămutați în Sclavinia, prin confiscarea bunurilor debitorilor insolvabili, statul ajunse posesorul unor domenii întinse. *El le impuse acum armatorilor din*

[104] *Ibidem*, nr 377, datată cca. 810.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Asia Mică să cumpere la prețul fixat de stat proprietățile acestuia.

A zecea vexațiune. A fost tot o măsură care îi lovea pe armatori, *naucleroi. Le impuse să împrumute de la stat o sumă fixată la 12 livre de aur, cu o dobândă de 4 keratia pentru piesa de aur, sau 17%.* S-a discutat foarte mult asupra acestei vexațiuni. Paparrigopulos a luat-o în sensul unei *bănci de stat*, și Cassimatis a dat explicația cea mai acceptabilă. Iată de ce Theophanes numește această măsură o ἀθεΐα. Uzura, camăta fusese întotdeauna condamnată de Biserică. Legislația o interzise chiar un timp. Împăratul Nikephoros reînnoi măsura, *interzise perceperea oricărei dobânzi.* Acum, impunând naucleroilor o dobândă atât de mare, el săvârșea pentru ortodoxul Theophanes o crimă. Dar măsura a fost impusă de necesități. Interzicerea conformă moralei creștine era incompatibilă cu viața economică a statului. Ea aduse o criză publică și statul trebui să vină în ajutorul ei. Nikephoros oferi deci oricărui armator însemnat din Constantinopol, unde era baza principală a flotei de comerț bizantin, un împrumut, pentru a asigura buna stare a acestei flote. Dar fiindcă banul public putea risca să fie pierdut în acest împrumut maritim, împăratul a trebuit să impună o dobândă ridicată. *Împrumutul nu era obligatoriu*: dar cine avea nevoie să-l facă, trebuia să se adreseze Statului, nu putea împrumuta decât de la Stat, care își asigura un profit și dădea în același timp și un nou avânt flotei necesare imperiului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Toate aceste măsuri, care loveau în atâtea interese, au provocat, desigur, nemulțumiri. Adversarii lui Nikephoros, mai ales călugării, direct atinși, nu l-au iertat pentru acest lucru. Ei l-au înfățișat ca pe un tiran apăsător și crud, ipocrit și stricat. E sigur că împăratul a fost, prin asprimea politicii sale financiare, foarte impopular. E caracteristică, în această privință, conversația pe care a avut-o cu unul dintre oamenii săi cei mai apropiați și pe care ne-a înregistrat-o Theophanes. Theodosios, fiul lui Salibaras, îi spuse odată: „Stăpâne, toți au să strige contra noastră și de ni s-ar întâmpla o nenorocire, toți se vor bucura de căderea noastră." Împăratul răspunse: „Dumnezeu a împietrit inima oamenilor, pe a mea de asemenea. N-a împietrit el și pe a lui Pharaon? Ce binefaceri pot spera supușii mei de la mine? Nu trebuie să aștepte de la mine altceva decât ce vezi!"

Călugării se ridicau împotriva lui Nikephoros patriarhul, care în 806 îi urmase lui Tarasios. El fusese un simplu laic și trecuse deodată prin toate gradele sacerdoțiului. Studiții protestară violent împotriva alegerii sale. Patriarhul era, ca și împăratul, un oportunist politic, doritor a liniști spiritele și a pune capăt luptelor recente. La cererea împăratului, el convocă un sinod pentru a reintegra în drepturile lui sacerdotale pe economul Ioseph, excomunicat pentru că dăduse binecuvântarea căsătoriei lui Constantin al VI-lea cu Theodote. Cu toate protestele lui Platon și Theodor, adunarea răspunse dorinței patriarhului și-i redădu lui Ioseph demnitatea de mare econom (807). Acesta fu începutul marii certe cunoscute sub numele de *afacerea moechiană*. Partizanii reabilitării erau moechiani

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

(μοιχεία=adulter). Călugării de la Studios refuzară comuniunea cu patriarhul.

Împăratul fu iritat de opoziţia care tulbura din nou Biserica; el nu putea admite să se supună la regulile canonice obişnuite căsătoriei unui suveran. Un nou sinod din anul 809 proclamă legitimitatea căsătoriei lui Constantin al VI-lea, declarând că împăraţii sunt deasupra legilor Bisericii şi excomunicându-i pe opozanţi. Abatele Platon fu exilat în Insula Prinţilor, cu Theodor Studitul şi fratele său Ioseph, arhiepiscop de Thessalonic. Cei 700 de călugări care refuzară să accepte hotărârea sinodului fură împrăştiaţi, închişi, exilaţi.

Pe de altă parte, crima Irenei contra fiului său încurajă revoluţiile. Două încercări se făcură pentru a-l doborî pe Nikephoros de pe tron: în anul 803, *rebeliunea lui Bardanios Turcul*, care fusese ridicat de împărat la comanda supremă a trupelor asiatice. Acesta se proclamă împărat, dar nu izbuti. Trădat de partizani, se retrase într-o mănăstire din Insula Prinţilor, unde fu orbit. În 808 avu loc alt complot, pentru a-l ridica la tron pe patriciul *Arsabir*, pe atunci în înalta funcţie de *quaestor*, tot fără izbândă.

Împăratul avu să lupte în acelaşi timp cu dificultăţi externe. De la venirea sa pe tron, se silise a lămuri cu Carol cel Mare chestiunea Italiei. O ambasadă trimisă în 803 în Occident aducea un proiect de tratat prin care îi lăsa imperiului Veneţia, Dalmaţia maritimă, Neapole, Calabria, Sicilia – lăsându-li-se francilor Istria, Dalmaţia interioară, Exarhatul Ravenna, Pentapolis şi Roma. Dar Bizanţul îi refuză lui Carol titlul de împărat şi ostilităţile se reluară. O flotă bizantină veni în Adriatica (806), fără a-l putea împiedica pe Pepin de a pune stăpânire pe insulele Lagunei (809). Se reluară

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tratativele cu Aix-la-Chapelle şi prin tratatul din 812 se restitui Veneţia imperiului. Ambasada lui Michail I Rhangabé îl salută pe Carol ca împărat, ceea ce unii socotesc o recunoaştere a titlului său de către Bizanţ.

În primii ani ai domniei, Nikephoros avu să poarte război cu Harun-al-Rašid. Neputându-se plăti tributul la care se îndatorase Irene, acesta năvăli în Asia Mică. O ambasadă a împăratului aduse pacea, plătind 40.000 nomismata aur şi îndatorându-se a nu restaura cetăţile distruse. Theophanes (I, p. 482) vorbeşte şi de un impozit impus lui Nikephoros şi fiului său. În acelaşi timp avu loc şi un schimb de prizonieri.

Dar grija lui Nikephoros pentru cetăţile din Asia Mică, fapt care contravenea tratatului, ca şi neînţelegerile ivite cu schimbul prinşilor provocară îndată ostilităţile califului, care pătrunse până la Ankyra. În 805, prădă Kypros, luând mulţime de captivi. Numai după moartea lui Harun (809) avu linişte Bizanţul.

Acest calif reluase războiul cu bizantinii. Deşi Nikephoros îl purtă cu energie, el nu fu atât de fericit pentru imperiu. La 806, Harun luă Tyana, ajungea la Ankyra, pe când flota sa prăda Kypros şi Rhodos.

Şi mai grele fură, în această domnie, luptele cu bulgarii. De când în fruntea statului bulgar se afla viforosul han *Krum*, imperiul avu să îndure necontenit năvălirile prădalnice ale hoardei bulgare. Krum pornise în 807 prădând Macedonia, iar în 809 cucerise şi Sardica. Împăratul făcu mari pregătiri pentru a-l înfrunta pe duşman. Fragmentul publicat în anii din urmă de Dujčev ne arată ce puternică armată condusese Nikephoros în primăvara anului 811. Bulgarii, înfricoşaţi, fug din calea lui. Împăratul ajunge prin trecători la

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Pliska, reşedinţa hanului (unde nimiceşte o trupă lăsată de Krum), pe care o pradă teribil, punându-i în urmă foc. Străbate apoi prin mijlocul Bulgariei, cu gândul să se îndrepte spre Sardica, unde totuşi n-a fost. Îngâmfat de marea-i biruinţă, se întoarse fără să-şi ia măsuri de supraveghere, iar în strâmtori, bulgarii, văzând debandada trupelor bizantine, care, după descrierea lui Dujčev, se dedaseră la pradă, arzând în drum totul, ucigând turmele, întăresc ieşirea cu şanţ şi palisade şi-l atacă pe Nikephoros pe neaşteptate. Lupta se transformă în măcel. Bizantinii fug, dau de o apă mâloasă în care se împotmolesc cu caii, câţi putură scăpa. Dau de palisada cu care bulgarii închiseseră ieşirea din clisură. Coboară de pe cai, sar, dar dincolo era săpat şanţ adânc, în care-şi frâng oasele. În fine, bulgarii dau foc palisadei, ce se prăbuşeşte în şanţ şi mulţi mor în focul şanţului. Împăratul pieri în această catastrofă, cu toţi patricii şi nobilii. Staurakios scăpă greu rănit.

Un fapt însemnat este în această domnie slăbirea şi *retragerea elementelor slave*, care se revărsaseră până în Grecia şi Peloponez. O mare năvală se produce acum împotriva oraşelor maritime greceşti, care înconjurau ameninţător populaţiile slavice aşezate înăuntrul ţării.

Coloniile de slavi din Grecia ajunseseră atât de puternice, încât plănuiseră să se facă stăpâne asupra Peloponezului. Expediţia întreprinsă contra lor sub Irene se mărginise a-i supune pe rebeli la tribut, fără să le micşoreze numărul sau să le sfărâme puterea. Tulburările sau vremea urcării pe tron a lui Nikephoros încurajează pornirile lor de a-şi cuceri independenţa. Ei adunară mari forţe şi dădură atacul asupra

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cetății Patrai (*Patras*), port înfloritor, prin care puteau să asigure legătura cu slavii de pe Coastele Adriei. Piraţii arabi din Africa, la Tunis, erau acum aglabiţii, neatârnaţi de califat. Ei fură aduşi a coopera la asediu. Prădară toate proprietăţile de dincolo de ziduri şi pe când arabii blocau golful, ei asediară oraşul.

Ajutorul putea veni numai de la Corinth, dar generalul de acolo, înştiinţat, nu putu trimite imediat trupe de ajutor. Locuitorii, care aşteptau acest ajutor, puseseră iscoade să le anunţe apropierea ajutoarelor de la Corinth, ca să prelungească rezistenţa, fiind la capătul sforţărilor. Unul dintre aceşti paznici făcu, din greşeală, fără să aibă temei, semnul convenit.

După câte ne relatează Constantin Porphyrogenetul (*De adm. imp.*), paznicul trebuia, în cazul când trupele nu se vedeau, să se întoarcă ţinând steagul drept. Dar în momentul când apăru la vederea concetăţenilor săi, calul se poticni şi steagul se plecă fără voia curierului. Orăşenii, convinşi că vin oştile de la Corinth, se aruncară atunci la porţi cu înverşunare asupra slavilor, îi bat şi-i alungă, luând un mare număr de prizonieri şi pradă multă.

Generalul bizantin sosi trei zile după această biruinţă. Gelos faţă de izbânda cetăţenilor armaţi, el răspândi zvonul care umbla în gura oamenilor, conform căruia izbânda se datorase *Sfântului Andrei*[146], patronul oraşului, care ieşise în fruntea luptătorilor. Aceasta a fost anunţată împăratului şi Nikephoros, politician priceput, îşi dădu seama ce ar fi însemnat ca oamenii să creadă că un guvern municipal bine constituit poate oricând să asigure apărarea mai bine decât guvernul central, adesea incapabil ori indiferent. De aceea, el dădu printr-un edict toată prada luată de la slavi,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

proprietăţile şi sclavii, Bisericii Sf. Andrei, nu populaţiei oraşului. În acelaşi timp, episcopiile de Methone, Corone, Lacedemona fură supuse Mitropoliei de Patras[105]. Acest chrysobul al lui Nikephoros fu mai târziu întărit de Leon al VI-lea (Finlay).

Locuitorii din *Patrai* câştigară o biruinţă strălucită asupra slavilor care atacară cu înverşunare oraşul, *în 807*, sprijiniţi de mase de arabi africani, aglabiţii. Din anul 800, arabii de la vestul Egiptului ieşiră de sub ascultarea Abbasizilor, formară un stat independent la Tunis, sub dinastia Aglabiţilor. Biruinţa aceasta, exploatată de trupele imperiale, care supun toată coasta de vest a Peloponezului, până în Mesenia, înseamnă începutul scăderii puterii de expansiune a elementului slav. Imperiul se sileşte, printr-o colonizare sistematică grecească, să recâştige ţinuturile ocupate de slavi.

Cu mult mai grea fu situaţia creată prin noua ridicare a *bulgarilor*. Acum se afla în fruntea acestui popor cruntul şi neobositul *Krum*. El pătrunse în 809 în imperiu şi cuceri *Sardica*. După mari pregătiri, împăratul porni o puternică expediţie împotriva bulgarilor. Începuturile fură fericite. Bizantinii ard reşedinţa lui Krum şi pustiesc totul în calea lor, refuzând orice propuneri de pace. Dar la întoarcere, împăratul fu închis din toate părţile şi, la 23 iulie 811, atacat de bulgari. Lupta fu sângeroasă. Armata bizantină fu nimicită, împăratul şi o mulţime de nobili căzură în strașnica încăierare.

---

[105] Ε. Θωμοπούλου Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν, Atena, 1888; Dölger, *Regesten*, 1. Abt., 365; cf. Const. Porphyrogenetul, *De adm. imp.*, ed. Bonn, p. 217 [=C. Porfirogenetul, *Carte de învăţătură pentru fiul său Romanos*, traducere V. Grecu (col. „Scriptores Byzantini", VII), Bucureşti, 1971, cap. 49, p. 79-80]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Krum înfipse capul lui Nikephoros într-o lance și-l expuse mai multe zile; apoi făcu din hârca lui un pocal din care nobilii bulgari (*boliades*) fură siliți a bea la masă. Thracia și Macedonia fură pustiite îngrozitor[106].

5. Staurikios și Michail I Rhangabé

Fiul lui Nikephoros, *Staurakios*, abia scăpat, greu rănit, din lupta în care căzuse părintele său, n-avea copii, de aceea scurta lui domnie fu agitată de intrigi

---

[106] I. Dujčev, *Neue biographische Daten zum Einfall des Nikephoros I. in Bulgarien i. J. 811*, „Spisanie" der Bulg. Akad. d. Wiss., 54 (1936), p. 147-188.

Autorul dă textul unui raport asupra campaniei lui Nikephoros contra Bulgarilor în Iulie 811, scos din Cod. Vatic gr. 2014 și-l analizează.

Se dau amănunte asupra puterii armatei bulgare, se vede că Nikephoros a luat *Pliska*, îngâmfarea lui în victorie, prădarea înspăimântătoare a țării, marșul asupra Serdicăi, baricadarea strâmtorilor de la ieșire de către *Krum*, și groaznica înfrângere a armatei bizantine. La sfârșit, urmează o descriere a persoanei lui Nikephoros. În fine *o contribuție importantă la istoria veacului al IX-lea.* (v. recenzia F. Dölger), BZ. 37, p. 184-185).

H. Grégoire, *Un nouveau fragment du „Scriptor incertus de Leone Armenio"* „Byzantion", 12 (1936), p. 417-427. Ed. nouă a fragmentului publicat de Dujčev. Grégoire arată că nu e o bucată hagiografică, ci una de chronică, care stilistic aparține așa zisului „Scriptor incertus de Leone" și poate unui rest dintr-un Malalas Continuatus.

Textul lui Dujčev se află într-un manuscris hagiografic, Vatic. gr. 2014 și savantul bulgar a crezut că e vorba de o scriere edificatoare, mai ales că notițele Menologiilor, Synaxarelor și Meneelor (23 și 26 Iulie) relative la „martirii din Bulgaria" derivă mai mult sau mai puțin direct din această διήγησις, intitulată: Περὶ

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

continue pentru a-l pune pe tron pe cumnatul său, curopalates Michail Rhangabé; la 2 octombrie 811, e silit a se retrage de pe tron, în favoarea cumnatului său, *Michail I Rhangabé*. Acesta, fără însuşiri de energie, căută să potolească nemulţumirile, să repare nedreptăţile domniei precedente. Rechemă din exil pe studiţi, făcu să fie din nou condamnat economul Ioseph, împăcându-l astfel pe patriarh cu călugării. Împărţi cu dărnicie banii adunaţi de Nikephoros. Desfiinţă măsurile fiscale care apăsau asupra clerului,

---

Νικηφόρου τοῦ βασιλέως καὶ πῶς ἀφίησι τὰ κόλα ἐν βουλγαρίᾳ. Dar nu-s decât una sau două fraze în stil hagiografic. Toată bucata e evident extrasă (tale quale sau prin tăieturi) din o cronică contemporană a faptelor; şi am zice că Theophanes, mort în 817, a cunoscut această povestire, la care propria-i relaţie face aluzii evidente. Expresii care nu se pot înţelege decât la lumina noului text. De exemplu, Theophanes zice că oamenii lui Nikephoros au pierit „în focul şanţului", τῷ τῆς σούδας πυρί, cu articol determinativ, de două ori, deşi Theophanes n-a vorbit mai înainte nici de foc, nici de şanţ. El a vorbit numai de o palisadă, în care Bulgarii lui Krum i-au închis pe bizantini.

Grégoire traduce tot pasajul, foarte bogat prin precizia faptelor. Era un fluviu mocirlos şi negăsind vad, grecii, urmăriţi, se aruncară în fluviu cu caii, dar se împotmolesc, striviţi de cei care vin după ei. Astfel, bulgarii trec peste ei şi cei care se credeau scăpaţi din fluviu dau de o palisadă puternică, făcută de bulgari. Descalecă, se urcă pe palisadă şi se aruncă dincolo, dar în afară s-a săpat un şanţ adânc şi ei îşi zdrobesc oasele căzând. În fine, bulgarii pun foc palisadei şi aceasta se năruie, încât bizantinii cad în locul şanţului, unde pier.

Theophanes le-a citit, pentru a vorbi de focul şanţului.

Povestirea vine de la un istoric, de la unul de prim ordin, ea a fost tăiată dintr-un manuscris al cronicii anonime, din care ne rămâne un alt fragment, urmând de aproape textul nostru: *Scrip-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lăsându-se cu totul influențat de puternicul egumen de la Studios, Theodor[107], ale cărui doctrine le împărtășea și patriarhul Nikephoros, ales încă din 806. Se arătă ostil iconoclaștilor, pentru a se împăca cu Roma și aceasta îi trezi dușmănia armatei și agitații în Constantinopol, manifestări turbulente se produseră la mormântul lui Constantin al V-lea. Așa se explică revolta trupelor și căderea împăratului.

---

tor incertus de Leone Armenio. Stilul e identic și de asemenea spiritul, precizia în detaliu, cunoașterea adâncă a oamenilor și lucrurilor, mai ales a lucrurilor bulgare. *Portretul lui Nikephoros*, reprodus de Grégoire, vine fără nici o modificare din Scriptor incertus.

Izvorul? Ceea ce e sigur, e că istoria noastră e o continuare (până la Leo Armeanul) a unei cronici în genul și stilul lui Malalas, căci portretul lui Nikephoros e cu totul „malalian".

Avem câteva indicii despre existența unui „Malalas Continuatus". Tzetzes nu pune un „Ioan de Antiochia", după toată evidența, un Malalas, ca urmare, după Georgios Monachus? De ce din această συνέχεια a „cronicii cu portrete de împărați" nu ne-au rămas decât două fragmente, Διήγησις a lui Dujčev și cele 28 pagini din Scriptor incertus? Foarte probabil fiindcă compilatorii de cronici au preferat acestui Malalas Continuatus pe Theophanes, care scria aproape la aceeași dată.

[107] Acesta fusese rechemat din exilul său de către Irene. După biograful lui Theodor, incursiunile arabilor sub Harun îl siliseră pe Theodor a se refugia, împreună cu tovarășii săi, la Constantinopol. Ei se stabiliră atunci, în număr de 700, lângă Poarta de Aur, în clădirile vechii mănăstiri a lui Studios, fondată în 463 de patriciul Studios și rămasă, din cauza persecuțiilor iconoclaste, aproape pustie. Aici ajung ei o forță pentru Biserică, exercitând în afacerile ei o influență din cele mai mari.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În anul 812 reluă tratativele cu Carol cel Mare, care restitui, printr-un tratat, Veneția, obținând recunoașterea titlului de împărat de către bizantini, împăratul de la Constantinopol rămânând βασιλεὺς Ῥωμαίων.

Împotriva *bulgarilor*, care își continuau jafurile în provinciile de lângă Constantinopol, Michail Rangabé se arătă cu totul incapabil. În 812, Krum se ridicase iarăși, răspândind ruina și groaza în Thracia. Cele mai însemnate orașe – Develtos, Anchialos, Mesembria – cad în mâinile lui. Primejdia se apropia de Constantinopol. Michail e sfătuit să o înfrunte. El își concentrează atunci, în primăvara anului 813, numeroasele sale trupe, adunate din toate themele, până la paznicii clisurilor din depărtatele provincii ale Asiei. În fruntea acestei armate numeroase, împăratul ieșea, cu mare pompă, din Constantinopol, ca să-i întâmpine pe dușmani. Basilissa Procopia îl petrecea până afară din oraș, împărțind bani și daruri strategilor. Aproape de Adrianopol, la *Bersinikia* (Versinikia), cele două oști dușmane se ciocniră, în ziua de 22 iunie și, la prima izbire, bulgarii începură a se clătina. Dar, fie o defecțiune, fie o panică făcu ca o parte din trupele bizantine să fugă din luptă și bulgarii ies biruitori. Oastea se risipește și împăratul scapă la Arcadiopolis, de unde se întoarce, deprimat, în Capitală, lăsându-l în urma lui pe Leon, strategul themei Orientului [Anatolikon], ca să refacă oștirea și să se împotrivească barbarilor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Krum, în anul de după moartea lui Nikephoros, năvăli cu o armată mare în imperiu și luă orașul *Develtos*. Michail iese în fruntea oștilor, să i se împotrivească, însoțit de Procopia. Dar armata arătă mare nemulțumire văzând curtea unei femei și împăratul se întoarse de la Tzurulon înapoi (Finlay, *History*). Hanul bulgar, încurajat de această dezordine, reuși să ia *Anchialos* și alte cetăți din Thracia. El oferi pacea lui Michail pe baza tratatului încheiat de Theodosius al III-lea cu Cormisoș, înainte de biruințele iconoclaștilor. Între condiții însă era și aceea de a i *se preda toți refugiații și dezertorii, care în mare parte erau creștini*[117]. Împăratul examină aceste condiții într-o adunare, în care mulți erau de părere să se accepte, asigurându-se pacea cu barbarul. Dar Theoktistos, maestrul palatului, și mai ales Theodor Studitul se opuseră cu hotărâre. Ei declarară că ar fi o pată pe Imperiul roman o asemenea faptă. Studitul adăugă că ar fi un act de impietate să se dea în mâinile păgânilor creștinii, citând din *Evanghelia lui Ioan*, VI, 37: *Tot ce mi-a dat tatăl meu, va veni la mine, și cine vine la mine, nu îl voi arunca afară*. Împăratul, din motive de pietate, se alătură la părerea Studitului. Krum continuă ostilitățile, cuceri *Mesembria* (noiembrie 812), luând o mare pradă, orașul fiind mare centru comercial.

În primăvara anului 813, Michail iese în funtea unei mari oștiri, însoțit de Procopia până la apeduct. La *Bersinikia* stătură față în față cele două oști, până ce *Aplakes* la una din aripi, soldații fiind nerăbdători, hotărî a ataca și-l înștiință pe împărat să-l ajute, căci vor birui. La început bizantinii au succes, apoi panica

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

intră în armată, o parte se retrase[148]. Se pare, după unii istoriografi, că Leon Armeanul, care urmărea gândul de a uzurpa tronul, își retrase armata, provocând dezastrul.

Dar împrejurarea era prielnică pentru o răsturnare a domniei ce se dovedise atât de neputincioasă. Leon răscoală soldații împotriva Împăratului, vine asupra Capitalei și se încoronează pe 11 iulie 813 la Sfânta Sofia. Michail I Rangabé se resemnează a abdica și este silit a se retrage, cu copiii săi, călugărindu-se toți, în insula Prote (Proti).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

B.
[A DOUA PRIGONIRE A ICOANELOR. RESTABILIREA LOR DEFINITIVĂ]

1. Leon al V-lea Armeanul (813-820)

Leon al V-lea Armeanul (813-820), era de fel din Armenia, om energic, îndrăzneț și pervers. El venea în fruntea imperiului în împrejurările cele mai critice.

Șase zile numai după încoronarea sa, Krum, care îl lăsase pe fratele său să împresoare orașul Adrianopol, apăru la porțile Bizanțului. De pe înălțimea zidurilor, bizantinii asistară atunci la o curioasă priveliște. În fața Porții-de-Aur, sălbaticul han făcu, după obicei, jertfă, omorând oameni și o mulțime de animale. Coborând apoi la mare, el își muie picioarele în apă, se îmbăie, stropindu-și gloatele ce-l aclamau furtunos, trecu apoi prin mijlocul curtezanelor sale, adorat și slăvit. Nimeni nu îndrăzni să arunce de pe ziduri o săgeată. Apoi hanul împresoară orașul, trăgând un val împrejurul său și prădă locurile învecinate. Văzând că-și pierde vremea, propuse pacea, în schimbul unui tribut de aur, de stofe scumpe și de fecioare alese.

Leon ținu atunci sfat cu demnitarii. Cumpărarea păcii era de multă vreme un mijloc întrebuințat de diplomația bizantină; viclenia era însă o armă tot atât de prețuită. Leon se hotărî pentru aceasta. Barbarul trebuia suprimat cu orice chip. El îi propuse atunci să poftească, însoțit de câțiva slujitori, fără arme, la țărm, unde împăratul va veni de asemenea, ca să se înțe-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

leagă. În acelaşi timp, trei inşi înarmaţi erau ascunşi într-o casă din apropiere, ca, la un semn, să se năpustească asupra hanului şi să-l ucidă. Întâlnirea are loc a doua zi, afară din oraş, în regiunea Blachernae (spre partea externă a Cornului de Aur). Hanul veni acolo însoţit de cancelarul său, de un grec fugit la bulgari şi căsătorit cu sora lui Krum şi de fiul acestuia. În curând sosi cu o barcă şi împăratul. Hanul descălecase, încredinţând calul, cu şaua pe dânsul şi cu frâul în gură, nepotului său ce-l însoţea şi se aşezase pe pământ. Pe când stăteau de vorbă, unul dintre însoţitorii lui Leon făcu semn, descoperindu-şi capul. Dar Krum observă gestul şi sări, ca o nălucă, pe cal, pornind în galop. Cei înarmaţi ieşiseră din ascunzătoarea lor, pornind în goană după han şi slobozind asupra lui săgeţi, în timp ce mulţimea de pe ziduri striga puternic: σταυρὸς ἐνίκησεν! Dar Krum ajunse neatins la ai săi. Unul din însoţitorii său, cancelarul, fusese ucis, iar ceilalţi doi prinşi vii.

Hanul se răzbună cumplit. El începu a doua zi pârjolul. Bisericile, mănăstirile de dincolo de zidurile oraşului, palatele şi casele fură prefăcute în cenuşă. La Sf. Mamas nimiciră de asemenea palatele, sfărâmară coloanele, luând cu dânşii statuile de metal ori plumbul, şi măcelărind populaţia[108]. Ei prădară apoi oraşele, emporiile de pe ţărmul Propontidei. La Selymbria dărâmară la pământ castrul, arseră bisericile şi

[108] E vorba de Sf. Mamas din Bosfor, nu de cel τοῦ Ξυλοκέρκου, de la poarta Xilokerkos, v. J. Pargoire, *Les Saint-Mamas de Constantinopole*, în „Bulletin de l'Inst. Archéol. russe à Constantinople", IX, fasc. 1-2, Sofia, 1904.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

casele. Acelaşi lucru la Daonium, iar la Herakleia, neputând lua cetatea, arseră toate casele din port şi de la margini. Pârjolul atinse apoi Rhaedestum, Aprum, până în regiunea Ganos. Până la Adrianopol, bulgarii lăsară în urma lor un imens pustiu. Înconjură în fine şi acel oraş, lovindu-l cu maşini de asediu. Locuitorii istoviţi, înfometaţi, predară cetatea şi, cu dânsa, o pradă imensă căzu în mâinile barbarilor. Populaţia fu târâtă în captivitate, dincolo de Dunăre, circa 10.000 de oameni, εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ[109].

În timpul iernii, apele fiind scăzute, bulgarii vin din nou, prădând îngrozitor. 50.000 de captivi fură târâţi în ţinuturile lor. Krum hotărâse a da, în primăvara anului 814, o lovitură energică. El făcuse pregătiri uriaşe, adunase la Arcadiopolis 30.000 de oameni şi-şi asigurase ajutorul arabilor. Slavii din Thracia încă se ridicau cu dânsul. Când totul era gata, cruntul han bulgar căzu ucis de o mână nevăzută, la 13 aprilie 814.

Leon al V-lea, care fusese înştiinţat de aceste uriaşe pregătiri ale lui Krum, luase toate măsurile, ca să poată rezista. Aşteptându-se la atac în părţile de la Blachernae, punctul cel mai slab al fortificaţiei oraşului, el pusese să se ridice acolo încă un zid şi-şi adunase oştire. Acum, folosindu-se de prilejul morţii lui Krum, porni (814) asupra bulgarilor. El izbuteşte a-i zdrobi într-o luptă sângeroasă lângă Mesembria şi a încheia cu Omurtag, fiul şi urmaşul lui Krum, o pace de 30 de ani. Colina de pe care îi surprinse pe bulgari în lagăr şi-i măcelări (Theophanes Cont.) dobândi numele de „Colina lui Leon" (ὁ βουνὸς Λέοντος).

---

[109] Scriptor incertus, *Historia de Leone Bardae Armenii filio* (Bonn), p. 145, 23.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În răsărit, Leon apără cu succes frontierele împotriva abbasizilor; iar în Apus el își asigură posesiunile amenințate de pirații spanioli prin alianța sa cu aglabiții din Africa.

Când împrejurările externe îi îngăduiră, Leon își întoarse privirile înăuntru, redeschizând spinoasa *problemă a icoanelor*, care tulburase atâta capitala mai înainte. Învins la 787, partidul iconoclast nu dezarmă, nenorocirile politice suferite de avarul Nikephoros, de slabul Michail fură un pretext de-a striga contra iconolatriei acestor împărați. În 812, o conspirație se urzise pentru a-l aduce pe tron pe unul din frații orbiți ai lui Leon al IV-lea. În 813, nemulțumiții organizaseră o manifestare la mormântul lui Constantin al V-lea. Sub înrâurirea armatei și a câtorva demnitari influenți, partizani ai iconoclasmului, Leon al V-lea se hotărî a interveni, pentru a readuce Biserica sub autoritatea puterii civile – partidul religios ajunsese, cum am văzut, foarte puternic sub Michail Rangabé. Instrumentul lui Leon fu un lector Ioan Morocharzanios, supranumit *Hylilas*, pe evreiește „ajutorul Diavolului" și Lekanomantis (vrăjitorul). Acesta adună materialul împotriva cultului icoanelor. O discuție lungă urmă între cele două partide, puse la luptă de basileu. Alături de patriarhul Nikephoros, Theodor Studitul[50] se distingea între apărătorii icoanelor. El îndrăzni a-i tăgădui împăratului amestecul în afacerile Bisericii. Lui i s-a încredințat Statul, – susținea Studitul – σοὶ μὲν γὰρ ἡ τῆς πολιτείας κατάστασις καὶ ἡ τοῦ στρατοῦ ἐπιστεύθη, iar nu Biserica. Apostolul zice: „Dumnezeu a pus în Biserica sa mai întâi pe apostoli, apoi pe pro-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

feți, apoi pe Evangheliști, dar niciodată nu-i pomenește de împărați". Numai ei au a decide prin urmare în materie de dogme și credință. „Îngrijește-te prin urmare de acestea – zicea Studitul – și lasă Biserica în ortodoxie!" Studitul mergea până acolo încât, în lumea sa ortodoxă, nu cunoștea autoritate mai înaltă decât a papei, Biserica Romei fiind întâia biserică a lui Dumnezeu, ca una în care cel dintâi a stat Apostolul Petru – ἧς Πέτρος πρωτόθρονος.

Nikephoros patriarhul e ridicat într-o noapte din Patriarcheion și aruncat în mijlocul pieții, de unde e pus apoi într-o barcă și trecut peste strâmtoare, la Chrysopolis. A doua zi, Leon pretinde că patriarhul a fugit din Scaun și atunci în fruntea Bisericii fu ridicat, la 1 aprilie 815, *Teodotos Melissenos*, zis *Cassiteras*, un devotat al său, care avea rangul de spatharocandidat. Studitul fu surghiunit și el în Bithynia, iar alt apărător al icoanelor, Euthymios, mitropolit de Sardes, fu ucis sub lovituri. Leon Armeanul adună apoi în acest an (*815*), după Paști, un *Sinod la Sfânta Sofia*, prezidat de noul patriarh și de fiul împăratului, Symbatios Constantin. Se proclamară iarăși principiile sinodului din Hieria, care opreau cultul icoanelor.

Hotărârile sinodului iconoclast din 815 au fost studiate de către D. Serruys, *Les actes du concile iconoclaste de 815* („Mélanges d'archéologie et d'histoire", Roma, 1903). Serruys a extras din scrierile patriarhului Nikephoros aceste hotărâri și le-a analizat. Mai apoi însă Ostrogorsky s-a ocupat de chestiunea inconoclasmului, în *Studien zur Gesch. des byzant. Bilderstreites*, în „Hist. Untersuchungen", Breslau 1929, și el arată că Serruys n-a cunoscut decât un manuscris în această privință, *Cod. graecus* nr. 1250, din Biblioteca Națională a Franței, din care el a extras deciziile si-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nodului iconoclast și de aceea ele n-au valoare, căci mai e un manuscris, *Cod. Coislinianus* 93, pe care nu l-a folosit. Amândouă au lacune, dar Coisl. a fost modelul celuilalt. Întrebuințându-le pe amândouă, Ostrogorsky ne dă textul mai complet al acelor decizii, din care el scoate alte concluzii.

Ioan Grammaticus (Hylilas) a fost însărcinat de împărat a aduna materialul pentru combaterea icoanelor. În dec. 814, totul era gata și rezultatul acestei cercetări a fost prezentat patriarhului Nikephoros. Acesta nu s-a lăsat convins. Regestele publicate de părintele Grumel [„Les regestes des actes du Patriarchat de Constantinople", t. I, fasc. II] au înregistrat silințele patriarhului de a-l abate pe împărat de la erezia lui: *angajamentul pe care și-l lua împreună cu episcopii și călugării* adunați la Patriarhie, de a rezista până la moarte furtunii iconoclaste, [Grumel, n. 391], în dec. 814, puțin înainte de Crăciun. La aceeași dată se plasează *Mesajul către împărat*, nr. 394, rugându-l a nu tulbura biserica pe care părinții au întărit-o în credință și au curățit-o de erezii. Patriarhul oferă demisia sa, numai credința să fie mântuită. Mai sunt de menționat: *o scrisoare către împărăteasa Theodosia* pentru a-l întoarce pe suveran de la războiul împotriva icoanelor [nr. 395]; *scrisoarea către Eutychianus* [nr. 397] primul secretar imperial, amenințându-l cu pedepse divine, dacă va persista în sentimentele sale ostile bisericii ș.a.

În fine, *la începutul lui martie 815 se situează scrisoarea de abdicare adresată împăratului* (nr. 401).

Când împăratul a văzut că nu-l poate convinge, l-a ridicat într-o noapte din palatul Patriarhiei și l-a deportat în Asia. La *1 aprilie 815* a fost pus patriarh *Theodotos Melissenos* (zis Kassiteras), fiul patriciului Michail și al unei surori a soției a treia a lui Constantin al V-lea, unul din familie spre a se putea sprijini pe dânsul. Îndată după Paști, un *sinod* e adunat *la Sfânta Sofia*, prezidat de noul patriarh. El n-a făcut decât să confirme hotărârile sinodului de la Hieria, ale primului sinod iconoclast din 754, și să le condamne pe cele ale sinodului din 787, care restaurase cultul icoanelor. *El condamnă de asemenea confecțiunea icoanelor, fără a le numi totuși idoli.*

S-a crezut că acest al II-lea sinod iconoclast a arătat față de cel dintâi *mai multă moderațiune*, Ostrogorsky arată însă că nu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

e adevărat. Mișcarea iconoclastă sub Leon al V-lea (ca și aceea de sub Theophilos) n-a fost mai tolerantă decât cea de sub Leon al III-lea și Constantin al V-lea, *„e numai mai săracă de spirit"*, afirmă Ostrogorsky.

Idei noi n-a adus iconoclasmul acum. S-a mulțumit a repeta vechile teze ale doctrinei.

S-a păstrat o scrisoare a urmașului lui Leon V, a lui *Michail al II-lea către Ludovic cel Pios*. Într-însa împăratul raportează regelui german că sinodul din 1815 a prescris numai ca icoanele să se atârne în biserici mai sus, astfel încât credincioșii să fie împiedicați a le venera prin proskynesis. Această comunicare e însă contrazisă de hotărârile sinodului iconoclast, refăcute de Ostrogorsky.

În ce-l privește pe Michail al II-lea, atitudinea sa în această chestiune a fost cam indiferentă și sistemul iconoclast a păstrat în domnia sa preponderența.

Studiții opuseră o mare împotrivire și ei suferiră rigorile lui Leon. Fură împrăștiați, Theodor Studitul exilat în Asia. Din exilul său, el exercită însă o mare influență asupra spiritelor, scriind tuturor și îmbărbătându-i. În scrisoarea către *papa Paul I* nu se sfia a afirma că aceasta e întâia autoritate bisericească, pentru că biserica Romei e cea dintâi, ca una în care a stat apostolul Petru.

După sinodul din 815, se dezlănțui prigonirea împotriva icoanelor, care fură arse și sfărâmate pretutindeni. Vasele, odoarele cu chipuri sfinte fură de asemenea distruse. Recalcitranții fură pedepsiți, exilați, smulgându-li-se uneori limba, pentru ca să nu mai protesteze. Leon dezlănțui în sfârșit în imperiu vechea urgie iconoclastă și el fu socotit ca un „alt Antichrist", ἄλλος Ἀντίχριστος. Leon al V-lea era un bun administrator. Încercase a purifica administrația și a pune capăt corupției judecătorilor, a face să domnească o bună justiție. Dușmanii săi recunosc aceste merite. Asprimile cu care pedepsea abuzurile din administrație,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mutilându-i pe vinovați, treziră nemulțumirea generală. Leon făcuse impresia unui om crunt. Lumea căuta un mântuitor. Privirile tuturor se îndreptară spre Michail, care se bucura de mare vază.

Aceasta trezi împotriva sa nemulțumiri, de care știu să profite *Michail din Amorion, comes excubitorum*, un om dotat cu multă energie. Împăratul, bănuind conspirația ce se urzea în ascuns, pentru a fi răsturnat, îl închise și, amânând, la intervenția soției sale, execuția (aceasta avusese scrupule religioase, căci era în ajunul Nașterii Mântuitorului), le dădu timp conjuraților să-și traducă în faptă lovitura.

Preoții care făceau rugăciunile în capela Palatului nu locuiau înăuntru. Ei veneau, la a treia veghe a nopții, pe Poarta de Fildeș. Conjurații, cu arme pe sub haine, se amestecară în noaptea de Crăciun cu dânșii, neobservați, îmbrăcați în haine de preoți. Ei se ascund în capelă și când împăratul veni, după obicei – căci el lua parte la cântările bisericești, având o voce frumoasă – se aruncară asupră-i. Leon se refugie în altar și fură o cruce; cum era voinic, se încinse o luptă strașnică între dânsul și conjurați, care, lovindu-l din toate părțile, îl doborâră, tăindu-i capul în sfântul lăcaș.

Bizanțul pierdea prin el un șef energic și un administrator de mâna întâi. O recunoscură chiar dușmanii „ereticului". Și cel mai mare omagiu ce se aduse memoriei sale fură cuvintele unui adversar, ale patriarhului Nikephoros, cel depus de dânsul mai înainte. Acesta, auzind vestea asasinării lui Leon al V-lea, exclamă: „Imperiul a pierdut un mare sprijin, deși nelegiuit."

Asasinii l-au scos pe Michail din închisoare. Cu picioarele în cătușe – cheia se afla în sânul lui Leon – el

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

urcă tronul imperial şi e aclamat de oficiali ca basileus. La amiază, vestea se răspândi în tot oraşul. Michail, după ce-şi sfărâmă cătuşele cu ciocanul, merse în biserica Sfânta Sofia, „fără a-şi spăla măcar mâinile" – scrie un cronicar pios, „fără nici o teamă de Dumnezeu", pentru a fi încoronat de patriarh.

2. Michail al II-lea din Amorion (820-829)

Michail al II-lea din Amorion (820-829), zis „Bâlbâitul", ὁ Τραυλός, din pricina unui defect de pronunţie, e întemeietorul noii dinastii numite frigiene. Cu această schimbare de tron imperiul n-a câştigat nimic.

În *chestiunea religioasă*, Michail al II-lea avu o politică de mijloc. El nu răspunse speranţelor pe care ortodocşii şi le puneau într-însul. Dacă exilaţii putură să se întoarcă şi porţile închisorilor se deschiseră, el nu permise să se ridice iarăşi icoanele.

Domnia sa nu fu netulburată. Revoluţia care-l condusese în fruntea imperiului fusese, după aceea a lui Leon al V-lea, un exemplu primejdios. Ea trezi acum ambiţia altui uzurpator, de origine slavă după unul din părinţi, *generalul Thoma*, tovarăşul de arme de odinioară al lui Leon şi al lui Michail. Foarte iubit de soldaţi, el începuse a se mişca, încă de la sfârşitul domniei lui Leon, în Asia Mică. Acum mişcarea ia proporţii. Sprijinită de arabi, revoluţia aceasta luă un caracter social foarte primejdios. Thoma fu încoronat la Antiochia cu permisiunea lui Al-Mamun, de către patriarhul Iob. Populaţia Asiei Mici trecu de partea sa. Dar două încercări ale sale de a lua, cu ajutorul flotei, Constantinopolul (în decembrie 821 şi în primăvara

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui 822) rămaseră zadarnice. El fu bătut după aceea, în Thracia, de bulgari, care veniseră în ajutorul lui Michail al II-lea. Hanul Omurtag sau Mortagon veni în câmpia aflată la est de Herakleia. Thoma fu nevoit să ridice asediul pentru a-l întâmpina. Bătălia fiind nedecisă, Omurtag s-a retras cu prada (Theoph. Cont., p. 64-66). Thoma a rămas la vest de Constantinopol. Armatele imperiului, comandate de Olbianos şi Katakylas, îl bat. (Cont. 67). Thoma fu nevoit să se închidă în Arcadiupolis, pe când fiul său Anastasios era în Bizya. Michail asedie oraşul, care, înfometat fiind, îl predă pe Thoma în mâinile sale în octombrie 823 şi rebelul fu executat în chip crud[109]. O conspiraţie la Vizya îl predă şi pe Anastasios, care avu aceeaşi soartă[110].

A. Vasiliev consideră această revoltă a lui Thoma ca unul din episoadele cele mai interesante ale istoriei relaţiilor arabo-bizantine de la începutul sec. al IX-lea. Organizată în Asia Mică, ea luă proporţiile unui război civil, care zgudui domnia lui Michail al II-lea mai bine de doi ani. Vasiliev socoate faptul foarte important din punct de vedere politic, religios şi social.

Din punct de vedere politic, pentru că Thoma reuşi a ridica toată Asia Mică. Singure themele de *Opsikion* şi *Armeniakon* (Vasiliev, *Hist. de l'emp. byz.*, p. 361-362). rămaseră credincioase împăratului (Cont., 53-54). Izvoarele bizantine ne arată asociindu-se la revoltă diferite naţionalităţi din Asia Mică: *perşi, armeni, iberi, zichi, kabiri* (Cont., 55). Califul îl ajută, *Al-Mamun* făcu o alianţă cu dânsul, ajutându-l a doborî pe Michail, primind în schimb unele teritorii la frontiera bizantină. Cu concursul său, Thoma se încoronă împărat la Antiochia.

---

[109] V. asupra acestor răscoale, cu mari consecinţe pentru imperiu (pierderea Cretei şi a Siciliei a fost urmarea ei), A.A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes, t. I, La dynastie d'Amorium (820-867)*, ed. francaise par. Grégoire et M. Canard, Bruxelles, 1935, p. 22-49.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Din punct de vedere *religios*, Thoma exploată nemulțumirile populației împotriva revenirii iconoclaste. El venea ca partizan al icoanelor, se vedea chiar ca fiul Irenei, Constantin al VI-lea, care restaurase cultul.

În fine, din punct de vedere *social*, este important prin câștigarea claselor de jos, care voiau să-și amelioreze soarta, ridicându-se contra apăsătorilor latifundiari. *Theophanes Continuatus* socotește mișcarea ca o ridicare a *sclavilor contra* stăpânilor. (Cont., 53).

Aceste lupte interne îi încurajară pe *arabi*, care se aruncară energic asupra Imperiului. Nu cei ai califatului din Bagdad, unde, după moartea lui Harun, grele războaie interne asigurau Imperiul din acea parte; primejdia venea acum din Apus. Am văzut că, în urma ridicării Abbasizilor, în Orient, alte două state, independente, arabo-berbere, se născuseră în Africa și Spania. Îndrăznețul omeiad *Abd er Rahman*, care scăpase din nimicirea familiei sale, trecuse în Spania, întemeind acolo stăpânirea omeiadă *de Cordoba*. În Africa, la începutul veacului al IX-lea, *aglabiții* puseseră temeliile unui nou stat neatârnat, în Kairuan și Tunis. Aceștia atacă Imperiul bizantin sub Michail al II-lea. Împrejurări noi îi aduseseră apoi pe arabi în apele Egeei și în Sicilia.

În Spania se întâmplase o revoluție, la începutul veacului al IX-lea, împotriva califului de Cordoba, Hakam. Rebelii, neizbutind, au trebuit să se expatrieze. Sub conducerea lui *Abu-Hafs-Omar*, arabii aceștia andaluzici se așezară în Egipt, luând Alexandria (816), de unde amenințară, în 823, insula *Creta*, pe care, alungați din Egipt, *o cuceriră definitiv în 826* (după unii savanți, în 828). Pentru a o stăpâni, Omar clădi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

noua capitală arabă *Khandaq* („cetate")[111], de unde-şi luă însă mai târziu, în perioada veneţiană, numele cunoscut de *Candia*. Aşezarea acestor piraţi în Creta fu o plagă pentru insulele Mării Egee şi pentru oraşele de coastă. Bizantinii fură nevoiţi a da toată atenţia flotei lor, pentru a putea înfrunta primejdia aceasta apropiată. Până la mijlocul veacului al X-lea, stăpâniră urmaşii lui Omar, neatârnaţi, în marea insulă greacă. Ceea ce complică situaţia, în vremea lui Michail al II-lea, fură atacurile pe care şi aglabiţii încep a le îndrepta împotriva Siciliei şi Italiei sudice.

În Spania, sub domnia omeiadului *Al-Hakam* (796-822), populaţia, revoltată adesea de savanţii specializaţi în ritualul religios şi în drept (*fuqaba*), întreprinse o serie de revolte contra califului. În mai multe rânduri, masacre mari se întâmplară la Toledo şi Cordoba. În urma unui asemenea masacru, în oraşul Cordoba, în 814, Hakam dădu ordin celor ce au rămas ca în patru zile să părăsească ţinutul.

Atunci, 15.000 locuitori au trecut în Africa, unde în 816 cuceresc Alexandria, punând în fruntea lor pe *Abu-Hafs Omar Ibn-Suaib*.

În 825, Al-Mamun trimite în Egipt, unde se afla şi un rebel, pe Ibn-Tahir să facă ordine. În 827, spaniolii fac o convenţie cu el, ca să-i lase a pleca într-un ţinut grec.

Creta le era cunoscută. *În 827 sau 828* ei vin în insulă, cu 40 de corăbii. Nu întâlniră, se pare, rezistenţă. Populaţia, poate nemulţumită de vexaţiunile religioase şi abuzurile administrative, îi primi ca pe un rău mai mic. Construiră o fortăreaţă puternică, pe

[111] Theoph. Cont. p. 76: **καὶ χάρακα ἐν ταύτῃ καταπήξαντες, ἔνθα καὶ νῦν λαθὼν τὴν ἐπωνυμίαν ὁ τόπος σώζει τὴν προσηγορίαν, Χάνδαξ ὀνομαζόμενος.**

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care o înconjurară cu șanț adânc, de unde primi numele de *al-Khandaq* („șanț"), de unde numele modern Candia.

Michail făcu mai multe expediții pentru a o recuceri, dar toate încercările fură zadarnice. Până la Nikephoros Phokas, ei rămaseră stăpâni pustiind insulele și orașele de coastă[112].

Atacurile arabe în Sicilia sunt în legătură cu o revoltă militară: unul din comandanții militari ai insulei, *Euphemios*, se ridică, în 826/827, împotriva împăratului. Motivele acestei răscoale, așa cum sunt înregistrate de izvoarele grecești și latine, au o culoare romantică: iubirea lui Euphemios pentru o nonă, cu numele *Homoniza*. Împăratul a trimis un strateg cu ordinul de a-l pedepsi pentru fapta sa. Euphemios se împotrivește cu armele, iar în lupta ce avu loc el rămâne biruitor, iar strategul trimis, Constantin, e ucis. Rebelul se proclamă apoi împărat. Unul dintre guvernatorii săi, *Palata* sau *Balata* (în care Amari vede un *curopalates*) trece de partea împăratului, și Euphemios se vede nevoit a recurge la ajutor străin: el cere sprijinul emirului aglabit de Kairuan, *Ziyadat-Allah*. Acesta îl trimite pe Quadi *Asad*, care trece, cu trupele sale, marea, se unește cu flota lui Euphemios (14 iunie 827). Arabii cuceresc *Mazara*, asediază apoi Siracuza, care însă rezistă. O epidemie izbucnește în lagărul arab în martie 828 și Asad cade victimă acestei epidemii. Arabii îl aleg ca șef pe *Mohammed ibn-Abi'l Àawari*. Trupe bizantine sunt trimise asupra lor, și ei pătrunzând în interiorul insulei, iau *Mineo*. Castrogiovanni, fiind atacat, rezistă. Locuitorii orașului se prefac a trata cu Euphemios, și, la o întrevedere, doi dintre dânșii îl ucid (Cont., 82-83).

Mazara și Mineo rămân în mâinile arabilor. Acesta e începutul cuceririi, căci în câteva decenii mai pe urmă, una câte una, cetățile insulei vor cădea în stăpânirea arabilor.

Răscoala lui Euphemios a provocat instalarea arabilor în Sicilia. Un învățat italian, *Gabotto*[113], a prezentat această răscoală ca pe o încercare de a reface în Italia un imperiu roman și pe Eu-

[112] A.A. Vasiliev, *Byz. et les Arabes*, ed. franceză, Bruxelles, 1935, p. 49-61.

[113] *Eufemio e il movimento separatista nell'Italia bizantina*, Torino, 1890.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

phemios ca pe un erou național. Cum observă Vasiliev (*Byzance et les Arabes*), izvoarele nu permit să se dea faptului această interpretare: ele ne arată că avem a face cu o simplă răscoală, cum au fost atâtea, în cursul istoriei bizantine.

3. Theophilos (829-842)

În octombrie 829, Michail al II-lea muri, (înmormântat la Sf. Apostoli), lăsând conducerea imperiului fiului său Theophilos, pe care îl asociase la tron de la începutul domniei (821).

Noul împărat *primise o foarte bună educație*, de care se îngrijise vestitul *Ioan Grammatikos*, unul dintre cei mai învățați oameni ai timpului. Theophilos fu un iubitor al artelor, un iubitor al pompei și prestigiului imperial și avu un mare simț al justiției. Istoria ne-a înregistrat silințele lui de a face să domnească dreptatea printre supușii săi. O mulțime de anecdote se povestesc în privința aceasta. Continuatorul lui Theophanes ni le-a transmis și ne înfățișează astfel unul din caracterele cele mai izbitoare cu care împăratul a rămas în memoria posterității.

Theophilos obișnuia să străbată călare străzile Constantinopolului o dată pe săptămână, în vizita pe care o făcea la biserica Fecioarei din Blachernae. El primea atunci, în drum, plângerile tuturor celor care aveau ceva de reclamat.

Cel dintâi act al său de justiție a fost o lecție dată curtenilor primejdioși, care de atâtea ori erau gata să conspire împotriva Tronului. El a adunat senatul și, arătând candelabrul ciuntit la asasinarea lui Leon al V-lea, a întrebat adunarea dacă legile imperiului și jus-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ția divină nu cer să fie pedepsiți oamenii care au comis îndoitul sacrilegiu al uciderii împăratului lor și al vărsării sângelui său dinaintea altarului. Unii din senatori au opinat că, pentru a se înlătura urgia Cerului, trebuie să se condamne la moarte trădătorii. Theophilos a poruncit îndată prefectului orașului să-i aresteze pe cei vinovați de asasinarea lui Leon și să-i supună la cercetare. Ei fură executați în Hippodrom, cu toate protestele lor împotriva sentinței nedrepte, din moment ce fapta lor fusese ratificată și iertată de împăratul Michail al II-lea (Leo Grammaticus).

Alte exemplificări arată severitatea împăratului în privința dreptății. O văduvă săracă se plânse contra lui Petronas, cumnatul împăratului, un ofițer de talent și curaj, că, violând legea, își ridicase o casă înaltă alături de căsuța ei, luându-i toată lumina și aerul și făcând-o nelocuibilă. Împăratul dădu ordin să se repare nedreptatea și când văzu că ordinul său nu s-a executat, porunci să se dărâme casa lui Petronas la pământ și-l condamnă pe Petronas să fie bătut în public.

Altă dată, pe când trecea cortegiul imperial, o femeie se strecură printre gărzi și apucă de dârlogi calul pe care călărea împăratul, strigând acestuia: „E calul meu, împărate, dă-mi calul." Când soldații se repeziră s-o alunge, Theophilos strigă s-o lase în pace, iar femeii îi spuse să se ducă fără grijă, întrucât el are să-i facă dreptate. A doua zi, porunci să se întreprindă o cercetare și află că într-adevăr protostratorul imperial îi rechiziționase calul, un exemplar de rasă, dar nu i-l plătise. Împăratul îl pedepsi cu asprime și-i dădu femeii o mare sumă de bani despăgubire (Leo Grammaticus).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Împăratul se oprea adesea în piețe și controla prețul mărfurilor. Odată, nu se sfii să ia o măsură care o jigni pe însăși împărăteasa. (Continuatus ne povestește.) Erau dregători în serviciul familiei imperiale, care căutau un câștig în afaceri și, pentru a se sustrage taxelor vamale pe care alți negustori le plăteau, își asociau la comerțul lor un membru al familiei imperiale. Împărăteasa se asociase la una dintre aceste întreprinderi comerciale și, aflând, Theophilos, pe când corabia încărcată trase la țărm, în Cornul de Aur, dădu ordin să se ardă marfa, pentru că, zicea el, nu s-a auzit niciodată ca un împărat roman sau împărătească să facă negoț.

Toate aceste anecdote *se aseamănă cu cele povestite despre Harun-al-Rašid*, cum observă Finlay.

Theophilos[152] n-a fost unul dintre marii împărați bizantini, deși i-a plăcut să se înconjoare de toată strălucirea pompei, să împartă el însuși dreptatea supușilor și, asemenea lui Solomon, pe care și-l luase drept model, a avut gustul construcțiilor mărețe.

Talent militar n-a avut și războaiele sale au fost nenorocoase. În *Sicilia*, războiul început sub Michail al II-lea se continuă. Arabii africani cuceresc în 831 Messina, în 832, Panormos (Palermo). Imperiul era împiedicat de a interveni energic în Sicilia, din pricină că toată atenția sa se îndrepta atunci către Răsărit, unde se reluau luptele cu califatul de la Bagdad. Politica externă a lui Theophilos fu hotărâtă de aceste împrejurări. El căută să întrețină în Apus relații prietenești

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cu califatul de Cordoba şi cu Imperiul francilor (Ludovic cel Pios), în Răsărit cu chazarii, pentru care, spre a-i apăra de pecenegi, la cererea haganului, Petronas Kamateros ridică la Don (833) cetatea Sarkel[114].

La Bagdad stăpânea, de la 831, califul *Al Motasem, Mutasim*. Un prinţ persan din Chorasan, creştin, *Theophobos*, trecuse din cauza nesfârşitelor tulburări interne ale imperiului de Bagdad, cu trupele sale la bizantini. Numărul acestor mercenari perşi se urca la vreo 30.000 de oameni. Theophobos fu mai bucuros să susţină războiul cu arabii decât să-i predea pe fugari. El îl trată foarte bine pe Theophobos, care primi de soţie pe sora împăratului, Elena. Din această pricină, războiul între cele două state se reluă. Profitând de greutăţile interne ale lui Mutasim, împăratul fu cel care începu ostilităţile mai întâi. Theophobos şi generalul Manuel pătrund în imperiul arab, cuceresc în 837 *Samosata* şi *Zapetra* (Sozopetra). Se povestea mai târziu că era oraşul în care se născuse Mutasim, dar e vorba de o fabulă, destinată a face un paralelism cu Amorion, leagănul dinastiei frigiene. Furia califului nu mai cunoscu atunci margini. El îşi adună o armată, compusă în mare parte din mercenari turci şi se năpusti în 838 asupra Asiei Mici, înconjurând puternica cetate a

[114] V. Ch. Diehl, *La légende de l'empereur Théophile*, „Seminarium Kondakovianum", 4 (1931), 33 şi urm. În *Timarion*, una din numeroasele imitaţii bizantine ale lui Lucian (Nekyomantia), tema e coborârea acestuia în lumea morţilor; acolo el îl întâlneşte, între judecătorii celebri, şi pe creştinul Theophilos.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

imperiului, *Amorion*, oraşul de naştere al împăratului. Tot atunci distruse şi Ancyra, pe care o refăcu la 859 Michail al III-lea. Strategul Aetios apără cetatea Amorion cu o rară vitejie, timp de 55 de zile. În cele din urmă ea căzu, prin trădare, şi Mutasim se răzbună cumplit pentru dezastrul ce-l suferise la Zapetra. Locuitorii fură în mare număr măcelăriţi, alţii târâţi în robie şi oraşul dărâmat la pământ. În istoria religioasă a Bizanţului, de asediul cetăţii Amorion[53] se leagă povestea minunată „*Viaţa celor 42 de martiri din Amorion*", istorie a 42 de prizonieri de rang împreună cu Aetios, care refuzară a îmbrăţişa islamismul şi fură decapitaţi pe malul fluviului Tigris. Corpurile lor, aruncate în valuri, plutiră la suprafaţă şi fură adunate de creştini, care le înmormântară cu solemnitate. Martiriul lor e celebrat la 6 martie.

El nu merse însă mai departe şi războiul se purtă apoi la Eufrat. Mutasim se retrase, ducându-i cu sine pe Aetios şi 41 ofiţeri de seamă, ca prizonieri. După cinci ani, rezistând la toate presiunile de a îmbrăţişa islamismul, fură ucişi de Wathik, urmaşul lui Mutasim, în 845.

În politica externă, Theophilos a ştiut să apere hotarele cu energie, chiar dacă rezultatele obţinute de dânsul n-au fost încununate de succes.

Duşmanii săi cei mai mari erau arabii, care atacau acum şi în Apus. După moartea lui Harun Al Rašid, califatul trecuse prin mari zguduiri. *Al-Mamun* purtase un război de patru ani cu fratele său Amin, până să-şi asigure tronul. Biruinţa lui era triumful Khorasanului şi al elementului persan, ceea ce stârni nemulţumiri printre arabii propriu-zişi: aceasta fu cauza răscoalei lui *Nasr Ugaili*, duşman al perşilor. El teroriză 14 ani populaţia pe Eufrat.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Avu apoi o luptă îndârjită cu secta comunistă a *kurramiților*, conduși de persanul *Babek*. Lupta ținu 20 de ani. Toate acestea făcură ca imperiul să se bucure în Orient de o liniște relativă, până în 830, când Mamun trecu prin Mesopotamia, la *Tarsos*, centrul campaniei sale războinice, de unde trecu în Cappadocia, prădând și cucerind cetăți.

În 831, Theophilos răspunse trecând Taurus și masacrând populația arabă din Tarsos și Massisa. Triumf la Constantinopol. Alte armate intrau în nord-estul Cappadociei, bătând pe arabi și luând o mulțime de prizonieri. Intrare măreață în capitală.

Mamun porni cu război, cuceri fortărețe în Cappadocia. Theophilos îl trimise (începutul anului 832) ca sol de pace pe Ioan Grammaticus, dar acesta n-avu rezultat.

În 832, a treia campanie a lui Mamun cuceri *Lu'lu'a*, în Cappadocia. În 833, la 7 august, muri, tocmai când întreprindea altă campanie. La Podandos se îmbolnăvi de febră și muri.

În Sicilia, arabii reluaseră de asemenea ostilitățile. În anul 831 căzu Palermo, apoi Castrogiovanni. Theophilos trimise în Sicilia pe Alexios Muselè, ginerele său. Intrigile îl împiedicară pe acest general de merit să-și finalizeze acțiunea. Fu rechemat și, murindu-i până la întoarcerea sa soția, Maria, fu dizgrațiat, bunurile confiscate.

Mu'tasim urmă fratelui său. La început, avu dificultăți cu revolta lui Babek în Azerbaidjan. El extermină mare parte din perși și atunci unii din ei, vreo 15.000, fugiră în Bizanț, având-l în frunte pe *Nasar – Theophobos* la scriitorii bizantini – descendent din casa imperială persană. Fu căsătorit de Theophilos cu sora sa, făcut *patrikios*, așezat la Sinope. Numărul lor crescu până la 30.000 și fură auxiliari prețioși în timp. Theophobos îl servi cu credință pe împărat.

Mai târziu, califul fu provocat de Theophilos. Acesta, chemat în ajutor de Babek, care se afla blocat într-o fortăreață, intră în ținuturile arabe cu multă armată în 837. Zapetra (sud-vest de Melitene) e cucerită și arsă, populația ucisă și târâtă în captivitate. Mai târziu se povestea că aceasta era patria califului, o fabulă menită a face paralelism cu Amorion, patria dinastiei bizantine.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Mutasim, la această ştire, sări pe cal şi dădu semnalul campaniei. *Babek fu prins şi ucis la finele anului 837.*

La Amorion, pentru a răzbuna înfrângerea trecută, împăratul îl lăsase cu toate forţele pe Aetios, strategul themei Anatolikon, şi trimisese alte ajutoare cu Babutzikos şi Krateros. *Ankyra* fu distrusă, apoi Amorion. Aici avu loc un asediu, o rezistenţă eroică timp de trei zile, dar arabii intrară prin trădare. Avu loc un masacru al populaţiei, o parte fiind luaţi captivi. Amorion fu ars şi dărâmat la pământ. Aetios şi alţi 40 de şefi militari au fost luaţi de Mamun. Nevoind a trece la islamism, au fost ucişi în 845 (decapitaţi), trupurile lor fiind aruncate în Tigris; plutind pe apă, creştinii le scoaseră şi le înmormântară cu cinste, după cum relatează *Viaţa celor 42 martiri din Amorion.*

Catastrofa aceasta făcu o puternică impresie în imperiu. Theophilos trimise o ambasadă în Occident, căutând să-şi atragă ajutoare contra arabilor. Una, în toamna 839, la califul omeiad de Cordoba, Abd ar Rahman al II-lea. I-au oferit daruri bogate, cerând tratat de amiciţie şi căutând a-l instiga pentru a-şi revendica în Orient patrimoniul strămoşilor săi, omeiazii Siriei, despuiaţi de abbassizi. Un sol al său, poet de vază, Al Gazal, veni la curtea bizantină şi izvoarele arabe dau detalii interesante asupra primirii lui la Constantinopol, a recepţiei strălucite ce avu loc, a simpatiei lui pentru Theodora şi despre atenţiile acesteia pentru arabul spaniol[115].

Altă solie a lui Theophilos a fost trimisă la Ludovic cel Pios la Ingelheim (839), pentru a încheia pacea şi prietenia între ei, pentru a-l aduce pe acesta contra arabilor africani, dar Ludovic nu putu răspunde. În fine, alta avu loc în anul *839* la Veneţia, la Pietro Gradenigo, prin care ambasada îi conferea dogelui demnitatea de *spatharios* şi-i cerea corăbiile în lupta contra arabilor care ameninţau Italia meridională[116].

Avu relaţii bune cu *khazarii*, pentru care îl trimite pe generalul *Petronas* Kamateros să le ridice pe Don cetatea *Sarkel*, spre a-i apăra de pecenegi. Cu această ocazie, generalul îi spuse

---

[115] V. *Lévi-Provençal, Un échange d'ambassade entre Cordoue et Byzance au IX-e s.*, Byzantion XII (1937), 1-24.

[116] V. Dölger, *Regesten*, I, nr. 437, p. 53).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

împăratului că dacă vrea să stăpânească *Chersonul*, trebuie să pună acolo un strateg. Împăratul se convinse (înainte cetatea era condusă autonom, adică de un *proteuon* și un senat) și de atunci *Chersonul deveni o themă* a imperiului. Theophilos îl trimise pe *Petronas* ca strategos. Ordinul către proteuon și locuitori, dat în anul 837[117], punea în vedere că strategul Petronas va exercita acolo puterile imperiale.

Împăratul *se îngriji de organizarea defensivă a imperiului*. În Asia Mică adăugă *două theme*[511] noi: *Paphlagonia* și *Chaldia*, precum și o serie de *clisuri* în părțile muntelui Taurus, contra arabilor (Seleucia, Charsianos, Cappadocia), *ducatul Koloneia*.

Politica religioasă. Educat de Hylilas, Theophilos nu putea fi decât un iconoclast și se crede că un *sinod s-a adunat la Blachernae*, în 837, după ridicarea lui Ioan (Morocharzanios) la patriarhat, și acest sinod a aruncat anathema asupra celor care se închină la icoane. Dar textele contemporane nu-l semnalează, încât, cum observă Grumel[118], acest sinod nu e sigur. Ceea ce știm însă e că Theophilos a interzis cultul și confecționarea icoanelor, iar izvoarele ne înregistrează prigonirea călugărilor care nu s-au supus. Călugărul Lazăr, frații palestinieni Theodor și Theophanes, cărora le imprimă versuri injurioase pe frunte, de aceea în scrierile hagiografice fură numiți Γραπτοί, constituie exemple elocvente în acest sens.

Cu toate aceste lovituri pe care le încerca, imperiul se afla însă, sub Theophilos, într-o situație prosperă. Finanțele statului se găseau într-o stare înfloritoare și populația într-o bunăstare pe care n-o avusese de mult. Comerțul, industria luaseră un mare avânt. Împăratul, mare iubitor de lux, dădu un impuls în-

[117] V. Dölger, *Regesten*, I, nr. 431, p. 92

[118] *Les regestes de actes du patr. byz.*, vol. I, fasc. II, p. 42

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

semnat arhitecturii și artelor, prin construcțiile sale somptuoase.

Vestitul palat de vară *Bryas*, de pe coasta asiatică a Bosforului, fu clădit după modelul castelului califilor din Bagdad, în stilul arab.

Palatul imperial din Constantinopol căpătă acum o splendoare nouă. La vechile apartamente ale lui Constantin și Iustinian, Theophilos adăugă o serie de clădiri mărețe, decorate cu luxul cel mai elegant și mai căutat. *Carianon*, *Trikonchos* cu cele trei abside, *Sigma*, *Tetraseron* cu patru bolți, *cubicula* și *triclinia*, cu pereții îmbrăcați în splendide marmure și cu tavanul de aur și argint.

Pentru a mări pompa recepțiilor, el comandă artiștilor minuni de argintărie și mecanică, acel *Pentapyrgion*, celebru dulap de aur în care se expuneau podoabele coroanei, *orgele de aur* care cântau în zile de audiență solemnă, *platanul de aur* de lângă tronul imperial și pe care păsări mecanice zburătăceau și cântau, *lei de aur* culcați la picioarele împăratului și care, în anume momente, se ridicau, băteau din coadă și răgeau puternic, uimindu-i pe ambasadorii neamurilor barbare, în sfârșit *grifonii de aur* misterioși, care păreau, ca în palatele regilor asirieni, a veghea la siguranța împăratului.

Theophilos proteja și științele. El l-a covârșit de favoruri pe *matematicianul Leon din Thessalonic*, instalându-i școala în Biserica Celor 40 de Martiri.

Construcțiile lui Theophilos. Theophilos a fost un mare iubitor de lux și măreție, a avut în mare grad sentimentul demnității imperiale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Este caracteristică în această privință *ambasada trimisă de dânsul* la califul Al-Mamun, la începutul anului *832*[119], după primele campanii ale arabilor. Cu puțin înainte, unul din marii generali bizantini, suspectat de Theophilos, fugise la arabi și solia trimisă de împărat avea pe de o parte scopul de a-l convinge pe calif să încheie pacea cu imperiul, pe de alta să-l convingă pe general a se întoarce în patrie. Solul fu ales în persoana vestitului *Ioan Grammaticus*, atunci synkellos al Patriarhiei. Era un om distins prin marea lui învățătură și prin abilitatea lui diplomatică, având și perfecta cunoaștere a limbii arabe. Ioan îi uimi pe arabi cu *risipa bogățiilor pe care le adusese cu dânsul* și măreția darurilor făcute lui Mamun. Nimeni din câți veneau la dânsul, pentru orice pricină, oricât de mică, nu plecau fără a primi un vas de argint plin cu bani de aur. Arabii fură impresionați de atâta risipă și ziceau între dânșii: „Ce trebuie să aibă stăpânul său, dacă supusul acesta are atîta?"

Se povestește că luând odată masa cu mai mulți dintre arabii de frunte, porunci servitorilor să aducă bazinul în care obișnuia să-și spele mâinile. Acest bazin, numit în limba comună χερνιβόξεστον, era de aur, împodobit cu pietre prețioase. Comesenii arabi îl văzuseră adesea și-l admiraseră pentru frumusețea și marele lui preț. Servitorii, întorcându-se, spuseră că a dispărut. Oaspeții se tulburară foarte mult și se agitară să-l afle pe fur, dar ambasadorul îi rugă să se liniștească și dădu poruncă să aducă alt bazin, tot atât de prețios, adăugând că trebuie, la urma urmei, să se întrebuințeze și acesta. Ceea ce e mai comic, dacă-l credem pe cronicar, este faptul că însuși ambasadorul dăduse ordin servitorilor să-i anunțe furtul prețiosului vas, ca să facă impresie asupra arabilor.

Altădată, Mamun, pentru a răspunde darurilor solului, îi trimise și dânsul lucruri de preț, și pe lângă acestea *100 de creștini dintre prizonieri*, pe care avu grijă să-i îmbrace foarte bine. Dar Ioan nu primi acest dar până nu primi de la Constantinopol tot atâția musulmani, pe care-i oferi în schimb califului.

Pe lângă această dărnicie fără măsură, Ioan îi uimi pe arabi și prin cunoștințele sale, căci avu prilej să discute *filosofie și mate-*

[119] Fr. Dölger, *Regesten*, Abt. 1 München 1924, p. 51 (sub nr. 425).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

matică, discipline califul pe care le prețuia. Ambasada nu reuși să încheie pacea, dar pe Manuel îl readuse în imperiu, unde fu tratat cu cinste.

Ioan fusese la rândul său puternic impresionat de frumusețea clădirilor arabe și, întors din ambasadă, făcu împăratului descrieri atât de entuziaste ale palatului califilor din Bagdad, încât împăratul clădi pe malul asiatic al Bosforului, la *Bryas*, un palat măreț, în stilul arab.

În ce privește palatul imperial, el adăugă la vechile construcții (Daphne și Chrysotriclinium) una nouă, *un corp întreg de clădiri*, împodobite cu toate strălucirile artei. Mai întâi o *sală a tronului Trikonchos*, pentru că se termina în trei abside; zidurile erau îmbrăcate în marmure de toate culorile, bolta aurită. Înaintea acestei săli se închidea (spre apus) o *terasă de formă semicirculară Sigma*, acoperită cu un tavan aurit sprijinit pe 14 coloane de marmură frigiană. Înaintea acestei terase se întindea un *peristil*, de unde coborai în *Phiale*, o vastă curte sub cerul liber, în mijlocul căreia era o fântână de bronz, cu marginile de argint. În părți erau trepte de marmură, într-un loc un dom de aur pe patru coloane de marmură verde, sub care se așeza tronul împăratului, căci aici obișnuia să se desfășoare unele serbări care înconjurau viața imperială. Aici prezentau suveranului caii lor îmbrăcați în aur fețiunile Hippodromului, aici se dănțuia solemnul dans al făcliilor, care însoțea recepția la *Brumalia*.

De jur împrejurul acestei părți centrale a palatului veneau o serie de săli și pavilioane splendid decorate. Sala „Amorului" servea de cabinet de arme, *Triclinium*, pe opt coloane marmură trandafirie, cu pereții împodobiți de mozaicuri reprezentând animale, *camera de culcare a împărătesei, triclinii* și *cubicula* cu același mare lux de ornamentație.

Adăugă la acestea diferite *minuni de argintărie și mecanică*, pentru a mări pompa recepțiilor, în sala *Magnaurei:* Pentapyrgion, orgile de aur, platanul, leii, grifonii de aur[120].

La Curtea lui Theophilos se distinse *Leo Matematicul* (mai târziu episcop de Thessalonic), cel mai învățat om al epocii, mare

[120] v. Diehl, *Manuel d'art byz.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

matematician. *Născut la Constantinopol*, el învățase primele elemente acolo, apoi trecuse la *Andros*, ca să asculte filosofia, retorica și matematica de la un dascăl vestit, Psellos. Dar curiozitatea lui de a învăța nu o putu mulțumi numai aceasta. Leo călători mult, cutreieră mănăstirile, cercetând bibliotecile lor și copiind din ele cărțile ce-l interesau. Așa-și adună cunoștințele, devenind cel mai bun geometru și astronom al epocii. Se întoarse la Constantinopol și *deschise o școală*. Unul dintre elevii săi se afla printre captivi la Mamun; acesta întreprinse, către sfârșitul domniei, a determina *suprafața pământului, prin măsurarea unei părți a ecuatorului* și vru să se folosească și dintre acei prizonieri care știau matematică. Tânărul acela făcu mare impresie prin cunoștințele sale și, întrebat unde învățase, el spuse că a fost elev al lui Leo.

Mamun îl trimise cu scrisoare la dânsul, invitându-l să vină la Bagdad, dar Theoktistos, căruia i se destăinui, îi atrase atenția împăratului, care-i interzise și-l opri, punându-i școala în biserica *Celor 40 de Mucenici*.

Califul Mamun îl invitase la dânsul, prin scrisoare, dar el o arătă lui Theophilos și acesta îl reținu, poruncindu-i a învăța matematica. Pentru știința sa, Theophilos îl numi mai târziu episcop de Thessalonic. El inventă o telegramă de semnale luminoase pentru a ști repede ce se petrecea la hotarele Siriei, amenințate de arabi. Kedrenos menționează cunoștințele sale astrologice, prin care, la Thessalonic, luă măsură să împiedice foametea. El fu depus de patriarhul Methodius, dar învăță la Constantinopol mai departe. Elevii săi: vestitul Constantin (Kyril) și Photios.

În *politica religioasă*, Theophilos a fost imprudent și a redeschis mult dezbătuta chestiune a icoanelor. Se știe că tatăl său avusese o atitudine tolerantă și vechile patimi trezite în Biserică se potoliseră în mare parte. Iconoclaștii obținuseră rezultate mediocre. Theophilos era un spirit irascibil și autoritar. Avea o aplecare către *discuțiile teologice* și adesea aducea înaintea sa pe apărătorii icoanelor pentru a-și expune argumentele.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

El interzise energic cultul icoanelor şi, pe lângă aceasta, interzise de a se mai pune cuvântul de „sfânt" înaintea numelor sfinţilor. Împotrivirea pe care o află mai ales printre călugări, de multe ori chiar în familia sa, îl făcu să recurgă adesea la măsuri violente. Continuatorul lui Theophanes ne-a lăsat, în această privinţă, amănunte interesante, care ne arată cât de înrădăcinat era cultul icoanelor şi cât de mult intrase acest cult în viaţa credincioşilor, cu toate persecuţiile dezlănţuite, în timp de 100 de ani.

Împărăteasa *Teodora* era din Paphlagonia, crescută în cultul icoanelor. Când ajunse pe tron, mama sa Theoktista fu ridicată la rangul de patriciană cu centură (ἡ ζωστὴ πατρικία). Fetele împăratului se duceau adesea s-o vadă, şi atunci bătrâna scotea dintr-un cufăr icoanele şi le punea pe fete să le sărute, chemând binecuvântarea sfintelor icoane asupra lor. Împăratul le întreba de obicei pe fete ce au primit de la bunică şi ele se fereau a destăinui amănuntul acesta. Dar cea mai mică îi povesti odată cu naivitate cum bătrâna scosese dintr-un cufăr nişte păpuşi şi le pusese pe capetele lor şi pe faţă, îndemnându-le să le sărute. Împăratul se mânie foarte mult şi numai intervenţia soţiei sale îl potoli; el dădu ordin ca fetele sale să meargă mai rar la bunica lor.

Theodora însăşi avea ascunse icoane în camera sa. Şi, odată, bufonul palatului dădu peste dânsa tocmai când le scosese şi le săruta, închinându-se. El o întrebă atunci ce sunt acestea şi împărăteasa răspunse-se: „Sunt păpuşile mele frumoase şi le iubesc foarte mult" (τὰ καλά μου νινία καὶ ἀγαπῶ ταῦτα πολλά).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Împăratul era atunci la masă[121]. Bufonul alergă la dânsul și-i spuse povestea frumoaselor păpuși ale împărătesei. Theophilos pricepu despre ce era vorba și se înfurie. El făcu o scenă violentă soției sale, dar aceasta tăgădui cu tărie faptul ce i se imputa și pretinse că ceea ce bufonul luase drept păpuși nu era altceva decât chipul său și al servitoarelor văzute de dânsul în oglinda în fața căreia tocmai își făcea toaleta. Theophilos se potoli și Theodora, prinzându-l pe bufon, îi aplică o bătaie bună, recomandându-i să nu mai sufle altă dată vreun cuvânt despre păpușile sale. Când împăratul, după ce băuse, aducea vorba despre incidentul petrecut, bufonul punea o mână la gură, cealaltă la spate, unde luase loviturile și repeta: „Taci, taci despre păpuși, împărate!" (σίγα, σίγα περὶ τῶν νινίων, βασιλεῦ!)

Împăratul simțea ce mult era răspândit în jurul său cultul icoanelor și ghicitorii, pe care avea obiceiul a-i consulta, îi preziseseră ruina apropiată a operei sale. De aceea el ceru, pe patul de moarte, soției sale și logothetului Theoktistos, omul puternic al domniei, jurământ solemn că nu vor schimba politica sa după ce va muri și că nu se vor atinge de Patriarhul Ioan, prietenul și inspiratorul său în opera iconoclastă, pe care, în 837, îl ridicase în fruntea Bisericii.

Măsurile sale riguroase împotriva recalcitranților reînviară aproape timpurile lui Constantin al V-lea. Închisorile se umplură de călugări și episcopi, mănăstirile fură prefăcute în edificii publice civile. Zugravii de

[121] Theoph. Cont. 91, 19-20

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

icoane fură mai cu seamă prigoniți cu înverșunare. Ei erau obligați, sub cele mai grele pedepse, a trata subiecte profane. Unul dintre dânșii, Lazăr, nu voi să se supună. Bătut cu vergi, pus la închisoare, cum scăpă, se apucă a zugrăvi iarăși icoane. Theophilos porunci să i se ardă mâinile cu fierul înroșit; el suferi chinul și îndată ce-și vindecă rănile, făcu icoana Sfântului Ioan Botezătorul. Doi frați, Theodor și Theophanes, au fost de asemenea chinuiți: li s-a înscris pe frunte, cu fierul roșu (în iulie 836), până la 12 versuri iambice insultătoare. Cu toată această atitudine religioasă, Theophilos lăsă la Bizanț o amintire de glorie și măreție, iubirea lui de justiție l-a făcut celebru, încât un Tratat din veacul al XII-lea l-a așezat în Hades alături de Eac și Minos, judecătorii morților[122].

4. [Restabilirea cultului icoanelor și a ortodoxiei]

Theophilos muri la 20 ianuarie 842, lăsând un fiu, pe *Michail al III-lea* (*Bețivul*, 842-867), care era atunci numai de vreo patru ani. În această situație, Theodora își asumă regența, având-u ca sfătuitori pe logothetul Theoctistos, pe magistrul Manuel, unchiul împărătesei, pe fratele ei Bardas și pe magistros Sergios Niketiates, un unchi al împărătesei.

Theodora și restaurarea cultului icoanelor. Triumful ortodoxiei. Am văzut că Theodora îmbrățișase cauza icoanelor. Toți cei din jurul ei erau de asemenea adepți ai cultului icoanelor, aplecați, prin

[122] Ch. Diehl, *La légende de l'empereur Théophile*, SK, IV, 1931.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

urmare, a pune capăt unui conflict inutil și primejdios, care tulburase atâta vreme pacea Bisericii.

Partidul iconoclast era încă puternic. În fruntea Bisericii, Hylilas, mulți episcopi în dieceze, armata încă era legată de dânsul. Theodora trebui să procedeze cu prudență. Ea își iubise soțul și se temea ca amintirea lui să nu fie condamnată; un an se petrecu în pregătiri. Prelații condamnați ca iconoclași fură iertați.

Theodora se hotărî, așadar, îndată după moartea soțului său, a se întoarce la politica religioasă a Irenei. Pentru aceasta, trebuia mai întâi înlăturat Ioan Hylilas de pe Scaunul patriarhal, în care fusese ridicat de împăratul Theophilos. El era foarte urât de adversarii partidului iconoclast, care îl socoteau vrăjitor, supranumindu-l *Lecanomantis*. Era un om inteligent și energic, putea, prin urmare, fi o piedică la restabilirea cultului pe care îl prigonise. Atunci e ridicat și surghiunit într-o mănăstire, iar în locul său instalat ca patriarh un călugăr, *Methodius* (4 martie 843), care suferise pe timpul lui Michail Bâlbâitul.

Un *sinod* fu adunat după aceea, ale cărui acte s-au pierdut și care confirmă canoanele sinodului de la Niceea din 787 și *restabili cultul icoanelor*. Lucrul acesta se făcu fără nici o împotrivire și fără nici o violență. Lumea părea obosită de o ceartă care sfâșiase societatea 100 de ani și mai bine. Proscrișii fură rechemați, cei închiși eliberați și cinstiți ca martiri. Pe zidurile basilicelor apărură iarăși picturile pioase și din nou se ridică icoana lui Christos deasupra intrării palatului Chalké, mărturie a pietății familiei imperiale. În sfârșit, în ziua primei Duminici a Postului, la 11 martie 843, Curtea, clerul, orașul întreg se adunară la o ceremonie religioasă, care sărbătorea, cu o deosebită măreție, re-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

aducerea păcii în Biserică. După ce toată noaptea se rugase, cu preoții, în biserica din Blachernae, Theodora, în mijlocul episcopilor și călugărilor, înconjurați de mulțimea entuziastă, merse într-o procesiune solemnă, de la Blachernae până la Sfânta Sofia, unde aduse mulțumiri lui Dumnezeu. Seara, împărăteasa dădu, în Palatul Sacru, un banchet prelaților. De atunci, în amintirea acestui mare eveniment și a împărătesei, Biserica ortodoxă sărbătorește în fiecare an prima Duminică a Postului Mare **Κυριακὴ τῆς Ὀρθοδοξίας**, ziua restabilirii icoanelor.

Se făcu atunci dreptate și morților, se aduseră în Capitală rămășițele lui Theodor din Studios și ale Patriarhului Nikephoros, care suferiseră pentru credință și muriseră departe, în exil. Împăratul, toată curtea, cu lumânări în mâini, urmară moaștele venerabile, însoțiți de toată populația orașului, până la Biserica Sfinților Apostoli, unde fură depuse.

Iertarea lui Theophilos a fost certificată de Methodius și sinodul său. Ostilitatea lui contra icoanelor a fost iertată de Dumnezeu. (Symeon Magister, Theophanes Continuatus, Cedrenus).

Această iertare a sa e cunoscută din trei izvoare principale, analizate de părintele Grumel[125]:

1. Ο Διήγησις, cunoscută în trei redactări diferite, una publicată de Combefis (*Graeco-latinae patrum bibliothecae novum auctarium*, t. II, Paris, 1648), care a fost scrisă înainte de 1111, data manuscrisului din Londra (una dintre variante), căci mai e una într-un manuscris din Madrid.

2. *Cronicile lui Symeon Magister și Theophanes Continuatus*, care se urcă la un singur izvor în privința povestirii ce ne preocupă. Ele atribuie Theodorei un discurs asupra convertirii *in extremis* a lui Theophilos.

[125] *Regestes des actes du patr. byz.*, p. 43-44.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

3. *Vita SS. Davidis, Simeonis et Georgii*, care dă o poveste foarte circumstanțiată. Și aici se relatează o convertire a împăratului, care a putut fi presupusă de hagiograf pentru a face acceptabilă indulgența cu care a fost tratat persecutorul decedat.

Aceste trei izvoare prezintă diferit ordinea faptelor. După *Vita*, cererea Theodorei fu adresată călugărilor confesori înainte de alegerea lui Methodius și depunerea lui Ioan, după cronicari, cererea se făcu după alegerea lui Methodius. Δνήγησις nu precizează, dar îl prezintă pe Methodius ca patriarh. Oricare ar fi divergențele, *fondul e de reținut*, adică *Theodora a vrut să garanteze memoria soțului său împotriva anathemei printr-o promisiune formală a iconofililor și aceștia au făcut-o din „economie"*. Este probabil că ea a trebuit să-și ia măsurile de siguranță înainte de scoaterea din demnitate a lui Ioan și promovarea lui Methodius și, de asemenea, probabil că după alegerea noului patriarh ea a luat din nou promisiunea sinodului și a șefului său, înainte de a le pune la dispoziție Sfânta Sofia[124].

Sinodul a avut loc între 4 și 11 martie 843. Izvoarele nu concordă în privința datei. Zonaras e mai precis în cronologia faptelor și el pune sinodul după alegerea lui Methodius.

S-a restabilit al VII-lea Sinod ecumenic și cultul icoanelor, anatemizând vechii eretici (Simon, Manes, Arius, Macedonius, Nestorius, Eutyches, Dioscor etc.) și iconoclaștii (Grumel, *Regestes*, sub nr. 416 p. 44 urm).

Episcopii iconomahi fură depuși pentru totdeauna, câtva timp după sinod (Grumel, *Regestes*, sub nr. 422 și 423).

Leo de Thesalonic, iconomah, fu depus în virtutea aceleiași măsuri generale.

*

În martie 843, un decret comun al împăratului, patriarhului și sinodului instituia sărbătorirea restabilirii icoanelor, care avea să fie celebrată în fiecare an în prima duminică a Postului, în biserica Sfânta Sofia (Grumel, *Regestes*, sub nr. 418).

[124] Grumel, *op. cit.*, p. 43-44.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Astfel se încheia definitiv cearta pentru icoane, care tulburase imperiul mai bine de o sută de ani. Pentru marea sa operă, *Theodora fu canonizată de Biserica orientală*. Ea obținuse din partea Părinților Bisericii și iertarea lui Theophilos, declarând că în ultimele sale momente ar fi sărutat icoanele, încredințându-și astfel, ca bun creștin, sufletul în mâinile lui Dumnezeu. Timp de o săptămână, în toate bisericile Capitalei se făcuseră rugăciuni pentru mântuirea sufletului împăratului iconoclast.

Din punctul de vedere al dogmelor, Biserica repurtase, desigur, o victorie desăvârșită; dar din punctul de vedere al libertății sale, pe care am văzut cum o susținuse Theodor Studitul și alții, ea fusese biruită. Biserica a trebuit să renunțe la veleitățile sale de neatârnare, pe care le manifestase în acest timp, și rămase, față de stat, într-o supunere absolută. Autoritatea imperială se exercita de acum deplin în materie religioasă și acesta a fost rodul politicii împăraților iconoclaști.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

C.
[OFENSIVA EXTERNĂ ŞI MISIONARĂ]

1. Michail al III-lea

Pentru domnia noului împărat, minor la moartea tatălui său, se deschideau noi orizonturi politice şi misionare. Să aruncăm acum o privire asupra *politicii externe* a imperiului, în timpul acesta.

În *Sicilia*, situaţia se agravă. Sub marele aglabit Abu'l Abbas Mohammed I (841-856), africanii luară definitiv *Messina* (842); *Leontinoi* căzu în mâinile lor la 847, apoi Butera, Enna (Castrogiovanni), Netos în anii următori. Creştinii din Sicilia îşi găsiră de acum refugiul în Calabria şi Peloponez.

Împotriva *ţinuturilor slavizate* ale Peloponezului, imperiul interveni cu multă energie. Triburile slave cele mai sălbatice şi mai războinice, milingii şi ezeriţii – οἱ Μιληγγοί, οἱ Ἐζερῖται – care locuiau pe coastele Taygetului, sau, cum i se zicea atunci, Πενταδάκτυλος, care se lasă prăpăstios spre mare, nu fură aduşi la completă supunere, ca celelalte, dar constrânşi la plata unui tribut. Theoktistos Bryennios fusese numit strateg al Peloponezului, şi în 849 el izbuti, cu ajutorul unei armate puternice, a-i aduce la ascultare.

Împotriva *califatului de Bagdad,* imperiul fu mai fericit decât faţă de arabii din Apus. Încercarea urmaşului lui Mutassim – Watiq – de a ataca pe mare cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

o flotă puternică dădu greș, flota fiindu-i nimicită de o furtună. Pe uscat, luptele de frontieră, în Cilicia, nu avură niciodată un caracter hotărâtor. După restabilirea icoanelor, *Theoktistos*, logothetul, conduse o flotă contra *Cretei*, dar n-avu succes. În 844 fu bătut și pe uscat, la Mauropotamos, o apă care se varsă în Bosfor. Totuși, dificultățile interne ale urmașilor lui Mutasim îi silesc la pace (845-846).

În 853 o flotă bizantină atacă Egiptul, ia cu asalt *Damietta* la gurile Nilului, o arde și se retrage. Era un mare act de curaj.

Din nefericire, vederile înguste ale împărătesei zeloase de creștinism aduseră în propriile sale provincii din Asia noi partizani arabilor. În ținuturile de frontieră ale Asiei, către Munții Taurus și către Eufrat, locuiau *paulichianii*, o sectă eretică față de creștinismul oficial. Ei admiteau Treimea, dar nu credeau în natura umană a lui Christos și respingeau, prin urmare, Patimile și Răstignirea ca o simplă aparență. Învățătura lor teologică se mărginea la cele patru Evanghelii, la cele 14 Epistole ale lui Pavel, la ale lui Iacob, Ioan și Iuda și la Faptele Apostolilor. Înlăturau, prin urmare, Vechiul Testament și cele două Epistole catolice ale Apostolului Petru. Ei n-aveau o ierarhie a Bisericii, numai niște interpreți ai Scripturilor, care nu se deosebeau printr-un port special de restul oamenilor. Ei nu admiteau apoi nici un semn exterior al adorației religioase, nici icoane, nici cruce, nici moaște sfinte, nici botez, nici cuminecătură. Prin aceasta, paulichianii erau prin urmare adversarii cultului icoanelor. Ei fuseseră prigoniți mai înainte și mulți trecuseră la arabi. O parte

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dintr-înşii fuseseră strămutaţi de Constantin al V-lea în Thracia. Acum, sub Theodora, se dezlănţuiră iarăşi prigonirile împotriva acestor eretici care alcătuiau de fapt un puternic cordon de rezistenţă împotriva arabilor. Comisari împărăteşti fură trimişi în provinciile asiatice, pentru a-i supune la ortodoxie şi aceştia procedară cu ultima energie împotriva recalcitranţilor, ceea ce avu drept urmare faptul că cei mai mulţi căutau un refugiu la arabii din Melitene. Ei îşi aflară un şef în persoana lui *Carbeas*, un ofiţer din armata anatolică şi, cu ajutorul arabilor, se întăresc în *Tephrike*, o cetate de graniţă, la apus de Melitene, de unde vreme îndelungată se vor arunca asupra provinciilor bizantine, prădând şi pustiind.

Adevăratul stăpân al Imperiului era acum *Bardas*, fratele Theodorei, un om capabil, dar fără nici un scrupul. El ştiuse să scape de concurenţa jenantă a lui Theoktistos, şi ministrul atotputernic al Theodorei fu ucis prin intrigile lui Bardas, din ordinele lui Michail al III-lea. Curând după aceea, el ştiu de asemenea să-l îndepărteze pe împărat de Theodora, care, în 856, fu silită să se retragă din viaţa publică. De acum, în fruntea imperiului rămâne *Michail singur (857-867)*, o jucărie în mâinile lui Bardas. Cronicile (Genesius, Theophanes Continuatus) ni-l înfăţişează sub cele mai negre culori, lucru explicabil, în parte, prin caracterul oficial al acestor cronici. Ele trebuiau să şteargă amintirea crimei comise de întemeietorul dinastiei macedonene, moşul Porphyrogennetului. Bardas, pentru a-l stăpâni, îi măguli toate slăbiciunile şi-i încurajă toate viciile. Capitala asistă acum la toate nebuniile tânăru-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui încoronat, care nu se sfia a înjosi demnitatea tronului prin actele cele mai respingătoare. Odată, pe stradă, îmbrăcat în hainele de patriarh și înconjurat de tovarășii săi de petrecere, care-i înfățișau pe episcopi în odăjdii, întâlni cortegiul patriarhului Ignatios, pe care îl însoți cu cântece rușinoase, în public, parodiindu-l. Bardas nu-l putea suferi pe Patriarh, care îl exclusese din comunitatea Bisericii pentru imoralitatea sa. El unelti pe lângă Michail și, către sfârșitul anului 857, Ignatios fu depus de pe scaunul său și surghiunit într-o insulă din Marmara (Terebinthon). Dar informații de altă ordine ni-l arată ca pe un războinic și administrator dintre cei mai buni. N-a fost un mare suveran, dar a avut însușiri de general, a condus armata personal și s-a ostenit pentru apărarea imperiului[155].

El obținu mari succese contra arabilor în Asia. În anul 856, Petronas conduse o expediție până la Amida, fiind biruitor, iar în *859, Bardas* și împăratul întreprind o expediție la Samosata.

La 863, emirul de Melitene, *Omar* (Omar-ibn-Ubeïd-Allah-al-Akta), făcuse o incursiune prădalnică și luase cetatea *Amisos* (Samsun). Împăratul îl trimite atunci asupra lui pe *Petronas, strategul themei Tharakesienilor*. Acesta îl încercuiește pe emir într-un loc, în câmpia Amisiakon și-i zdrobește cu totul pe arabi, Omar însuși căzând în luptă.

Ecoul acestor lupte e trecut în epopeea națională bizantină *Digenis Akritas*, cum a probat-o H. Grégoire, cu multă ingeniozitate, în studiul său intitulat *Michel III et Basile le Macédonien dans les inscriptions d'Ancyre*, publicat în „Byzantion", V (1929-1930), 327-346. Autorul lui *Digenis* s-a inspirat din cronicari.

Inscripțiile aflate la Ankyra, pe pietre din citadelă, publicate de Jerphanion, în „Mél. de l'Univ. St. Joseph" (Beyrouth), 13 (1928), păstrează numele lui Michail al III-lea și al favoritului său Basilios, viitorul împărat. Pe una dintre acestea stă scris: Μιχαὴλ

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

μεγάλου βασιλέως πολὰ τὰ ἔτι, iar pe cealaltă: ΚΕ΄ Βθ΄ το σο δούλο βασιλέίο σπαθαροκανδιδάτο (*sic !*).

Erau pe turnul sud-vest al fortăreței puternice, restaurat în 859 de acest împărat. La 838, fusese distrusă, ca Amorion, de calif, iar Michail al III-lea o refăcu.

Cât despre titlul de μέγας βασιλεύς pe care-l poartă Michail al III-lea, singur între împărați, căci nu-l mai aflăm, *oficial*, nici înainte de dânsul nici după el, H. Grégoire îl explică foarte seducător, prin aceea că, după pacea încheiată de Michail I la 812 cu Carol cel Mare, titlul de βασιλεύς i s-a recunoscut împăratului roman din Apus și s-a respectat până la Basilios I, în anul 872, când s-a făcut ruptura. În acest interval, se recunoscuse egalitatea celor doi Augusti, numai la 855, față de slabul Ludovic al II-lea, oficialitatea bizantină a găsit momentul de a revoca umilitoarea concesie făcută în 812. Pentru a însemna superioritatea incontestabilă a Bizanțului asupra Romei agonizante, ca și a lui Michail al III-lea asupra slabului Ludovic, ea a căutat să-l distingă pe puternicul *basileus* din Orient de acela mai slab din Occident prin epitetul de μέγας. Contra acestei opinii au fost Dölger, Ostrogorsky – rezultă din discuția purtată că *titlul acesta* e dat în genere împăratului principal, spre a-l deosebi de asociații săi, sau și unui membru al colegiului imperial, devenit singur suveran prin dispariția colegilor săi – așa e cazul lui Constantin al III-lea, în toamna anului 641.

Reabilitarea lui se datorează mai ales cercetărilor din urmă ale lui Grégoire (*Études sur le neuvième siècle*, „Byzantion", 8 [1933]), *Michel III et Basile le Macédonien dans les inscriptions d'Ancyre*, „Byzantion", 5 (1929).

2. [Bizanțul și începuturile Rusiei. Varegii ruși]

În timpul domniei lui Michail al III-lea se întâmplară evenimente de cea mai mare însemnătate.

Într-una din zilele lui *iunie 860*, apar înaintea capitalei, pentru întâia oară, *varegii ruși*, în 200 de luntri,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mânate de un vânt favorabil. Bizantinii făceau astfel cunoştinţă cu alt neam slav, care trebuia să aibă mai apoi un loc însemnat în istoria lor. Ei veneau din imensele stepe ale Rusiei, de unde, pe Nipru, coborau în Pontul Euxin. Am văzut că toate popoarele care năvăliseră în Imperiul bizantin treceau, pustiind, prin părţile sudice ale Rusiei de azi; interiorul acestei ţări rămânea însă neatins. Acolo locuiau *popoare de origine indogermanică, slavi* şi *letoni*. Patria primitivă a slavilor e nesigură. Cea mai veche locuinţă cunoscută a lor e regiunea de la vestul Carpaţilor, de la Vistula la Niprul mijlociu, de unde popoarele acestea se împrăştiară în mai multe părţi. La nord şi în Răsăritul depărtat, ei se atingeau cu populaţii de origine finnică, imigrată din Asia. Către sfârşitul veacului al V-lea, slavii ajunseseră la Elba, se aşezaseră în Boemia şi Moravia şi pătrunseseră la Dunăre, în Carinthia şi Istria. Alte triburi umpluseră, cum am văzut, Peninsula Balcanică, răzbătând până în Peloponez şi întemeiaseră cu încetul stăpâniri mai statornice în Croaţia şi Serbia. Ungurii se aşezară mai târziu ca un cui între slavii de Nord şi cei de Sud, pe care îi va despărţi încă şi religia, căci polonii trec în veacul al X-lea la religia catolică şi prin aceasta în cercul de influenţă al Occidentului european.

În explicarea numelui de *varegi, varangi* (Βάραγγοι), care ajunseră până în Bizanţ, servind în armata bizantină, naţionalismul exagerat al ruşilor a vrut să vadă în ei slavi sau lituanieni. Dar *Thomsen*[125] a dovedit că ei erau scandinavi. Aceasta se con-

[125] *Ruska Rikets grundlaeggning genom Skandinaverna*, Stockholm 1883, ed. engl.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

firmă și prin manuscrisul descoperit de Vasiljievskij, *Cecaumeni strategicon*, în care *Harald*, fratele lui Olaf cel Sfânt și *fiul scandinavului Sigurd Syr*, care veni la Constantinopol, e numit: Ἀράλτης βασιλέως Βαραγγίας...υἱός: Varangia = Norvegia[126]. Βάραγγοι derivă de la turc; *warmak*, barmak, partic. *waran*, înseamnă „a merge, *a colinda*"[127]. Numele s-a dat piraților scandinavi la sfârșitul sec. VIII de bulgarii de pe Volga și s-a încetățenit apoi și la Kiev. Tot așa κούλπιγγοι e traducerea turcă a scandinavului *Săekonungar*, *Kolbjag* (rege de mare).

Rușii au fost întemeietorii celui mai puternic stat slav și este un fapt însemnat că *cele dintâi elemente ale acestui stat au venit de la un popor germanic.*

Se știe astăzi că de la Marea Neagră și de la Caspica o mare activitate de comerț străbătea în susul apelor, prin țara Chazarilor. Asia mahomedană, mai ales Turchestanul și Persia de Nord, făcea încă din veacul al VIII-lea negoț, în susul Volgăi, prin orașul chazar *Itil* (Atel, Astrachan). Mai departe, pe cursul de sus al fluviului, negoțul acesta îl primeau bulgarii de pe Volga, la care veneau caravane din Buchara și care se aflau în legături cu Nordul depărtat, cu populațiile finnice de la gurile Dvinei și Peciorei. Acolo veneau adesea corăbii scandinave, după negoț și piraterie. Dar legăturile comerciale cele mai însemnate se îndreptau de la Volga și afluenții săi superiori *către Marea Baltică*, trecând, prin insulele Gotland și Bornholm în Suedia și pe coastele de sud, slavice, ale Balticei. Comer-

[126] v. L. Léger, *Chronique dite de Nestor*, Paris, 1884, index chronol., s.v. Varègues.

[127] I. Brutzkus, *Die „Warjager" und „Kolbjager"*, SK, 7 (1935), 81-102.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ţul acesta oriental-arab înflori de la sfârşitul veacului al VII-lea până în veacul al XI-lea, o dovedesc mulţimea monedelor descoperite în aceste părţi ale Rusiei.

Dar piaţa cea mare, care mijlocea comerţul între Volga şi Baltica, era *Novgorod*, situat la miazănoapte de lacul Ilmen. Acolo ajungea un alt drum de comerţ, foarte însemnat şi folosit mai cu seamă de bizantini. Aceştia veneau din Marea Neagră pe Nistru, în Polonia şi de acolo mai departe, dar veneau mai cu seamă pe *Nipru*. *Kievul*, atunci supus chazarilor, ajunse un emporium mondial. Aici veneau neguţătorii greci. Ei cumpărau blănuri şi sclavi, lână, ceară, miere şi aduceau obiecte de lux, ţesături, vin, fructe, aur, argint. De la Kiev, drumul ducea în susul apei la *Smolensk*, de unde, după ce se străbătea o mică bucată de ţară, ajungea la *Dvina* şi apoi, pe cursul râului *Lovat*, la Novgorod. De aici, cursul râului *Volchov* ducea la lacul *Ladoga*, din care corăbiile treceau, pe apa largă a Nevei, în *Marea Baltică*.

Drumurile de comerţ se făceau, desigur, şi de la nord la sud, prin aceleaşi puncte. Scandinavii erau cunoscuţi în părţile acestea. Ei veneau la triburile slave de aici şi mijloceau comerţul cu bizantinii.

Energia impetuoasă care-i împinse pe oamenii Nordului în afară, cu începere din veacul al VIII-lea, se simţi şi în locurile acestea. Ei ajunseră în golfurile finnice, puseră piciorul şi la lacul Ladoga. Suedezii de peste Mare trebuie să fi trecut aici.

Fiindcă în limba nordică oamenii din suita conducătorului, care se îndatorau a-i fi credincioşi, se chemau *Waringi sau Waregi*, slavii primiră această denumire pentru aceşti războinici străini. Ea fu cunos-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cută și la bizantini, căci mulți fii ai Nordului ajunseră până la Constantinopol, unde se înrolau în armată. Locuitorii Suediei se numeau însă, cu un cuvânt împrumutat de la finni, *„Ros"*, ruși, și numirea aceasta se extinse apoi la statul ce se creează acum în Rusia și la poporul rus.

Orașe mici comerciale existau de mult timp în Rusia, și atâta timp când ungurii nu erau între Don și Nipru, ele putură face comerțul cu Bizanțul nesupărați, favorizat de chazari, care avură un stat puternic organizat. Când veniră ungurii, orașele începură a se îngriji de apărarea lor. Atunci se întăriră cu ziduri și de la adăpostul întăriturilor se făcea comerțul, apărat în contra oricărui atac.

La începutul veacului al IX-lea începură a veni pe apele Rusiei companii de suedezi întreprinzători, așanumiții *waringi*, călătorind în bande armate la Bizanț pentru comerț. Ei ajunseră în serviciul orașelor rusești, gărzi mercenare pentru caravanele comerciale.

Orașele fortificate rusești care dispuneau de o asemenea forță armată se dezvoltară cu timpul în mici state. Locuitorii orașelor mici vecine și satelor gravitară către aceste centre și așa se ridică întâiul *stat-oraș rusesc, volosti*. La început au fost republici, apoi multe principate.

Aceste *cetăți-state* nu erau întemeiate pe bază de rasă. Majoritatea lor erau compuse din diferite triburi sau părți de triburi. *Volosta* Kievului jucă în curând rolul cel mai însemnat dintre toate aceste voloste. Ea ajunse centrul comerțului rus.

Germenii statului de Kiev sunt foarte vechi. Hrușevsky așază organizarea unei armate și a puterii granițelor de Kiev mai vechi decât începutul veacului al VIII-lea. E o exagerare. Dar nu ne putem îndoi că *statul independent de Kiev exista la începutul veacului al IX-lea.* Ei făceau acum incursiuni de piraterie pe

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

coastele Mării Negre (izvoarele timpului îi menționează). Numele de Rusia a fost dat prima oară țării Kievului, și apoi tuturor ținuturilor (*volosti*), unite sub sceptrul Prințului de Kiev.

Relațiile scandinavilor cu Europa Orientală erau vechi, ele datează din epoca preistorică. Slăbite în epoca migrațiilor, aceste relații devin iarăși active în secolele VIII-IX, datorită comerțului Europei Orientale cu califatul (noilor condiții economice create de comerțul califatului cu părțile acestea ale Europei). Colonizarea normandă se răspândi în aceste părți, ea fondează orașe-cetăți pe fluvii.

În veacul al IX-lea, scandinavii ajung la Marea Neagră și întemeiază un principat la *Tmutorokan*, „insula rusă" de care vorbesc izvoarele orientale.

În prima jumătate a secolului al IX-lea, în regiunea Ilmen începe fuziunea centrelor varege, înconjurate de regiunile tributare lor, într-un mare principat. Acest proces se termină prin fundarea *principatului lui Rurik la Novgorod*, către anul 860. La începutul jumătății a doua a secolului al IX-lea, trupele Rusiei septentrionale năvăliră în regiunea Niprului, îi împinseră pe chazari către Orient și se stabiliră la *Kiev*, începând *a organiza triburile vecine într-o nouă unitate politică*, cea mai însemnată. Mai târziu, această Rusie meridională își întinse puterea sa asupra Rusiei de nord din Novgorod și a celei din Tmutorokan.

Unitatea politică a tuturor regiunilor ruse o făcea la finele secolului al X-lea, probabil, Vladimir cel Sfânt.

V.A. Mošin numește epoca de dinaintea acestui moment *„perioada normandă a istoriei ruse"*[128].

---

[128] V.A. Mošin, *Normanzii în Europa Orientală și originea Rusiei* (sârb.), BSl, III (1931), p. 285-307.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În *Creştinismul în Rusia înainte de Sf. Vladimir*[129], Mošin caută să dovedească existenţa unui *cnezat ruso-normand* în peninsula Taman, care ar fi cel despre care vorbesc izvoarele orientale în veacul al IX-lea, ca situat pe o insulă în apropierea statului chazar. Autorul socoteşte Tmutorokan, în acea epocă, o colonizare varegă.

De aici ar fi plecat campaniile ruseşti din 912, 943/944 şi chiar expediţia din 860. Dar părerea aceasta *schwebt in der Luft*, chiar autorul scrie că nici un izvor nu atestă existenţa acestui cnezat, el se întemeiază doar pe expansiunea normandă, care, în acea epocă, a colonizat Răsăritul european.

Originea Rusiei[156]. Nici un critic competent nu se îndoieşte acum că ruşii, care au întemeiat statele la Novgorod şi Kiev, au supus triburile slave şi le-au organizat într-o putere politică – care, în scurt timp, au făcut Rusia – au fost de origine scandinavă sau norvegiană. Deci, nu mai e necesar să tratăm această materie pe larg, ca pe o chestiune disputată: e de ajuns a constata pe scurt cea mai importantă probă. Proba este de fapt de nebiruit[130].

(1) *Scriitorii timpurii care-i menţionează pe ruşi atestă identitatea lor cu scandinavii sau normanzii.* Prima ştire în *Annales Bertiniani* la anul 839 (Pertz, MGH, I, 484), Rhos vocari dicebant... comperit eos gentis esse Sueonum. Liutprand (Antapodosiss, V 19)

[129] „Vladimirskij Sbornik" (988-1938), Beograd 1938, p. 7-8.
[130] Bury, ed. Gibbon, *Decline and Fall*, vol. VI *Appendix n. 14.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

spune că ei erau normanzi (nos vero a positione loci nominamus Nordmannos). Cronica lui „Nestor" îi identifică cu varangii sau îi socoteşte ca aparţinând seminţiei varege; şi *varegii* în sensul propriu şi original al cuvântului înseamnă *scandinavi* [131].

Continuarea lui Georgios Monachos (Symeon Magister) stabileşte mai mult general şi mai puţin exact originea lor germană (= Theophanes Continuatus, p. 423, Bonn, ἐκ Φράγγων γένους).

(2) *Ruşii vorbeau norvegiana*, nu slavona. Aceasta e probată de cap. 9 din *De adm. imp.*, unde limbile rusă şi slavonă sunt distinse (Ῥωσιστί şi Σκλαβινιστί), şi numele ruse ale cataractei sunt învederat scandinave (v. n. 15).

(3) *Numele primilor principi ruşi* şi numele *semnatarilor primelor tratate ruseşti sunt norvegiene. Riurik* e vechiul norvegian Hruerikr; *Oleg* e Helgi; *Olga*, Hel-

[131] V. nota 58 a lui Bury, la p. 155, din Gibbon, *Decline and Fall*, v. VI: În sensul iniţial al cuvântului, *varegi* înseamnă *scandinavi*. În cronica lui Nestor Marea Baltică e marea variazi-lor. Încercări fără sfârşit au fost făcute, mai cu seamă de învăţaţii ruşi să găsească altă identificare (astfel cu khazari, slavi, finni); dar toate aceste încercări au fost în mod eminent fără succes. Înţelesul geografic al Varangiei a fost în mod clar exprimat într-un pasaj din cartea de sfaturi anexată la *Strategicon* al lui Kekaumenos. În § 246 (ed. Vasilievskij-Jernstedt), Harald-Hardrada e numit „fiu al regelui Varangiei", adică al Norvegiei. Formarea gărzii varegilor la Constantinopol şi includerea în ea a altor teutoni (danezi, englezi etc.), duce la o extensie a înţelesului cuvântului *varegi* de la limitarea lui originală la norvegieni sau scandinavi. Schaffarik derivă numele de la *vara, vaere*. Înţelesul ar fi *foederati*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ga; *Igor*, *Inger* la Liutprand, e Ingvarr. Boierii care sunt numiți în tratatul din 912 (Nestor) sunt de asemenea cu nume suedeze și norvegiene. Exemple la Bury. Tot astfel, mare parte din nume în tratatul din 945, sunt scandinave.

(4) Numele finnic pentru Suedia e *Ruotsi*, estonian e *Rôts*. Și greu am evita să identificăm acest nume cu numele de Russia, vechiul slavon Rous, grecește Ῥώς. Numele (nici finnic, nici slavon) e derivat de Thomsen din scandinavul *rods* (rods-menn = vagabond, pirat, vâslaș).

Astfel, opinia curentă care a prevalat când rușii apăreau întâia oară pe scena istoriei, evidența limbilor, evidența numelor lor și supraviețuirea vechiului sens al numelui rus în finnică concură în a *stabili originea scandinavă a rușilor*[132].

Cataractele Niprului. În cap. 9 al tratatului său *De adm. imp.*, Const. Porphyrogennetos[157] dă o interesantă descriere a drumului negustorilor ruși din Novgorod (Νεβογαρδάς) la Constantinopol, prin Kiev și pe Nipru, și enumeră cataractele fluviului, dând în fiecare caz atât numele său rus, cât și slavon. Pasajul e foarte important, pentru că el arată că *limba pe care Constantin o înțelege prin rusă* (Ῥωσιστί) *era scandinavă*, și nu slavă. Vilhelm Thomsen din Copenhaga, în ale sale „Ilchester Lectures" asupra „Relațiilor dintre

[132] Izvor însemnat: V. Thomsen, *The Relations between Ancient Russia and Scandinavia, and the Origin of the Russian State*, (Ilchester Lectures), 1877; apoi E. Kunik, *Die Berufung der swedischen Rodsen durch die Finnen und Slaven*, 1844.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vechea Rusie și Scandinavia și originea statului rus" (1877), a dat un excelent comentariu.

a. *Prima cataractă* e numită *Essupê* (Ἐσσουπῆ), în ambele limbi cu sensul *neadormită* (μὴ κοιμᾶσθαι). Cele două nume sunau asemenea lui Constantin. Slava pentru „a nu dormi", *ne spi* (și poate ἐσσουπῆ e o greșeală pentru νεσσουπῆ), și prof. Thomsen arată că noțiunea corespunzătoare în vechea norvegiană e *sofeigi* sau *sofattu*. Aceasta nu e prea satisfăcătoare.

b. *A doua cataractă* e în rusește (a) *Ulvorsi* (Οὐλβορσί) și în slavă (b) *Ostrovuniprach* (Ὀστροβουνίπραχ), cu sensul: insulița căderii. (a) = *holm-fors*, (b) = *ostrovnii prag* (căderea insulițeі).

c. *A treia cădere de apă* e numită *Gelandri* (Γελανδρί), care în slavă înseamnă zgomotul căderii. Numai un nume e dat și se zice a fi slav. Dar el reprezintă evident participiul norvegian *gellandi*, „răsunătorul", încât numele slav (probabil aproape același cu numele modern *zvonets* cu același înțeles) e omis. Formula uzuală a lui Constantin este: ῥωσιστὶ μὲν...σκλαβινιστὶ δὲ; dar aici ea se schimbă. Bury sugerează că ζβινιτς ori σθινιτς sau ceva cam la fel, a fost lăsat afară după σκλαβινιστὶ.

d. *A patra cădere de apă* e *Aeifor* (Ἀειφόρ) în rusă și *Neasit* (Νεασήτ) în slavonă, numită așa, spune Constantin, fiindcă pelicanii își fac cuibul lor în piatră. Vechiul slav pentru pelican seamănă cu Νεασήτ, dar căderea nu poate fi numită pelican. Aceasta trebuie să fie o interpretare greșită. Thomsen sugerează foarte ingenios că adevăratul nume corespunde modernului *nenasitets* și înseamnă nesățiosul, un nume potrivit

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

acestei căderi, în timp ce Aeifor înseamnă totdeauna pripit, mereu grăbit.

e. *A cincea cataractă e Varuforos* (Βαρουφόρος) în rusă, *Vulneprach* (Βουλνηπράχ) în slavă; „pentru că formează un mare lac", sau, dacă citim δίνην în loc de λίμνην, „pentru că formează un mare vârtej".

f. *A șasea e Leanti* (Λεάντι) rusește, *Verutze* (Βερούτζη) în limba slavă, însemnând „clocotul apei" (βράσμα νεροῦ). Verutze este evident din *v'rieti*, a fierbe. Thomsen explică Leanti ca participiul lui *hlaejandi*, râsete. În acest caz, sensul celor două nume nu e identic, zice Bury. Noi credem că *da*, căci dacă *hlaejandi* înseamnă: *hohotind de râs*, în cazul nostru Leanti poate să însemne hohotindul, cel în hohote.

g. *A șaptea* e *Strukun* (Στρούκουν) rusește, *Napreze* (Ναπρεζή) în slavă, însemnând o cădere mică. Thomsen identifică Strukun cu norveg. *strok*, suedezul *struk*, un curent repede (în special unde e strâmt, cum e cazul acestei căderi) și sugerează că numele slav poate fi în legătură cu *brz*, viu, iute. Bury bănuiește că (Να-)πρεζή reprezintă un diminutiv din *porog*, *prag* (cădere de apă).

În chipul acesta ajung varegii de la Kiev, în iunie 860, până în Propontis și dinaintea Constantinopolului. S-a crezut multă vreme că această expediție a avut loc în 865-866. Dar în 1894, *Fr. Cumont* a tipărit o scurtă cronică anonimă, care ne dă data exactă a expediției, 18 iunie 860[133]. *C. de Boor*[134], confruntând

[133] A publicat-o în *Anecdota Bruxellensia*, I *Croniques byz. du Ms. 11376*, Gand, 1894.

[134] *Der Angriff der Rhos auf Byzanz*, BZ IV (1895) 445-466.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

această ştire cu datele altor izvoare, probează exactitatea ei. Michail al III-lea se afla într-o expediţie împotriva arabilor când fu înştiinţat de către Oryphas, amiralul căruia îi încredinţase apărarea Capitalei, că 200 de corăbii ruseşti pătrunseseră în Propontis, după ce prădaseră coastele Pontului Euxin şi ameninţau Capitala. Michail al III-lea se întoarse atunci înapoi, în Constantinopol, dar rușii nu îndrăzniră să atace şi se retraseră, îndreptându-se către locurile lor, distruşi în parte de o furtună.

Urmaşul lui Ruric, *Oleg*, va veni şi el în anul 907 dinaintea Constantinopolului (chiar dacă H. Grégoire neagă acest lucru), încheind un tratat de comerţ. *Igor* va conduce apoi iarăşi o flotă la Constantinopol, în 941, dar ea va fi nimicită de focul grecesc. Mereu vom întâlni de acum înainte acest popor în destinele Imperiului bizantin, de la care va lua credinţa, cultura şi organizarea politică.

3. [Misiunea kyrillo-methodiană]

Dar faptul cel mai însemnat în această epocă e *acţiunea misionarilor creştini,* prin care Bizanţul se despăgubeşte de pierderile suferite pe urmele Islamului în Asia şi Africa şi câştigă pentru creştinism popoare slavice şi din regiunile nordice ale Pontului.

Cei mai de seamă dintre misionarii greci din acea vreme sunt fraţii *Methodius* şi *Constantin „Filosoful"* (mai târziu *Kyrillos*, când, înaintea morţii, făcu făgăduinţa solemnă a călugărului). Ei erau fiii unui grec din Thessalonic, Leon, un ofiţer de rang înalt (*drungarios*). Constantin, cel mai tânăr, aplecat spre

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

viața contemplativă, primise o educație aleasă, împreună cu tânărul Michail al III-lea, avându-i ca profesori pe cei mai învățați oameni ai veacului, pe Ioan Gramaticos, Leon Filosoful și Photios, promovat mai târziu patriarh. După ce intră în cler, se retrage într-o mănăstire din Muntele Olympos, unde mai târziu avea să vină și fratele său mai mare, care de asemenea renunță la lume. În Thessalonic, Constantin învățase bine limba slavilor vecini. În al VI-lea deceniu al veacului al IX-lea, el întreprinsese cu izbândă convertirea populațiilor din regiunea fluviului Axios, la vest de Thessalonic, apoi amândoi frații fură trimiși, la cererea haganului, în țara chazarilor, unde pătrunseseră în masă evrei și musulmani, care făceau acolo operă de misionarism. Constantin discută, la Curtea haganului, cu teologii iudei și musulmani și-l convinse pe hagan pentru creștinism.

Misiunile religioase au fost de multă vreme o armă a influenței Bizanțului asupra popoarelor barbare. Am văzut ce acțiune vastă a întreprins Iustinian I în această direcție. Urmașii săi au continuat această politică. Așezat între cele două lumi, Bizanțul a fost punctul de atracție al barbarilor din Orient și Occident; pentru a-i domina, el a căutat să-i atragă la creștinism; prin ierarhia religioasă, intrau în sfera influenței imperiului; acesta putea să trateze cu dânșii mai ușor fiind creștini.

Cu popoarele slave din sud, imperiul a avut, cum am văzut, de mult timp astfel de legături. O tradiție veche istorică a făcut să se creadă că în a doua jumătate a veacului al IX-lea s-a exercitat influența religioasă a Bizanțului asupra slavilor, cu convertirea lor prin frații Constantin și Methodius. În realitate, această influență se exercita de mulți ani printre slavi. *Kuvrat* fusese botezat de Heraclius. În populația târâtă captivă de Kuvrat se aflau creștini care răspândeau credința printre bulgari. Omurtag ucisese din

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

această cauză patru episcopi, printre care pe Manuel, episcopul Adrianopolului. Fiul lui Omurtag, *Enravota*, fu convertit la creştinism şi pieri ucis de Malamir.

Heraclius ceruse papei preoţi şi misionari pentru a-i creştina pe slavii Dalmaţiei şi Croaţiei. Prinţul lor, *Vojnomir*, se botează la începutul veacului al IX-lea. Narentanii, cei mai refractari ideilor creştine, suferiseră totuşi influenţe creştine în acea epocă. Ambasadori ai lor se botezaseră către 830 la Veneţia.

Bizantinii aveau şi alte mijloace ca instrument de propagandă. Ei se serviră mai ales de armată. Sistemul aşa-zişilor *foederati*, inventat cle Roma şi adoptat de Bizanţ, era un mijloc cle prozelitism. În armată, barbarii găseau un mediu creştin şi sufereau influenţa lui.

La slavii din Asia, propaganda se răspândi de asemenea. În veacul al VII-lea găsim în eparhia Bithyniei un episcopat pentru slavii acestei regiuni, legat de mitropolia Niceei. Şi pentru convertirea *slavilor din Peloponez* se întrebuinţară aceleaşi mijloace. După expediţia neizbutită a slavilor contra oraşului Patras, împăratul Nikephoros supuse triburile slave bisericii Sf. Andrei clin acest oraş. Patras deveni o mitropolie, avându-i sufragani pe episcopii de Methone, Lacedemonia şi Corone. Ea făcu, ajutând şi colonizările, ca aceste populaţii slave să-şi piardă caracterul naţional.

Expediţia ruşilor din 860 fu însă decisivă pentru această politică de propagandă religioasă a Bizanţului asupra populaţiei din regiunea Pontului. Imperiul înţelese că nu trebuie să lase primejdia ce venise din aceste părţi să se repete. Şi atunci începu opera de propagandă a Bisericii în rândul populaţiei din Crimeea şi din jurul ei. Era pentru Bizanţ de o importanţă mare să-şi fortifice poziţiile la Marea Neagră. În prima linie, trebuiau întărite legăturile ce-l uneau cu *haganul chazarilor*. Atunci plecă într-acolo misiunea în fruntea căreia se afla Constantin, însoţit de fratele său Methodius, *la sfârşitul anului 860 sau începutul lui 861*.

Viaţa lui Constantin ne povesteşte că haganul a trimis o ambasadă la Constantinopol, cerându-i împăratului un preot capabil a discuta cu evreii şi musulmanii.

Am văzut ce raporturi amicale avea imperiul cu acest popor. Theophilos îl trimisese la chazari pe Petronas, cumnatul său, ca

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

să le ridice pe Don cetatea Sarkel, spre a-i apăra de pecenegi. Numeroase colonii evreiești se stabiliseră acolo și lucrau să-l câștige pe hagan și consilierii săi pentru credința lor. Islamul însă pătrunsese la chazari, de aceea haganul ceru la Constantinopol să i se trimită un literat care să discute cu evreii și musulmanii și să explice doctrina creștină, fiindcă poporul său, în majoritate păgân, se găsea în prezența a trei religii, care-și disputau favoarea sa.

Constantin plecă atunci cu o mare suită. Era și o misiune *diplomatică*. Constantin fusese ales pentru că se știa că stăpânirea chazarilor se întindea și asupra unor triburi slave, iar Constantin, la Thesalonic, învățase limba slavilor, cunoștea moravurile lor și el putea informa Curtea bizantină asupra populației de la nord, cu atât mai mult cu cât din acele părți veniseră barbarii ce asediaseră Constantinopolul în iunie 860. Constantin putea să indice mijloacele de a conjura pe viitor această primejdie.

După legendă, *Constantin a ieșit în această dispută biruitor*. Dar acest succes n-a avut urmări; misiunea lor terminată, cei doi frați s-au întors la Constantinopol, repatriind vreo 200 de prizonieri greci eliberați de hagan. În scrisoarea către împărat, adusă de Constantin, haganul își declara dorința de a se converti. Dar evreii cuceriseră o mare influență în țară; ei îl câștigară pe hagan și cu el cea mai mare mare a poporului său.

Convertirea slavilor[135]. Frații Constantin și Methodius[1581] s-au născut în Thessalonic, Constantin către 827. În Thessalonic ei erau în mijlocul regiunilor slave și au avut prilej să învețe în tinerețe limba slavă. Constantin se duse la Constantinopol și ajunse preot. Pentru învățătura lui, i s-a dat titlul de filosof și se bucură de amiciția lui Photios. E probabil că, *îndată după ridicarea lui Photios la patriarhat (dec. 858), Constantin, care avea un dar pentru limbi, merse ca misionar la chazari* (poate în 860-861), despre care se zice că-l rugaseră pe împărat să le trimită un învățat. În timp ce se afla la Cherson, învățând limba chazară, el descoperi rămășițele papei martir Clement I, care fură aduse apoi

[135] Bury, ed. Gibbon, *Decline and Fall*, vol. VI, *Appendix n. 12*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

la Roma. La întoarcerea lui din Chazaria, el întreprinse o nouă misiune. Creştinismul pătrunsese printre slavii din Moravia prin activitatea misionară a episcopatului de Passau. Astfel, Moravia părea anexată la Biserica latină. Dar *regele morav Rostislav,* aflat în ceartă cu vecinii săi german şi bulgar, căută sprijinul politic al împăratului bizantin. El trimise ambasadori lui Michail al III-lea şi ceru, după legendă, un om capabil să înveţe poporul său credinţa creştină în limba lui proprie. Constantin, prin cunoştinţa sa de slavoneşte şi experienţa-i de misionar, a fost indicat ca apostolul potrivit, şi a plecat în Moravia, luând cu el pe fratele său Methodius (864). Ei lucrară printre moravi vreo trei ani şi jumătate, obţinând în aparenţă recunoştinţa potrivnică a epicopului de Passau. Papa Nicolae îi invită pe cei doi fraţi (867) la Roma, dar muri înainte de sosirea lor şi urmaşul său, Hadrian al II-lea, îl ordonă pe Methodius ca preot (868). O moarte prematură îl răpi pe Constantin la Roma (14 februarie 869). Înaintea morţii, el luă numele călugăresc de Kyril. Methodius se întoarse în Moravia. El fu făcut apoi episcop de Pannonia şi muri în 885.

Marea faptă a lui Constantin, sau Kyril, a fost inventarea unui *alfabet slav*. Opera lui imediată misionară a fost în Moravia; dar prin inventarea unui alfabet şi traducerea Bibliei în slavonă înrâuri asupra oricărui popor slav. *El făcu ceea ce a făcut Ulfilas pentru goţi, Mesrob pentru armeni*, dar opera lui era destinată a avea o importanţă ecumenică incomparabil mai mare. Alfabetul pe care l-a născocit (înainte de 863) e cunoscut ca *glagolitic* şi avem multe documente scrise în acest alfabet, în diferite părţi ale lumii slave. Dar în cele din urmă folosirea lui fu mărginită *la Istria şi la coasta Croaţiei*; pentru că a fost înlocuit cu alt alfabet, mai clar şi mai practic, cunoscut ca *cyrillic* (chirilic) şi se presupune că a fost inventat de Kyril. Alfabetul chirilic e grecesc netravestit, *literele sunt uncialele greceşti* (capitale), cu puţine semne adiţionale. *Glagoliticul* şi-a tras originea cu bună ştiinţă din literele cursive greceşti. Această prefacere a uşurat primirea lui de către slavi. E probabil că, în opera lui literară, Constantin şi-a avut ochii la Bulgaria; pentru că traducerile lui, compuse în slavona macedoneană, erau nepotrivite pentru moravi, care vorbeau o formă diferită a slavonei (*slovák*).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cu *convertirea bulgarilor* nici Kyril, nici Methoclius n-au nimic a face; dar această convertire avu loc în zilele lor. Inventarea alfabetului a uşurat convertirea. Faptul pare a fi că, *temându-se ca Boris, care făcuse o alianţă cu Ludwig al Germaniei în 863, să nu îmbrăţişeze creştinismul latin* – un pericol politic serios pentru Bizanţ – Michail al III-lea făcu o demonstraţie militară în Bulgaria în vara anului 863 şi constrânse pe Boris să primească creştinismul de la Constantinopol. În schimbul acestei supuneri, un mic district din Thracia fu cedat Bulgariei. Boris fu botezat, împăratul a fost naş şi Boris luă numele de Michail (865). El introduse apoi creştinismul cu forţa printre supuşii săi, executând 52 de persoane care rezistară. Boris se întoarse apoi de la Constantinopol, căutând a lega Bulgaria de Biserica Romei. El trimise soli (866) papei Nicolae I cu 106 întrebări, şi răspunsurile papei, care s-au păstrat, aruncă o lumină interesantă asupra moravurilor bulgare. Dacă urmaşul lui Nicolae ar fi arătat tact şi discuţie, Bulgaria ar fi fost, poate, câştigată de Biserica latină; dar Hadrian al II-lea obosi răbdarea lui Boris şi *în 870 Bulgaria primi un arhiepiscop de la Constantinopol*; episcopatul era întemeiat. Boris îl trimise pe fiul său Simeon să fie educat la Constantinopol. Nu trecu mult şi în Bulgaria fură introduse cărţi în slavonă şi liturghia slavă.

4. Bizanţul şi Moravia Mare

În vremea aceasta, prinţul *Rostislav* al *Moraviei* (846-870), care se afla într-o situaţie politică grea, între Ludwig Germanicul şi bulgari, intră, *în 862, în relaţii cu Curtea bizantină*. Motive politice şi religioase îl făceau să încline către Imperiul bizantin, să caute o apărare împotriva preoţilor apuseni, care dădeau năvală în statul său. El cere, printr-o ambasadă, să i se trimită de la Bizanţ oameni învăţaţi care să-l lămurească în privinţa credinţei şi să-i spună cuvântul lui Dumnezeu în limba sa. Michail al III-lea îi trimite atunci pe fraţii Methodius şi Constantin, care vin la

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Velegrad (azi Hradisch), reşedinţa prinţului (primăvara lui 863). Scopuri politice nu s-au atins, dar cei doi misionari le-au dat atunci moravilor regulile credinţei şi Kyril inventă pentru ei alfabetul slav (după numele său: chirilic), şi le dădu traducerea Bibliei în limba slavilor, cel mai vechi monument al limbii vechi slovenice; cei doi fraţi creară chiar o liturghie în limba slavonă. Misiunile catolice, din Apus, fură biruite prin această inovaţie, care aducea în serviciul religios, în locul limbii latine neînţelese, limba naţională. Roma îşi dădu aprobarea în această privinţă.

Bizanţul a avut legături cu Moravia Mare înainte de ambasada lui Rostislav. Roma a avut relaţii comerciale cu această ţară. Calea pe care se făcea traficul trecea Dunărea la Carnuntum şi urma valea Moraviei pentru a ajunge în Silesia. Aceste relaţii sunt intense în special în prima jumătate a secolului I creştin. Slovacia actuală era interesată de aceste relaţii.

Relaţiile acestea se făceau însă cu triburile germanice care ocupau teritoriile acestea. Slavii au fost în sfera de influenţă orientală şi bizantină. Nu se poate vorbi de o influenţă romană directă asupra slavilor transdanubieni. Marea cale de comerţ care unea Roma-Aquileia-Carnuntum era blocată de triburile germanice aruncate asupra Italiei.

Bizanţul a înlocuit în Pannonia influenţa Romei. Ea se constată în epoca lui Iustinian. În Pannonia erau avarii, iar slavii de acolo le deveniseră supuşi. Avarii aduseseră cu ei civilizaţia care se cheamă *Keszthely*, după locul unde s-au făcut mai multe descoperiri arheologice privitoare la ei. Dar obiectele de provenienţă avară sunt adesea însoţite de obiecte a căror origine bizantină nu se poate pune la îndoială. Avarii au avut, deci, relaţii comerciale cu bizantinii. Banii bizantini circulau aici, multe descoperiri s-au făcut. Mărturia lui Suidas (făceau comerţ şi se înşelau unii pe alţii) se dovedeşte exactă. Slavii din Pannonia s-au împărtăşit din aceste relaţii.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Campaniile lui Carol de Mare, între 788-796, au pus capăt imperiului avar. La începutul veacului al IX-lea, avarii dispar complet din istorie. Slavii dintre Dunăre şi Tisa sunt uniţi de Krum la Imperiul bulgar. Cei din Pannonia şi Vest gravitează în jurul Imperiului franc. Bizantinii, în conflict cu francii, reiau Veneţia şi Coasta Dalmată. *Influenţa bizantină pătrunde la moravi pe două căi:* pe vechea cale romană, prin Veneţia, şi pe calea care venea din Constantinopol pe cursul Dunării, înlăuntrul ţărilor slave.

După dispariţia avarilor, *intermediarii acestor relaţii au fost bulgarii.* Astfel, slavii transdanubieni au putut avea cunoştinţă despre Bizanţ. Săpăturile din 1927 la Staré Mìsto, lângă locul unde tradiţia pune centrul Imperiului lui Rostislav, au dat la iveală numeroase obiecte de provenienţă bizantină (obiecte de lux, cercei în bronz aurit, argint şi aur, nasturi de bronz, inele, o diademă de aur cu pietre scumpe), datate din secolele IX-X.

Examinată la lumina descoperirilor arheologice, ambasada lui Rostislav la Bizanţ nu mai pare enigmatică. *În 863, trupele lui Boris cu ale lui Ludwig Germanicul îl atacară pe Rostislav.* Acesta a trebuit să-şi caute alianţe şi cea mai bună contra bulgarilor era a Bizanţului. De aceea s-a întors el către Bizanţ. El va fi observat înainte de 863 atitudinea lui Boris. Tratativele moravo-bizantine ocupară anul 862 şi din acest an trebuie să datăm ambasada, către finele anului, când apropierea dintre franci şi bulgari începea a deveni o realitate. La începutul anului 863, trimişii bizantini au putut să-şi facă apariţia în Moravia. Scopul lui Rostislav fusese politic – alianţa cu bizantinii, duşmanii bulgarilor. Bulgarii îi atacă pe bizantini, înaintea creştinării lor; poate tocmai din cauza alianţei cu francii, devin mai aroganţi. Dar în anul 864 bizantinii năvălesc, flota face o demonstraţie şi Boris capitulează şi promite a se face creştin. Dacă s-a supus atât de repede, poate a făcut-o din cauză că armata sa era în marş către Moravia, să atace cu Ludwig Germanicul. Ludwig a vrut să-l câştige pe Boris pentru creştinism şi tratativele au fost înainte de 864. Acordul politic al lui Rostislav cu bizantinii sfârşeşte de asemenea cu un angajament religios: misionari greci trimişi în ţara sa. Legenda lui Constantin şi Methodius atribuie iniţiativa lui Rostislav. Acesta avea interes să-şi ia misionarii de aiurea decât de la germani. Prin im-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

plantarea creştinismului grec în Moravia, Bizanţul vroia să facă presiune şi asupra lui Boris.

Misiunea moravă. Imperiul nu-şi părăsise pretenţiile sale cu privire la Occident (oricât de ocupat era în Orient cu arabii). El profita de orice ocazie pentru a-şi recuceri terenul pierdut acolo.

Această ocazie se prezentă deodată, fără ca imperiul să o fi provocat. Într-o zi din anul 862 sosi la Bizanţ o ambasadă venită de departe, de la un popor ce n-avusese până atunci nici o atingere cu imperiul, poporul morav. Fusese trimisă de prinţul Rostislav. Ei prezentau împăratului şi lui Bardas o cerere identică celei a haganului chazarilor. Prinţul cerea misionari care să cunoască limba poporului său. Curtea înţelese repede ce ocazie excelentă era pentru Bizanţ de a-şi întinde influenţa imperiului în Apus. El putea, sprijinit pe slavi, să reia lupta cu Imperiul franc.

Moravia se afla în mijlocul masei imense a triburilor slave, la hotarele Imperiului franc. Se învecina la nord cu triburile cehe, la nord-est şi est cu triburile poloneze. Slovenii, care ocupau Alpii şi Pannonia, se atingeau cu ei la Dunăre. În momentul în care ocupaseră aceste teritorii, la începutul veacului al VI-lea, slavii de Nord erau într-o situaţie cu totul diferită de aceea a slavilor de Sud. Aceştia trebuie să le ocupe prin luptă, să distrugă. Cei de Nord le-au ocupat fără luptă: triburile germanice ce le deţineau mai înainte le evacuaseră. Dar această diferenţă nu ştergea trăsăturile identice la unii şi alţii. Şi cei din nord erau divizaţi în *numeroase triburi independente*, trăind separat, cu şefi proprii. Trebuia să vină un impuls din afară pentru a-i grupa şi a le da oarecare coeziune.

Această impulsiune le-a venit mai întâi de la *avari*. La începutul veacului al VII-lea, sub presiunea avarilor, o primă încercare de grupare politică a avut loc sub conducerea lui *Samo*, şef de origine francă. El i-a eliberat pe slavii Boemiei şi Pannoniei de jugul avarilor. Nu se poate spune până unde se întindea puterea sa. *Boemia* forma nucleul statului creat de el. El a ştiut să apere neatârnarea imperiului său contra atacurilor compatrioţilor săi.

După moartea sa, în anul 650, această putere efemeră s-a dislocat. Triburile slave şi-au reluat viaţa lor împrăştiată şi *nu se mai*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vorbește de ele până în epoca expedițiilor organizate de Carol cel Mare contra avarilor. Campaniile lui avură ecou la triburile slave, armata francă străbătu teritoriile slavilor Boemiei, poate unele s-au unit cu trupele lui Carol cel Mare.

Raporturile slavilor cu Imperiul franc se schimbă. Carol cel Mare se privea ca un campion al creștinismului contra păgânismului. El nu putea privi indiferent o formație politică de populații neconvertite, în flancul statului său. Analele regilor franci ne vorbesc acum de lupte între franci și slavi. Unele triburi au putut fi atunci supuse.

Ludovic Piosul număra între supușii săi pe moravi. Din această epocă, o mișcare de concentrare îi grupa iarăși. În Boemia, cehii erau în fruntea mișcării. Dar lucrul merse încet. În 845 găsim încă mulți prinți independenți. La 13 ianuarie acest an, 14 din ei se prezentau la Ratisbonna, înaintea lui Ludwig Germanicul și cereau botezul.

În valea moravă, mișcarea mergea mai repede. Slavii din aceste ținuturi intră în istorie cu numele comun de *moravi.* Unitatea lor se traduce în faptul că n-au decât un prinț, *Mojmir,* cel a cărui amintire o păstrează istoria. El ne apare ca acceptând dominația francă. Păgân, nu s-a opus la expansiunea creștină. Episcopii de Ratisbonna, Passau, trimiteau misionarii lor.

La Nitra era un prinț independent, *Pribina,* pe care-l goni, între 833-836, Mojmir. El primi de la Ludwig Germanicul teritorii în jurul lacului Balaton. El era creștin.

După moartea lui Mojmir, Ludwig Germanicul interveni în Moravia și impuse ca succesor pe nepotul aceluia, Rostislav. El se baza pe recunoașterea sa. Dar acesta continuă politica unchiului său, se sili a strânge unitatea populației morave. El înțelese că mijlocul de a uni aceste triburi era de a le da o credință unică. Astfel se creștină și favoriză din toate puterile misiunile ce veneau din toate părțile pentru a predica Evanghelia. Această politică îl neliniști pe Ludwig. În 855, în fruntea unei armate puternice, voi să impună voința sa moravilor. În același timp, o armată bavareză mergea asupra cehilor ca să-i împiedice de a-l ajuta pe Rostislav. Expediția sfârși nenorocit. Rostislav prădă atunci teritoriul imperiului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Rostislav se folosi de luptele lui Ludwig cu Carol cel Pleşuv şi se întinse spre sud-est, câştigând teren asupra avarilor, slăbiţi de biruinţele lui Carol cel Mare. *Puterea lui se întinse până la Tisa.* El ajută rebeliunea fiului lui Ludwig, Carloman.

Aceasta era situaţia în Moravia, când Rostislav trimise ambasada la Constantinopol. Moravia era la mare distanţă de Bizanţ, dar prinţul avea mijloace de a-l cunoaşte. Comercianţii bizantini reluaseră de mult călătoriile lor la barbari. Aici duceau două căi: prima, faimoasa cale romană, care mergea de la Constantinopol la Belgrad, prin Adrianopol şi Niş. Dincolo, Dunărea indică drumul prin care caravanele ajungeau în Moravia, aproape de capitala lui Rostislav şi de cetatea sa fortificată, Dêvin. A doua cale era drumul prin Veneţia. Nominal, oraşul acesta era bizantin. Juca un rol mare de intermediar între Bizanţ şi Occident.

Nu e, prin urmare, de mirare că Rostislav a cunoscut Bizanţul şi a apreciat importanţa sa. Misionari se mai aflau în ţara lui Rostislav. De ce a mai cerut misionari greci la Bizanţ? Istoricii cred că sub această ambasadă în aparenţă religioasă, se ascundea una politică. Prinţul morav ar fi căutat o alianţă politică. Nu e probabil. Era prea departe de el, pentru a fi ajutat. *Rostislav voise să aibă misionari care să ştie limba slavă* şi se şi adresase pentru asta la Roma, în 860, de unde nu primise răspuns. El vroia un om ştiind slavona, să-i înveţe pe supuşii săi în propria lor limbă.

El îşi dădea seama că poporul său trebuia să fie creştin, dacă voia să existe alături de un mare imperiu creştin, care tindea să-şi lărgească hotarele în paguba slavilor.

Constantin a inventat atunci alfabetul slav, zis glagolitic, căci era neapărată nevoie de un sistem de scriere perfect adaptat limbii slave, pentru o acţiune cu reuşită asupra lumii slave. Învăţaţii au discutat foarte mult asupra elementelor cu care şi-a compus Constantin alfabetul. Jagić şi alţii caută originea scrierii glagolitice în scrierea greacă. Alţii au arătat că multe elemente orientale au contribuit la aceasta (din ebraică, samaritană, coptă etc.) – pentru sunetele speciale: ş, j, æ, ja etc.

În Bizanţ, Constantin tradusese în slavă o selecţie de *lecturi din Evanghelie.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cu aceste lucruri, cei doi fraţi pleacă, însoţiţi de preoţi şi călugări ce ştiau slava.

Ei ajung, în primăvara anului 863, în Moravia, se prezintă prinţului, care-i primeşte bine şi se pun la lucru.

Situaţia era încurcată. Erau acolo clerici latini, care nu-i vedeau cu ochi buni pe aceşti greci, clar sprijiniţi de prinţ, care era deja creştin, cei doi fraţi reuşesc. Adversarii lor germani nu se puteau măsura cu dânşii, mai savanţi, fini, cunoscând perfect graiul şi limba poporului în mijlocul căruia veniseră.

Sistemul de scriere plăcu moravilor. Procedă treptat. Le citi, în limba slavă, Biblia, pe care o compusese la Bizanţ. Apoi căută să le dea şi o liturghie în limba slavă. Constantin şi soţii săi făceau slujba în greceşte şi într-un rit care nu era cunoscut. Nobilii şi prinţul se obişnuiseră cu liturghia latină, introdusă de primii misionari. Poporul nu înţelegea nici latina, nici greaca. Atunci Constantin nu văzu alt mijloc decât de a înlocui şi greaca şi latina prin limba moravilor. Această reformă ceru un timp. Mari controverse avură cu clerul latin. El a ales pentru liturghia slavă ritul latin, mai cunoscut acolo.

Această inovaţie îndrăzneaţă făcu zgomot. Cei doi fraţi vin apoi la Veneţia, nu se ştie exact de ce. Poate pentru a se îmbarca pentru Constantinopol. Dar papa Nicolae I îi chemă la Roma. Ei pleacă şi ajung la Roma la începutul anului 868. Nicolae I murise la 13 noiembrie 867. În decembrie, fusese ales Hadrian al II-lea. Recepţie solemnă, căci aduceau cu ei moaştele Sf. Clement. Papa aprobă actele lor în Moravia.

În acelaşi timp, la Constantinopol se întâmplaseră mari evenimente. Începuse conflictul cu Photios. Michail al III-lea fusese ucis la 24 septembrie 867 şi Basilios I era împărat, căutând împăcarea cu Roma.

Pe când cei doi fraţi se aflau în Moravia şi se dezlănţuia lupta între Photios şi Sf. Scaun, un alt eveniment venea să complice situaţia, stârnind rivalitatea dintre Biserica de Orient şi cea de Occident: în acel moment, *bulgarii erau pe cale să primească creştinismul*.

Occidentul descoperea existenţa acestui popor şi se silea a-l cuprinde în sfera influenţei sale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Constantin şi Methodius soseau la Roma în momentul în care Curia se îndrepta în această direcţie.

5. [Convertirea bulgarilor. Photios şi conflictul cu Roma]

Schimbarea care se petrecea în părţile acestea îi determină şi pe bulgari. Încă din vremea lui Omurtag (Mortagon) creştinismul începuse a se răspândi printre dânşii, dar hanul, pentru a opri această inovaţie, cu cruzimea obişnuită a acestor barbari, îl execută pe episcopul *Manuel de Adrianopol*, pe care îl luase în captivitate şi care-şi exercita printre bulgari zelul credinţei sale. Călugărul grec *Theodor Cupharas*, care stătu de asemenea în Bulgaria, până ce fu eliberat printr-un schimb, răspândi şi el acolo creştinismul. De la 852, *Boris* se afla în fruntea bulgarilor. El cultiva raporturile cu francii şi se gândi acum că noua religie era indispensabilă pentru dânsul, ca să se poată menţine între vecinii franci, moravi şi bizantini, toţi creştini. Mulţi dintre slavii Macedoniei şi Thraciei se creştinaseră în vremea aceasta. Boris primi prin urmare, aşa cum vor primi mai târziu rusul Vladimir şi maghiarul Ştefan, din motive politice, creştinismul. Relaţiile politice pe care le întreţinea cu Ludwig Germanicul îl făcură la început să se gândească a se adresa la Roma. El tratā cu Ludwig înainte de 864, care-l înştiinţă pe papă. Probabil că regele îi puse condiţii care nu-i convenirā şi atunci exemplul lui Rostislav, care se îndreptase către Constantinopol, i se păru bun de imitat.

Convertirea bulgarilor. Aceasta nu s-a produs brusc. Ea se pregătea lent, de multă vreme. Contactul îndelungat al prinţilor

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

bulgari cu Imperiul bizantin de o parte, cu cel franc de alta îi îmblânzise pentru ideea creştină. Ei se vedeau înconjuraţi de toate părţile de civilizaţii pătrunse de această idee. Triburi slave vecine aderaseră la dânsa: slavii din Grecia, croaţii, sârbii. Ei ştiau ce se petrecea în Moravia. Bulgaria va rămâne izolată?

Boris îşi dădu perfect seama de situaţie. Pentru a juca un rol în lume, trebuia să fii creştin. Dar el avea şovăieli de a pune poporul său în mâinile patriarhului bizantin. Acest patriarh, misionarii săi erau oamenii împăratului. Hanul voia să devină creştin, dar să-şi păstreze independenţa. El ţinea seamă în această privinţă şi de opoziţia ce o întâmpina din partea boierilor săi.

El ar fi vrut deci un patriarh şi episcopi la ordinele sale.

La început, se gândi a recurge la franci pentru acest scop. Începu tratative cu Ludovic Germanicul. În 862 încheie un tratat cu el. În anul 863, Ludwig notifica papei Nicolae I intenţia lui Boris de a se boteza. Papa, în răspunsul său se felicita de aceasta. Nu se poate zice că condiţiile lui Ludwig nu l-au satisfăcut pe Boris şi acesta s-a întors în altă parte. Proiectele lor au fost încurcate de evenimente neprevăzute.

O mare foamete fiind dezlănţuită în Bulgaria, Boris se văzu obligat a năvăli în teritoriul bizantin pentru a-şi procura cele necesare. El se retrase, după ce se aprovizionă. Împăratul şi Bardas se folosiră de prilej. Ei urmăriseră tratativele lui Boris cu Ludovic şi înţelegeau ce urmări poate avea această alianţă dintre ei. Pentru a face act de represalii şi a menţine influenţa bizantină în Bulgaria, Michail şi Bardas adunară o armată şi o flotă şi-l atacară pe han pe uscat şi pe mare. Bulgarii nu sunt în stare a rezista. Bizantinii oferă pacea cu condiţia creştinării. Boris se decide. *Un delegat al patriarhului celebrează ceremonia; împăratul, reprezentat printr-un mare demnitar, fu naşul neofitului.* Evenimentul se petrecu în anul 864.

Aceasta provocă revolta boierilor. Boris îi extermină pe rebeli. Zagorije, regiune situată între Debeltos şi Anchialos, fu cedată bulgarilor.

Dar Boris nu fu mulţumit de această vasalitate religioasă. El căuta mijlocul de a stabili o ierarhie eclesiastică indigenă şi liberă de orice influenţă străină. La Bizanţ, nimeni nu voia acest lucru.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Photios îi scrie (mai 866) lui Boris etalând știința sa, covârșindu-l pe neofit cu dezvoltările sale teologice asupra misterului Trinității și a adevărurilor fundamentale ale religiei creștine. Vorbește despre cele șapte sinoade ecumenice și reprezentanți de seamă. Îi dă lui Boris lecții asupra puterii ce trebuie să o aibă un prinț, asupra modului de a vorbi cu supușii și a-i trata. Dorințele hanului erau altele, nu era o vorbă nici despre episcop, nici despre patriarhul pe care-l cerea.

Atunci se hotărî a se îndrepta în altă parte. Își aduse aminte de vechile sale intervenții, pe lângă Ludwig Germanicul. Și atunci, o tentativă la Roma.

Convertirea bulgarilor sub Boris-Michail a avut loc după marea biruință a lui Petronas asupra emirului Omar din Melitene, deci după 3 septembrie 863.

Anul 864, ca dată a convertirii bulgarilor[136], este aproape sigur. Observațiile filologice ale lui A. Vaillant cu privire la faimoasa notiță paleoslavă a lui Tudor Doksov, care ne dă cea mai directă indicație asupra faptului, pledează, ca și considerațiile istorice ale lui M. Lascaris, pentru această dată[137].

Războindu-se cu Michail al III-lea, Boris ceru pace și folosi prilejul pentru a *primi botezul de la Bizanț*. Evenimentul acesta avu loc pe la 864/865, chiar pe locul tratativelor de pace. Preoți greci veniră de la Bizanț și Boris primi numele împăratului naș Michail. Odată cu dânsul se botezară și o mulțime dintre boieri. Ca un dar pentru această faptă însemnată, și ca o pecetluire a noii legături, în tratatul de pace li se cedează bulgarilor o regiune la picioarele Balcanilor, Zagora, de la pasul

[136] V. Zlatarski, *„Istoria statului bulgar"*, 1927

[137] V. A. Vaillant et M. Lascaris, *La date de la Conversion des Bulgares*, extrait de la „Revue des études slaves", t. XIII, 1933.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Sidera (Poarta de Fier, Demircapù) până la orașul de coastă Debeltos.

Trecerea bulgarilor la creștinism a fost un fapt de cea mai mare însemnătate pentru soarta Peninsulei Balcanice. El trebuia să aibă și altă înrâurire, în politica Bizanțului față de Roma, căci contribui – cum vom vedea îndată – la înăsprirea raporturilor dintre împărăție și papă.

Bardas ajunsese, după uciderea lui Theoktistos și îndepărtarea Theodorei, omul atotputernic al imperiului. Manuel pierise în luptele din Asia. Împăratul era un simplu instrument în mâinile sale. Pentru a-i avea încrederea, Bardas cultiva cu stăruință toate pornirile sale rele. Michail ducea o viață de orgii, împărțită între petreceri desfrânate și jocuri de circ. Tezaurul statului fu risipit în cheltuieli nebune pentru cai, în clădirea unui grajd măreț, decorat ca un palat, cu cele mai prețioase marmure. Trăia în societatea vizitiilor, pe care-i covârșea de daruri și nu se rușina de a îmbrăca tunica de vizitiu și a se da însuși în spectacol, ca în vremurile decăderii vechiului imperiu, alergând în Hippodrom. Am văzut mai înainte ușurința cu care parodia înaltul cler al Bisericii.

Măgulind astfel toate aceste slăbiciuni ale nepotului său, Bardas fu ridicat la cele mai înalte onoruri. Rând pe rând *magistros*, *domesticos scholarum*, *curopalates*, el fu asociat în cele din urmă la imperiu, cu titlul de *caesar* (862), domnind de fapt sub numele lui Michail al III-lea.

Cu toate viciile sale, Bardas era un om superior. Ambițios, avid de putere, de bogăție, de lux, el era to-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tuşi un administrator energic şi un judecător drept, foarte inteligent, având o deosebită aplecare pentru litere şi ştiinţă. El are onoarea de a fi reorganizat vestita Universitate din palatul Magnaurei, un institut de ştiinţă liber, care nu atârna de cler, şi în care fură aduşi cei mai învăţaţi profesori ai timpului, pentru filosofie, geometrie, astronomie, filologie şi jurisprudenţă. În fruntea acestei Academii îl puse pe vestitul Leon din Thessalonic, un matematician de seamă, filosof şi medic, unul dintre cele mai mari spirite din acel timp, care, din pricina acestei superiorităţi, avea, cum am văzut, reputaţia unui vrăjitor, a unui mag.

Photios. Bardas, din pricina purtării sale scandaloase în viaţa privată, fusese exclus de la împărtăşanie, de către Patriarhul Ignatios şi el se răzbunase pentru această insultă, obţinând de la Michail înlăturarea patriarhului (23 oct. 858). În locul acestuia, el îl ridică pe *Photios*, primul secretar al Imperiului, dintr-o familie înaltă, înrudită cu familia imperială.

Patriarhul Ignatios avea o situaţie grea în mijlocul Curţii fără scrupule, conduse de Bardas. Imoralitatea acestuia îi atrase dese înfruntări şi în cele din urmă patriarhul îi refuzase împărtăşania. Omul atotputernic al imperiului căuta numai prilejul de a-l îndepărta.

Ignatios avea duşmani. Cel mai însemnat era *Gregorius Asbestas,* arhiepiscop de Syracusa, în Sicilia (care fusese pusă de Leo Isauricul sub jurisdicaţia Patriarhiei de Constantinopol). El fusese consacrat de Methodius, un concetăţean, şi era socotit printre prelaţii a căror consacrare era necanonică. Ignatios era poate din rândurile acestor opozanţi. Asbestas căzu şi el în această gre-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

şeală, ordonând un episcop de Taormina fără aprobarea patriarhului. Aceasta aduse o încordare între patriarh şi arhiepiscopul de Syracusa.

Împreună cu doi episcopi prieteni, Gregorius organiză o schismă formală împotriva lui Ignatios şi acesta, după ce încercă zadarnic a-i aduce la supunere, într-un sinod între 847-848, îi depuse ca vinovaţi de schismă. Împotriva acestei judecăţi, Gregorius apelează la papă, şi Benedict al III-lea (de la 855) îl socoti pe Asbestas şi consorţii săi ca suspendaţi numai, fără a admite depunerea, care trebuia să fie hotărâtă.

Acum, în conflictul ce se deschidea între Bardas şi Patriarh, cel dintâi avu un aliat în Gregorios. Photios era prieten cu acesta. Michail al III-lea fu câştigat uşor de partea lor.

Când Theodora fusese înlăturată de la Tron (856), împăratul, sub influenţa lui Bardas, care-i punea înainte soarta fiului Irenei, ceru patriarhului s-o tundă călugăriţă, împreună cu fiicele sale. Ignatios refuză acest lucru, sub cuvânt că nu le ştie vinovate de nici o crimă. Bardas instigă atunci că patriarhul se gândeşte a da un soţ Theodorei spre a-l înlătura pe Michail al III-lea de la tron şi astfel, sub influenţa sa, patriarhul e acuzat de înaltă trădare şi depus, exilat în insula Terebinthos.

Toate încercările de a-i lua demisia fură zadarnice. Ignatios socotea actul săvârşit ca o violenţă şi rezistă. Trebuia să i se dea un urmaş. Bardas, în înţelepciunea lui, se gândi că pentru a linişti poporul – Ignatios era respectat şi avea mulţi partizani – trebuia pus în fruntea Bisericii un om care să nu fie adversar al fostului patriarh şi care, prin înaltele sale calităţi, să facă a se uita nedreptatea făcută lui Ignatios.

Omul acesta era Photios. El nu era, ca Asbestas, dintr-o provincie îndepărtată, nu era şef de partidă. Era bogat şi respectat, avea un mare prestigiu prin înaltele lui calităţi intelectuale şi înrudirea cu casa imperială. Studiile sale, care se întindeau şi *în domeniul teologiei, talentul lui de orator, adâncimea geniului său, viziunea spiritului, energia surprinzătoare, pasiunea de glorie şi gustul lui de litere*, la care se unea un exterior plăcut, o atitudine gravă şi maniere plăcute, toate acestea îi dădeau un mare ascendent între contemporani. Era un simplu laic.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În șase zile fu trecut prin toate gradele ierarhice: pe 20 decembrie tuns monah, pe 21 lector, pe 22 subdiacon, în 23 diacon, în 24 preot, la 25 decembrie 858 fu uns patriarh: se alese această zi pentru că unchiul său, Tarasios, fusese consacrat, cu 73 de ani mai înainte, în aceeași zi.

Alegerea aceasta era, firește, atacabilă. Mai întâi, consacrarea fusese făcută de arhiepiscopul Syracusei, care nu era competent, îndreptățit era arhiepiscopul de Herakleia; el fusese depus și n-avea canonic puterea de a consacra. Apoi Photios fusese laic și canoanele prevedeau, în cazul ridicării unui laic, un termen de cel puțin trei luni. Scaunul, apoi, nu era vacant *de jure*, cum ar fi fost dacă Ignatios ar fi renunțat la el sau ar fi fost depus canonic.

Partizanii lui Ignatios nu-l recunoscură. Toate mijloacele lui Bardas de a-i face să-l recunoască fură zadarnice. Ei se adunară în 858 în biserica Sf. Irene și îl proclamară pe uzurpatorul Photios depus. Photios, în înțelegere cu Bardas, adună un contrasinod la Sf. Apostoli (martie 859), unde partizanii lor îl depun pe Ignatios și-l anatemizează. Partizanii lui Ignatios sunt închiși, bătuți, fostul patriarh, de asemenea, suferă toate maltratările.

Photios era o mare personalitate, omul cel mai învățat al vremii sale. Fiindcă era laic, pentru a putea fi ridicat în fruntea Bisericii, trebui să treacă, în câteva zile numai, prin toate treptele ierarhiei religioase. În ziua de 20 decembrie 858 el se tunse și se călugări, a doua zi fu hirotonit lector (ἀναγνώστης), a treia zi hypodiacon, a patra diacon și în ziua a cincea preot. Toate aceste hirotonisiri i le dădu arhiepiscopul Syracusei, Gregorios Asbestas, un vechi prieten al său, unul dintre oamenii cei mai instruiți ai acelei vremi. În seara de 24 decembrie, adunându-se la Palat toți arhiereii care se aflau în Constantinopol, fură siliți a-l primi pe candidatul lui Bardas și a-l proclama patriarh.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Photios s-a născut în Constantinopol, înainte de anul 827. Tatăl său, Sergios, provenea dintr-o familie de seamă. El își capătă mare îndemânare în *toate științele*, în *gramatică, poetică, retorică, filosofie*, chiar în *medicină* și *jurisprudență*. Studia nopți întregi, aduna din toate părțile cărți și-și dobândi, printr-o activitate trudnică, o comoară de cunoștințe prin care-i întrecu nu numai pe toți contemporanii săi, dar putea să rivalizeze cu cei mai vestiți învățați de mai înainte. Contemporanii și timpurile următoare se uimiră de erudiția rară a acestui om; se vedea într-însul, ca mai înainte în Lekanomantis, ceva monstruos, demonic.

Ca profesor, a predat disciplinele filologice, filosofice și teologice. El a înțeles să trezească dorința pentru știință la elevii săi. *Casa sa ajunse un loc de adunare* pentru toți cei pe care-i pasiona iubirea științei, o academie în care se adunau tineri învățați. Se citeau cărți de tot felul, pe care el, după formă și cuprins, le judeca. Dădea ocazie la tratarea celor mai grele probleme de matematică, filosofie, teologie. El instruia, încuraja, lăuda, osândea pe ascultători, cu o răbdare și grijă corespunzătoare necesităților lor. El însuși descrie cum i se oferea acasă cea mai mare plăcere de a vedea silința școlarilor, zelul ce puneau în întrebări, exercițiul în dispute și expuneri.

În această activitate de învățător a lui Photios stă cel mai mare temei al iubirii entuziaste cu care a fost înconjurat de tineri talentați, explicația influenței adânci pe care o avu în imperiu. Admirația aceasta îi mări ambiția și mândria.

Cinstit de toți, el avea cu atât mai mult o considerație deosebită în clasa înaltă a imperiului, cu cât s-a înrudit cu familia imperială (cea mai mică dintre surorile împărătesei Theodora era căsătorită cu fratele lui Photios, patriciul Sergios[138]).

Ignatios și partizanii săi protestară împotriva alegerii lui Photios, se adunară la Sf. Irene și pronunțară excomunicarea. Photios cu ai săi se adunară la rândul

---

[138] V. Hergenröther J., *Photius, Patriarch v. Konstantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma*, Regensburg, 1867-69.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lor într-un contrasinod la Sf. Apostoli (către luna martie, anul 859)[139] şi-l depuseră pe Ignatios, aruncând anatema asupra lui şi a partizanilor săi. Ei erau interesaţi să obţină aprobarea papei pentru această nouă alegere şi atunci, din îndemnul lui Photios, Michail al III-lea trimise o ambasadă la Roma, cerând papei *Nicolae I* care, de la 858 ocupa scaunul arhiepiscopal, a-şi da aprobarea pentru alegerea lui Photios şi a trimite delegaţi la un sinod, în Constantinopol, pentru dezbaterea unor chestiuni bisericeşti şi înlăturarea ultimelor resturi ale iconoclasmului.

Ambasada sosi la Roma în vara lui 860. Aducea două scrisori: a împăratului şi a lui Photios. Michail dădea ca pretext înlăturarea ultimelor resturi ale iconoclasmului şi necesitatea unui sinod. Despre Ignatios spunea că din cauza bătrâneţii şi a sănătăţii slabe s-a retras din Scaun, într-o mănăstire, adăugând că s-a dedat apoi la acte de înaltă trădare, pentru care a fost condamnat de un sinod şi înălţat în locu-i Photios.

Scrisoarea lui Photios face profesiunea de credinţă şi spune cum predecesorul său, depunând demnitatea, clerul în unanimitate şi împăratul l-au silit a primi acest înalt loc de păstor al Bisericii.

Dar Nicolae, un om luminat şi onest, păstră toată rezerva în această privinţă. Papa hotărî a trimite doi legaţi, care să examineze situaţia. El trimitea cu ei răspunsul său: în cea adresată împăratului, spunea neted că nu poate da aprobarea pentru Photios, întrucât Ignatios pe nedrept a fost depus, iar un laic nu poate

[139] V. Grumel, *Regestes*, nr. 459, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

fi înălțat în fruntea Bisericii; invocând autoritatea sinoadelor și decretele papilor predecesori, aștepta să fie informat, urmând a se pronunța apoi. În răspunsul către Photios, scurt, căruia i se adresează simplu ca unui *vir prudentissimus,* îi laudă profesiunea de credință, dar regretă ridicarea lui ca laic la Patriarhat, amână aprobarea până la o informare deplină și trimite, prudent, doi episcopi la Constantinopol ca să cerceteze pricina dintre Photios și Ignatios și să-i raporteze. Aceștia (Rodoald și Zacharia) fură împuterniciți a lua hotărâri numai în privința chestiunii icoanelor. Într-o scrisoare, el amână recunoașterea lui Photios până la întoarcerea legaților săi.

Dar Bardas și Photios știură să lucreze cu viclenie și sinodul care se adună în aprilie 861 în Biserica Apostolilor fu câștigat în favoarea lor. Ei știură încă a atrage, prin tot felul de mijloace, de partea lor și pe legații papei, care, împotriva prescripțiilor acestuia, consimțiră la depunerea lui Ignatios.

Când veniră legații și raportară, papa se indignă. El contestă alegerea lui Photios. În prezența ambasadorului imperial Leo își adună *Presbiterium* și-i dezavuă. La 18 martie 862, papa dădu enciclica sa către patriarhii de Alexandria, Antiochia și Ierusalim, în care face cunoscut că Ignatios a fost depus pe nedrept și Photios, un vicios, a ocupat locul său, primul în viață fiind. Cel dintâi e adevăratul patriarh legitim, al doilea, un intrus. Legații săi fuseseră trimiși numai pentru o *inquisitio* și *examinatio*, rezervându-și sie *deffinitio.*

Dar când papa Nicolae I fu încunoștințat despre aceasta, după ce încercă zadarnic pe lângă Michail să

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

restabilească lucrurile, el strânse la rândul său un Sinod la Lateran în Roma, în aprilie 863, care-l depuse pe Photios, declarându-i nule toate hirotonirile și recunoscându-l pe Ignatios ca adevărat Patriarh, legal. *Crimele lui Photios* erau următoarele: 1) el fusese de mai înainte între schismatici; 2) din starea de laic a ajuns deodată la episcopat; 3) a lăsat să fie consacrat de un episcop depus (Asbestas); 4) a uzurpat în mod criminal tronul lui Ignatios, acesta fiind încă în viață; 5) a exercitat violență contra legaților papali și i-a făcut să-și calce datoriile; 6) a prigonit, exilat mulți episcopi care nu voiau să aibă cu el comuniune, l-a maltratat pe Ignatios ș.a. Cu aceasta, se deschise lupta între Biserica papală și cea de Răsărit, începutul crizei celebre care va duce, mai târziu, la despărțirea lor definitivă.

Dezbinarea între Roma și Constantinopol se accentuează îndată și mai mult. Pe de o parte, fiindcă Photios știu să amestece propriile sale interese cu interesele generale ale Bisericii și el apăru atunci ca adevăratul reprezentant și luptător al drepturilor Bisericii răsăritene; pe de altă parte, fiindcă *atitudinea Curiei din Roma față de bulgarii* de curând creștinați răni simțul național al grecilor. Hanul Boris-Michail începuse a se neliniști cu privire la neatârnarea sa religioasă, grecii vrând să-i impună un episcop al lor. El se hotărî atunci a se întoarce spre Roma. În august 866, soli bulgari se prezentară papei Nicolae I, aducându-i dorințele lor în 106 întrebări. În noiembrie, doi episcopi latini veneau în Bulgaria, *Paulus* din Populonia și Formosus din Porto, cu răspunsurile la întrebările lor privitoare la credința creștină. Odată cu ei

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

se aducea și ritul roman în Bulgaria. La cererea lui Boris de a avea un patriarh, papa răspunse că nu poate lua încă o hotărâre până ce legații nu-i vor raporta. Deocamdată, trebuie să aibă un *episcop* și când vor fi mai mulți, unul din ei va fi consacrat arhiepiscop, de către papă; Boris fu mulțumit de acest rezultat și prelații greci fură izgoniți. Formosus plăcu lui Boris și acesta îl ceru papei pentru organizarea arhiepiscopiei.

Când acest rezultat i se aduse la Roma, în vara anului 867, Papa păstră însă toată rezerva față de această cerere, el răspunse că Formosus trebuie să rămână pe lângă turma lui și trimise alți doi episcopi, Dominicus și Grimoald, cu preoți, ca să sprijine acțiunea misionarilor în Bulgaria. Dintre aceștia doi avea Boris să-și aleagă episcopul, care avea să primească apoi la Roma consacrarea.

Amestecul acesta al Curiei în Bulgaria, trimiterea misionarilor săi, izgonirea clericilor greci fură privite la Bizanț ca o insultă adusă Bisericii și imperiului. Photios luă atunci cu energie lupta care nu mai era a sa personală contra papei, ci o luptă națională. Photios ridica o acuzație împotriva întregului Occident, chemă naționalitatea în ajutor împotriva catolicismului și dădu separației între Biserica de Răsărit și cea de Apus nu numai impulsul exterior, ci în același timp temeiul teologic.

Latinii au anulat hirotonirile făcute de preoții greci, respingând sfântul mir binecuvântat de Photios, și aceasta era o nerecunoaștere a calității lui de patriarh. Dacă ar fi respectat *chrisma, mirul* său, cu aceasta l-ar fi recunoscut de patriarh. Acest lucru, precum și pier-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

derea jurisdicției în Bulgaria, răni adânc mândria bizantinilor.

Photios, hotărât a rupe cu biserica occidentală, trimite o circulară patriarhilor din Orient, spre a-i invita la un Sinod în Constantinopol; în această scrisoare enciclică îi acuză pe latini de atâtea rătăciri, atacându-i și în chestiunea punctului dogmatic al purcederii Sf. Duh și din Fiul, clauza *Filioque*.

Amestecul acesta al Curiei în domeniile de influență bizantine pricinui o mare indignare la Constantinopol. Photios convocă atunci în Capitală un *Sinod, în 867*, vara, și în enciclica sa – ἐγκύκλιος ἐπιστολή – trimisă, în acest scop, patriarhilor din Răsărit, spre a-i invita la Sinod, pe lângă alte „erezii" disciplinare imputate Latinilor, el combătea teoria romană și în punctul dogmatic cu privire la „Purcederea Duhului Sfânt", socotind ca o falsificare a Sfântului Simbol formularea după care Sfântul Duh purcede nu numai din Tatăl, ci și din Fiul. Sinodul acesta, ale cărui acte nu s-au păstrat, proclamă depunerea papei Nicolae și excomunicarea partizanilor săi. Ignatios însă și adepții săi se opuseră, bineînțeles, acestor hotărâri, invocând protecția papei.

Astfel, lupta ajunse foarte aprinsă.

În timpul acesta, la Constantinopol a survenit o lovitură politică, unul dintre acele comploturi atât de obișnuite în cercurile Curții; această lovitură a adus în fruntea Imperiului un aventurier, pe Basilios, care va

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

fi unul dintre cei mai mari împărați, întemeietorul unei noi și puternice dinastii.

6. Mișcarea intelectuală și artistică în epoca iconoclaștilor și a dinastiei frigiene[159]

Această epocă a istoriei Imperiului bizantin a fost caracterizată drept *epoca întunecoasă*, veacurile obscure, când orice mișcare intelectuală a încetat. S-a exagerat însă. În realitate, există un gen literar care n-a încetat niciodată, nici în această epocă zbuciumată: *cronica*. El a înflorit chiar. Apoi, în domeniul *teologiei*, s-au produs câteva opere de seamă și mișcarea a fost mare, dar cea mai mare parte din această literatură iconoclastă a pierit, distrusă de iconoduli, după triumful lor.

1) *Chronografia*. *Georgios Synkellos* (sincel sub patriarhul Tarasios, după moartea căruia s-a retras într-o mănăstire și acolo și-a compus opera: Ἐκλογὴ χρονογραφίας, de la Creație la Dioclețian – 284). Este mai mult o tabelă istorică presărată cu explicații, decât o istorie universală (Krumbacher). În ea stăpânește spiritul teologic.

Theophanes Confessor, născut sub Kopronymos, luptă contra lui Leon al V-lea Armeanul, fiind exilat în insula Samothrake, unde muri către 817. Îl continuă pe Georgios Synkellos pentru perioada cuprinsă între anii 284-813, adică până la căderea lui Michail Rhangabé. Intitulată Χρονογραφία, scrierea sa urmează principiul cronologic. Înlocuiește multe izvoare pierdute, foarte importantă prin *însemnătatea materialu-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui, ca și din punct de vedere al *limbii. Traducătorul ei latin* e bibliotecarul papal Anastasius.

Nikephoros Patriarches (806-815) a fost urmașul lui Tarasios în scaunul patriarhal. Însemnătatea lui constă și în scrieri teologice contra iconoclasmului. 1) În domeniul istoriei, a redactat Ἱστορία σύντομος, cuprinzând perioada de la moartea lui Maurikios până la căsătoria fiului mai mare al lui Kopronymos, Leon al IV-lea, adică între anii 602-769. Este citată ca *Breviarium Nicephori*. Photios laudă claritatea și simplicitatea lui. 2) A doua scriere istorică, Χρονογραφικὸν συντομον, este o listă cronologică seacă, de la Adam până la moartea autorului (829): în tabele scurte, sunt cuprinși regii iudeilor, perșilor, ptolemeii, împărații romani, episcopii de Constantinopol, Roma, Alexandria, Ierusalim și Antiochia.

Georgios Monachos (Hamartolos) a scris sub Michail al III-lea o *cronică* în 4 cărți, de la Adam până la anul 842. Urmată în cele mai multe manuscrise de o continuare (până la 948); ea vine din Cronica lui Symeon Magister (sfârșitul veacului al X-lea). Tradusă în limba slavă, a fost mult gustată și în lumea postbizantină.

2) *Theologice. Ioan Damaschinul* (ὁ Δαμασκηνός) este cel mai mare autor dogmatic al perioadei. Familia Mansur avea o funcție la arabi, pe care Damaschinul a moștenit-o. Se retrase în mănăstirea Sf. Sabbas din Palestina, unde a desfășurat activitatea sa literară. Mort înainte de 754.

A scris trei cuvântări contra iconoclaștilor, *tratate dogmatice* și scurte *scrieri liturgice și ascetice*. Ca *predicator*, e foarte mare: homelii la diferite aniversări ale sfi-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nților. Scrierea cea mai de seamă: *Izvorul Cunoștinței* (Πηγὴ γνώσεως), reprezintă o prezentare sistematică a principiilor esențiale ale credinței și dogmelor creștine. *Varlaam și Iosaphat* o socotesc mulți ca fiind a lui.

Theodor Studitul (†826). Scrieri ascetice: două culegeri de *Catechese*, Μικρὰ și Μεγάλη κατήχησις (134 cuvântări către călugări, pe care le ținea de patru ori pe săptămână); aveau drept obiect toate datoriile călugărilor. A scris *Epigrame* în trimetrul bizantin, *Cântece bisericești*, *Imnuri la sfinți*.

Kasia, cunoscuta poetă, compune o serie de *poezii*, remarcabile prin originalitate, *Imnuri religioase,* precum și *Cântece religioase* (*idiomela*): trei *asupra nașterii lui Christos* (compară imperiul lui Augustus, care a curățit lumea de multe stăpâniri, cu al lui Christos, care a înlăturat politeismul), unul asupra nașterii *Botezătorului*, unul la *Miercurea postului*. Poezia ei profană conține *Sentințe și Epigrame*. Ediția Krumbacher, „Sitzungsber. cler. Bayer. Ak"., 1896.

Hagiografia. Se scrie mult la mănăstirea Studios.

Învățământul superior. În epoca dinastiei amoriene, are loc o organizare bună a acestui învățământ de caracter laic. *Theoktistos* a fost începătorul (el l-a reținut pe Leo de Thessalonic, pus de Theophilus ca profesor la Cei 40 de Martiri). *Bardas* continuă opera sa, așezând școala în palatul Magnaura. Cele șapte arte liberale, *septem artes liberales*, erau împărțite în două grupe: *trivium*, gramatică, retorică, dialectică și *quadrivium*, aritmetică, geometrie, astrologie, muzică.

Se mai studiau filosofia și autorii clasici. Învățământul era gratuit, iar profesorii plătiți.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Photios, Leo filosoful, Ioan Grammatikos, Constantin (Kyrillos) au fost dascăli aici.

S-a exagerat rolul lui *Bardas* în reorganizarea învățământului superior. Încă sub Theophilos, *logothetul Theoktistos* jucă un rol în această privință, iar după moartea împăratului, ca regent, el se îngriji de învățământ. *Leo Matematicianul*, depus din arhiepiscopia Thessalonicului, ca iconoclast, a fost adus în învățământul superior, pentru că Theoktistos a susținut politica de conciliere reprezentată prin Theodora. Tot el îl va fi pus și pe Photios ca profesor, înainte de a ajunge protoasecretis[140].

Photios a fost marea figură intelectuală a epocii. Era socotit cel mai mare de contemporani. Legenda spunea că-și vânduse sufletul diavolului: apare, cum zice Bury, ca un precursor al lui Faust. A scris *Myriobiblon* (Bibliotheca), *scrisori, tratate, homelii.*

Mișcarea artistică. Epoca iconoclastă a adus artei bizantine un *nou curent de viață*. A reînviat *tradițiile antice*, mai ales *alexandrine* și a introdus *decorația orientală*, luată de la arabi. Dacă au suprimat reprezentările figurative, *influența orientală* se observă în creația artistică a perioadei lui Theophil, în acele pavilioane misterioase și fermecătoare, ridicate în grădinile palatului imperial și care înconjurau sala tronului, în

[140] F. Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Praga, 1933, cap. II.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Trikonchos, în palatul de la Bryas, în acele minuni mecanice care împodobeau sala tronului.

Întoarcerea la antichitate se observă și în acele lăzi de ivoriu decorate cu subiecte mitologice, scene de vânătoare și *hippodrom. Același gust al artei profane se observă în mozaicurile* construcțiilor lui Theophil, peisaje, trofee de arme. E *o artă imperială*, lucrând *pentru suverani, iubitoare de tradiția clasică și de portret, de modelul viu, de realism.*

Dar și *arta religioasă* iese, sub influența acestui curent, din imobilitatea ei și devine creatoare. În miniaturi, se remarcă Psaltirea Chludov (Moscova), ca și Psaltirea Barberini. În ilustrație se caută *expresia, grija față de natural și de viață.* Arta religioasă a ieșit reînnoită din această luptă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

PARTEA A DOUA

[APOGEUL BIZANȚULUI CLASIC. DINASTIA MACEDONEANĂ]

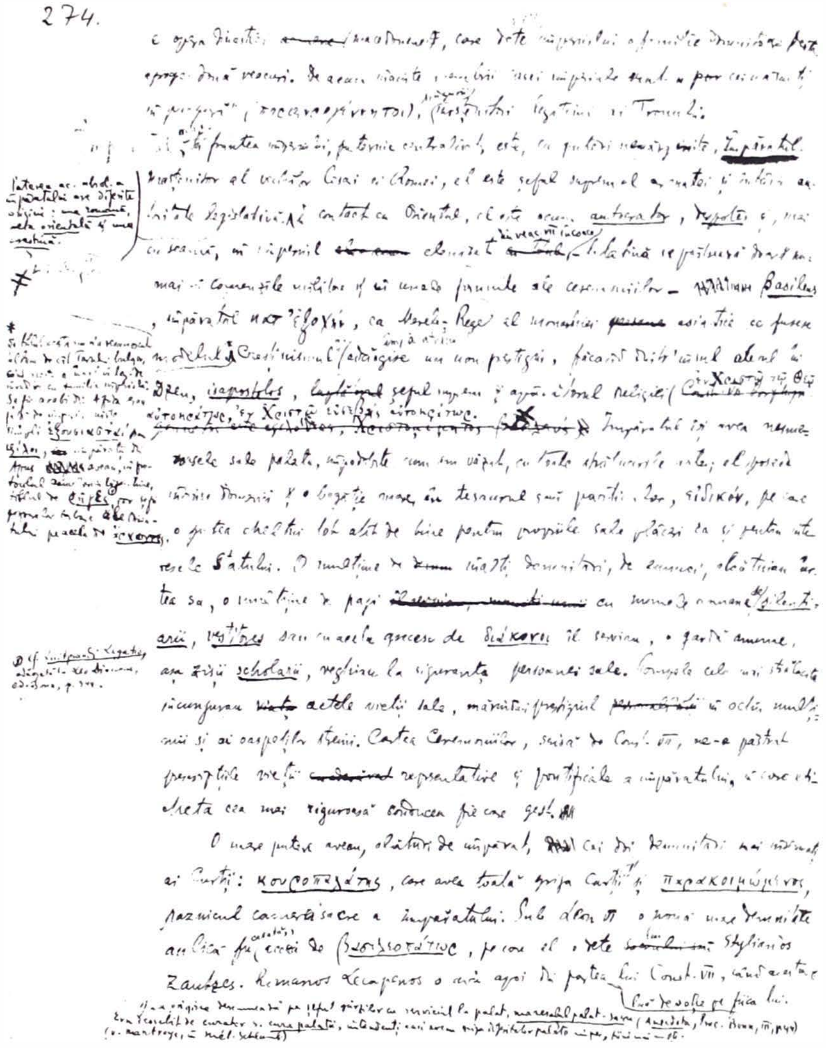

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

I.
[CONSOLIDAREA IMPERIULUI BIZANTIN ȘI A NOII DINASTII]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

A.
BASILIOS I (867-886)

Istoricii care au trăit la Curtea lui Constantin al VII-lea Porphyrogennetos, nepotul lui Basilios, precum și Constantin al VII-lea însuși, au fabricat pentru întemeietorul strălucitei dinastii o genealogie glorioasă. Noul *basileus* se cobora, după aceștia, din casa regală a Armeniei, din Arsacizi și era, după mamă, înrudit cu familia marelui Constantin. În realitate însă, *Basilios* se născuse pe la 812, într-o obscură familie de țărani din împrejurimile Constantinopolului, foarte probabil din Chariupolis[1], niște bieți coloni de origine armeană, strămutați în Macedonia.

---

[1] N. Adontz, *L'âge et l'origine de l'empereur Basile I (867-886)*, „Byzantion", 9 (1934), p. 223-260.

Autorul stabilește că dacă originea arsacidă a lui Basilios nu se poate dovedi, originea sa armeană e în genere admisă de autorii bizantini. Numele mamei lui Basilios ne e cunoscut: *Pancalo*. Ea pare a fi o armeancă, judecând după numele fiilor ei. *Symbatios* era nume curat armean; cel de *Marianos* era demult adoptat în Orient și în mediul armean din Bizanț. Și izvoarele armene afirmă că mama lui Basilios era o armeancă. Erau mulți armeni în serviciul Bizanțului, în toate domeniile. *În Thracia erau mulți armeni*. La finele secolului VI, împăratul Maurikios deportase acolo o mulțime de armeni, sub conducerea prinților lor (Sebeos). În veacul al VIII-lea, Constantin Copronymos (741-775) făcuse același lucru: a fost atunci o mare emigrație din regiunile de la Theodosiopolis către Thracia. (Leontius, *Hist. arm.*, p. 129; *Theophanes*, ed. de Boor, p. 429; Mihail Syrianul, II, p. 521-522).

Adontz înșiră numele tuturor armenilor celebri aflați în serviciul Bizanțului

A. Vogt, *Basile Ier et la civilisation byzantine à la fin du IXe siècle*, Paris, 1908.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În 813, incursiunea groaznică a lui Krum, care pustieşte până la Constantinopol, dădu în mâinile bulgarilor [cetatea] Adrianopol şi atunci, cu populaţia luată în captivitate, fu târâtă şi familia viitorului împărat, sărăcită cu totul în urma catastrofei. Întorşi mai târziu în patrie, sub împăratul Theophilos, strategul macedonean *Kordyles,* ca şi fiul său Bardas, dincolo de Dunăre conduseră lupta „macedonenilor" pentru a se întoarce în patrie; tatăl său muri după câtva timp, iar Basilios trebui să se îngrijească de mama şi de surorile sale. El era pe-atunci un tânăr de vreo 25 de ani, înalt şi voinic. Cronicarii ne vorbesc de puterea braţului său şi de bărbăţia ce-l caracterizau (σωματικὴ ῥώμη καὶ ψυχικὴ ἀνδρία).

Nevoile vieţii îl siliră să-şi părăsească vatra, agricultura neputând asigura existenţa familiei şi să meargă să-şi caute norocul, ca odinioară Iustin, în capitala imperiului. Şi astfel, către sfârşitul domniei lui Theophilos, tânărul acesta robust intra pe Poarta de Aur a Constantinopolei, într-o duminică, pe înserate. Obosit, el se culcă sub porticul mănăstirii apropiate a Sfântului Diomede. Peste noapte, se zice că egumenul auzi în somn o voce care-i striga să se scoale şi să-l aducă înăuntru pe împărat. Egumenul, ieşind, îl văzu pe tânărul zdrenţăros care dormea pe lespezi, se întoarse înăuntru şi se culcă. Dar vocea poruncitoare îl trezi a doua oară, şi iarăşi se duse egumenul, însă negăsindu-l decât pe Basilios, care dormea adânc, se întoarse din nou să se culce. A treia oară însă răsună vocea, poruncitor, invitându-l să meargă la poartă şi să-l aducă înăuntru pe cel care dormea acolo, căci el este împăratul (οὗτος γάρ ἐστιν ὁ βασιλεύς). Egume-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nul de astă dată se duce şi-l deşteaptă pe Basilios, îl ia cu sine înăuntru, îi dă să mănânce şi, a doua zi, îl îmbracă cu haine noi, destăinuind, spre mirarea călătorului, misterul viitorului său şi cerându-i să rămână prietenul şi fratele său.

Bizantinii erau foarte superstiţioşi şi adesea întâmplări în care se vedeau semne prevestitoare hrăneau marile ambiţii, împingându-le, cu puterea Fatalităţii celor vechi, către ţinta spre care se credeau chemate.

Cronicarii bizantini, iubitori de minuni, adică ai elementului miraculos, au povestit şi alte „semne" care prevesteau, de timpuriu, mărirea viitoare a lui Basilios. Odată, părinţii săi ieşiseră la câmp, la seceriş şi puseseră copilul să doarmă la umbra unor snopi. Soarele ajunsese cu razele sale asupra copilului şi atunci un vultur apăru deodată, cu aripile întinse, planând peste el şi umbrindu-l. Muncitorii, observând acest lucru, strigară speriaţi, temându-se de pasărea de pradă şi mama alergă şi alungă cu pietre vulturul. Dar de îndată ce ea se depărtă, pasărea veni iarăşi şi scena se repetă de mai multe ori[11]. În cele din urmă, lucrul acesta fu interpretat ca un semn dumnezeiesc, care prevestea mărirea ce-l aştepta pe copil. Altădată, Sfântul Ilie Tesviteanul i se arătă în vis mamei sub înfăţişarea unui bătrân cu barba albă, prezicând viitorul strălucit al copilului.

Prin mijlocirea egumenului de la Sf. Diomede, Basilios fu luat în serviciul unui nobil, rudă cu împăratul şi cu Bardas, numit Theophilos, poreclit, din cauza staturii sale mici, *Theophilitzes*. Acesta avea obiceiul de a-şi lua în serviciu oameni de statură înaltă,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

robuşti, pe care-i îmbrăca în strălucite haine de mătase şi care formau escorta lui. Basilios câştigă toată afecţiunea lui Theophilitzes, căci era – mărturisesc izvoarele – „bine făcut şi înalt, cu mână puternică şi îndemânatic, cu părul des şi creţ"[2].

O întâmplare fericită avea să asigure mai târziu norocul omului predestinat să ajungă în fruntea imperiului. Theophilitzes fu trimis într-o misiune în Grecia. Basilios îl însoţea, ca de obicei. În această călătorie, el se îmbolnăvi şi trebui să se oprească la Patras. Acolo o cunoscu pe nobila *Danielis*, o văduvă bogată, care stăpânea imense proprietăţi în Peloponez, mii de sclavi, turme nenumărate, fabrici în care femeile ţeseau mătăsuri şi covoare, în fine, o adevărată „doamnă şi împărăteasă a ţinutului" (**ὥσπερ τις δέσποινα τῶν ἐκεῖθεν βασίλισσα**), după expresia unui cronicar[3]. Ea îl primi pe Basilios cu multă cinste în locuinţa sa şi când acesta plecă, îi dărui bani, haine scumpe şi 300 de sclavi pentru a-l servi, cerându-i numai să aibă o iubire frăţească pentru fiul ei Ioan. Cu banii aceştia de la Danielis, Basilios îşi cumpără multe proprietăţi în Macedonia, putând acum să apară în lume ca un mare senior. El nu o va uita niciodată pe binefăcătoarea sa. Când va ajunge pe tron, vreo 20 de ani după aceea, el îl va ridica pe Ioan la rangul de *protospatharios* şi o va invita pe Danielis, atunci o femeie foarte bătrână, care avea o mare dorinţă de a-l revedea pe tânărul ajuns împărat, la Constantinopol, unde avea să fie primită ca o suverană, în Palatul Magnaurei. Din

[2] Zonaras, ed. Bonn, III, p. 410. Cf. Cedrenos (Bonn), II, p. 190.
[3] Theoph. Continuatus, (Bonn), p. 319.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

partea ei, Danielis aducea vechiului său amic nenumărate daruri prețioase, „cum aproape nici unul dintre regii neamurilor străine nu adusese până atunci împăratului Romeilor"[4]: îi dădea 500 de sclavi, din care 100 eunuci, știind ce mare întrebuințare aveau la Curtea împăratului, 100 de femei foarte iscusite în arta broderiei, stofe splendide și, pentru biserica pe care împăratul o clădea tocmai atunci (Νέα Ἐκκλησία), punea să se fabrice în țesătoriile sale din Peloponez covoarele care trebuiau să acopere pardoseala. Basilios muri înaintea ei. Bătrâna transmise atunci toată afecțiunea sa asupra fiului împăratului, asupra lui Leon Filosoful. Veni la Constantinopol, cu același alai de dinainte, ca să-l vadă, aducând aceleași mărețe daruri și îl lăsă apoi, prin testament, moștenitorul averii sale. Când se făcu inventarul averii, se găsi o bogăție imensă pe urmele defunctei. Fără a mai vorbi de banii de argint, de bijuterii, de vesela din metal prețios, de miile de sclavi – din care împăratul eliberă 3.000, trimițându-i coloni în Italia sudică – împăratul singur primea partea sa de moștenire, 80 de domenii[5]. Se vede din acest exemplu ce avere enormă stăpâneau marile familii aristocratice din provincii, care joacă un rol atât de mare în istoria imperiului.

Câtva timp mai în urmă, o împrejurare îl apropie pe Basilios de împărat. Într-o zi, fiul lui Bardas, Antigonos, dădu un banchet în onoarea tatălui său. Printre oaspeți se găsi Theophilitzes și vreo câțiva bulgari, care se aflau tocmai atunci în Constantinopol. Bulgarii

[4] *Ibidem*, p. 318.

[5] Teoph. Cont., p. 320-321.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

se lăudau foarte mult, având printre ei un atlet care nu putuse fi biruit de nimeni în Constantinopol. Văzând insolența lor, Theophilitzes spuse lui Bardas că are printre oamenii săi un tânăr voinic, care ar putea veni de hac acestui bulgar îngâmfat; să-i dea voie să-l aducă să se măsoare cu el, „căci ar fi cea mai mare rușine pentru bizantini dacă acesta s-ar întoarce nebiruit în Bulgaria." Bardas dădu poruncă să vină Basilios, care-l înșfăcă puternic pe bulgar, îl ridică în sus ca pe un „șomoiog ușor de iarbă sau de lână" și-l trânti pe pământ, spre marea bucurie a bizantinilor și spre rușinarea bulgarilor înmărmuriți[6]. Succesul acesta a răspândit faima lui Basilios în tot orașul și a atras asupra lui atenția oamenilor de la Curte.

Când, câteva zile mai apoi, împăratul primi în dar, de la un guvernator de provincie, un cal frumos, de care însă nimeni nu se putea apropia, Theophilitzes îi recomandă pe Basilios, foarte dibaci în mânuirea cailor. Acesta se aruncă pe cal, îl aleargă și-l domolește. Împăratul, uimit de puterea și dibăcia lui Basilios, îl luă de la Theophilitzes și-l puse în serviciul grajdurilor sale.

În momentul în care Basilios intra la Curte, Bardas era atotputernic. Învestit cu titlul de caesar, el guverna de fapt imperiul, Michael al III-lea ducându-și viața sa obișnuită de scandal. Toți câți voiau să-i câștige simpatia trebuiau să se asocieze la nebuniile sale. Basilios înțelese lucrul acesta și făcea ceea ce făcuse și Bardas pentru a ajunge la înalta lui situație. Atitudinea aceasta servilă îi aduse o avansare rapidă. *În 856* el era înălțat

[6] Theoph. Cont., p. 229-230.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

la rangul de mare comis (πρωτοστράτωρ) şi în 862, când Damianos, prietenul lui Bardas, fu înlăturat din funcţia de *parakoimomenos*, adică mare şambelan, *cubicularius*, Basilios îi luă locul, ajungând, prin acest post însemnat, în intimitatea împăratului, a cărui încredere o câştigase pe deplin. Împăratul îl făcu să se desfacă de soţia sa, Maria, o macedoneană – de la care-l avu pe Constantin, care muri înainte de el – şi-l căsători din nou cu o favorită a sa, *Eudokia Ingerina*.

Pe măsură ce Basilios se ridica astfel, favorizat de împărat, el îşi atrăgea invidia lui Bardas, îngrijorat de trecerea nemărginită pe care acela o câştigase pe lângă Michael. Un conflict surd izbucni între aceşti doi rivali. Bardas le spunea adesea amicilor săi care pricinuiseră înlăturarea lui Damianos: „m-am luat după sfaturile voastre proaste şi am alungat vulpea, introducându-l în locul ei pe leu, ca să ne mănânce pe toţi"[˜].

În curând, la Curte nu mai era loc pentru amândoi marii ambiţioşi. Lupta începu a se da prin cunoscutele mijloace ale intrigii şi perfidiei. Basilios se silea a-l convinge pe împărat că Bardas complotează împotriva vieţii sale. Michael nu putea crede acest lucru. Macedoneanul îl câştigă atunci de partea sa pe propriul ginere al lui Bardas, pe Symbatios, pe care ştiuse a-l convinge că, bine văzut de împărat, e împiedicat de a fi înaintat numai de socrul său. În urma acestei intrigi, chemat în faţa împăratului, Symbatios declară că Bardas într-adevăr conspiră. În urma acestei declaraţii, Michael se hotărî a-i lăsa pe adversarii lui Bardas să lucreze. Dar caesarul era puternic la Constantinopol;

˜ Kedrenos, II, p. 198 (Bonn).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

fiul său Antigonos comanda garda și dispunea prin urmare de trupele capitalei. O încercare împotriva lui aici putea aduce complicații. Trebuia prin urmare scos din Constantinopol. Împăratul anunță o expediție în Asia, împotriva arabilor; Bardas trebuia să-l însoțească.

Bănuind cursa în care era atras, informat de intrigile împotriva lui, caesarul ținu să aibă asigurări și, înainte de a porni din Capitală, el primi în biserică (Chalkoprateia), în prezența patriarhului Photios, jurămintele împăratului și ale lui Basilios că nu au nici un gând rău asupra lui.

Curtea, armata trecură în Asia, în thema Thrakesion, pe Meander. Într-o audiență, în cortul împăratului (aprilie, 866), Bardas e măcelărit de conjurați sub ochii propriului său nepot. Basilios condusese toată această crimă, ajutat de Symbatios.

Câteva săptămâni după aceea, Michael îl înălță pe Basilios la rangul de *magistros*, iar în ziua de Rusalii (mai 866) el îl asocia la tron, *încoronându-l* cu mare pompă, în biserica Sfintei Sofii. Symbatios, nemulțumit de acest rezultat al crimei la care ajutase, se revoltă, împreună cu un alt general din Asia, Peganes. Ei sunt însă biruiți, prinși și aduși la Constantinopol, unde li se ard ochii și, pe lângă aceasta, lui Symbatios i se taie mâna dreaptă, iar lui Peganes nasul.

Basilios era biruitor. De acum înainte, el începe la rândul său să se teamă de Michael. Cu un om atât de capricios ca acesta, nu putea fi niciodată sigur de favoarea câștigată. În curând, el avu motiv să se teamă pentru puterea și pentru viața sa. Într-o seară, pentru a-și sărbători o izbândă la cursele de cai, Michael dădu un ospăț în palatul de la Sf. Mamas. Patriciul *Basi-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

liskianos[8] lăudă atunci talentul cu care împăratul își conducea carul. Amețit de băutură, împăratul îi porunci să-i scoată coturnii de purpură și să și-i încalțe el. Basiliskianos șovăia și se uita la Basilios. Împăratul se mînie și Basilios făcu semn patriciului să se supună. Acesta încălță atunci botinii imperiali și Michael, întorcându-se spre Basilios, îi spuse: „Semnul acesta împărătesc îl prinde mai bine decît pe tine; oare nu-mi este îngăduit mie, care te-am făcut pe tine împărat, să-l fac și pe altul?"[9] El începu apoi a improviza versuri în cinstea noului său favorit.

În vremea aceasta, Teodora, împăcată cu fiul său, se întorsese la Palat și contribuia desigur la înstrăinarea lui Michael de Basilios, în care ea îl simțea pe rivalul familiei sale. Aceasta-l hotărî pe macedonean să sfârșească o situație primejdioasă. El urzi atunci un complot, pentru suprimarea colegului său incomod. În ziua de *23 septembrie 867*, împăratul chemase la un banchet pe Basilios cu soția sa, în palatul de la Sf. Mamas. Basilios ia toate măsurile ca să dea lovitura pe care o proiectase. După ce, la miezul nopții, împăratul, amețit de băutură, se retrase în cameră și adormi, conjurații pătrund înăuntru. La strigătele șambelanului surprins, Michael se trezește. Unul dintre prietenii lui Basilios, cu o lovitură de sabie, îi taie amândouă mîinile; altul îl doboară pe Basiliskianos. Apoi un al treilea îi dă lovitura mortală și astfel își mântuie domnia *Michael al III-lea*. Conjurații treceau apoi în grabă

[8] La Theoph. Cont. Βασιλικῖνος.

[9] Zonaras, Bonn, III, p. 416.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cornul de Aur și puneau stăpânire pe Palatul Sacru. Basilios ajungea astfel singur în fruntea imperiului[10].

Cu el începe o *nouă dinastie* glorioasă, care conduse aproape două veacuri imperiul cu energie și pe care grecii o numesc „*macedonică*", după ținutul din care se trăgea întemeietorul ei. Originea armeană a acestei dinastii este însă în afară de orice îndoială.

Basilios I domnește aproape 20 de ani *(867-886)*. Dacă se ridicase, cum am văzut, prin perfidie și crimă, se dovedi însă, odată stăpân pe Imperiu, un *om de energie, bun soldat și bun organizator*. N-avea nici o cultură, dar era înzestrat cu o vie inteligență și cu un deosebit talent de administrator. Față de poporul de jos el ajunse îndată foarte popular, prin grija ce puse necontenit de a veni în ajutorul săracilor, covârșiți de nedreptăți și asupriri, de a-i scăpa cât mai mult de greaua povară financiară, de a-i face să-și câștige ușor dreptatea înaintea tribunalelor.

La intrarea sa în domnie, Basilios află tezaurul statului cu totul sleit, din pricina cheltuielilor nesocotite ale lui Michael; din marea avere pe care o lăsase în Casa statului Theophilos, sporită de Theodora, se aflau acum, după mărturisirea Continuatorului lui Theophanes, numai trei centenaria de aur – τρία καὶ μόνα κεντηνάρια (cam 340.000 de lei aur de dinaintea primului război mondial). Basilios convocă atunci Senatul și pe înalții demnitari ai Imperiului și fiindcă se constată că averea publică se irosise împărțită în dar de către Michael favoriților săi, se hotărî ca aceștia să

[10] V. *Les romanesques aventures de Basile Le Macédonien*, în Ch. Diehl, *Figures byz.*, Ière sèrie, p. 157-181.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

restituie jumătate din ce primiseră. În acest mod, o mulțime de bani, 300 de centenaria, după afirmația aceluiași cronicar, se întoarseră în Casa statului.

Pe de altă parte, Michael topise o mulțime dintre obiectele de aur cu care Theophilos înzestrase palatele imperiale și le transformase în bani, pentru a-și satisface chefurile desfrâului său. El n-apucase însă a-i cheltui, fiind ucis tocmai la vreme și Basilios, fără a mai fi nevoit să pună impozite noi, avu astfel la îndemână o sumă însemnată, cu care putu preîntâmpina cheltuielile urgente ale Imperiului. Pentru ca să pună capăt abuzurilor din partea funcționarilor însărcinați cu ridicarea impozitelor, porunci să *se înlocuiască vechile semne folosite pentru fracțiunile de impozite prin litere simple* – γράμμασι λιτοῖς – care să se citească ușor și de către cei inculți[11], făcând astfel controlul cu putință. Se îngriji apoi a pune *în funcții oameni dintre cei mai onești*, care să aibă „mâinile curate de orice mită" (χεῖρας καθαρὰς ἀπὸ παντοίου λήμματος)[12], după expresia cronicarului, de la care cerea înainte de orice să-i ocrotească pe cei săraci de orice apăsare din partea celor puternici.

Aceeași preocupare de ocrotire a săracilor se vede în măsurile sale înțelepte privitoare la *împărțirea justiției*. Pentru ca cei lipsiți să nu fie împiedicați să-și caute dreptatea înaintea tribunalelor din Capitală, el luă măsuri ca aceștia să fie întreținuți pe cheltuiala sa în timpul cât stăteau aici pentru judecăți. Și când nu era ocupat aiurea, obișnuia a împărți el însuși drepta-

[11] Cedrenus, II, p. 202-203.

[12] *Ibidem*, p. 204.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tea în așa-zisul Γενικόν – fiindcă din toate părțile veneau oamenii cu felurite pricini înaintea sa[13].

Prin toate aceste măsuri, Basilios făcu, după mărturisirea cronicarului amintit mai sus, ca legalitatea și dreptatea să se întoarcă iarăși, ca dintr-un surghiun, și să domnească printre oameni („ἰσονομία πᾶσα καὶ δικαιοσύνη ὥσπερ ἀπό τινος ὑπερορίου φυγῆς ἐδόκει κατιέναι πρὸς τὸν βίον καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἐμπολιτεύεσθαι)[14].

Din aceeași preocupare de a asigura buna funcționare justiției izvorăște *noua legislație* a lui Basilios. Culegerea lui Leon al III-lea, Ἐκλογή, era prea sumară pentru a fi putut înlocui colecția legiuirilor lui Iustinian și înlătura contradicțiile între acea colecție și modificările ce i se aduseseră până acum. Basilios întreprinse atunci o nouă lucrare de alegere a jurisprudenței și dădu de la 870-879, sub numele de Πρόχειρος νόμος, adică „*Manual de drept*" (în acest manual se vorbește despre *Ecloga* lui Leon și Constantin ca despre o culegere de legi rele, inutile pentru imperiu), o culegere a dispozițiilor celor mai de seamă ale legislației lui Iustinian, cuprinzând și părți din Ἐκλογή a lui Leon al III-lea, care rămâne de acum abrogată. O altă lucrare, apărută în 884-886, dădea culegerea și orânduirea dispozițiilor în vigoare ale dreptului, în 40 de cărți, sub numele de Ἀνακάθαρσις τῶν νόμων (*Revizuirea legilor*) și după publicarea acesteia, către sfârșitul domniei, o nouă culegere de legi, sub numele de Ἐπαναγωγὴ τῶν νόμων (*Introducere în legi*). Unii

[13] Theoph. Cont., p. 260.

[14] Teoph. Cont. (Bonn), p. 259.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

au văzut într-însa o ediție nouă, revăzută și întregită a manualului Πρόχειρος νόμος. În prefața ei, se spune că e o *Introducere* la cele 40 de cărți ale vechilor legi „curățite", culese sub domnia lui Basilios. Cuprinsul e diferit de acela al manualului, are în partea I capitole cu totul noi, asupra puterii imperiale, puterii patriarhului, prerogativelor celorlalți funcționari civili și religioși.

1. Schisma lui Photios

Energicul împărat căută să asigure situația Imperiului și în afară; politica sa externă repurtă succese și făcu să se simtă iarăși autoritatea bizantină, scăzută mai înainte.

Ortodox credincios, Basilios se sili *a aplana conflictul cu Roma* și a restabili *relațiile cu papa*.

Pentru aceea, el trebui să facă o mare concesie Curiei și-l sili pe Photios, principala cauză a conflictului, să se retragă de la Patriarhie într-o mănăstire și, la *23 noiembrie 867, Ignatios* fu așezat din nou în scaunul de patriarh. În același timp, Basilios și Ignatios scriseră papei, făcându-i cunoscută schimbarea săvârșită în Biserica Răsăritului și cerându-i să trimită reprezentanți la Constantinopol, la un sinod ecumenic, care trebuia să restabilească deplina înțelegere între cele două Biserici. Când sosiră aceste scrisori la Roma, papa Nicolae murise și-i urmase în scaun *Hadrian al II-lea*. Acesta adună, în *iunie 869*, un Sinod la Roma, în care se pronunță anatema asupra lui Photios și a partizanilor săi. El trimise apoi trei reprezentanți la Constantinopol, care trebuiau să obțină din partea tuturor

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

membrilor sinodului ce avea să se deschidă în Capitala Imperiului semnarea hotărârilor luate la Roma. *Sinodul* acesta, pe care latinii îl numiră al VIII-lea ecumenic, se deschise la *5 octombrie 869* și ținu până la *28 februarie 870*[15]. El însemna o mare biruință a papei asupra Bisericii de Răsărit. Reabilitarea lui Ignatios, condamnarea tuturor hotărârilor lui Photios, excomunicarea acestuia și a partizanilor săi marcau umilirea Bisericii Ortodoxe față de Curia romană. Această lipsă de măsură din partea papei jignise adânc mândria bizantinilor și trebuia să aducă o reacțiune. De altminteri, la sinodul acesta participară numai 102 episcopi și mulți rămaseseră prin urmare credincioși lui Photios și părerilor sale.

Un nou prilej de neînțelegere se ivi îndată, *din pricina bulgarilor*. Am văzut cum aceștia, cu câțiva ani înainte, se îndreptaseră către Roma și Biserica de ritul roman se introduse la ei. Când fu vorba însă ca Boris să-și aibă arhiepiscopul pe care-l dorea, papa Hadrian al II-lea se opuse cu încăpățânare a-i împlini dorința. Boris îl ceruse pe episcopul Formosus, dar papa nu-l acceptă. Ceruse atunci pe diaconul Marinus, dar nici acesta nu-i plăcu papei, care-l trimise pe Silvestru. Boris, la rândul său, îl respinse, trimițându-l înapoi. Această încăpățânare a papei se explică prin succesele pe care tocmai atunci le câștiga față de Biserica din Răsărit. *Bulgarul*, văzând atâtea piedici din partea Romei, *se îndreptă din nou către Constantinopol, unde trimișii săi sosiră tocmai cînd Sinodul își încheia lucrările*.

[15] Dölger, *Regesten* Ier Teil, nr. 482 și 484 (p. 58-59).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bulgarii cereau să se hotărască de care dintre cele două Biserici trebuie să aparţină ei. Basilios îi convocă atunci pe reprezentanţii patriarhiilor orientale, ca să se pronunţe asupra acestui lucru. Cu toată opoziţia legaţilor papei, care susţineau că bulgarii ţin de ei, pe dată ce de la Roma primiseră învăţătura şi episcopi şi preoţi, se hotărî că ei nu pot atârna decât de Biserica din Constantinopol, ca unii care se aşezaseră pe pământ bizantin[16]. *Ignatios le trimite atunci un arhiepiscop de la Constantinopol, pe Iosef, şi acesta întemeiază în Bulgaria vreo zece episcopate.* Fiul lui Boris, Symeon, era trimis îndată la Bizanţ, pentru a fi educat. Legaţii papei se întoarseră astfel la Roma fără nici o izbândă.

Prin marea lui personalitate, prin atitudinea energică ce o luase faţă de pretenţiile de supremaţie ale papei, Photios era simpatizat în tot Imperiul. Partizanii săi erau foarte numeroşi. Ei ţineau strânse legături cu acesta şi se inspirau din sfaturile lui. Basilios, care nu întrebuinţase nici o rigoare faţă de el, îl aprecia mult şi îl adusese din mănăstirea Skepe, unde fusese exilat, la Constantinopol, pentru a-i încredinţa educaţia copiilor săi. Iar când, în *877*, patriarhul Ignatios muri, el fu înălţat din nou (26 octombrie) pe scaunul patriarhal. Photios făcu atunci cunoscut papei *Ioan al VIII-lea* (iarna 878-879) care-i urmase lui Hadrian al II-lea (în acelaşi timp cu scrisoarea împăratului către papă[17]), restabilirea sa în fruntea Bisericii imperiului şi-l rugă să trimită legaţi la Constantinopol, la un Sinod, pentru

[16] *Ibidem*, nr. 486, p. 59.

[17] *Ibidem*, nr. 497.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

recunoașterea celor întâmplate și readucerea păcii în Biserică. Papa era amenințat în vremea asta de atacurile arabilor africani și sicilieni și avea mare nevoie de sprijinul Imperiului împotriva lor. Aceasta-l făcu să primească propunerea. Sinodul care se întruni atunci la Constantinopol, la Sfânta Sofia, prezidat de Photios, cu mult mai numeros decât cel precedent și socotit de Biserica ortodoxă ca al VIII-lea sinod ecumenic, fu o strălucită biruință a Bisericii de Răsărit. Superioritatea lui Photios se impuse reprezentanților papei și, în ședințele care urmaseră în perioada *noiembrie 879-martie 880*. toate hotărârile sinodului din 869-870 fură casate, Photios recunoscut și în chestiunea dogmatică ce se ridicase mai înainte între cele două Biserici, formula credinței răsăritene fu admisă, suprimându-se termenul *Filioque*.

Sinodul ținut la Constantinopol în 879-880, nu rupse, cum s-a crezut multă vreme, înțelegerea dintre Roma și Bizanț. S-a crezut că papa Ioan VIII, indignat de hotărârile sinodului, care sancționase și formula orientală asupra purcederii Sf. Duh, trimise un legat la Constantinopol ca să ducă protestul său, că acesta rupse relațiile cu Photios, pe care Ioan VIII îl depuse și îl excomunică, ceea ce aduse o *a doua schismă*.

O discuție recentă a arătat că lucrul acesta e inexact. Nici papa Ioan VIII, care avea în Italia mare nevoie de ajutorul bizantin, nici împăratul, care simțea nevoia înțelegerii cu Roma, nu doreau o ruptură. Se pare că după sinod, papa îl recunoscu pe Photios ca patriarh legitim. În 880 – când se credea că s-a făcut ruptura – papa scrie amical lui Photios, care din par-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

te-i răspundea cu multă atenție. *N-a fost prin urmare o a doua schismă după Sinodul din 879-880.*

Pericolul arab îl amenința pe papă și el trebuia să păstreze alianța cu Imperiul, pentru care a trebuit să consimtă la multe sacrificii; Basilios, de asemenea, pentru a păstra înțelegerea cu Roma, i-a impus patriarhului său concesii, pe care Photios le-a primit[18].

2. Luptele în Europa

Basilios știu să folosească împrejurările din Apus pentru a extinde iarăși acolo influența imperiului, pierdută în mare parte mai înainte. Arabii din Creta și Africa ajunseseră foarte primejdioși. Ei atacau acum coastele Dalmației și ale Italiei, iar Basilios folosi acest prilej pentru a lega o alianță cu regele Imperiului franc Ludwig al II-lea, împotriva dușmanului comun. Populațiile slave ale Dalmației, amenințate deopotrivă de pirații arabi, primiră protecția bizantină, iar odată cu ea creștinismul și influența imperiului se stabili iarăși în aceste părți, prin strategul ce cârmuia de la

---

[18] *Cf.* Ch. Diehl, G. Marçais, *Histoire du Moyen Âge*, III. *Le monde oriental*, în col. „Histoire générale", publ. de G. Glotz, Paris, 1936, p. 443-444.

Pentru discuție: Dvornik, *Le second schisme de Photius*, „Byzantion" VIII (1933), p. 425-474.

H. Grégoire, *Du nouveau sur le patriarche Photius*, „Ac. de Belgique", Bulletin de la classe des Lettres, 1934. R. P. Grumel, *La liquidation de la querelle photienne*, EO 1934, p. 257-288. Hergenröther (I.A.G.) *Photius, Patriarch v. Konstantinopol*, 3 vol., Ratisbona 1867-1869.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Zara. În 872 flota bizantină, cu ajutorul francilor, repurtă la *Salerno* o strălucită victorie asupra arabilor. În 875, *Bari*, un punct însemnat pentru stăpânirea Italiei sudice, cădea în mâinile bizantinilor. Influența lui Ludwig se retrage din Italia de Sud și armatele biruitoare ale lui Basilios îi alungă pe arabi din Calabria și câștigă imperiului o nouă temă, *Longibardia* (Λογγιβαρδία), care fu o compensație însemnată pentru pierderea Syracusei, smulsă de arabi după o lungă și eroică rezistență, în 878. Flota imperiului, sub conducerea energică a viteazului amiral (τοῦ πλωΐμου δρουγγάριος) Niketas Ooryphas, eroul acestei domnii, își recâștigă astfel supremația pe apele Mediteranei.

Un atac al emirului Esman din Tarsos împotriva orașului Chalkis din Euboea fu respins (880) de strategul Eladei Oeniates; un altul din partea piraților din Creta și Africa, ajutați de renegatul Photios (881), asupra Peloponezului, fu de asemenea zdrobit de amiralii Ooryphas și Nasar.

3. Luptele cu arabii

Împrejurările erau foarte prielnice pentru o acțiune împotriva arabilor. Imperiul era în pace cu Bulgaria și cu împăratul germanic. *Califatul în Orient era sfâșiat de disensiuni*, provocate de influența tot mai mare a *turcilor la Curtea arabă*, de *defecțiunea Egiptului*, unde dinastia independentă a *Tulunizilor* se întemeia în 868, de războaiele civile din Africa de Nord și de situația grea a Ommeyazilor spanioli în mijlocul populațiilor creștine.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Basilios putea prin urmare întreprinde campanii fericite împotriva arabilor. *În Orient,* lupta începu în 871 prin expediția contra Paulicienilor. Aceasta îi aduse pe bizantini în luptă cu arabii. Armatele lor se ciocniră de mai multe ori și imperiul putu pune stăpînire pe trecătorile din Taurus și pe pozițiile fortificate care duceau la sud în Cilicia.

În *Occident*, rezultatele au fost mai însemnate. Arabii ocupaseră în mare parte Sicilia și atacau Italia sudică. Aceasta adusese intervenția în Italia a împăratului germanic *Ludovic II.* El ocupă (februarie 871) cetatea însemnată Bari. Lui Basilios nu-i convenea să-l vadă pe Ludovic în Italia. El trimise flota sa în Adriatica. Basilios încheie cu el un tratat de alianță pentru o acțiune comună contra arabilor. Ea n-aduse rezultatele dorite și în curând fu ruptă. La moartea lui Ludovic (875), Bari se dădu în mâinile bizantinilor. *Tarentul* fu apoi cucerit de bizantini (880). Armatele imperiului impuseră autoritatea sa slavilor din Dalmația. Dar Syracusa căzu în mîinile arabilor (878)[2]. O serie de expediții fură apoi încununate de succes și stăpânirea bizantină se întinse în aceste regiuni, prin silințele generalului *Nikephoros Phokas*, departe la Nord și Vest de Bari. *Două theme noi – Calabria* și *Longobardia* – fură create de imperiu în aceste locuri recâștigate. Prinții longobarzi, recalcitranți față de Bizanț (Capua, Salerno, Benevent), fură siliți a recunoaște suzeranitatea bizantină. Influența religioasă se întinse și ea în peninsulă, ajutând acțiunea administrației imperiale. Basilios I îndeplini o mare operă în Italia[19].

---

[19] V. J. Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin*, [Paris, 1904].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

4. Relațiile cu Armenia[31]

În secolul al VII-lea, *arabii ocupaseră Armenia*, odată cu Siria și Persia. Mai târziu, armenii încercaseră să se folosească de tulburările califatului, pentru a scutura jugul arab. Aceste încercări de revoltă fură însă reprimate prin teribile pustiiri. La începutul secolului al VIII-lea, Armenia era complet ruinată de arabi. Seniorii feudali, numeroși în acele ținuturi, fură exterminați cu cea mai mare cruzime și frumoasele monumente ale artei creștine distruse.

În secolul al IX-lea, califatul avu nevoie de sprijinul armean pentru lupta sa împotriva Imperiului bizantin. De aceea, către mijlocul acestui secol (al IX-lea), califul conferi *prințului armean Așot*, din familia Bagratizilor, titlul de „Prințul prinților", iar către sfârșitul secolului, îi dădu titlul de rege. Astfel, un nou stat armean se stabilea la hotarele Imperiului bizantin. Când auzi acest lucru, către sfârșitul domniei sale, Basilios se grăbi a-l recunoaște din partea sa pe regele armean, trimițându-i o *coroană regală* și încheie cu el un tratat de alianță. Într-o scrisoare pe care i-o adresează, împăratul îl numește fiul său prea iubit și-l asigură că dintre toate statele, Armenia e acela care va rămâne întotdeauna aliatul cel mai bun al imperiului[20].

Dar după moartea lui Așot, anarhia se întinde în Armenia și aceasta aduce din nou intervenția arabilor în afacerile Armeniei. Numai sub Așot II „de Fier", în

---

[20] Ioan Catholicos, *Histoire d'Arménie*, trad. Saint-Martin, Paris, 1841, p. 126.

V. J. Laurent, *L'Arménie entre Byzance et l'Islam depuis la conquête arabe jusqu'en 886*, Paris, 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

prima jumătate a secolului al X-lea, teritoriul armean a fost eliberat, până la un oarecare punct, de arabi, cu ajutorul armatelor bizantine și al regelui Georgiei. Așot veni la curtea lui Romanos I Lekapenos, unde avu o primire strălucită. Așot al II-lea fu primul suveran care luă titlul de „Șahinșah" (Regele Regilor) în Armenia. În a doua jumătate a secolului al X-lea, Așot al III-lea transferă capitala regatului său în fortăreața *Ani*, care se umplu de atunci de monumente mărețe și fu un centru mare de civilizație[21].

În Asia, Basilios moștenise de la regimul prigonirilor împotriva *Paulicienilor* o situație foarte primejdioasă. Am văzut izbânzile acestor fanatici sub conducerea viguroasă a lui Carbeas. Sub urmașul acestuia *Chrysocheir,* Paulicienii[4] ajung o serioasă primejdie pentru Imperiu. Basilios se hotărî atunci a sfârși pentru totdeauna cu acești rebeli. În campania din anul 871, condusă de el personal, a luat parte alături de soldați la toate ostenelile și la toate primejdiile. Basilios îl birui pe Chrysocheir, dar nu putu cuceri puternica cetate Tephrike. În anul următor, expediția sa trecu de Eufrat, până sub zidurile cetății Melitene, pe care n-o putu lua. Pătrunse atunci în interior, prefăcu în cenușă multe cetăți și biruind rezistența dușmanilor, împăratul, încărcat de o bogată pradă, reveni în Capitală triumfător, intrând pe Poarta de Aur, aclamat puternic de întreaga populație, și oprindu-se la Sf. Sofia, cu scopul de a aduce mulțumiri lui Dumnezeu pentru biruința sa[22]. El nu se putea liniști însă cît timp Chrysocheir era încă în viață și pustia ținuturile imperiului. O

[21] A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, I, p. 415.

[22] Cedrenus, II, p. 208-209.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nouă expediție trimisă împotrivă-i îl zdrobi într-o luptă, la Bathyrryakos, la 874 și, fugărit, Chrysocheir fu ucis de un grec care trăise la Curtea sa ca prizonier[23]. Rebelii, lipsiți fiind de un șef atât de energic, fură supuși cu totul și puterea lor nimicită. Parte dintr-înșii își găsiră atunci refugiul în Armenia, parte intrară în serviciul imperiului. Armatele imperiului cuprind trecătorile din Taurus și Antitaurus, sau de asemenea drumurile strategice care duceau în Cilicia, campanii fericite fură conduse în Cappadocia și Cilicia. Pe la 885, un regat al Armeniei era reconstituit în favoarea lui *Așot Bagratuni*. Basilios îi trimise o coroană regală și făcu un tratat de alianță cu el, numindu-l într-o scrisoare fiul său prea iubit.

Un fapt însemnat al domniei lui Basilios este zelul cu care el răspândi *creștinismul* printre populațiile imperiului rămase încă păgâne până acum. Odată cu influența politică pe coastele Dalmației, imperiul aducea acolo, cum am văzut, și cealaltă armă a stăpânirii sale, religia creștină, și Biserica Răsăriteană câștigă atunci acolo teren în paguba Curiei romane. Creștinismul pătrunse acum și în Peloponez, unde urmașii vechilor greci ai Laconiei, la sudul Taygetului, locuitorii din Maïna, care se păstraseră până în vremea aceea păgâni, primiră botezul.

5. *Politica religioasă a lui Basilios*

Pentru a ridica prestigiul imperiului în Occident, Basilios înțelese că numai pe mare putea să-l obțină.

[23] Lupta și fugărirea lui Chrysocheir sînt descrise în amănunt de Cedrenus, II p. 210-212.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

De aceea refăcu *flota*. Situația era critică mai ales *în apele Adriaticei*, unde nu numai arabii erau atunci obișnuiți, ci împăratul se afla și în fața unui rival nou, Ludovic II, împăratul franc. Acesta ducea și el război contra arabilor. Toată Italia creștină urmărea cu interes expediția sa.

Basilios n-avea interes să-l lase pe Ludovic, care opera în Apulia, să-i alunge pe arabi pentru a-și așeza acolo stăpânirea sa. El propuse ajutorul flotei sale. Nicetas Ooryphas apăru atunci la Bari cu 400 nave. Cei doi suverani, geloși unul pe altul, nu se înțelegeau prea bine. Dar Basilios profită de acest prilej pentru a-și întinde influența *asupra slavilor de la Adriatica.* Legații papei întorcându-se în Constantinopol, căzură în mâinile piraților slavi. Basilios ordonă lui Ooryphas să curețe apele mării de acești supărători corsari. Acesta se achită bine de misiunea sa și atunci narentanii și slavii acestei regiuni fură obligați a recunoaște dominația bizantină.

Ludovic II moare (august 875). Carol Pleșuvul se zbătea în lupte cu Ludovic Germanicul și fiul său Carloman, iar Basilios lucră activ în Italia și Dalmația. În 877, Carloman era singur stăpân. Tatăl și unchiul său muriseră. El intră în conflict cu croații, care luptau pentru neatârnarea lor.

Ocuparea cetății *Bari* dădea Bizanțului o bază de operații în Adriatica. Basilios voi să înlocuiască pe coaste influența Imperiului franc. Pentru a-i ataca pe croați, trebuia să se asigure de slavii care erau pe teritoriul imperiului. *Toate grupele de sârbi, chiar narentanii, se supuseră complet.* Basilios trimise acolo *misionari pentru a-i boteza pe cei ce încă nu erau*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

creştini. Suzeranitatea Bizanţului se stabili repede pe tot teritoriul sârbesc şi asupra triburilor de pe coastă, până în Dalmaţia. O oarecare *autonomie* le fu lăsată, pentru că, după mărturia lui Porphyrogennetos, împăratul le lăsă prinţii lor. Slavii trebuiau să-i dea contingente militare, în caz de război. În faţa Tarentului, la 880-885, strategul Procopios avea între soldaţi şi slavi, Σκλαβηνοί.

Influenţa politică bizantină se oprea la frontiera Dalmaţiei croate, unde pătrunse influenţa Romei, care va rămâne pentru totdeauna.

În schimb, acţiunea lui Basilios se întinde şi asupra *slavilor din imperiu.* Ceea ce făcu el pentru a-i civiliza şi creştina constituie unul dintre cele mai frumoase capitole ale istoriei bizantine şi ale Bisericii sale. El nu făcu decât să urmeze opera predecesorilor lui. Merse chiar mai departe. Creştinismul era aşa de înaintat la aceste popoare, încât trebui să *constituie o ierarhie* la aceşti noi supuşi ai imperiului. *Invaziile şi devastările care dezolaseră teritoriul bizantin reduseseră considerabil numărul episcopatelor.* Trebuiau *restabilite şi reorganizate. Printre cele ce apar sub Basilios, sunt unele care nu existau mai înainte* şi ele au nume slave. Ele apar în actele sinodului de la 879, erau în Macedonia, Thessalia, Thracia. Apoi şi la slavii din Peloponez (v. *Notitiae episcopatuum*). Cu Basilios I viaţa religioasă se reface şi în Peloponez. Sub domnia sa se refac episcopatele şi ele apar în lista lui Leon Filosoful. (Lacedemonia, Methone, Korone, Volaina, ţin de mitropolia de Patras; Volena e episcopie a slavilor Poliani; altele ţin de Corint: *Maïna* e nume slav).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

*

În aceste împrejurări, se deschide între *Roma și Constantinopol* a doua fază a luptei, în jurul bulgarilor mai întâi.

Ioan VIII se silește mereu a-l întoarce pe Boris la Biserica Romei. Numeroase scrisori, ambasade au loc în tot timpul pontificatului său. Dar totul a fost în zadar, întrucât Boris rămase credincios Bisericii Bizanțului.

Erezia pauliciană. Materialul pentru originea, istoria începuturilor și principiile paulicienilor constă din cartea I a operei lui *Photios* asupra maniheilor și *Istoria Manicheenilor* de *Petros Sikeliotes*. Apoi, povestirea despre bogomili din *Panoplia* lui Euthymios Zigabenos. În 1849, *Gieseler* publică un tratat al unui Abate Petru, conținând o povestire asupra paulicienilor, similară celei a lui Photios și P. Sikeliotes (cu care e identificat ca autor Abatele Petru). Publicarea Cronicii lui *Georgios Monachos* de către Muralt (1859) arată că și aceasta a încorporat o povestire similară.

Toate presupun un original din care derivă, direct sau indirect, dacă de fapt una din ele este izvorul comun. Chestiunea determinării raporturilor dintre aceste documente și originalul comun e complicată.

Karapet Ter. Mkrttschian (în tratatul său *Die Paulikiener im byzantinischen Kaiserreiche und verwandte ketzerische Erscheinungen in Armenien*, 1893) a clarificat această chestiune. Încearcă a proba că Abatele Petru e cel mai vechi dintre izvoarele noastre (G. Monachos și Photios). *După Bury*[21], iată starea actuală a chestiunii: *Izvorul* original care schițează erezia pauliciană, originile și istoria ei, *s-a pierdut*. Acest izvor a fost utilizat de G. Monachos (sec. al IX-lea), păstrat în două forme: în manuscris Coislinianus un extras mai scurt, în celălalt manuscris și în textul lui Muralt, avem un text mai dezvoltat. Tratatul abatelui Petru a fost luat sau

[21] Bury, ed. operei lui Gibbon, VI, nr. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

din ediția a doua a lui Monachos, sau independent, din opera originală. E probabil că Photios a folosit opera originală.

Problema lui *Petros Sikeliotes* este nerezolvată. Declarația sa cu privire la misiunea lui la Tephrike, intenția paulicienilor de Est de a trimite misionari în Bulgaria, precum și dedicația operei lui către Arhiepiscopul de Bulgaria, pun multe probleme greu de lămurit. El spune că *a fost trimis de Mihail III la Tephrike* pentru răscumpărarea captivilor. Dar titlul tratatului său e curios: Πέτρου Σικηλιώτου ἱστορία... προσωποποιηθεῖσα ὡς πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας. Cuvântul προσωποποιηθεῖσα sugerează că așezarea istorică a tratatului e născocită. Ter-Mkrttschian și J. Friedrich (*Der ursprüngliche bei Georgios Monachos nur teilweise erhaltene Bericht über die Paulikianer*, în *Sitzungsberichte* a Academiei Bavareze, 1896) neagă deopotrivă propagarea paulicianismului în Bulgaria la acea dată timpurie. Erezia aceasta n-a intrat în Bulgaria decât după moartea Sf. Clement al Bulgariei (916).

Înrudirea doctrinelor bogomile cu cea pauliciană e evidentă. Dar *n-a fost dovedit* că ele *derivă istoricește din paulicianism*. Influența pauliciană e de presupus.

O schismă se produse *în secolul al X-lea în Biserica bogomilă*[45]. Se răspândise părerea că Satan nu e contemporan cu Dumnezeu, ci o creație ulterioară, un înger căzut. Această părere prevala în Biserica bulgară, dar dragovicii se agățară de vechiul dualism. Doctrina modificată fu adoptată de cea mai mare parte a bogomililor din Vest (albigensii etc.), afară de Toulouse și Albano, pe lacul de Garda[45]. *C. Conybeare* publică (1898) textul armean și traducerea engleză a cărții paulicienilor de Thonrak în Armenia. Această carte e intitulată *Cheia credinței*, și e de la începutul secolului al IX-lea. Liturgia aceasta modifică considerabil vederile noastre cu privire la natura paulicianismului, care pare că n-are a face cu marcionismul, ci ar fi o reînviere a *adopționismului*, după care Iisus a fost un om, până când în al treizecilea an al său a fost botezat de Ioan și Duhul Sfânt s-a coborât într-însul; atunci el deveni Fiul lui Dumnezeu. Doctrina a supraviețuit în

[45] C. Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 213.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Spania până în secolul al VIII-lea și al IX-lea și aceasta sugerează conjunctura că a lâncezit în sudul Franței, încât erezia catarilor și albigensilor nu a fost un bogomilism importat, ci o supraviețuire veche locală. Conybeare crede că a trăit de timpuriu în Peninsula Balcanică, unde ea a fost baza bogomilismului. Învățatul englez crede că *paulicienii*, forma armeană a *paulienilor*, derivă de la Paul de Samosata, ai cărui aderenți erau cunoscuți grecilor în secolul al IV-lea ca pauliani. Gregorios Magistros (care în secolul al XI-lea a fost însărcinat de împăratul Constantin al IX-lea să-i alunge pe paulicieni sau thonraki din Armenia imperială), arată legătura lor cu Paul de Samosata. Conybeare sugerează că, goniți din imperiu, paulianii aflară refugiu în Mesopotamia și în cele din urmă în regiunile mohamedane în genere, unde erau tolerați. Ei au fost astfel pierduți timp de secole în ochii teologilor greci din Constantinopol și din alte mari centre. Când au apărut din nou în extrema stângă a iconoclaștilor, ei au fost introduși din nou în cunoștința grecilor de armenii ortodocși sau grecizați[26].

Tot în această epocă, primele așezări de călugări începură a ocupa *Muntele Athos*, care avea să joace un rol atât de mare în istoria Bisericii. Basilios dădu în sprijinul lor un chrysobul (cca. 872) prin care hotăra ca toți călugării din diferitele așezări la Athos, ca și cei de la Sf. Ioan Kolobos, să fie liberi de orice încălcare a preoților și să stăpânească regiunea Hierissos de la gâtul peninsulei, și grădinile și viile de la Kamena. Alt chrysobullon din 873-874 pentru eremiții din Athos, prevedea ca aceștia să fie eliberați de orice sarcini și încălcări ale funcționarilor și persoanelor private. De acum începe dezvoltarea vieții călugărești la Athos, care sprijinită în domniile următoare, dotată de împărați

[26] Pentru bogomili, v. *Predica Presbiterului Cosma*, trad. de Al. Iordan, Universul, București, 1938[6]. Către sfârșitul secolului al X-lea (bulgar).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cu averi, va ajunge a avea cea mai puternică organizație și a exercita o mare înrâurire asupra Ortodoxiei[7].

6. Guvernământul intern al lui Basilios

Prin gloria armelor sale în afară, prin măsurile înțelepte ale cîrmuirii înăuntru, Basilios dădu o nouă strălucire imperiului și-și asigură încrederea poporului. Două conspirații se făcuseră împotriva sa: a lui Symbatios, la începutul domniei, a lui Curcùas, la sfârșitul ei. Dar amândouă fură înăbușite și autorii lor crud pedepsiți. Basilios se arătase de la început un mare protector al săracilor, luând toate măsurile pentru ocrotirea lor față de cei bogați și de fiscalitatea de obicei atât de abuzivă în Bizanț. Dar Basilios nu se atinse nici de privilegiile marilor proprietari, ale acelor δυνατοὶ care stăpâneau de multe ori provincii întregi și considerabile. Cazul văduvei din Patras Danielis, pe care l-am schițat mai înainte, e foarte instructiv în această privință. Senatul, demnitarii erau respectați și se înconjurau de o suită care rivaliza uneori cu aceea a Curții. Obiceiurile feudale, care se întăreau atunci în Apus, se înfățișează prin aceleași influențe și necesități și în Răsărit.

Dar în afară de rânduiala bună pe care a pus-o în administrație și justiție, în afară de economia pe care a știut să o introducă în finanțe, Basilios dădu un deosebit sprijin și artei; încât domnia lui este, în această privință, una dintre cele mai strălucite, socotită în genere drept a doua epocă de aur a artei bizantine. El a ridicat o mulțime de clădiri de folos obștesc, aziluri pentru bătrâni, pentru săraci, pentru bolnavi și a zidit și reparat un număr foarte mare de biserici, pe care cro-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nicarii le înşiră cu grijă, în amănunt, ca pe o mare laudă a „slăvitului între împăraţi" Basilios[27].

Două dintre clădirile acestea au atras mai cu seamă atenţia prin strălucirea şi bogăţia decoraţiunilor: palatul pe care Basilios l-a adăugat vechilor construcţii ale împăraţilor şi care se chema Kainurgion (Καινούργιον) şi noua biserică Νέα Ἐκκλησία, pe care o ridică alături de palat şi care fu o adevărată Sfânta Sofia a acestei domnii.

Pentru noul Palat Καινούργιον, Basilios întrebuinţă materialele cele mai preţioase. Mozaicuri splendide acopereau pereţii, bolţile, solul, o decoraţie strălucită împodobea sălile. Una era susţinută de 16 coloane, dintre care opt de marmură verde de Thessalia şi şase de onix, acoperite de ramuri de viţă sculptate şi animale de tot felul. Cele din urmă două coloane, tot din onix, aveau suprafaţa brăzdată de caneluri în spirală, care le dădeau o înfăţişare din cele mai plăcute. Deasupra acestor coloane, până la boltă şi în absida de la Răsărit, erau frumoase mozaicuri pe fond de aur, înfăţişându-l pe Basilios, stând înconjurat de războinicii care luptaseră sub ordinele sale. Ei îi prezintă, drept daruri, oraşele pe care el le cucerise. Pe boltă se înfăţişau isprăvile herculeene ale lui Basilios (τὰ τοῦ Βασιλέως Ἡράκλεια ἆθλα), războaiele şi biruinţele sale, faptele lui pentru fericirea poporului. De o frumuseţe neîntrecută era însă camera de culcare (κοιτών). Pe pardoseala sa era un splendid mozaic. În mijlocul ei, un păun în toată strălucirea culorilor sale,

[27] *Viaţa împăratului Basilios Macedoneanul*, adăugată la Teoph. Cont. (Bonn), p. 321 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

închis într-un cerc de marmură cariană. De acolo plecau raze care ajung la un cerc mai mare; şi dincolo de acest cerc, ca nişte râuri de marmură verde de Thessalia se desfăşurau către cele patru unghiuri ale camerei. Patru vulturi, de asemenea în mozaic, împodobeau de cele patru părţi pardoseala atât de bine imitaţi, încât ai fi crezut că sunt vii şi gata să zboare, afirmă *Porphyrogennetos*, care ne face această descriere[28]. Părţile de jos ale pereţilor, acoperite de „plăci de sticlă policromă", fermecau ochii prin diversitatea florilor. Partea de sus, împodobită de mozaicuri, în care se desfăceau pe un fond aurit chipurile lui Basilios şi al soţiei sale Eudokia, aşezaţi pe tronuri, în costumul imperial, cu coroanele pe cap. Împrejurul lor se înşiră, „ca stele strălucitoare", copiii lor, în acelaşi costum, ţinând în mâinile lor cărţi sfinte (τόμους τὰς θείας ἐντολὰς περιέχοντας). Tavanul strălucea de aur: în mijlocul său, crucea, de culoare verde şi în jurul ei „ca stelele pe cer" iarăşi chipurile suveranilor şi ale copiilor lor, care-şi înălţau mâinile către Dumnezeu şi către cruce.

Biserica nouă, ἡ Νέα[18], era una dintre minunile artei bizantine; ea rivaliza prin frumuseţe şi bogăţie cu marea biserică a lui Iustinian. Porphyrogennetos ne spune că împăratul o oferi lui Christos „ca pe o mireasă preafrumoasă, împodobită de mărgăritare, de aur şi de argint, gătită cu tot felul de marmure multicolore, cu mozaicuri şi cu veşmântul ţesăturilor de mătase." Plăci de bronz aurit acopereau cupolele pe dinafară. Aurul şi argintul străluceau pretutindeni înăuntru; marmurele cele mai preţioase împodobeau,

[28] În *Viaţa lui Basilios Macedoneanul*, adăugată la Theoph. Cont. (ed. Bonn), p. 332-333.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în savante combinații, pereții și pardoseala. Cupolele „scânteiau de aur și de chipuri, ca cerul acoperit de stele". În cupola principală, un mozaic splendid îl înfățișa pe Christos, înconjurat de îngeri; Sfânta Fecioară trona în absidă, un cor de Apostoli, de martiri, de profeți și de patriarhi împodobea zidurile bisericii[29].

7. Opera legislativă a lui Basilios

Basilios I a avut și o însemnată operă de legiuitor[49]. Motivele care l-au îndemnat erau două: *primul*, de ordin legislativ, care e amintit de biograful său, era acela de a risipi obscuritatea și confuzia care stăpânea în dreptul civil, ca un rezultat al ordonanțelor bune și rele, și nesiguranța în privința legilor abrogate și a celor încă în vigoare. Al doilea motiv, de ordin politic, e numit în Introducerea la *Procheiron* și într-un pasaj din *Epanagoge*, două dintre operele lui Basilios: era acela de a înlocui cu opere editate sub auspiciile lui *Ecloga* iconoclaștilor, împotriva cărora Basilios a avut o ură care se trădează în judecata pe care o exprimă asupra acestei opere, care e o „răsturnare a legilor bune". Scopul său a fost de a reabilita legislația lui Iustinian, pe care legiuitorii o părăsiseră tot mai mult.

Mai întâi, Basilios a publicat un *Manual de introducere* la știința dreptului, Πρόχειρος νόμος (*Lex Manualis*) sau *Procheiron,* promulgat între 870-879 de el și de fiii săi Constantin și Leon (Înțeleptul). Acest manual constă din texte care aveau o aplicare curentă. El a fost adesea comparat cu Institutele, din care a folosit

[29] V. C. Bayet, *L'Art bizantin*, Paris, ed. a 3-a, p. 141-144.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mult, bazat pe traduceri greceşti şi comentarii ale operelor lui Iustinian. În a doua parte se reproduc prevederi din Ecloga. Puţine inovaţii sunt datorate lui Basilios. Are *40 de titluri*: logodnă şi căsătorie, obligaţii, moşteniri, drept public. S-a bucurat de o mare reputaţie printre locuitorii civili şi printre canoniştii Bisericilor greceşti şi ruseşti.

A doua operă a fost de asemenea un manual de legi, Ἐπαναγωγὴ τῶν νόμων, publicat în numele lui Basilios, Leon şi Alexandru între 879-886. Acesta constituie o schiţă a unei a doua ediţii a manualului Prochiron, ca şi introducerea la opera care trebuia să fie, după Basilios, lucrarea sa principală: Ἀνακάθαρσις τῶν παλαιῶν νόμων (*Repurgatio veterum legum*), o colecţie de legi învechite, împărţită în 40 de cărţi. Ea are 40 titluri, ce corespund în genere cu acelea din Prochiron. Trebuia să fie o revizuire a cărţilor de drept ale lui Iustinian şi trebuia să apară în greceşte cu întregiri din noile legiuiri. Ea însemna, ca şi aceea, o întoarcere la prevederile legislaţiei lui Iustinian. În privinţa acestei opere care nu s-a păstrat, există o mare nesiguranţă: unii învăţaţi socotesc că a fost de fapt executată sub domnia lui Basilios, deşi există unele îndoieli asupra scopului, fiindcă în Prochiron se vorbeşte despre o operă în 60 cărţi, pe când *Epanagoge* ne vorbeşte de una în 40. Collinet crede mai probabil că n-a fost promulgată de Basilios, ci a servit de bază Basilicelor promulgate de Leon VI.

Epanagoge reproduce în mare parte Prochiron, are însă în materia sa şi schimbări. Dar are şi *părţi cu totul noi* şi însemnate, care se ocupă cu *drepturile împăratului şi ale patriarhului,* cu atribuţiile diferiţilor demnitari laici şi religioşi. E caracteristic că doctrina

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

raportului între *imperium şi sacerdotium* îşi află aici expresia clasică. Statul este socotit o unitate a diferitelor părţi ce-l alcătuiesc; peste toate se ridică împăratul şi patriarhul, cele două căpetenii ale lumii (*oikumene*), care se îngrijesc de binele material şi moral al supuşilor.

Astfel, sub toate raporturile, domnia lui Basilios I este una dintre cele mai însemnate. Când el muri, la *29 august 886,* panegiristul său împărătesc putea zice, pe drept cuvânt, că administrase imperiul în chipul cel mai bun, ἄριστα μὲν τὰ πολιτικὰ διαθείς, că dăduse armatelor strălucire, că lărgise hotarele imperiului şi alungase nedreptatea şi violenţa din mijlocul supuşilor săi (πλατύνας μὲν τὰ ὅρια τῆς ἀρχῆς, ἀδικίαν δὲ καὶ βίαν ἐξελάσας ἀπὸ τοῦ ὑπηκόου παντός); el putea să-i aplice versul atât de potrivit al lui Homer: *„rege bun şi brav luptător".*

Un accident, la o vânătoare din jurul Constantinopolului, pricinui moartea marelui împărat. Pornind în goana calului după un cerb enorm care-i ieşise înainte, Basilios, ajungându-l din urmă, se gătea a-l izbi cu sabia, când animalul imperial se întoarse repezindu-se asupra calului, în apărare. O ramură a coarnelor sale mari se prinse atunci de cingătoarea împăratului şi, când cerbul o luă la fugă, împăratul fu smuls de pe cal şi târât în goana nebună a animalului. Multă vreme se ţinu suita lui Basilios după cerb, fără a-l putea încolţi, până ce câţiva soldaţi izbutiră a-i tăia calea şi unul izbi atunci cu sabia cingătoarea de care spânzura împăratul. Acesta căzu în nesimţire pe pământ, fu ridicat şi dus în Palat, unde, după opt zile, muri la 29 august 886, în vârstă de 74 de ani.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

B.
LEON VI

Leon VI (30 august 886-11 mai 912). Lui Basilios îi urmară la domnie fiii săi, *Leon* şi *Alexandru*. Fiindcă cel din urmă era un vicios, care-şi petrecea toată vremea în chefuri, imperiul rămase de fapt în mâinile lui Leon, şi acesta îl şi înlătură, în anul 904, pe fratele său de la domnie.

Leon n-avea marile însuşiri ale tatălui său. El era, înainte de toate, un *literat*. Elev al vestitului Photios, căpătase de la acesta gustul culturii clasice. Natura sa plăpândă îl făcea să se ţină departe de acţiunile militare; a trăit în palat, ocupat cu studiile, chestiuni de ceremonial şi intrigi de curte, supus influenţei favoriţilor săi – Zautzes şi Samonas. Scrierile pe care ni le-a lăsat reprezintă poezii, opere de edificaţie morală, cuvântări la marile serbări religioase, o *cuvântare funebră* la moartea lui Basilios I[30], o culegere de oracole, în care prezice soarta viitoare a imperiului. Ea s-a bucurat de mare atenţie în lumea bizantină. Din prici-

[30] A. Vogt şi I. Hausherr, S. I., *Oraison funèbre de Basile Ier par son fils Léon VI le Sage*, „Orientalia Christiana", vol. XXVI, 1 Roma, 1932. Semnalat întâia oară de D. Serrys (BZ, 12, 1903). Autorii au aflat manuscrisul în mănăstirea Vatopedi şi l-au editat după fotografii. Dicursul ἐπιτάφιος a fost ţinut de Leon a doua zi după moartea lui Basilios, şi dacă n-aduce lucruri noi asupra domniei lui, cuprinde însă câteva date privitoare la Leon VI.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

na acestei aplecări către studiu, el a fost supranumit „*Înțeleptul*" sau „*Filosoful*" (σοφός, φιλόσοφος).

Imperiul avu să sufere prin urmare în cursul domniei sale multe înfrângeri și nenorociri din partea dușmanilor, care îl atacară acum cu o deosebită furie. Domnia sa e totuși importantă în istoria bizantină prin opera legislativă, prin reorganizarea administrației și a ierarhiei religioase, prin energia cu care a lucrat pentru consolidarea dinastiei.

Înăuntru, Leon se amestecă de la început în *afacerile Bisericii*, silindu-l pe Photios să se retragă din Scaunul de patriarh și punându-l pe propriul său frate, Stephanos, de la 18 decembrie 886 până la 17/18 mai 893, un tânăr de vreo 18 ani, în fruntea Bisericii. Sub urmașul acestuia, Antonius Cauleas (august 893-12 februarie 901) se ținu un Sinod cu legați ai papei, care aduse împăcarea partidei lui Stylianus cu Biserica oficială și restabili înțelegerea cu Biserica Romană, Biserica Bizantină recunoscând sinodul din Ravenna, care recunoscuse la rândul ei hirotonirile lui Formosus.

În afară de acestea, domnia lui Leon fu cu totul nefericită.

---

a. Se precizează data nașterii lui: *începutul lui octombrie 864*.

b. Ne face să credem că *nu era bastard*, cum s-a socotit (fiul lui Mihail III și al Ingerinei). Vorbește în termeni foarte aspri despre Mihail III și foarte bine despre Basilios și Ingerina. Căsătoria acestora a avut loc, cum rezultă din discursul lui Leon, către 858.

c. În privința ajungerii la tron a lui Basilios, povestirea lui Leon concordă cu ceea ce se spune în *Vita Basilii*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

1. Luptele cu bulgarii lui Simeon

Bulgarii ajung acum o mare primejdie pentru Bizanț. Țarul Boris-Michail se retrăsese, în 888, într-o mănăstire și lăsase tronul fiului său mai mare, Vladimir. Acesta căzu victima unei reacțiuni păgâne (893) și atunci se ridică în fruntea statului fratele său mai mic, *Symeon* (893-927). Acesta e cel mai însemnat cârmuitor pe care l-au dat bulgarii. Din cauza unei greșeli a lui Leon al VI, Symeon rupse pacea cu bizantinii, ridică armele asupra lor și dezlănțui un război care ținu, cu mici întreruperi, 30 de ani și în care existența Constantinopolului fu pusă adesea în cumpănă. Motivul care aduse această ruptură era o afacere de comerț. Doi negustori greci, lacomi de câștig, sprijiniți de Musokios eunucul, favoritul lui Zautzes, foarte influent atunci la Curte, înălțat de Leon la demnitatea de βασιλεοπάτωρ[1] („Tatăl împăratului", fiindcă o luase în palat pe fiica acestuia Zoe), obținură monopolul comerțului cu bulgarii și în același timp și strămutarea pieței acestui comerț de la Constantinopol, unde fusese până atunci, la Thessalonic. Apoi, cei doi greci îi încărcară pe negustorii bulgari cu mari contribuții. Symeon, primind plângerea supușilor săi, interveni la Bizanț, dar Leon nu-i dădu satisfacție. Atunci țarul, care crescuse la Constantinopol, unde cunoscuse de aproape strălucirea imperiului, dar și slăbiciunea sa, declară războiul. Cele mai bune trupe ale împăratului se aflau cu Nikephoros Phokas în Asia. Armata pe care Leon al VI-lea o trimise împotriva lui Symeon, condusă de Krinites și de armeanul Kurtikes, năvăli în

[1] Theoph. Cont., p. 357.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Thracia, fu învinsă, iar prinşii, cu nasul tăiat, fură trimişi împăratului[32].

Leon, după vechiul obicei al diplomaţiei bizantine, căută atunci să se apere cu ajutorul unuia dintre neamurile străine care se aflau dincolo de hotarele imperiului. Am văzut că popoarele din imensul ţinut dintre Caspica şi Carpaţi erau îndeosebi obiectul acestei politici dibace a Cancelariei bizantine. Puterea *chazarilor*, multă vreme prietenii imperiului, era atunci în decădere. Duşmanii chazarilor erau ruşii, apăruţi de curând în acele locuri, şi mai cu seamă *pecenegii*. Aceştia, aşezaţi pe cursul superior al fluviului Volga, ameninţaţi de chazari şi uzi, pătrunseseră în secolul al IX-lea către Apus, aşezându-se, pe socoteala chazarilor şi a neamurilor învecinate, pe cursul de jos şi de mijloc al Niprului. De aici, ei răspândiră groaza printre celelalte neamuri barbare şi ajunseră, de la Leon VI încoace, un nou factor, deosebit de însemnat, în socotelile diplomaţiei bizantine. Dar nu de aceştia se folosi atunci Leon VI, ci de un alt popor din părţile acelea, sălbatic cu desăvârşire, străin de orice cultură, anume de *maghiari*.

Izvoarele principale pentru istoria ungurilor. Înainte de stabilirea lor în Ungaria, sunt (1) Leon, Τακτικά, c. 18 § 45 şi urm.; Const. Porphyrogenetul, *De adm.imp.*, c. 38, 39, 40; (2) ştirile lui *Ibn Rusta*, care scrie la 912-913, şi alţi scriitori arabi; (3) unele însemnări în cronicile din Apus, din secolul al IX-lea; (4) tradiţii în cronicile indigene ale Ungariei.

[32] *Ibidem*, p. 358.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Chestiunile principale discutate cu privire la unguri și antichitatea lor sunt două: cu privire la *afinitatea lor etnică* și cu privire la *drumul pribegiei lor de la locuința cea mai primitivă până la apariția lor între Nipru și Dunăre.*

În privința poziției lor etnice, unii i-au considerat *turci*, alții *finni*. Limba lor cuprinde ambele elemente. Cei care-i consideră turci explică partea finnică a vocabularului printr-o lungă ședere în vecinătatea vogulilor și a ostiacilor. Cei care îi socotesc frați cu vogulii, ostiacii și finnii, explică elementul turcesc prin împrumut în cursa pribegirilor lor.

Pare mai probabil că maghiarii locuiau într-o vreme în Iugria, în regiunea Irtâș, unde erau vecini cu vogulii. Ei au emigrat la Sud și la *începutul secolului al IX-lea s-au așezat în imperiul chazarilor* și s-au amestecat cu un trib chazar numit *kabari*[33], care au devenit parte din nația ungară. Acești kabari, după Porphyrogennetos, i-au învățat pe unguri limba chazarilor. Înainte de încorporarea kabarilor, ungurii au fost înrâuriți serios de influența vecinilor turci.

După Porphyrogennetos, ungurii au locuit numai *trei ani* în „*Lebedia,* lângă Khazaria". Această țară, Lebedia, era probabil între Don și Nipru, și s-a presupus că data șederii lor a fost între 830 și 840, fiindcă în domnia lui Theophilos, pe la 837-839 apar întâia oară la orizontul Imperiului bizantin[34], când sunt numiți Οὒγγροι, Οὖννοι și Τοῦρκοι. Dar „trei ani" la Porphyrogennetos e, desigur, o greșeală. Poate fi o eroare pentru 33 sau 30, sau mai mult. În orice caz, șederea

[33] Porphyrogennetos, c. 39.

[34] Cf. Simeon Magister, p. 818 ed. Bonn.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în Lebedia a fost mai lungă de 3 ani. *În secolul al IX-lea, pecenegii îi alungă pe unguri spre Vest* și ei se stabilesc în *Atelkuzu* („între râuri"), cum numeau ei țara dintre Nipru și Dunăre. Vestberg pune data acestei migrații la 825, iar Bury mai târziu, pe la 860.

Aceiași dușmani care i-au alungat pe unguri din Lebedia îi alungă din nou și din Atelkuzu. *Pecenegii erau atunci asupriți* de un atac combinat al chazarilor și uzilor. Ei trec Niprul, îi dizlocă pe unguri, care au fost împinși spre Vest. Și aceasta a fost cauza așezării lor în Ungaria modernă. Evenimentul s-a întâmplat cu 55 de ani înainte de a scrie Porphyrogennetos opera sa *De administrando imperio*, probabil în 896 sau 897.

Numele de *maghiar* a fost mai întâi numele unui singur trib, înainte de a se întinde la tot poporul. Și al treilea dintre cele opt triburi enumerate de Constantin Porphyrogenetul (c. 40) era acela zis Megeri (τοῦ Μεγέρη). În alt loc (c. 37), Constantin pomenește de Μάζαροι ca locuind în secolul al IX-lea lângă fluviul Ural, când erau vecini cu pecenegii; dar fără nici o sugestie că ar fi identici cu ungurii, pe care totdeauna îi numește *turci*. Bury bănuiește că ar fi vorba de bașkiri. Învățații unguri află alte urme ale numelui de maghiari între Marea Neagră și Caspica. Atunci erau două sate numite Majar, în vecinătate cu Derbend[35].

Maghiarii nu locuiau de curând în regiunea celor cinci fluvii, Nipru, Bug, Nistru, Prut și Siret, și mai înainte n-au locuit între Don și Cuban. Aceasta se bazează pe o falsă lectură în textul grec *De adm. imp.*, unde se citește *trei ani* în loc de 300 ani! Și pe o alta

[35] Bury, ed. Gibbon, vol. VI, Appendix 21, 13.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

într-un text oriental, în care s-a recunoscut numele Kuban în loc de Dunăre.

Izvorul oriental este mai mult sau mai puțin deformat în Ibn Rusta, al Bakii, Gardizi și Hudud-al-'Alam.

Gardizi vorbește de fluviul din stânga al ținutului maghiarilor (Dunărea), spune că acolo, în direcția slavilor, e un *trib din Rum, creștini*, numiți *N.n.d.r.* Hudud are termenul *Vn.nd.r.* La *Massudi e V.l.nd.r.* Gardizi e cel mai bun martor, și acești Nandar sau Nandarin sunt grupa aceea de macedoneni târâți de Krum după luarea Adrianopolei (813) la nordul gurilor Dunării, unde rămaseră până la 836-837. Ungurii erau, se știe, acolo, în vecinătate.

Deci *nandarin* sunt *adrianiții* (fiindcă cei mai mulți captivi veniseră din Adrianopol).

Σαβαρτοιάσφαλοι de la Porphyrogenetul, numele unui trib oriental al ungurilor (Τοῦρκοι la el) se explică acum: Σαβαρτοι = sabinii. Ἄσφαλοι sînt spali, Spori (sl. „spolin"), identificați de Vernadsky – concluzia lui Grégoire:

„Les Hongrois sont la résultante d'une synthèse séculaire, élaborée du VIe au IXe siècle dans la vaste région qui va du Don au Danube, et dont les ingrédients sont diverses tribus turques et non turques, en partie comprises déjà dans l'empire des Huns, et parmi lesquelles les *spori* ou *spali* étaient assez importants pour avoir laissé leur nom, dans la mémoire des hommes à la nation magyare toute entière et à une race de géants fabuleux. En tout cas les Ἄσφαλοι sont les Spali et ceux-ci les Ispolin."[36]

---

[36] H. Grégoire, *L'habitat „primitif" des Magyars et les* Σαβαρτοιάσφαλοι, „Byzantion", XIII (1938), p. 267-278.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Numiți de bizantini „turci" (Τοῦρκοι), maghiarii, un popor finnic nomad, din stepele de dincolo de Volga, veniseră la Don și se alipiseră de chazari. Nemaiputând suferi jugul acestora, ei trecură, în secolul al IX-lea, în Atelkuzu, vechiul „unghi", între Nistru, Gurile Dunării și Siret, venind în vecinătate cu bulgarii. De aici ei se aruncau în năvăliri asupra popoarelor vecine. Când regele german Arnulf porni războiul în 892 asupra lui Svatopluk, prințul Moraviei Mari, o hoardă maghiară, pe atunci în Ungaria, prădă Marea Moravie.

Maghiarii sunt atrași de bizantini de partea lor[37]. Niketas Skleros, patrikios, trimise ambasadă la unguri, în Atelkuzu, circa 894, iar flota bizantină trece peste Dunăre, în Bulgaria, un mare număr dintr-înșii. Simeon, bătut de mai multe ori, se închide în Durostor și țara lui e pustiită până la Preslav. *Nikephoros Phokas*, rechemat din Italia, conduce armata de uscat contra bulgarilor, în timp ce *Eustathios*, comandantul flotei imperiale, bloca gurile Dunării. Pentru a se apăra, Simeon ceru pacea. Îi atrase apoi de partea sa pe pecenegi și, în timpul unei expediții a ungurilor în Pannonia, se aruncă împreună cu pecenegii asupra celor rămași în Basarabia, măcelărindu-i în mare parte și târându-i pe ceilalți în captivitate. Lucrul acesta avu o

[37] Dölger, *Regesten*, nr. 519 p. 63. Despre originea și migrația ungară, v. J. Moravcsik, *Zur Gesch. der Onoguren*, „Ungarische Jahrbücher", 10 (1930); C.A. Macartney, *The Magyars in the Ninth Century*, Cambridge, 1930. Cf. Runcimen, *A History of The First Bulgarian Empire*, Londra, 1930. Zlatarski, *Geschichte der Bulgaren*. Rambaud, *Hellènes et Bulgares au Xe siècle, Etude sur l'histoire byzantine*, 1912.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

urmare dintre cele mai însemnate. Pecenegii ajunseseră acum la Gurile Dunării, iar maghiarii fură nevoiți a-și părăsi pentru totdeauna vechile lor locuri și a se strămuta în ținutul dintre Dunăre și Tisa, unde-și alcătuiră definitiv statul lor barbar (895-896). De aici se repezeau de-acum în prădalnicele lor năvăliri asupra popoarelor vecine. De la data aceasta începu soarta tragică a Moraviei, slăbite după moartea lui Svatopluc (894), populația ei slavă fiind în mare parte supusă de unguri. Aceștia îi despărțiră acum pentru totdeauna pe slavii de Nord de cei de la Sud. Simeon îi bate și pe bizantini la Bulgarophygon (896). La 904 se ajunse în sfârșit la pace cu Simeon. O întreagă corespondență a lui Nikolaos Mystikos ni s-a păstrat către el[110]. Patriarhul îi face mereu mustrări pentru sângele vărsat în zadar de două popoare creștine și-l îndeamnă la pace.

Până la moartea lui Leon VI (912), pacea rămase netulburată între bulgari și bizantini. Cultura creștină bizantină pătrunse acum în Bulgaria și domnia lui Simeon e socotită ca adevărata epocă de aur a literaturii bulgare.

2. Luptele cu arabii

Tot atât de incapabilă se arătă domnia lui Leon VI față de atacurile *arabilor*. În *Sicilia și Italia de Sud* imperiul suferi însemnate pierderi. În 889, bizantinii suferă o mare înfrângere la Mylae, din partea africanilor. În 901, ei pierd *Rhegion*, iar în august 902, *Tauromenion*, cel din urmă punct de sprijin al stăpânirii lor în Sicilia. *Bari* cade, pentru un timp, în mâinile longobarzilor din Benevent.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Luptele cu arabii în est. Frontiera asiatică a fost, în genere, apărată cu succes. Generali distinşi, aventurieri armeni, în părţile de la frontieră, luptă cu îndrăzneală împotriva arabilor şi teritoriile smulse de la aceştia sunt organizate de împărat într-o serie de *clisuri* şi *turme,* dintre care unele vor deveni apoi adevărate theme.

G. Honigmann[38] a precizat după izvoarele orientale şi bizantine *aceste noi creaţiuni ale lui Leon VI.*

Erau mai mulţi armeni fugari la Melitene: *Mleh* (Melias la Bizanţ), trei fraţi, anume: *Wasak, Krikorikios* şi *Pazunes*, în special unul *Ismael.* Ei scriu împăratului şi strategului de Charsianon să li se dea feude prin chrysobul, ca să intre în serviciul imperiului. Şi li se dă. *Cei trei fraţi se aşază* în *Larissa* (din thema Sebasteia, la nord-est de Charsianon).

Wasak devine *klisurarh în Larissa.*

Ismael ajunge *klisurarch* în *Symposion* (pustie în apropiere de Lykandos).

Melias devine *turmarch* în *Euphrateia.*

Melias cuceri apoi castrul Lykandos şi se aşează aici, Leon o face *cleisură.* Apoi pătrunse în muntele *Tzamandos* şi ridică acolo o fortăreaţă, care devine de asemenea o *cleisură.* Leon făcu şi din *Symposion* un *turmarchat.*

La începutul domniei lui Constantin VII şi a mamei sale Zoe, *Lykandos devine o strategis* (themă), iar clei-

---

[38] *G. Honigmann, Die Ostgrenze des byzant. Reiches von 363 bis 1071. Nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen* („Corpus Bruxellense hist. byz.", 3; A.A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes,* t. III., Bruxelles, 1935), p. 64-93.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

surarhul Melias fu pus în fruntea ei strateg. Tot așa întemeie Leon VI în Est *noua themă Mesopotamia*, care n-are a face cu vechea Mesopotamie, ci era formată din *districtul armean* τὸ Τεκῆς (Degik), pe Euphrat, la nord de vărsarea lui Arcani. În Vest, situația a fost mai rea: *Rhegion cade la 901, Tauromenion* la 902, și cu aceasta soarta Siciliei fu pecetluită.

Numai față de *pirații din Creta* imperiul, în lipsa unei flote puternice, n-a putut opune o rezistență biruitoare. Incursiunile lor iau acum un caracter dintre cele mai sălbatice. Câțiva renegați energici și cruzi se pun în serviciul lor ca amirali.

Cel mai vestit a fost *Leon din Tripoli*. Se născuse din părinți creștini în Attalia Pamphyliei, dar își renegase credința și se așezase la Tripolis în Syria, trecând la mohamedanism. În 904, el porni din Tarsos cu o flotă de 54 de corăbii, fiecare purtând câte 200 de oameni, în afară de ofițeri și puține trupe alese.

Flota bizantină n-a îndrăznit, slabă cum era, să-i întâmpine pe corsari, s-a retras, căutând adăpost în Hellespont și lăsând Egeea în prada dușmanului. Arabii au atacat *Thessalonicul*, a doua cetate a imperiului prin bogăția și locuitorii săi. Era întărit puternic mai înainte, dar acum se neglijaseră fortificațiile și în oraș aproape că nu era o garnizoană de trupe regulate. Zidul către mare era prea jos. Împăratul a trimis mai mulți ofițeri, Petronas, Leoniketas, care n-au putut face nimic, populația fiind și ea indolentă și punându-și toată nădejdea în Sf. Dimitrie, ce le mai scăpase cetatea de atacurile slavilor. La *29 iulie 904*, după două zile de luptă, pirații pătrund în oraș, unde are

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

loc un măcel îngrozitor. Douăzeci şi două de mii de captivi sunt vânduţi pe pieţele Orientului[111].

Himerios, comandantul flotei imperiale, merge în 911 cu o mare flotă contra piraţilor, în Creta[39]. Dar nu face nimic şi e respins în apele din Samos.

Şi mai grele sunt acum loviturile venite din partea piraţilor *arabi din Creta*. Sub conducerea unor renegaţi energici şi cruzi, incursiunile lor au, la sfârşitul secolului al IX-lea şi la începutul celui de-al X-lea, un caracter dintre cele mai sălbatice. În 888, amiralul emirului din Creta, renegatul *Leon din Tripolis* (originar din Attaleia), pustieşte insula *Samos*, în 902, un altul, *Damianos*, pradă şi dărâmă bogatul oraş *Demetrias*, în thema Hellas, pe ţărmul Golfului Pagasitic. O încercare nereuşită a bizantinilor împotriva Cretei îl hotărî pe Leon din Tripolis a întreprinde *asediul Thessalonicului*, o mare îndrăzneală, dată fiind mulţimea locuitorilor acestui oraş, al doilea din imperiu, şi întăririle sale solide, de care se frânseseră mai înainte atacurile atâtor barbari. Întăririle acestea aveau însă un punct slab: partea dinspre Mare fusese bine păzită de flota bizantină. Acum însă flota aceasta era în decădere, piraţii stăpâneau de fapt Egeea şi atacul pe mare fu de astă dată hotărâtor. Numai cu 54 de corăbii, în care erau îmbarcaţi mai ales „etiopieni", apăru Leon din Tripolis în faţa oraşului, la *29 iulie 904* şi, după un asalt de două zile numai, piraţii pătrunseră înăuntru dinspre mare. Ei făcură un măcel îngrozitor, luară o pradă bogată şi vreo 22.000 de lo-

[39] Data fixată de R.H. Dolley, *The Historical Significance of the Translation of St. Lazaros from Kypros to Byzantion*, în „Byzantion", t. XIX (1949), p. 71 (Revised Chronology).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cuitori în captivitate. Un contemporan, *Ioannes Cameniates*, preot în acel oraş, prizonier la arabi, de unde izbuteşte mai târziu să scape, ne-a lăsat o descriere mişcătoare a faptei îndrăzneţe a piraţilor din Creta[40].

Această cucerire a Thessalonicului e menţionată de istoricii arabi. Şi învăţaţii moderni i-au înregistrat, dar Grégoire a semnalat de curând şi un izvor arab contemporan cu evenimentul, scrisoarea lui *Aba Ma 'dan din Raqqa*, transmiţând din Tarsos, după ştirile primite, vestea victoriei lui Gulam Zurafa (Leon de Tripolis) în expediţia asupra romanilor la oraşul *Antakiya*, unde a ucis 5.000 de oameni, a făcut tot atâţia prizonieri, a eliberat 4.000 de prizonieri musulmani şi le-a luat romanilor 60 de corăbii, pe care a încărcat argintul, aurul, mărfurile şi sclavii ridicaţi. Grégoire arată că numele oraşului a fost corectat de A. Vasiliev în cel de Antakiya (= Attalia), ceea ce l-a făcut să creadă că Leon de Tripolis a cucerit mai înainte acest oraş în Asia Mică, dar această cucerire trebuie ştearsă din istoria operaţiilor preliminare ale lui Leon de Tripoli, după Grégoire, căci în realitate numele oraşului trebuie corectat în *Salunikiya* sau *ten (τὴν) Salunikiya*.

Himerios izbuti însă a cuceri Cyprul din mâinile arabilor. Expediţia sa începu în vara anului 906[41].

---

[40] *De excidio Thessalonicensi*, editată împreună cu Theophanes Continuatus (Bonn), p. 487-600.

H. Grégoire, *Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)*, în „Byzantion", t. XXII (1952), p. 373-378.

[41] Art. Dolley, *Oleg's mythical campaign against Constantinople*. în „Bull. Ac. Roy. Belg." XXXV, (1949), p. 106-130.

Dolley a stabilit că *Byzantinii au cucerit Cyprul* în ultima parte a domniei lui Leon VI. Cucerirea a fost întreprinsă de logothe-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

3. [Disputa tetragamiei]

Într-o vreme atât de crâncenă, împăratul, incapabil de a conduce ca Basilios acțiunea de apărare a imperiului, era preocupat mai cu seamă de interesele sale particulare și scandaliza, cu numeroasele sale căsătorii, Biserica. El fusese mai întâi căsătorit cu Theophano, o femeie pioasă, care niciodată nu ținu la el și pe care nici el n-o iubi. El nu se sfii de a o aduce în Palat pe frumoasa fiică a lui Zautzes, pe care ținea s-o ia de soție, în dorința lui de a avea un moștenitor care să asigure dinastia. Zautzes fu atunci ridicat la rangul înalt de „tată al împăratului". Dar Leon VI nu-și putea realiza dorința de a o încorona pe *Zoe,* cât timp trăia Theophano. Când însă aceasta muri, în noiembrie 897, el celebră căsătoria (898). Dar nenorocul îl urmărea, la sfârșitul anului 899, împărăteasa muri și Leon trebui să se gândească la o a treia căsătorie. Canoanele Bisericii opreau hotărât un asemenea lucru. Împăratul birui însă toate rezistențele și în vara anului 900 luă o a treia soție, o asiatică, pe *Eudokia Baianè.* Dar după un an, basilissa murea născând un copil, care a murit, și tronul rămânea iarăși fără moștenitor. Chestiunea lua acum o gravitate excepțională, căci a patra căsătorie era socotită pur și simplu o nelegiuire.

---

tul *Himerios,* care și-a deschis atacul în vara *anului 906,* și noua provincie a rămas în mâinile bizantinilor până după moartea împăratului: c. 915. Arabii o recuceresc. (*Leon VI and a Forgotten Conquest of Kypros,* în „Bull. Acad. Roy. Belg." XXXIV, (1948), p. 209-224. Cf. *The Historical Significance of the Translation of St. Lazaros from Kypros to Byzantion,* „Byzantion", t. XIX (1949), p. 59 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Împăratul își găsi totuși o viitoare soție în persoana *Zoei Carbonopsina*, cea „cu Ochii Negri", dintr-o mare familie aristocratică bizantină și aceasta îl născu (în 905) pe Constantin VII Porphyrogennetos. În februarie 901, Cauleas murise și atunci Leon VI înălțase la patriarhat un om devotat, pe *Nikolaos Mystikos*, adică „secretarul intim". Dar acesta se împotrivi cu energie la căsătoria oprită de canoane. El consimțise a-l boteza pe Constantin (6 ian 906), luând însă făgăduiala împăratului că se va despărți de concubina sa. Acesta luă făgăduiala în alt sens și se căsători cu ea. Un preot, Thoma, îndeplini ceremonia. Patriarhul protestă și, în două rânduri, interzise intrarea împăratului vinovat în Biserica Sfânta Sofia. Leon se adresează atunci Pontifului din Roma (Sergius), care admise căsătoria și îndată ce avu răspunsul îl depuse pe Nicolae în februarie 907[12] și-l ridică pe Tronul Patriarhiei pe *Euthymios*, un călugăr pios, duhovnicul și sfătuitorul de multă vreme al lui Leon. Euthymios [12] ridică restricțiile Bisericii față de Leon, iar legații papei recunoscură căsătoria. Constantin Porphyrogennetos fusese botezat încă mai dinainte, la 6 iunie 906, de însuși patriarhul, amăgit de făgăduiala ce-i dădea împăratul că îndată după botez se va despărți de soția pe care și-o lua a patra oară.

---

[12] J. Gay, *Le patriarche Nicolas le Mystique et son rôle politique*, „Mél. Ch. Diehl", I, Paris, 1930, p. 91 și urm. Schițează marea ambiție a patriarhului, care jucă un rol politic foarte mare după moartea lui Leon VI. El fu restabilit de Alexandru, lăsat de acesta în *fruntea regenței*. Îndepărtat după readucerea Zoei în palat, rechemat apoi, el jucă un rol mare sub R. Lekapenos. Corespondența sa ne-o arată.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În Novellele sale, Leon condamnase căsătoria a doua și a treia. El nu făcea decât să consacre o tradiție. Ideile acestea erau demult admise. Împărăteasa Irene, la începutul secolului al IX-lea, interzisese căsătoria a treia și a patra, ca ilicite.

Dar în curând Leon cade el însuși în această greșeală.

El fusese căsătorit de Basilios I, în 881-882 cu *Theophano*, fată dintr-o mare familie, frumoasă și pioasă, plină de însușiri. Theophano muri în 897. Încă din timpul vieții ei, împăratul se înamorase de *Zoe*, fiica lui Stylianos Zautzes. După moartea împărătesei, o aduse în palat și-l numi pe tatăl ei *basileopator*. El n-o putea lua în căsătorie, căci era măritată cu un anume Theodor Gutzuniates. Dar după un an, acesta muri. La finele anului *898 Leon se căsători cu Zoe*, care muri și ea după un an (899). Leon voia un băiat și se căsători a treia oară în anul 900 cu o frumoasă fată din thema Opsikion, *Eudokia*. Această căsătorie nu fu mai fericită decât celelalte. Eudokia muri după un an (la naștere). El și-alese atunci pe *Zoe Carbonopsina,* de la care avu în 905 un fiu, menit a-i primi moștenirea, Constantin Porphyrogennetos. La 6 ianuarie 906, copilul fu botezat cu toată pompa obișnuită la botezurile imperiale. El obținuse botezul, cu condiția să se despartă de Zoe, dar împăratul își luă seama și se hotărî să se căsătorească cu ea. Patriarhul adoptă o poziție energică. Un cleric al palatului, Thomas, celebră atunci această a patra căsătorie a lui Leon. Nicolae patriarhul îl depuse pe cleric și interzise împăratului accesul în biserică. Furios, împăratul îl arestează, la *1 februarie 907,* și-l trece Bosforul. El încearcă să-i opună lui

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Nikolaos Mystikos pe majoritatea mitropoliților, pe ceilalți patriarhi și *papa Sergius III* [904-911] obține de la ei, prin abile negocieri, recunoașterea căsătoriei sale și ridicarea interdicției. Apoi îl implică pe Mystikos într-un complot și acesta, speriat, își dă demisia. *Euthymios* îl înlocui și el acceptă, tacit, validitatea căsătoriei a patra a împăratului, îl admise la împărtășanie pe împărat și consimți a-l *încorona pe Constantin la 9 iunie 911*, refuzând însă de a o proclama pe Zoe drept *Augusta*.

Evenimentele acestea dezbinară Biserica de la Constantinopol. Murind Leon, fratele său Alexandru îl alungă pe Euthymos și-l restabili pe Nicolae pe scaunul patriarhal, ceea ce mărește tulburarea spiritelor. Calmul se întoarse numai în *920*, prin decretul celebru numit *Tomus Unionis*. Acest decret sinodal, confirmat de împărați, fu de acum, în ce privește căsătoriile, nu numai ca o lege a Bisericii, dar ca lege de stat. El proclama că, începând din anul de față, căsătoria a patra e respinsă în mod absolut. O aproba pe a lui Leon pentru a o condamna în principiu.

Prima soție a lui Leon VI, *Theophano, a murit la 10 nov. 897* (nu 893, cum s-a admis până acum).

A doua, Zoe (fiica lui Zautzes), luată imediat în căsătorie, ian.-febr. 898.

Ea *a murit cel mai târziu în sept. sau oct. 899.*

A treia, *Eudokia, în iulie 900* încoronată, moare în aprilie 901. Între Zoe și Eudokia, Leon VI a încoronat pentru banchete pe fiica Zoei, *Anna*, care a fost deci basilissa interim.

Demnitatea de *basileopator* a fost creată de Leon VI și conferită pentru întâia oară lui *Zautzes*, tatăl Zoei. Theophano încă trăia, [era cu] puțin înaintea morții ei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Explicația: acest termen nu avea, în concepția lui Leon, decât un sens moral: ar fi creat demnitatea ca recunoștință pentru Zautzes, care l-a scăpat, sub Basil I, de închisoare și l-a restabilit în drepturile de succesiune la tron. *Ideea de socru era străină* de acest titlu și o dovedește propunerea lui Zautzes făcută lui Nikephoros Phokas de a-i lua fata. Era, am văzut, după moartea lui Guzuniates și înaintea morții împărătesei Theophano. Desigur, cronicarii explică această demnitate a lui Zautzes prin legăturile lui Leon cu Zoe. E probabil că ele au influențat la crearea demnității. Dacă cronicarii stabilesc aceste raporturi, e fiindcă mai târziu Zautzes devine socrul lui Leon al VI-lea. Mai mult, sub Constantin VI, fiul lui Leon, Romanos Lekapenos primea aceeași demnitate odată ce devenea socrul împăratului.

Așa concordă aceste concluzii cu ce spune Logothetul Simeon; în al treilea an al domniei lui Leon. Deci la începutul domniei, cum spun alți cronicari[43].

Un fapt care trebuie menționat în [legătură cu] domnia lui Leon e publicarea operei legislative a lui Basilios – pe care o comisie o revăzu – și care se publică, între 887-893, sub numele de *Basilicale,* în 60 de cărți. Leon impuse această legiuire în tot imperiul.

4. Opera legislativă a lui Leon al VI-lea

A redactat, sub titlul τὰ Βασιλικά, monumentul cel mai complet al dreptului bizantin. Era o compilație și

[43] V. Grumel, *La chronologie des événements du règne de Léon VI*, E.O., 35 (1936), p. 5-42.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

un rezumat în limba greacă al tuturor lucrărilor juridice publicate sub Justinian. Numele nu vine de la cel al lui Basilios I, ci de la Βασιλεύς, *basilika* fiind deci „legi imperiale". Au fost redactate de o comisie de jurisconsulți.

Materialul fusese adunat din timpul lui Basilios I și Leon al VI-lea publică opera, împărțită în 60 de cărți. Ea realiza planul lui Basilios I, pentru că *relua opera legislativă a lui Justinian, omițând legile căzute în desuetudine* sau inaplicabile prin transformările ce se întâmplaseră de atunci. Basilicele nu sunt deci o traducere a textelor lui Iustinian, mai mult o adaptare. Autorii care au pregătit-o au folosit ca izvoare Codicele și Digesta, mai puțin Institutele, anumite Novelle și documente juridice publicate *după Iustinian*. Basilicalele s-au servit chiar de mai multe novelle ale lui Basilios I și Leon al VI-lea.

Nu ni s-a păstrat *nici un manuscris complet al Basilicelor*. Diferite manuscrise pe care le avem azi cuprind diferite părți din ele, astfel încât posedăm mai mult de *două treimi ale operei*.

O operă din secolul al XII-lea ne este de mare ajutor pentru reconstituirea cărților pierdute din Basilika: *Tipucitus* (Τιπούκειτος) – Τὶ που κεῖται – atribuită jurisconsultului bizantin Patzes, un registru la Basilice, repertoriu.

Cu toată această operă adaptată noilor condiții de viață, numeroase părți din Ecloga Isaurienilor rămaseră în vigoare. Fiind redactat în limba greacă și tratând materia sistematic, pe când *Corpus juris* trata același subiect în mai multe locuri, Basilicele s-au bucurat de mare aplicabilitate în Evul Mediu bizantin (baza științei dreptului).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

O mare activitate legislativă sub Leon VI o atestă și multele *sale novelle: 113* studiate și strânse la un loc de H. Monnier, în *Les novelles de Léon le Sage* (Paris 1923).

5. [Administrația]

Sistemul administrației și *aparatul birocrației* ajunge sub dinastia macedoneană la capăt.

Organizarea themelor, începută din epoca lui Heraklios, ajunge la sfârșitul secolului al IX-lea la desăvârșire. Din împărțirea treptată a marilor theme de la început în theme mai mici a rezultat o simplificare a administrației civile. Fiindcă themele din secolul al IX-lea erau abia ceva mai mari decât vechile provincii, se contopește *proconsulatul themelor* cu *administrarea provinciilor*. Funcția de *proconsul al themei* dispare și cu aceasta ultimul rest al sistemului diocleţiano-constantinian. În locul acelor ανθύπατοι apar ca șefi ai administrației civile πρωτονοτάριοι ai themelor, odinioară șefii cancelariei proconsulare.

Împărțirea în theme era, în anul 900, aceasta:

În Asia: Opsikion, Bukellarion, Optimaton, Paphlagonia, Armeniakon, Chaldia, Koloneia, Charsianon, Anatolikon, Thrakesion, Kappadokia și thema maritimă Kibyraioton.

Pe mare: themele Samos și Aigaion Pelagos.

În Europa: Thrakia, Macedonia, Strymon, Thessalonic, Hellas, Peloponnesos, Kephallenia, Nikopolis, Dyrrachion, Dalmatia, Sicilia, Longobardia, Cherson.

Leon al VI-lea, deși elev al vestitului Photios, ne-a lăsat *în domeniul literaturii*, opere destul de mediocre:

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

versificări fără nici o valoare, epigrame, apoi *oracole* asupra împăraților, patriarhilor și sorții imperiului. Acestea s-au bucurat de o mare considerație în lumea bizantină. Tratatul de Tactică i-a fost atribuit greșit (e al Isauricului).

Mai însemnată a fost *activitatea lui în domeniul legislației*: el a publicat colecția lui Basilios I, Βασιλικά (888-889), o colecție de *113 novelle*, analizate de Henri Monnier (*Les novelles de Léon le Sage,* Paris, 1923), în care împăratul examinează chestiunile cele mai variate și le dă soluțiile sale, motivate.

Trebuie să mai menționăm încă și așa-zisa Carte a Prefectului, Ἐπαρχικὸν Βιβλίον, cum spune titlul manuscrisului din Geneva, zis și *„Edictul lui Leon Înțeleptul"*, descoperit în 1892 de Jules Nicole între manuscrisele Bibliotecii din Geneva și publicat de el mai întâi textul grec cu traducere latină în 1893; apoi și o traducere franceză. *Prefectul*, ἔπαρχος, era demnitarul care îngrijea de bresle, avea toată autoritatea asupra lor. Nicole a văzut în acest edict o operă a împăratului făcută dintr-odată pentru a reglementa corporațiile (*Le livre du préfet ou l'édit de l'empereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople*, Geneva, 1893, ed. 1894 cu traducere franceză). Alb. Stöckle, în *Spätrömische und byzantinische Zünfte* (Leipzig, 1911), crede însă că această colecție cuprinde decizii luate de stat în privința corporațiilor, nu statute ale corporațiilor înseși sau ale șefilor lor. Nu e o Culegere de statute ale breslelor, ci o *Culegere de hotărîri pe care le decretează statul pentru orânduirea comerțului, profesiunilor și industriei*, care întru atât ating corporațiile, întrucât acestea au a face cu co-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

merțul, profesiunile și industria capitalei. Se deosebește de Nicole și în ceea ce privește titlul, admite cu von Lingenthal: τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον și data: argumente interne plasează textul sub *Nikephoros Phokas*. Zoras combate toate aceste păreri, confirmând datele lui Nicole.

Ele s-au dat cu diferite ocazii și apoi s-a simțit nevoia de a se aduna toate la un loc (și atunci s-a pus prefață).

Acest edict este foarte important pentru cunoașterea vieții industriale și comerciale a Constantinopolului din secolul al X-lea. Se vede ce mare era *monopolul* statului în această privință.

Corporația era σύστημα în genere, uneori și τέχνη. Corespunde latinului *collegium* (uneori *corpus*, aceasta însă pentru asociațiile autorizate de stat). Ele erau vechi, vin din antichitate. Sunt în opera noastră dispoziții privitoare la:

ταβουλάριοι, notari (au și îndatoriri față de stat)

ἀργυροπρᾶται, giuvaergii (li se zice și χρυσοχόοι).

τραπεζῖται = bancheri (*argentarii, numularii*)

μεταξοπρᾶται = negustorii de mătase brută (μέταξα)

καταρτάριοι = negustorii de mătase toarsă, fire (καταρτίζω). Ei o dădeau celor dintâi, care singuri o vindeau apoi mai departe.

σηρικάριοι = negustorii de mătase *vopsită* și de țesături de mătase (*purpurarii*, βαφεῖς)

βεστιοπρᾶται = negustorii de haine

πρανδιοπρᾶται = negustorii de stofe siriene de mătase (πράνδιον, legătura)

χαρέρια (arab.: *harîr*) sunt bucăți subțiri de mătase

ὀθονιοπρᾶται = negustorii de pânză

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

μυρεψοί, negustătorii de droguri (unsori). Ei luau mărfurile de la χαλδαῖοι și τραπεζούντιοι (ținutul Chaldeia, lângă Pont, nu populația Chaldeii) și din Siria.

κηρουλάριοι = de ceară, se ocupau cu fabricarea lumânărilor (din ceară, κηρός)

σαπωνοπρᾶται = de săpun ș.a.

Erau apoi *bresle care se ocupau cu articole de trai* (hrană): μακελλάριοι, χοιρέμποροι, ἰχθυοπρᾶται, ἀρτοποιοί, κάπηλοι etc.

Sclavii (δοῦλοι), *ucenicii* (μαθηταί) sunt de asemenea amintiți. N-au dreptul să vândă mărfurile stăpânului. În ce privește servitorii, οἰκέται, nici ei n-au drept a vinde, iar μισθωτοί sunt lucrători cu plată.

În Bizanț, breslele sunt continuarea vechilor *collegia* romane, căci o arată Codex Theodosianus, legislația lui Iustinian, cu toate prescripțiile asupra lor. Se vede că organizarea veche s-a păstrat. Izvoarele literare nu conțin nimic care să arate că lucrurile se schimbaseră. Dacă pentru o lungă epocă novellele nu zic nimic de ele, e că nu au avut prilej, lucrul mergând calea lui veche. *Egiptul* în schimb are multe știri date de papyri: o mulțime de collegia sunt menționate. Corporațiile romane n-au murit. În Italia, la Roma și Ravenna ele au continuat.

Un studiu serios[44], alcătuit de Zoras, se oprește în expunerea sa mai întâi asupra manuscrisului, a epocii

[44] *Giorgio Zoras, Le corporazioni bizantine. Studio sull' Ἐπαρχικὸν βιβλίον dell'imperatore Leone VI.*, Roma, 1931.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de compunere, titlului și împăratului sub care a fost compus.

Titlul, pus de Nicole, e bine stabilit (ἐπαρχικὸν βιβλίον), fiindcă e citat așa în *Tipucitus*. Analizează apoi cuprinsul și precizează terminologia. Un capitol tratează despre activitatea comercială a Constantinopolului.

Prefectul Constantinopolului îl reprezenta pe vechiul *praefectus urbi* al Romei. Dar avea aici puteri mult mai mari. Avea *administrația, jurisdicția* (judeca procese criminale și penale, dădea pedepse – cu recurs numai la împărat), *era capul poliției, supraveghea ordinea, curățenia,* îngrijea de împodobirea orașului la ieșirea împăratului și primirea oaspeților străini. El avea și supravegherea *corporațiilor*. Țineau numai de el. Avea subalterni mulți, σύμπονος (care era cel dintâi, îl substituia), λογοθέτης τοῦ πραιτωρίου, împreună cu cel anterior constituia Consiliul prefectului. Avea poliția și ordinea publică în capitală: κριταί τῶν ῥεγεώνων, cu sediul în cele 14 regiuni, rezolvau controversele ce se iveau în cartierele lor; βουλλωταί verificau exactitatea greutăților și măsurilor întrebuințate, pe care puneau apoi βοῦλλα; ἐπόπται controlau registrele comerciale ș.a.

Corporația avea un șef: se numesc în unele corporații προεστῶτες și προστάται, notarii aveau un πριμικήριος (în altele se chemau și ἔξαρχοι). Unele aveau 2 președinți, având în vedere importanța lor în capitală (de exemplu, cele pentru mătase, pentru porci și pește[15]).

---

[15] Mătasea fiind un articol atât de important pentru capitală și negustorii numeroși (îmbrăcămintea împăratului, a curții, darurile ș.a.); χοιρέμποροι și ἰχθυοπρᾶται, pentru că peștele și carnea erau de primă necesitate în capitală.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Șefii corporațiilor erau aleși și numiți de prefect, în genere. Uneori, acesta îi confirma pe cei desemnați de membri.

Organizarea internă a corporației: 1) sunt dispoziții care priveau *admiterea membrilor*, condițiile (să nu aparțină în același timp la altă breaslă, să posede anume calități, integritate și capacitate, consimțământul membrilor și al președintelui, plata unei taxe de intrare). Trebuia certificarea Prefectului.

2) *Numărul membrilor, ieșirea și expulzarea din corporație.* Pentru *notari*, *Eparchikon* stabilește expres că trebuiau să fie 24, nu știm despre altele. El ținea însă o listă cu numărul membrilor în fiecare corporație. Putea să demisioneze un membru, sau să fie exclus pentru vreo vină. În același caz era și pedepsit, pentru vină gravă i se tăia mâna.

Corporațiile aveau subalterni (δοῦλοι, μισθωτοί, μαθηταί, ὑπουργοί).

Industria și comerțul. În acest domeniu erau reglementate producția și vânzarea, exportul și importul, mărfurile care puteau fi exportate având nevoie de permisiunea Prefectului, *fabricația, locul* unde să se vândă peștele în piețe (καμάραι); *argintarii* aveau prăvălii pe Μέση, *lumânărarii* în piața din fața Sf. Sofia, *prețul* fiind fixat. Erau prevăzute *pedepse* pentru sabotori.

Dispoziții de poliție internă se adăugau celor anterioare. Cârciumile nu se deschideau în zile de sărbătoare înainte de ora a doua a dimineții (șapte ceasuri și se închideau la șapte seara, ca să nu se întâmple

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

scandaluri). Măsuri privitoare la *străinii* ce veneau în oraș cu mărfuri și se anunțau prefectului prin ληγατάριος, care le examina mărfurile și hotăra vânzarea. Străinii aveau voie să stea în oraș cel mult trei luni.

6. [Încheieri la capitolul Photios]

A doua schismă a lui Photios n-a existat.

Cel dintâi, *V. Grumel,* într-un articol publicat în sept. 1933[46], examinând din nou textele pe baza cărora Hergenröther și Hefele[47] au conchis că Photius, reîntors în scaunul patriarhal, pentru nesupunere, a fost din nou excomunicat de Sf. Scaun, ajunge la încheierea cu totul opusă.

Puțin în urmă, abatele *Dvornik*, publica un studiu asupra aceluiași subiect[48], ajungând, pe altă cale, la aceleași concluzii. Culegerea de acte și comentarii antifotiene (Mansi, *Sacrorum collectio*, t. XVI) conține falsuri, făcute de un antifotian.

Părintele Grumel reia chestiunea, discutând părerile lui Dvornik și făcând unele precizări prețioase, în alt articol din *Échos d'Orient*[49].

Grumel constată că *Photius a fost recunoscut patriarh legitim de Ioan VIII și urmașii săi cât timp ocupa tronul patriarhal, n-a existat deci a doua schismă*

---

[46] „Y eut'il un second schisme de Photius?", în *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, t. XII (1933), p. 432-457.

[47] *Histoire des Conciles*, tracl. Leclercq.

[48] *Le second schisme de Photius: une mystification historique*, „Byzantion", VIII (1933).

[49] V. Grumel, *La liquidation de la querelle photienne*, EO, 33, 1934, p. 257-288.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

a lui Photios. Uniunea restabilită în 879 n-a mai fost ruptă nici din cauza sa, nici pentru el. Aceasta o constata şi Dvornik, ale cărui concluzii au fost adoptate şi de *H. Grégoire*, care a expus problema la Academia belgiană[50].

Stylianos, episcopul de Neocaesarea, duşmanul lui Photios, a produs mult timp o dezbinare în sânul Bisericii bizantine, căci avea partizanii săi, ignatienii. A scris de mai multe ori papilor, cerând să-l condamne pe Photius a doua oară şi să recunoască numai hirotonirile lui, pentru a nu tulbura pacea Bisericii Ortodoxe. Papa Ştefan V a refuzat categoric acest lucru. Photios fusese recunoscut de predecesorii săi.

Papa Formosus (891-896) a încercat, pentru a da satisfacţie ignatienilor, să oblige clerul care ţinea hirotonirile de la Photius, să prezinte câte un libel în care să-şi mărturisească greşeala şi să ceară iertare, urmând ca el să le acorde comuniunea, ca laicilor. Firește, lucrul a stârnit indignare şi încercarea sa n-a reuşit.

După moartea lui Formosus, Leon VI puse în fruntea Patriarhiei pe *Antonios Cauleas*, pentru că el fusese ordonat preot sub Ignatios sau sub Methodius, căci era foarte bătrân acum (ca să nu mai fie discuţie să-i împace pe ignatieni şi să se facă înţelegerea cu Roma).

Leon VI şi Cauleas scriseseră papei despre dorinţa de a restabili relaţiile între cele două Biserici aşa cum erau înainte de Formosus.

Roma, sfâşiată de lupta în Biserică, avea interes să se înţeleagă cu Bizanţul şi *Ioan al IX-lea* (898-900),

---

[50] *De nouveau sur le patriarche Photius*, „Ac. de Belgique, Bulletin de la classe des lettres", 1934.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

papă în urma lui Theodor II, care-l reabilitase pe Formosus și ordinațiile sale (căci și acesta fusese la Roma osândit, cadavrul său aruncat în Tibru) cerea să se recunoască la Bizanț Formosus și Roma să-și retragă injoncțiunile acestui papă.

Ioan al IX-lea a găsit formula împăciuitoare: „*Pe Ignatius și Photius, Ștefan și Antoniu* – scrie el lui Stylian – *în același fel în care i-au admis prea sf. papa Nicolae și Ioan și al șaselea, Ștefan, și toată Biserica romană până acum*, noi îi admitem de asemenea în aceeași ordine și te îndemnăm a le întinde deopotrivă mâna cu noi..." Lasă la o parte întâiul patriarhat al lui Photius și nu-l amintește pe Formosus, pricina neînțelegerii.

Actul lui Ioan IX, pacificator, fu adus la Constantinopol de ambasada compusă din episcopul Nicolae și cardinalul Ioan și avu deplin succes. Împăratul, patriarhul și clerul apreciară înțelepciunea lui și-și dădură adeziunea completă. Stylian se împăcă și el. Se punea astfel capăt schismei interioare a Bizanțului și celei care separa Roma de Bizanț.

7. [De la Leon VI la Romanos I Lekapenos]

Leon VI muri la 11 mai 912, lăsând domnia fratelui său *Alexandros* (912-913), care avea în același timp tutela fiului nevârstnic, Constantin (acesta era numai de 7 ani). Alexandros era, cum am spus, un om dedat cu totul viciilor, și cronicarii ne spun că „nimic nobil sau vrednic de amintire" (οὐδὲν γενναῖον ἢ λόγου ἄξιον κατεπράξατο) n-a săvârșit[113], ocupat fiind cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

„plăcerile și destrăbălările" lui (τὸ τρυφᾶν καὶ ἀσελγίαις σχολάζειν ἠγαπηκώς)[51].

El lăsă conducerea imperiului *favoriților* săi și toți câți serviseră sub Leon fură îndepărtați din funcțiuni. *patriarhul Euthymios fu depus,* suferind cele mai crunte loviri din partea adepților lui Nicolae, care fu ridicat din nou pe tronul patriarhal, văduva lui Leon, *Zoe, fu izgonită din palat.* Himerios, șeful suprem al flotei, dizgrațiat, muri în închisoare.

Nechibzuința lui Alexandros îi stârni din nou pe bulgari împotriva imperiului. El insultă solii lui Simeon, veniți la Constantinopol ca să reînnoiască pacea și să primească darurile obișnuite. Simeon reia atunci ostilitățile și urmașii lui Alexandru vor avea de suferit urmările nechibzuinței sale. La 913, Simeon apare sub zidurile Constantinopolului, în 914 ia Adrianopolul. O expediție mare contra lui (917) este înfrântă la Anchialos.

Din fericire, domnia aceasta nu ținu multă vreme. *Alexandru moare la 6 iunie 913,* după ce institui o *regență* condusă de 6 membri, în frunte cu patriarhul Nicolae. Dintr-însa făceau parte, între alții, generalul Ioan Eladas, un militar distins, devotat împăratului, precum și *Stephanos Magistros*, un om devotat dinastiei.

Regența aceasta se deschide sub cele mai rele auspicii. Înainte de a-și da sufletul, Alexandru se gândise a institui o *regență*, care să asigure tronul lui Constantin al VII-lea. Numi șase membri în frunte cu patriarhul Nicolae: magistros Stephanos, Ioan Eladas magistros, mare general, Rectorul Ioan, Euthymios și doi slavi de

[51] *Theoph. Cont.*, p. 378, cf. *Cedrenus,* p. 275 și *Zonaras,* III, p. 456.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

origine, care se ridicaseră la rang însemnat la curtea împăraților, Basilitzes și Gabrilopoulos. *Consiliul acestei regențe era dominat de patriarh*, o fire ambițioasă, care în tot timpul minorității lui Constantin VII fu în conflict cu împărăteasa Zoe, și după înlăturarea ei continuă a juca un rol politic sub Lekapenos.

Împrejurările erau grele. Bulgarii năvăliseră în Thracia, ajungând la zidurile Constantinopolului. Un general din Asia, *Constantin Ducas,* se revoltă, complicând situația. El era fiul lui Andronic, care fugise sub Leon VI la arabi, om ambițios și acesta și puternic prin relațiile lui. Trecând Bosforul, izbuti a pătrunde până în curtea palatului imperial cu partizanii săi. Energia lui Eladas salvă tronul lui Constantin VII. Ușile palatului fură încuiate, Eladas se aruncă asupra rebelilor cu trupele gărzii și o încăierare sângeroasă se produce, în care Dukas căzu. Urmă represiunea, care fu crudă. *Zoe fu rechemată* de fiul său în palat, cu ajutorul partizanilor pe care ea îi avea și luă *frâiele conducerii* în mâinile sale, ajutată de Eladas (Helladas). Creaturile lui Alexandru fură gonite din regență. Împărăteasa căută să-l împace pe Simeon. Acesta, la rându-i, neputând forța intrarea în cetate, se retrase, primindu-și darurile refuzate de Alexandru.

Dar în *914* Simeon se întoarce, ia *Adrianopol*, și bulgarii cutreierară Thracia, devastând ținuturile și în *915*. Împărăteasa hotărî o lovitură mare împotriva barbarului, în anul 917. Un sol fu trimis la pecenegi, ca să-i atragă în alianță împotriva bulgarilor, *Bogas*. O armată de uscat, sub conducerea generalului *Leon Phokas* avea să-i atace pe uscat, în timp ce flota ieșea sub conducerea lui *Romanos Lekcapenos*, pentru a urca în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

apele Dunării spre a-i trece pe pecenegi în Bulgaria. Dar la Dunăre, Lekapenos se ceartă cu Bogas și pecenegii nu putură fi trecuți, se întoarseră din drum. Scăpat de această primejdie, Simion se aruncă prin surprindere asupra lui Phokas (20 august 917) și trupele acestuia, cuprinse de panică, suferiră o mare înfrângre, lângă *Anchialos*[52].

Phokas abia scăpă la Messembria, unde se îmbarcă cu resturile armatei, Lekapenos se îndreptă și el către Constantinopol, după ce îi va fi luat pe fugari.

Împărăteasa sperase să sfărâme puterea lui Simeon și se văzu în fața unui dezastru. Ea ordonă o anchetă pentru a stabili răspunderile și Lekapenos, suspectat, era să-și piardă vederea, fiind scăpat numai prin influența oamenilor Zoei (Ștefan și Gongyles). *Strategul de Dyrrachion* primi ordin să-l instige pe *Petru, prințul* Serbiei, contra bulgarilor[53] și să-i stârnească și pe unguri în spatele lor. O nouă armată se ridicase sub conducerea lui Leon Phokas, care porni să-i întâlnească pe bulgari în Thracia. Aceștia îl surprind însă cu atacul lor și armata bizantină fu zdrobită (în iarna 917-918). Zoe se gândi *la pace. Simeon puse condiția căsătoriei* fiicei sale cu împăratul, ceea ce împărăteasa respinse cu indignare.

---

[52] **πρὸς τῷ Ἀχελῴῳ ποταμῷ**, e o confuzie datorată faptului că în Evul Mediu, cum arată C. Amantos, EEBS 1924, p. 49, Anchialos se numea și **Ἀχελώ** și **Ἀχελός**, pe care istoriografii arhaizanți îl ortografiau **Ἀχελῴος**.

[53] Dölger, *Regesten*, nr. 580.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Simeon continuă a devasta provincii în Balcani, *se aruncă asupra sârbilor, îl înlocui pe Petru cu un văr al acestuia, Paul.*

În acest timp, la Bizanț se urzeau mari intrigi. *Zoe voia să-și întărească tronul, patriarhul să-și câștige regența,* amândoi rău văzuți de mulțime din cauza înfrângerilor suferite și ochii acestei mulțimi *se îndreptau către șefii militari*. Phokas, cu parizanii săi din aristocrație, era o putere și Zoe era îndemnată de *parakoimomenos* Constantin, cumnatul generalului, a și-l apropia. Runciman crede și în proiectul unei căsătorii între ei (fapt care nu se documentează).

Tânărul împărat avea un *pedagog foarte devotat, Theodor*. Temându-se de Leon Phokas, crezându-l capabil, odată stăpân pe imperiu, de a suprima drepturile porphyrogenetului, ceru ajutorul lui Lekapenos. Îi scrise, în numele împăratului. Dar aflându-se la palat, Constantin parakoimomenos îi porunci lui Lekapenos să plătească marinarii și să desfacă flota. Amiralul îl pofti însă a îngriji personal de aceste lucruri și cînd parakoimomenos veni, Lekapenos îl arestă. Zoe trimite oamenii săi pentru a cere explicații lui Lekapenos, dar poporul îi împiedică de a ajunge la țintă. Pedagogul îi impuse la cârmă pe magistrul Ștefan și pe patriarh. În cele din urmă, fiindcă Leon avea puterea armatei și căuta o înțelegere cu Lekapenos, Theodor îl îndeamnă pe acesta a-și aduce flota în portul Bucoleon, unde venind îi intimidă pe cei din palat. *Lekapenos pătrunde înăuntru, jură credință împăratului într-o capelă a palatului.* Și acesta îl numește *heteriarch*, la 25 martie 919. Dar ambiția lui nu se opri aici. În aprilie, el îl *căsători pe Constantin VII cu fiica sa Elena* și

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

luă titlul de *basileopator*; numindu-l pe fiul său *Christofor* în locu-i heteriarch.

În fața acestor uzurpații, în înțelegere cu partizanii împărătesei, cu parakoimomenos, Leon Phokas se revoltă la Chrysopolis, unde se afla cu trupele. Se dă o luptă, în care armata lui este bătută, iar mai încolo el e prins și-și pierde vederea.

Romanos Lekapenos căută a-și consolida puterea. El *o îndepărtă din palat pe Zoe,* cu toate plângerile lui Constantin VII, pedagogul Theodor fu și el exilat în thema Opsikion, astfel încât împăratul nu mai avu nici un protector pe lângă el. El fu silit a-l proclama, la *24 septembrie 919,* pe Romanos *caesar,* iar în ziua de *17 decembrie 920*, Constantin VII și patriarhul Nicolae îl *încoronau ca împărat*. Runciman pune încoronarea lui în 919, dar *Tomus Unionis*, din 9 iulie 920, avu loc sub Constantin basileus și Romanus *basileopator*[54].

Lekapenos își aduse îndată în palat numeroasa lui familie: avea, afară de Elena, încă trei fete măritate cu nobili de seamă (din familiile Argyros, Saronites, Musele) și patru băieți: *Christophor,* căsătorit, *Theophylaktos*, eunuc, destinat pentru Biserică, *Ștefan și Constantin,* care vor fi asociați ca împărați.

Ca odinioară Basilios I, Lekapenos ambiționa să întemeieze o dinastie. La *6 ianuarie 921*, el o încoronă pe soția sa *Theodora* drept *augusta.* Ceva mai în urmă, îl asocie pe *Christofor la tron*, încoronându-l împărat. Pentru a-și întări situația și a-l compromite pe moștenitorul legitim al tronului, adună în iulie 920 un sinod, spre a restabili pacea în Biserică, tulburată de

[54] Grumel, *Regestes,* nr. 669.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

chestiunea căsătoriilor lui Leon VI. Actul acestui sinod, *Tomus Unionis*, în ce privește căsătoria a patra a lui Leon VI, nu o ratifică decât pentru a o osândi în principiu. Iată ce se spunea în adevăr în acest Τόμος Ἑνώσεως: „Scandalurile în secolele trecute au găsit întodeauna o vindecare; tot așa și acum cu privire la căsătorie: pricina scandalului nemaifiind, Biserica se întoarce la buna sa rânduială. *De aceea, adunați împreună, noi, episcopi și preoți, fără a-i condamna pe cei care au trăit astfel, decidem, cu începere din anul de față 6428, indicția a 8-a, a interzice în chip absolut a patra căsătorie*" – după care urmează sancțiunile.

Când împărăteasa Theodora muri, în februarie 922, Lekapenos o *încoronă pe Sofia*, soția lui Christophor, ca *augusta*. Iar în 924 îi *încorona ca împărați* pe ceilalți *doi fii ai săi, Ștefan și Constantin*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

C.
[ROMANOS I LEKAPENOS]

1. [Romanos I Lekapenos și țarul Simeon]

Abia instalat pe tronul imperiului, Lekapenos avu să înfrunte războiul furios al lui Simeon. În vara anului *919, acesta năvălea în Thracia și ajungea până la Dardanele.*

În 920 nu se amintește nici o invazie. Simeon era ocupat în Serbia, unde Bizanțul organizase revolta *prințului Zacharia* împotriva lui Paul. Zacharia a fost alungat de bulgari.

În 921 se aruncă însă asupra Thraciei, unde e atacat de *Pothos Argyros* și nevoit a se retrage către Herakleia și Selymbria. Nicolae Mysticul îi scrie în tot acest timp șefului bulgar, pentru a-l aduce la pace, dar fără nici un succes.

În 922, o nouă invazie a lui Simeon ajunge sub zidurile Constantinopolului. Lekapenos încearcă a apăra palatul de la *Pegé*, dar nu izbuti. Armata bizantină e respinsă, palatul ars.

În 923, Simeon încearcă a năvăli iarăși. Dar e *ținut mult timp pe loc de Adrianopolul* pe care din nou îl atacă. Generalul Moroleon îl apără cu îndârjire. În cele din urmă, cetatea se predă din cauza foametei și Simeon se răzbună barbar asupra apărătorului, ucis în torturi. Bulgarul nu merge mai departe; în fața armatei bizantine se retrase pentru a se îndrepta spre *Serbia*, unde Bizanțul îl atrăsese de partea sa pe Paul. Bulgarii năvălesc, Simeon îl pune în locul prințului Paul pe Zacharia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În 924, Simeon se hotărî a da asupra Constantinopolului un atac decisiv. Experienţa îi arătase că cetatea nu putea fi luată numai pe uscat; el căută, prin urmare, o putere maritimă pe care s-o aducă în ajutor şi alegerea lui se opri asupra Fatimidului *Al-Mahdi* din Africa. O ambasadă a sa venea la curtea şefului arab şi înţelegerea se încheia. Dar când ambasada se întoarse, însoţită de misiunea africană, în drumul lor căzură în mâna unor trupe greceşti din Calabria, care-i trimiseră la Constantinopol. Lekapenos fu destul de dibaci în a-i opri pe bulgari, trimiţând pe africani înapoi cu daruri, oferind arabilor africani reînnoirea păcii şi a tributului stabilit în 917 cu strategul de Calabria, Eustathios[55].

Oferta fu primită şi astfel Simeon rămase înşelat în aşteptările sale. În aceeaşi vreme, Bizanţul începuse negocieri în Orient, la Bagdad, pentru a-şi avea armatele din Asia libere, căci atacul bulgar era aşteptat.

În *vara acestui an, 924, Simeon năvăli în Macedonia şi Thracia*. În septembrie, el ajunse sub zidurile Capitalei. Aici, fie că-i venise vestea nereuşitei sale în Africa, fie că se aştepta la sosirea trupelor din Asia, se opri. În loc de a da asalt contra fortificaţiilor, el *ceru să-l vadă pe patriarhul Nicolae*, care avu, în tot timpul acestor neîntrerupte asalturi ale bulgarilor, o continuă corespondenţă cu cneazul Simeon, pentru a-l întoarce la pace. Patriarhul veni, însoţit de doi demnitari, dar Simeon *ceru să aibă o întrevedere cu împăratul*. Lekapenos primi acest lucru şi astfel avu loc, în cartierul Cosmidion, adică în fundul Cornului de Aur, vestita

[55] Dölger, *Regesten*, nr. 603.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

întâlnire dintre acești doi suverani, rivali neîmpăcați. Runciman pune data acestei întâlniri la *9 septembrie 924*, iar Zlatarski și părintele Grumel[56], la 923. Cronicarii se contrazic în privința datei. E mai probabil că evenimentul a avut loc în 924, cum arată Dölger[57].

Cronicarii bizantini au subliniat contrastul izbitor dintre cei doi suverani. Pe când cneazul bulgar apărea înconjurat de gărzi strălucitoare, îmbătat de aclamațiile soldaților săi, care-l aclamau, în limba bizantinilor, ca basileus, adică împărat, Lekapenos se retrăgea cu patriarhul în biserica Sfânta Fecioară din Blacherne, pentru rugăciune. El se înarmă cu mantia sacră a Fecioarei, punând-o pe el, ca o platoșă pe care săgețile n-o vor putea pătrunde și veni la întâlnire, ținând lui Simeon o cuvântare plină de umilință creștină și de mândrie imperială:

„Am auzit că ești un om religios – îi zise – și creștin, dar nu văd actele tale în armonie cu aceste cuvinte. Un om evlavios și creștin vrea pace și iubire, dacă cel puțin Dumnezeu este și se cheamă iubire, dar numai un om fără Dumnezeu și necreștin se bucură de măcel și de vărsarea sângelui nevinovat. Dacă deci ești un adevărat creștin, cum credem, încetează cu nedreptul tău măcel și cu vărsarea sîngelui nevinovat și fă pace cu noi, creștinii. Om ești și tu și aștepți moartea și învierea și judecata și răsplata. Azi ești printre vii, și mâine te vei risipi în țărână, o febră va irosi toată trufia ta. Ce vei spune când vei merge dinaintea lui Dumnezeu, despre nedreptele tale măce-

[56] Grumel, *Regestes,* nr. 714, p. 196.

[57] Dölger, *Regesten*, nr. 604.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

luri? Cum te vei înfăţişa dinaintea Teribilului, Dreptului Judecător?"[58]

Simeon fu adânc mişcat de cuvintele împăratului. Când se întoarse la ai săi, nu putu să nu le vorbească de nobila atitudine care-i impusese. *El nu mai năvăli* de la acea dată în provinciile bizantine. Se încheie un armistiţiu. Se pare – cum socoate Runciman – că el păstră unele cetăţi în jurul Thessalonicului şi dădea înapoi imperiului teritorii, în prima linie cetăţile de la Marea Neagră, Agathopolis, Sozopolis, Anchialos şi Develtos. În schimb, Bizanţul îi plătea darul de 100 *skaramangia*[111], pe care le primise bulgarul de la Leon VI, iar împăratul adăuga la acestea o sumă de bani (monede de aur) şi alte daruri.

Dar Simeon nu se ţinu de învoială, nu dădu cetăţile, şi Romanus nu-i plăti decât 100 de skaramangia şi-i retrase bogata indemnizaţie. Totuşi lupte nu se mai pomenesc în Thracia.

Lekapenos putea fi mulţumit de rezultatul întrevederii. Patriarhul era însă furios. El scrise două scrisori aspre. La *15 mai 925 muri*.

Curând însă după acest eveniment, Bulgaria îşi asigura independenţa sa spirituală. *Simeon*, care avusese titlul simplu de cneaz sau ἄρχων, nu se mai mulţumea acum, la capătul vieţii, cu acest titlu. El râvnea la cel de „împărat" şi, convins că niciodată nu-i va fi acordat de la Bizanţ, căută să şi-l ia în chip nelegitim. De aceea, în *925, se proclamă basileus* şi spre a face titlul său mai strălucitor, adăugă cuvintele Ρωμαίων καὶ Βουλγάρων. În anul următor, un ambasador al papei îi adu-

[58] *Teoph. Cont.*, p. 408, care descrie în amănunt ororile comise de barbar în această campanie.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

se confirmarea acestui titlu imperial. În acest timp, probabil cu autorizația papei, *șeful bisericii bulgare* fu ridicat la rangul de *patriarh*.

Romanos era acum liber – având pace la nord – dè a-și îndrepta forțele în Orient, împotriva arabilor. *Simeon, la rândul său, se întoarse asupra Serbiei.* În 925, Zacharias se ridicase împotriva bulgarilor, o armată trimisă de Simeon împotriva sârbilor fusese nimicită. În 926, Serbia fu devastată crâncen și suferi mari măceluri. Pentru a ține Serbia, trebuia controlată *Croația,* care era alături. Simeon luă ofensiva împotriva ei. O mare armată trimisă acolo cu *Alogobotur*, fu distrusă[59], și Simeon nevoit a face pace cu croații. Această înfrângere îl atinse și în *27 mai 927* el muri de *boală de inimă* [15].

Pe lângă aceasta, războiul cu bulgarii ajungea acum la punctul său culminant. În sfârșit, în consiliul de tutelă, stăpânea o mare neînțelegere. Situația fu agravată în curând printr-o răscoală. Un general capabil, *Constantin Ducas,* fiul lui Andronic, fugit la arabi, încercă a răsturna regența, pentru a se proclama împărat, și patriarhul Nicolae pare a nu fi fost străin de acest complot. Datorită prevederii și energiei lui Ioan Eladas, conspirația e înnăbușită. Represiunea fu sângeroasă: Ducas, familia sa și o mulțime de înalți demnitari, cuprinși în această conspirație, fură executați cu cea mai mare cruzime. Ducas pătrunse cu ai săi până în curtea palatului, unde Elaclas cu trupele gărzii îi înfrânge după o luptă sângeroasă, Ducas căzând în încăierare[60].

---

[59] *Theophanes Cont.*, p. 411.

[60] Descrierea în amănunt a acestui episod la Cedr., II p. 278-281, ed. Bonn.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

La dorința împăratului, *împărăteasa-mamă Zoe* e rechemată atunci în palat și ea conduse de la 914 regența, înlăturându-i pe partizanii lui Alexandru și încredințând comenzile partizanilor ei.

Politica nechibzuită a lui Alexandru dezlănțuie furia lui *Simeon*, care în 913 pustii ținuturile până în fața Constantinopolului. Adrianopol căzuse în mâinile sale. Regența se hotărî atunci la o acțiune energică împotriva bulgarilor. Bizantinii se siliră a-i câștiga cu ei pe arabi, pecenegi, sârbi, maghiari, pentru a da o lovitură grea dușmanului. Trei ani se făcură mari pregătiri. Trupele imperiului fură concentrate din toate părțile în Europa. Comanda trupelor de uscat se încredința lui *Leon Phokas*, unul dintre cei mai buni generali, iar flota, care trebuia să-i transporte pe pecenegi peste Dunăre, în ajutor, fu pusă sub conducerea drungarului (amiralului) *Romanos Lekapenòs* sau *Lakapenos*. Dar invidia dintre generali compromise toată acțiunea. Lupta se dădu la *20 august 917*, la nord de Anchialos, sfârșindu-se cu înfrângerea totală a bizantinilor. Toată peninsula rămase atunci în puterea bulgarilor. Frontiera lor mergea de la Mesembria, pe țărmul Pontului, prin Adrianopol, până la Rodope și la Apus până la coasta Albaniei. Stăpânitorul unei asemenea monarhii nu se mai putea mulțumi cu titlul de *cneaz (archon)*, pe care-l purtaseră Boris și înaintașii săi. El se intitula (925) deci „*Țar al bulgarilor și domn de sine stătător (autocrator) al Grecilor*". Titlul de *țar*, introdus de Simeon, vine din latinescul *caesar*.

Un împărat trebuia să aibă, după concepția de atunci, un patriarh alături de el. Simeon ridică, prin urmare,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

arhiepiscopatul bulgar la rangul de *patriarhat,* cu scaunul la Drstor. Coroana ţarilor o primi el de la Roma[61].

La Constantinopol, partidele lui Phokas şi Lekapenos se luptau între ele. Lekapenos ancorase în faţa oraşului. Pedagogul împăratului, Theodoros, îl sfătui atunci pe acesta ca să sprijine pe Lekapenos, să şi-l apropie, pentru a-şi asigura domnia împotriva atâtor primejdii. Constantin VII îl proclamă astfel pe *Romanos Lekapenos*, la 25 martie 919, μέγας ἑταιρειάρχης (comandantul trupelor străine ale gărzii) şi acesta jură solemn, în Capela palatului, credinţă tânărului împărat. Romanos era însă un mare ambiţios; el vroia să-şi asigure conducerea imperiului. Fiica sa Elena fu căsătorită cu împăratul şi el fu înălţat acum la rangul de βασιλεοπάτωρ, iar înalta comandă militară pe care o avusese el fu încredinţată fiului său Christophoros.

Leon Phokas se răzvrăteşte, puţin după aceea, răsculând temele Orientului. Dar e părăsit de cea mai mare parte a trupelor şi, prins, îşi pierde vederea.

Lekapenos urcă în serie cele din urmă trepte care îl mai despărţeau de tron. În septembrie 919 el e numit *caesar*, iar la 17 decembrie era încoronat solemn de către patriarh ca *basileus*, coregent al lui Constantin (decembrie 919-944).

Constantin al VII-lea era socotit fiu nelegitim şi aceasta îi crea o situaţie primejdioasă, care ţinu până la publicarea faimosului *Tomus Unionis,* actul eliberat în prezenţa lui Constantin, şi în care căsătoria a patra era condamnată (9 iulie 921), în care prin urmare

[61] Jireček, *Gesch. der Bulgaren,* cap. VIII.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

căsătoria tatălui său nu se ratifică decât pentru a o condamna în principiu.

2. Guvernarea lui Romanos Lekapenos. Luptele cu bulgarii, năvălirea maghiarilor și atacul rușilor

Romanos Lekapenos fu un apărător energic al imperiului. Primejdia de căpetenie erau acum bulgarii și piratii din Creta.

Simeon asedia din nou Constantinopolul, în anul 924 și, pentru a avea o flotă în ajutorul său, el intră în tratative cu califul din Kairuan (Tunis), dar solii acestuia fură prinși de bizantini. În anul următor, Romanos fu nevoit să iasă din capitală, pentru a se întâlni cu Simeon, ca să trateze pacea.

Un proiect de alianță între arabi și bulgari a avut loc din *inițiativa țarului Simeon* (893-927).

El voia cucerirea Constantinopolului. Pe uscat n-o putea lua, îi trebuia o flotă. Pentru a o avea, se adresă arabilor din Africa, *fatimiților*, de altă parte, celor din Asia, în special *emirului de Tarsos*. Cu acesta nu reușiră tratativele; diplomația lui Romanos Lekapenos zădărnici pe cele cu africanii. Cedrenus[62] schițează proiectul lui Simeon. Arabii, ispitiți de proiect, trimit cu ambasada lui Simeon câteva personaje să încheie actul. Dar toți cad în mâinile flotei bizantine din Calabria și fură duși la Constantinopol. Lekapenos se poartă bine cu arabii, le dă drumul, cu daruri (ca să împiedice alianța). Cedrenus nu precizează data. N-a putut fi decât după 919, adică după încoronarea lui Leka-

[62] Cedrenus, II, 356.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

penos, şi anterior lui 923, când a avut loc întrevederea lui Lekapenos cu Simeon, care a adus o suspendare a ostilităţilor contra Constantinopolului.

În *Mas'ûdi* („Livada de aur"), există un pasaj din care s-a înţeles că arabii din Tars s-au întâlnit cu bulgarii la Veneţia. Unii i-au văzut aici pe bulgarii de la Volga, o imposibilitate. Canard vede în aceasta tot o întrevedere cu bulgarii lui Simeon (923). Locul? La Masûdi e *H.r.f.n. diya*. Poate Chalcis, sau *Chalcidia*, ceea ce convine. Sau, zice Canard, trebuie corectată în „*Harquadumiya*" = Chalkedon[64].

Ţarul bulgarilor nu mai năvăli de acum în provinciile bizantine. Bizantinii îi aruncaseră pe sârbi asupra lui. Prinţul acestora, *Paul*, tinzând la neatârnare, fusese depus de Simeon, care îl înlocuise cu *Zacharias*. Acesta făcu însă alianţă cu bizantinii şi o armată puternică a bulgarilor, trimisă împotriva lui, fu nimicită. O a doua armată îl sili pe Zacharias a se refugia în Croaţia, iar Serbia fu pustiită atunci îngrozitor (924). Izbânzile acestea îi duseră pe bulgari la luptă cu Tomislav, regele Croaţiei, dar generalul lor, *Alogobotur*, fu zdrobit de croaţi în 927. În mijlocul acestor lupte, *ţarul Simeon muri la 27 mai 927*, şi aceasta însemnează începutul decăderii puterii bulgare.

Fiul lui Simeon, *ţarul Petru*, care nu avea spiritul războinic al tatălui său, (927-969), după câteva lupte în Macedonia, ameninţat din toate părţile de vecini, se grăbi a încheia pace cu bizantinii. Pacea fu pecetluită, la 8 octombrie 927, prin căsătoria lui Petru cu o ne-

[64] M. Canard, *Arabes et Bulgares au début de X-e siécle*, „Byzantion", 11, 1936, p. 213 şi urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

poată a lui Romanos, *Maria*. Noua politică bulgară se întemeiază acum pe o strânsă prietenie cu Bizanțul. O mare înțelepciune politică a Cancelariei bizantine fu *recunoașterea patriarhatului bulgar*, prin care biserica națională bulgară fu atrasă definitiv în comunitatea ortodoxă, rupându-se de orice legături cu Vechea Romă. Mai târziu i se recunoaște țarului bulgar și titlul de βασιλεύς (sub Constantin VII)[61]. Nemulțumirile partizanilor războinici ai lui Simeon îl vor ridica pe boierul Nicolae împotriva țarului și, biruit, Nicolae se va retrage la Apus, unde fiii săi vor întemeia în Macedonia și Albania un nou țarat. Pecenegii prădară în timpul lui Petru Bulgaria, iar maghiarii o cutreierară de 5 ori, în drumul lor către ținuturile bizantine.

Luptele cu arabii. *În răsărit,* imperiul câștigă biruințe mari asupra dușmanilor săi. Vestitul renegat *Leon din Tripolis* fu bătut atât de tare, în 922, de amiralul Ioan Radinos, la Lemnos, încât flota piratului fu distrusă cu desăvârșire și liniștea asigurată iarăși în Marea Egee[64].

Tot atât de fericite fură armatele imperiului împotriva califatului din Bagdad. Lupte aprige, purtate timp de 22 de ani, de ilustrul general armean *Ioan Curcuas* (Gurgen) (920-942) ca un *alt Traian sau Belisarie*[65], împinseră hotarele Imperiului de la Halys până la Tigru și Eufrat, câștigând mai bine de o mie de orașe imperiului. După un lung asediu și mari lupte purtate de Curcuas, Melitene, puternica cetate de lângă Eufrat

---

[61] Data, considerată până acum 924, e aceasta. Ea rezultă dintr-o scrisoare a patriarhului Nicolae către Simeon, din 922 (v. Grumel, *Regestes*, nr. 705, p.188).

[65] Theoph. Cont., p. 427.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

se predă în mai 934 bizantinilor. Emirul[66] ajunse acum aliatul Bizanțului în luptele cu coreligionarii săi.

Popoarele creștine din Orient, *armenii* și *iberii*, scuturară acum și ele jugul arab. Încă din vremea lui Basilios, *Bagratizii* (Bagratunii) întemeiaseră un stat armean neatârnat și *Așot,* „Prințul Prinților" (ἄρχων τῶν ἀρχόντων), primise de la împărat coroana de rege. Celălalt Așot, al II-lea, nepotul celui dintâi (915-928), cu ajutorul iberilor și în legătură cu Bizanțul, ridică statul său la cea mai mare putere și califatul trebui să-i acorde în 922 titlul de „Rege al Regilor". Armenia stătu de acum în cea mai strânsă legătură cu Imperiul bizantin, ca un post înaintat al creștinității.

Încă o izbândă răsplăti, sub Romanos, armele biruitoare ale bizantinilor în Orient: după cucerirea cetății Nisibis și a altor cetăți din Mesopotamia de către viteazul Curcuas[67], în *942*, locuitorii din *Edessa*, amenințată de el, pentru a scăpa se hotărâră (944) a-i preda sacrul *palladium* al acelui oraș, giulgiul sau pânza cu chipul „nefăcut de mână omenească" al Mântuitorului Iisus (τὸ τοῦ Χριστοῦ ἅγιον ἐκμαγεῖον)[67], care, trimisă la Constantinopol, fu întâmpinată peste tot de numeroase deputății și ajunse, într-un adevărat triumf, în Capitala imperiului. Împăratul ieșea înaintea sfintei relicve la Blacherne, îngenunchind înaintea ei și însoțind-o, împreună cu patriarhul, cu mare alai, pînă la Sfânta Sofia, de unde, după un serviciu divin, fu dusă în palat.

---

[66] *Apochaps* la bizantini (Abu-Hafs).

[67] *Theoph. Cont.*, p. 432. Cf. Zonaras, III, p.479: τὸ ἀχειρότευκτον ἐκτύπωμα τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ τὸ θεῖον χειρόμακτρον.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Năvălirea ungurilor. În timpul acestei domnii, se înregistrează și o năvălire a ungurilor, care au prădat Thracia până la Constantinopol. Continuatorul lui Theophanes, menționând această primă invazie a lor, oprită prin iscusința protovestiarului Theophanes, care, trimis ca să facă ἀλλάγιον, știu în chip înțelept și de admirat să îndeplinească tot ce a voit, foarte lăudat și admirat de barbari pentru prudența și înțelepciunea sa[68].

Învățații belgieni H. Grégoire și P. Orgels, într-un studiu recent[69], aduc unele precizări privitoare la această invazie, scoase din „Viața Sf. Vasile cel Tânăr", redactată, după ei, între 956 și 959. În această „Viață" se vorbește de o invazie a ungurilor (numiți turci), pe care un preot Theophanes, întreținut în casa fraților Gongyles, într-o convorbire la care ia parte și Sf. Vasile cel Tânăr, îi socotea un instrument al răzbunării divine pentru păcatele creștinilor (scandalurile bigamiei și tetragamiei). Sf. Vasile intervine atunci pentru a spune că în acest moment chiar o viziune îi revelează că blestemații de unguri, silindu-se a trece Dunărea, au fost înecați în valurile sale. Învățații belgieni fixează data acestei invazii în 933-934.

Ungurii luaseră, străbătând Thracia, mulți prizonieri, afirmă cronicarul. Împăratul Romanos Lekapenos n-a cruțat banii pentru a-i răscumpăra cu generozitate.

Autorul arab Mas'ûdi (Maçoudi, *Prairies d'Or*) plasează evenimentul după 932, fapt care concordă cu datarea cronicarilor bizantini, care plasează reușita

---

[68] Theophanes Continuatus, ed. Bonn, p. 422-423.

[69] *L'invasion hongroise dans la „Vie de Saint Basile le Jeune"*, „Byzantion", XXIV, tome (1954), fasc. I, p. 147-154.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

protovestiarului Theophanes contra maghiarilor în aprilie 934[70].

Atacul rușilor asupra Constantinopolului. Bizanțul fu amenințat, în această vreme, și de ruși. *Igor* conduse aici mai mult de 1.000 de corăbii, cu 40.000 de oameni (941). Flota imperiului, comandată de patriciul Theophanes, îi întâmpină pe ruși la Hierion și nimicește cele mai multe corăbii. Cei care scapă sunt puși pe fugă. Debarcând în Bithynia, pentru a-și căuta merinde, sunt zdrobiți acolo de Curcuas și de Bardas Phokas. Câțiva ani mai tîrziu (944), ei sunt nevoiți a încheia un tratat de comerț cu bizantinii.

3. Actele interne ale guvernării lui Lekapenos

Dar Romanos Lekapenos desfășură o activitate binefăcătoare și în afacerile interioare. Foarte însemnată e atenția pe care împăratul o dădu *chestiunii agrare,* care de multă vreme preocupa imperiul. El interveni anume în favoarea celor slabi, a micilor proprietari de pământuri, apăsați de către cei „puternici", adică de cei avuți.

În *927,* o mare foamete bântui în imperiu și sărăcimea fu nevoită, pentru a-și procura existența, să-și vândă bunurile. Cei bogați, οἱ δυνατοί, cum li se zicea atunci, se folosiră de acest prilej pentru a cumpăra proprietățile săracilor la un preț de nimic. În afară de nedreptatea socială, de lipsa milei față de cel slab, a acelei „filantropii" despre care vorbește împăratul în novella sa, lucrul acesta izbea adânc interesele statu-

[70] *Cf.* Theophanes Continuatus, ed. Bonn, p. 422 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui: creşterea nemăsurată a marii proprietăţi ruina finanţele şi slăbea în acelaşi timp puterea de apărare a imperiului, oştirea; căci la bizantini serviciul militar se întemeia mai cu seamă pe bunurile inalienabile ale soldaţilor. Când aceste bunuri se înstrăinau în mâinile marilor proprietari, recrutarea armatei era împiedicată.

Pentru a stăvili acest abuz al bogaţilor şi a proteja clasa micilor agricultori liberi, atît de necesară economiei generale a statului, Romanos Lekapenos dădu două novelle: o novellă în 922 şi alta în 934, prin care le *interzicea celor puternici să-şi însuşească proprietatea cuiva întreagă sau în parte, fie pentru ei, fie pentru domeniile împărăteşti sau pentru cele ale bisericilor şi mănăstirilor.* Cine călca această dispoziţie, în orice chip – prin cumpărare, danie, moştenire sau altcumva – era obligat să restituie proprietatea, cu toate îmbunătăţirile ce i-ar fi adus, vânzătorului sau rudelor lui şi, în lipsa acestora, satului sau moşiei, fără nici un drept la despăgubire şi pe lângă aceasta să plătească fiscului, drept amendă, valoarea proprietăţii sau să sufere vreo altă pedeapsă[1].

---

[1] *Romanos Lekapenos* intervine cu energie în chestiunea agrară, care ajunge acum o problemă gravă pentru stat. Cei puternici (δυνατοί) acaparează tot mai mult proprietatea mică ţărănească şi militară, primejduind interesele statului, căci, încă din epoca lui Heraklios, economia şi finanţele statului, ca şi apărarea lui se întemeiau pe această mică proprietate. Împăraţii de mai înainte n-au luat măsuri în această privinţă. *Leon VI* a uşurat chiar această sporire a proprietăţilor mari în paguba săracilor (πένητες, πτωχοί).

Erau dispoziţii vechi în legislaţie care le interziceau funcţionarilor de a cumpăra în timpul funcţiunii lor proprietăţi sau de a obţine moşteniri, fără autorizaţia specială a împăratului. Leon VI

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Iar dacă vreun mic proprietar de pământ ar fi voit să îmbrățișeze viața monahală, el *n-avea dreptul să dăruiască pământul său unei mănăstiri ori biserici.*

Cârmuirea lui Romanos Lekapenos fu energică și înțeleaptă. Într-un singur punct fu această cârmuire atacabilă: atitudinea lui Lekapenos față de moștenitorul legiuit al tronului, Constantin VII. În tot timpul domniei sale, el lucră cu vădită intenție de a-l înlătura de la conducerea imperiului, substituindu-i propria sa familie. An de an, Lekapenos adăuga, pentru întărirea situației câștigate, noi uzurpații. Ajuns basileus, el făcu, în 920, ca soția sa să fie procamată *augusta.* În mai 921, fiul său cel mare, *Christophoros,* primi coroana imperială; în 922, el ia primul loc pe monede, în actele publice, în ceremonii, în paguba lui Constantin. Cînd soția lui Lekapenos muri în februarie 922, titlul de *augusta* trecu asupra Sophiei, soția lui Christophoros. În 924, al doilea fiu al său, *Stephanos,* și apoi al treilea, *Constantin,* erau asociați la tron, obținând coroana imperială. În sfârșit, al patrulea fiu al său, un stricat, *Theophylaktos,* fu ridicat pe tronul patriarhal (februarie 933). Astfel, toți copiii lui erau înălțați la cele dintâi locuri ale imperiului; ei treceau totdeauna

---

ridică această restricție pentru funcționarii capitalei și o îndulci pentru cei din provincii. El a slăbit apoi printr-o novellă și dreptul de preemțiune (προτίμησις) al vecinilor, care împiedica înstrăinarea proprietății țărănești în mâinile celor bogați (numai în primele șase luni vecinii puteau să aibă dreptul de excludere a altuia de la cumpărare, vărsând prețul cumpărării).

Prin aceste măsuri s-a ușurat intrarea micii proprietăți în mâinile celor puternici (Vezi G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates,* p.179).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

înaintea lui Constantin VII, care, deşi era adevăratul reprezentant al casei macedonene domnitoare, rămânea pe planul al treilea.

În 920, uniunea cu Roma recunoştea principiul Bisericii greceşti asupra nulităţii căsătoriei a patra. Singurul moştenitor al casei domnitoare, prin această condamnare a căsătoriei tatălui său, era stigmatizat în ochii credincioşilor ca bastard.

Astfel lucrase omul de energie Lekapenos, pentru a trece tronul imperiului propriilor săi urmaşi. *Înlocuirea* definitivă a casei lui Basilios prin dinastia cea nouă, Lekapenos, părea numai o chestie de timp. Planurile sale fură însă zădărnicite de propriii săi copii. Christophoros murise mai înainte. Ceilalţi doi, Stephanos şi Constantin, îl ridicau pe Romanos din Palat la 16 decembrie 944 şi-l închideau în mănăstirea din insula Prote, călugărindu-l.

Epoca lui *Romanos Lekapenos* a fost de o mare importanţă pentru politica orientală a Bizanţului. După trei veacuri de defensivă, imperiul ia, în sfârşit, *ofensiva împotriva arabilor.* *Ioan Curcùas* este eroul acestei epoci, cel mai strălucit soldat al imperiului, conduce întîmplător această ofensivă. Un cronicar îl numeşte „al doilea Traian" sau Belisarie. El dădu Bizanţului 20 de ani de glorie, luă aproape 1.000 de cetăţi, după expresia aceluiaşi cronicar[72].

În curând, aceeaşi soartă îi aştepta şi pe ei. Temându-se să nu păţească ceea ce păţise tatăl lor, Constantin VII o luă înainte şi, din ordinul său, cei doi coregenţi fură luaţi, în *ianuarie 945,* din palat, unde încă

[72] Theoph. Cont., p.427.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nu-şi sfârşiseră masa şi exilaţi în mănăstirea unde se pocăia acum părintele lor.

Cu aceasta, urmaşul legitim al casei macedonene reintra în drepturile sale. Pricina atâtor tulburări în preajma tronului era veche. Bizanţul moştenise de la vechiul Imperiu roman unul dintre viciile sale constitutive, care-i aduse ruina: *lipsa unei legi de succesiune*. Până în veacul al IX-lea, Imperiul bizantin nu fusese obişnuit a respecta filiaţia naturală, adevărata lege de ereditate monarhică. Orice ţăran, orice aventurier îndrăzneţ putea fi destul de nobil pentru moştenirea lui Constantin cel Mare. Superstiţia – preziceri, oracole, visuri – era, cum am văzut, un element puternic în aceste lovituri extraordinare ale norocului. Împăraţii căutaseră a reacţiona împotriva acestei primejdioase tendinţe; ei încercară a înlesni transmiterea puterii, asociind, încă din timpul vieţii lor, la imperiu, fie pe moştenitorii lor adoptivi, fie pe descendenţii legitimi. Aceasta nu era încă de ajuns; trebuiau reformate moravurile, trebuia să se dea bizantinilor o religie monarhică. Uzurpatorii înţeleseseră de multe ori această necesitate. Basilios I stabilise legitimitatea copiilor născuţi în palatul de purpură (πορφυρογέννητοι).

Întâmplările descrise mai sus, bucuria cu care poporul primi restabilirea lui Constantin VI Porphyrogennetos în fruntea imperiului, ca adevărat moştenitor al casei domnitoare, ne arată progresul ce-l făcuse, în secolul al X-lea, *ideea legitimităţii monarhice*. Aşa ceva nu s-a putut vedea, bunăoară, la sfârşitul secolului al VIII-lea, când nefericitul Constantin VI fusese înlăturat cu atâta cruzime de pe tron de ambiţioasa lui mamă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

D.
[CONSTANTIN VII PORPHYROGENNETOS (945-959)]

Acum, la anul *945*, începe guvernarea personală a lui *Constantin VII Porphyrogennetos*. El începe printr-o serie de destituiri, pentru a-şi asigura concursul oamenilor pe care se putea bizui. Printre aceştia se distingeau membrii familiei *Phokas,* care aduseseră atâtea mari servicii imperiului. *Bardas Phokas*, fratele revoltatului Leon, fu ridicat la rangul de domestikos τῶν σχολῶν, cei trei fii ai săi, generali eminenţi, *Nikephoros, Leon* şi *Constantin,* primiră cele mai însemnate comenzi militare în Asia. Foarte influent în această domnie fu apoi *Basilios,* supranumit ὁ Πετεινός (Înaripatul). Familia Argyros dădu de asemenea câţiva iluştrii generali, ca Pothos Argyros şi Marianos Argyros patriciul, care luptă glorios în Italia meridională.

Constantin VII era mai mult un om de studiu decât de acţiune. Activităţii sale literare i se datorează mişcarea intelectuală foarte însemnată a acestei epoci. Grija cârmuirii fu lăsată împărătesei Elena şi oamenilor de energie din fruntea imperiului. Blând din fire, împăratul toleră scandalurile patriahului Theophylaktos, singurul membru al familiei Lekapenos care-şi păstrase situaţia, care dezonorau biserica, până când, fiind pasionat de creşterea cailor, a murit trântit de unul dintre ei (956). Fiul lui Constantin VII, de a cărui educaţie împăratul se îngrijise cu deosebire, pentru care scrisese atâtea cărţi, ieşi un leneş şi un stricat, cel mai

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rău împărat din toată dinastia. După ce, în 944, se încheiase pentru el căsătoria cu Berta, fiica regelui Hugo de Burgundia, care şi fusese adusă la Constantinopol, unde luase numele de Eudoxia, aceasta muri după cinci ani (949) iar Constantin consimţi, câţiva ani mai târziu (956) la a doua căsătorie a lui Romanos cu o femeie obscură, frumoasa Anastasia, care va lua numele nobil de *Theophanò,* şi va fi adevăratul geniu rău al Casei domnitoare, provocând în sânul său o serie de asasinate.

1. Succesele externe

Datorită marilor generali de acum, imperiul fu apărat cu energie împotriva Hamdanizilor din Asia (Mesopotamia)[73] şi împotriva arabilor din Apus, care fură siliţi la pace. Ungurii năvăliră de câteva ori în imperiu, fură biruiţi şi doi şefi ai lor primiră, în vremea aceasta, botezul la Constantinopol. Dar un fapt din cele mai însemnate în domnia lui Constantin VII fu călătoria prinţesei *Olga* a Rusiei la Constantinopol în 957, cea dintâi suverană barbară ce se văzu în Capitala imperiului. Ea era soţia lui Igor şi acum îi conducea pe ruşi ca regentă a fiului său, Sviatoslav. Primită cu mare ceremonie, ea primi la Bizanţ creştinismul, botezându-se împreună cu suita ei[74]. Creştinismul întâmpină încă rezistenţă din partea ruşilor; dar actul săvârşit de Olga la Constantinopol deschise drumul

[73] Nou stat al arabilor, întemeiat de familia Hamdanizilor în Mossul. Ultimii ani ai domniei lui Constantin al VII-lea au fost marcaţi de luptele înverşunate duse împotriva emirului Saif-ad-Daulah de Alep, un membru al dinastiei independente a Hamdanizilor.

[74] *De Cerim.,* II, 4, 594-598.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

influenței bizantine, care avea să prefacă atât de mult poporul ei încă barbar.

Politica externă a Bizanțului

Influențele bizantine se întindeau *până în fundul Caucazului și Armeniei și până la extremitățile lumii occidentale.* Uzurpațiile barbarilor le socoteau afară din drept și nădăjduiau a le înlătura. Împărații afectau o protecție pentru toți suveranii străini. Când le confereau titluri aulice (magistrii, patrici, antipați), când le dădeau chiar învestitura.

Ce mijloace avea Bizanțul pentru a-și impune voințele sale lumii barbare, pentru a impune noțiunea dreptului în acest haos?

1. *Prestigiul antichității imperiului* și *prestigiul civilizației sale.* Apoi superioritatea *centralizării administrative.*

2. *Propaganda religioasă.*

3. *Diplomația, admirabil organizată.*

Francii. Constantin VII era contemporan cu trei Capețieni și Carolingieni. În Germania, cu Conrad franconianul și cei doi succesori: Henric și Otto I. Relații cu ei au fost dese.

Bulgarii, faptul capital în istoria externă a Bizanțului a fost rivalitatea lor.

Ungurii. Așezați în Pannonia, în locuri unde i-au aflat pe bulgari, valahi, avari și evrei. 200.000 călăreți strașnici băgau groaza în vecini. Continue năvăliri. Așezarea lor împiedică consolidarea unui imperiu slav.

Rușii. Legături cu Bizanțul. Expediția contra Constantinopolului. Episodul cel mai important al relațiilor lor în Bizanț – botezul prințesei Olga la Constantinopol, 956-957. Relații comerciale mai însemnate decât cele religioase. Aveau un cartier special la Constantinopol.

Pecenegii, chazarii, în câmpiile scitice. Apoi uzii, bulgarii negri de pe Volga. Zichii și alanii. Chazarii, pe Don, erau în decădere. *Pecenegii* pe Nipru, erau în schimb puternici, de aceea Constantin VII recomandă în lucrarea sa bunele raporturi cu ei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Arabii înregistrau imperiul şi pontificatul *omeiad* (Spania şi Mauretania), pe cel *fatimid* (Africa, uneori Italia meridională, Sicilia), precum şi pe cel *abbasid* (în restul Orientului).

Vasalii Imperiului bizantin erau atât *„ilirieni"* [de fapt, populaţii sud-slave], croaţii, sârbii, cât şi *italieni* – un prinţ de *Capua*, de *Salerno*, ducele de Neapole, apoi *archon* de *Amalfi, archon* de *Gaeta,* în sfârşit, *dogele Veneţiei.* Legăturile cu Veneţia erau vechi, atât în civilizaţie, cât şi în moravuri. Păstrarea Veneţiei între statele de nord şi Imperiul grec oferea o serie de avantaje.

Oraşele Dalmaţiei, fărâmele vechii theme, aveau ca metropolă administrativă *Zara*, cea comercială fiind Raguza.

Vasalii Crimeii: *Cherson.* Ţărmul nordic al Pontului grec era luat în seamă încă în vremea lui Strabo. În vremea lui Ioan Chrysostomul, se afla însă în plină decadenţă. Aici năvăliră goţi, huni, avari, turci, bulgari, cumani, pecenegi, chazari. Bosforus devine o cetate chazară. Din acest naufragiu al lumii elenice, singură Cherson rămâne, sub Porphyrogenetul, continuatoarea în Evul Mediu a tradiţiei geniului elenic. Cu un strateg în frunte, păstrează o autonomie, cu un *proteuon* municipal. Era ochiul deschis al imperiului asupra Sarmaţiei. E distrusă de concurenţa genovezilor din Caffa (după 1261).

Armenia: aici arabii erau stăpâni în mare parte. Dar Armenia a avut întotdeauna o organizare feudală. Suveranii, prinţi sau regi, erau zeloşi după neatârnare. Oprimaţi de arabi, avură ocazia să sfarme puterea lor, când Basilios I începu campania sa fericită la Eufrat. Dar ei se temeau de greci tot atât de mult şi nu se mişcară. Bizanţul le-a făcut servicii enorme de atunci: mulţi prinţi ai lor către fruntariile imperiului au fost salvaţi de Bizanţ, în lupta contra arabilor. *Regele Regilor* era titlul pe care-l lua cel dintâi dinast al Armeniei. Aşa fu Aşot Bagratuni, pe la 885-886. Toţi feudalii armeni – rude, în mare parte – se uniră pentru a-l ridica peste ei. Arabii îi recunoscură titlul şi Bizanţul de asemenea. Acesta fu însă un simplu titlu, Aşot putu avea mult prestigiu şi era salutat de toţi cu respect, dar feudalii nu înţelegeau să capete asupra lor o putere reală. După el, titlul rămânea fără autoritate. Era „archon ton archonton" la Bizanţ. Regi la ei erau mulţi şi nici Bizanţul nu le dădea importanţă. Cea mai însemnată dinastie era

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

aceea a *Bagratizilor*. Constantin VII îl primi la curtea sa pe tânărul Aşot, îi dădu bani şi trupe pentru a se impune. Altă dinastie mare era *Ardzruni*, ce stăpânea în Vaspuracan. *Mamikonian*, se afla în luptă cu Bagratizii.

Vasalii imperiului erau: *prinţul de Vaspuracan*, *prinţul de Siunia*, *prinţul de Taron* ş.a.

Arabi. În sudul Armeniei, câţiva emiri erau vasalii imperiului.

*

Decăderea califatului abbasid

Turcii pretorieni îi fac şi desfac pe califi, ajunşi o jucărie în mâinile lor. Aceasta trezi urile arabilor şi khorasanienilor înlăturaţi. *Al Motasim* fu silit a-şi transfera *capitala la Samarra*, Bagdadul fiind părăsit în *836*. Evadând din Bagdad, cu curtea şi garda sa, califul se constituise aproape prizonierul gărzii sale.

În 908, în fruntea califatului era un copil de 13 ani, Al. Mogtadir. Aceasta stârni tendinţele centrifuge. *Califul fiind detronat de un văr, fu restabilit de garda sa turcă* şi de şeful ei, eunucul *Munis*. Ca răsplată, acest servitor credincios primi titlul de *amîr-al-umarâ* (emirul emirilor). Era o funcţie militară, ea însă deveni în curând o suveranitate adevărată. Istoricul *Ibn-Khaldun* ne-a descris condiţiile în care acest regent al imperiului îşi exercită puterile: „El îl ţine pe prinţ într-o închisoare completă. Îi permite a se lăsa în voia plăcerilor, pentru ca să-i înlăture gândul de a se ocupa de afacerile publice. Deşi a pus mâna pe întreaga autoritate, el se fereşte de a-i uzurpa semnele, emblemele şi titlurile suveranităţii. Face să se creadă că lucrează după instrucţiunile pe care suveranul i le transmite." În aceste împrejurări, stăpânirea abbasidă intra în disoluţie. O mişcare separatistă crea stăpâniri independente în toate părţile.

Tahirizii crează un regat în Khorasan. Fondatorul, un persan, *Tahir*, pus la 820 de Al Mamûn guvernator în Khorasan. Urmaşii săi dispuneau de această guvernare ca de un regat ereditar.

Çaffarizii dădură lovitura de moarte dinastiei Tahir (873) şi luară stăpânirea ei, întinzându-se mult şi ameninţând Bagdadul.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Numele le vine de la ocupația fondatorului, *Yaqûb*, un fost *căldărar* (*çaffâr*).

Sâmânizii îi desființează (902) pe Çaffarizi. Ei pornesc de la guvernarea diferitelor districte supuse Tahirizilor. Scuturâ stăpânirea acestora și se întind din Transoxiana până la sud-vestul Caspicei. *Ghaznavizii*, turcii din Ghazna, la care făcu apel contra aristocraților emirul Nuh, puseră capăt dinastiei Samanide în 999. Numele le vine de la Ghazna (Afganistan), capitala lor. Vor fi suveranii unui mare imperiu de la 999-1191.

Buyizii dau o altă dinastie persană. Pretindeau a coborî din mari seniori sau chiar din regii sassanizi. Către 932, *trei fii ai lui Buyè* s-au pus în serviciul *guvernatorului semineatârnat din Ghîlân* (sud-vest de Caspica). Certându-se cu el și revoltându-se contra califului Al-Qâhir, se luptară mult timp și căutară a-și face state pe seama lor. Iau Ispahan și Șiraz. Unul din frați, *Ahmed*, intră la 945 în Bagdad, unde califul Al-Mostakfî îi conferi titlul de *amir-al-umarâ* și supranumele onorific *Mo'izz ad-Dawla* (Glorificatorul imperiului). Această putere ridicată în câțiva ani luă o amploare extraordinară când, în 977, *Adud ad-Dawla* (Brațul imperiului), unul din neam, a reunit sub puterea sa toate posesiunile Buyizilor, adică două treimi din Iran și Mesopotamia. El și-a luat titlul arab de *sultan* și vechiul titlu persan de „regele regilor", *Șâhânșâh*. Califul ajunse o jucărie în mâinile sale, el păstră o autoritate spirituală sub protecția acestui emir, care ținea solid imperiul și-l guvernă bine. Dominația acestei familii ținu până la apariția Selgiucizilor.

Mișcări separatiste avură loc și în Egipt. Tulunizii se proclamă stăpâni în Egipt și Siria, *Achmed ibn Tulun* fu împăratul acestei dinastii, care ținu 36 de ani (fiul unui sclav turc, Tulun), la Fostat. În 905, flota califului Mektafi intră în Fostat.

Ikșiditii iau în stăpânire Egiptul 30 ani în urmă. Fondatorul era tot un turc. Supranumele de *Ikšid*, pe care îl luă, era un *vechi titlu iranic*, purtat de regii din Turkestanul oriental. Ca Ibn Tulun, el restabili ordinea în afacerile Egiptului și semnă un acord cu Bagdadul, îndatorindu-se la un tribut. Suveranul cel mai însemnat fu *Khâfûr*, un negru, sub care *Fostat*, capitala, fu un centru de cultură arabă. Al-Motanabbi, poetul, trăi la curtea lui. Doi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ani după moartea lui, Egiptul nu putu rezista atacului Fatimizilor (969) și dinastia căzu.

Hamdanizii întemeiară, în fine, un regat arab. Dinastia ținea de *tribul arab Taghlib.*

Străbunul *Hamdan* și copiii lui fuseseră colaboratorii califului, rând pe rând credincioși sau disidenți. În 905, unul din ei, *Abul-Haïdjâ*, fu numit *guvernator de Mossul* și Mesopotamia de Sus. Fiul și nepotul său păstrară postul pe care Buyizii, apoi Kurzii, li-l răpiră la sfârșitul secolului al X-lea.

Al doilea fiu al lui Abu'l-Haïdja, este cel a cărui amintire a păstrat-o istoria sub numele de *Saif-ad-Dawla*, „Sabia imperiului".

În 944, a smuls Alepul guvernatorului ce-l reprezenta pe Ikșid. O armată trimisă din Egipt fu învinsă. El luă apoi Damascul, *dar o convenție cu Khafur*, regentul Egiptului, *recunoștea Hamdanidului tot nordul Siriei.* Damascul rămânea Ikșiditilor. Din acest post înaintat al Islamului, Saif năvălea necontenit asupra Imperiului bizantin. *Curtea lui de la Alep era centrul strălucit al culturii arabe.* Saif își datorează renumele mai ales protecției acordate *poetului Al-Motannabi*, una dintre gloriile literaturii arabe. Criticii arabi laudă ingeniozitatea imaginilor lui și bogăția vocabularului. Europenii nu primesc această hiperbolă, îl socotesc un retor secular (laic). Filosoful Al-Fârabi a fost comentator al lui Aristotel.

*

Politica externă a imperiului fu condusă cu energie. Luptele cu *arabii* în Răsărit nu încetează în cursul acestei domnii. Adversarul principal era acum în Asia emirul *Saif-ad-Dawlah*, șeful dinastiei independente a Hamdanizilor, suveranul de Alep. La început, el fu biruit de bizantini. În 949, *Maraș* (Germanikeia) cădea în mâinile acestora. În 950, emirul e bătut iarăși, *Theodosiopolis* cucerită. În 957 și 958 *Amida, Samosata* cad de asemenea în mâinile bizantinilor. Numai *împotriva piraților din Creta imperiul nu izbuti. O expediție mare porni în 949* împotriva lor. Constantin VII ne-a lăsat în *De Cerim.* (II, 45) o relație amănunțită asupra echipării acestei expediții. Constantin Gongyles, care o conduse, fu bătut și pierdu cea mai mare parte din flotă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În general, frontiera imperiului era dusă până la izvoarele fluviului Tigris și împrejurimile lacului Van.

Un fapt însemnat în domnia lui Constantin VII a fost și *călătoria prințesei Olga*, văduva lui Igor, la Constantinopol. În 957, regenta venea din Kiev și era primită cu mare pompă de către împărat. Era prima suverană barbară care se văzu la Bizanț. Cartea Ceremoniilor ne descrie (II, 4) recepțiile care avură loc cu acel prilej la curtea lui Constantin VII, darurile bogate pe care prințesa și suita ei le primiră de la împărat.

Cronica rusească vorbește de *creștinarea prințesei ruse la Constantinopol*, naș fiind însuși împăratul, iar botezul săvârșit de patriarh. Și izvoare bizantine, ca Skylitzes.

Prima descriere a Cărții despre ceremonii prezintă recepțiile făcute kneaghinei și suitei sale în marea sală a *Magnaurei* și în palatul *lui Iustinian* (al II-lea, Rhinotmetos), primirea intimă în sânul familiei imperiale, în apartamentele acesteia, darurile în bani făcute lor. Descrierea numește apartamentul destinat prințesei pentru odihnă, Kainurgion.

Cealaltă descriere relatează recepția dată în onoarea prințesei, când împăratul a luat masa cu solia, în Sala de Aur, iar Olga cu împărăteasa și familia imperială în somptuosul Pentakubuklion de la Sf. Paul.

În ele nu se spune nimic despre botez, de aceea unii savanți ruși s-au îndoit în legătură cu creștinarea Olgăi și socotesc că ea se creștinase mai înainte la Kiev. Dar, observă Moșin, relația din *De Cer.* nu face decât să dea protocolul urmat în acele împrejurări, și din alte izvoare se vede că prințesa primise la Constantinopol creștinismul, care, odată întoarsă în patrie, fu o chestiune personală a ei[118].

Constantin VII muri la 9 noiembrie 959, lăsând imperiul fiului său Romanos II, care nu era vrednic a-i conduce destinele. Moartea Porphyrogennetului fu primită cu mare durere de toată lumea. Nu se puteau descrie, mărturisește un cronicar, mulțimea poporului îngrămădit pretutindeni, când alaiul funebru porni

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

către Sf. Apostoli, suspinele și plânsetele cu care toți întâmpinau această „nefericire comună" (τῷ κοινῷ δυστυχήματι)[75].

2. Mișcarea intelectuală în timpul lui Constantin VII. Activitatea literară a împăratului

Cu moartea lui Constantin VII Porphyrogennetos (959), ajungem la *mijlocul epocii dinastiei macedonene*. Epoca acestei mari dinastii începe de la Basilios I, fondatorul ei de la *anul 867* și merge pînă la moartea împărătesei Theodora, în 1056, ultimul vlăstar al acestei dinastii, cu care ea se stinge.

Îmbrățișând 200 de ani, epoca dinastiei macedonene a fost *cea mai strălucită din istoria politică a Bizanțului*. Războaiele purtate la toate frontierele, în Orient și în Occident împotriva *arabilor,* la nord împotriva *rușilor,* au fost încununate de cea mai mare izbândă. Triumful imperiului a fost în special însemnat sub domniile lui Nikephoros *Phokas și Ioan Tzimiskes;* el atinge punctul culminant sub *Basilios II. Influența imperiului se restabilește în Siria* musulmană. *O parte a Armeniei este acum anexată imperiului; cealaltă adusă la vasalitate; Bulgaria e desființată* și prefăcută în provincie romană; *Rusia tânără*, care începuse a da de lucru acum Imperiului bizantin, e mereu înfrântă și influența bizantină străbate și acolo adânc, în această epocă, în care creștinismul e primit de la Bizanț și relațiile comerciale strânse se leagă între

[75] Teoph. Cont., p. 467-468.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

acest stat şi imperiu, aducând pe urmele lor relaţii religioase, politice şi intelectuale.

Într-un cuvânt, imperiul ajunge în această perioadă la apogeul puterii sale. O întinsă operă legislativă, o activitate intelectuală din cele mai mari, pe care am văzut-o, în parte, legată de numele patriarhului Photios şi al împăratului Constantin VII, adaugă noi elemente la gloria acestei dinastii.

Constantin VII a domnit, nominal, de la 912-959, aproape o jumătate de veac. De fapt însă el a fost ţinut sub tutelă şi înlăturat din fruntea imperiului până în 945, când abia izbuteşte a lua personal frâiele cârmuirii, cum am văzut. În tot acest timp, când conducerea efectivă a imperiului era în grija altora, Constantin VII se cufundă în studiile sale, pentru care arăta, din tinereţe, o mare aplecare. Şi chiar când ajunse a conduce el însuşi destinele imperiului, de la 945, am văzut că a ştiut să se înconjoare de oameni vrednici, care au purtat cu energie campaniile împotriva duşmanilor numeroşi, încât el a putut şi atunci să continue ocupaţiile sale de predilecţie. Astfel, Constantin al VII-lea a fost în măsură să lase mai cu seamă amintirea unui om de litere; protector al artiştilor şi învăţaţilor, el fu iniţiatorul unei adevărate opere culturale care face din domnia sa una din cele mai însemnate pentru istoria culturală a Bizanţului[19].

Viaţa intelectuală se concentra atunci la Constantinopol. Universitatea, reorganizată în timpul dinastiei phrygiene, luase pe atunci un mare avânt. Theoktistos fusese iniţiatorul şi opera sa fu continuată de Bardas, care deschisese în sala Magnaurei învăţământul supe-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rior τῆς ἔζω σοφίας, expresie care arată caracterul laic al învățământului lui. Mai înainte fusese o școală de învățământ clerical, οἰκουμενικὸν διδασκαλεῖον[76].

El îl pusese în fruntea școlii pe vestitul *Leon* ὁ Φιλόσοφος sau ὁ Μαθηματικός. Acesta fusese chemat de califul Al-Mamun, iar faptul atrăsese atenția împăratului Theophilos asupra lui. Constantin, apostolul slavilor (Kyrill), a fost elevul lui Leon. Photios, de asemenea. Acesta fusese apoi profesor la școală.

Universitatea lui Bardas fu înnoită în chip strălucit de Constantin Porphyrogennetos. Acesta îi dădu o nouă viață, reorganizându-i învățământul, aducându-i în fruntea ei pe cei mai destoinici învățați ai timpului său, pentru filosofie, retorică, geometrie și astronomie. Protospatharul Konstantin, pe atunci μυστικός, fu numit pentru învățământul filosofic (καθηγητὴς τῶν φιλοσόφων). Mitropolitul de Nikaia [Niceea], Alexandros, pentru retorică, Nikephoros patriciul pentru geometrie, iar Gregorius, *a secretis*, pentru astronomie. Împăratul îi plătea nu numai pe profesori, dar se îngrijea și de întreținerea școlarilor. Se interesa personal de învățământ, era zilnic în cercul profesorilor și școlarilor[77]. Panegiristul său ne spune că știa să prețuiască virtutea și știința ca nimeni dintre înaintașii săi[78].

Arhitectura îl pasiona și Continuatorul lui Theophanes ne înșiră cu mari elogii construcțiile strălucite ale împăratului. Pictura nu numai că o prețuia, dar o cul-

---

[76] V. Fr. Fuchs, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter,* Leipzig, 1926, p. 8-14.

[77] Theoph. Cont., p. 446.

[78] *Ibidem,* p. 447.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tiva el însuşi cu un talent care făcea dintr-însul, după mărturisirea aceluiaşi biograf, un adevărat maestru, care îndrepta lucrările multor pictori. Cultiva muzica şi cunoştea bine artele tehnice, fiind şi în privinţa aceasta un îndrumător[79]. Nu era străin nici de arta construirii navelor, obişnuind a da şi aici indicaţii.

Printre toate aceste însuşiri, Constantin VII contribui la întreţinerea şi provocarea mişcării intelectuale a epocii sale. Ceea ce caracterizează această mişcare este mai întâi faptul că artiştii şi literaţii se ridică mai cu seamă dintre *călugări*. Apoi, *puţina ei originalitate*. Bizantinii trăiau din moştenirea vechii Rome şi a Greciei clasice. Al treilea caracter al culturii acestei epoci e *universalitatea cunoştinţelor*: învăţaţii Bizanţului nu se specializează.

În lucrările literare ale epocii lui Constantin VII se deosebesc două grupe: I. acelea pe care *le-a scris el însuşi*, precum şi II. cele care s-au *întreprins din îndemnul* şi sub auspiciile sale.

I. Lucrările proprii ale lui Constantin VII sunt următoarele:

1. *Istoria lui Basilios I*, care se întemeiază pe Genesios, şi care formează acum Cartea 5 a Continuării lui Theophanes. A fost compusă în timpul domniei personale a lui Constantin (945-959). Din punct de vedere istoric, ea are defectele tuturor operelor contemporane: istoria palatului, a campaniilor, a conspiraţiilor, a biruinţelor, a clădirilor, cu un cuvânt, istoria *externă*, nu cea internă. Cartea e o apologie a domniei lui

[79] *Ibid.*, p.450.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Basilios şi pentru a afla adevărul, trebuie să consultăm şi alte izvoare asupra acestei domnii.

2. O operă asupra *administraţiei statului*, cunoscută de obicei sub titlul: *De administrando imperio*[80]. Cartea avea un scop educativ şi a fost scrisă pentru fiul său, Romanos. Autorul voia să-l înveţe pe acesta: a) care sunt popoarele primejdioase pentru Bizanţ şi prin care alte popoare s-ar putea ele combate; b) mijlocul de a eluda cererile lor indiscrete; c) originea, moravurile, instituţiile diferitelor popoare, natura legăturilor dintre ele şi imperiu; d) evenimentele şi inovaţiile produse la curte sau în imperiu.

Valoarea deosebită a cărţii constă în ştirile preţioase pe care ni le dă asupra neamurilor care înconjurau atunci Imperiul bizantin.

3. O operă *asupra împărţirii militare şi administrative a imperiului, De Thematibus* (*De praefecturis*), Τοῦ σοφωτάτου βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου περὶ τῶν θεμάτων etc., în 2 cărţi. E o lucrare de tinereţe, pură compilaţie în anumite părţi. Autorul nu cunoaşte imperiul decât din cărţi. Ne-am aştepta să aflăm în această lucrare date geografice asupra imperiului din secolul X. În loc de aceasta, autorul ne dă geografia imperiului din secolul VI. Singură împărţirea imperiului în cele 12 themata ale Europei şi 17 ale Asiei este din epoca lui Constantin al VII-lea. Pentru descrierea fiecăreia, el se mărgineşte a-i copia pe autorii vechi. Cei care au fost puşi mai mult la contribuţie sunt Stephanos din Bizanţ (secolul

[80] Titlu dat de [umanistul] Meursius.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

al V-lea) și Hierokles, autorul unui Vademecum (*Synekdemos*), din vremea lui Iustinian.

4. O lucrare *asupra Ceremonialului Curții bizantine,* care s-a tipărit în prima ediție sub titlul Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, *De Cerimoniis aulae byzantinae.*

Cartea aceasta este cea mai curioasă și cea mai indigestă din compilațiile întreprinse de dinastia macedoneană. Ea cuprinde prescripții pentru solemnitățile Curții la botez, căsătorie, încoronare, înmormântare, la primire și concedierea ambasadorilor, la sărbătorile mari ale Bisericii, la promovarea marilor fucționari și la instalarea lor ș.a. Este totuși de netăgăduită însemnătate cultural-istorică; dintr-însa putem cunoaște factorul prin care Bizanțul s-a impus atâta vreme popoarelor barbare, cu care diplomația sa iscusită îl punea în relații.

Caracterul de compilație al acestei lucrări s-a stabilit. Unele capitole ale Cărții I se datoresc scrierii lui *Petros Patrikios* (Περὶ πολιτικῆς καταστάσεως), un scriitor din secolul VI. Sfârșitul Cărții II e luat din Cartea asupra locului după rang al demnitarilor și a oaspeților străini la mesele împărătești, compusă de *protospătarul Philotheos,* sub Leon Înțeleptul, la anul 899 (*Kletorologion*).

II. Lucrările întreprinse din îndemnul lui Constantin VII sunt următoarele:

1. *Basilicalele* (Τὰ Βασιλικά), sunt compilația de legi începută de Basilios I și sfârșită de Leon cel Înțelept. Sub Porphyrogennetos, textul lor a fost sporit cu extrase din prelucrările Digestelor, Codicelui Iustinian și Novellelor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

2. O compilație asupra *științelor războiului* trece sub numele lui Constantin VII și e datorată poate îndemnului său: Στρατηγικὸν περὶ ἐθῶν διαφόρων ἐθνῶν. În această lucrare, fără nici o valoare și păstrată numai fragmentar, se adună informațiile mai vechi asupra felului de luptă al popoarelor străine.

3. Γεωπονικά, un tratat asupra agriculturii. Aceasta făcuse adesea obiectul expunerilor științifice, în special de la epoca alexandrină încoace. *Vindanios Anatolios* compusese o Συναγωγὴ γεωργικῶν ἐπιτηδευμάτων, pe care o cunoscuse Photios (secolul IX). Mai târziu, în secolul 5, un anume *Didymos* alcătuise un tratat, Γεωργικά, în 15 Cărți. Apoi *Cassianus Bassus* făcuse, cu ajutorul acestor scrieri, o mare colecție agricolă, în secolul al VI-lea sau la începutul celui de-al VII-lea. O prelucrare a acestuia se întreprinde acum, sub Constantin VII.

4. O *Enciclopedie a medicinei,* Ἰατρικά, pe baza cărții lui *Oribasius* (secolul IV), Ἐπιτομὴ τῶν ἰατρικῶν θεωρημάτων.

5. *Colecția Vieților Sfinților*, alcătuită de *Simeon Metaphrastes,* o lucrare imensă, care s-a păstrat numai în parte. Psellos ne spune că Viețile sfinților nu mai erau acum la înălțimea gustului literar, în urma reînvierii vechii erudiții grecești și atunci, din îndemnul împăratului, Simeon întreprinse prelucrarea acestor Vieți, pe care le îmbrăcă în eleganța stilului său, pentru a le face iarăși citite de bizantini.

Metaphrastes era un om întreg, care nu se închidea într-o singură specialitate. Diplomat, ambasador, general, membru al consiliului privat, era un om de gust și de lume. Trebuia să adune miile de manuscrise din

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

bibliotecile Răsăritului, prin mănăstiri din Grecia, Athos, Veneţia etc. Pentru a traduce în greacă toate aceste „Vieţi", scrise în limba coptă, siriacă, ebraică, armeană, arabă, latină, trebuia să dispună de un numeros personal de ἑρμηνευταί. Trebuia să compare textele cu traducerile, să suprime ce nu părea adevărat, să corecteze barbaria vechilor hagiografi, să îmbrace legendele în eleganţele stilului său. Aceasta a fost opera imensă a lui Simeon Metaphrastes. O parte a acestei munci a pierit.

6. *Ioseph Genesios* îşi compuse, tot din îndemnul împăratului, cele 4 cărţi ale istoriei împăraţilor (între 945-959), care tratează domniile lui Leon V, Michael II, Theophilos, Michael III şi Basilios I.

7. *Continuarea istoriei lui Theophanes* se scrise de asemenea din acelaşi îndemn al lui Constantin VII, de la Leon al V-lea pînă la moartea lui Mihail III).

8. Dar cea mai însemnată dintre colecţiile întreprinse în timpul lui Constantin VII este *Enciclopedia istoriei*. Scopul aceste lucrări era ca să se extragă metodic ce era mai însemnat la vechii istorici, pentru a pune astfel la îndemâna contemporanilor un mijloc mai comod de a-i cunoaşte. Întregul material se împărţi în *53 capitole* (ambasade, administraţie, război, literatură ş.a.). În chip sigur se recunosc astăzi din toată această uriaşă compilaţie 4 titluri:

a) Ἐκλογαὶ περὶ πρεσβειῶν, *Excerpta de legationibus*, o monografie, în care se strângeau informaţiile privitoare la ambasade. Totul împărţit în două capitole: unul asupra soliilor popoarelor străine la romani, şi altul asupra celor trimise de romani la popoarele străine.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

b) Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, *De virtutibus et vitiis*, o colecție morală.

c) Περὶ γνωμῶν, *De sententiis.*

d) Περὶ ἐπιβουλῶν κατὰ βασιλέων γεγονυιῶν, *De insidiis.*

Ni s-a păstrat întreagă colecția *De legationibus,* jumătate *De virtutibus*, și fragmente din celelalte două. Mai sunt fragmente cu primire la tehnica militară, la *poliorcetică,* altul cuprinde povestiri de *asedii de orașe, bătălii*, altul proclamarea împăratului.

Meritul acestei colecții e că ne-a păstrat fragmente din foarte multe opere de seamă care s-au pierdut.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

E.
[SITUAȚIA INTERNĂ A IMPERIULUI BIZANTIN ÎN SECOLUL AL X-LEA]

1. Organizarea imperiului în secolul al X-lea

Întocmirea monarhică absolută ce caracterizează Imperiul bizantin capătă acum un caracter și mai pronunțat. Am văzut progresul făcut în vremea aceea de principiul monarhic, ideea legitimității dinastice. Lucrul acesta, care pune capăt necontenitelor uzurpațiuni brutale, e opera dinastiei macedonene, care dădu imperiului o familie domnitoare pentru aproape două veacuri. De acum înainte membrii casei sunt „cei născuți în purpură", singurii moștenitori legiuitori ai tronului.

Împăratul, marii demnitari. În fruntea imperiului, puternic centralizat, se află, cu puteri nemărginite, *împăratul*. Moștenitor al vechilor caesari ai Romei, el este șeful suprem al armatei și întâia autoritate legislativă. Puterea aceasta absolută a împăratului are diferite origini: una *romană,* alta *orientală,* una *creștină*. În contact cu Orientul, el este acum *autocrator, despotes* și, mai cu seamă, în imperiul elenizat din secolul VII încoace – limba latină se păstrează numai în comenzile militare și în unele formule ale ceremoniilor – *basileus,* împăratul κατ' ἐξοχήν, ca Marele Rege al monarhiei asiatice ce fusese modelul. Și titlul acesta nu s-a recunoscut altuia decât țarului bulgar, când acesta a intrat în legături de înrudire cu familia imperială. Șefii

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

arabi din Africa erau față de imperiu niște simpli ἐξουσιασταί sau φίλοι, împărații din Apus aveau, în protocolul cancelariei bizantine, titlul de ῥῆγες[81], iar șefii popoarelor barbare ale Orientului pe acela de ἄρχοντες.

Creștinismul îi adăugase împăratului un nou prestigiu, făcând dintr-însul alesul lui Dumnezeu, *isapostolos*, șeful suprem și apărătorul religiei (ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ αὐτοκράτωρ, ἐν Χριστῷ εὐσεβὴς αὐτοκράτωρ).

Creștinismul i-a dat împăratului o ultimă trăsătură caracteristică: el era *alesul lui Dumnezeu*, vicarul său pe pământ și, cum se zicea la Bizanț, ἰσαπόστολος. El apare ca șef suprem și apărător al religiei, împărat și preot în același timp.

După ficțiunea constituțională, la Bizanț, ca și la Roma, demnitatea imperială era conferită *prin alegere*. În teorie, această alegere era dreptul Senatului, care o prezenta aprobării poporului și armatei. Dar acest principiu electiv era adesea înlăturat de principiul *eredității*, când împăratul își asocia la tron pe fiul său legitim ori adoptat sau pe cine voia și aducea această voință la cunoștința Senatului, poporului și armatei. De altă parte, lipsa unei norme hotărâte în privința dreptului de succesiune deschidea porțile tuturor uzurpațiilor, pe care prezicerile de atâtea ori le întețeau. De la sfârșitul secolului IX un progres se făcuse în *privința ideilor de legitimitate* și aceasta a fost opera dinastiei macedonene. De acum se creă o religie monarhică și o opinie publică credincioasă dinastiei pe care o socotea legitimă. Uzurpatorii nu mai cu-

[81] Cf. Liutprandi, *Legatio*, adăugată de Leo Diaconus, ed. Bonn, p. 344.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tează a-i înlătura pe reprezentanții legitimi ai dinastiei și asasinarea unui împărat era considerată ca o ofensă, care cerea o explicație.

Odată ajuns la tron, *împăratul avea o autoritate absolută*. Tradiția romană, urmată la Bizanț, punea pe împărat *deasupra legilor*. „Totul atârnă – zice o novellă a lui Leon VI – de gândirea imperială și este rânduit, cu ajutorul lui Dumnezeu, de prevederea sa." Împăratul *exercită puterea militară*, fie că el însuși conduce armatele, fie că generalii săi câștigă biruințele în numele său. Are *puterea legiuitoare*: de la Iustinian la Comneni, toți împărații bizantini au fost mari legiuitori. El *supraveghează administrația*, numește și destituie după plac pe toți funcționarii și-i înaintează cum vrea în ierarhia complicată a demnităților. Este, de asemenea, *judecător suprem*: tribunalul imperial judecă și în primă instanță și în apel. Are o grijă statornică de *administrarea financiară*, esențială pentru puterea imperiului.

Dar trăsătura cea mai caracteristică a autorității împăratului e *puterea sa religioasă*. Din secolul V, de la Marcian, împăratul e solemn încoronat; din al IX-lea, e uns de patriarh la Sf. Sofia, și aceasta dădea puterii sale caracterul divin. În titulatura sa, împăratul se chema **πιστὸς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ βασιλεύς**, „împăratul credincios întru Christos Dumnezeu", **εὐσεβέστατος**, „împăratul prea cucernic". Pe monedele sale se înfățișa crucea, Christos tronând sau Fecioara, cu legende pioase, care-l proclamă pe Iisus biruitor și rege al regilor. Arta înconjură capul său cu nimbul cuvenit ființelor divine și sfinților. Împăratul domnește din grația lui Dumnezeu, el triumfă cu ajutorul lui Christos. *În timp de război*, luptă pentru

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

apărarea credinței, sub protecția Domnului și a Fecioarei. În timp de pace, viața lui se amestecă strâns cu a preoților, el însuși fiind preot, ἀρχιερεὺς βασιλεύς[120].

Împăratul guvernează, prin urmare, Biserica, după cum guvernează statul. El desemnează episcopii de ales și le dă investitura și, după cum îi numește, îi depune după voia sa. El face legea, în materie religioasă ca și în materie civilă. El convoacă sinoadele, conduce dezbaterile lor, le întărește canoanele. Se amestecă în certurile teologice și adesea impune însăși dogma. E apărătorul Bisericii, și are datoria de a combate ereziile, și a propaga credința ortodoxă pe tot pământul (οἰκουμένη).

Astfel, puterea imperială la Bizanț e o *autoritate despotică și sacră*. În constituția bizantină nimic nu pune piedică acestei puteri supreme. Dar *în practică*, ea întâlnește obstacole. În fața împăratului este, ca și în Roma Veche, *Senatul și poporul*. În secolul al X-lea, *Senatul* (σύγκλητος) pierduse multe dintre privilegiile sale. El nu mai era decât *o adunare de înalți funcționari*, un fel de consilieri de stat, în general devotați suveranului. Păstra totuși un loc însemnat în stat. Îl vedem, când e un minorat și o regență, intervenind în afacerile statului, reînviind puterile marilor funcționari, impunând voința sa primului ministru. Îl vedem amestecându-se în chestiuni religioase. Autoritatea lui crește prin faptul că e locul de întâlnire al acelei nobilimi administrative care se numea *clasa senatorială*, συγκλητικοί. *Ea era formată din cei care primeau una din cele 18 demnități aulice* (ἀξιώματα), pe care le conferea împăratul, și din care fiecare avea drept la o anumită funcție administrativă. Nobilimea aceasta

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

asigura recrutarea administrației imperiale, care găsea uneori mijlocul de a rezista împăratului

Poporul în epoca aceasta nu însemna mare lucru. *Demele*, care aveau acum ca șefi înalți funcționari, erau în mâna cârmuirii și nu mai jucau decât un rol de paradă. Dar plebea Capitalei era întotdeauna tumultuoasă și izbucnea adesea în mișcări și revoluții sângeroase. Era un factor de care împăratul trebuia să țină seama. E încă un factor care temperează puterea absolută a împăratului. După expresia lui Mommsen, cârmuirea era la Bizanț, „*o autocrație temperată de dreptul legal al revoluției*"[82].

Armata era o putere mai mare și ea înfrunta cu tărie autoritatea imperială, când susținea ambițiile generalilor săi.

Pentru a înălța prestigiul și măreția puterii imperiale, Bizanțul a știut să-l înconjoare pe suveran de o strălucire, să-l prezinte într-o apoteoză în care el apărea ca emanația vie a divinității.

*Titluri măreț*e însoțesc numele împăratului. Uneori epitete sonore, amintind biruințe. Tot ce se atinge de persoana sa e socotit ca sacru. El poartă un costum somptuos, o robă strălucitoare de purpură împodobită de pietre prețioase și de aur, pe cap coroana, împodobită cu crucea, și de care atârnă de cele două părți nestemate prinse în lanțuri de aur, în picioare încălțăminte de culoare roșie. Pentru fiecare sărbătoare, pentru fiecare solemnitate, protocolul prescrie un alt costum, de culori diferite, dar strălucind de bogăție. O etichetă

[82] J. Bury, *The Constit. of the Later Roman empire. Selected essays* of J.B. Bury, Ed. Temperley, Cambridge 1930).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

minuţioasă şi complicată conduce toate actele vieţii sale: procesiuni, cortegii, recepţii, audienţe, banchete, sărbătoriri măreţe.

2. Ierarhia demnităţilor şi a funcţiilor

În jurul împăratului, în palat şi în capitală, gravita o *lume de demnitari aulici* şi *de înalţi funcţionari*, care formau curtea şi personalul guvernului central. Până către sfârşitul secolului VI, imperiul păstrase organizarea administrativă romană. Un mic număr de funcţionari înalţi, răspunzători înaintea împăratului, conduceau marile servicii ale administraţiei publice şi ei purtau acelaşi nume ca şi în epoca propriu-zis romană. Dar pe măsură ce imperiul se orientaliză, guvernul şi administraţia luară o formă nouă. Marile departamente ministeriale de altădată fură fracţionate în servicii mai numeroase. Începută în epoca lui Heraklios, această evoluţie se urmă în cursul secolului VIII. În secolul al X-lea, administraţia imperiului se găsea stabilită definitiv[121].

Ea se întemeie pe o îndoită ierarhie, foarte exactă. Notiţa lui Philotheos ne face să cunoaştem precis sistemul şi gradele acestei ierarhii. Ea determina rangul tuturor personajelor care ţineau de Curte şi de administraţia publică. *Optsprezece demnităţi* (ἀξίαι, ἀξιώματα) constituiau clasele unui fel de nobilime administrativă, în care se înainta din treaptă în treaptă prin voinţa împăratului. Cele mai înalte din aceste titluri onorifice, – inferioare celor de *caesar, nobilissimus* şi *curopalates,* rezervate prinţilor familiei imperiale – erau acelea

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de *magistros, anthypatos, patrikios, protospatharios, spatharios, dishypatos, spatharocandidatos* etc.

Opt alte demnități erau în special *rezervate eunucilor*, foarte numeroși la curte și în lumea bizantină.

La aceste demnități, ale căror insigne (βραβεῖαι) erau remise titularilor de către împărat, se adăugau cel mai adesea *funcțiuni efective*, clasate și ele după o strictă ierarhie și care erau după Philotheos în număr de 50. Erau, de o parte, *înaltele funcții de Curte*, ai căror titulari: *prepositus* (marele maestru de ceremonii), *parakoimomenos* (marele șambelan), *protovestiarios* (mare maestru al garderobei), *protoasecretis* (șeful cancelariei imperiale) – conduceau diferitele servicii ale casei imperiale (κουβούκλειον), toată acea lume de impiegați *cubiculari, vestiari, chitoniți, chartulari, stratori*, secretari ai cancelariei etc. care făceau din Palat, prin numărul lor, un fel de oraș în oraș.

Erau, *pe de altă parte, cei 60 de titulari ai marilor servicii ale administrației publice*, care ocupau posturile guvernului central, înaltele funcții militare sau administrative la Constantinopol sau în provincii. Ei aveau sub comandă un personal numeros. Numiți prin decret imperial (διὰ λόγου) și revocabili după placul suveranului, ei înaintau la cariera onorurilor prin grația împăratului. *Iar între gradele ierarhiei demnităților nobiliare* și *succesiunea funcțiilor administrative* exista în general *o corespondență.*

Astfel, *orice funcționar la Bizanț purta un îndoit titlu*, unul onorific, însemnând rangul său în rândul nobilimii administrative, altul indicând slujba efectivă cu care era învestit. Înaintarea în demnități și funcții, în ambele ierarhii atârna de împărat, și zelul personalu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui administrativ era întreținut mereu de speranța funcțiunilor mai înalte, de așteptarea unei înaintări. *Niciodată administrația nu fu mai mult în mâna suveranului, mai puternic centralizată* și *mai savant organizată*[83].

1. *Guvernământul central.* În capitală, șefii marilor servicii, miniștrii, transmiteau, până la capetele extreme ale imperiului, voința împăratului.

Ei erau mai întâi *cei 4 logotheți*:

Logothetes τοῦ δρόμου, care avea la început serviciul transporturilor și poștei (*dromos* e traducerea expresiei *cursus publicus*). El a devenit treptat *ministru de interne și al poliției*, al afacerilor externe, mare Cancelar al imperiului. Va fi numit, simplu, după se-

---

[83] V. Beneševič, *Die byzantinischen Ranglisten*, BNJ, V (1926), p. 97-167.

Publică din nou listele, după *Kletorologion* al lui Philotheos (*De Cer.*, II, c. 52) și după un ms. din Ierusalim. Aceste liste merită menționate în continuare.

Lista lui Uspenskij, după ms. 39 din Biblioteca patriarhală din Ierusalim (Taktikon).

În aceeași bibliotecă e un ms. nr. 24 de la începutul secolului al X-lea, fotografiat de Beneševič. El publică acest nou *Taktikon*, în paralel cu al lui Uspenskij și cu listele din *De Cer.*, studiate de Bury.

Ajunge la următoarele concluzii:

1) *Niciodată n-a existat o epocă în secolele IX-X*, în care toți marii funcționari să îmbrace una și aceeași demnitate (protospatharios sau patrikios sau anthypatos-patrikios). Unii din ei nu au fost chiar niciodată patrici (sau anthypatoi-patrikioi).

2) *De nici o funcție nu a fost legat un rang precis.*

3) *Numai ordinea funcțiilor poate fi privită ca bine determinată* pentru fiecare epocă anume.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

colul al X-lea, μέγας λογοθέτης și va ajunge un fel de prim-ministru.

Λογοθέτης τοῦ γενικοῦ, ministrul tezaurului public, avea conducerea finanțelor.

Λογοθέτης τοῦ στρατιωτικοῦ, marele casier al armatei. Îngrijea de întreținerea, încartiruirea, plata soldaților în timp de război, mai ales de ținerea listelor de ofițeri și soldați ai armatei regulate, cu soldele lor: στρατιωτικοὶ κατάλογοι. Apoi și listele îndatoririlor populației față de armată.

Λογοθέτης τῶν ἀγελῶν (al turmelor), administra hergheliile și domeniile. Era mai puțin însemnat. Se dezvoltase din *officium* al vechiului *comes rei privatae*.

La Philotheos, *întâiul funcționar al finanțelor* e σακελλάριος: pare a fi luat atribuțiile lui *comes sacrarum largitionum*. El priveghează toate birourile financiare, σέκρετα. În locul său apare sub Comneni μέγας λογαριαστής. Lângă el stă λογοθέτης τοῦ γενικοῦ.

Era apoi *chestorul,* ὁ κοιαίστωρ, singurul dintre funcționari care-și păstrează numele latin. Era ministrul Justiției. Prefectul orașului era ἔπαρχος.

2. *Guvernământul provinciilor: themele*[84]. *Armata* are o importanță covârșitoare în preocupările împăraților. Constantin VII spune, într-o novellă, că ea este pentru stat ceea ce e capul pentru trup.

Ea *se recruta în parte dintre locuitorii imperiului.* Cei care dau acest element național se cheamă στρατιῶται. Cei care reveneau în cavalerie, primeau

[84] V. și *Infra*, p. 68 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pământuri – στρατιωτικὰ κτήματα, fiefuri inalienabile, ereditare, ai căror posesori aveau numele de cavaleri, καβαλλάριοι și pe care, prin legile lor, împărații le ocroteau împotriva uzurpațiilor. Dar alături de acest element național, se făcea apel la *mercenari*, a căror credință părea mai sigură. Bine plătiți, ei veneau din toate părțile la Bizanț. Împăratul le făcu loc chiar în garda sa, unde unul din regimente constituia *hetairia*. Ea era compusă, în secolul al X-lea, din ruși, scandinavi și chazari. Faimoasa *gardă a Varegilor*, compusă la început din ruși, se recrută la sfârșitul secolului al X-lea rând pe rând din scandinavii Rusiei, normanzii Norvegiei și Islandei și din anglo-saxoni. Mulți din acești străini făcură la Bizanț o strălucită carieră, ajungând la cele mai înalte comandamente.

Trupele care compuneau armata bizantină *se deosebeau în două grupe*: 1) τάγματα, care aveau garnizoana în Constantinopol sau în împrejurimile capitalei, și 2) θέματα, cantonate în provincii.

Prima grupă cuprindea cele patru regimente de cavalerie ale gărzii: *Scholele* (σχολαί), *Excubitores* (τὰ ἐξκούβιτα), *Arithmos* (ἀριθμός) și *Hikanatoi*. Era și un regiment de infanterie, *numeri*. Fiecare din aceste corpuri, care se ridica la 4000 de oameni, era comandat de un domestic (δομέστικος). Cel al scholelor – δομέστικος τῶν σχολῶν, era, în secolul al X-lea, șeful armatei bizantine. În a doua jumătate a secolului al X-lea, acesta se dublează, apărând și unul τῆς Δύσεως. *Flota* îl avea în fruntea ei *pe marele drungarios*.

Θέματα, corpurile de trupă ale provinciilor, al căror efectiv mergea de la 4 000 la 10 000 de oameni, aveau în fruntea lor un *strateg*. Erau și οἱ ἐκ προσώπου. Ele

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

se compuneau mai ales din cavalerie: cavaleria grea: *kataphraktari* şi cavaleria uşoară, *trapezitai.*

Mai era apoi armata frontierelor – ἀκριτικὰ θέματα – organizată după modelul vechilor *limitanei* din secolele V-VI. Ocupau de-a lungul frontierei, pământurile ce li se dădeau şi în care se instalau cu familiile lor. Rolul lor era să apere frontierele, să ocupe castelele şi fortăreţele, punctele strategice, să închidă defileurile, să supravegheze drumurile, să observe atent tot ce pregătea duşmanul şi să respingă invazia.

Thema se despărţea în două *turmai* (τοῦρμα), iar acestea în mai multe βάνδον şi μοῖρα, cu turmarches, drungari şi comites.

Clisurile aveau un *klisurarches*, inferior în putere strategului, dar superior turmarchilor.

Strategii erau asistaţi de un personal numeros.

Domesticul themei era un şef de stat major, care-l înlocuia pe strateg în lipsă.

Protonotarul themei, în rang după strateg, era şeful administraţiei civile. Este şi judecător, κριτὴς τοῦ θέματος. Deşi supus strategului, poate purta corespondenţă direct cu împăratul.

Χαρτουλάριος τοῦ θέματος, care păstra registrele, se ocupa de recrutare şi intendenţă.

Κόμης τῆς κόρτης, îngrijea să se ridice cortul împăratului.

Protocancellarios, protomandator se aflau în fruntea celor ce formau biroul strategului, *officium.*

Împăratul îşi avea numeroasele sale palate, împodobite, cum am văzut, cu toate strălucirile artei; el poseda întinse domenii şi o bogăţie mare în tezaurul său particular, εἰδικόν, pe care o putea cheltui tot atât de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

bine pentru propriile sale plăceri, ca și pentru interesele statului. O mulțime de înalți demnitari, de eunuci, alcătuiau Curtea sa, o mulțime de paji cu numele romane de *silentiarii, vestitores* sau cu acela grecesc de διάκονοι îl serveau, o gardă anume, așa zișii *scholarii*, vegheau la siguranța persoanei sale. Pompele cele mai strălucite înconjurau actele vieții sale, mărindu-i prestigiul în ochii mulțimii și ai oaspeților străini. Cartea Ceremoniilor, scrisă de Constantin VII, ne-a păstrat prescripțiile vieții reprezentative și pontificale a împăratului, în care eticheta cea mai riguroasă conducea fiecare gest.

O mare parte aveau, alături de împărat, cei doi demnitari mai însemnați ai Curții: κουροπαλάτης, care avea toată grija Curții[85] și παρακοιμώμενος, paznicul camerei sacre a împăratului. Sub Leon VI o nouă mare demnitate aulică fu creată, aceea de βασιλεοπάτωρ, pe care el o dădu lui Stylianòs Zautzes. Romanos Lekapenos o avu apoi din partea lui Constantin VII, când acesta o luă de soție pe fiica lui.

Bizanțul a avut o ***ierarhie de titluri***, care nu implicau atribuții. Ele erau însă foarte adesea unite cu funcția. Titlul cel mai înalt a fost timp de secole cel de *patrikios*, creat pentru o clasă foarte restrânsă, de Constantin cel Mare.

---

[85] La origine, desemnează pe șeful gărzilor cu serviciul la palat, mareșalul palatului sacru (*Anecdota*, lui Procopius, ed. Bonn, III, p. 44). Era deosebit de *curator*, care avea *cura palatii*, din corpul de intendenți, care aveau grija diferitelor palate imperiale, fiind mai mulți (v. Martroye în *Mélanges Schlumberger*).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Mai înaltă demnitate era acum, în secolul al X-lea, aceea de μάγιστρος, la început șeful gărzii imperiale și cel mai de frunte dintre demnitarii aulici. Demnitatea aceasta se combină apoi cu una dintre funcțiile cele mai înalte ale imperiului. Astfel Zautzes, înainte de a primi rangul de Βασιλεοπάτωρ, fusese μάγιστρος καὶ λογοθέτης τοῦ δρόμου. Romanos Lekapenos fusese la început μάγιστρος καὶ μέγας ἑταιρειάρχης. Sub urmașul lui Constantin VII, Nikephoros și Leon Phokas au rangul unui μάγιστρος καὶ δομέστικος τῶν σχολῶν.

Erau apoi patru λογοθέται, dintre care cel mai însemnat era λογοθέτης τοῦ δρόμου, un fel de cancelar al Imperiului (la început ministrul curselor, poștelor); așa a fost Staurakios sub Irene, Symbatios sub Michail al III-lea. Altul era λογοθέτης τοῦ γενικοῦ (sau γενικὸς λογοθέτης), administratorul finanțelor statului; apoi λογοθέτης τοῦ εἰδικοῦ sau τῶν οἰκειακῶν, administratorul averii împăratului și, în sfârșit, λογοθέτης τοῦ στρατοῦ (στρατιωτικοῦ), casierul armatei. Sub Alexios Comnenul îl distingem și pe λογοθέτης τῶν σεκρέτων cu mari puteri contrasemnând deciziile împăratului. Mai târziu, la sfârșitul secolului al XII-lea, această funcțiune e înlocuită de μέγας λογοθέτης[86].

Capitala avea doi funcționari superiori: ἔπαρχος τῆς πολέως, prefectul orașului, însărcinat cu poliția și jurisdicția asupra locuitorilor orașului și a celor din raza a 50 mile în jur, precum și ὁ κοιαίστωρ, questorul, judecătorul tuturor celor care veneau din provincii să-și caute dreptatea în Capitală.

[86] Vezi Ch. Diehl, în *Mélanges Iorga*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Alături de împărat se păstra încă ***Senatul***, σύγκλητος (βουλή), de multe ori un factor însemnat de care împăratul trebuia să țină seama. Era o adunare de înalți demnitari civili, militari și eclesiaști. Din această nobilime senatorială își recruta împăratul înalții funcționari administrativi.

Clerul. Biserica nu mai era în vremea aceasta o putere care să pună în cumpănă autoritatea imperială. Lupta îndelungată a iconoclaștilor avusese drept rezultat întărirea acestei autorități; Biserica ieșise slăbită din această luptă. Mănăstirile risipite, despuiate de averile lor, se refac, e adevărat, încetul cu încetul, de la restabilirea ortodoxiei; ele nu-și mai pot însă recăpăta bogăția dinainte și prestigiul puterii ce izvora dintr-însa, căci împărații dinastiei armene au căutat să împiedice, prin măsurile lor, acest lucru. Am văzut că Romanos Lekapenos interzicea, printr-o novellă, celor care se închinau vieții monahale, de a-și dărui bunurile unei mănăstiri. Nikephoros Phokas, unul din urmașii lui Constantin VII, oprește de asemenea hotărât astfel de acte pioase. Episcopii ajung prin urmare săraci, ei nu mai dispun de imensele averi pe care evlavia oamenilor le îngrămădise odată în mâinile lor.

Liutprand, episcopul Cremonei, ambasadorul regelui Otto la împăratul Nikephoros Phokas, a fost izbit de calicia episcopilor greci: „Divites sunt, pauperes sunt: Divites aureis, quibus plena luditur arca: pauperes ministris, seu utensilibus. Soli mensulae assident nudae, ipsi vendunt ipsi emunt; ostia ipsi claudunt, ipsi aperunt". El își explică această sărăcie prin impozitul pe care trebuiau să-l plătească împăratului. Epis-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

copul de Leucade îi jurase că trebuia să plătească în fiecare an lui Nikephoros o sută de *aurei*[87].

Afară de aceasta, politica prudentă a împăraților pune adesea în fruntea Bisericii simpli laici, membrii ai familiei imperiale, cum au fost Stephanos, fiul lui Basilios I și Theophylaktos, fiul lui Romanos Lekapenos. Eunuci devotați erau adesea preferați pentru locurile de episcopi și uneori ridicați chiar la patriarhat. Liutprand a înregistrat acest lucru: „ipsi *capones*; sed, ha, *caupones* volui scribere; verum res ipsa, quae vera est, veritatem etiam nolentem compulit scribere: dicimus enim, quia capones sunt, id est eunuchi, quod canonicum non est."[88] Împăratul îl poate depune, în asemenea împrejurări, pe patriarh, fără să mai apeleze la Sinod și abuzul acesta nu mai provoacă acum revolte în Constantinopol, ca în vremurile aprinse ale ortodoxiei atotputernice de odinioară.

3. Administrația. Guvernămintele (θέματα)

Am văzut că, de la Iustinian încoace imperiul începuse a se desface în guvernăminte militare (θέματα, στρατηγίαι), în care se putea mai ușor asigura ordinea, sprijinită pe forța armatei. Organizația aceasta, aplicată mai întâi în provinciile asiatice, unde primejdia era mai mare din partea dușmanilor, se întinde tot mai mult de la Heraklios înainte și căpătă, sub întemeietorul dinastiei siriene, întocmirea unui sistem. Sistemul acesta era, în secolul al X-lea, pretutindeni înfăp-

[87] Liutprandi, *Legatio,* loc. cit., p. 371.

[88] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tuit. Numărul şi alcătuirea „themelor" se schimba, cum am spus, după trebuinţele vremii. Mai puţine sub Leon Sirianul, ele sunt, în secolul al X-lea, cu mult mai numeroase.

Constantin VII Porphyrogennetos ne-a lăsat, în cartea sa *De Thematibus*, împărţirea imperiului în guvernăminte militare (θέματα) aşa cum era în vremea sa. În Cartea despre *Ceremoniile Curţii* avem încă, în două locuri, lista „themelor" imperiului, din timpul părintelui său.

Într-una din listele cuprinse în *De Cerimoniis aulae byzantinae*, c. II, 52, imperiul e împărţit în „themele Orientului", Ἀνατολικὰ θέματα, şi „ale Occidentului", αἱ τῆς Δύσεως στρατηγίαι. Ceea ce ne izbeşte aici e faptul că împărţirea nu e geografică, ci ierarhică. „Themele" Orientului sunt cele mai însemnate; ale Occidentului cad pe al doilea plan. Între „themele" Orientului, deci asiatice, se numărau toate provinciile însemnate, chiar cele din Europa: Thracia şi Macedonia; pe când între cele occidentale, europene, erau trecute şi „theme" din Asia, de mai puţină însemnătate: τὸ τῶν Κιβυῤῥαιωτῶν, Samos, Marea Egee.

A doua listă din *De Cerim* II, 50, ne dă o împărţire mai apropiată de a lui Constantin VII. Thracia şi Macedonia se păstrază încă între „themele" Orientului, dar „themele" τῶν Κιβυῤῥαιωτῶν, Samos, Marea Egee au fost alipite Asiei, de care ţineau din punct de vedere geografic. Împărţirea este şi acum ierarhică, făcându-se după sumele, αἱ ῥόγαι, cu care se plăteau anual şefii lor, strategii. Erau anume, după această listă, cinci clase: 1) a strategilor plătiţi cu *40 de litre* (livre)[89] de

[89] *453,6 gr.* =20 mărci, 20 şilingi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

aur (cam 45.600 lei, după valoarea monedei de aur, nomisma)[90]; 2) a celor plătiți cu *30 de livre* de aur (cam 34000 lei); 3) a celor care primeau *20 de livre* de aur (aproape 23000 lei); 4) a strategilor cu *10 livre* de aur anual (cam 11500 lei) și 5) a celor care primeau *5 livre* fiindcă aveau numai rangul de κλεισουράρχαι (cam 5700 lei).

Această împărțire, după plata strategilor, pare a se fi păstrat și sub Constantin; numai că acum se ținea seamă de situația geografică. În Cartea Themelor (*De Thematibus*), ele sunt grupate în „themele europene", ale „Occidentului", și cele asiatice, orientale, τοῦ Ἀνατολικοῦ. Limitele lor și capitalele din care se conduceau nu ne sunt cunoscute. Întinderea lor a variat după împrejurări. Un lucru e însă sigur: themele Orientului erau cele mai însemnate. Aici erau ținuturile cele mai bogate, care dau statului cele mai sigure venituri, de aici se recrutau cei mai buni soldați ai armatei.

În Europa se aflau „themele" care alcătuiau una din cele două mari părți ale imperiului, ἡ Δύσις.

1. Mai întâi a *Thessalonicului*, una din cele mai însemnate, cu Capitala sa, care era al doilea oraș al imperiului, fortăreață puternică de unde se sprijinea acțiunea militară împotriva populațiilor care năvăleau în părțile grecești. Chalcidica, Athosul cu multele lui mănăstiri, o parte însemnată a vechii Macedonii intrau în această provincie. Ea se învecina pretutindeni la miazănoapte și răsărit cu Imperiul bulgar, care pusese stăpânire pe interiorul Peninsulei Balcanice.

[90] 4,4 grame după Iustinian.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

2. „Thema" *Strymon*, mai mică, ocupată de triburi slave pe jumătate supuse. Aici se găseau, pe fluviul Axios, Turcii Vardarioți, populație războinică strămutată din Asia de împăratul Theophilos și menită a preîntâmpina năvălirile bulgare.

3. *Macedonia*, la Răsărit de Strymon, cuprindea o parte a Macedoniei vechi și ceva din marea câmpie care se întindea de la Marea Egee și Propontida până la Pontul Euxin, cu capitala în *Adrianopol*.

4. *Thracia*, hinterlandul Capitalei, fiind împreună cu Macedonia, una din forțele imperiului, regiuni bogate și locuite de o numeroasă populație. Capitala „themei" Thraciei era *Constantinopolul*.

Grecia continentală și Peninsula Moreei erau împărțite între cele două „theme" numite (5) *Hellas* și (6) *Peloponezul*, cea dintâi cu reședința guvernatorului probabil la Theba, a doua la Castron Corinthu. Năvălirea triburilor slave transformase adânc vechea peninsulă greacă. Ei ocupau interiorul, câmpiile; Mardaiți strămutați din Asia se aflau de asemenea aici. Vechea populație indigenă se retrăsese pe munți, păstrându-se în orașele înstărite, la Patras, la Corint, Monembasia, Argos, Nauplia, Methone, Coron ș.a.

Cele mai multe insule ale Mării Egee, cu Peninsula Gallipoli, cu Troada și țărmul de sud al Propontidei alcătuiau „thema" maritimă a (7) *Mării Egee* (τοῦ Αἰγαίου πελάγους). Strategul, care-și avea reședința probabil în Chios, comandă în același timp escadra imperială însărcinată cu poliția pe aceste ape bântuite statornic de pirați.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Coasta Epirului, cu Etolia și Acarnania, formau mica *themă Nicopolis,* cu capitala în orașul cu același nume.

Thema Dyrrachion, mărginită la nord de Serbia Diocleiană, la Răsărit de Bulgaria, se întindea pe țărm de la Avlona până la Antivari. În vremea de care ne ocupăm, această „themă" căzuse în cea mai mare parte în stăpânirea bulgarilor. Bizantinii își păstrau numai cetățile de coastă – Dyrrachion, Dulcigno, Antivari – apărate de zidurile lor tari împotriva cuceririi slave revărsate puternic în acele regiuni. Cât despre „thema" *Dalmației*, mai la miazănoapte, aceasta era acum o simplă ficțiune, care trăia numai în arhivele imperiului. Ținutul căzuse complet în mâinile năvălitorilor slavi.

Insulele ionice formau *„thema" Kephallenia.* Strategul își avea reședința în orașul cu același nume.

În Italia, stăpânirea bizantină se păstra acum numai în părțile de miazăzi, cu multe greutăți și acolo. Cea mai mare parte a peninsulei căzuse în puterea lui Otto al Germaniei. Veneția singură, vasală Bizanțului, se bucura de o neatârnare aproape completă. „Thema" *Longobardiei*, aceea a *Calabriei* era tot ce mai stăpânea imperiul în Italia meridională[122]. Hotarele lor variau după rezultatele luptelor necontenite cu vasalii longobarzi (la Salerno, Capua, Benevent). Strategii bizantini aveau a purta aici grele lupte cu arabii din Africa și Sicilia, pentru apărarea acestor posesiuni ale imperiului. Principalele cetăți erau Bari, Tarentum, Rossano, Croton, Rhegium ș.a. *Sicilia* era pierdută întreagă în mâinile arabilor. Arhivele o citează, după cum citează și Dalmația.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

La cealaltă extremitate a Europei, la Nordul Pontului, bizantinii aveau încă puternica piaţă economică *Cherson*, care alcătuia, cu o parte a teritoriului dimprejur, „thema" cu acest nume. Foarte însemnată pentru supravegherea barbarilor din nemărginitele câmpii ale Rusiei, pentru relaţiile unui comerţ activ cu aceşti barbari, „thema" aceasta avea în fruntea ei un strateg, sub acesta un προτεύων, prim magistrat municipal, şi un senat local.

Asia Mică alcătuia a doua parte mare a Imperiului bizantin şi cea mai însemnată, ἡ Ἀνατολή, Răsăritul. În această parte stăteau mai cu seamă acum puterile imperiului, aici era mai activă viaţa comercială şi agricolă, de aici se recrutau cei mai mulţi şi mai buni soldaţi.

Cea mai apropiată de Constantinopol era *„thema" Optimaton* (Ὀπτίματον), cu reşedinţa la Nicomedia. Numele-i venea de la *Optimates* sau *Optali*, războinici goţi împroprietăriţi odinioară de împăraţi în acea provincie.

Alături thema, care cuprindea cea mai mare parte a Bithyniei, *Opsìkion* (Ὀψίκιον). Capitala sa era Niceea, oraş bine întărit. Ea-şi lua numele, după Rambaud, de la vestiţii *Obsequentes*, miliţie de gladiatori organizată de Marcu Aureliu şi care şi avea cantonamentele în această provincie. Cuprindea o mulţime de populaţii, mysieni, phrygieni, dardanieni, bithynieni, şi o numeroasă colonie slavă sub ordinele unui *catepano*.

Thema Thracesienilor, τῶν Θρακησίων, era una dintre cele mai însemnate ale Asiei Mici şi cuprindea toată Lydia veche. Sardes, Pergamon, Laodiceia, Philadelphia erau oraşele ei de căpetenie.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Apoi venea *Samos*, cu insula și o parte din litoralul de alături, de la Adramyttion până la Milet. Capitala era Smyrna și era o „themă navală".

Kibyrraiotes, Κιβυῤῥαιώτης, altă temă navală la sudul Asiei Mici, era alcătuită din vechile provincii Lycia și Pamphylia și o parte a Cariei. Rhodos, Cos, Leros și alte insule se țineau de ea.

Marea themă *Anatolicòn* (τὸ Ἀνατολικόν), cea dintâi prin dimensiunile sale mari și mulțimea populațiilor, dădea o parte însemnată a armatei bizantine. Un „mare strateg" comanda această themă centrală a Asiei Mici. Nu se știe unde-și avea reședința; dar orașele principale erau Amorion, Antiochia Pisidiei, Iconion, Metropolis.

Seleucia se întindea pe țărmul meridional, la răsărit de Kibyrraiotes. Creată de Romanos Lekapenos, ea cuprindea Isauria și partea de Apus a Ciliciei, neocupată de arabi, constituind una din themele de hotar, menite a susține, cu populațiile lor războinice, primele lovituri ale armatelor musulmane, slujind drept cordon de apărare themelor mai mari din interior.

Lanțul acestor provincii de hotar se continua cu „themele" *Cappadociei, Lycandos, Charsianos, Sebasteia, Coloneia* și *Mesopotamia,* regiuni muntoase, acoperite de fortărețe, întinzându-se până la Eufrat și sprijinindu-se pe puternicul masiv al muntelui Anti-Taurus. Erau un vast câmp de neîncetate lupte de frontieră, cuibul vestiților *akritai*, cântați de epopeea bizantină[23]. Lycandos, puternică cetate, Caesarea, Tzamandos, Melitene, Germanikia, Tephrike, Sebasteia, Coloneia erau punctele de apărare cele mai tari.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În sfârşit, de-a lungul Pontului, alte patru theme completau sistemul provinciilor asiatice: a Bukellarilor, τῶν Βουκελλαρίων, a Paphlagoniei, τῶν Παφλαγόνων, *Armeniakon şi Chaldìa,* cu marile lor pieţe de comerţ, care erau în acelaşi timp cetăţi puternice: Heracleia, Amastris, Sinope, Amasia, Trapezunt, Ankyra ş.a.

Thema insulară a *Ciprului* era în mâna arabilor. Nikephoros Phokas o va readuce în stăpânirea imperiului.

Acestea erau, în secolul al X-lea, „themele" imperiului bizantin: 12 în Europa, ale Occidentului, 17 în Asia, ale Orientului. Cele din urmă alcătuiau, cum am spus, puterea de seamă a imperiului; de aceea şi înrâurirea Orientului a fost, în epoca aceasta, cu mult mai însemnată asupra destinelor Bizanţului.

„Themele" erau comandate de *strategi* (στρατηγοί), învestiţi cu depline puteri militare şi civile în acelaşi timp. Ei nu cunoşteau alt şef ierarhic decât pe împărat. Vechii *prefecti praetorio, proconsules, vicarii,* care formau legătura între administratorii provinciilor şi împărat, nu mai există acum. Strategii sunt cu totul neatârnaţi şi corespund de-a dreptul cu împăratul.

Strategii aveau sub ordinele lor ofiţeri subalterni, dintre care cel mai însemnat era τουρμάρχης, comandantul unei *turma,* căci subdiviziunile „themei" erau, în secolul X τοῦρμαι şi βάνδα (vexilla), aceasta din urmă cuprinzând un corp de trupă mic, inferior *turmei,* uneori un simplu *manipulus*, sub comanda unui *drongarocomes.*

O altă subdiviziune a „themei", dar specială, în afară de ierarhie, erau *guvernămintele coloniilor străine* cantonate în imperiu şi care se bucurau de anumite

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

privilegii, având un comandant al lor, numit *catepan,* ὁ κατεπάνω. Astfel erau Mardaiții din „thema" Κιβυῤῥαιωτῶν, care își aveau catepanul lor, numit direct de împărat.

Imperiul mai avea așa-zisele *clisurae*, κλεισοῦραι, fortărețe militare ridicate în strâmtorile „themelor", mai cu seamă la hotare. Ele par a nu fi fost supuse sub ordinele strategului; formau, ca atare, niște mici provincii particulare și multe din „themele" mai noi ale imperiului fuseseră anterior asemenea κλεισοῦραι ale altor „theme". În fruntea lor se găsea un κλεισουράρχης, inferior în putere strategului, dar superior unui *turmarches*. Comandanții acestor *clisurae* se luau de obicei dintre *protospatharioi,* pe când cei ai așa-numitelor *turmae* se recrutau dintre *spatharocandidatoi* sau *spatharioi*, din clase, prin urmare, inferioare.

Strategii n-aveau toți aceleași titluri. Ei nu se deosebeau numai după rangul provinciilor pe care le comandau, dar chiar acei care se urmau în aceeași „themă" n-aveau o situație identică. Apoi, strategii propriu-ziși se deosebeau de cei trimiși temporar în fruntea provinciilor, ca reprezentanți ai împăratului, οἱ ἐκ προσώπου.

În monumente întâlnim uneori și titluri inferioare în rang strategilor, ca acela de *comes* și *archon*. Unul (al themei τοῦ Ὀπτιμάτου) poartă titlul de *domesticos*. Tot astfel aflăm un *catepan* de Nicopolis și de Paphlagonia. Între ofițerii subalterni la ordinele strategilor, mai însemnați sunt aceștia:

1. Un *protonotar* al „themei", πρωτονοτάριος, în rang după strateg, dar neatârnat de el. El este și judecător (δικαστής) al „themei". Administrează finanțe-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

le, depinzând de marele dregător al tezaurului şi, când armata imperială trece prin provincie, trebuie să-i procure alimente şi furaje. E ajutat de inspectori, ἐπόπται. Este şi κριτὴς τοῦ θέματος.

2. Un *protocancelar* şi un *protomandator*, în fruntea celor care formau biroul (*officium*) strategului.

3. Un *chartularios* (χαρτουλάριος τοῦ θέματος), care ţine registrele; un *domesticos* al „themei", care stă la cartierul general şi-l înlocuieşte pe strateg în lipsă; κόμης τῆς Κούρτης, care avea grijă să se ridice cortul împăratului când acesta lua parte la expediţie.

Armata. Feudele militare. Armata bizantină se alcătuia din două părţi deosebite: una care cuprindea oastea şi flota împărătească, aşa-zisele τάγματα şi βασιλικὰ πλώϊμα, care atârnau de-a dreptul de guvernământul central, de împărat, şi alta compusă din oastea şi flota „themelor", θέματα şi θεματικὰ πλώϊμα, puse, cum am văzut, sub comanda strategilor. Ceea ce mai deosebea aceste două împărţiri era faptul că trupele imperiale păstrau acelaşi număr totdeauna, pe când cei din „theme" se reduceau de obicei în timp de pace la strictul necesar.

Aşa-zisele τάγματα cuprindeau: 1) corpurile de oaste imperială cunoscute sub numele de Σχολαί, comandate de un Δομέστικος τῶν σχολῶν τῆς ἀνατολῆς şi de un Δομέστικος τῶν σχολῶν τῆς δύσεως, 2) *Garda imperială* (φρουρά), din care făceau parte următoarele corpuri: ἡ ἑταιρεία, alcătuită din mercenari străini, care se bucurau de privilegii speciale. Ea avea în fruntea sa unul dintre cei mai înalţi demnitari ai imperiului, pe marele hetaireiarches, μέγας ἑταιρειάρχης. Unele din aceste companii străine erau cantona-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

te în locurile unde trăiau şi ele îşi aveau şefii lor proprii: iberii un *couropalates* aproape independent, armenii prinţi de-ai lor, ἄρχοντες.

Τὰ ἐξκούβιτα (οἱ ἐξκουβίτορες), cum arată numele lor latin, făceau de gardă în Palat. ὸñ ÷•

Textele menţionează uneori şi un corp de gardă cu numele ἀριθμός sau νούμερα (În *De Cer.* aflăm, între alţi ofiţeri ai acestui corp, un δομέστικος τοῦ ἀριθμοῦ sau τῶν νουμέρων) şi un altul pentru (οἱ) ἱκανάτοι (numit δομέστικος τῶν ἱκανάτων).

Flota, τὸ βασιλικὸν πλώϊμον, era pusă sub comanda generală a unui δρουγγάριος τῶν πλο μων. Ea era alcătuită din marile corăbii numite δρομόνες, cu câte două linii de vâslaşi. Ele erau prevăzute la mijloc cu o fortăreaţă de lemn, ξυλόκαστρον, care îi proteja pe luptători. Unele erau mari şi puteau cuprinde mai bine de 200 de oameni; altele mijlocii, de o capacitate mai mică, dar tot cu patru rânduri de lopeţi; altele mici, cu o sigură linie de lopeţi de fiecare *parte*. Partea cea mai însemnată a acestei flote imperiale era aceea care cuprindea corăbiile incendiare, prevăzute cu tubul prin care se sufla focul (σίφων), sub conducerea unui σιφωνάτωρ. În epoca dinastiei armene, flota era una din fortăreţele imperiului, care-i asigură stăpânirea mării, θαλασσοκρατία[91].

Marina bizantină. Istoria puterii pe mare bizantine e încă de scris[124]. Izvoarele principale (înaintea secolului X) sunt *Taktika* ale lui Leon, c. 19 (Περὶ ναυμαχίας); întoarcerile oficiale din cele două expediţii în Creta, în secolul X, cuprinse în *De Cerim.*, c. 44

[91] V. Rug. Gfrörer, *Byz. Geschichten*, II, Cap. XXII.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

și 45; și (asupra comenzilor navale sub Basilios I și Leon VI) *De adm. imp.*, c. 51. *Studiile moderne* principale cu acest subiect: *Gfrörer, Das byzantinische Seewesen* (c. 22 din Idem, Byzantinische Geschichten, vol. II, p. 401 și urm.); *C. de la Roncière, Charlemagne et la civilisation maritime au IXe siècle* (în „Moyen Age", 2 série, t. 1, p. 201 și urm., 1897); *C. Neumann, Die byzantinische Marine* (în „Hist. Zeitschr.", v. 45, 1898, p. 1 și urm.); *J. Bury, The Naval Policy of the Roman Empire*, în „Centenario della nascita di Michele Amari", vol. II, p. 21 și urm., Palermo 1910. Add. G. Schlumberger, *Nicéphore Phokas*, p. 52-66.

În secolul VI, după căderea regatului vandal, imperiul n-a mai avut un dușman pe mare, și de atunci n-a mai fost nici un motiv să se mențină o flotă puternică. Mediterana, deși toate coastele sale nu făceau parte din imperiu, era în mod practic odată mai mult un lac imperial. Această împrejurare e o apărare suficientă împotriva acuzației aduse de Gfrörer lui Justinian pentru neglijarea marinei.

Situația se schimbă în *a doua jumătate a secolului VII*, când *arabii* pun mâna pe mare. Împărații au a apăra coastele și insulele lor contra unei puteri maritime ostile. Prin urmare, *o nouă organizare navală* a fost îndeplinită, și putem atribui *meritul acestei organizări succesorilor lui Heraklios*. N-avem de fapt nici o știre în vreuna din autoritățile noastre, despre creația flotelor imperiale, dar e clar că noul sistem a fost stabilit *înainte de zilele lui Anastasios III și Leon III*. Sub Theophilos și Mihail III, organizarea navală a fost reînnoită și perfecționată. Așezarea arabilor în Creta și incursiunile lor în Marea Egee erau fapte care i-au silit pe împărați să se îngrijească urgent de corăbiile lor. *Din acest timp până în ultima parte a secolului XI, flotele imperiului au fost cele mai puternice din Mediterana.*

Erau două flote: imperială și provincială (a themelor). Unele *contingente ale flotei provinciale*, date de themele *Kibyrrhaeotis, Marea Egee* și *Samos*, erau întotdeauna gata de acțiune, ca și armatele themelor. *O flotă imperială fixă* exista *în secolul IX* sub împărații Amorieni și era comandată de amiralul imperial (δρουγγάριος τῶν πλω μων). Acest amiral, *marele drungarios, era strict comandantul flotei imperiale*, dar în cazuri în care flotele impe-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rială și provincială lucrau împreună, el era natural comandantul șef. Amiralii diviziilor flotei provinciale aveau titlul de *drungarios*, când au fost instituiți întâia oară. Dar după aceea au fost promovați la titlul de *strategos*.

Flota imperială în secolul X era mai mare decât cea provincială. Astfel, în *expediția cretană din 902*, contingentele flotei au fost următoarele:

Flota imperială	*Flota provincială*
60 dromones	thema Kibyrrhaeotis
40 pamphyliane	15 dromones, 16 pamphyliane
	thema Samos
	10 dromones, 12 pamphyliane
	thema Aegee
	10 dromones, 7 pamphyliane
	thema Helladică, 10 dromones

Deși escadrele provinciale formau un armament mai mic, ele aveau avantajul că erau întotdeauna pregătite pentru război.

Cauzele decăderii marinei bizantine în secolul XI au fost studiate de Neumann. El arată că politica anti-militară a împăraților în al treilea sfert al acestui veac a atins marina, ca și armata. Dar cauza principală a fost *cucerirea selgiucidă. Ea dezorganizează complet themele care dădeau contingentele flotei provinciale.* În secolul XII, împărații depind în marină de Veneția, pe care ei o plătesc cu privilegii comerciale.

Dromones sau *biremele* erau de diferite mărimi și construcții. Astfel, cele mai mari puteau fi echipate cu o trupă de 300 oameni; cele de mărime mijlocie puteau cuprinde, ca triremele vechi grecești, cam 200 oameni. Erau și mai mici, care, afară de 100 vâslași care le mânau, conțineau numai puțini ofițeri, cârmaci etc. (poate 20 în total). Apoi erau un fel special de bireme, deosebite prin construcție, nu prin mărime, numite *pamfiliane* și probabil însemnate *prin viteza lor*. Împăratul Leon, în Tacticele sale, arată că corabia amiralului va fi mare, rapidă și de construcție pamfiliană (τὸ δὴ λεγόμενον πάμφυλον). Corăbiile pamphyliene din expediția cretană de la 902 erau de două mărimi: cele mai

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mari erau echipate cu 160 oameni, cele mai mici cu 130. Importanţa acestor vase pamphylice trebuie pusă în legătură cu importanţa *themei Kibyrrhaiotai,* care-şi ia numele de la *Kibyra Pamphyliei*, care va fi fost un centru de construcţii navale.

Alături de bireme, *corăbii cu un singur rând de vâslaşi* erau întrebuinţate ca iscoade. Ele erau numite *galee* (γαλαίας ἢ μονήρεις în Takt. 19 § 10). Numele de dromon sau „alergătoare" era un nume general pentru o corabie de război şi poate fi aplicat galerelor, ca şi biremelor; dar în uzul comun era restrâns probabil la bireme, şi anume la acele bireme care nu erau de construcţie pamphyliană.

Ξυλόκαστρον era o clădire ridicată aproape de mijlocul covertei corăbiilor celor mai mari pentru a proteja soldaţii care aruncau pietre şi sulițe împotriva duşmanului. Era o altă clădire de lemn la proră, echipată cu soldaţi, dar servea scopului principal de a proteja tubul cu foc aşezat la proră.

Substanţele combustibile întrebuinţate de bizantini în războiul lor naval erau de diferite feluri şi folosite în deosebite chipuri. Ele erau cuprinse în numele comun de *focul grecesc* sau *marin* (al cărui ingredient principal era *nafta*, bitum). Arma cea mai simplă a focului era probabil tubul de mână (χειροσίφων), un tub plin cu combustibile, care era aruncat cu mâna ca o rachetă şi exploda în marginea vasului inamic. Marinarii care aruncau aceste arme erau „grenadierii" Evului Mediu. „Focul artificial" – probabil în stare lichidă – era pus în oale (χύτραι), care se aruncau asupra vaselor duşmane cu maşini. Asemenea oale sînt reprezentate în picturile de vase de război într-un vechi manuscris păstrat la Bibliothèque Nationale din Paris şi reprodus de Schlumberger în *Nicéphore Phokas.* Dar era şi altă metodă de aruncare a „focului artificial". Combustibile care explodau când atingeau corăbiile duşmane erau împinse prin *tuburi*, mânuite de un tunar (*siphonator*)[92].

În „theme", am văzut că armata îl avea în fruntea sa pe strateg. Ea se ridica, în fiecare provincie, la 10 000

[92] J.B. Bury, ed. operei lui Gibbon, vol. VI, Appendix n. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de oameni și se împărțea în două τοῦρμαι; fiecare *turma* cuprindea cinci *banda*, comandate de *drongari*; un *bandon* se împărțea la rândul său în cinci *pentarchii*, în fruntea cărora se găsea câte un *comes*.

Populația nu avea obligația serviciului militar. Ea se deosebea la bizantini în două clase: *civilii*, πολῖται și *militarii*, στρατιῶται. Cei dintâi nu serveau în armată, dar susțineau statul prin impozitele pe care le plăteau; cei din urmă îl susțineau prin tributul sângelui. Ei primeau în schimb un feud, o proprietate, care se trecea în registrele militare și era scutită de orice dare.

Cu vremea, strategii ori marii feudali ai imperiului se făcură stăpâni, prin diferite mijloace, pe aceste pământuri militare, στρατιωτοτόπια și prin aceasta puterea militară a imperiului suferi o mare scădere: *soldații*, ajungând fără proprietate, nu se mai puteau pregăti pentru război, cum erau îndatorați, și numărul recruților scăzu simțitor. Împărații dinastiei armene au meritul de a fi intervenit energic în această privință, făcând ca pământurile înstrăinate, vechile feude militare să reintre în posesia primilor lor stăpâni și decretând inalienabilitatea lor.

Sistemul își avea totuși viciile sale organice. Când soldatul murea, proprietatea sa trecea moștenitorilor legitimi, și dacă aceștia erau mai mulți, fiecare dintre ei nu mai avea mijloacele prevăzute de lege pentru a se înarma pe socoteala sa. Novellele lui Constantin VII Porphyrogennetos și ale urmașilor săi Romanos II și Nikephoros Phokas stabiliseră valoarea pământului pentru cavalerie și marină la 4 livre (pfunzi) de aur. Când această valoare scădea prin trecerea feudei militare în mâinile mai multor moștenitori, obligația mili-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tară nu se mai putea îndeplini și atunci se căută un mijloc care să acopere acest neajuns. Moștenitorii erau anume îndatorați a-și da cu toții contribuția la procurarea celor trebuincioase unui soldat, ei trebuiau să dea prin urmare împreună un soldat (de aceea se cheamă συνδόται). Altă măsură pentru refacerea armatei micșorate prin aceste înstrăinări ale proprietății, fu înrolarea soldaților care nu aveau nici o avere, ca ușor înarmați sau ca simpli servitori ai armatei.

Prin toate aceste măsuri, prin organizarea militară a provinciilor, prin crearea unei clase militare, legată de pământul pe care și-l apără luptând împotriva dușmanilor din afară și care se transmitea urmașilor, prin fortificațiile numeroase ridicate în toate părțile imperiului, prin dezvoltarea artei războiului, care făcu preocuparea multor împărați, imperiul căpătă în timpul dinastiei armene o mare putere militară, care-l făcu să atingă, în această epocă, cele mai înalte culmi ale măririi sale.

4. Problema socială. Bogații și săracii

Între secolele al VI-lea și al XI-lea, chestiunea socială luase în Imperiul bizantin un caracter primejdios pentru bunul mers al statului. Am văzut cum în acest spațiu de timp *marea proprietate* ia întinderea acelor enorme latifundii, față de care mica proprietate dispare tot mai mult și oamenii liberi tind a ajunge în servitute. Novellele împăraților care reacționează împotriva acestui neajuns ne arată cine erau acești latifundiari, puternica aristocrație provincială care înțelesese ce avantaje politice se legau de stăpânirea marilor întin-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

deri de pământ: erau mari demnitari ai statului și ai Bisericii, patricieni, guvernatori de provincii, comandanți militari, membrii ai Senatului, episcopi, mitropoliți, egumeni de mănăstiri, toți aceștia formau clasa avuților lacomi, ἄρχοντες, δυνατοί, față de micii proprietari, χωριάται, πένητες, care-și pierdeau, odată cu pământul, smuls prin tot felul de procedee, și condiția de oameni liberi.

În provincii, pământul militar și pământul țăranilor mici proprietari era anexat necontenit la marile proprietăți, iar interesele financiare ale statului și puterea sa de apărare se ruinau din această pricină. Împărații dinastiei macedonene intervin atunci în repetate rânduri pentru a pune capăt unui abuz ce primejduia bunul mers al lucrurilor. Ei tind a păstra totdeauna pământul în familia ori măcar în clasa posesorului său. De aici dreptul de *protimisis* la înstrăinarea acestui pământ. Printr-o serie de *novelle* Romanos Lekapenos (anul 922) și Constantin VII Porphyrogennetos hotărăsc că la vânzarea unei proprietăți mici, ori la închirierea ei pe timp determinat au dreptul de a cumpăra: 1. *rudele*; 2. *coproprietarii* (membrii obștii din care face parte proprietatea); 3. *vecinii* bunului ce se vinde; 4. *membrii comunei* (cei din aceeași clasă de impozite). Numai în cazul când nimeni din aceste patru categorii nu vrea să cumpere, se poate prezenta oricare altul. Apoi se interzice de a se mai lua bunurile celor săraci sub orice formă – cumpărare, înfiere dăruire, patronaj ș.a. – iar aceia care obțin în acest chip asemenea bunuri le pierd, expunându-se și la o amendă către fisc. Numai când, în timp de 10 ani, nu se va înfățișa în această privință plângerea din partea

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

celui interesat, proprietatea rămâne neatinsă. Dar bunurile militare – τὰ στρατιωτικὰ κτήματα – care în ultimii 30 de ani au fost înstrăinate, urmau a se întoarce posesorilor, fără nici o despăgubire.

În alte novelle, Constantin VII declară drept „nule și inexistente" toate înstrăinările bunurilor celor săraci împotriva dispozițiilor stabilite. Bunurile uzurpate astfel de către cei avuți vor fi prin urmare restituite proprietarilor inițiali, rudelor sau coproprietarilor lor, fără nici o despăgubire; aceasta putea fi hotărâtă de justiție numai dacă vânzătorul stăpânea o avere mai mare de 50 de *nomismata*. Feudele militare sunt declarate categoric inalienabile.

Referitor la Constantin VII Porphyrogenetul, un inventar privitor la cele *16 novelle* din epoca domniei lui, arată că cinci au fost publicate sub guvernarea lui Lekapenos: prima, *Tomus Unionis*, 920, restabili pacea în biserică; a doua, promulgată în 922, precum și a treia, promulgată în 939, erau destinate a promova unul din interesele sociale cele mai de seamă ale imperiului, prin faptul că *interziceau bogaților* a dobândi bunurile *săracilor* și *militarilor*: instituiau contra acestor încălcări dreptul de retragere și preemțiune (protimisis).

Se mai atribuie lui Romanos alte *două* novelle, una care deschidea vânzătorului contra dobânditorului o acțiune de 4 ani, în supliment de preț; alta care confirma nulitatea achizițiilor făcute în disprețul dreptului retragerii.

Legile guvernului personal al lui Constantin VII, contrasemnat de numele ilustre ale lui Theoctist și Theodor Decapolites, care îndeplinirá succesiv sarcina de quaestor, sunt inspirate de aceleași principii ca și cele ale lui Lekapenos.

În anul 947, o novellă reînnoiește toate interdicțiile predecesorului *contra achizițiilor bunurilor săracilor de către bogați*, contrare intereselor sociale. O alta confirmă interdicțiile anterioare *contra dobândirii fondurilor militare*. *O a treia* ordonă că *bu-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nurile oricărei persoane moarte fără testament și fără a lăsa copii, nu vor aparține în totalitate rudelor sau, în lipsă de rude, fiscului; acestea vor primi numai două treimi; cealaltă treime va fi consacrată lui Dumnezeu, și în această treime vor fi copiii și sclavii, ei vor dobândi libertatea. Această novellă arată stăpânirea ideilor religioase asupra prinților macedoneni și progresele ideilor sociale cu privire la sclavi.

Celelalte novelle ale lui Constantin au mai puțină importanță.

În același sens, în favoarea micii proprietăți sunt dispozițiile luate de Romanos Lekapenos, de Constantin VII, și de urmașul acestuia, Romanos II.

Dar *marea proprietate era tot atât de necesară* intereselor imperiului și ea fu păstrată. Împăratul Nikephoros Phokas, urmașul lui Romanos II, interzice anume, într-una din novellele sale, săracilor (πένητες) de a putea obține proprietatea scoasă în vânzare a vreunuia dintre cei bogați (κτῆμα τῶν δυνατῶν). Bunurile acestora nu puteau fi cumpărate decât tot de cineva dintre ei (ἀρχοντικὸν πρόσωπον)[93].

Foarte greu apăsau asupra imperiului marile proprietăți câștigate cu vremea de *biserici și mănăstiri*. Nikephoros Phokas, câțiva ani după Constantin VII, va lua împotriva lor severe măsuri. Pornind de la principiul evanghelic al deșertăciunii bunurilor pământești ale vieții, Nikephoros condamnă, în prima sa novellă, cu un mare lux de citate din Sfânta Scriptură, lăcomia oamenilor Bisericii de a strânge averi, adevărată batjocură a învățăturii Mântuitorului. El hotărăște deci ca bunurile de prisos ale fundațiilor religioase, oricare ar fi ele, să se vândă laicilor; apoi oprește de a se mai

[93] Novella V, în anexă la Leo Diac. (ed. Bonn), p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dărui de acum înainte bunuri mănăstirilor, spitalelor, azilurilor, ori Mitropoliilor și Episcopiilor[94].

În lupta aceasta, pe care împărații dinastiei armene o deschiseră împotriva abuzurilor celor puternici, acela care atinge mai mult interesele acestora e Basilios al II-lea.

Dacă în practică era foarte greu ca să se redea țăranilor șerbi libertatea, precum și ca micii proprietari deposedați să ajungă din nou stăpâni pe proprietățile lor, toate aceste măsuri ale împăraților dinastiei armene au putut pune cel puțin o piedică la continuarea abuzurilor, lăsate mai înainte în voia lor.

Starea economică a imperiului în acea epocă era înfloritoare. *Industria* era dezvoltată. Din *Cartea Prefectului* vedem ce loc însemnat țineau breslele, bine organizate. În fruntea lor veneau cele care produceau articole de lux: argintari, negustători de mătase. Totul era strict reglementat. Statul intervenea, erau articole rezervate fabricilor de stat, de aceea s-a zis că Bizanțul a fost *paradisul monopolului și privilegiului*.

Expresia aceasta a fost lansată de Jules Nicole, când a publicat Ἐπαρχικὸν Βιβλίον. De atunci, ea se regăsește aproape pretutindeni, se repetă adeseori în felurite studii.

Andreades o socotește exagerată.

Sunt, în știința economică, *monopoluri economice*, dictate de considerații comerciale sau industriale, și *monopoluri fiscale*, introduse în interesul Tezaurului, inseparabile deci de ideea de stat.

În ce privește economia privată, se poate vorbi de monopoluri și privilegii, în sensul că nici munca, nici comerțul nu erau libere la Bizanț.

---

[94] *Ibidem*, p. 310-317.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Regimul corporativ n-a fost însă mai puțin liberal decât aiurea. E incontestabil că:

1. *Statele Occidentale ale Evului Mediu și Renașterii* au cunoscut dispoziții asemănătoare celor decretate în Επαρχικὸν Βιβλίον, și au luat față de străini aceleași măsuri.

2. *Legislația bizantină e mai liberală* decât cea care o precede. În Imperiul Roman din faza sa de declin, grija de a asigura executarea numeroaselor obligații (munera) ce acesta le impunea corporațiilor, nu permitea să se schimbe profesia și statul făcu chiar ereditar exercițiul fiecărei profesii.

3. Pe când în alte părți ale lumii sau în alte timpuri corporațiile erau obligate adesea a vărsa impozitele de patentă sau capitație datorate de membrii lor, *împărații par a nu se fi gândit să tragă foloase fiscale din regimul corporativ.*

Multe monopoluri la Bizanț au fost numai temporare, nu permanente (grâul, mătasea).

În ce privește grâul, statul impunea restricții la exportul cerealelor, în caz de lipsă. El nu vindea decât grâul provenit din impozitul în natură (*annona*) din domeniile sale, care puteau fi întinse. Reacția (produsă în vremea lui Mihail al VII-lea) la încercarea de a institui în acest domeniu un monopol, arată că măsura nu era permanentă.

Iar pentru mătase, era lăsată libertatea (vedem din Cartea Prefectului) în secolul al X-lea, *dar se făceau excepții pentru anumite stofe a căror fabricație și-o rezerva statul sau pentru care el cerea o licență*. Stöckle a arătat că o dispoziție a Codului Iustinian, reprodusă și de Basilikà, făcea restricții pentru *stofele de purpură*, pe care singuri împărații și înalții demnitari aveau dreptul de a le purta. Andreades arată că pe lângă aceste considerații protocolare, *administrația bizantină avea și alte motive pentru a stabili un astfel de monopol.*

a) Stofele de lux erau întrebuințate nu numai pentru nevoile Curții, ci și în *scopuri diplomatice* și administrative. Darurile oferite suveranilor străini, ambasadorilor, constau de preferință în mătăsuri, produse ce era greu a se procura de aiurea.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Apoi, retribuția funcționarilor cuprindea pe lângă *roga* (plata în bani) și *siteresion* (plata în natură), și *o distribuție anuală de veșminte* care pentru înalții funcționari erau stofele de preț.

Guvernul avea nevoie deci să aibă întotdeauna la îndemână mari cantități de articole de acest fel și numai fabricile de stat puteau să i le asigure.

b) Monopolul asigura secretul procedeelor de fabricație și buna calitate a produselor fabricate.

Deci *sîntem în fața unui monopol mai mult administrativ și economic, decât fiscal.*

Concluzii:

În ce privește economia privată, privilegiile și intervenționismul nu deosebesc legislația imperială de aceea a celorlalte state care au cunoscut regimul corporativ. Ea s-a arătat chiar mai liberală decât multe state, începând cu Imperiul roman târziu.

În ce privește *monopolurile de stat*, monopolurile *permanente* au fost destul de rare și de natură mai mult administrativă decât fiscală. Monopolurile pe care autoritățile bizantine le-au putut introduce, reamintesc pe ale cetăților grecești, „când erau silite de nevoie"[95]. *Erau expediente financiare, de natură temporară*[96].

5. Comerțul

Cu toate pierderile încercate până acum, Imperiul bizantin este în epoca dinastiei armene cel dintâi stat de comerț, Constantinopolul piața comercială cea mai însemnată, unde toate popoarele veneau să-și ia produsele de care aveau nevoie.

Arabii, prin cuceririle lor în Asia și Africa, începuseră a juca un rol însemnat în privința relațiilor comerciale, servind și ei ca mijlocitori între Orientul în-

[95] Aristotel, *Politica*, A. IV, 6.

[96] A. Andréadès, *Byzance, paradis du monopole et du privilège*, „Byzantion" IX, 1934, p. 171-185.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

depărtat și țările din Apus. Sub dinastia Abbasizilor, mai cu seamă comerțul arabilor ia o dezvoltare însemnată. Ei stăpâneau cele mai importante artere ale comerțului asiatic, cursurile fluviilor Tigru și Eufrat. *Bagdadul*, întemeiat sub această dinastie, pe țărmul Tigrului, legat printr-un canal cu Eufratul, ajunge acum un mare centru economic, de unde produsele Orientului treceau spre Apus prin *Damasc* și *Antiochia*, iar mai sus, prin *Rakka* (mai înainte Callinicum) și *Balis*, la *Haleb*, care avea un loc însemnat în viața comercială a Siriei de Nord. În părțile de miazănoapte, ei veneau pentru negoț până în Trapezunt, un mare antrepozit al comerțului oriental, aflat în stăpânirea bizantinilor; iar din posesiunile lor din jurul Caspicei, arabii își întindeau influența până la Scandinavii din regiunile Balticii.

Ei nu-i puteau totuși concura în mod serios pe bizantini, care aveau în vremea aceasta o veche și solidă organizare. Astfel, primind mărfurile Indiei și Chinei pe drumul caravanelor din Asia Centrală, pe acela din țara chazarilor, cu care au cultivat raporturi de prietenie, bizantinii le transmiteau, împreună cu produsele propriei lor industrii, în Apus, fiind în secolele X și XI, mijlocitorii principali între Orient și țările din Apus și Miazănoapte. În secolul al X-lea ei aveau însemnate legături de comerț chiar cu *arabii;* piețele principale, în care ei luau din mâinile arabilor mărfurile orientale, erau Alexandria, Antiochia, Trapezunt. Din toate aceste părți, corăbiile încărcate ajungeau pe apele Mediteranei și ale Pontului Euxin la Constantinopol; drumurile de caravane, din Asia Mică aduceau aceleași mărfuri tot aici.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Monedele bizantine erau primite peste tot, capitala Imperiului bizantin era locul unde se îndreptau negustătorii din toate părțile lumii, pentru mirodeniile și pietrele prețioase ale Răsăritului, aurul, argintul și stofele de mătase vestite ale industriei bizantine. Constantinopolul adăpostește acum între zidurile sale *colonii comerciale* trimise de diferite popoare străine, ruși, bulgari, italieni. Am văzut cum au ajuns *rușii,* pe cursul mereu bătut de greci al Niprului, până la Constantinopol. Imperiul încheie cu ei tratate de comerț: cu Igor, la 944[25]. Imperiul era foarte bănuitor față de acești oaspeți iubitori de aventuri și de pradă, dându-le un cartier în afară de oraș, la Sf. Mamas, supraveghindu-le cu multă atenție mișcările. Ei trebuiau să intre în oraș pe o singură poartă, neînarmați, însoțiți de un funcționar bizantin și în grupe care să nu treacă de 50 de oameni; înainte de începerea iernii, trebuiau să părăsească orașul[97]. Rușii aduceau în Capitala imperiului blănuri, ceară, miere și sclavi, și luau mai cu seamă stofele prețioase, foarte căutate în părțile de miazănoapte, aur, vin, fructe și mirodenii. Prin intermediul lor, mărfurile bizantine ajungeau în ținuturile germanice.

Bulgarii intraseră de asemenea în relații comerciale cu Bizanțul, după ce-și întemeiaseră statul lor la sud de Dunăre. Negustătorii bulgari se așezau în Constantinopol și făceau un comerț activ, care stârni invidia Grecilor. Se știe că Leon al VI-lea le închise Capitala, admițându-i numai în a doua piață comercială a impe-

[97] Heyd, *Gesch. des Levantehandels im Mittelalter*, I, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

riului, la Thessalonic, şi această măsură dezlănţui războiul, purtat cu atâta înverşunare, de ţarul Simeon.

Francii, în epoca aceasta în care arabii erau stăpânii mării în Apus, n-au putut lega, firește, relaţii directe cu Bizanţul. Comerţul îl făceau, în părţile acelea, *oraşele italiene.* Stăpânirea bizantină asupra Italiei, oricât de redusă acum, atrase totuşi în cercul influenţei sale economice populaţiile întreprinzătoare ale oraşelor maritime: Veneţia, Amalfi, Neapole, Bari, Brindisi, Tarent. Printr-însele, stofele preţioase ale Bizanţului şi mărfurile orientale pătrundeau în statele Apusului. Amalfitanii, foarte activi, aveau relaţii comerciale în secolele al IX-lea şi al X-lea şi cu arabii din Africa şi Egipt. Ei îi concurau pe Veneţieni, în rolul acesta de introducători ai mărfurilor orientale în ţările Apusului. Relaţiile *Veneţiei* cu bizantinii erau destul de vechi. La început (secolul VI) una din provinciile Italiei bizantine, sub autoritatea exarhului de Ravenna, condusă de *tribuni* aleşi, dar confirmaţi de împărat, ea primi, la sfârşitul secolului al VII-lea un *duce* (viitorul *doge*). Acesta era numit de guvernul imperial; dar, de la 726, ducele fu electiv, supus totuşi împăratului bizantin. Totul, la curtea sa, amintea legăturile cu Bizanţul: îmbrăcămintea, ceremonialul de care se înconjura, titlurile demnităţilor aulice bizantine pe care le primea în secolul al IX-lea şi al X-lea: ὕπατος, πρωτοσπαθάριος, πατρίκιος. Imperiul lui Carol cel Mare ameninţă un moment viitorul republicii. Am văzut însă că prin tratatul de la 812, odată cu Istria şi Dalmaţia, Veneţia era întoarsă Imperiului bizantin, fapt de o mare însemnătate pentru mărirea ei viitoare. Păstrând bune relaţii cu Cesarii germanici, Veneţia avu însă o legătură din cele mai strânse cu Imperiul bizan-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tin, în serviciul căruia punea corăbiile sale, pentru a lupta împotriva piraților adriatici ori împotriva arabilor care îl atacau în posesiunile din Italia meridională. Această alianță îi asigura mari avantaje pentru comerțul său. Marina Veneției se dezvoltă repede, negustorii săi ajunseră a avea locul întâi la Constantinopol. Tratatul de comerț pe care îl vor încheia în 992, cu împăratul Basilios al II-lea, va acorda reduceri asupra drepturilor de vamă la intrarea și ieșirea din Dardanele, le va da garanții împotriva vexațiunilor funcționarilor bizantini și protecția unei jurisdicții speciale în posturile imperiului. Aceste avantaje creară Veneților o situație fără egal cu Imperiul bizantin. Ei ajung mijlocitorii principali ai negoțului între Constantinopol și Occident. Veneții avură, la mijlocul secolului al X-lea, monopolul transportului scrisorilor între Italia, Germania și Imperiul bizantin; corăbiile lor aduceau în capitala acestui imperiu grânele, vinul, fierul, lemnul, sarea, și sclavii și luau de acolo mătăsurile, stofele de purpură, covoarele, mirodeniile și pietrele prețioase. Un nou drum de comerț se deschise astfel către țările din Apus, acela al Adriaticii. Pe cursul Padului, mărfurile acestea erau transportate la Pavia, de unde, prin trecătorile Alpilor, se duceau în Imperiul franc și în Germania, iar prin Apenini în regiunile litoralului[98]. Prin toate aceste relații comerciale cu popoarele străine, relații cultivate cu multă săruință și dibăcie, Bizanțul ajunse a concentra toate bogățiile lumii.

[98] V. în această privință Ch. Diehl, *Une république patricienne, Venise*, Paris, 1915, C.I., cap. II.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Pentru aspectele demografice, judecând după recensământul imobilelor unit la *Notitia Dignitatum Orientis*, după *cantitatea cerealelor distribuite* populației, după *suprafața cetății*, după caracterul capitalei, administrativ, comercial și industrial, A. Andreades evaluează *populația Constantinopolului în secolul IV* nu inferioară la *500.000* suflete. Această cifră se regăsește ca *minimum sub Iustinian*. După edictul 13, cap. 8 al acestui împărat, *grâul importat numai din Egipt se urca la 8 milioane artabe*, adică *la 26 1/2 milioane modii romane*, ceea ce, după calculele lui Beloch pentru Roma, corespunde unei populații de 700.000 suflete.

Din a doua jumătate a secolului VI, trecând și prin Iconoclaști, adică până la dinastia macedoneană, imperiul cunoscu împrejurări triste, care s-au repercutat în demografie (arabii, ciuma). *Sub Phokas, Basilios II*, când imperiul e la culmile gloriei, n-a putut scădea populația Constantinopolului sub 500.000 de locuitori. Ea n-a putut scădea sensibil sub Comneni. Sub Paleologi da. Cruciații (a IV-a) socotesc populația capitalei la 800.000-1.000.000. Deci ne putem ține la cifra de *500.000 ca minimum al populației Constantinopolului între secolele IV-XII*.

*

În imperiu, populația urbană a fost considerabilă. Când limitele statului se micșorau, populația scădea; în Renașterea bizantină din secolele IX-XII ea crescu însă. Dar n-avem date sigure pentru a încerca o evaluare fie și conjuncturală a totalului populației.

Beloch socoate că provinciile care formau Imperiul roman sub August aveau 54.000.000 oameni.

Ceea ce se poate constata, e că *scăderea populației în Occident* a fost în Evul Mediu cu mult mai mare decât în Orient, erau motive care n-au existat aici (servajul, luptele feudale de la castel la castel, igiena inferioară)[99].

[99] A. Andréadès, *La population de l'Empire byzantin*, Extrait des „Actes du IV-e Congrès international des ét. byzantines" („Bulletin de l'Inst. archéol. bulgare", t. IX, 1935), Sofia, 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Politica economică a imperiului se întemeia însă pe o concepție greșită a relațiilor comerciale. În loc de a importa el însuși mărfurile din afară, el îi lăsa pe străini să i le aducă; în loc de a-și deschide debușeuri comerciale, imperiul aștepta ca străinii să vie să și le caute singuri la Constantinopol. Lucrul acesta măgulea mândria lor, împăratul se putea lăuda cu bogățiile Capitalei sale, care-i uimea pe străini. A fost o greșeală pe care bizantinii vor avea s-o plătească scump, de îndată ce popoare mai active vor încerca să-i înlocuiască pe piețele Orientului.

Statul supraveghea riguros fabricația, fixându-i cantitatea și calitatea, prescriind prețul vânzării. El oprea exportul unor anumite produse, cum erau stofele de mătase vopsite în purpură violetă, rezervate numai pentru folosința Curții imperiale. Taxele vamale se percepeau asupra mărfurilor importate și asupra celor care se exportau, asupra cumpărării și vinderii. În porturi, la trecerea prin strâmtori, *commerciarii* inspectau încărcăturile corăbiilor, scotoceau prin bagajele călătorilor, pentru a împiedica ieșirea mărfurilor prohibite. Liutprand de Cremona, ambasadorul împăratului Otto la Nikephoros Phokas, fu percheziționat la plecarea din Constantinopol cu o rigoare jignitoare, stofele de purpură ce le luase cu sine fură confiscate, ca articol prohibit, κωλυόμενα, spre marea indignare a episcopului, care amintea funcționarilor că în vremea lui Constantin al VII-lea, cel „de fericită memorie", venise aici, trimis din partea împăratului, ca acum, și nu ca episcop, ci doar ca simplu diacon și a putut lua cu mult mai multe și mai de preț stofe (*multo plura ac pretiosiora pallia emi*), fără ca să fie cerce-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tat. La acestea, funcţionarii îi răspund arogant că s-au schimbat vremurile; Constantin era blând, „homo lenis", şi-şi petrecea timpul în palat, făcându-şi prin asemenea mijloace prieteni; dar Nikephoros e un om „cu mâna iute", „homo ταχύχειρ", care nu înţelege să-şi câştige cu daruri naţiunile străine, ci le supune „terrore et gladio".

Cu toate aceste rigori şi vexaţiuni, imperiul îşi scotea din comerţul său venituri considerabile. S-a calculat că în secolul al XII-lea Constantinopolul singur dădea un venit anual de 7.300.000 de *aurei,* adică mai mult de 500 de milioane lei. Iar cu sistemul de impozite cunoscut, veniturile imperiului se ridicau la începutul secolului al XI-lea la 650 de milioane, care ar face, în moneda de azi, mai mult de *trei miliarde.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

II.
[EPOPEEA DINASTIEI MACEDONENE]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

A.
ROMANOS AL II-LEA (959-963)

1. Luptele cu arabii. Marile biruințe ale imperiului

Constantin al VII-lea Porphyrogennetos murise, la începutul lui noiembrie 959, după o scurtă boală, pe care zadarnic încercase să și-o tămăduiască în apele termale din Bithynia, unde fusese cu puțin înainte de fatalul deznodământ. Rugăciunile pentru care mersese, tot atunci în Olympos, vestitul munte acoperit de anahoreți al Bithyniei, nu i-au folosit nici ele la nimic.

Tronul fu ocupat acum, fără nici o zguduire, de fiul său, Romanos al II-lea, un tânăr de vreo douăzeci de ani, căruia, după mărturisirea izvoarelor, nu-i lipseau calitățile care-i fac pe împărați destoinici; dar, crescut, cum am spus, în cercul corupt al lingușitorilor, se închină cu totul plăcerilor, care-l ruinară în câțiva ani, ducându-l la o moarte prematură. Leo Diaconul, un contemporan, o spune neted: cei din jurul împăratului, „robi ai pântecului și ai viciului, au stricat firea cea bună a tânărului"[100]. Conducerea imperiului întrecea puterile sale; de aceea o lăsă în grija altora. Romanos avu norocul de a găsi în această privință oameni dintre cei mai înzestrați. Adevăratul conducător al Imperiului fu în toată vremea domniei sale, eunucul *Ioseph Bringas, mare praepositus* și *mare drongarios* în același timp, un fel de șef al Cabinetului, Prezident al Consiliului. El fusese cel dintâi sfetnic al lui Constantin al VII-lea, care, pe patul de moarte, ținuse să reco-

[100] *De Cer.*, ed. Bonn, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mande fiului său a-l păstra pe acest om inteligent, dibaci și energic în fruntea treburilor publice. Aceste bune însușiri de administrator, care-l impuseră în domnia lui Constantin VII, nu l-au scutit de unele mari neajunsuri, pe care le găsim adesea la marile personalități bizantine: Bringas era un om fără scrupule, intrigant, avid de bogăție și de putere, aspru, trufaș și brutal. Romanos îl ridică la treapta de *parakoimomenos*, punând în mâinile sale toată conducerea imperiului. Bringas ajunge astfel de fapt stăpânul destinelor Statului. Cronicarii au înfierat avariția și abuzurile sale, purtarea lui trufașă, nesuferită. Cu toate acestea el a fost un mare ministru, un cârmuitor energic, care a știut să conceapă unele gânduri mari și să afle oamenii destoinici care să le îndeplinească. Lui i se datorează ideea expediției împotriva piraților din Creta, care deschide seria campaniilor strălucite întreprinse de acum cu o deosebită vigoare de Imperiul bizantin împotriva dușmanilor săi.

Cucerirea Cretei. Am văzut cum fusese ocupată, la 827-828, Creta, sub conducerea emirului *Abu-Hafs*. Khandaq, cetate puternică ridicată de emir, ajunse cuibul piraților Mediteranei. Tot comerțul imperiului fu paralizat în părțile acestea, iar nenorocita populație a insulelor și orașelor de coastă sistematic prădată și distrusă. Am văzut jaful și măcelul ce-l făcuseră fiorosii aventurieri în Thessalonic, la 904. Tot ce fusese cruțat din populația orașului fu târât în insula lor, unde așteptau negustori din toate piețele lumii arabe. Oamenii, atât de fericiți câteva zile mai înainte, se împrăștiau astfel în depărtată sclavie, de unde mai nici unul nu avea să se mai întoarcă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Toate silinţele imperiului împotriva Cretei rămaseră zadarnice. O expediţie puternică se trimisese din nou, către sfârşitul domniei lui Constantin al VII-lea, asupra piraţilor arabi. Condusă de patriciul Constantin *Gongyles*, originar din Paphlagonia, expediţia aceasta se sfârşi cu un dezastru[101]. Bringas hotărăşte acum o încercare supremă, pentru a scăpa imperiul de această permanentă şi mare primejdie. El avu meritul de a pune în fruntea acestei noi încercări pe cel mai bun dintre generalii imperiului, pe *Nikephoros Phokas*. Acesta se distinsese încă din timpul domniei precedente, prin războaiele fericite purtate în Asia împotriva şefilor arabi. El avusese, cu titlul de magistros, cea mai înaltă comandă militară: *domesticos al scholelor Orientului* (în această epocă şeful suprem al forţelor din Asia). El se trăgea dintr-o veche şi nobilă familie din Cappadocia, ai cărei membri se distinseseră mai toţi în cariera armelor. *Bunicul său,* tot *Nikephoros*, luptase glorios, sub Basilios I, în Italia şi Sicilia, împotriva arabilor. Un fiul al acestuia, *Leon Phokas*, mare general, fusese implicat într-un complot sub Romanos Lekapenos, şi-şi pierduse vederea. Un altul, *Bardas Phokas*, general ilustru şi popular, fusese, în timpul lui Constantin VII, spaima arabilor. Acum, bătrân, el era înlocuit în comanda ce o avuse de către propriul său fiu, Nikephoros, pe care Bringas îl punea în fruntea expediţiei împotriva Cretei. Alţi doi fii ai acestui Bardas erau tot atât de distinşi: *Constantin, strategul themei Seleucia,* luat prizonier într-o luptă cu arabii, pieri apoi în captivitate; Leon, în sfârşit, era dintre marii generali ai timpului. El îl va înlocui pe fratele său Nike-

[101] Leo Diaconus, p. 7 (ed. Bonn).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

phoros la comanda armatelor din Asia, în tot timpul cât acesta va conduce operațiile împotriva Cretei[102].

Expediția aceasta fu una din cele mai mari sforțări pe care le făcu imperiul. Împrejurările erau de altminteri prielnice pentru bizantini. O mare anarhie stăpânea, în acest timp, în lumea musulmană. *Califul* de Bagadad, *Mothi*, era o umbră de suveran, condus de sultanul buyid Muizz ed-Dauleh, stăpân asupra unei mari părți a Persiei și Mesopotamiei. Pretutindeni, în Asia, se ridicau atunci dinastii neatârnate, geloase de situația *Buyizilor*, provocând necontenite și teribile lupte împotriva lor și a califului. Cei mai însemnați dintre acești șefi erau *Hamdanizii*, doi frați care stăpâneau la Mossul (Nasser Eddauleh) și la Haleb (Seif Eddaulèh). Acesta din urmă, având sub ascultarea sa totală Mesopotamia de Miazănoapte și o mare parte a Siriei, a fost, cum vom vedea, dușmanul neîmpăcat al Bizanțului, cu care poartă un război cumplit, aproape fără răgaz. Egiptul era în mâna altora, *Icșidiții*, care râvneau adesea la posesiunea Siriei. În aceste împrejurări, arabii din Creta puteau avea puține speranțe de a fi ajutați în greaua lor luptă ce aveau să o susțină de astă dată cu bizantinii.

Pregătiri uriașe scoaseră din toate themele maritime ale imperiului o flotă cum nu se mai văzuse în Cornul de Aur. Datele asupra acestei expediții nu ne sunt păstrate amănunțit de cronicari. Avem însă, în cartea *Ceremoniilor*[103] o notiță asupra alcătuirii expediției ce

---

[102] Asupra expedițiilor lui Nikephoros și a faptelor domniei sale, v. G. Schlumberger, *Un empereur byzantin au dixième siècle, Nicéphore Phokas*, Paris, 1890. Detalii la contemporanul Leo Diaconus, p. 7-16 și 24-28 (ed. Bonn).

[103] *De Cer.*, ed. Bonn, p. 664 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

fusese trimisă împotriva Cretei sub Constantin al VII-lea (949 sau 956), iar timpul care desparte această expediție de cea de acum fiind atât de scurt, datele ei ne pot servi pentru a ne face o idee despre puterea și alcătuirea acesteia.

Flota, după mărturisirile cronicarilor, cuprindea mai bine de 3.000 de corăbii, de toate felurile. Erau vestitele δρόμονες, marile corăbii de transport, și χελάνδια (ceva mai mici decât cele dintâi), cu câte patru rânduri de lopeți, vase puternice, înarmate cu turnul de lemn ce se ridica la mijloc, *xylokastron*, de unde se manevrau mașinile de război, cu aparatul special ce arunca „focul grecesc" (numit din această pricină πυρφόρος). Între *chelandia*, unele erau οὐσίαι, imitate după marile bărci ale rușilor, altele πάμφυλοι, ocupate de vestiții marinari ai coastelor Pamphyliei. Câteva sute de καράβια duceau aprovizionările și imensul aparat de război.

Trupele cele mai bune ale themelor Europei, viguroșii țărani ai Thraciei și Macedoniei, cele din themele asiatice ale Cappadociei, Pontului și Armeniakòn, de unde se recrutau soldați admirabili, se îmbarcară alături de numeroase contingente străine: *mercenarii waregi*, renumiți prin vigoarea sălbatică a atacului lor, aventurieri slavi, colonizați în diferite părți ale imperiului, foarte prețuiți în armatele bizantine, *mardaiți*, descendenți ai fanaticilor sectari din munții Libanului, vestiți prin sălbăticia lor. Cavaleria era totdeauna un element de mare însemnătate în războaiele bizantinilor. Pe lângă cavaleria ușoară, care trebuia să facă obișnuitele recunoașteri, se îmbarcară și câteva escadroane de cavalerie greu înarmată, κατάφρακτοι, oșteni acoperiți cu zale de solzi metalici.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În fiecare *dromon* se puneau apoi obișnuitele arme de rezervă: platoșe, căști de metal, căști cu acoperitoare a feței, săbii, scuturi de piele, cângi pentru prinderea corăbiilor dușmane, lănci, sulițe, baliste, săgeți, cârlige, ș.a., al căror număr e dat exact într-un paragraf al cărții *De Caerimoniis*[104]. Flota aceasta imensă ieșea, sub conducerea lui Nikephoros Phokas, *pe la sfârșitul lui iunie, începutul lui iulie 960*, din Chrysokeras (Cornul de Aur), în prezența împăratului, binecuvântată de patriarh și urmată de aclamațiile mulțimii, îngrămădite la țărmuri. Un capitol din lucrarea menționată mai sus, *De Caerimoniis*, ne dă pe scurt[105] descrierea drumului pe care trebuia să-l urmeze flota bizantină până în Creta, enumerând diferitele stațiuni, pe tot acest parcurs socotit la 792 mile. Aceasta va fi fost și calea apucată de Nikephoros Phokas.

După ce ieșea din *Chrysokeras* (Cornul de Aur), flota mergea de-a lungul țărmului de miazănoapte al Propontidei până la *Heràcleia*, cea dintâi stațiune navală, însemnată în „De Caerimoniis". De aici, o lua către sud-vest, către coasta Asiei, oprindu-se în insula *Prokonnesos*, a doua stațiune, în Marmara, de unde mergea apoi la *Abydos,* mare vamă imperială a Apusului (τῆς Δύσεως), cealaltă, a Răsăritului, fiind la intrarea Bosforului către Pontul-Euxin (Hieròn). După aceea venea stațiunea numită τὰ Πευκία (Pinii?), poate, după cum crede Schlumberger, o unică haltă la intrarea Dardanelelor. A cincea stațiune era *Tenedos*, puternic fortificată, fiind de cea mai mare însemnătate pentru stăpânirea strâmtorilor. Flota se îndrepta apoi

[104] *Ibidem*, p. 669: Ἔστιν ἡ ἐξόπλησις δρόμονος ά.

[105] *Ibidem*, p. 678: Σταδιοδρομικόν.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

la *Mytilene*, vechea insulă Lesbos, o stație navală dintre cele mai însemnate, un detașament al flotei imperiale staționa aici în permanență. De la Mytilene trecea în *Chios*, capitala themei Arhipelagului, apoi la *Samos*, unde așteptau contingentele din acea themă și din Kibyrraiotes. De aici, flota se depărta de Coasta Asiei și, îndreptându-se către Creta, trecea pe la micile insule *Furnaei*, apoi la *Naxos*, de unde trecea la *Ios*, la *Therasia* și *Thera*, la insula τὰ Χριστιανὰ și în sfârșit la *Dia*, pe care numai o distanță de 12 mile o despărțea de Creta.

Sosirea expediției conduse de Nikephoros se răspândi rapid, pricinuind o adevărată panică printre locuitorii arabi ai insulei. Emirul *Abd-el-Aziz el Kotorbi*, numit la cronicarii bizantini, *Kurupas*, desfășură o activitate febrilă pentru a pune în stare de apărare orașele de coastă. Trupele bizantine debarcă nu se știe în care anume punct. Debarcarea nu se făcu fără luptă. Corăbiile cele mari – dromones – trase la uscat, își desfăcură flancurile, din care luptătorii ieșeau călare, înarmați, galopând îndată pe țărm, lucru care-i umplu de spaimă pe arabi. Până seara, armata bizantină pătrunse în interior, zdrobind orice rezistență. Un detașament de recunoaștere sub conducerea lui Pastilàs, strategul themei Thrakesienilor, renumit prin vitejia sa, n-ascultă sfaturile lui Nikephoros și, risipindu-se după belșugul câmpurilor bogate ale insulei, fu surprins de arabi și aproape nimicit. Pastilàs pieri el însuși, eroic, în această ciocnire[106].

[106] Leo Diaconus, p. 8-10 (Bonn).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Această pierdere îl hotărî pe Nikephoros să dea o lovitură îndrăzneață. El se îndreptă asupra capitalei *Chandax*, vestită cetate puternic întărită. Armata, nimicind totul în drumul ei, prefăcând splendidele câmpuri ale insulei în pustiuri, ajunse în fața cetății. Zidurile strașnice, atât de groase încât două care puteau merge alături pe ele, cu mulțimea turnurilor tari, puternic fortificate, îi impresionară pe bizantini. Nikephoros o încercui din toate părțile. Flota fu risipită de jur împrejurul insulei, pentru a împiedica orice putință de aprovizionare, ori de ajutor. Armata imperială se întări într-un lagăr, la trei stadii de oraș[107]. În vremea aceasta, corpuri de oaste cutreierau insula în interior, luând castelele și silind orașele la supunere. Populația nefericită a cetății începu a suferi de foame. Toate încercările de a sfărâma lanțul asediatorilor fură respinse sângeros. Un ajutor de vreo 40 de mii de arabi, poate trimiși din Egipt, ori arabi din insulă, veniră asupra lagărului bizantin. Nikephoros preîntâmpină lovitura, aruncându-se asupra lor și nimicindu-i aproape pe toți. Capetele lor fură înfipte în pari, în fața asediaților îngroziți, altele fură aruncate cu balistele în cetate, spre deznădăjduirea arabilor. Asediul se prelungi toată iarna anului 960-961. Foametea începu a se simți și în lagărul bizantin (recolta anului fusese foarte slabă și în tot imperiul se simți lipsa de hrană) și numai energia lui Nikephoros păstră disciplina trupelor până ce provizii din belșug se trimiseră de la Constantinopol. În primăvară (961), Nikephoros aruncă trupele la asalt. Într-o zi de martie, alegând un punct mai

[107] 184 x 3=552 metri

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

slab al zidurilor, începu a-l lovi cu toate maşinile. Mineri săpară şanţuri adânci sub zid şi punându-i foc, zidul se prăbuşi pe o mare întindere. Trupele pătrunseră furios înăuntru şi, din acea clipă, orice rezistenţă fu inutilă. Un măcel îngrozitor se dezlănţui împotriva populaţiei şi numai cu greutate izbuti Nikephoros a-i pune capăt. O pradă imensă căzu în mâinile sale. De o sută cincizeci de ani, piraţii cretani îngrămădiseră aici toate spoliile oraşelor prădate. Nikephoros puse să se dărâme până în temelii zidurile şi construi, pe o înălţime vecină, un „castron", cu numele de *Temenos*, în care se instală o garnizoană, sub ordinele unui „castrophylax".

În faţa acestui dezastru, populaţia musulmană din toate părţile insulei îşi făcu supunerea; moscheile fură distruse peste tot, insula organizată în provincie a imperiului, sub conducerea unui strateg. Creştinismul fu din nou propăvăduit aici, Sfântul Nicon distingându-se între misionari, prin zelul desfăşurat în serviciul cauzei creştine.

Răsunetul biruinţei lui Nikephoros fu imens. Numele vestitului „domesticos" ajunse îndată cel mai popular în imperiu. Bizanţul primi această veste cu o explozie de entuziasm. O slujbă se oficie o noapte întreagă, în faţa împăratului şi a Curţii, la Sfânta Sofia. După o sută cincizeci de ani de umilinţe, de nespuse nenorociri dezlănţuite asupra celor mai înfloritoare regiuni ale imperiului, din partea sălbaticilor piraţi ai Cretei, imperiul izbutea în sfârşit a-şi recâştiga stăpânirea în apele Mării Egee. El îşi asigura din nou *thalassocratia*[126].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Gloria de care se acoperi marele general stârni invidia lui Bringas. Întotdeauna viteazul care-şi câştiga, prin biruinţele sale, o mare popularitate era temut de Curtea bizantină, fiindcă el ar fi putut folosi această popularitate pentru a încerca o uzurpare. Astfel, Nikephoros fu rechemat la Constantinopol, unde el obţinu, în locul triumfului complet pe care-l merita, o simplă „ovaţiune pedestră". Îşi sărbători adică triumful în Hippodrom, dar nu în cadrul obişnuit, tras de patru cai albi, ci pe jos. Atunci trecură pe dinaintea ochilor mulţimii, în faţa împăratului şi a Curţii, Nikephoros, soldaţii săi, captivii, printre care emirul Kurupas şi fiul său Anemas, cu toată familia lor, atrăgeau privirile tuturor, sălbatici şi negri în constumele lor albe; apoi stofe scumpe, veşminte brodate în aur, covoare de purpură, coliere de pietre preţioase, arme de tot felul, toată prada bogată smulsă din mâinile piraţilor.

Kurupas îşi petrecu de acum viaţa înconjurat de familia sa, într-o semicaptivitate, împrejurul Capitalei, unde împăratul îi dărui pământuri cu venituri mari. Fiul său *Anemas* trecu la creştinism, obţinu un rang în ierarhia bizantină şi se distinse în armatele imperiale, pierind cu glorie în 971, în luptele cu ruşii.

2. Luptele cu arabii din Asia

În vreme ce Nikephoros nimicea cuibul piraţilor arabi din Creta, fratele său *Leon Phokas* repurta în Asia biruinţe tot atât de strălucite împotriva arabilor de acolo.

În Asia, duşmanii cei mai mari ai imperiului erau, în această a doua jumătate a secolului al X-lea, puter-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nicii *Hamdanizi,* nepoții lui Hamdan, întemeietorul acestei glorioase dinastii arabe, care din prima jumătate a secolului X joacă rolul principal în luptele cu Imperiul bizantin. Califatul de Bagdad, sfâșiat de răscoale și uzurpări, nu mai era în stare să poarte acum războiul împotriva Bizanțului. Sarcina aceasta o iau asupra lor, în toată această vreme, frații Hamdanizi, Nasser și Seif Eddauleh (sau Sayf ad-Dawla), unul cu reședința la *Mossul*, pe Tigris, celălalt la *Alep*. Cel din urmă mai cu seamă fu un dușman neîmpăcat al Bizanțului; an de an, fără răgaz, își arunca trupele, furios, asupra nefericitelor provincii ale Asiei Mici, nimicindu-le prosperitatea, măcelărind populația ori târând-o în captivitate. Cronicile bizantine sunt pline de descrierea acestor incursiuni sălbatice, numele emirului de Alep se repetă necontenit în paginile lor dramatice. Pentru bizantini, Seif Eddauleh este **Χαμβδᾶν, Χαβδᾶν, Χαμδᾶν, Χαμδᾶς**. Instalat, de la 944 în Alep, vechea Berroia, smulsă din mâna arabilor egipteni, acesta ducea acolo o viață strălucită, înconjurându-se de poeți și literați, el însuși fiind un om superior, înzestrat cu însușiri poetice. De acolo, în fiecare an aproape, el întreprindea, vara, câte o expediție fulgerătoare în provinciile bizantine, biruind de cele mai multe ori armatele care căutau să-l oprească. Odată, *în 950*, pe când se întorcea, încărcat de prăzi, din străfundul provinciilor asiatice ale imperiului, pustiite cumplit, el fu surprins de Bardas Phokas într-un defileu, iar armata lui strivită cu totul. *În 953* bizantinii sunt bătuți de două ori în părțile Euphratului și atunci căzu în mâinile arabilor fiul lui Bardas, Constantin Phokas, tânăr de tot, pierind în captivitate. În anii ur-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mători, luptele crâncene se urmează la frontierele imperiului, biruința trecând dintr-o parte într-alta. *Leon Phokas, Ioan Tzimiskes, cubicularul Basilios,* eunuc, fiul natural al lui Romanos Lekapenos, se disting în aceste sângeroase lupte. În cei de pe urmă ani ai lui Constantin al VII-lea, în 958 și 959, armatele bizantine pătrunseră adânc în posesiunile arabe, cutreierând Cilicia, pătrunzând biruitoare în Syria, înaintând până în Mesopotamia.

În momentul în care Nikephoros pornea cu expediția sa asupra Cretei, Seif Eddauleh, profitând de slăbirea garnizoanelor din Asia, pentru a face poate o diversiune care să vină în ajutorul emirului Cretei, pătrundea în fruntea a treizeci de mii de călăreți, peste frontierele imperiului. Cu puținele sale forțe, Leon Phokas nu putu să se împotrivească. El ocupă însă trecătorile muntelui Taurus, pe unde emirul avea să se întoarcă. Câteva săptămâni pustii emirul regiunea situată până dincolo de Melitene, încărcându-se cu o pradă bogată. Dar pe când se întorcea din acea incursiune, în trecătoarea *Kylindros* (după alții Andrassos)[108], Leon îl atacă prin surprindere. Închiși din toate părțile, arabii pieriră striviți sub stâncile și trunchiurile de copaci aruncate asupră-le, o mulțime căzură prizonieri, iar vestitul emir, urmărit multă vreme de oamenii lui Phokas, nu scăpă, după afirmația lui Leon Diaconul, decât aruncând necontenit în urmă banii de aur și argint ce-i avea cu el și care-i făcură pe urmăritori, ocupați a-i strânge, să-i piardă urma. După mărturisirile aceluiași cronicar, atât de mare fusese

[108] Poate, crede Schlumberger, două localități vecine.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

măcelul, în care pieriră mulţi dintre şefii arabi, încât multă vreme pământul rămase acoperit de grămezi de oase omeneşti. Creştinii prizonieri fură atunci scăpaţi, toată prada căzu în mâna biruitorilor.

Biruinţa aceasta strălucită asupra vechiului duşman de moarte al provinciilor asiatice avu un răsunet mare. Leon Phokas îşi sărbători în Constantinopol triumful, puţin înainte de acela al fratelui său Nikephoros.

Curând după aceea, Nikephoros, întorcându-se acoperit de glorie din expediţia în Creta, va lua conducerea luptelor atât de fericit începute de Leon, în Asia. Nikephoros nu stătu decât foarte puţin în Constantinopol. El fu din nou învestit cu comanda supremă a trupelor asiatice şi trimis numaidecât împotriva emirului, pentru ca să nu-i lase timp a-şi veni în fire din marea lovitură ce o primise. Întoarcerea sa în Asia, precedată de marea faimă ce şi-o câştigase, îi umplu de groază pe arabi.

Expediţia aceasta, începută în 961, deschise seria strălucitelor fapte de arme care, continuate în timpul domniei lui Nikephoros, a urmaşului său Tzimiskes, constituie una din cele mai glorioase pagini ale istoriei militare a Bizanţului.

Pentru a-l putea scoate pe Hamdanid din Siria, armata bizantină trebuia să se asigure mai întâi de Cilicia, ţinutul acesta din colţul Mediteranei, mărginit la miazănoapte de puternicul lanţ al Munţilor Taurus. Toată provincia aceasta se găsea acum în mâinile emirului, oamenii săi stăpâneau cetăţile şi capetele de miazăzi ale strâmtorilor care duceau în Cappadocia şi de acolo înlăuntrul Asiei Mici. Împotriva acestei provincii îşi îndreptă prin urmare Nikephoros îndată ar-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

matele sale. După ce străbătuse Asia Mică, unde-şi strânsese contingentele şi organizase expediţia, el trecea, *în ianuarie 962,* cu o armată numeroasă munţii Taurus, prin vestitele trecători dinspre Apus, numite *Porţile Ciliciei*, drumul obişnuit de trecere în aceste părţi. Poziţia era dintre cele mai tari, tot lungul defileului fiind acoperit de fortăreţe şi presărat de obstacole naturale.

Trecerea defileului se făcu fără nici o împotrivire. În faţa forţelor impunătoare ale imperiului, arabii se retraseră îngroziţi. Armata lui Nikephoros se revarsă la sfârşitul lui ianuarie 962 în câmpiile Ciliciei, răspândind teroarea în populaţia arabă, care-şi căută scăparea în cetăţile întărite. Şefi arabi, vasali Hamdanidului din Alep, domneau la *Tarsos, Anazarbos, Adana* şi în alte oraşe. Cel din Tarsos se aruncă în fruntea trupelor sale asupra lui Nikephoros, aflat în drum spre Anazarbos. El fu însă bătut cu desăvârşire, lăsând cinci mii de morţi, printre care şi pe fratele său, pe câmpul de luptă. În apropierea Paştilor, Nikephoros suspendă acţiunea şi petrecu sărbătorile la Caesarea Cappadociei. În toamnă, el reia cu energie ostilităţile, îndreptându-se împotriva cetăţii *Anazarbos*, vestită prin fortificaţiile sale puternice, capitala vechii theme bizantine a Seleuciei. În faţa atacului impetuos al bizantinilor, *cetatea se predă*. Populaţia fu izgonită afară din oraş, zidurile rase la pământ, moscheile distruse, totul prădat, şi ţinutul întreg pustiit îngrozitor. O mulţime de alte *castra* ale Ciliciei occidentale căzură în mâinile bizantinilor, printre care puternica fortăreaţă *Sis* (Sizia), situată la nord-vest de Anazarbos. Acum rămânea să se ocupe pasurile muntelui *Amanus*, care desparte Ci-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

licia de Siria, pentru ca dușmanul să fie lovit în inima țării sale. *Prin decembrie 962*, armata lui Nikephoros trecu și aceste pasuri, unde se pare că emirul, surprins de repeziciunea loviturii, nu putu opune decât o slabă rezistență. Toate cetățile din nord, către Eufrat, căzură pe rând în mâinile bizantinilor, care se îndreptară apoi spre *Alep* (Haleb), strălucita capitală arabă a Siriei, apărată de ziduri tari. Seif Eddauleh luase în grabă toată măsurile de apărare. Imensa populație a orașului fusese scoasă la ziduri, înarmată, pentru a se împotrivi năvălitorilor. Un corp de trupă a fost trimis, sub conducerea unui locotenent distins al său, în întâmpinarea lui Nikephoros, ca să mai câștige timp. El însuși iese cu un corp de elită să-l înfrunte pe Nikephoros, dar în fața imensei armate care se apropia fulgerător de Capitală, susține o scurtă luptă în care fu zdrobit și, urmărit îndeaproape de oamenii lui Nikephoros Phokas, se pierdu în cele din urmă în câmpia de la sud de Alep. Orașul fu asediat și, după câteva zile, cu prilejul unei răscoale militare izbucnite înăuntru, bizantinii sar peste ziduri, în noaptea de *23 decembrie 962,* făcând un măcel îngrozitor. Capitala fu apoi prădată cumplit, distrusă în mare parte. Prada care căzu în mâna trupelor lui Nikephoros fu imensă. Douăsprezece mii de creștini fură scăpați din robie cu prilejul acesta. Singură fortăreața, care stăpânea orașul, nu putu cădea în mâna biruitorilor, care, după o încercare neizbutită, o părăsesc. Nikephoros, după această mare lovitură, nu merse mai departe. El se retrase, gândindu-se poate că era posibil a fi atacat de trupele proaspete ale emirului de Damasc, sau poate, de asemenea, era doritor de a se întoarce la Constantinopol, de unde primise

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ştiri îngrijorătoare asupra sănătăţii tânărului „basileus“ şi unde o nouă perspectivă se putea deschide pentru el, în urma gloriei de care se acoperise.

Imperiul îşi luase o revanşă strălucită asupra sângerosului Hamdanid.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

B.
[NIKEPHOROS II PHOKAS (963-969)]

Nikephoros, după o cale de aproape trei luni, ajunse la *Tzamandos*, în Cappadocia, când primi știrea că *împăratul Romanos II murise*. El se sfârșise, aproape subit, în ziua de *15 martie 963*, ceea ce aruncă bănuiala asupra soției sale Theophano. Aceasta, tânără și frumoasă, rămânea cu doi băieți mici, Basilios și Constantin, precum și cu două fete, *Theophano*, care va ajunge soția împăratului Otto al II-lea, și *Anna*, viitoarea soție a lui Vladimir al Rusiei.

La primirea gravei știri, Nikephoros, care își risipise trupele în cantonamentele lor, ca să se odihnească, trimise prada și captivii la Constantinopol, zăbovindu-și plecarea. El ajunse omul cel mai de vază în imperiu. Marile sale succese treziseră în cercurile Curții conduse de Bringas o teamă îndreptățită. Ambiția sa era cunoscută, popularitatea ce și-o câștigase imensă. Negocieri secrete avuseseră foarte probabil loc între el și împărăteasa Theophano. Aceasta, rău văzută de Bringas, se aștepta a fi înlăturată, îndată după moartea lui Romanos, de la regență. Pentru a-și păstra locul, ea își îndreptase privirile către marele general, pe care-l va fi ținut la curent cu fazele bolii împăratului.

Romanos, înainte de a muri, îi ridicase drept urmași pe cei doi fii, încoronați mai dinainte ca *basileis*, și își exprimase voința ca Theophano să aibă, asistată de Bringas, regența în timpul minorității copiilor. Cunoscând ura lui Bringas împotriva lui Nikephoros, el poruncise ca sub nici un pretext să nu i se ridice viteazu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui „domesticos" al Orientului comanda trupelor Asiei. Acesta fu însă lucrul cel mai greu de respectat din partea atotputernicului ministru, înfricoşat de imensa popularitate a generalului.

Bringas avea de fapt conducerea afacerilor imperiului. Theophano nu putea hrăni decât o vie dorinţă de a scăpa de această tutelă supărătoare. Ea îl chemă deci pe Nikephoros la Constantinopol. Acesta *sosea în Capitală în aprilie*, şi, cu toată ura sa, Bringas nu-l putu împiedica de a-şi serba triumful, aclamat de o mulţime enormă, care venise din toate themele vecine.

Curând după aceasta Bringas, simţind cum îi fugea terenul de sub picioare, se hotărî a pune mâna pe Nikephoros şi a-l orbi. Acesta se refugie atunci în Sfânta Sofia, unde mulţimea agitată alergă pentru a-l apăra. Nikephoros ceru protecţia patriarhului Polyeuctos, care îl conduse în Palat, izbutind a convoca Senatul, dinaintea căruia expunea cauza dreaptă a lui Nikephoros. Acesta, în mijlocul primejdiei care din toate părţile ameninţa imperiul, nu cerea altceva decât să se întoarcă la trupele sale şi patriarhul ceru energic să fie învestit din nou cu comanda pe care o avusese. Bringas, neputând birui curentul în favoarea lui Nikephoros, trebui să primească acest lucru. Generalul subscrise un jurământ, prin care se îndatora a nu întreprinde nimic împotriva drepturilor tinerilor *basileis*, şi trecu la trupele sale din Asia, unde avea apoi să pregătească lovitura[109]. Căinându-se de a-l fi lăsat din mâinile sale, Bringas, convins de corespondenţa dintre Nikephoros şi împărătească, încercă a-l suprima

[109] Leo Diaconus, ed. Bonn, p. 29-34.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

prin obişnuitele mijloace ale perfidiei: căută să se slujească în acest scop de generalul *Marianos Argyros*, care nu îndrăzni însă a se măsura cu un adversar ca Nikephoros[110] şi-i recomandă pe Tzimiskes, ca singurul în stare a-l servi. Eunucul scrie atunci lui *Romanos Curcùas* sau *Gurgen* şi lui *Tzimiskes,* omul cel mai de vază din imperiu, după Nikephoros. Acesta îi destăinuie însă lui Nikephoros planurile criminale urzite de Bringas şi, împreună cu Gurgen, îl îndeamnă să se încoroneze şi să pornească asupra Capitalei. Nikephoros, după ce se făcu a rezista la început, *se proclamă, în ziua de 3 iulie, la Caesarea Cappadociei*, în faţa tuturor trupelor Orientului, basileus. El fu încoronat de către mitropolit, în catedrala oraşului. Tzmiskes fu înaintat „domesticos" al trupelor Răsăritului, în locul său alţi şefi fură de asemenea înaintaţi în rang, apoi, în fruntea trupelor, porni spre Bosfor. La *9 august*, avangardele lui Nikephoros apăreau pe ţărmul asiatic, în faţa Capitalei. *Nikephoros* se instală îndată în *palatul Hieria*. Bringas luase toate măsurile de apărare. Flota fusese retrasă toată din apele Bosforului şi armatele din Asia nu puteau trece strâmtoarea. Furia lui Bringas se îndreptă atunci asupra partizanilor lui Nikephoros. El îi aruncă în închisori, şi vru să se răzbune asupra tatălui rivalului său, asupra bătrânului Bardas Phokas, vestitul războinic care comandase trupele Asiei, acum un octogenar glorios. Bardas îşi căută azil în Sfânta Sofia şi, când gărzile lui Bringas veniră să-l smulgă din lăcaşul acesta, populaţia Capitalei se ridică tumultuos, alungă soldaţii şi, înarmată

[110] Leo Diaconus, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cu ce-i cădea în mână, îl luă sub protecţia sa pe bătrânul Bardas. Bringas apărând insultător, a doua zi în faţa mulţimii, fu primit cu o furtună de injurii. O revoluţie teribilă se dezlănţui în Capitală, Bardas fu dus în palatul său, păzit de popor, o luptă sângeroasă se dădu pe străzi. În faţa primejdiei ce-l ameninţa acum, Bringas fu nevoit a-şi căuta el un azil în Biserica Sfintei Sofii. Mulţimea furioasă îi nimici palatul, surpându-l până în temelii. Timp de trei zile, focul, distrugerea şi jaful stăpâniră în Constantinopol. Mişcarea aceasta sângeroasă îşi găsise un conducător în persoana faimosului bastard al lui Lekapenos, *eunucul Basilios*, duşmani neîmpăcat al lui Bringas, care-l înlocuise în rangul de parakoimomenos[111]. Condusă de el, populaţia ia cu asalt portul, scoate flota din Cornul de Aur şi o conduce împreună cu galera imperială splendid împodobită dincolo de Bosfor, spre a-l îmbarca pe noul basileus împreună cu armata sa.

În *ziua de 16 august,* Nikephoros debarca în *Hebdomon,* cartierul oraşului de-a lungul ţărmului Propontidei, dincolo de ziduri. Acolo se constitui alaiul strălucit şi Nikephoros, aclamat de popor, de corpurile constituite ale Statului, străbătu oraşul pe marea stradă a Bizanţului, *Mese,* care ducea de la Poarta de Aur până la Palatul Sacru. Patriarhul Polyeuctos, urmat de tot clerul său, îl primi la intrarea Sfintei Sofii, în Catedrală. După săvârşirea slujbei tradiţionale, Nikephoros fu încoronat *basileus.*

[111] Leo Diaconus, p. 46-47.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Astfel se urcă pe tron, *la 16 august 963*, *Nikephoros II* (963-969), unul dintre cei mai glorioşi împăraţi ai Bizanţului.

Am văzut, când am vorbit despre administraţia imperiului în timpul lui Constantin al VII-lea Porphyrogennetos, care era întinderea acestui imperiu în secolul al X-lea. Să vedem, pentru a întregi acest tablou, care erau popoarele din apropierea hotarelor bizantine.

În Peninsula Balcanică, poporul cel mai potrivnic erau acum *bulgarii*. Ei ajunseseră, sub ţarul Simeon, stăpânii celei mai mari părţi a acestei peninsule; statul lor se întindea de la Dunăre până în munţii Rhodopi şi de la Marea Neagră, prin Zagoria, până la munţii care despart Thessalia de Epir. Urmaşul lui Simeon, Petru, primise, odată cu încheierea păcii, o soţie bizantină şi titlul de basileus. El ţinea, în reşedinţa sa *Preslav*, aproape de Dunăre, o Curte imitată după cea bizantină.

Dincolo de Dunăre, în spatele bulgarilor, se aflau *maghiarii*. Pentru scriitorii bizantini, ei erau „turcii"; şefii lor au titlul de „archontes" în corespondenţa oficială a Bizanţului. Ei erau acum o primejdie pentru imperiu, căci statul bulgar, slăbit sub domnia lui Petru, nu-i putea opri în năvălirile lor furioase asupra Traciei şi Macedoniei. Dacă în vremea lui Nikephoros imperiul avu o linişte relativă din partea lor, aceasta se datora luptelor care-i ocupară în Occident, cu Otto al Germaniei.

Pecengii sau *paţinakii* ocupau părţile de miazăzi ale Rusiei, de la hotarele Ungariei, până la Marea de Azov. Ei ocupau prin urmare şi ţinuturile noastre de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

azi. Diplomația bizantină intrase în legături cu acest popor. Drumul la rușii din Kiev ducea prin țara lor.

Chazarii se întindeau în aceleași stepe ale Rusiei meridionale, de la Don până la Marea Caspică, numită pe atunci Marea Chazarilor. Ei stăpâneau și Crimeea.

Mai sus de pecenegi locuiau *varegii ruși,* „ross" la bizantini, o întinsă feudalitate a prinților de origine scandinavă, de care ascultau națiile slave cucerite. Cel mai însemnat dintre acești prinți era cel din Kiev. Soldați admirabili, negustători îndrăzneți, rușii se înrolau în armata bizantină și făceau un comerț activ cu Constantinopolul, căruia îi ziceau „Țarigrad". Am văzut de câte ori încercaseră atacuri neizbutite asupra Bizanțului. De la creștinarea principesei Olga, raporturi de bună prietenie stăpâneau între imperiu și ruși.

Către Adriatica, dincolo de hotarele Bulgariei, se aflau micile state slave, trecute pe listele oficiale ca vasale imperiului. După cartea *Ceremoniilor*, era un *archon* sau „mare jupan" al *„Chrobatiei"*, un *archon* al *Sârbilor*, altul al *Trebunienilor*, în sfârșit cei de *Zachlumia*, de *Diocleia*, de *Kanali* și *Moravia*. *Narentanii* erau un trib de pirați, spaima Adriaticii. În timpul domniei lui Nikephoros, aceste mici state se aflau în bune raporturi cu Bizanțul.

În Italia de miazănoapte și de mijloc stăpânea *Otto cel Mare* al Germaniei. Prinți longobarzi stăpâneau la *Capua, Benevent și Salerno,* desfăcându-se tot mai mult de Bizanț și gravitând spre puternicul suveran de la nord. Republicile de *Neapole, Amalfi* și *Gaeta* păstrau legăturile cu Imperiul bizantin; *Veneția* recunoștea suzeranitatea acestui imperiu.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În Asia, vecinul cel mai apropiat era Hamdanidul de la *Alep* și cel de la *Mossul*, stăpâni pe Cilicia, Siria de Nord și Mesopotamia de Apus. Califul de *Bagdad* era captivul Buyizilor, stăpânind restul Mesopotamiei și Persia. Siria meridională și Egiptul era în mâna *Icșiditilor*, Africa de nord în aceea a *Fatimiților* de la Kairuan. În sfârșit, către Caucaz, se aflau principatele *armene* și *georgiene,* iar dincolo de acestea, *Alania, Abasgia* și *Albania.*

Față de atâtea popoare care-l înconjurau din toate părțile, Imperiul bizantin ducea, la frontierele sale, un război aproape continuu, mai cu seamă în Asia. Micile theme de graniță trebuiau să respingă necontenit desele incursiuni ale bandelor organizate militar, pentru care bizantinii au numele, celebru în cântecele medievale, de *apelatai*, împotriva cărora luptă eroic paznicii frontierelor, sentinele ale posturilor înaintate, vestite, în același cântec al epopeei bizantine, sub numele de *akritai*. Nikephoros fu unul dintre cei mai strălucițI împărați ai Bizanțului. În împrejurările grele în care se afla imperiul, atacat cu furie de dușmanii săi, noul împărat desfășură o putere care acoperi de glorie armatele și ridică iarăși prestigiul imperiului, atât de scăzut în vremea aceea.

1. Începuturile domniei lui Nikephoros

Nikephoros se încoronase autocrator, dar el era numai *un tutore al copiilor* nevârstnici ai lui Romanos II, un administrator în locul lor. Aceștia erau singuri adevărații *basileis* de drept divin. În realitate însă, Nikephoros fu, de la început, stăpânul de fapt al Impe-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

riului. Puțină vreme de la încoronarea lui, copiii împărătești trecură pe al doilea plan în ceremoniile solemne, în care Nikephoros lua loc singur pe tronul imperial.

La Curte se făcu obișnuita schimbare a demnitarilor, locurile de frunte fiind acum ocupate de rudele și prietenii noului împărat. *Bătrânul Bardas* primi titlul de *caesar*; *Ioan Tzimiskes*, generalul vestit care ajutase la această lovitură, fu pus în fruntea trupelor Orientului, ocupând demnitatea pe care o avusese până acum Nikephoros; *Leon*, fratele împăratului, ajunse *magistros* și *curopalates*, mareșalul Palatului Sacru, titlu pe care îl mai avea în imperiu numai șeful casei regale a Iberiei; iar *Basilios*, bastardul care condusese mișcarea populară a capitalei, fu ridicat la treapta cea mai însemnată a ierarhiei nobiliare, aceea de *proedros*, anume creată pentru el de către împărat. Era un titlu, nu o funcțiune, cum a arătat Ch. Diehl[112], cel mai însemnat, care venea imediat după cele conferite membrilor familiei imperiale, în fruntea magistrilor.

Împărăteasa *Theophano*, care nu era străină de toată această lovitură, fu scoasă din Palatul sacru și condusă în castelul Petrion, către Cornul de Aur. Măsura aceasta era o simplă comedie, jucată pentru ochii mulțimii, căci, după o lună numai (la 20 sept. 963), Nikephoros își celebră căsătoria cu frumoasa *basilissa*, în Biserica cea Nouă, ctitoria strălucită a lui Basilios I.

Iarna acestui an 963-964 o petrecu Nikephoros la Constantinopol, împărțind poporului daruri și oferin-

[112] *De la signification du titre de „proèdre" à Byzance*, în „Mélanges offerts à G. Schlumberger", Paris 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

du-i spectacole atât de iubite, jocurile de circ, participând în fine la numeroasele ceremonii pioase obișnuite în Capitala imperiului, aclamat cu entuziasm de către supuși. În același timp, gândul său cel dintâi era *de a porni în primăvară, în fruntea trupelor Orientului*, împotriva emirului Hamdanid, pentru a-i da lovitura definitivă. În acest scop, el strânse o armată puternică, pe care o instrui în tot timpul iernii, insuflându-i energia sa nebiruită și spiritul de disciplină.

Afacerile civile și religioase îl ocupau, în acea vreme, deopotrivă. Novella din 964 ce ni s-a păstrat de la el, mărturisește însușirile sale administrative, grija deosebită pentru interesele superioare ale Statului. Cu toate că Nikephoros era un om pios, cu toate că avea o mare prietenie și iubire pentru Sfântul Athanasie, care-l încurajase în expediția împotriva piraților din Geta, și căruia, după marea izbândă, îi dăduse din partea sa de pradă, suma enormă de 100 livre de aur, pentru a clădi în Athos celebra mănăstire Laura, unde se gândea, în vremea aceea, să se retragă el însuși mai târziu, cu toată aplecarea lui pentru liniștita viață monahală, Nikephoros, în fața înaltelor preocupări de ordin militar, nu se opri de a lua măsuri *împotriva mănăstirilor și instituțiilor de binefacere*, când constată că acestea primejduiau opera de apărare a imperiului.

Mănăstirile, am văzut mai înainte, se înmulțiseră foarte mult, numărul călugărilor ajunsese considerabil, mulți căutându-și la adăpostul lor o viață liniștită, în epoca aceea de necontenite primejdii și aflând într-însele mijlocul sigur de a scăpa de serviciul militar, atât de greu într-o vreme stăpânită de crâncene războaie. Dar aceasta împiedica recrutarea regulată a armatelor

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

imperiului, şi împăratul, care era înainte de toate un brav soldat, se simţi dator a lua măsuri serioase pentru stăvilirea răului. Una din *novellele* sale (a. 964), privitoare la mănăstiri şi ospicii, interzicea prin urmare de a se mai clădi noi mănăstiri ori fundaţiuni pioase, socotind că cele existente sunt de ajuns. Opreşte apoi de a li se mai dărui bunuri, cele pe care le au fiind destule. Caracteristică este motivarea măsurilor acestora restrictive. Călugării, afirma împăratul, s-au depărtat de virtuţile evanghelice, ei nu se gândesc decât a-şi dobândi noi întinderi de pământ, a-şi ridica imense construcţii, a-şi cumpăra un mare număr de cai şi vite de tot felul, a se îmbogăţi astfel, încât viaţa lor nu se mai deosebeşte întru nimic de aceea a oamenilor de lume. Nikephoros le amintea viaţa sfântă a călugărilor din veacurile dinainte.

Luptând împotriva creşterii numărului călugărilor inutili, care scădeau rândurile oştirii, slăbind astfel puterea de apărare a imperiului, Nikephoros Phokas se sili în acelaşi timp a *îmbunătăţi cel mai mult soarta trupelor sale*. Pentru aceea, mai târziu, în două din novellele sale, luă măsuri pentru asigurarea feudelor militare, uzurpate, încă din domniile anterioare, de marii proprietari. Pământul militar trebuia să rămână în mâinile soldatului şi familiei sale.

Tot astfel, printr-o altă novellă, din 967, pământurile celor bogaţi trebuiau să rămână în stăpânirea lor. Legiuitorul hotărăşte că diferitele clase sociale, bogaţi, săraci, militari, nu pot cumpăra decât de la egalii lor. Prin urmare, decretele lui Nikephoros, ca şi acelea ale predecesorilor săi, aveau un singur scop: să menţină pământul în aceleaşi mâini[27].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În anul 960, o νεαρὰ νομοθεσία cu privire la bunurile soldaților, stabilea că acestea nu se pot vinde, ci păstra în mărimea trebuitoare pentru întreținerea lui, pentru călăreț, în valoare de patru livre aur, de asemenea pentru marinarii din Aigaion Pelagos, Samos și Kibyrrhaiotai. Pentru matrozii din marina imperială și celelalte contingente ale flotei, 2 livre aur.

Transmiterea prin moștenire a unor asemenea bunuri e permisă, dar cu respectarea și a sarcinilor (serviciul militar).

Alte dispoziții erau pentru cazurile vânzării unor asemenea bunuri.

*

Romanos II, 10 nov. 959-15 mart. 963.

a. (=anul) 962, martie, ἔδικτον către thema Trakesion, bunurile soldaților trebuie să se restituie celor ce le reclamă. Posesorii de bună credință nu trebuie pedepsiți, ci au să restituie doar. Cei de rea credință (furt, silnicie) vor fi pedepsiți (vărsarea prețului în casa statului). Dacă cei 2 contractanți soldați sunt „săraci", prețul de cumpărare trebuie dat într-un termen de 3 ani etc.

Nikeph. Phokas, 3 iulie (16 aug.) 963-10/11 dec. 969.

Coregenți: Basilios și Constantin

a. 964, novellă: ψήφισμα Βασιλικὸν: Cine vrea să se închine vieții religioase trebuie să-și vândă averea și s-o dea săracilor. Cine vrea deci să întemeieze mănăstiri, aziluri de străini și bătrâni, e liber s-o facă. Dar *în prima linie trebuie să ajute vechile fundații, căzute în ruină.* Cât timp sunt asemenea fundații, altele noi nu se pot întemeia. Dar și acestora nu li se pot procura prin testament proprietăți sau case, ci sclavi și vite. Nici mitropoliile și scaunele episcopale nu trebuie să primească avere nemișcătoare (nr. 699).

a. 967. νεαρά. *„Săracii", la înstrăinarea de bunuri ale „puternicilor",* nu pot exercita dreptul de preferință pe temeiul comunității de bir (ὁμοτέλεια), nici al comunității de sat (ἀνακοίνωσις), fie ei soldați sau civili. *De la „puternici" trebuie să cumpere „puternicii".* Dacă însă ei îi asupresc pe săracii ve-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cini, în loc de a-i ajuta, își pierd toată proprietatea, nu numai respectiva sporire a proprietății.

Pe de altă parte, *de la „săraci" numai „săracii" dobândesc.*

2. Luptele cu arabii

După retragerea lui Nikephoros din strălucita expediție împotriva lui Seif Eddauleh, acesta se întorsese îndată, căutând a repara imensele ruine ce le lăsaseră pe urmele lor bizantinii. El începu apoi numaidecât luptele de frontieră în care Ioan Tzimiskes se acoperi de glorie. Dar steaua Hamdanidului de Alep începuse a apune. El căzu bolnav și aceasta îi paraliză în parte acțiunea. Insurecția unui vestit locotenent al său, foarte ambițios, atacurile din partea Califatului din Bagdad, îi dăduseră de lucru, în timp ce Tzimiskes câștigă mari biruințe asupra trupelor arabe în Cilicia.

Luptele acestea cu emirul de Alep nu sfârșeau niciodată. Ținuturile lui trebuiau cucerite definitiv, pentru ca imperiul să aibă liniște. Aceasta îl hotărî pe Nikephoros la noua sa expediție. El porni, în *primăvara anului 964* din Constantinopol, în fruntea trupelor pe care toată iarna le instruise, însoțit de împărătească și de cei doi basileis. Imensul cortegiu străbate Asia Mică, de la Pylae, în golful Nicomediei, până la Caesarea Cappadociei, locul de întâlnire al themelor asiatice, de unde calea pornea direct către Cilicia, prin Porțile-Ciliciei, trecătoare vestită a Muntelui Taurus. La intrarea acestei trecători, pe pământul Cappadociei, se ridică un puternic *càstron, Drizibion.* Aici își lăsă împăratul pe Theophano și copiii, pentru a nu-i expune pe pământul dușman, iar el trecu, în iulie 964, cu numeroasele sale trupe, în Cilicia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ca și în campania precedentă, bizantinii fură pretutindeni biruitori. *Anazarbos, Adana* și numeroase castele vecine sunt luate cu asalt. Armatele trec apoi în Siria, unde castelul *Issos,* portul întărit *Rhosos* de lângă Porțile Siriei cad în mâinile bizantinilor. Campania se încheie în apropierea iernii și împăratul își duce trupele în cantonamentele sale de iarnă, la hotarele Cappadociei. În așteptarea primăverii, pentru a-și relua ostilitățile, Nikephoros ar fi trimis califului Muthi din Bagdad o provocare în versuri, plină de insulte și amenințări, compusă de un renegat arab. Califul îi răspunde tot în versuri, înfruntându-l pe basileu pentru deșarta lui mândrie și înșiruindu-i mulțimea biruințelor arabe, discutând apoi cu el asupra lui Iisus și Mohamed. Scrisoarea, compusă de un învățat de la curtea califului, nu e lipsită de calități literare[113]. Dar autenticitatea acestei scrisori e pusă la îndoială astăzi, iar forma pe care o are nu se potrivește cu firea serioasă a lui Nikephoros.

În iarna anului 964-965, pe care Nikephoros o petrece cu trupele sale în Cappadocia, imperiul adaugă o nouă biruință mare asupra dușmanului său asiatic: insula *Cypru* fu smulsă din mâinile arabilor, care o stăpâneau de la începutul cuceririlor lor, de mai bine de trei veacuri. Cucerirea aceasta se datoră patriciului *Niketas Chalcutzes,* care comandase expediția. Insula va rămâne de acum în mâinile bizantinilor, organizată ca „themă", și ocupată de o garnizoană puternică.

[113] În traducere la G. Schumberger, *Nicéphore Phokas*, p. 427-435. Și, cum observă Dölger, e mai degrabă un exercițiu poetic al unui arab, D lger, *Regesten*, I, nr. 701 (p. 90).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În primăvara *anului 965,* Nikephoros reia ostilitățile împotriva emirului de Alep. Armata care operează acum e foarte mare. Arabii stăpâneau încă în Cilicia două cetăți puternic întărite: *Tarsos* și *Massissa,* vechea Mopsuestia. Pentru stăpânirea definitivă a acestei provincii, amândouă cetățile trebuiau neapărat cucerite. Nikephoros se îndreptă asupra Massissei, trimițând un corp de trupă, sub conducerea fratelui său Leon, ca să învăluie Tarsos, spre a face cu neputință orice încercare de a veni în ajutorul celei dintâi. Asediul Massissei, cetate dintre cele mai tari, fu încununat de izbândă. Ea căzu la 15 iulie 965. Populația scăpată din măcel fu strămutată pe pământurile imperiului. Tarsos urmă curând după aceea. Blocată din toate părțile, decimată de foamete, cetatea se predă și împăratul puse condiția crudă obișnuită în acele timpuri: ieșirea tuturor locuitorilor, și trecerea lor în Siria.

Rând pe rând, cad apoi toate celelalte fortărețe în mâinile bizantinilor. Un strateg se instalează la *Tarsos,* câte un patrikios ca guvernator la *Massissa* și *Adana.*

În toamna anului 965, Nikephoros se întoarse în sfârșit, triumfător, încărcat de bogate și numeroase prăzi, în Capitala pe care o părăsise de aproape doi ani. Curând după aceasta se începură negocieri pentru răscumpărarea și schimbul prizonierilor, între emir și împărat. Dar ostilitățile se reiau aproape îndată. Nikephoros pornește *în 966 o nouă expediție,* care fu mai mult o expediție de pradă în stil mare.

Atacurile se îndreaptă acum împotriva cetăților Mesopotamiei, de unde trec apoi în Siria, pustiind cu repeziciune pe o mare întindere.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În ianuarie 967, marele dușman al bizantinilor, Seif Eddaulèh, unul din cei mai însemnați oameni ai timpului său, muri, în vârstă numai de 54 de ani, după o zbuciumată viață de necurmate războaie și violente emoții. Urmașul său fu Saad Eddauleh, singurul fiu în viață al Hamdanidului.

Nikephoros se întoarse, în iarna anului 966, la Constantinopol, unde popularitatea de care se bucurase începe acum a scădea repede.

Pentru a-și putea întreține armatele, pentru purtarea uriașelor sale expediții militare, el covârși populația de *impozite grele*, pricinuind nemulțumirea tuturor claselor sociale. Mănăstirile, prin măsurile ce le luase împotriva lor, îl urau de asemenea. Ceea ce spori încă nemulțumirea clerului fu hotărârea lui Nikephoros *de a supraveghea numirea episcopilor*, rezervându-și dreptul de a-i alege dintre candidații prezentați de Sinod. O altă măsură a lui Nikephoros, prin care acesta cerea să se *onoreze ca martiri soldații* căzuți în luptele împotriva necredincioților, stârni o energică opoziție a clerului, în frunte cu Polyeuctos. Cronicile vorbesc și de o depreciere a monedei bizantine, făcută de împărat cu scopul de a-și mări veniturile. El emise o nouă *nomisma*, cu o greutate mai mică (*tetarteron)* față de vechea nomismă, moneda de aur care își păstra greutatea. Fiscul nu primea, la perceperea taxelor, decât pe cele cu greutatea mare, în plățile ce le făcea însă el, se folosea de monedele cu greutate mică[114]. În sfârșit, protecția deosebită ce o întinse asupra soldaților, lăsând adesea nepedepsite vexațiunile de tot felul pe care aceștia le aduceau populației civile, era încă o

[114] Cedrenos, ed. Bonn, p. 369.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pricină de nemulțumire generală în imperiu și mai cu seamă la Constantinopol.

Toate acestea făcură să scadă repede simpatia mare de care împăratul se bucurase la începutul domniei. Mișcările populare, care nu se mai văzuseră de mulți ani la Constantinopol, izbucnesc acum violent. În anul 967 împăratul e insultat și atacat de mulțime pe ulițe, în timpul unei procesiuni solemne (*pròkenson*).

În fața acestor grave simptome, împăratul, îngrijorat, temându-se de populația agresivă a Capitalei, luă măsuri de siguranță și făcu să se ridice un zid în jurul Palatului Sacru, despărțindu-l astfel de restul orașului. Apoi întări în chip deosebit palatul de la *Bucoleon,* portul imperial de la Marmara, făcând din acest palat o adevărată fortăreață.

3. Luptele cu bulgarii

Imperiul bulgarilor, care amenințase sub Simeon atât de serios existența vechiului Imperiu bizantin, era acum, sub Petru, cu totul slăbit. Bizantinii, după obiceiul lor, plăteau o sumă anuală bulgarilor, care se îndatorau în schimb a-i împiedica pe maghiari de a trece Dunărea și a merge, după pradă, până în provinciile grecești.

Nikephoros, care obținuse strălucite izbânzi împotriva arabilor din Asia, urmărind o restaurare a vechilor frontiere, se gândi a se folosi de slăbiciunea în care se aflau acum bulgarii, pentru a sfărâma și stăpânirea lor, atât de incomodă pentru imperiu. Statul lor luase, din timpul lui Simeon, o mare întindere, în paguba Bizanțului, în Balcani. Pretextul pentru a se rupe îndelungata pace cu bulgarii se află ușor. Împăratul îi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

învinui pe bulgari că nu-şi observă îndatoririle, ungurii pătrunzând de mai multe ori în ţinuturile bizantine. Petru răspunse şovăitor, scuzându-se că nu se poate expune împotriva unui vecin atât de primejdios pe care-l are în spate. Şi când ambasadorii săi veniră, în 967, la Constantinopol, pentru a reclama „tributul", Nikephoros îi insultă violent, în faţa Curţii întregi, socotind că o decădere pentru romani să plătească tribut acestui popor de cerşetori[115]. Cubicularii îi bătură apoi şi-i expediară la Preslav. După toate acestea Nikephoros, pentru a nu-i da timp ţarului să se pregătească, porneşte cu oştirea asupra lui, cuprinse cetăţile de la sud de Rhodopi şi se întoarse apoi, nu se ştie de ce, la Constantinopol. Fie că se temu a se expune în pasurile grele ale Balcanilor, fie că situaţia în Siria chema iarăşi atenţia sa, împăratul se retrase şi căută atunci a-i zdrobi pe bulgari cu ajutorul vreunui popor străin, pe care diplomaţia bizantină se pricepea atât de bine să-l câştige pentru cauza pe care ea o urmărea. Nikephoros se întoarse către *ruşi*, poate fiindcă se temea mai puţin de ei, fiind mai depărtaţi de imperiu.

Împăratul, pregătindu-se pentru a se întoarce la luptele sale din Siria, trimise în această însemnată misiune, la Kiev, pe un grec din Cherson, patriciul *Kalokyres*, fiul căpeteniei (πρωτεύων) din acea îndepărtată colonie bizantină. *Sviatoslav,* tânărul fiul al ţarinei[116] Olga, se convinse îndată de perspectiva frumoasă a acestei expediţii. În *august 967*, ruşii varegi debarcară undeva mai sus de Gurile Dunării şi, în câteva zile,

[115] Leo Diaconus, p. 61-62 (Bonn).

[116] [Desigur că, printr-o inadvertenţă, cneaghina Olga e numită aici „ţarină"].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

toată Bulgaria de Nord căzu în mâinile lor. Nicăieri bulgarii nu putură rezista sălbaticilor luptători ai Nordului. Dîrstor şi toate cetăţile dunărene sunt cucerite; *Preslavet*, la răsărit de Tulcea de azi, a fost, în această fulgerătoare expediţie, baza de operaţii a lui Sviatoslav. Ţinuturile de miazănoapte ale Bulgariei fură pustiite cumplit de furioasele bande ale năvălitorului. Nefericitul ţar se închide în Capitala sa, Preslava cea Mare.

În lipsa lui Sviatoslav şi a războinicilor de elită pe care acesta îi luase cu sine, pecenegii se aruncară la rândul lor asupra ţării ruşilor şi împresurară Kievul. În faţa acestei primejdii, Sviatoslav se întoarce la Kiev şi, pătrunzând adânc în ţinuturile pecenegilor, îşi asigură frontierele împotriva lor. Dar îndată ce primejdia aceasta fu înlăturată, Sviatoslav îşi întoarse iarăşi privirile către Dunăre, atras de bogăţia locuitorilor ce aflase în acele părţi. Gândul său era de a cuceri pentru el Bulgaria, de unde avea apoi să meargă asupra Imperiului bizantin. *Trimisul lui Nikephoros nu era străin de aceste* îndrăzneţe planuri. El îl convinsese pe Sviatoslav să cuprindă ţinuturile bulgare unde avea să se aşeze apoi, şi să-l ajute pe el a se urca pe tronul Bizanţului, făgăduindu-i în schimb mari avantaje.

Nikephoros, înţelegând acum ce mare greşeală făcuse, aducând la hotarele imperiului acest duşman cu mult mai primejdios şi mai puternic decât bulgarii, poate informat de trădarea lui Kalokyres, îşi schimbă îndată atitudinea. O ambasadă e expediată de lângă ţarul Boris II, care-i urmase lui Petru († 30 ian. 969), pentru o alianţă, propunându-se căsătorirea prinţeselor bulgare cu prinţii imperiali (Dölger, *Regesten*, I, nr. 718, p. 92).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În vara anului 969 Sviatoslav apărea din nou, cu temutele sale trupe, pe țărmurile Dunării. Sviatoslav cuprinde îndată toată țara, până în Balcani, cei doi moștenitori ai tronului (Boris al II-lea și Roman, trimiși de la Bizanț pentru a urma la domnie tatălui lor în Bulgaria), cad în mâinile sale. În primăvara anului următor va trece Balcanii, aruncându-se asupra Thraciei, venind prin urmare în ciocnire cu Imperiul bizantin. El va întâlni în calea sa un adversar de talia sa, pe Ioan Tzimiskes, urmașul lui Nikephoros. O luptă uriașă se va da acum între cele două națiii, până când imperiul va izbuti în cele din urmă să iasă biruitor și asupra acestui nou dușman.

4. Conflictul cu Otto I. Luptele din Italia

Nikephoros se îngriji și de stăpânirea bizantină, amenințată acum și în Occident.

În vremea în care Nikephoros își desfășura campania sa în Asia, imperiul avu să susțină lupte grele împotriva *arabilor africani,* care îl atacau în posesiunile sale din Italia meridională și Sicilia. Am văzut progresele cuceririi arabe în acele părți, încă înainte de venirea la tron a lui Nikephoros. Sicilia era acum toată în mâinile lor, afară de o puternică fortăreață, *Rametta*, aflată la o mică distanță de Messina. *În aug. 963,* câteva zile după încoronarea lui Nikephoros, arabii hotărâți să sfârșească și cu acest mic oraș creștin, apărură sub zidurile sale și începură asediul. Nikephoros, în fața dezastrului din Sicilia, hotărî a trimite acolo o puternică expediție care să ajute nefericita insulă pierdută și să mântuie garnizoana eroică din Rametta. Flota de ajutor sosi abia în cursul anului 964. Corpul expeditionar era comandat de patriciul *Manuel*, un

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

văr al împăratului, iar flota de eunucul Niketas Protospatharios, un om erudit, dar incapabil de o acțiune militară superioară. După ce debarcă în Sicilia și repurtă câteva succese, Manuel se avântă imprudent, în locurile înguste, asupra arabilor pentru a veni în ajutorul Ramettei. Armata bizantină e zdrobită, după o luptă înverșunată corp la corp. Manuel însuși cade, după o apărare eroică. Iar flota, când porni, mai târziu, din portul Rhegium, pentru a merge la Constantinopol, fu atacată de escadra africană și sfărâmată. Niketas căzu prizonier, petrecând la Curtea califului fatimit doi ani, până când va fi răscumpărat de Nikephoros.

Nefericiții locuitori din Rametta rezistau încă în pozițiile lor tari, în primele zile ale anului 965. Când arabii se convinseră că rezistența lor ajunsese la capăt – foametea făcuse din acești bravi apărători niște adevărate spectre – dădură asaltul viguros. Ei pătrunseră în cetate și-i exterminară pe luptători până la unul.

Imperiul fu prin urmare mai puțin norocos în Apus. Nikephoros va încheia, în 967, o pace definitivă cu Fatimidul din Kairuan. Bizantinii și arabii fatimiți erau deopotrivă interesați în această pace, în fața progreselor necontenite ale lui Otto I, care îi amenința și pe unii și pe alții, în posesiunile lor din Italia și Sicilia.

În Germania domnea, de vreo treizeci de ani, vestitul Otto I, al doilea suveran al Casei de Saxonia[117], încoronat rege la 936. El sfărâmase puterea regelui Ita-

[117] Cel dintâi fusese Henric de Saxonia, urmând lui Conrad de Franconia, ales după stingerea dinastiei Carolingienilor. Otto îi aduce la ascultare pe toți ducii, asigurând unitatea monarhiei germane. El trece și în Italia, unde papalitatea se zbătea în mare anarhie.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

liei (Longobardiei, cum se zicea atunci) *Berengar II* și se *încoronase împărat, la Roma, în 962 (2 februarie).* Toată partea de nord și de mijloc a peninsulei era în stăpânirea sa. Ducele de Capua, Pandulf „Cap de Fier" trecuse de partea sa, susținându-l cu trupele, în luptele purtate. Ceilalți prinți longobarzi, din *Benevent* și *Salerno* urmară îndată exemplul său, rupând legăturile lor cu Bizanțul și recunoscând autoritatea lui Otto. Fiul acestuia, Otto II, fusese încoronat de papă în ziua de Crăciun a anului 967. Prin aceasta, marele împărat german își urmărea gândul său de a-și asigura Imperiul german în Italia pe multă vreme[118].

---

[118] L.M. Hartmann, *Gesch. Italiens im Mittelalter*, IV, Bd., 1. Hälfte, Gotha, 1915, p. 21-23.

Otto I a restaurat puterea monarhică în Germania.

Ultimii Carolingieni și primul lor urmaș, Conrad de Franconia, lăsaseră țara în mare anarhie. Popoarele dinlăuntrul hotarelor ei începuseră a se despărți unele de altele, constituind adevărate state cu caracterul lor propriu. La Nord era *Saxonia*, care dăduse atâta de lucru lui Carol cel Mare, rămasă în parte păgână, se deosebea prin caracterul său de asprime extremă. *Bavaria* avea o dinastie de duci naționali. La Dunărea de sus și la Rhinul superior și de mijloc *poporul alaman sau „suab"* se prezenta ca popor deosebit, își dăduse un duce. *Franconia* avea și ea un duce („francii de Est") la începutul secolului X; el primi în 911, când se stinse ultimul carolingian, *coroana regală*. *Lotharingia*, unde erau Francii din Valea Mosellei și Meusei, numită după Lothar II, nepotul lui Ludovic cel Pios, se dezvoltase într-un stat.

Rolul de a pune capăt acestei anarhii reveni Saxoniei. La moartea lui Conrad de Franconia (918), fu ales în locul său ducele *Henric de Saxonia*. Murind în 2 iulie 936, fu ales fiul său *Otto*, de 24 ani. O delegație de prinți și seniori ratifică la Aix-la-Chapelle, vechea capitală carolingiană, această alegere a primilor electori. El impuse autoritatea regală în Bavaria, în Franconia, în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Dar pentru realizarea acestui gând ambiţios, el trebuia să smulgă Sicilia arabilor şi să câştige şi posesiunile bizantine ale Italiei meridionale, Apulia şi Calabria. Interesul său cerea ca să se înţeleagă cu bizantinii, de la care nădăjduia să obţină uşor aceste posesiuni ale lor, atât de îndepărtate de ei, pentru ca să poată întreprinde, cu ajutorul lor, acţiunea împotriva arabilor Mediteranei. Un mijloc pentru a intra în stăpânirea posesiunilor bizantine i se păru a fi *tradiţionala politică matrimonială*. O prinţesă bizantină putea aduce drept zestre fiului său cele două „theme" bizantine ale Italiei sudice. Bizanţul avea însă de astă dată un suveran energic, hotărât a-şi apăra cu toată puterea drepturile. Nikephoros, absorbit cu luptele sale uriaşe din Asia, asistase neputincios la întinderea puterii lui Otto în Italia. El nu putea fi liniştit de această agresiune în domeniile la care imperiul nu re-

---

Lotharingia. Interveni apoi în luptele din *Franţa*, impunând voinţa sa. *La 955 el repurtă o victorie decisivă asupra ungurilor*, care năvăliseră în număr considerabil în Bavaria. La *Lechfeld*, aproape de Augsburg, ei fură zdrobiţi. În fine, el intră şi în *Italia*, unde erau 3 state: la nord cel longobard, cu capitala Pavia, la sud Italia bizantină, între ele Roma şi provincia romană, unde papalitatea căzuse în dependenţa unei aristocraţii ambiţioase şi tulburătoare. Otto supune Lombardia şi în *951 e recunoscut rege de Italia*.

La apelul *papei Ioan XII*, trecea în august 961 Alpii, venea la Pavia, unde era aclamat rege al Italiei, apoi intra în Roma, unde la *2 februarie 962 era încoronat de suveranul pontif* şi salutat de asistenţă ca „*împărat şi august*". Imperiul era restaurat. L. Halphen, *Les barbares. Des grandes invasions aux conquêtes turques du XIe siècle*. In col. Peuples et civilisations. Hist. générale par L. Halphen et Philippe Sagnac, IVe ed., Paris, 1940, livre II, chap. VIII (*Otton le Grand et la restauration de l'empire d'Occident*).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nunţase formal niciodată. *Încoronarea lui Otto* la Roma era un act de violenţă, titlul de împărat pe care acesta şi-l luase, o curată uzurpare, el fiind o proprietate exclusivă a urmaşilor lui Constantin cel Mare. Defecţiunea prinţilor longobarzi, toţi vasali ai Imperiului bizantin, era încă o lovitură pe care un om ca Nikephoros n-o putea uita lesne.

După întoarcerea sa biruitoare din Asia, împăratul se pregăti prin urmare a interveni pentru apărarea drepturilor sale în Italia. În fruntea unei numeroase armate, el se îndreptase în 967 spre Apus, cînd un sol al lui Otto, veneţianul *Dominicus,* îl întâmpină în Macedonia. El era însărcinat a cere pentru Otto II mâna fiicei lui Romanos II, Theophano. Trimisul lui Otto pare că izbuti a potoli mânia lui Nikephoros, asigurându-l, în numele stăpânului său, de posesiunea teritoriilor care ţineau de imperiu, căci Nikephoros se întoarse atunci la Constantinopol. Rezultatul ambasadei lui Otto nu-l mulţumi însă pe acesta; el nu obţinuse alianţa pe care atât de mult o dorea. Aceasta îl hotărî pe Otto la acţiune. O ambasadă venise din partea lui Nikephoros, dar ea nu aducea nimic mai mult.

Otto atacă atunci posesiunile bizantine. În *martie 968* el asedia *Bari*, capitala stăpânirii greceşti în Italia sudică. Dar se înşelase în privinţa acestei cetăţi, una din cele mai puternice ale Italiei, şi întreprinderea sa se frânse de apărarea eroică a bizantinilor. Otto se pare că n-avea cu el o armată numeroasă şi, după o lună de lupte zadarnice, el trebui să ridice asediul.

Neizbânda aceasta îl făcu să se întoarcă iarăşi la proiectul de a obţine provinciile bizantine prin căsătoria fiului său cu o prinţesă de la Constantinopol. *Liutprand*, episcopul Cremonei, care fusese odată la Con-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

stantinopol, ca trimis al regelui Berengar pe lângă Constantin VII Porphyrogennetos și care avusese acolo o primire din cele mai bune, se oferi de data aceasta a negocia, pe lângă noul împărat bizantin, căsătoria dorită de Otto. El fu atunci însărcinat cu această delicată misiune și raportul pe care-l făcu suveranului său, asupra misiunii acesteia, ni s-a păstrat, deși nu în întregime. El este unul din cele mai prețioase documente asupra epocii lui Nikephoros Phokas și ne dă unele amănunte însemnate asupra domniei acestui împărat[119].

Povestirea lui Liutprand[28] este, desigur, exactă, evenimentele sunt însemnate în mod precis. Aprecierile lui cu privire la bizantini nu pot fi crezute însă în litera lor. Vremurile lui Constantin VII trecuseră, și, la Curtea lui Nikephoros, solul lui Otto nu mai putu afla primirea plină de atenție de odinioară. Împăratul de acum, pornit împotriva suveranului german, văzu în solul acestuia un dușman, un spion și îl primi ca atare. Liutprand fu ținut câteva luni într-o adevărată captivitate la Constantinopol, păzit de o gardă, neputând ieși din casa în care fusese internat, decât atunci când era invitat la vreo recepție ori banchet, unde era umilit, ori când era chemat în vreo audiență, pentru tratarea chestiunilor care făceau obiectul soliei sale. Episcopul de Cremona se răzbună pentru toate aceste umilințe pe care le suferi, zugrăvindu-ne în cele mai negre culori pe împărat, Curtea și poporul său.

Narațiunea sa începe din momentul intrării sale în Constantinopol, în ziua de *4 iunie 968*. Fără nici o recepție, după ce trebui să aștepte cu însoțitorii săi până

[119] E publicat la un loc cu Cronica lui Leo Diaconus, ed. Bonn.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

seara, în ploaie, la Poarta de Aur, fu condus pe jos, la „Palatul de Marmură", departe de Palatul Sacru, unde li se puse gardă, neputând ieși fără o autorizație formală. Două zile după aceea, Liutprand obținu o audiență. Dar, împotriva așteptărilor sale, nu fu adus dinaintea împăratului, ci *a fratelui acestuia*, *curopalates* Leon. Discuția fu violentă. Leon protestă împotriva titlului de împărat (βασιλεύς) pe care și-l luase Otto, și care era rezervat numai suveranului bizantin, nerecunoscând lui Otto decât titlul de rege (ῥήξ). *În ziua următoare, 7 iunie,* ambasadorul lui Otto era adus *în fața împăratului*. Episcopul ne schițează portretul fizic al împăratului cu o vădită exagerare: urât, scurt, cu capul mare și ochii mici, de sobol, cu barbă scurtă și aspră, deasă și căruntă, cu pielea neagră ca un etiopian, încât n-ai dori să-l întâlnești noaptea (*cui per mediam nolis occurrere noctem*); avea pântecele mare și picioarele foarte scurte. În ce privește calitățile sale morale, episcopul îl găsea „viclean ca o vulpe și mincinos ca Ulysse". Comparând acest portret cu acela schițat de Leon Diaconul, îl găsim, în liniile sale mari, exact; dar se recunoaște exagerarea voită a solului jignit. Nu putem intra în amănuntele acestei audiențe. Nikephoros îi blamă energic lui Otto faptele sale recente din Italia, invazia în teritoriile sale, și-i impută faptul că-l trimite acum pe episcop ca *spion*. Liutprand căută să-l apere cu voiciune. Ținuturile italiene ocupate de Otto, – pretinse de împărat, nu țin de imperiu, iar Calabria și Apulia sunt o sarcină pentru bizantini și e în interesul lor să se desfacă de ele; Liutprand expune în acest scop obiectul de căpetenie al misiunii sale: legăturile de căsătorie proiectate. Nikephoros, iritat, întrerupe audiența, trebuind să ia

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

parte la procesiunea προέλευσις care avea loc, fiind în ziua aceea sărbătoarea Rusaliilor. Liutprand ia parte la această procesiune, pe care ne-o descrie făcând ironii pe socoteala ei. Mulțimea îngrămădită de la Palat până la Sfânta Sofia, pe marginile drumului, pentru a-l aclama, cei mai mulți desculți, poate – zice el – pentru a împodobi mai bine acea Sfântă procesiune. Demnitarii, *optimates*, îmbrăcați cu tunici mari aproape sfâșiate de marea lor vechime – *magnis et nimia vetustate rimatis tunicis erant induti.* Ornamentele imperiale purtate de Nikephoros îl deformau. La apariția lui, aproape târându-se, *quasi reptans* – psalții intonară aclamațiile, πολλὰ ἔτη. Mândru de acele mincinoase cântece, intră în Sfânta Sofia, cei doi stăpâni adevărați împărați veneau la o mare dinstanță de „dânsul". El participă apoi și la banchetul dat de împărat, așezat departe, în chip umilitor, nu cum i s-ar fi cuvenit ca sol al împăratului german, la loc de onoare.

Împăratul află și acum prilej de a-l insulta pe suveranul său, batjocorindu-i puterea militară și amenințându-l cu flota puternică a Bizanțului.

Ambasadorul fu apoi închis din nou în locuința sa, unde suferea cumplit, din lipsa oricărui confort. El scrie lui Leon, și se rugă să se sfârșească negocierile pentru care venise, sau să-i dea voie să plece. După o lungă așteptare, *Leon îl primi din nou într-o* audiență la care asistau alți doi înalți demnitari palatini. La propunerea de căsătorie, asprul curopalates îi spuse că e o îndrăzneală să se ceară o porphyrogennetă de soție pentru un barbar[120].

[120] *inaudita res est, ut Porphyrogeniti, Porphyrogenita* hoc est, *in purpura nati filia, in purpura nata, gentibus misceatur.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Totuşi, pentru ca lucrul acesta să se facă, Otto trebuia mai înainte să renunţe la toate uzurpările sale din Italia; să elibereze Roma, principii de Benevent şi Capua, „odinioară servii Sfântului nostru imperiu", să fie redaţi servituţii de dinainte.

În ziua de *29 iunie, sărbătoarea Sf. Apostoli*, ambasadorul luă parte la ceremonia religioasă şi la banchetul care avu loc în palat. De data aceasta ambasadorii ţarului bulgar Petru fură aşezaţi înaintea lui şi Liutprand, socotind ca o mare insultă faptul de a-i trece înainte pe aceşti barbari grosolani, „cu capul ras" şi încinşi în lanţuri de aramă, părăsi masa. Zadarnic încercă Leon Curopalates şi Simeon, protoasecretis, să-l convingă că tratatele pe care le poartă imperiul cu bulgarii îi îndatorează la această atenţie faţă de solii lor, Liutprand nu vru să sufere această insultă. El este pus atunci să mănânce cu oamenii de serviciu. O satisfacţie îi dădu Nikephoros, care avu grijă să-i trimită din mîncăruri din care luase el – o mare atenţie, pe care episcopul o aminteşte cu mulţumire.

După opt zile, el lua parte iarăşi la un ospăţ împărătesc, discutând de astă dată teologie cu patriarhul Polyeuctos.

Câteva săptămâni mai în urmă, episcopul, bolnav de atâta aşteptare şi rău tratament, obţinu încă *o audienţă la Nikephoros* la Pegai. Acesta îi făcu violente mustrări cu privire la uzurparea titlului de împărat de către Otto, cu privire la acţiunea acestuia în posesiunile bizantine din Italia. *Utraque non sunt ferenda*. O flotă pornea în iulie, pentru a duce trupe de întărire în Italia, unde Nikephoros organiză rezistenţa împotriva

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

germanilor. Liutprand văzu această flotă, de pe acoperișul închisorii sale.

Nikephoros se pregătea să pornească iarăși în expediție, în Asia, împotriva arabilor. La 20 iulie, înainte de a porni, îl cheamă din nou pe Liutprand dinaintea sa. Împăratul se plânse iarăși de perfidia lui Otto. La sfârșit, îl anunță pe Liutprand, spre marea sa bucurie, că va putea pleca, pentru a duce răspunsul său suveranului german.

În ziua *de 22 iulie, Nikephoros ieșea* cu pompă din Capitala sa, pentru a lua comanda armatelor din Asia. În palatul *Bryas*, de pe țărmul asiatic, el îl primi pentru ultima oară pe solul lui Otto, pe care îl concedie apoi definitiv. Înainte de aceasta îl opri la masă și acolo întrebă dacă stăpânul său are în parcurile lui asini sălbatici, *onagri*. Spunându-i că Otto are toate animalele, afară de onagri, – „du-te îi zise Nikephoros, în parcul nostru, și te vei minuna de mărimea lui și de măgarii sălbatici".

Nefericitul Luidprand, care se pregătea de plecare, fu ținut încă o bucată de vreme la Constantinopol sub cuvânt că pirații arabi cutreieră Marea Egee, iar calea pe uscat e primejduită de incursiunile ungurilor. Spre nenorocul său, *o ambasadă a papei Ioan al XIII-lea* aduse în acest timp o scrisoare a acestuia, insultătoare pentru bizantini: papa îl intitula pe Otto împărat august al romanilor. Scrisoarea fu expediată lui Nikephoros, de la care se așteptă răspunsul, iar legații papei fură aruncați în închisoare. În septembrie sosi răspunsul împăratului și atunci, în ziua de 17, Liutprand fu chemat în fața lui Christophoros, eunucul care avea, în lipsa lui Nikephoros, conducerea afaceri-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lor. Întrevederea fu violentă, amenințări se schimbară între ambele părți.

Ambasadorul putea, în sfârșit, să plece. Vameșii imperiali îi revizuiră bagajele și-i opriră cinci bucăți de purpură de mare preț, sub cuvânt că sunt mărfuri oprite (κωλυόμενα), care nu puteau fi folosite de națiile barbare. Episcopul protestă energic, amintind că nu fusese astfel tratat pe vremea lui Constantin VII, deși venise ca ambasador al unui prinț, nu ca acum, din partea unui puternic împărat, și fiind atunci un simplu diacon, nu episcop; el jură că Nikephoros în audiența de la Bryas îi dăduse voie de a cumpăra asemenea stofe pentru biserica sa din Cremona și invocă mărturia fratelui împăratului, Leon, și a altora care fuseseră de față. Cu toată interzicerea aceasta, adaugă Liutprand, negustătorii din Veneția și Amalfi duc aceste mărfuri în Italia. Dar funcționarii împărătești fură neînduplecați. Răspunseră că vor îngriji să pună ordine în această privință, iar cât pentru Constantin VII, pe care ambasadorul lui Otto îl invoca în favoarea sa, oamenii împărătești îi spuseră cu cruzime că acela era un suveran pacific, care stătea închis în palatul său și prin asemenea apucături doritor de a-și face amici (*homo lenis, in palatio manens perpetuo, huiusmodi rebus amicas sibi nationes effecerat*); Nikephoros însă e un om cu mâna iute, războinic, care urăște palatul ca ciuma și nu ține să-și facă prin bani națiile străine prietene, ci să le supună prin teroare și sabie. („Nicephorus vero Basileus, *homo* ταχύχειρ, id est militae deditus, palatium, ceu pestem abhorret... qui non pretio sibi gentes amicas, sed *terrore el gladio sibi subditas facit*").

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În sfârșit, i se încredințară lui Liutprand două scrisori: una pentru Otto, un *chrysobullion*, scrisă în litere de aur și semnată cu chinovar (roșu) de mâna lui Nikephoros, pecetluită cu marea pecete de aur; alta, un *argyrobullion*, scrisă în litere de argint și pecetluită cu o bulă de metal, destinată papei și semnată de fratele împăratului, Leon Curopalates, ca semn al disprețului față de Pontiful Romei.

După atâtea peripeții, în ziua de 2 octombrie 968, Liutprand ieșea din Capitala „altă dată bogată și înfloritoare" (*ex illa quondam opulentissima et florentissima*), iar acum „fometoasă, sperjură, mincinoasă, vicleană, rapace, cupidă și avară, trufașă" (*nunc famelica, periura, mendace, dolosa, rapace, cupida, avara, cenodoxa civitate*), luând calea de uscat, – de teama, poate, a piraților arabi. El se răzbună pentru toate vexațiile îndurate, scriind pe zidul locuinței sale și pe masa de lemn 19 hexametre în care-și vărsă ura împotriva lui Nikephoros și pe care a avut grijă să ni le transmită.

El ajunse la *Naupaktos*, la intrarea golfului de Corinth, după 49 de zile de călătorie. Acolo se îmbarcă și oprindu-se la *Leukàs,* unde se plânge de primirea brutală ce-i făcu episcopul, un eunuc, care i se plânse de impozitul greu ce trebuie să-l plătească lui Nikephoros. De acolo se opri la *Coryphòs* (numele nou al vechii Corcyra)[121], unde suferi multe neplăceri de la strategul themei celor 7 insule. De aici atinse în fine țărmurile Italiei.

[121] Corfù.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Misiunea lui Liutprand nu izbutise. Înainte de întoarcerea sa, Otto, care a trebuit să afle de întăririle trimise în iulie în Italia bizantină, luase ofensiva în sudul peninsulei, pentru a cuceri cu armele ceea ce încercase a obține pe cale de înțelegere. Trupele lui Otto rămân pe teritoriul bizantin până la sfârșitul lui aprilie 969. Ele cuceresc o mulțime de orașe întărite din interiorul țării, devastând ținuturile. La sfârșitul lui aprilie 969, nu se știe din ce cauză, Otto se retrase în nordul Italiei. Luptele împotriva bizantinilor fură urmate de prințul de Capua, *Pandulf*. La asediul cetății Bovino, fu biruit de bizantini și căzu prizonier. Patriciul Eugenios, comandantul forțelor imperiului, îl trimise la Constantinopol. Armata bizantină atacă apoi Capua și Beneventum, fără a le putea lua. Luptele se întoarseră apoi în favoarea germanilor, rezultatele câștigate de aceștia fură cu toate acestea nule: bizantinii își păstrară toate teritoriile lor.

5. Ultima expediție a lui Nikephoros în Asia

Luptele din Siria. Am văzut că împăratul ieșise în iulie 968, din Capitală, pentru a porni iarăși, cu trupele din Asia, împotriva arabilor. În urma expediției anterioare, Cilicia intrase în stăpânirea imperiului, dar Siria se găsea din nou în mâinile urmașului marelui Hamdanid. Câtă vreme *Antiochia* și *Alep* erau stăpânite de arabi, liniștea Asiei Mici nu putea fi asigurată. Pentru aceea, aceste două orașe formează acum obiectivul de căpetenie al campaniei. Nikephoros se îndreptă mai întâi, cu toate forțele sale, asupra Alepului. O primă ciocnire de avangardă, la nord de oraș,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

se sfârșește cu biruința bizantinilor. Cu tot acest succes, Nikephoros nu merge asupra puternicei cetăți: lăsând-o la stânga drumului său, el se coboară către Liban: *Hamah,* puternică cetate, cade în mâinile sale și e prefăcută în cenușă; apoi *Homs*, vechea Emesa, are aceeași soartă. După ce pustiește tot acest vast platou al Siriei nordice, Nikephoros trece Libanul și pentru întâia oară de atâta vreme armatele imperiului se revarsă asupra orașelor bogate ale Feniciei. *Giabalat*, vechea Gabala, *Arca*, la răsărit de Tripolis, sunt luate cu asalt. O pradă imensă cade în mâinile bizantinilor, o mulțime de alte cetăți sunt cucerite pe rând (Hierapolis, Laodicea), în această fulgerătoare expediție. Apoi Nikephoros se îndreaptă *către Antiochia*, pe care o asediază, *în noiembrie 968*. Nikephoros avea măreațe planuri: el vroia să sfarme centrul puterii arabe din Siria, să elibereze de sub stăpânirea arabilor Ierusalimul și toată Palestina. Dar împrejurările politice îl recheamă la Constantinopol. El lasă comanda trupelor patriciului *Michael Burtzes* și lui *Petru Phokas* stratopedarchul, un nepot al său, amândoi căpitani iluștri, cu ordinul de păstra energic blocarea marii cetăți, de a supraveghea toate căile, împiedicând orice posibilitate de aprovizionare, așteptând întoarcerea sa, când avea să se dea lovitura finală.

Împăratul intră triumfător în Constantinopol, la începutul anului 969.

Dar, după plecarea lui Nikephoros, numeroase încăierări se întâmplară între arabi, în Antiochia și Burtzes, informat de această stare anarhică a adversarului, de slăbirea apărării, de lipsa de provizii care se simțea greu în populația obosită de lungul asediu,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

hotărî, cu toate ordinele ce le lăsase împăratul, să dea asaltul. Printr-o lovitură îndrăzneață, el îi surprinde pe asediați și cuprinde o parte a întăriturilor. Dar, neavând decât puține trupe, e nevoit la rândul său să poarte după aceea o luptă aprigă, asediat de arabi de toate părțile. Înștiințat la timp, Petru Phokas, care se afla în drum spre Alep, aleargă în ajutorul lui Burtzes și sosirea acestor noi trupe aruncate la asalt desăvârșește biruința. *Antiochia* cade, la *29 octombrie 969,* în mâinile bizantinilor. Prada care se culese din această puternică fortăreață a arabilor, pierdută de mai bine de 200 de ani, fu imensă.

În vreme ce stratopedarchul Petru se îndrepta asupra Alepului, Burtzes pornea spre Constantinopol, unde era primit rău de Nikephoros, care nu-i putu ierta faptul de a-l fi lipsit de gloria unei cuceriri atât de însemnate. Împăratul îi retrase comanda și Burtzes va avea un rol însemnat în asasinarea lui Nikephoros.

Antiochia rămase de acum o sută și mai bine de ani în mâinile imperiului, alcătuind împreună cu vastul său teritoriu un guvernământ militar special, administrat de șefi militari cu titlul de duci ori *catepano.*

Căderea acestei cetăți puternice avu un răsunet enorm în lumea arabă. După un asediu de aproape o lună, orașul *Alep* cădea la rândul său, luat cu asalt de trupele stratopedarchului. Emirul Carguyah, care se desfăcuse de Saad Eddauleh, izbutise însă a se închide în puternicul *càstron*, care stăpânea cetatea. Petru primi atunci a trata cu el și emirul semnează un tratat prin care se lega a fi toată viața vasalul împăratului pentru Alep și teritoriul său.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Astfel, acțiunea îndărătnică a lui Nikephoros era încununată de cele mai mari rezultate. Toată Siria, din vârfurile Libanului și până în marginea Eufratului, asculta din nou de *basileus*, hotarele arabe se retrăgeau necontenit dinaintea armelor biruitoare ale imperiului.

În mijlocul acestor mari izbânzi, care duseseră în lumea arabă faima lui Nikephoros, unde numele său era pronunțat cu groază, la Constantinopol, în jurul împăratului, se țesea conspirația care avea să pună capăt domniei sale atât de glorioase.

Am văzut mai înainte cum popularitatea lui Nikephoros începuse să scadă, din cauza impozitelor pe care uriașele sale războaie le reclamau, ca și din cauza mâinii energice ce se simțea în cârmuirea imperiului. Populația, atâtată de călugări, care, loviți în interesele lor, îl urau pe împărat, era vădit ostilă acestuia. Biruințele care înălțau atât de sus prestigiul imperiului, costau, ca odinioară, pe vremea lui Iustinian, prea mult. Încă de la întoarcerea sa din Siria, Nikephoros nu mai găsi aclamațiile de dinainte ale populației care-l adorase. Împărăteasa Theophano, tânără și vicioasă, îl ura de asemenea. Ea intrase în legături cu *Ioan Tzimiskes*, strălucitul *domesticos* care, după Nikephoros, era cel mai vestit luptător, iubit de soldați. Intriga aceasta nu ne e cunoscută de aproape. Suspectat, la îndemnurile lui Leon Phokas, Tzimiskes fu izgonit de la Curte și se retrase pe domeniile sale din Asia. Furios, el continuă atunci a conspira împreună cu Theophano. Aceasta, prin stăruințele sale, îl determină pe Nikephoros să-l recheme din exil. Tzimiskes nu apare însă la Curte, poate fiindcă împăratul, neîncrezător, îi poruncise astfel; el se retrăsese în locuința părinților săi, la Chalkedon, dincolo de Bosfor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

De acolo era ușor a întreține o corespondență secretă cu împărăteasa. Ei hotărâră definitiv moartea lui Nikephoros, Theophano făgăduind lui Tzimiskes mâna ei și tronul. Domesticul își găsi ușor complici printre nemulțumiți; cei mai de seamă fură Michael Burtzes, disgrațiatul cuceritor al Antiochiei, și patriciul Leon Pediasimos.

Lovitura fu hotărâtă în noaptea de 10 spre 11 decembrie. Unii din conjurați, travestiți în haine de femei, sunt ascunși în apartamentele împărătesei. În noaptea aceea, Tzimiskes trecu Bosforul, cu trei însoțitori. Ei pătrund în palat, Theophano îi conduce în *cubiculum* imperial, printr-o ușă pe care avusese grijă să o lase neîncuiată. Împăratul dormea, după obiceiul său, într-un colț al camerei, pe o piele de tigru. Ei îl trezesc prin lovituri de picior și-l izbesc, judecându-l fiecare pentru jignirile lui, și insultându-l, până ce îl ucid. Gărzile se agită, trezite de zgomot. Atunci, la o fereastră luminată de torțe aprinse, capul însângerat al lui Nikephoros e arătat mulțimii care se aduna. La această priveliște, mercenarii înțeleseră că totul se sfârșise. Tzimiskes încălță apoi ciubotele de purpură și îmbrăcă veșmântul imperial, se urcă pe tron în Chrysotriclinion și fu aclamat basileus de către conjurați și de partizanii săi, care alergaseră din toate părțile în palat.

Corpul lui Nikephoros, aruncat pe fereastră în grădina Palatului Sacru, zăcu până seara, a doua zi, pe zăpadă. Apoi fu ridicat și îngropat, fără zgomot, în Biserica Sfinților Apostoli.

Astfel pieri, prin crimă, unul din cei mai glorioși împărați ai Bizanțului, acela care sfărâmase puterea arabilor și întinsese până departe hotarele imperiului, în Asia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

C.
IOAN I TZIMISKES (969-976)

Astfel se urcă pe tron Ioan Tzimiskes, de origine armeană, din vestita familie Curcuas (Gurgen), care dăduse imperiului atâția iluștri generali, și înrudit, după mamă, cu însuși nefericitul Nikephoros. Numele său armean era *Cemșkik* sau Cemeșhgig, din cauza staturii sale mici. Așa se chema și un oraș din Armenia Mare, de unde se trăgea Tzimiskes.

Îndată ce se proclamă, noul împărat pune la cale cele dintâi acte ale guvernământului său împreună cu faimosul *parakimomenos* Basilios, fiul bastard al lui Lekapenos. Am văzut ce rol însemnat jucase acesta în domnia lui Phokas; el este acum întărit în funcția lui, iar funcționarii cunoscuți prin legăturile lor cu Nikephoros sunt îndată destituiți. Rudele fostului împărat sunt apoi destituite din înaltele demnități ce le ocupau și trimiși în exil. Fratele lui Nikephoros, vestitul *Curopalates* Leon, fu exilat împreună cu fiul său Nikephoros în insula Lesbos, la Methymna; al doilea fiu al lui Leon, Bardas Phokas, ducele themei Chaldeia, fu surghiunit la Amasia, pe țărmul Pontului. Al treilea, stratopedarchul Petru, cuceritorul Antiochiei, fu lăsat în libertate, poate fiindcă era eunuc și nu putea aspira la tron.

O altă dificultate rămânea să fie înlăturată. Trebuia să se obțină din partea patriarhului Polyeuctos încoronarea tradițională a uzurpatorului, în biserica Sfintei Sofii. Energicul patriarh interzise împăratului intrarea în biserică, fiindcă îl socotea mânjit de sângele lui

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Nikephoros. El îi impuse o penitență severă. Îi ceru anume să o alunge din Palat pe femeia criminală, care luase o parte atât de activă la asasinarea soțului său, și să fie pedepsiți asasinii. Îl sili apoi să se desfacă de întreaga sa avere, împărțind-o în binefaceri. În sfârșit, Polyeuctos știu să folosească acest prilej pentru a smulge noului împărat o serie de concesii însemnate în favoarea Bisericii, atât de mult atinse în privilegiile sale de ilustrul înaintaș. El pretinse anume să se abroge toate măsurile vexatorii ale lui Nikephoros, să se recunoască iarăși Bisericii libertatea ei de a hotărî în materie religioasă, de a-și alege episcopi fără consimțământul prealabil al împăratului, consimțământ impus de Nikephoros. Ceru apoi să se recheme toți episcopii izgoniți din Scaunele lor în domnia precedentă și să se abroge novella care oprea construcția ori restaurarea lăcașelor religioase.

Pentru a-și putea consolida situația, Tzimiskes fu nevoit a satisface toate aceste cereri. Împărăteasa fu izgonită din Palat și exilată într-o mănăstire din insula Proti, spre marea ei deznădejde. Doi dintre conjurații care participaseră la crimă, Balantes și Atzypotheodoros, fură executați, pentru a se da impresia răzbunării asasinatului, al cărui prim vinovat era totuși, alături de Theophano, Tzimiskes însuși. Împăratul își dărui apoi imensa avere particulară în scopuri de binefacere: jumătate fu împărțită țăranilor săraci din jurul Capitalei, cealaltă jumătate dăruită vestitului Spital de leproși (*nosocomeion*) de la Chrysopolis, pe țărmul asiatic al Bosforului. În sfârșit, episcopii îndepărtați de Nikephoros fură restabiliți în scaunele lor, iar novellele acestuia împotriva Bisericii fură toate abrogate.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Numai astfel obţinu Tzimiskes *coroana din mâinile patriarhului*, în Marea Biserică, în ziua de *Crăciun a anului 969*. El jură totodată că nu se va considera decât ca simplul coleg al celor doi *basileis* legitimi, încă minori.

Puţin mai în urmă, în ianuarie 970, marele patriarh muri şi Tzimiskes îi dădu îndată un urmaş în persoana unui simplu pustnic, *Basilios*, acceptat de către Sinod şi care va fi un patriarh vrednic de înaintaşul său.

1. Luptele cu ruşii lui Sviatoslav

Abia încoronat, Tzimiskes trebui să facă faţă unei primejdii din cele mai mari pentru Imperiu. Am văzut cum, printr-o greşeală a tradiţionalei politici bizantine, Nikephoros îl adusese împotriva bulgarilor pe Sviatoslav. Acesta, nimicind puterea statului bulgar, se instalase acolo, aşteptând numai trecerea iernii, pentru ca, la instigaţiile ambiţiosului Kalokyres, să ia calea Constantinopolului. În primăvara anului 970, el trece, cu numeroasele sale trupe, Balcanii, aruncându-se asupra oraşului *Philippopolis*, pe care-l prădă îngrozitor, măcelărindu-i populaţia. Tzimiskes încercă mai întâi să negocieze, pentru a opri înaintarea barbarului. El trimite lui Sviatoslav mandatari (*basilikoi*), somându-l a evacua Bulgaria şi a-şi primi plata serviciului ce-l făcuse imperiului, căci numai pentru acela fusese chemat. Sviatoslav răspunse arogant că Bulgaria e a lui şi n-o va părăsi niciodată. O a doua ambasadă rămase tot atât de zadarnică[122].

[122] Leo Diaconus, cartea VI, cap. 8 şi 10.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Tzimiskes înțelese că era vorba acum de însăși existența Constantinopolului, care obseda necontenit, cu bogățiile sale, închipuirea aprinsă a rușilor. El trimite îndată o expediție împotriva dușmanului, condusă de cumnatul său *Bardas Skleròs* și de stratopedarchul *Petros*. În aceeași vreme organizează o trupă specială de tineri de elită, „*Nemuritorii*" (ἀθάνατοι), poruncind să stea în jurul său[123].

Sviatoslav ocupase întinsa Câmpie a Thraciei de miazănoapte, își câștigase alianța ungurilor și pecenegilor, de la care obținuse bande numeroase de călăreți înarmați cu lănci și arcuri, cunoscuți de bizantini prin sălbăticia lor în lupte. Ciocnirea avu loc (aprilie 970) în câmpiile de la *Arcadiùpolis*. Atrasă în cursă, cavaleria pecenegilor e distrusă. Skleros, folosindu-se de învălmășeala în care-l aruncase pe dușman, se aruncă îndată asupra grosului bandelor lui Sviatoslav. Prin mișcările sale dibace, el hotărăște biruința. Trupele lui Sviatoslav sunt zdrobite, urmărite, până seara, în câmpiile Thraciei.

Pe când acestea se petreceau în Thracia, împăratul primea necontenit din Anatolia noi contingente, pe care le instruia și le expedia pe câmpul de luptă. Sviatoslav, zdrobit la Arcadiupolis, se retrăsese în Bulgaria. Skleros petrecu iarna în Thracia, și până în primăvara anului 971, e probabil că luptele nu s-au reluat între bizantini și ruși. Tzimiskes nu putu continua campania fericită împotriva lui Sviatoslav din pricina răscoalei, în Asia, a lui Bardas Phokas, în toamna anului 970.

---

[123] *Leo Diaconus* (ed. Bonn), cartea VI, cap. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bardas Phokas, fiul lui Leon, scăpase de la Amasia, unde fusese surghiunit și ridicase steagul revoltei. În curând o armată puternică se strânge sub steagul răzvrătitului, familia Phokas având, în Asia, întinse legături. În fața acestei revolte care se apropia de Capitală, Tzimiskes e nevoit a-l rechema pe Skleròs cu trupele din Europa (în Asia armata se dezorganizase în urma revoltei) și a-l trimite împotriva răzvrătitului. Skleros lucrează cu ajutorul agenților săi la dezorganizarea forțelor lui Bardas și acesta, părăsit de o mulțime dintre credincioșii săi, se închide, cu o mână de oameni, în fostul *Tyriaion*, la sud-vest de Caesarea. Împresurat, el se predă, constrâns de foame. Din ordinul împăratului, el fu apoi călugărit și închis cu familia sa în *Chios*. În această vreme, tatăl și fratele său, bănuiți de înțelegere cu el, fuseseră condamnați a-și pierde vederea și scăpară, din umanitatea împăratului, cu un simulacru al crudei operațiuni.

Tzimiskes nu se putu întoarce asupra lui Sviatoslav. El se gândi acum a-și consolida tronul prin unirea sa cu o porfirogenetă și-și celebră, în noiembrie 970, căsătoria cu *Theodora*, fiica lui Constantin VII, încoronând-o apoi ca basilissa.

În primăvara anului 971, Tzimiskes porni în sfârșit în fruntea unei numeroase armate, asupra dușmanului care pustia necontenit fertilele ținuturi ale themelor Thraciei și Macedoniei. D. Anastasijević în mai multe articole studiind cronologia acestui eveniment, a ajuns la concluzia că expediția lui Tzimiskes a început în primăvara anului 971, dar nu s-a terminat, cum e în genere admis, în vara acestui an, ci în vara anului 973-974. El a dat o nouă interpretare izvoarelor: Skylitzes,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Leo Diaconus, Iahya şi Nestor. *(Leon Diakonus über das Jahr der Befreiung Bulgariens von den Russen durch Tzimiskes*, SK, 3 (1929), p. 1-4; *Les indications chronologiques de Iahya relatives à la guerre de Tzimiscès contre les Russes*, „Byzantion", 6 (1931), p. 337-342; *Die chronologischen Angaben des Skylitzes (Kedrenos) über den Russenzug des Tzimiskes*, BZ, 31 (1931), p. 328-222. Fr. Dölger, *Die Chronologie des grossen Feldzuges des Kaisers Johannes Tzimisikes gegen die Russen*, BZ, 32 (1932), p. 275-292, combate rezultatele lui Anastasijević. Dölger probează că în adevăr expediţia n-a putut începe decât în primăvara anului 971, dar ea s-a încheiat, cum afirmă Diaconus, după 4 luni, înspre sfârşitul lui iulie acelaşi an, 971. În timp ce flota imensă, sub comanda marelui *drongarios* Leon se îndrepta către Dunăre, pentru a tăia retragerea ruşilor, împăratul ieşea din Capitală, pe la sfârşitul lui martie, cu armatele de uscat. Trupele, împreună cu cele rămase, sub comanda lui Ioan Curcuas, la Sudul Balcanilor, se concentrează la Adrianopol. Informat de iscoade că trecătorile Balcanilor nu sunt bine păzite, Tzimiskes îşi conduce numaidecât armata, vreo 30.000 de oameni, în frunte cu splendidul corp al „Nemuritorilor"[129], prin pasul „Sidera" şi, printr-un marş repede, fără a întâlni cea mai mică rezistenţă, străbate dincolo, în Câmpia Bulgariei. Sviatoslav fusese cu totul surprins de înaintarea fulgerătoare a bizantinilor. Aceştia ajung îndată în faţa Capitalei ţarilor bulgari, *Preslava Mare*. O parte a armatei ruseşti se afla aici, în lagărul de sub zidurile cetăţii, sub conducerea viteazului şef vareg *Sphengel*. O luptă crâncenă se încinge între cele două oşti, în câmpia din faţa Capitalei. Atacul impetuos al călărimii

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

„Nemuritorilor", păstrați în rezervă de împărat, pentru momentul decisiv, hotărăște soarta luptei. Rușii se retrag în cetate, urmăriți de aproape de bizantini, lăsând mii de morți în urma lor. Lupta aceasta, care se dădu în ziua de 3 aprilie, în Săptămâna Mare, fu un adevărat dezastru pentru ruși. A doua zi, cetatea fu împresurată din toate părțile și trupele lui Tzimiskes aruncate la asalt. După o luptă înverșunată, mașinile bizantinilor asigură biruința, și cetatea e cucerită. Printre prizonieri se descoperi *Boris II*, fiul țarului Petru, ținut în captivitate de ruși. El fu adus, cu familia sa, dinaintea împăratului, care-l primi cu multă cinste și îl asigură că a venit să-l răzbune pe bulgar pentru câte a suferit din partea „sciților"[124].

Cei din urmă luptători se închid în curtea regală, o incintă înconjurată de palisade tari, unde se apără multă vreme eroic, până ce Tzimiskes o ia cu asalt, punându-i din toate părțile foc. Afară de Sphengel, care se strecură prin norii de fum, fugind la Dorystolon sau Dristra (Silistra), la Sviatoslav, toți apărătorii pieriră până la unul. Tzimiskes își odihni trupele trei zile, sărbătorind, în Capitala cucerită, ziua Învierii Domnului. A doua zi de Paști, armata se pune în marș, îndreptându-se spre *Dorystolon*. Aici se dădu lupta supremă. Sviatoslav refuză propunerile ce i se făceau și ieși sub zidurile cetății, gata să-l înfrunte pe dușman. Cele două armate se izbiră în ziua de Sf. Gheorghe. Încăierarea fu crâncenă. Ea ținu până seara, izbânda trecând de mai multe ori dintr-o parte în cealaltă. Pământul se acoperise de cadavre. Spre

[121] Leo Diaconus, cartea VIII, cap. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

seară, Tzimiskes ordonă o şarjă a întregii cavalerii, el însuşi aruncându-se înainte. Admirabilii săi *cataphractarii* sfărâmă rezistenţa auxiliarilor pecenegi. Lupta durează până la miezul nopţii, cu o înverşunare sălbatică, până ce ruşii, covârşiţi de asaltul viguros şi continuu al cavaleriei bizantine se risipesc, măcelăriţi în gloate, căutându-şi scăparea în cetate. Biruinţa rămase şi acum de partea lui Tzimiskes.

A doua zi, împăratul se întări în lagăr aproape de cetate, aşteptând sosirea flotei, care încă nu se vestise, pentru a tăia retragerea ruşilor. Sviatoslav încearcă o ieşire, dar e respins în chip sângeros. În ziua următoare, flota îşi face apariţia şi atunci Dorystolon e blocat complet. O ieşire se încearcă iarăşi, în seara de 26 aprilie, dar şi aceasta e nefericită pentru ruşi, vestitul Sphengel îşi pierde viaţa în încăierare. În sfârşit, convingându-se de tăria cetăţii, Tzimiskes hotărăşte să o silească a se preda prin foame. Asediul se strânge puternic, toate căile ce duceau la oraş sunt ocupate de trupe şi orice posibilitate de aprovizionare e suprimată. Înfometaţi, ruşii încearcă de mai multe ori ieşiri violente, dar sunt întotdeauna respinşi cu multă vărsare de sânge, după lupte înverşunate.

Descurajaţi, reduşi la cea mai mare foamete, închişi din toate părţile, ruşii ţin, la 21 iulie, un consiliu. Sviatoslav trezeşte, prin cuvintele sale înflăcărate, energia soldaţilor. Toţi se hotărăsc, într-o supremă sforţare, să biruie ori să moară. A doua zi, spre seară, toţi câţi puteau ţine în mâini o armă ies din Dorystolon, în masă, la atac. Lupta fu cea mai crâncenă din toate. Anemas, fiul emirului cretan adus la Constantinopol după cucerirea Cretei, pieri în această sângeroasă încăierare,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

după ce-l uimise pe dușman prin vitejia sa. Multă vreme lupta rămase nehotărâtă. O furtună violentă, însoțită de ploaie, îi izbește pe ruși în față. Bizantinii se aruncă din nou cu mare furie asupra lor, înflăcărați de vedenia Sfântului Theodor Stratelates, care lupta în fruntea lor. Rândurile dușmane se frâng de astădată cu totul, rușii sunt măcelăriți până la ziduri. Astfel se sfârși această mare și sângeroasă luptă sub zidurile Silistrei. Sviatoslav înțelese în sfârșit că toate silințele sale erau zadarnice și că nu-i rămâneau decât să trateze cu acest dușman superior. El trimise, în ziua de 25 iulie, soli la Tzimiskes pentru pace. Se îndatora a părăsi cetatea, a evacua Bulgaria, să i se garanteze numai întoarcerea și să i se dea grâu, dorind a fi socotit, ca și mai înainte, printre „prietenii" imperiului. Împăratul primește aceste propuneri și fiecare om al trupei ce mai rămăsese lui Sviatoslav urma a primi câte două medimne de grâu.

Înainte de a pleca, Sviatoslav ceru o întrevedere împăratului. Acesta se coborî atunci călare, la țărmul Dunării, în armura sa aurită și înconjurat de mulțime de călăreți strălucitori. Învinsul trecu Dunărea într-o barcă din acele *monoxyla* cu care-și adusese armata, vâslind laolaltă cu ceilalți. Se apropie de țărm și schimbă câteva cuvinte cu Tzimiskes. Leo Diaconus, care ne-a păstrat această relație, ne schițează portretul interesant al eroului care disputase cu atâta îndărătnicie bizantinilor stăpânirea Balcanilor. Era potrivit de talie, bine făcut, cu umerii largi; avea sprâncenele dese, ochii albaștri, barba rară, mustățile groase și lungi, capul ras, numai la tâmple atârnându-i câte o șuviță, semnul nobleței. De o înfățișare cruntă și sălbatică – σκυθρωπὸς δέ τις καὶ θηριώδης ἐδείκνυτο – el purta

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

într-o ureche un cercel împodobit cu două mărgăritare, despărțite printr-un rubin. Veșmântul său alb nu se deosebea de al însoțitorilor săi decât prin curățenia lui[125].

Dorystolon fu apoi evacuat. Sviatoslav îi eliberă pe prizonierii greci, primi câte 2 medimne de grâu de fiecare luptător și luă drumul, pe Dunăre, în bărcile sale, către patrie. O nouă încercare îl aștepta până acasă. Pecenegii, informați de marele său dezastru și de micul număr al trupelor cu care se întorcea, îi ațineau calea. Sviatoslav ceruse intervenția împăratului pentru a-și asigura întoarcerea prin locurile acestor primejdioși nomazi. Dar intervenția aceasta rămase fără rezultat. Ajunși la gurile Niprului, rușii fură nevoiți să se întărească în lagăr, în jos de cataractele marelui fluviu și să ierneze acolo, în așteptarea ajutorului de la Kiev, care să-i asigure drumul. Dar ajutorul nu sosi și în primăvară Sviatoslav se hotărî a-și deschide drum printre vrăjmași, ca să se întoarcă la Kiev. La cataracte îl pândeau pecenegii; aceștia îi nimicesc pe ruși, împreună cu ei cade și Sviatoslav. Pecenegii fac din tigva lui o cupă, din care beau[130].

Astfel sfârși viteazul șef al rușilor, care visase o clipă a se așeza în scaunul mândrilor *basileis* de la Constantinopol.

Tzimiskes restaurează cetățile de pe malul drept al Dunării, lasă într-însele garnizoane puternice, pune un strateg la Dorostolon (=Dorystolon) și se grăbește a se întoarce în Capitala sa. Bulgaria danubiană fu efectiv anexată la imperiu. Boris va fi transportat la Constantinopol, unde va intra în ierarhia demnitarilor bizantini cu rangul de magistros. Patriarhatul bulgar

[125] Leo Diaconus, cartea IX, cap. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de la Dorystolon fu desființat, patriarhul Damian depus. Episcopiile vechii monarhii a lui Simeon fură supuse direct patriarhului ecumenic de la Constantinopol. În amintirea intervenției minunate a Sfântului Theodor, Dorystolon primi de la Tzimiskes numele de Theodoropolis, devenind o metropolă bizantină[126].

Pentru a-și asigura ocupația provinciilor recucerite, Tzimiskes strămută aici, după un vechi obicei practicat în Bizanț, pe *Paulicieni*, vestiții eretici ai Asiei, în Thracia, în ținutul Philippopolis, la picioarele Balcanilor. Erezia lor se dezvoltă aici repede, și ei fură pentru imperiu paznicii frontierei de nord.

Împăratul intră apoi în Constantinopol, pe Poarta de Aur, în triumf, primit, afară de ziduri, de toată populația, în frunte cu clerul, Senatul și Curtea, care-i oferiră coroana și sceptrul de aur împodobite cu pietre prețioase.

2. Evenimentele din Italia. Pacea cu Otto I

Am văzut luptele purtate de Otto I cu bizantinii din sudul Italiei. Pandulf Cap de Fier, viteazul prinț de Capua căzuse, sub zidurile cetății Bovino, în mâinile bizantinilor și fusese trimis la Constantinopol. Moartea neprevăzută a lui Nikephoros Phokas stârni din nou atacurile lui Otto, care afla acum momentul prielnic de a da ultima lovitură puterii bizantine din Italia. El pătrunde din nou cu oștile în Italia meridională, pustiind ținuturile.

---

[126] *Ibidem*, cartea IX, cap. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Tzimiskes avea prea mult de lucru în Orient, pentru a-şi consolida tronul, spre a putea interveni în chip serios şi în Apus. Rupând cu politica înaintaşului său, el se arătă prim urmare aplecat a trata cu împăratul germanic. Pandulf, eliberat din captivitate, fu însărcinat cu tratativele înţelegerii pe lângă suveranul său. Dölger pune în vara anului 970 această ambasadă. Înregistrează anume ordinul împăratului către *strategul de Bari, Abdila*, de a-l conduce pe Pandulf cu gardă de onoare la Otto I pentru tratative: evacuarea de către Germania a Italiei sudice, şi căsătoria lui Otto II cu Theophano. Noul împărat era gata să satisfacă cererea colegului său din Apus în privinţa legăturii matrimoniale pe care acesta o dorise şi cerea numai ca germanii să evacueze posesiunile bizantine din Italia.

Otto primi cu bucurie aceste propuneri. El trimise la rândul său o ambasadă la Constantinopol care, condusă de *Arhiepiscopul Coloniei, Gero*, fu primită cu multă cinste la Curtea bizantină, de unde o aduse pe fiica lui Romanos II, *Theophano*, sora minorilor „basileis", ca logodnică a lui Otto II. Astfel, puternicul împărat din Apus îşi atingea scopurile pentru care atâta vreme se luptase. El nu mai ridică acum chestiunea posesiunilor bizantine din Italia sudică, pe care mai înainte le cerea drept zestre a porphyrogennetei. La *14 aprilie 972,* căsătoria lui Otto al II-lea cu Theophano se celebră în biserica Sfântului Petru din Roma cu mare solemnitate. Moştenitorul german îi constituia, printr-un act ce ni s-a păstrat, o dotă compusă din întinse domenii în Italia şi dincolo de Alpi[127].

[127] K. Uhlirz, *Über die Herkunft der Theophano, Gemahlin Kaisers Otto II.*, BZ, 4 (1895), p. 467-477.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În noaptea de 6 spre 7 mai 973, marele împărat, care asigurase imperiului germanic supremația în Occident, se stinse din viață. Fiul său îi urmă la domnie; astfel Theophano ajunse împărăteasa Apusului, exercitând o mare influență asupra soțului său și ridicând proteste prin viața de lux ce o introduse la Curte.

3. Evenimentele din Asia. Luptele cu arabii

Scăpat acum de primejdia rușilor, de aceea a bulgarilor, al căror stat îl desființase după zdrobirea lui Sviatoslav, netulburat apoi în posesiunile sale din Italia, în urma relațiilor de înrudire stabilite cu Imperiul din Apus, Tzimiskes putea să-și îndrepte toată atenția în Asia, unde arabii se mișcau iarăși, amenințând cuceririle bizantine din urma uriașelor războaie ale lui Nikephoros.

Căderea celor două cetăți de frunte ale Siriei, Alep și Antiochia, trezise întreaga lume arabă, care se ridica pentru a răzbuna această umilință. Încă din 970 arabii atacaseră în Siria și asediaseră Antiochia. Tzimiskes îl trimise în ajutor pe strategul Mesopotamiei, patriciul

---

Combate cu succes teza susținută de I. Moltmann în *Disertația* sa, tipărită la 1878, că Theophano nu era o prințesă din casa macedoneană, ci o fată din familie aristocratică înrudită cu Tzimiskes.

A fost, crede autorul, o *fiică a lui Romanos II*, deși izvoarele bizantine nu o menționează, lucru ce se explică prin aceea că în genere fetele sunt trecute cu vederea (numai în legătură cu vreun mare eveniment se citează pe nume). Argumentele sunt solide, scoase din izvoarele bizantine și occidentale. P.E. Schramm, în „Historische Zeitschrift", 1924, p. 424 și urm., reia această chestiune, căutând a contesta din nou calitatea de fiică a lui Romanos a logodnicei lui Otto II, care ar fi fost o rudă a lui Tzimiskes.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Nikolaos, care-i silește pe dușmani a se retrage. Bizantinii iau apoi îndată ofensiva în regiunea Eufratului[128].

În 973, Al-Moizz de la Kairuan, însoțit de o mare armată, luând cu el comorile sale și sicriele familiei, porni către Egipt. În iunie 973 își făcea intrarea în noul Cairo. Astfel se stabili în Egipt puterea Fatimiților, care avea să dureze două secole[129].

În 973, armatele bizantine, sub conducerea marelui domestikos *Mleh*, întreprind o nouă campanie pe Eufrat. Ele pustiesc cumplit Nisibe, ținuturile vecine, cuceresc Melitene și asediază apoi Amida. Dar aici armatele lui Mleh sunt zdrobite de arabi, el însuși e dus prizonier la Bagdad, unde peste puțin timp moare.

Catastrofa aceasta hotărăște expediția din 974, condusă de Tzimiskes. *Fatimiții* se stabiliseră la *Damasc*. Califatul de Bagdad era sfâșiat de revoluții și arabii egipteni puteau să ridice acum, la hotarele imperiului, o putere primejdioasă pentru acesta.

În primăvara anului *974*, Tzimiskes porni în expediție, *îndreptându-se către Mesopotamia*. Ținta sa era Califatul de Bagdad, slăbit mult în timpul din urmă prin nenumăratele războaie civile ce le avusese de purtat. Împăratul pătrunde mai întâi în Armenia, sfâșiată de luptele între două partide, încercând a o

---

[128] S-a constatat în timpul din urmă că în 972-973 Tzimiskes a condus personal această expediție și s-a întors din Asia în Constantinopol cu o bogată pradă. (Dölger, *art. cit.* în BZ 32 (1932), p. 285).

[129] V. Ch. Diehl., G. Marçais, *Histoire du Moyen Age,* t. III, *Le monde oriental* (în coll. „Hist. générale", publ. de G. Glotz), Paris, 1936, p. 434-435.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pacifica. *Aşot III*, Regele Regilor, sub care puterea Armeniei ajunse la cele mai înalte culmi, tratase cu împăratul încă din toamna anului 972 şi se învoise a-i procura provizii şi a-i da un corp auxiliar de trupe alese[130].

Tzimiskes năvăli în Mesopotamia. Arabii, îngroziţi de această mare armată, se închiseră în cetăţile lor tari. Bizantinii nimicesc, după obicei, întinsele ţinuturi fertile, prefăcându-le în pustiu. *Amida*, admirabil întărită, pe Tigru, cade în mâinile lor, răzbunându-se astfel dezastrul lui Mleh; după aceea *Martyropolis* şi *Nisibe*, care fusese golită de locuitorii speriaţi de soarta ce-i aştepta. Emirul se îndatoră a plăti tribut.

În faţa apropierii armatei bizantine, la Bagdad izbucni acum o revoluţie care-l sili pe incapabilul calif *Mothi să abdice* în favoarea fiului său. Tzimiskes pătrunse adânc în Mesopotamia, cu gândul de a da o lovitură definitivă Califatului ce se zbătea în anarhie. Dar lipsa de provizii, seceta mare ce bântuia în locurile acelea, îl siliră a-şi părăsi acest gând, şi el se întoarse către miazănoapte.

Trupele rămaseră în cantonamentele din Tarsos şi Antiochia, iar împăratul, încărcat cu o pradă enormă, se întoarse, în vara acestui an, triumfal, în Constantinopol.

Îndată după întoarcerea sa în Capitală, Tzimiskes îl depuse pe patriarhul Basilios, călugărul auster pe care el însuşi îl înălţase în fruntea Bisericii. Cronicile nu ne deslueşesc bine cauza acestui conflict. Se pare însă că ea trebuie căutată în relaţiile acum ostile ale papalităţii faţă de Bizanţ. Bonifaciu VII (974) fusese alungat din Scaunul Romei, sub influenţa partidului german. Boni-

[130] Fr. Dölger, *Regesten*, nr. 746, pag. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

faciu se refugie atunci la Constantinopol și Tzimiskes vru să ia atitudine împotriva noului pontif, dar întâmpină rezistență din partea patriarhului, obișnuit a păstra, ca și înaintașul său, supunerea față de papă. Împăratul află cu ușurință oameni care să ridice plângeri împotriva smeritului ierarh și acesta fu atunci înlăturat de la patriarhat. Tzimiskes avu meritul de a-l înlocui prin *Antonios din Studios*, un călugăr vestit prin virtuțile sale.

În primăvara *anului 975,* împăratul își reia campania împotriva arabilor. Această a treia expediție are acum ca obiectiv Siria. Din partea Mesopotamiei nu mai amenința nici o primejdie: puterea abbasizilor se sfărâmase în mijlocul unei mari anarhii ce urmase abdicării lui Mothi. Arabii Egiptului se întinseseră însă în posesiunile avute de Icșiditi în Siria meridională. Ei stăpâneau prin urmare orașele Feniciei și Palestinei, tinzând a pune mâna și pe Siria de Miazănoapte și a arunca dincolo de Taurus garnizoanele bizantine instalate în aceste părți de biruințele lui Nikephoros Phokas. Împotriva lor se îndreaptă de astădată Tzimiskes, care, la rândul său, vroia să elibereze Sfântul Mormânt, să smulgă din mâinile necredincioșilor Palestina și Fenicia, restaurând astfel vechile hotare ale imperiului în această regiune.

Știrile bizantine sunt cu totul laconice în privința acestei a treia expediții a lui Tzimiskes. Din fericire, ni s-a păstrat în *Cronica* lui Matei din Edessa, scrisă în limba armeană (începutul secolului XII), o scrisoare trimisă de Tzimiskes lui Așot III, marele suveran Bagratid al Armeniei, și această scrisoare e un adevărat buletin al campaniei din 975; împăratul ține să-l infor-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

meze pe prietenul său creştin despre biruinţele strălucite asupra duşmanului comun şi expune, pe larg, toate fazele campaniei sale fericite.

El pornise, în aprilie acest an, din Antiochia, supunând rând pe rând *Apamea, Emesa, Heliopolis, Damasc, Ramleh, Ierusalim, Tiberias, Berytos, Caesarea, Sidon* şi toate oraşele ţărmului Feniciei şi Palestinei. *Tripolis singură rezistă*, prin fortificaţiile ei tari, dar ţinutul din jur fu pustiit cu totul. Toată Fenicia, Palestina, Siria fură aduse astfel în stăpânirea imperiului. Relicve preţioase căzură acum în mâinile bizantinilor: chipul Mântuitorului Făcător de Minuni, sandalele purtate de el, capul Sfântului Ioan Botezătorul. Lăsând guvernatori şi garnizoane în toate oraşele cucerite, Tzimiskes se întoarce apoi, prin Cilicia, spre Constantinopol. În drum, oprindu-se la *Atroa*, pe marginea lacului Ascania, pe domeniile unuia dintre marii demnitari bizantini, el se îmbolnăveşte de o boală ciudată, care mistuie în câteva luni energia trupului său de atlet. Cronicarii au văzut în această moarte rapidă a eroului mâna criminală a lui Basilios, atotputernicul *parakimomenos*. Ei povestesc anume că, pe când împăratul se întorcea din Siria, trecu prin întinse domenii la picioarele muntelui Taurus, de o parte şi de alta şi fu uimit de bogăţia acestor lacuri fertile. Întrebând ale cui sunt aceste domenii, i se răspunse că toate sunt ale lui Basilios. Împăratul, auzind repetându-i-se necontenit acest nume, se umplu de indignare şi nu se putu înfrâna să şi-o exprime, văzând că aceste pământuri admirabile, pentru care se vărsase atâta sânge şi pentru care împăraţii s-au ostenit în lungi şi grele campanii au ajuns în posesiunea unui eunuc. Basilios ar fi fost

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

înştiinţat despre aceste cuvinte şi, aşteptându-se la o îndepărtare din funcţie şi confiscare a bunurilor, luă măsuri împotriva lui Tzimiskes. Acesta ar fi fost otrăvit de un eunuc la masa patriciului Romanos, de la Atroa, unde împăratul fusese găzduit. Eunucul, cumpărat de Basilios, ar fi turnat în paharul lui Tzimiskes una dintre acele otrăvuri lente care mistuie cu încetul puterea trupului[131].

Simţindu-se rău, împăratul îşi grăbeşte întoarcerea la Constantinopol, unde, după o zacere scurtă, *muri la 10 ianuarie 976,* în vârstă de 51 de ani.

[131] Cedrenus, ed. Bonn, p. 415

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

D.
BASILIOS II „BULGAROCTONUL"
(11 IANUARIE 976-15 DECEMBRIE 1025)

1. Începuturile domniei sale. Revolta lui Bardas Skleros[132]

După moartea lui Ioan Tzimiskes, puterea trecu în mâinile celor doi porphyrogeneți, *Basilios II* și *Constantin*, urmașii legitimi ai strălucitei case macedonene. Ei erau acum destul de mari pentru a nu mai putea fi vorba de o nouă regență. Basilios avea 17-18 ani, iar fratele său era cu vreo trei ani mai tânăr. De fapt, Basilios, deosebit de bine înzestrat, conduse singur imperiul; fratele său, aplecat spre plăceri, stătu alături de dânsul, în umbră, menționat numai, după vechiul obicei, în actele publice. *Psellos* îl caracterizează astfel: „se arăta întotdeauna treaz și gânditor și plin de grijă", pe când Constantin le părea tuturor „dezmățat, ducând o viață trândavă, ahtiat după plăceri". Numai după moartea lui Basilios (1025) el rămase singurul împărat și avu, timp de trei ani, o domnie ștearsă, dovedindu-și nestatornicia față de marele și gloriosul său frate.

Basilios II, numit și *cel Tânăr,* spre a se deosebi de cel dintâi, întemeietorul dinastiei macedonene, condu-

---

[132] Pentru începuturile acestei domnii, vezi lucrarea lui G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du V-e siècle (Jean Tzimiscès, Les jeunes anneés de Basile II, le tueur de Bulgares (969-989),* Paris, 1896), cap. VI și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

se o jumătate de veac imperiul, având una dintre cele mai lungi domnii.

Când moartea îl răpi fulgerător pe Tzimiskes, care cârmuise şase ani în numele lor, cei doi *basileis*, ţinuţi până acum departe de treburile publice, erau cu totul nepregătiţi pentru greaua sarcină la care erau chemaţi. Doi oameni erau atunci cei mai de vază în imperiu: unul era mare ministru, vestitul *parakimomenos Basilios*, fiul bastard al lui Lekapenos, eunucul energic care jucase rolul principal sub patru împăraţi, atotputernic până în cele din urmă zile ale lui Tzimiskes[133]; altul, mare căpitan, *Bardas Skleros*, care se acoperise de glorie pe câmpurile de bătaie, luptând alături de Tzimiskes în Europa, împotriva bulgarilor, iar în Asia, împotriva arabilor. La moartea lui Tzimiskes, el se afla în fruntea armatelor din Asia, domestikos al scholelor Orientului. Eunucul era, cum zice Psellos, din familia imperială; el avea o mare afecţiune pentru Basilios – şi deci nu e de mirare că acesta îşi întoarse privirile către dânsul.

Fiecare dintre aceşti doi oameni, bucurându-se de o mare consideraţie în imperiu, aspira să-l înlocuiască pe ilustrul dispărut în rolul de tutore, de prim sfătuitor al tinerilor *basileis*. După mărturisirea lui Psellos, Basilios însuşi simţea nevoia de a avea pe lângă dânsul un asemenea consilier, pentru a se iniţia în complicata şi greaua sarcină ce şi-o lua acum asupră-şi. Eunucul era mai aproape de dânsul, Skleros aflându-se la trupele

[133] Cea mai mare personalitate a imperiului, μέγιστον αξίωμα (Psellos) prin înălţimea cugetării şi prin prestanţa lui fizică şi frumuseţea sa vrednică de un rege.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sale din Asia. El fu, prin urmare, din acel moment, adevăratul şef absolut al puterii.

Primul său act, în această nouă domnie, fu dictat de consideraţii politice. *Theophano*, mama împăraţilor, fu rechemată din exil. Ea nu mai putu juca însă niciodată un rol de căpetenie în imperiu. Până la sfârşitul vieţii sale, o tăcere adâncă se lasă în jurul acestui nume, care făcuse mai înainte atâta zgomot [31]. Al doilea act al eunucului fu îndreptat împotriva lui Bardas Skleros, care, sprijinit de trupele în fruntea cărora se afla, putea oricând să încerce o lovitură. El se grăbi, prin urmare, să-i ia comanda însemnată pe care o avea, trimiţându-l la marginea imperiului, ca *duce* al themei Mesopotamiei. Comanda supremă a forţelor Asiei fu încredinţată cunoscutului stratopedarch şi patriciu Petru Phokas.

Bardas Skleros nu era omul care să îndure această umilinţă. El se duse în noua sa „themă" şi, foarte popular printre trupele Asiei, se hotărî a se folosi de această popularitate pentru a pune mâna pe putere şi a-l înlătura astfel pe nesuferitul *parakimomenos*. Un crâncen război civil se dezlănţui atunci, însângerând Asia timp de patru ani. Skleros se proclamă, în mijlocul trupelor sale, *basileus*, strânse în jurul său o armată puternică de nemulţumiţi, mari proprietari, prieteni ai săi, aventurieri în căutarea norocului, şefi arabi venind sub steagurile sale. Pentru a-şi procura banii de care avea nevoie, puse mâna pe oamenii fiscului, confiscându-le impozitele strânse şi îi puse la contribuţie pe cei avuţi. La Malatya (Melitene), pe care o ocupă prin surprindere, puse mâna pe casa de bani a guvernatorului. În fruntea unei armate mari, el porni,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în vara anului 976, către Caesarea Cappadociei. Patriciul *Petru Phokas* fu trimis împotrivă-i; ducele Antiochiei, *Mihail Burtzes*, primise ordinul să-şi unească trupele cu dânsul.

Înainte de a încerca puterea armelor împotriva răzvrătitului, eunucul Basilios căută a-l convinge să renunţe la întreprinderea sa. *Mitropolitul de Nicomedia, Stephanos*, e însărcinat pe lângă el cu această delicată misiune. Ea fu zădărnicită. Cele două oştiri se ciocniră la *Lycandos* (Lapora). Armatele imperiului fură zdrobite. Burtzes trecu atunci de partea lui Skleros. O mulţime dintre puternicii stăpâni de domenii din Cappadocia măriră contingentele revoltatului. Flota din Attalia, în Pamphylia, aceea a „themei" Kibyrraiotes trecură de asemenea de partea sa. *Tzamandos*, vestita fortăreaţă care deschidea drumul către Caesarea, îşi deschise porţile înaintea lui Skleros.

În faţa primejdiei ce se apropia, Curtea îl trimise cu noi forţe împotriva răzvrătitului pe *protovestiarul Leon*, investit cu puteri dictatoriale, asociindu-i-l pe *patriciul Ioan*. În *primăvara anului 977,* ei se aflau la *Kotyaion*, în Phrygia. Skleros, după ce intrase în Caesarea, o apucase pe calea cea mare care ducea la Constantinopol şi se afla acum în mijlocul Phrygiei. Protovestiarul Leon se strecură în grabă cu trupele sale în spatele lui Skleros, îndreptându-se către Caesarea, pentru a-i tăia retragerea şi a pune în acelaşi timp mâna pe proviziile duşmanului, încercând a provoca o contrarevoluţie cu ajutorul celor credincioşi împăraţilor. Skleros desface din armata sa un detaşament, sub comanda lui Burtzes, aruncându-l pe urmele lui Leon. La *Oxylithos*, Burtzes e biruit însă cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

greu de imperiali, pierzându-şi o bună parte din trupe. Bardas Skleros porneşte atunci el însuşi în marş forţat împotriva armatelor imperiului. O luptă înverşunată se dădu la *Rhageas*, unde Skleros repurtă o mare biruinţă. Leon, patriciul Ioan, o mulţime de ofiţeri distinşi ai armatei imperiale căzură pe câmpul de luptă.

Drumul Constantinopolului rămânea astfel deschis. În acest timp, flota lui Skleros, comandată de Michail Curtikios, blocase Hellespontul, împiedicând aprovizionarea Capitalei. Skleros ajunse, în sfârşit, sub zidurile *Niceei*. Ea fu apărată cu deosebită energie de patriciul *Manuel Erotikos*, din vestita familie a Comnenilor. Toate asalturile lui Bardas Skleros se frâng de rezistenţa eroică a adversarului său. El blochează atunci cetatea şi numai foamea îl sili pe viteazul apărător să o predea, sub condiţia de a se retrage, cu toate trupele sale, unde va voi (978)[134].

Cucerirea Niceei era o izbândă dintre cele mai mari. De acum, până la Constantinopol nu mai era nici o piedică. Dar în vreme ce puternica cetate cădea în mâinile revoltatului, flota sa era distrusă în apele Hellespontului de amiralul imperiului, Theodor Karantenos, iar Capitala dobândea prin aceasta iarăşi posibilitatea de a se aproviziona.

Se înţelege uşor ce impresie a putut face în Constantinopol apropierea trupelor biruitoare. Energicul eunuc nu-şi pierdu însă cumpătul nici în această situaţie gravă. Înăbuşindu-şi propriile sentimente, el înţelese că în imperiu nu era decât un om care se putea

[134] Cedrenus, II, p. 428., ed. Bonn.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

opune cu succes lui Bardas Skleros: acesta era *Bardas Phokas*, răzvrătitul de la începutul domniei lui Tzimiskes, care, exilat în insula Chios, își ducea acolo obscura existență de călugăr. El îl scoase din insula în care vegeta, îi dădu rangul de magistros și comanda supremă a forțelor Orientului (domestikos al scholelor)[135] pentru a-l înfrunta pe vechiul său rival, acela care, cu șapte ani mai înainte, îi zdrobise visurile de înălțare. Phokas era, după mărturisirea lui Psellos, superior lui Skleros prin experiența și geniul său militar, prin puterea lui fizică: cine primea de la dânsul o rană era sigur o rană de moarte; un strigăt al său, chiar de departe, tulbura întreaga armată. El era însă, prin aceste însușiri și prin familia imperială, mai primejdios decât Skleros. De aceea i se iau cele mai strașnice jurăminte că nu va încerca rebeliunea și e trimis la trupele sale în Asia[132].

Noul domestikos izbuti să se strecoare prin ținuturile ocupate de trupele revoltate și ajunse, în ascuns, la *Caesarea*, unde Eustathios Maleinos își adunase resturile armatei sfărâmate și unde se afla și faimosul Burtzes, care trecuse de partea imperialilor. Phokas îi însufleți pe soldații descurajați, reorganiză armata, recrută din toate părțile trupe proaspete, întemeindu-se pe influența familiei sale, atât de populară în Cappadocia.

Informat de cele ce se petreceau în interior, amenințat a fi atacat din două părți, Skleros se văzu silit a porni de pe marginea Bosforului pentru a-l răpune pe

[135] N. Adontz, *Tornik le moine*, Byzantion, XIII (1938), p. 143-164. Face corecturi în cronologia confuză a lui Kedrenos.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

adversarul său. Cei doi generali, cei mai mari căpitani ai vremii, se întâlniră în Câmpia *Pancalia*, la răsărit de Amorion, aproape de Chalys.

Raportul lui Cedrenus asupra operațiunilor militare ale lui Bardas Phokas contra rebelului B. Skleros e îndoielnic[136]. El face confuzii, vorbește de două bătălii: prima la *Amorium*, a doua la *Pankaleia*, dar cea din urmă e tot una cu cea dintâi, unde Bardas luptă cu Constantin Gabras, general al lui Skleros. La Pankalia lupta se dă între Skleros și Phokas: două versiuni ale aceluiași subiect. *Ultima bătălie, decisivă, la care au luat parte trupele lui David curopalatul s-a dat la Basilica Therma*, pe 24 martie 979.

David a intervenit la cererea lui Bardas Phokas, după Cedrenus. *Cronica georgiană* pretinde că împăratul Basilios a făcut apel la David. Izvorul ei a fost *Viața Sf. Ioan și Euthymios*[137]. Aici se povestește despre intervenția împăraților Basilios și Constantin, a împărătesei-mamă, prin mijlocirea lui Ioan și Tornik, pe care-i cheamă din Athos. Datele *Vieții* sunt însă încurcate, după cum arată Adontz.

Cedarea de către David a statelor sale a avut loc numai după expediția trimisă de Basilios contra lui (990-991), din cauză că susținuse *răscoala lui Bardas Phokas împotriva împăratului*, în 987-989. Bardas piere la 13 aprilie 989 și Basilios se răzbună, trimițând contra lui David o expediție. Acesta, înfricoșat, face pace și, bătrân cum era, promite după moartea sa statele sale lui Basilios. Împăratul îi conferi demnitatea de curopalat și-l onoră cu veșminte împodobite cu ornamente prețioase. Documentul georgian raportează fals această concesiune la anul 979, în legătură cu serviciile făcute de Tornik.

Discuția e importantă, evidențiind că:

1) *Bătălia de la Pankaleia este același lucru cu cea din Amorium;*

2) *Intervenția georgienilor la Basilica Therma (979);*

3) *David curopalatul își cedează statele sale în 991.*

---

[136] N. Adontz, *op. cit.*, Byzantion, XIII (1938), p. 143-164.

[137] Vezi trad. lat. a lui P. Peeters, An. Boll., t. 36-37.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ciocnirea fu crâncenă. Phokas fu biruit (iunie 978). Fiind el însuși rănit, abia putu scăpa din învălmășeală. El își conduse însă trupele în retragere, dincolo de Sangarios.

Phokas nu-și pierdu totuși curajul. Se retrase în părțile Caucazului, pentru a obține ajutoare de la puternicul curopalates *David* al Iberiei. Tornikios, general de origine armeană, care se retrăsese călugăr în lavra Sf. Athanasie la Athos, e scos din retragerea sa și trimis în Iberia, după ajutor. Theophano și Basilios parakoimomenos se gândiră că doar David curopalatul din Iberia i-ar putea ajuta. Tornikios e trimis cu scrisori. El comandă corpul de cavalerie de 10.000 de georgieni oferiți de curopalatul David[133] și contribui la succesul campaniei[138].

Cu acest ajutor[139] și cu trupele sale refăcute, Bardas Phokas se întoarce, în *primăvara anului 979,* către Apus. A doua mare luptă se dădu la *Basilika Therma,*

---

[138] V. Paulus Peeters, *Un colophon géorgien de Thornik le moine*, An. Boll., t. 50 (1932), p. 358-371.

[139] Paulus Peeters, *Vie des SS. Jean et Euthyme,* An. Boll., 36-37 (1917-1919), *Thornicius*, ad Lauram magni Athanasii pervenit (p. 19). Față de rebeliunea lui Skleros, *reges autem cum regina (matre), intra urbem conclusi in summo discrimine et angustia erant. Dum igitur in ista sunt condicione, ita secum cogitarunt: „Praeter Davidem curopalatem, neminem habemus vis nobis opem ferat"* (p. 20).

Dar fiindcă Skleros păzea toate drumurile, nu se putea trimite sol. Atunci se gândesc la Tornikios și trimit la dânsul un σεβαστοφόρος cu scrisori și-l cheamă la Constantinopol, rugându-l a merge la David cu scrisorile lor pentru ajutor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

thema Charsianos (24 martie), o luptă decisivă[34] în acest crunt război civil[140].

Trupele lui Phokas începuseră a da înapoi şi acesta, în disperare de cauză, se aruncă în galopul calului asupra lui Skleros, care, la rândul său, observând mişcarea, porni împotrivă. O clipă, bătălia se opreşte în faţa acestei lupte homerice. Skleros, cu o lovitură de sabie, taie urechea dreaptă şi frâul calului lui Bardas; acesta îl izbeşte în cap cu o straşnică lovitură, cu mănunchiul său de arme grele şi Skleros se rostogoleşte în nesimţire de pe cal. Crezându-l mort, ai săi îşi pierd curajul. Cavalerii georgieni îi fugăresc aprig, armata rebelului fiind în cea mai mare parte decimată[141].

Venindu-şi în fire, după ce fusese ridicat de ai săi, Bardas Skleros îşi caută scăparea, însoţit de ai săi şi de vreo 300 de călăreţi, dincolo de Eufrat, în Martyropolis, cetate acum arabă. Cu prada luată de la dânsul, Tornikios, covârşit cu liberalităţi de basileus, construi vestita mănăstire Iviron, de la Athos[142].

---

[140] V. N. Adontz, *Tornik le moine*, Byzantion, XIII (1938), p. 143-164.

[141] Vezi detaliile luptei homerice la Cedrenus II, p. 431-432, care o situează la Pancalia (confuzie).

[142] Paulus Peeters, *Un colophon Géorgien de Thornik le moine*, An. Boll., L (1932), p. 358-371.

Ioan Tornikios, învingătorul lui Bardas Skleros la 979. Un memorial al acestui personaj se citeşte pe o foaie de pergament ce face parte din ms. grec nr. 62 al Bibl. Sinodale din Moscova, scris pe două coloane. Ioan Thornik, donatorului manuscrisului la mănăstirea Iberilor din Athos, unde a petrecut el, în calitate de călugăr.

Memorialul lui Thornik dintr-un alt manuscris, *Codex nr. 9 de la Iviron*, cuprinde date şi mai preţioase. În ora critică a revoltei

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bardas Skleros e internat de Califul arab la Bagdad, unde e ţinut în captivitate îndelungată, până în decembrie 986[143]. Partizanii săi se supun, obţinând amnistia împăratului şi astfel se sfârşeşte cumplitul război civil care ameninţase atât de mult tronul tinerilor împăraţi ai dinastiei macedonene. Bardas Phokas îşi sărbători triumful în Constantinopol, răsplătit de împărat, care-l confirmă în marea sa comandă de domestikos al scholelor Orientului.

În legătură cu mişcarea lui Skleros se află, poate, şi demisia patriarhului Antonios Studitul, petrecută în 980, prin urmare îndată după înăbuşirea acestei mişcări, pe care el o va fi ajutat. Locul său este luat, abia în 984, de Nicolaos Chrysoberges.

2. Evenimentele din Italia. Luptele cu arabii sicilieni şi Otto al II-lea

Împrejurările grele în care se zbătea imperiul în timpul revoltei lui Skleros încurajară incursiunile ara-

---

lui Bardas Skleros (977-978), fostul strateg bizantin, devenit călugăr în Lavra Sf. Athanasie, la rugăminţile regentei Theophano, iese din retragerea sa, şi obţinând de la curopalatul David din Iberia un ajutor militar, a cărui comandă o ia, 10.000 de călăreţi georgieni, îl bate pe Skleros, şi-l urmăreşte până sub Maiafariqîn. S-a întors apoi la Athos, pentru a-şi sfârşi viaţa în contemplaţie, nu însă în tăcere şi uitare. Împăraţii a căror coroană a salvat-o îl covârşesc de liberalităţi, care serviră la fondarea lavrei iberilor (Iviron).

Paulus Peeters, *Un colopon géorgien de Thornik le moine*, în An. Boll., t. L (1932) p. 358-371.

[143] Basilios făcu o intervenţie pe lângă emirul de Bagdad, Adud-ad-Daulah pentru a nu-l sprijini pe rebel (Dölger, *Regesten*, I, nr. 763, p. 98).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

bilor în ţinuturile bizantine ale Italiei sudice. *Magistrul Nikephoros*, însărcinat încă din vremea împăratului cu acelaşi nume, de a reface regiunile devastate ale themelor italiene, făcea acum mari pregătiri pentru a preîntâmpina atacurile repetate ale duşmanului secular. Impuse oraşele maritime la pregătirea flotei şi provocă prin aceasta revolta locuitorilor din Rossano, expuşi la toate ororile acestui război. Numai intervenţia venerabilului ascet Nilos îi scăpă de pedeapsă.

Între 978 şi 981, Abul-Kassim, emirul din Sicilia, îşi reia expediţiile asupra Italiei bizantine. O primejdie şi mai mare se abătu, în aceeaşi vreme, asupra themelor bizantine ale Italiei. Ambiţiosul *Otto II al Germaniei* năzuia acum, ca şi tatăl său mai înainte, să-şi întindă stăpânirea asupra întregii Italii şi să sfărâme apoi, pentru a-şi asigura această stăpânire, puterea arabilor din Sicilia. Bizanţul nu ar fi putut acum să-i opună o rezistenţă serioasă. *În 981,* el pătrunde cu oştile sale în Roma, unde-şi restabileşte autoritatea, aşezîndu-l în Scaunul pontifical pe *Benedict VII*, izgonit mai înainte de partida adversă. În toamna acestui an, el se coborî în posesiunile bizantine, unde garnizoanele slăbite nu-i puteau opune decât o mică rezistenţă. *Bari*, capitala acestor posesiuni, căzu în mâinile sale. La începutul anului 982, *Matera* şi *Tarentul* fură de asemenea ocupate.

După ce cuceri astfel mai toată Apulia, Otto se ciocni cu bandele emirului din Sicilia, care, după obicei, odată cu primăvara, se năpustiseră asupra ţărmurilor Calabriei. O mare bătălie se dădu la *Stilo*[351], mai jos de Cotron (Capo di Colonna); ea sfârşi cu biruinţa lui Otto, emirul însuşi căzând în crâncena încăierare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Dar, îmbătat de izbânda pe care o credea definitivă, împăratul porni, imprudent, în urmărirea bandelor arabe. Acestea se revărsară însă mai târziu din munți și, aruncându-se asupra armatei germane, o striviră într-o a doua mare luptă, din care împăratul scăpă cu mare greutate, îmbarcându-se pe o corabie bizantină, care îl aduse la Rossano[136], unde îl aștepta împărăteasa. Această bătălie, care se dădu în ziua de *13 iulie 989* și în care pieri floarea nobilimii teutone și italiene, fu un mare dezastru pentru germani; ea făcu o impresie adâncă în toată Europa[144].

Otto, descurajat, părăsi de îndată ținuturile în care intrase cu atâta fală[137], retrăgându-se spre nord. Astfel, posesiunile bizantine, scăpate de garnizoanele de ocupație, se întoarseră din nou, fără luptă, în mâinile vechilor posesori[145].

---

[144] V. L.M. Hartmann, *Gesch. Italiens im Mittelalter*, IV, Gotha, 1915, p. 81-85.

[145] G. Schlumberger, *Récits de Byzance et des Croisades*, I-ère sèrie, Paris, 1923, p. 31-42.

„*La Bataille de Stilo en l'an 982*. L'empereur Otton II d'Alemagne contre l'émir de Sicile *Abu'l Kassem*, le «Bulcassin» des chroniqueurs".

A pornit din Tarent, unde stătuse mult, pentru a-l întâlni pe emir, care înainta pe coastă. Drum greu, îngust, prins între munții prăpăstioși și mare, târât de torentele care coboară din munți. La Rossano, o lasă pe împărătească în paza episcopului *Dietrich de Metz* (ea îl însoțise în această campanie) și pornește cu armata înainte. La Stilo, Capo di Collonna, mai jos de Cotron, atinge avangarda lui Abul Kassem. Două *chelandia* bizantine îl însoțeau pe mare, luate cu mare preț de dânsul de la Tarent. Ele i-au adus probabil știrea că arabii, îngroziți de marea oaste germană, s-au întors din drum. Împăratul aleargă cu floarea oștirii. La *13*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Împăratul german făcea pregătiri pentru o nouă mare expediție împotriva Siciliei. Dar la *7 decembrie*

---

iulie îi ajunse pe arabi. O luptă aprigă se dădu, emirul pieri cu o grupă de nobili arabi în jurul său. Ceilalți se risipesc, prin munți.

Otto făcu imprudența să-i urmărească pe unii, însoțit numai de o mică suită. La un moment dat arabii se aruncă din toate părțile asupră-i. Înconjurat, nu-i mai rămase altă scăpare decât să se arunce în mare, unde una din corăbiile ce asistase la luptă se arăta în față. Porni în goană pe plajă. Arabii în galop după el. Calul său obosit, refuza a mai merge. Un evreu credincios din Apulia, sau Calabria, ce-l însoțea (Kalonymus), descalecă și-i oferă calul zicând: „Ia calul meu, dacă voi muri aici, dă pâine copilului meu!"

Era momentul suprem, arabii îl ajungeau. Se aruncă în valuri. Dar corabia trecu înainte. Se întoarse. Evreul îl aștepta, arabii neștiind cu cine aveau a face, plecaseră. Dar deodată altă grupă apare, năpustindu-se după dânsul. În drum, ei îl ucid pe evreu. Împăratul se aruncă din nou în valuri, a doua corabie trecea. Căpitanul, impresionat de acest fugar care tăia valurile pentru a se mântui, oprește, îl trage în corabie. Dar primejdia era tot atât de mare pentru dânsul.

Era în mâna bizantinilor, pe care-i atacase neloial. Un ofițer slav, care servise mai înainte sub Otto, îl recunoaște. El îi suflă să nu se descopere. Spune bizantinilor că e un ofițer mare al lui Otto și că vor avea o răscumpărare bună dacă îl duc la Rossano, unde se află tezaurul german.

Ofițerul se lasă convins. Înainte de Rossano, Xolunta, slavul merge sub cuvânt să trateze răscumpărarea. Dă de știre la țărm, episcopul vine cu câțiva ofițeri cu o corabie, se urcă, vorbește cu împăratul, la un moment dat acesta se aruncă în valuri și o ia înot spre țărm. O luptă se dă pe bord, între ai săi și greci, reveniți din surpriza lor. Otto era bun înotător, mai multe corăbii porniseră de la țărm, el izbutește a atinge malul. Recunoscător căpitanului, care-l salvase, voi să-i plătească, dar acesta nu primi nimic, și o luă în larg.

Astfel scăpă din această extraordinară aventură împăratul german.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

983 el muri la Roma, lăsând sceptrul imperiului în mâinile fiului său, micuțul Otto al III-lea.

3. Luptele cu arabii din Siria. Conspirația șefilor militari. Căderea lui Basilios parakimomenos

Am văzut slăbiciunea necontenită a Califatului de Bagdad. În Siria, autoritatea sa fusese în vremea din urmă înlocuită de noii stăpâni ai Egiptului, califii fatimiți.

Un fapt însemnat se întâmplase, în Siria, în epoca în care fiii lui Romanos al II-lea ajungeau singuri în fruntea imperiului: Hamdanidul[138] *Saad*, fiul vestitului Saif-ad-Daulah, care rătăcise atâta vreme, despuiat de moștenirea tatălui său, izbuti a intra în sfârșit biruitor în *Alep (martie 976)*, după un asediu de patru luni. Încurajat de greutățile în care se zbătea imperiul, în luptă cu Bardas Skleros, emirul încetă plata tributului și provocă astfel din nou ostilitățile cu bizantinii. După înăbușirea răscoalei lui Skleros, Bardas Phokas porni, deci, în fruntea trupelor din Asia, asupra lui Saad. O luptă avu loc sub zidurile *Alepului* și emirul fu nevoit să semneze un tratat, îndatorindu-se a plăti tributul.

Alte lupte, asupra cărora izvoarele bizantine tac, se purtară în aceeași vreme, între garnizoanele bizantine din orașele de coastă ale Feniciei și trupele arabe africane. Izvoarele arabe și siriene au înregistrat aceste încăierări, care domină anii *981-986*.

Bardas Phokas se întoarce iarăși la Alep, în *983*, pentru a-l proteja de astă dată pe vasalul imperiului împotriva egiptenilor care-l atacaseră și, poate, pentru a-l face să-și respecte tratatul. Bardas cucerește apoi îndată *Homs* (vechea Emessa) din mâinile arabilor

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

duşmani. Pe la mijlocul anului *985*, domesticul se întoarse iarăşi cu puternicele sale armate la Alep, pentru a pedepsi perfidia emirului, care nu se ţinea de obligaţiunile tratatului. În vreme ce Phokas asedia Apameia, Saad devasta ţinuturile de frontieră, nimicind în această incursiune vestita mănăstire a Sfântului Simeon Stilitul, de lângă Alep. Trupele egiptene cuceresc, la rândul lor, *Balanea*, situată pe ţărmul Mării Mediterane, de unde ameninţă celelalte cetăţi bizantine de pe coastă.

În faţa acestei primejdii, împăratul îl trimite pe magistrul *Leon Melissenos* cu ordinul de a recuceri Balanea.

În momentul acesta, la Constantinopol se urzea un complot împotriva împăratului. Faimosul parakimomenos[391], atotputernic de atâţia ani, vedea scăpându-i din mână conducerea imperiului. Basilios, acum un tânăr destul de matur, înţelegea să domnească. Fără a mai consulta pe nimeni, el lua măsurile pe care le credea necesare. Şefii militari de frunte, Bardas Phokas şi Leon Melissenos, împărtăşeau nemulţumirea eunucului, fiind reduşi la un rol prea şters în conducerea treburilor publice. Astfel se urzeşte un complot între dânşii şi parakimomenos. Împăratul îl descoperă însă la timp şi vestitul Basilios eunucul îşi pierde atunci locul, fiind trimis în exil, despuiat de imensele sale averi. Melissenos fu obligat să meargă în expediţia pentru recucerirea cetăţii Balanea, care fu smulsă iarăşi din mâinile Fatimiţilor; Bardas Phokas pierdu comanda trupelor Asiei, rămânând cu titlul de duce al Antiochiei.

Scăpat de tutela supărătoare a eunucului, Basilios II îşi schimbă cu totul modul de viaţă. Istoricii insistă asu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pra acestei prefaceri a tânărului împărat. El nu mai trăi decât pentru ambiția și gloria sa, exercitându-și autoritatea cu o energie care se simțea în toate actele sale.

4. Primul război cu bulgarii

Teribila revoltă a lui Bardas Skleros, care sleise atâția ani forțele imperiului, provocă o mare mișcare în Bulgaria. După ce îi zdrobise pe rușii lui Sviatoslav, Tzimiskes anexase la imperiu toată partea de răsărit a Bulgariei, cuprinsă între Dunăre și Balcani. Fiii Țarului Petru fuseseră aduși ca trofee ale biruitorului, dezbrăcați de titlul lor regal și reținuți ca simpli demnitari la Curtea bizantină. Dar în 976, îndată după moartea lui Tzimiskes, bulgarii profitară de luptele pe care le ducea împăratul în Asia și se ridicară pentru a scutura jugul bizantin. Boris II cu familia lui e pomenit de Cedrenus, dar și fratele său Roman era atunci cu dânsul, spune Iahya. Pentru că nu mai exista vreun descendent al familiei regale bulgare, ei își aleg o nouă dinastie în fiii unui șef național din boierimea bulgară, foarte puternic, Nicolae, care avusese titlul de *comes*[146].

Învățații bulgari, și cu ei Jireček, crezuseră că încă înainte de 976 un stat occidental se rupsese din Bulgaria lui Simeon[140], sub acel comes și că asupra acestei Bulgarii occidentale nu se întinsese acțiunea războinică a lui Tzimiskes – neatârnarea se păstrase aici neatinsă, față de catastrofa ce lovise partea de răsărit a

---

[146] D. N. Anastasijevič, *L'hypothèse de la Bulgarie occidentale*, în „Premier recueil dédié à la mémoire de Th. Uspenskij", Paris, 1930, p. 20 și urm., colecția „Orient et Byzance", IV, a lui Gabriel Millet.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

stăpânirii bulgare. Se socotea un fapt stabilit că lungul şi crâncenul război purtat de Basilios II cu bulgarii îşi are începutul în regatul acesta neatârnat al Bulgariei occidentale. Dar Anastasijevič a dovedit inexistenţa acestei Bulgarii occidentale. Profitând de greutăţile în care se afla noul împărat, în urma revoltei lui Bardas Skleros, fiii comitelui se ridicară, căutând să-şi întindă puterea în paguba imperiului.

Nicolae lăsase *patru fii*: David, Moise, Aaron şi Samuel. Scriitorii bizantini îi numesc de obicei "fiii comitelui", κομητόπουλοι. Dintre aceştia, David luă mai întâi domnia şi el pieri după câţiva ani, ucis de nişte vlahi chervangii[147] între Castoria şi Prespa, la locul numit „Stejarii Frumoşi" (τὰς λεγομένας Καλὰς Δρῦς). Moise muri în timpul asediului oraşului Serres, la începutul campaniei; Aaron fu ucis de Samuel, pentru simpatiile sale greceşti, ceva mai târziu. În anul 980, Samuel se afla în fruntea regatului bulgar occidental.

---

[147] Căci acesta e sensul expresiei lui Kedr., *Βλάχοι ὁδῖται* (V. Bogrea, *Sur les Βλάχοι ὁδῖται de Cedrenus*, „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", 7 (1920), p. 50-53).

Învăţaţii în genere au luat această expresie cu sensul de „*Vlaques nomades*", „des passants valaques". La notion est identique à celle de *kjelator* des documents serbes médiévales, expliquées par Jireček en opposition avec la notion de *voinik* (*Staat u. Gesellschaft im mittelalterl. Serbien*, I, 70). Ces deux termes obscurs s'éclairent mutuellement: *kjelator* est l'équivalent roumain du terme de ὁδίτης. Bogrea signale les Βλάχοι ἀστράτευτοι du diplôme d'Andronic Paléol. (1324) publié par Lambros, Νέος Ἑλληνομν., XII, p. 38 şi urm.; ils ne seraient donc que les *kjelatori* des documents Serbes, les Vlaques qui faisaient le service de transport, „conducteurs de caravanes", et c'est en ce sens que nous devons entendre le terme de Cedrenus.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ostilităţile bulgarilor începură îndată după moartea lui Tzimiskes. Pe de o parte, regatul occidental, sub cei patru „comitopuli", atacă provinciile vecine ale Imperiului bizantin, pe de alta, în Bulgaria supusă izbucnesc o serie de răscoale, garnizoanele bizantine fiind acum slăbite din pricina forţelor trimise necontenit în Asia, împotriva lui Skleros. Atacurile lor se îndreptară mai întâi asupra cetăţii de frontieră, Serres, unde fu ucis Moise. La 980, rămas singur în fruntea Regatului, Samuel continuă cu mare energie atacurile împotriva provinciilor bizantine. Centrul puterii sale fu statornic, *vechea Macedonie*, la răsărit de Vardar. Capitala se schimbă adesea, după vicisitudinile luptelor: mai întâi la *Sredetz*, Triaditza (Sofia de azi), apoi trecu pentru scurt timp la *Moglena*, după aceea la *Vodena* şi la *Prespa,* unde încă se mai văd pe insulele lacului şi pe ţărm ruinele vechiului oraş. Mai târziu se va muta, în sfârşit, la *Ohrida.*

Acţiunea lui Samuel se îndreaptă împotriva provinciilor de la miazăzi ale imperiului, pătrunzând, prin Thessalia, până în tema Helladei. Către 986, în fruntea unei puternice armate, el năvăleşte în Macedonia şi Thessalia, cucerind mai multe cetăţi; între care *Larissa*, de unde ridică moaştele Sfântului Achilles, episcopul ce participase la Sinodul de la Niceea[41]. Populaţia fu strămutată în Bulgaria. De aici îşi luă Samuel de soţie o frumoasă bizantină. Ţarul bulgar coborî după aceea până la Istmul de Corint, ameninţând Peloponesul. Această mare primejdie îl făcu pe împărat să se hotărască să întreprindă prima sa campanie împotriva bulgarilor, preludiul marilor şi cruntelor războaie care vor nimici cu totul statul bulgar.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cei *doi prinți legitimi ai Bulgariei* scăpaseră din Constantinopol, încercând, în acea vreme tulbure, să recâștige tronul părintelui lor. Adontz crede că însuși împăratul le-a dat drumul, pentru a-i opune fiilor comitelui. Boris pieri pe drum, fiind ucis de un bulgar care-l luase drept grec, după hainele ce le purta. Roman ajunse în Bulgaria, obținând de la Samuel comanda cetății Scoplje (Skopje).

În anul 986, *Basilios II* își adună, prin urmare, o armată puternică, a cărei comandă o luă el însuși, hotărât fiind să dea o lovitură definitivă dușmanului, pe care nu-l credea atât de puternic. Pentru a-l sili să se retragă din posesiunile sale, Basilios ia drumul care ducea, pe la nord-vest, în inima statului bulgar al lui Samuel, pe cursul Hebrului (Mariţa). Ţinta sa pare să fi fost Triaditza. După ce trecu prin Poarta lui Traian, defileul care ducea către Triaditza, împăratul tăbărî cu oastea la locul numit *Stoponion* (Stiponje). Apoi, după câte ne spune Leo Diaconus, martorul acestui eveniment, împăratul asedie *Triaditza,* dar n-o putu cuceri. Lipsit de provizii, fu silit să ridice asediul și, în drumul prin munți, către Constantinopol, fu atacat de Samuel, iar armata sa fu în bună parte nimicită (august 986). Cu multă greutate, împăratul, cu resturile armatei sale, ajunse la Philippopolis[148]. Astfel, întâia expediție a lui Basilios II fu nenorocoasă.

După unii învățați, *Bulgaria occidentală*, cu reședința la Ohrida, se constituise cu mult înainte de 976, printr-o revoltă a comitelui Nicolae sau a fiilor săi contra țarilor legitimi ai Bulgariei,

[148] V. însă versiunea lui Cedrenos cu rebeliunea lui Mellissenos.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

urmaşi ai lui Simeon, care stăpâneau la Preslavul cel Mare. Această Bulgarie ochrideană s-ar fi menţinut în urmă alături de cea danubiană; Sviatoslav (în 969) şi Tzimiskes (în 971) n-au cucerit decât Bulgaria danubiană; cealaltă a continuat însă mai departe.

Teorie expusă întâia oară de istoricul bulgar *Drinov* în două articole, reunite apoi în operele lui, publicate de Zlatarski, I, Sofia, 1909.

Nici un izvor nu ne confirmă existenţa a *două* state bulgare, unul în Moesia de Jos, sub dinastia legitimă şi altul în Macedonia, sub dinastia nouă a lui Nicolae Comitele.

Bulgaria fiilor lui Nicolae nu s-a constituit decât după moartea lui Tzimiskes (976), în urma revoltei bulgarilor contra stăpânirii bizantine.

•

La moartea lui Petru (969), fiii unui anume comite Nicolae încercaseră să pună mâna pe tronul bulgar (fiii lui Petru se aflau la Constantinopol). Ei se revoltară contra guvernului central din Preslav. Dar nu reuşesc, căci Nikephoros Phokas trimise din Constantinopol pe fiii lui Petru şi ei intrară în Preslav[149]. Mai departe nu se spune ce s-a ales de aceşti patru comitopouli.

•

Nici alte izvoare nu spun nimic de existenţa Bulgariei occidentale. *Presbyter Diocleas* şi *Iahja de Antiochia* concordă cu izvoarele bizantine.

Jireček adoptă ipoteza lui Drinov (Bulgaria Occidentală), dar crede că n-a putut fi creată în 963, cum susţine Drinov, bazându-se pe Cedrenus (care relatează tratatul lui Petru cu Bizanţul la 963 şi învăţatul bulgar crede că aceste fapte sunt greşit raportate la 963, în realitate fiind vorba de tratatul din 968-969).

Jireček socoate că Bulgaria Occidentală a fost creată în 969-971 şi că ea se află în legătură cu cucerirea rusă în Bulgaria în acea epocă şi cu capturarea lui Boris II. Părţile occidentale, neocupate de Sviatoslav, s-au constituit, zice el, în Imperiul bulgar indepen-

[149] V. *Cedrenus,* II 347, şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dent şi şi-au dat o dinastie nouă. Apoi a revenit la teoria lui Drinov şi pretinde că Bulgaria occidentală s-a născut *printr-o sciziune în 969*, puţin înainte de războiul lui Sviatoslav, în momentul revoltei fiilor lui Nicolae contra lui Boris II, care era absent (de care vorbeşte Cedrenus, II, 347). Boris, înlăturându-i cu ajutorul lui Phokas pe comitopoli, aceştia au smuls atunci de sub autoritatea lui Boris partea occidentală a imperiului său şi au domnit acolo ca ţari independenţi.

Comitele se chema *Nicolae* şi nu Šišman, cum a crezut Drinov şi cum s-a acceptat, în genere, de la el încoace. Ne-o arată adăugirile la Cronica lui Skylitzes, care se află într-un manuscris din Viena[150]. Acest manuscris, necunoscut mai înainte, cuprinde o serie de adnotări marginale făcute de episcopul Mihail de Devol.

5. Revolta lui Bardas Phokas. Relaţiile cu Vladimir al Rusiei

Înfrângerea pe care o suferise împăratul din partea bulgarilor încurajează pornirile de revoltă ale şefilor militari, nemulţumiţi de purtarea sa despotică faţă de dânşii. Multă emoţie a trebuit să producă la Constantinopol ştirea scăpării lui Bardas Skleros din lunga lui captivitate de la Bagdad. Psellos povesteşte cum califul având un război greu, îl scoate pe Skleros cu ai săi din captivitate pentru a-l avea în ajutor. Acesta îl nimiceşte pe duşman, dar apoi, în loc de a se întoarce, o ia în galop spre hotarele bizantine. Urmărit, se întoarce, îi bate pe arabi şi scapă. Ajuns în imperiu, află că şi Phokas s-a ridicat în acelaşi timp, şi atunci, gândind

[150] B. Prokić, *Die Zusätze in der Hs. d. I. Skylitzes cod. Vindob. hist. gr. LXXIV*, München, 1906.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

că va fi greu să lupte contra lui, intră în înțelegere cu dânsul[151].

Însoțiți de oamenii credincioși lui, împreună cu care îndurase această captivitate, el intrase iarăși în Melitene, organizând din nou revolta împotriva lui Basilios. Împăratul, în fața acestei primejdii, îl investește iarăși pe Bardas Phokas cu comanda supremă a trupelor din Asia, trimițându-i întăriri, cu ordinul de a merge asupra rebelului, pentru a-l izgoni de pe teritoriul imperiului. Dar Phokas avea el însuși umilințe de răzbunat și, în loc de a porni împotriva lui Skleros, trădează cauza suveranului său. Urmărind același scop ambițios ca și vechiul său rival, socotind momentul propice de a-și încerca încă o dată norocul, el caută s-o ia înainte lui Skleros. La *15 august 987*, șefii armatei asiatice, împreună cu o mare parte a nobilimii teritoriale, în care familia Phokas își avea vechi și credincioși prieteni, adunați în locuința cunoscutului magistros Eustathios Maleinos, în thema Charsianos, îl *aclamară ca împărat pe Bardas Phokas*. În Cappadocia, unde familia sa era populară, acesta își putu spori contingentele, la care se uni o armată de iberieni, adică georgienii vestiți în armatele imperiului.

Skleros își strânsese la rândul său o armată puternică, sprijinit pe dinaștii arabi, printre care era foarte cunoscut. Cei doi rivali înțeleseră îndată că, dacă se vor lupta între dânșii, vor face jocul adversarului. Ei intrară în negocieri. La o întrevedere, în Cappadocia, Bardas Phokas pune însă mâna pe Skleros, îl dez-

[151] Ed. Ém. Renauld, *Chronographia*, 10-11. Cf. Cedr., II, p. 439-440.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

bracă de atributele imperiale şi-l închide în fortăreaţa Tyropoiòn, situată între Lykandos şi Meliteia, conform opiniei lui H. Grégoire. O mare parte dintre aventurierii strânşi în jurul lui Skleros trec acum de partea lui Phokas. În fruntea numeroaselor sale trupe, el apărea, pe la începutul anului 988, pe malurile Bosforului. O parte a armatei sale, aflată sub comanda lui Nikephoros, fratele său şi a lui Delphinas, lua poziţie la *Chrysopolis*, tăind comunicaţia Capitalei cu Bosforul şi aruncând spaima în populaţia sa impresionabilă; cealaltă parte, sub comanda lui Leon Melissenos, asedia *Abydos*, pe ţărmul asiatic al Dardanelelor, pentru a pune mâna astfel pe cealaltă strâmtoare, izolând complet Constantinopolul, spre a-l constrânge prin foame.

Situaţia lui Basilios părea deznădăjduită. Toată Asia era în mâinile rebelului; în Europa, bulgarii, biruitori, ocupau o bună parte a themelor bizantine. Împăratul se arătă însă la înălţimea acestei mari primejdii. Cel dintâi lucru de făcut era să se zdrobească armata de la Chrysopolis, înainte de a se întări pentru a da asalt Capitalei. Trupele sale disponibile erau puţine; el ştiu însă a-şi câştiga în grabă mercenari, cu care să întreprindă lovitura. Intră anume în legături cu *Vladimir*, care domnea asupra ruşilor, la Kiev, cerându-i un ajutor grabnic de trupe; acesta obţinea în schimb mâna sorei sale Anna, îndatorându-se a trece, cu poporul său, la creştinism. În urma acestei înţelegeri, 6.000 de varegi ruşi fură trimişi la Constantinopol. Ei alcătuiau un corp organizat aparte, o *drujina*, după expresia rusă de azi. Aceşti războinici aveau să constituie nucleul corpului auxiliar rus permanent la Constantinopol, al vestitei *drujine* care va da celebra gardă varegă

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

a împăratului și se va ilustra, multă vreme, pe toate câmpurile de bătaie.

Având acest ajutor la îndemână, împăratul trecu, probabil la începutul anului 989, la ofensivă. Pentru a întreprinde o diversiune, el îl trimise pe mare, la Trapezunt pe magistrul *Taronites*, spre a strânge acolo trupe și a amenința spatele adversarului. Într-o noapte, pe la *începutul lui martie*, Basilios transportă cu flota trupele sale, pe coasta Asiei. În zorii zilei varegii se aruncă asupra lagărului soldaților lui Bardas. Aceștia, surprinși, fură măcelăriți în cea mai mare parte; cei doi șefi, Delphinas și Nikephoros Phokas, fratele revoltatului, orbit mai înainte de Tzimiskes, cad în mâinile împăratului. Cel dintâi e ucis, al doilea, fiind inofensiv, e aruncat în închisoare.

După această biruință, Basilios își îndreaptă forțele împotriva rebelului, care, adunându-și restul trupelor, se unise cu armata de la Abydos.

În noaptea de 13 spre 14 aprilie, flota lui Bardas fu aprinsă de corăbiile incendiare ale împăratului, iar acesta se aruncă asupra armatei sale de uscat. O mare încăierare se produse. Un eveniment neașteptat dădu biruința de partea împăratului: Bardas, zărindu-l pe Basilios în fruntea armatei sale, deodată se năpustește, în goana calului, asupră-i, urmat de o trupă de georgieni. Basilios, din partea sa, îl așteptă în apărare. Ajuns aproape, spre mirarea tuturor, își întoarce iute calul, urcă în galop o înălțime, descalecă, se întinde pe pământ și își dă sfârșitul. În privința acesta, știrile după Psellos se contrazic. Unii povestesc că a fost lovit mortal de o lance aruncată asupră-i, alții că a fost lovit de o sincopă, de o congestie, în urma furiei cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care se aruncase asupra rivalului său; dar, mărturisește Psellos, zvonul curent, care stăpânea, era că fusese otrăvit de un om de serviciu, cumpărat, care i-ar fi turnat otravă în paharul de apă ce-l băuse înainte de a se avânta în luptă[152].

Se crezu, la început, că Bardas fusese rănit, ori că vroia să se odihnească. Dar când se văzu că rămâne nemișcat și se constată că e mort, efectul acestui accident atât de extraordinar fu neașteptat. Trupele lui Bardas încetează lupta și o iau la fugă. Urmărite de imperiali, mulți sunt uciși, iar alții cad prizonieri.

Astfel se încheie teribila revoltă care amenințase atât de serios tronul împăraților macedoneni. Basilios intră triumfător în Constantinopol. Capul lui Bardas fu plimbat pe străzile Capitalei, înfipt într-o lance. Complicii săi fură executați; singur Melissenos obținu iertarea.

6. Creștinarea lui Vladimir și a rușilor. Împăcarea cu Bardas Skleros. Noua campanie în Bulgaria

Alte complicații se iveau însă îndată. *Skleros*, eliberat de soția lui Bardas Phokas, de îndată ce dânsa află sfârșitul tragic al acestuia, începea iarăși lupta, adunându-și partizanii, în Asia. *Bulgarii*, folosindu-se de dificultățile în care se zbătea din nou imperiul, devastau ținuturile din Thessalia și Macedonia, cucerind puternica cetate Berroia. *Rușii*, rupând alianța cu Bizanțul, atacară puternica posesiune bizantină Cherson. E probabil că Basilios, în urma triumfului său, amână împlinirea făgăduințelor făcute de el lui Vladimir și

[152] Ed. Renauld, I, XVI, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

acesta răspunse prin asediul cetății din Crimeea, care căzu în mâinile sale.

Basilios, față de atâtea dificultăți, se hotărî a ajunge prin bună înțelegere la o împăcare cu foștii săi aliați, și a-l aduce, prin bunăvoință la supunere pe Skleros, pentru a-și putea întrebuința toate forțele împotriva temutului dușman bulgar.

El o trimise atunci lui Vladimir pe Anna, însoțită de preoți și egumeni, care să-i convertească pe rușii păgâni la creștinism. Vladimir se recunoștea creștin, declara oficial că Rusia acceptă creștinismul. Lăsând apoi cetatea în mâna Grecilor, se duse la Kiev, unde răsturnă idolii și puse poporul să se boteze, în apele Niprului, ceea ce nu fu greu, creștinismul fiind dinainte răspândit printre locuitorii din Kiev și păgâni nu erau mulți acolo. În alte părți însă, introducerea creștinismului întâmpină rezistență; la Novgorod s-au desfășurat scene sângeroase. Vladimir construi biserici. Pacea domni de acum netulburată între rușii creștini și bizantini. Împărații îi trimiseră cu acest prilej lui Vladimir, la Kiev, coroana și însemnele suveranității[142].

N. De Baumgarten[153] analizează izvoarele vechi rusești, confuze și anacronice. *Sagas* islandeze sunt puse la contribuție pentru precizarea faptelor. Înainte de conversiunea lui Vladimir, creștinismul era cunoscut printre varegii care îl înconjurau pe prinț. Vladimir a primit creștinismul *în Rusia*, nu la Cherson, cum spune legenda. *Botezul său a avut loc în 987*. Poate sub influența lui *Olaf Trygguríson* fu chemat de Basilios II contra lui Bardas Pho-

[153] *Saint Vladimir et la conversion de la Russie*, Orientalia Christiana, vol. XXVII, 1, Roma, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1932.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

kas în 988. El a fost probabil în fruntea celor 6.000 de varegi, pe câmpul de luptă. Sosind în Constantinopol a fost îndată căsătorit cu Anna, şi apoi a pornit la luptă. În aprilie 989 (12-13), avea loc căderea lui Bardas. După biruinţă, împăratul nu şi-a împlinit promisiunea şi Vladimir a ieşit cu Varegii săi pe corăbii, îndreptându-se către Taurida, pentru a se răzbuna contra imperiului[154].

Chersonul fu blocat, el căzu în puterea lui Vladimir în vara anului 989. Aceasta schimbă atitudinea curţii bizantine. *Anna fu silită a pleca la Cherson.* Erau şi împrejurările critice: Samuel ataca în peninsula Balcanică, Bardas Skleros ridica iarăşi steagul revoltei. Anna fu însoţită de un cortegiu de mitropoliţi şi prelaţi. *Vladimir se recunoştea creştin, declara oficial că Rusia acceptă creştinismul.* Chersonul fu restituit împăratului[155].

O bună parte din Varegi fu lăsată în serviciul imperiului, desigur în schimbul unei mari sume de bani: ei se regăsesc în serviciul Bizanţului.

După spusele cronicilor, Vladimir, întors la Kiev, se dedică imediat operei creştinismului. Locuitorii au fost botezaţi (ceea ce nu a fost greu, creştinismul fiind dinainte răspândit printre kieveni). Idolii au fost sfărâmaţi, păgânii nu erau prea mulţi în Kiev. Introducerea creştinismului nu se petrecu pretutindeni atât de uşor ca la Kiev, dar el fu propagat şi în alte părţi. Vladimir construi biserici. Dădu un statut, care poartă pecetea influenţei canonului german (influenţa occidentală).

Vladimir muri la 15 iulie 1015.

Ruşii (convertirea). V.A. Mošin[156] exprimă aceeaşi părere, făcând o sinteză a propăşirii creştinismului, pornind din primele secole ale creştinismului din oraşele greceşti de pe ţărmul nordic al Pontului, mai târziu în Caucaz şi Georgia. La creştinarea ruşilor, în părţile nordului, au contribuit şi misiunile din Apus care au

---

[154] *Ibidem*, p. 69-80.

[155] *Ibidem*, p. 83-85.

[156] Cf. V.A. Mošin, *Creştinismul în Rusia înainte de Sf. Vladimir* (*Hristianstvo v Rosii do sv. Vladimira*), extras din „Vladimirskij Sbornik" (988-1938), Belgrad, 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

răspândit creştinismul spre finele secolului al X-lea în Ungaria, Danemarca şi Norvegia. Înainte de Vladimir, creştinismul a putut fi răspândit la Kiev.

S-a crezut că numai în 1037 s-a constituit Mitropolia din Kiev şi că mai înainte, în epoca următoare botezului Sfântului Vladimir (987-988) a fost o perioadă de autocefalie, în care s-au încrucişat influenţele latine şi bulgare[157].

V. Laurent examinează texte puţin cunoscute şi ajunge la concluziile următoare:

1. *Primele misiuni din Rusia au fost opera latinilor veniţi din Moravia* sau trimişi direct de Roma. Acţiunea lor se simte în instituţii, mai ales în jurisprudenţă. Bulgarii exercitară o acţiune paralelă, înainte de desfiinţarea patriarhatului de Ohrida.

2. *Evanghelizarea ţinuturilor ruse era începută când Vladimir se gândi a se converti.* Împăratul *Basilios II* exploată această situaţie când o căsători pe sora sa cu cneazul rus. Se impuse în Rusia prin misionari o *ierarhie constantinopolitană.*

3. În aceste împrejurări, *nu e de crezut ca întâia ierarhie a Kievului să nu fi fost bizantină.* Botezul ruşilor a fost îndeplinit de preoţi bizantini, şi primii păstori au fost ei. E sigur pentru Novgorod şi trebuie să fi fost aşa şi în alte scaune.

4. O dovedeşte şi *transferarea sigură a mitropolitului din Sebastia, în 1025,* ca arhiepiscop de Kiev.

5. Succesiunea episcopală bizantină nu e sigur să fi continuat până la 1037. Poate numirea lui Alexios ca episcop trimis de Benedict VIII (1012-1024) a rupt seria. Dar grecii au restabilit-o apoi.

6. *Regimul Bisericii fu cel* al unei autocefalii proprii marilor arhiepiscopii naţionale.

7. *Actul din 1037, constituind mitropolia*, reprezintă o degradare adusă de împrejurări necunoscute, dar consecventă stăpânirii de 50 de ani a clerului grec.

---

[157] V. Laurent, *Aux origines de l'Église russe. L'établissement de la hiérarchie byzantine.* „Échos d'Orient" (=EO), 38 (1939), p. 279-295.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Basilios începe atunci *tratative și cu Bardas Skleros*, invitându-l la supunere, făgăduindu-i, sub jurământ, a nu-i face nici un rău și a-i ierta pe toți partizanii săi. Manuel Erotikos fu însărcinat cu aceste negocieri, care ajunseră la rezultatul dorit. Bardas Skleros renunță la titlul de basileus, își depuse însemnele imperiale și fu iertat, obținând demnitatea foarte însemnată de *curopalates*. Partizanii săi își păstrau și ei rangurile obținute. Împăratul avu o întrevedere solemnă pe coasta asiatică a Bosforului cu temutul său adversar, îmbătrânit și slăbit de viața atât de agitată ce o dusese; după aceea, Skleros își luă reședința la Didymoteichon, în apropierea Capitalei, unde putea fi ușor supravegheat. El se stinse acolo, de boală, puțin după această împăcare, în martie 991[158].

Împăratul reluă, în primăvara anului 991, războiul cu bulgarii. Izvoarele bizantine sunt laconice în privința acestei a doua campanii a lui Basilios cu bulgarii, dar din Cronica lui Yahias, sirianul, aflăm că ea ținu patru ani, în care împăratul luă mai multe cetăți, făcu un mare număr de prizonieri și smulse din mâinile lui Samuel Berroia, cucerită mai înainte[159].

Alte știri confirmă această lungă campanie din Balcani: un act privat al Lavrei Sf. Athanasios de la Athos, datat din septembrie 993, ne vorbește despre o amba-

---

[158] V. *Psellos*, întrevederea celor doi rivali și condițiile împăcării. (ed. Renaud, XXVII, p. 16).

[159] G. Schlumberger, *L'épopée byz. à la fin du Xe siècle, II* (1900), p. 59 urm. Cf. N. Adontz, *Samuel l'Arménien, roi des Bulgares*, în "Bull. de l'Acad. Royale de Belgique", 39 (1938), p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sadă a sârbilor trimisă la Bizanț, și care a fost condusă în tabăra împăratului[160], ocupat atunci cu noua sa campánie împotriva lui Samuel. În primăvara anului 992, Vasile II primise de asemenea în lagărul său, în timpul războiului cu bulgarii, pe sirianul Malkun, ambasadorul regentului emiratului de Alep[161].

Având acum liniște, împăratul reluă, în primăvara *anului 991, războiul cu bulgarii*. Izvoarele bizantine sunt foarte laconice în privința acestei a doua campanii a lui Basilios în Bulgaria. Din cronica lui *Yahia*, sirianul, aflăm că ținu patru ani, în care Basilios luă mai multe cetăți, făcu un mare număr de prizonieri și smulse din mâinile lui Samuel *Berroia,* pierdută mai înainte. Numai evenimentele serioase care se desfășurau în Siria îl scoase pe împărat în 995 din aceste locuri atât de grele, în care purtase de astădată destul de norocos, necontenite lupte.

7. Intervenția lui Basilios II în Siria

Emirul de Alep, Saad-ad-Daulah, fiul vestitului Seif[143], care dădu atâta de lucru lui Nikephoros Phokas, murise în decembrie 991, lăsându-l ca urmaș pe fiul său nevârstnic *Abul-Fadail*, sub conducerea *regentului Lulu.* Acesta se zbătea în grele lupte cu *armatele egiptene ale lui Al-Aziz* și, pentru a înconjura

---

[160] G. Ostrogorsky, *Une ambassade serbe auprès de l'empereur Basile II*, „Byzantion", t. XIX (1949) p. 187-194. Autorul crede că această ambasadă venea de la Ioan Vladimir, care domnea atunci în Dioclea.

[161] *Ibidem*, p. 193.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

primejdia, recurse la ajutorul împăratului bizantin. Michael *Burtzes*[441], ducele Antiochiei, primi atunci ordinul de a veni în ajutorul său; el nu răspunse însă așteptărilor, poate din cauza forțelor superioare ale dușmanului, care asedia acum pentru a treia oară Alepul. Solicitat din nou, împăratul repetă ordinul său către Burtzes, trimițându-i încă și întăriri însemnate, sub comanda lui *Leon Melissenos*. Cele două armate imperiale se ciocnesc, la *15 septembrie 994*, cu trupele egiptene, la trei ceasuri de Antiochia, la un *vad al fluviului Orontes*. Bizantinii sunt zdrobiți în luptă; cei doi șefi abia își află scăparea, cu resturile armatei sfărâmate, în Antiochia, urmăriți până sub zidurile ei. O pustiire groaznică a ținuturilor Siriei de nord fu rezultatul acestei înfrângeri a imperiului. Egiptenii se întorc apoi asupra cetății *Alep*, asediind-o din nou, cu mare înverșunare.

Rezistența nefericiților locuitori se apropia de sfârșit. Proviziile încep a le lipsi cu totul și foametea dezarmează curajul apărătorilor. Ei fac atunci un ultim apel deznădăjduit la Constantinopol, amintind împăratului vechile tratate semnate împreună. Trimisul emirului de Alep îl află pe Basilios în plină campanie în Bulgaria.

Strivirea armatelor sale pe Orontes, starea disperată a cetății vasale, primejdia ce amenința Antiochia, în cazul când cea dintâi ar fi căzut în mâna califului egiptean, trebuie să fi făcut o puternică impresie asupra energicului împărat. El se hotărăște atunci a merge în persoană în ajutorul vasalului sirian. Lăsând locotenenților săi grija războiului cu Bulgaria, Basilios se întoarse îndată la Constantinopol, de unde porni în *iar-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

na anului 994-995, străbătând cu o armată de vreo 40.000 de oameni, Asia Mică, spre Siria. Pentru a sosi la vreme, el transportă toată această armată călare, fiecare soldat având la dispoziția sa doi catâri. Astfel, printr-un marș rapid, care-i lăsa în urmă pe toți câți nu se puteau ține de dânsul, Basilios ajunse în Antiochia Siriei, *în aprilie 995*. Luând de acolo pe Burtzes și Melissenos cu contingetele lor, se îndreptă apoi, repede, către Alep. Știrea sosirii sale căzu ca un trăznet în mijlocul armatei de asediu. Șeful egiptean, îngrozit la această veste, nu îndrăzni să aștepte armata imperială, deși avea trupe mult mai numeroase. El ridică asediul, distruse tabăra, magaziile enorme de provizii și furaj și se retrase în fugă la Damasc. Basilios ajunge în fața cetății, fără luptă. Primește închinarea emirului, lasă o garnizoană puternică și, după trei zile numai, se pune în marș. *El cuprinde, în drum, Șaizar (Caesarea), Homs* (vechea Emesa), *Antaradus*; *Tripolis*, pe care o asediază câtva timp, rezistă, ca și altă dată, prin puternica ei fortificație. Împăratul se oprește apoi *la Antiochia*, unde-l numește duce pe *Damian Dalassenos*, retrăgându-i comanda lui Burtzes, care se dovedise nedestoinic în evenimentele din urmă. În sfârșit, el se întoarse repede la Constantinopol. Campania ținuse un an (aprilie 995-aprilie 996).

Califul Egiptului pregătea o răzbunare a acestei lovituri. El își construi o flotă impunătoare, cu care reîncepu ostilitățile în Siria. Moartea neașteptată a califului Al-Aziz, la 14 octombrie 996, puse capăt acestor noi lupte. Urmașul său *Hakem* avu o domnie tulburată la început de numeroase revolte. Dalassenos, căutând să se folosească de aceste disensiuni care sfâșiau califa-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tul, atacă (998) Apameea. Trupele califului se întorc asupră-i și, într-o luptă aprigă, ducele fu ucis, iar armata sa nimicită.

8. Noi lupte cu bulgarii. A doua campanie a lui Basilios în Siria. Expediția sa în Georgia și Armenia

În vremea în care Basilios II se afla în Siria (995), luptele cu bulgarii se urmau neîncetat. Atacurile lor se îndreptară de astă dată împotriva *Thessalonicului*. Împăratul îl numise acolo ca guvernator pe *Grigore Taronites*, unul din prinții armeni din Taron, care, împreună cu viteazul său fiu *Așot*, înfruntase de mai multe ori atacurile bulgarilor.

Odată, Samuel îi întinse însă o cursă, spre a-l scoate din cetate. Ascunzându-se, cu grosul trupelor sale, el trimise un mic detașament sub zidurile Thessalonicului. Greșind în urmărirea lor, Taronites căzu în cursă și, după o apărare eroică, el căzu pe câmpul de luptă, iar Așot fu luat prizonier și dus în Bulgaria[162].

Taroniții[163] *armeno-bizantini încep prin fiii lui Așot, mort în 968.* Taron fu anexat la imperiu în 968, după moartea lui Așot (fiul lui Krikorik). Ultimul prinț de Taron a fost *Așot* (968). El avu doi fii: *Gregorie* și *Bagrat*.

Gregorie ridicat la demnitatea de magistros, ajunse duce de Thessalonic și pieri în războiul bulgar în 995. Se cunoaște istoria romantică a fiului său Așot[45][164].

---

[162] Cedrenus, II, p. 449.

[163] N. Adontz, *Observations sur la généalogie des Taronites*, „Byzantion", 14 (1939), p. 407-413. [Răspuns lui R.P. V. Laurent, EO, 37 (1938) p. 129].

[164] Cedr., II 450.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bagrat se căsători cu *Elena, fiica lui Mihail*, magistros și rector (acesta era fiul lui Christofor, fiu al lui Romanos Lekapenos).

Aflând despre dezastrul garnizoanei din Thessalonic, împăratul îl expediază din Asia, unde se afla el atunci, ca generalissim al forțelor din Occident, în locul nefericitului Taronites, pe *Nikephoros Uranos*, un militar de merit[146]. Acesta, sosind la Thessalonic, află că țarul, încurajat de marea sa izbândă, se îndreptase către sud, răspândind groaza și ruina până la istmul de Corint. Noul comandant pornește în urmărirea dușmanului și-l află pe țărmul *fluviului Spercheios*, întors cu o mare pradă din Grecia și așteptând să scadă apele umflate de ploi ale fluviului, pentru a-și urma calea mai departe. Uranos izbutește a afla un vad de trecere și-i surprinde, noaptea, pe bulgari. El face un măcel îngrozitor în oastea țarului, acesta împreună cu fiul său abia scapă răniți din învălmășeală, retrăgându-se, prin munți în Epir[164].

Generalul biruitor intră în Constantinopol, cu 12.000 de prizonieri și o mie de capete ale victimelor mai de seamă (996)[165].

În anul următor, Nikephoros Uranos pătrunde până în mijlocul ținuturilor bulgare, prădându-le. *Dyrrachion*, pe care pusese stăpânire țarul bulgar, cade acum iarăși în mâinile bizantinilor (997)[166].

Așot fusese însurat cu o fată a lui Samuel și trimis să păzească cetatea de pe Adriatică. Dar el fugi împreună cu soția sa la Constantinopol, unde duse împăra-

---

[165] Această mare biruință fu începutul dezastrului care-i aștepta de acum pe bulgari.

[166] Pentru dată, Dölger, *Regesten*, I. Teil, nr. 786 (p. 102).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tului scrisorile unui dinast Chryselios, care-i oferea cetatea, dacă Basilios îi dădea rangul de patrikios. Aşot fu bine primit la Constantinopol şi înălţat la rangul de magistros, iar soţia sa ζωστή. Apoi o flotă de război venea la Dyrrachion şi lua cetatea în primire de la fiii nobilului Chryselios, căci acesta murise.

Aceasta e tot ce ştim cu privire la evenimentele luptelor cu bulgarii, de la întoarcerea împăratului din Siria (iarna anului 995-996) până la plecarea sa în a doua expediţie în acele părţi, deci până în primăvara anului 999.

În primăvara acestui an, Basilios porni *iarăşi în Siria*, unde avea de răzbunat dezastrul ducelui Dalassenos. Această a doua expediţie, confundată cu cea dintâi, în cele mai multe izvoare, ne e cunoscută numai din puţinele indicaţii ale istoricilor orientali[167]. Basilios intră în Siria, pe la sfârşitul anului 999, cucereşte *Şaizar, Homs, Accra*, alte fortăreţe, pe coasta Feniciei, şi asediază, fără a o putea lua, puternica cetate *Tripolis*, care şi mai înainte rezistase tuturor asalturilor bizantine. El se retrage apoi la Tarsos, de unde avea poate de gând, cu întoarcerea primăverii, să reînceapă acţiunea sa militară împotriva califului egiptean. Dar alte evenimente îl cheamă acum, aiurea, unde avea de apărat interese tot atât de mari ale imperiului.

Vestitul prinţ georgian David (Tavith) cel Mare, stăpânul Caucazului în acea vreme, muri la 30 martie, anul 1000[168], ucis în cetatea sa Tao (Tayk). Am văzut

---

[167] Yahia, sirianul şi Asoghig, armeanul (v. Schlumberger, *op. cit.*, p. 150 şi urm.)

[168] Adontz stabileşte această dată, pe când alţii pun moartea lui David în 1001.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ce parte însemnată avusese acest puternic senior în evenimentele ce agită Imperiul bizantin către sfârșitul secolului X. El obținuse rangul de curopalates, și așa ni-l menționează istoricii armeni. În urma unui tratat ce-l încheiase cu Basilios, după zdrobirea revoltei lui Bardas Skleros, el se legase a lăsa împăratului prin testament toate provinciile sale, orașele, fortărețele, seniorii săi vasali, „nobila legiune", cum le zicea el.

Când știrea morții sale ajunse la Tarsos, împăratul se hotărî a merge în părțile acelea, pentru a se asigura în persoană de moștenirea însemnată ce-i lăsase vestitul curopalates. El pornește îndată, străbate Armenia, întâmpinat de numeroșii prinți indigeni, cu suitele lor strălucite. Împăratul îi răsplătește cu daruri și ranguri, îl înalță pe regele Bagratid al Abhaziei la rangul de curopalates, pe tatăl său Gurgen, regele Georgiei propriu-zise, la acela de magistros, pătrunde apoi în posesiunile fostului curopalates, ocupându-le cu garnizoane, numind guvernatori dintre oamenii săi de încredere. Apoi, în anul 1001, luă drumul îndărăt spre Constantinopol. În apropiere de cetatea Charsianon[169] el fu găzduit, împreună cu toate trupele, pe domeniile cunoscutului magistros *Eustathios Maleinos*, din puternica familie cu acest nume, înrudită cu Phokas. Izbit de primirea strălucită ce i se făcuse, de imensa bogăție a acestui nobil, împăratul îl luă cu sine la Constantinopol sub pretext de a-l răsplăti. El nu se va mai

[169] E. Honigmann, *Charsianon Kastron*, „Byzantion", 10 (1935), p. 129-159, examinând materialul arab și grec, stabilește că această cetate trebuie căutată în Cappadocia. Ea corespunde actualei *Musalim Qual'e*, la nord de Halys, sud-vest de Sebastopolis.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

întoarce niciodată în posesiunile sale, trăind, de altfel în belşug, la Constantinopol, iar după moartea sa, împăratul îi va confisca imensele domenii şi toată averea[170].

9. Continuarea războiului cu bulgarii. Evenimentele din Italia

La întoarcerea sa din expediţia în Georgia, împăratul Basilios II încheie pacea şi cu duşmanul care-i dădu atâta de lucru, cu *Hakem*, califul de Egipt. Propunerile vin de astă dată din partea acestuia şi ele nu fură decât urmarea strălucitelor biruinţe ale împăratului în cele două expediţii ale sale în Siria. Patriarhul de Ierusalim, Oreste, înrudit prin alianţă cu Hakem, vine din partea acestuia la Constantinopol, unde încheie cu imperiul o pace de 10 ani.

Liniştit acum din partea arabilor, după ce asigurase imperiul în părţile Armeniei şi Georgiei, Basilios II îşi întoarce din nou puterile împotriva *bulgarilor*. Ştirile ce ni le dau cronicarii asupra acestei noi perioade de lupte sunt foarte laconice. Ele ne arată totuşi stăruinţa marelui împărat, hotărârea lui de a slăbi an de an imensa întindere ce o luase statul sălbaticilor vecini, pentru a-i da, în cele din urmă, lovitura de moarte.

Deci în 1001, după semnarea păcii cu califul Egiptului, Basilios pătrunde în Bulgaria. Expediţia sa durează şi de astă dată patru ani, în care el distruge puterea bulgarilor în cea mai mare parte a *Macedoniei* şi în *vechea Bulgarie* dunăreană. Mai întâi se îndreaptă în regiunea Sardicei, luând o mulţime de cetăţi din

[170] Kedr., II, p. 447-448.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

împrejurimi şi numeroşi prizonieri. O mare armată pătrunde în Paristrion, sub comanda patriciului Theodorokanos şi a protospatharului Nikephoros Xiphias, cucerind vechile oraşe principale bulgare: *Pliska, Marea Preslavă, Mica Preslavă*. De Silistra nu se spune nimic.

Apoi Basilios II se îndreaptă spre *Macedonia*, la frontiera sudică a Imperiului bulgar. *Berroia* cade iarăşi în mâinile bizantinilor. *Servia*, puternică cetate, apărată de *Niculiţă*, dintr-o vestită familie de aromâni care va juca multă vreme un rol însemnat în aceste părţi, cade de asemenea[147]. Niculiţă e dus la Constantinopol, onorat patrikios. El va fugi, întorcându-se în tabăra lui Samuel. Apoi *Vodena* (vechea Edessa), cetate tot atât de puternică, are aceeaşi soartă. Pătrunzând de aici în Thessalia, Basilios ia o mulţime de fortăreţe. În sfârşit, încetul cu încetul, puterea lui Samuel era mărginită din toate părţile, strânsă ca în cleşte de necontenitele cuceriri ale lui Basilios. În 1003[171] împăratul asedie *Vidinul*[148], o puternică fortăreaţă bulgară pe Dunăre, care cade în mâinile împăratului, cu toată diversiunea ţarului Samuel, care pătrunse în Thracia şi se aruncă asupra Adrianopolei, aflată atunci fără apărare. Basilios se îndreaptă către miazăzi, cucerind *Skopje* (turc. Üsküb), după ce o încercare a lui Samuel de a se opune fu zdrobită pe Vardar. Cetatea fu predată de Roman, fiul ţarului Petru; împăratul îl trimise ca strateg să comande cetatea Abydos (1004).

După aceste mari biruinţe, împăratul se întoarce, la începutul anului 1005, în Constantinopol. Expediţia se

[171] V. Cedr., II.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

încheia cu cele mai strălucite rezultate. Monarhia lui Samuel era strâmtorată acum în părţile muntoase de Apus ale Macedoniei, pentru cucerirea cărora va fi nevoie de lupte aprige vreme de încă 15 ani.

*

În Italia, după înfrângerea armatei lui Otto II, la Stilo, posesiunile bizantine îşi recapătă liniştea. Moartea energicului emir al Siciliei, căzut în luptele acelea, puseră capăt pentru o bucată de vreme, şi incursiunilor arabe în acele nenorocite provincii ale Italiei sudice. Imperiul îşi recăpătă astfel, început cu încetul, stăpânirea în Calabria şi Apulia. Aceste două theme, conduse de strategi deosebiţi, erau acum reunite sub comanda unui „*catepano* de Italia", şef suprem care îşi avea reşedinţa la Bari. Titlul său suna uneori: „Catepano de Italia şi Calabria", ceea ce arată poziţia subordonată a strategului de Calabria.

Liniştea se restabili acum în aceste părţi, necontenit devastate până aici de bandele arabe. O înfloritoare activitate intelectuală şi comercială fu rezultatul acestei perioade de pace. Dar administraţia bizantină, depărtată atât de mult de puterea centrală, ca atare greu de controlat, se deosebeşte în părţile acestea prin rapacitatea ei fără exemplu. Această administraţie va primi adesea revolte, înstrăinând simpatiile pentru imperiu.

În Apus, după moartea lui Otto II (983), împărăteasa Theophano luă în mâinile sale regenţa, nu fără mari dificultăţi ridicate împotriva acestei bizantine de partidul naţional. Ea conduse în numele fiului său Otto III, cu multă înţelepciune şi energie destinele imperiului, în acea vreme de mari şi multiple complicaţii. În tot timpul conducerii sale, liniştea domni între

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Imperiul de Răsărit și germani. Cu toate împrejurările priincioase, după moartea marelui Otto, Basilios nu voi, poate, să creeze dificultăți sorei sale și se mărgini numai la ocuparea din nou a orașelor pierdute ale Apuliei.

Theophano muri, tânără încă, la 15 iunie *991*[491]. Otto al III-lea era atunci un copil. Bunica sa Adelaida luă conducerea regenței mai departe. În 996 o ambasadă venea la Constantinopol, pentru a cere mâna uneia din fiicele împăratului Constantin pentru tânărul suveran al Germaniei, încoronat la Roma, de papa Grigore V, în 996. În fruntea acestei ambasade se aflau doi prelați de seamă, foști conducători ai împăratului: arhiepiscopul de Placentia, *Ioan Philagathos* și episcopul de Hildesheim, *Bernward*.

Dar întorcându-se de la Constantinopol, ambasada fu zădărnicită de tulburările ce se produseră atunci la Roma. Arhiepiscopul Philagathos, om foarte ambițios, fu atras în revolta lui Crescentius și primi demnitatea pontificală în locul lui Grigore V, alungat din Roma. Împăratul Otto III intervine atunci pentru a restabili autoritatea sa și vinovații sunt aspru pedepsiți. La începutul anului 998, Crescentius fu executat, partizanii lui Grigore V îl prind pe Philagathos, pe care, pentru ca împăratul să nu-l ierte, se grăbesc a-l mutila oribil și-l aruncă în închisoare. În aceste împrejurări, ambasada trimisă la Constantinopol n-avu nici un rezultat.

O altă ambasadă va veni în 1001, în frunte cu arhiepiscopul de Milan, Arnulf, în aceeași misiune, la Constantinopol. E primită cu toate onorurile. Otto III, fiu de bizantină, era un entuziast al culturii Imperiului de Răsărit. Roma nouă fascina închipuirea lui de co-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pil. El nu putea să-şi afle decât într-o prinţesă bizantină o soţie vrednică de dânsul. Moda grecească era în asemenea măsură imitată, încât nobili germani preferau să semneze în litere greceşti. El purta o mantie brodată cu aur, pe care erau ţesute figuri din Apocalipsă, imitaţie a veşmintelor bizantine. În jurul său, demnitarii purtau titluri bizantine: „protoasecretis", „protovestiarius", „logothetes", „protospatharius"[172].

Basilios primi ambasada sa cu toate onorurile, episcopul stătu lângă dânsul, pe când toţi demnitarii şi episcopii de faţă stăteau în picioare. El era bucuros de o legătură care-i putea asigura posesiile italiene, acum când avea nevoie să-şi îndrepte toate puterile în războiul cu bulgarii. Ambasada izbuti prin urmare în misiunea sa. Dar când se întoarse, la începutul anului 1002, în Italia, împreună cu prinţesa bizantină, află cu emoţie, debarcând la Bari, că Otto III[150] murise mai înainte (24 ianuarie 1002), aproape în exil, alungat din Roma.

Influenţa bizantină se întinsese acum iarăşi puternic în Italia de miazăzi. După o linişte destul de lungă, *incursiunile arabe* încep iarăşi în aceste părţi. *În 1004* ei îndrăznesc a-i ataca pe bizantini în capitala lor, *Bari*. Înconjurată pe uscat şi pe mare, puternica cetate rezistă câteva săptămâni, sub conducerea *catepanului Grigore Trachaniotes*. Când această rezistenţă ajunse la capăt, în momentele cele mai critice, intervenţia dogelui Veneţiei Pietro II Orseolo, care alergă cu o flotă însemnată în ajutorul ei, o mântui.

---

[172] Ludo Moritz Hartmann, *Gesch. Italiens im Mittelalter*, IV. Bd., I. Hälfte, Gotha 1915, p. 138-139.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Pietro II Orseolo, căruia Veneţia îi datoreşte din mărirea sa, se afla în cele mai bune legături cu Imperiul bizantin. În martie 992, el obţinuse de la împăraţi un chrysobullon[173] prin care veneţienii dobândeau însemnate privilegii comerciale în statele lor, îndatorându-se a ţine gata corăbiile lor pentru transporturi imperiale, în special pentru transportul trupelor în Italia meridională. Mai târziu, locuitorii Dalmaţiei romane, atacaţi necontenit de piraţii slavi (narentani) uniţi cu croaţii, cer intervenţia republicii şi Pietro II Orseolo întreprinse atunci (1001) expediţia încununată de izbândă pe coastele Dalmaţiei, supunându-i pretutindeni pe piraţi şi asigurându-şi stăpânirea Adriaticei. El adaugă la titlul său de duce al Veneţienilor pe acela de „*senior şi duce al Dalmaţiei*". Intervenţia aceasta nu se făcu fără aprobarea Curţii de la Constantinopol, bucuroasă de a lăsa pe seama tinerei republici grija apărării îndepărtatelor sale posesiuni. Veneţia guvernă aici în numele împăraţilor şi atâta era de ajuns pentru cancelaria bizantină.

Când Bari fu prin urmare asediat de arabi, interesele Veneţiei însăşi cereau o intervenţie grabnică, pentru a-l alunga pe duşmanul care o ameninţa tot atât de mult în apele Adriaticei. Dogele conduse în persoană flota, care scăpă capitala bizantină a Italiei sudice de o cădere sigură.

Basilios fu recunoscător pentru acest preţios ajutor. Fiul Dogelui, tânărul Ioan Orseolo, fu chemat la Constantinopol, unde obişnuiau a merge fiii Dogilor, obţinând prin aceasta o recunoaştere de succesiune legi-

[173] Dölger, *Regesten*., I. Teil, nr. 781, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

timă. Acolo i se dădu o soţie dintr-o familie ilustră, Maria, fiica lui Leon Argyros, magistros şi domestikos τῶν σχολῶν, o mare personalitate a imperiului.

În Italia erau doi strategi, în cele două theme ale imperiului, Calabria şi Longobardia. *Nikephoros Phokas* trimise pe la *965 la Bari* pe *Nikephoros magistros să conducă ambele theme*; măsura aceasta, chiar dacă era excepţională, arată trebuinţa ce se simţea de a stabili o legătură între cele două provincii. Aceasta duse la crearea *catepanului de Italia*. Acest titlu nou îl aflăm în 975 întâia oară, în o diplomă acordată mănăstirii Sf. Petru din Tarent. Catepano rezida la Bari şi îl înlocuia pe vechiul strateg de Longobardia, căci cele două teme nu sunt confundate. Se află adesea expresia „Italia şi Calabria", ca pentru a arăta că în acest context Calabria rămâne distinctă de Italia. Unii catepani din secolul al XI-lea se intitulează *„catepani de Italia şi de Calabria"*, cei dintâi însă de la care avem diplome se numesc numai *„catepani de Italia"*. E probabil că *strategii de Calabria erau însă subordonaţi catepanului* de Italia. Acesta avea puteri mai mari decât simplul strateg: era un fel de vice-rege.

Dacă la curtea bizantină se preferă termenul de *„Italia"*, aceasta e desigur în legătură cu pretenţiile noului Imperiu occidental de a fi singurul stăpân peste regatul Italiei, *regnum italicum*; Bizanţul prin urmare se simţea dator a reaminti drepturile sale în aceste părţi.

Instituirea acestui comandament e anterioară anului 975, căci diploma din acest an reaminteşte donaţia anterioară a altui catepan. Ea trebuie atribuită, cum crede *J. Gay*[174], lui Nikephoros Phokas.

•

La *1003*, o *flotă numeroasă arabă asediază Bari* de la începutul lui mai până la 20 sept. Blocată complet, flota dogelui *Pie-*

[174] J. Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin depuis l'avénement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867-1071)*, Paris 1904, p. 345-349.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tro Orseolo eliberează cetatea. Dogele e primit cu entuziasm în palatul catepanului.

•

Întors din ambasada sa la Constantinopol, *Philagathos* (era calabrez) fu atras în aventura lui Crescentius, care sfârși atât de tragic pentru dânșii. Episcopul de Placentia era un literat distins, care fusese educatorul lui Otto III. Gregorius V e alungat din scaun de Crescentius și Philagathos pus în locul său, sub numele Ioan al XVI-lea. Dar în conflictul acesta dintre partida națională și germani, cei dintâi sucombă. Philagathos e prins de armatele lui Otto, mutilat și închis.

Otto Kohlschütter, *Venedig unter dem Herzog Peter II Orseolo, 991 bis 1009.* Abhandlung zur Erlangung der philosophischen Doktorwürde in Göttingen, Göttingen, 1868.

La finele secolului X Veneția era sfâșiată de războaie civile. Ura care despărțea familiile de seamă izbucnea în revolte. Când dogele Tribunus muri (991), ochii tuturor se întoarseră asupra tânărului *Pietro Orseolo* și așa fu ridicat, la 30 de ani, pe scaunul ducal.

Temeiul întregii bune stări a poporului se sprijinea în Veneția pe *comerț*. Din produse naturale, ea n-avea decât sare și pește. Industria atunci nu era decât morăritul.

Prima grijă a dogelui fu *să restabilească legăturile de comerț în Est și Vest, ambasadele lui porniră la Constantinopol*, la *arabi* și la *Otto II*, în primii ani ai domniei, și aduseră de pretutindeni privilegiile comerciale care făcură din nou să prospere orașul mult încercat.

Otto al III-lea fu un mare amic al Veneției. El acordă întinse privilegii comerțului venețian. *Orseolo se îngriji de protecția supușilor săi care făceau negoț în toate țările*, obținându-le privilegii. În Adriatica, acest comerț era încătușat de pirateria croaților de pe țărmul de Est. *Orașele de coastă și insulele Liburniei și Dalmației* (Veglia, Arbe, Cherso, Lussin, Zara, Trau, Spalato, Ragusa) care, cu populația lor romanică, stăteau sub autoritatea Bizanțului, sufereau jafurile vecinilor slavi – croați, narentani și zachlumieni (aceștia la sud de Narenta până la Ragusa). *În anul 1000,*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Zara, unde stătea comandantul bizantin al Dalmației, fu atacată, 40 de locuitori târâți în captivitate. Dalmatinii romani cerură ajutor veneților, care erau și ei dușmanii naturali ai slavilor. O ambasadă merse la Petru, făgăduind a recunoaște suveranitatea Veneției asupra Dalmației, dacă îi vor scăpa de primejdia slavă. Petru *înarmă flota* și *la 9 mai 1000* porni din portul de la Olivolo, trecu pe coasta Istriei, salutat de episcopul de Parenzo și Pola, veni la *Ossero*, capitala insulelor Cherso și Lussin. Trecu la *Zara*, întâmpinat de prior (șeful comunității orașului) și de episcop cu suita lui, episcopii de Arbe și Veglia îi făcură jurământ de credință; de asemenea, marele jupan *Dirzislav* încercă tratative (marele jupan croat). Petru surprinse 40 narentani care veneau din Apulia. Locuitorii din *Bielograd*, atunci capitala Croației, i se închinară.

La *Trau* i se prezentă *Surigna*, fratele marelui jupan, cu fiul său Ștefan (viitorul mare jupan al Croației și ginerele lui Petru), sperând de la doge restabilirea lui în locul din care-l gonise Dirzislav. Petru trecu la *Spalato* și primi de la episcop și ai săi jurământ de credință. *Narentanii* se supuseră și ei. Luă cu asalt insula Lagosta (la sud de Curzola), cuibul piraților. Pe continent făcu jurământ episcopului de *Ragusa* cu ai săi.

În două luni obținu rezultate atât de mari.

Veneția fu stăpâna Adriaticei și ceremonia căsătoriei cu marea – *Sposalizio del mare* –, care se sărbători anual la Înălțare, trebuie să dateze din acest an.

Petru se numi de acum „duce al Veneților și Dalmaților", și nimeni nu se bucură mai mult de succesele acestea decât *Otto III* (acum de 20 ani). El trecuse în 1000 a treia oară Alpii, află în Pavia de la trimisul lui Petru (Ioan Diaconul) de aceste succese și ceru o întrevedere cu dogele în Veneția. Fu primit la *San Servolo*, găzduit restul nopții la mănăstirea San Zacharia. Apoi merse la Palatul Dogilor. Împăratul îi botează o fiică dogelui. Apoi se întoarse la corabia sa, la Pomposia, și în ziua următoare plecă la Ravenna.

Când *Bari* fu atacat de Saphii (1002), un renegat și subaltern al lui Giafar, suveranul Siciliei, și luni întregi fu asediat, Petru aleargă cu flota sa, apoi la 6 sept., ajuns în fața orașului, pătrunde

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în port, aduce provizii înfometaților și împreună luptă trei zile, punându-i pe arabi pe fugă. *Basilios II și Constantin VIII* îl răsplătesc cu daruri bogate și cer să trimită pe fiul său Ioan la Constantinopol pentru căsătoria cu Maria, fiica patriciului Argyros. El primește din mâna împăraților pe soția grațioasă și frumoasă, *venusta, spectabilis sponsa*. (*Chronicon Venetum*, 36, 15 și 24).

10. Cele din urmă lupte cu bulgarii. Zdrobirea lor definitivă

Asupra faptelor întâmplate de la 1005, când Basilios se întoarse în Constantinopol din lunga lui campanie în Bulgaria și până la 1014, n-avem aproape nici o știre precisă. Ceea ce pare sigur e că războiul cu bulgarii n-a încetat, în toată această perioadă de timp, nici o clipă. Skylitzes și după el Cedrenus, afirmă că împăratul pătrunse în fiecare an în inima Bulgariei, nimicind înaintea lui ținuturile (II, 457). Samuel nu mai putea acum ataca și se mărginea la defensivă, căutând a împiedica intrarea împăratului prin pasurile Macedoniei, pe care le închidea cu șanțuri și întăriri. Cea dintâi mare luptă pe care ne-o descriu acești autori e aceea care avu loc, în 1014, în strâmtoarea *Kimbalongu* (Κίμβα Λόγγου), Câmpulungul românesc, în părțile unde românii erau numeroși, în valea Strymonului de Sus – și *Kleidion*. Samuel, știind că împăratul obșnuia a intra prin aceste strâmtori, le întări puternic, cu șanțuri și palisade de lemn, îngrămădind acolo trupele sale. Când armata bizantină pătrunse înăuntru, bulgarii îi atacară de toate părțile, prăvălind de sus asupra lor tot felul de proiectile. Situația era foarte critică și numai datorită curajului strategului Nikephoros Xiphias, al themei Macedoniei, biruința fu câștigată.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Acesta ocoli muntele Belasița (Balathista) și căzu în spatele bulgarilor, care, prinși din două părți, fură cu totul zdrobiți. Țarul abia scăpă din învălmășeală, fugind, cu fiul său, la Prilep. Cincisprezece mii de bulgari căzură în mâinile bizantinilor[175].

Cronicarii bizantini afirmă că Basilios voi să dea o lecție teribilă îndărătnicilor săi dușmani. Toți prinșii bulgari fură orbiți din ordinul său la fiecare sută și se lasă unuia un singur ochi, pentru a-i putea conduce pe ceilalți, căci ei fură trimiși la Prilep, lui Samuel. Țarul, doborât de atâtea dezastre, era bolnav și, la vederea priveliștei îngrozitoare, căzu la pământ, fără simțire. După două zile el își dădu sufletul (6 octombrie 1014[176]).

Biruința aceasta de la Câmpulung, urmată de moartea țarului Samuel[151], înseamnă începutul agoniei statului bulgar. Luptele se mai urmează, cu înverșunare, câțiva ani. Dar lipsiți de curajul și talentul militar al șefului lor, bulgarii nu mai puteau spera vreo mântuire. Partidul național scăzu simțitor, în urma atâtor nenorociri; marea majoritate a poporului dorea acum pacea cu orice chip.

Basilios continuă mersul său biruitor înainte, cucerind fortul *Matzukion*, pe valea Strumiței. Unul din generalii săi de seamă, Theophylactos Botaneiates fu surprins de bulgari, în strâmtoare și aproape toată armata ce o avea cu dânsul pieri. El însuși căzu în această luptă. Împăratul asedie apoi *Melnic*, care se predă, și își retrase trupele la Mosynopolis, ca să se

[175] Kekaumenos dă cifra de 14.000.

[176] Cedr., II, p. 458.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

odihnească. Acolo află ştirea morţii lui Samuel şi, fără a lăsa timp duşmanului să se refacă, porni iarăşi asupră-i, îndreptându-se de astă dată către Pelagonia. *Bitolia, Prilapon* (Prilep), *Stypion* (Iştib, Štip) căzură în mâinile sale. În 1015 el cuceri *Vodena*.

Urmaşul şi fiul lui Samuel, *Gabriel Roman*, numit şi Radomir, trimise un sol la Basilios cu scrisori de supunere. Acesta, drept răspuns, îl expediază în primăvara 1015 pe Xiphias împreună cu Constantin Diogenes ca să atace *Moglena*. Cetatea, puternică, se împotrivi cu înverşunare. Împăratul e silit a veni el însuşi cu armata pentru a o asedia, şi Moglena cade în mâinile sale. Basilios strămută de aici toată populaţia la frontierele depărtate ale Persiei. Cetatea fu dărâmată la pământ. Ţarul Gabriel Roman e asasinat în acel an de vărul său Ioan *Vladislav*, fiul lui Aron (1015). Noul ţar face la rândul său propuneri de închinare, care se primesc. Dar informat că Vladislav se pregăteşte pentru a ataca, împăratul se întoarce cu armata iarăşi în inima Bulgariei, devastează Pelagonia, ajungând până la *Achrida*, capitala ţarilor bulgari, unde Samuel îşi fixase în cele din urmă reşedinţa. După ce o cuprinde şi pe aceasta, Basilios se îndreaptă îndată către *Dyrrachion*, pe care Ioan Vladislav ameninţa să pună mâna. Dar înfrângerea suferită de o armată, trimisă în Pelagonia, sub conducerea strategului Gonitziates şi a protospatharului Oreste, îl face să se întoarcă în locurile acelea. Împăratul se retrage apoi la Thessalonic, trimiţând un corp de expediţie sub comanda lui *Xiphias către Triaditza*. Toate fortăreţele din acea regiune cad în mâinile bizantinilor.

La sfârşitul anului 1016, împăratul vine încă odată în această parte, asediind, fără izbândă, Pernikon (Pernic).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În primăvara anului următor, luptele se reiau. Cetatea *Longos* cade în mâinile bizantinilor; *Castoria* e asediată apoi, fără a putea fi luată. De aici, împăratul cucereşte alte cetăţi, între care *Setaena*, unde se aflau enorme cantităţi de grâu. În *ianuarie 1018, Basilios se întoarce în Capitală*. În vremea aceasta, *Ioan Vladislav e ucis* la asediul cetăţii Dyrrachion, pe care se silea a o cuceri. În urma acestui eveniment, *Basilios se întoarce iarăşi cu armatele în Bulgaria*, pentru a înfrânge cele din urmă rezistenţe. Această ultimă campanie fu un adevărat triumf prin ţinuturile sleite de atâtea războaie ale duşmanului. *Krakras*, unul din cei mai însemnaţi şefi ai bulgarilor, se supune împăratului, împreună cu peste treizeci de cetăţi. El se prezintă biruitorului la Serrhes. Alt şef, *Dragomuzos*, căpetenia regiunii Strumiţei **τὰ ἐν τῇ Στρουμπίτζῃ παρεσχηκώς**, urmă exemplul său. Apoi *Bogdan*, „castelanul fortăreţelor din interior" (**ὁ τῶν ἐνδοτέρω κάστρων τοπάρχης**)[177].

La Strumiţa, mitropolitul Bulgariei, David, îi ieşi înainte cu scrisori de la văduva lui Vladislav, care declara că renunţă la drepturile sale asupra Bulgariei. Trecând apoi prin Scopje, Stypion, Basilios intră biruitor în reşedinţa puternicilor ţari bulgari, *Achrida*. Acolo i se înfăţişă tânăra văduvă cu toţi copiii şi nepoţii săi, supunându-se împăratului. Acesta o primi cu cinste, făgăduindu-i a o lua la Constantinopol, unde avea să obţină rangul de *patrikia zoste* la curtea bizantină[152]. O mulţime de alţi nobili bulgari alergară aici, pentru a se supune cuceritorului. Acesta îi primi cu

[177] *Ibidem*, p. 467.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

bunăvoință, dându-le ranguri nobiliare. La Deabolis (Devol) i se aduse *Ibatzes*, unul din aprigii luptători, care singur nu voise a depune armele și fusese prins și orbit de generalul Daphnomeles.

Trecând de aici la Castoria, primind pretutindeni închinarea celor din urmă căpetenii bulgare, împăratul se îndreptă către miazăzi, străbătu *Thessalia*, locul atâtor năvăliri prădalnice ale bulgarilor, aclamat de populațiile mântuite de lunga nenorocire, oprindu-se la *Atena*, pentru a aduce mulțumiri Panaghiei Atheniotissa, Fecioarei adorate în Parthenon. Împăratul dărui Mitropoliei din Atena multe și bogate odoare și porunci să se restaureze bisericile căzute în ruine.

G. Schlumberger, *Récits de Byzance et des croisades* Ière sèrie, Paris 1924, p. 58 și urm.: *L'empereur Basile II à Athènes.*

Împăratul se îndreptă către Sud, trecu frontiera Thessaliei, ajunse în Athena. El voia să sărbătorească triumful său pe vechea Akropole, făcând acest pelerinaj la vatra elenismului.

Vizita împăratului era o mare cinste pentru Athena, lăsată de mult în istorie. Acest om aspru de război, care ura știința și erudiția, zice *Gregorovius*, avea totuși conștiința că prin nimicirea monarhiei bulgare, el decisese victoria lumii grecești asupra celei slave. Astfel amintirea gloriei nemuritoare a Athenei trebuia să trezească în inima eroului o venerație mare pentru patria luptătorilor de la Marathon și Salamina.

De aici el se îndreptă în sfârșit spre Capitala sa, unde-și făcu intrarea, triumfal, în primele săptămâni ale anului 1019, aducând în alaiul său strălucit pe văduva lui Vladislav, Maria, cu fiii și fiicele sale, pe toți prinții și prințesele statului strivit, după uriașele lupte purtate timp de trei decenii. Una din *fiicele lui Ioan Vladislav*,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Caterina, măritată cu Isaac Comnenos, va ajunge pe tronul împărătesc al biruitorilor săi[178].

Astfel se încheie acest război crâncen, care puse capăt puternicei monarhii a ţarului Samuel, şi care dădu lui Basilios II supranumele cu care a trecut în posteritate, acela de „Bulgaroctonul".

Ultima campanie a lui Basilios II contra bulgarilor

Îndată ce află de pieirea lui Ioan Vladislav, ucis la asediul cetăţii Dyrrachion de comandantul bizantin Niketas Pegonites, împăratul iese din Constantinopol. Ajungând la *Adrianupolis*, îl întâmpină *fratele şi fiul vestitului Krakras*, predându-i faimoasa fortăreaţă Pernik şi alte 35, pe care îi primi cu cinste, înălţându-l pe Krakras la rangul de *patrikios*. Veni apoi la *Mosynopolis*. Acolo se prezentară *soli din Pelagonia, Morovisdos şi Lipenion*, predând împăratului oraşele. Pornind de acolo, sosi la *Serres*, unde veni şi *Krakras cu şefii celor 35* de castele predate, fiind bine primiţi. Se supuse de asemenea *Dragomuzos*, oferind Strumitza şi văzându-se cinstit cu rangul de patrikios, aducând cu dânsul şi pe patriciul Ioan de Chadia, liberat din închisoare (căci fusese prins de Samuel şi stătuse închis 22 de ani). Îndată ce se apropie de Strumitza împăratul, veni arhiepiscopul Bulgariei David, cu scrisorile Mariei, soţia lui Ioan Vladislav, promiţând a ceda Bulgaria, dacă va obţine împlinirea dorinţelor sale. Veni în întâmpinarea lui şi *Bogdan*, şeful castelelor din interior şi e cinstit şi acesta cu rangul de patrikios. De acolo merge la *Skopje* şi lăsându-l ca *strategos autokrator* în oraş pe David, patriciul Areianites se întoarce pe la Stypion şi Prosakon în aclamaţiile poporului. Luând-o apoi spre dreapta ajunse la *Ahrida*, îşi aşează lagărul, tot poporul primindu-l cu aclamaţii. Oraşul e aşezat pe o înălţime, lângă un lac foarte mare, de unde îşi ia izvorul fluviul Drinos, mergând către nord, apoi întorcându-se spre Apus şi vărsân-

[178] Schlumberger şi alţii o socotesc fiica lui Samuel, dar e mai probabil că a fost fiica lui Ioan Vladislav (v. art. lui Lascaris): *Sceau de Radomir Aaron*, BSl, III, 1931 (404-412). Aaron fu ridicat de Isac Comnenul în 1057 la rangul de *proedros*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

du-se în Marea Ionică (εἰς τὸ Ἰόνιον), la castelul Ilissos, metropolă fiind întregii Bulgarii, în care s-au construit palatele regilor bulgari și se aduna tezaurul lor. Deschizându-le, împăratul găsi mulți bani și coroane bătute cu mărgăritare și haine țesute cu aur și 100 centenarii de aur, pe care toate le cheltui în plată la soldații săi, lăsându-l pe Eustathios Daphnomeles cu o puternică garnizoană. Ieși apoi în lagăr și o primi pe văduva lui Ioan Vladislav, cu cei trei fii și șase fiice ale sale, prezentându-i și pe fiul natural al lui Samuel și două fiice ale lui Radomir, fiul lui Samuel, și cinci fii, dintre care unul orbit de Ioan, când îl ucise pe Radomir, fiul lui Samuel, cu soția lui și pe Vladimir, ginerele lui. Erau și alți trei fii, născuți din Ioan, dar fugiseră în muntele Tmoron. Împăratul o primi cu bunăvoință și dădu ordin să o păzească, împreună cu ceilalți. Se prezentară împăratului și alți megistani ai bulgarilor, Nestoritzes, Zaritzes și Dobromir cel Tânăr, fiecare cu trupele sale, și fură primiți binevoitor și cinstiți. Atunci și Prusianos cu cei doi frați ai săi, copii ai lui Vladislav, fugiți în Târnovo, unde fuseseră înconjurați, trimit la împărat, cerând garanții pentru a se supune și ei. Împăratul dădu un răspuns plin de filantropie. Merse apoi la Prespa, construind în drumul său două castele; de la Prespa, vine la Diabolis unde-i primește cu vorbe mângâietoare pe *Prusian și frații săi*, cinstindu-l *magistros*, iar pe frați patricii. Acolo fu adus și Ivaț (Ibatzes), orbit[179]. Atunci și *Nikolitzas*, de atâtea ori capturat și eliberat, veni noaptea ca să se supună împăratului. Acesta însă nu vroi să-l vadă, ci-l trimise la Thessalonic poruncind să fie închis. Rândui apoi cum crezu mai bine în privința orașelor Dyrrachion, Koloneia și Drynupolis, și punând gărzi în theme și strategi, dând voie ca din prinșii romani câți vor să rămână în țară, iar care nu să-l urmeze, veni la *Castoria* (φύλακας τοῖς θέμασι καὶ στρατηγοὺς επιστήσας...). Acolo i se aduseră două din fiicele lui Samuel, care, văzând-o pe Maria, soția lui Ioan, stând lângă împărat, se aruncară asupra ei ca s-o omoare. Dar împăratul le potolește mânia, promițând să le cinstească și să le covârșească de bogății, iar *pe Maria, cinstind-o cu demnitatea de ζωστή, o trimite în captivitate, împreună cu copiii*. Xiphias distruge castele ἐν Σερβίοις καὶ τῷ Σωσκῷ. Și merge împăratul la castelul Σταγοῦς, unde veni *Elemágos*, archon de

[179] Cedr. II, 467-470.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Belograd, în haine umile, cu colegii săi. De acolo pornind, veni la *Athena*. La Zetunion, văzând oasele bulgarilor căzuţi acolo, când magistros Nikephoros Uranos îl bătuse pe Samuel, se minună. Şi admiră zidul ridicat de Rupen la Thermopile, pentru a-i opri pe bulgari. Fiind în Atena, aduse în sanctuarul Maicii Domnului mulţumiri pentru victoria sa şi împodobind templul cu măreţe şi strălucite daruri, se întoarse la Constantinopol. Şi prin marele portic al Porţii de Aur intră triumfal, împodobit cu coroană de aur, precedat de Maria, văduva lui Vladislav, de fiicele lui Samuel, şi de ceilalţi bulgari. Era indicţia a II-a, anul 6527. Şi astfel, cu trofee şi biruinţă, intrând în Marea Biserică şi înălţând cântece de mulţumire, merse în palat.

După supunerea Bulgariei, trec la dânsul şi croaţii, cu şefii lor, doi fraţi. Numai comandantul de Sirmium, fratele lui Nestongos, Sermon, nu voi să se supună. Constantin Diogenes, comandantul din părţile vecine, e trimis sol la dânsul. Diogenes îl suprimă şi e pus să conducă ţinutul, în locul său.

După supunerea definitivă a întregii Bulgarii (cel din urmă şef adus la ascultare fu Sermon, castelanul faimoasei cetăţi Sirmium, pe Sava, ucis de Constantin Diogenes), împăratul reorganiză această ţară, mulţumindu-se a ocupa cetăţile principale cu garnizoane bizantine şi a pune în fruntea administraţiei guvernatori cu titlul de „duci" sau „catepano". Vechile obiceiuri ale statului bulgar nu se răsturnară prin urmare şi, afară de ocupaţia militară, nu se inovă nimic, impozitele de exemplu, se percepură în natură ca pe vremea ţarului Samuel. Basilios II dovedi în această privinţă nu mare simţ politic. El lăsă Bisericii bulgare forma sa naţională[180].

[180] În σιγίλλιον din mai 1020 către Ioan arhiepiscopul de Ohrida: εἰ γὰρ τῆς χώρας ἐγκρατεῖς ἐγενόμεθα, ἀλλὰ τὰ ταύτης δίκαια ἀπαράσπαστα διετηρήσαμεν. Cf. Dölger, *Regesten*, I. Teil, nr. 806—807, p. 104. [I. Snegarov, *Istorija na Ohridskata arhiepiskopija*, ed. II, vol. I, Sofia, 1995, p. 52-63].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Numai patriarhatul fu înlocuit cu arhiepiscopatul de Achrida. Trei novelle ale împăratului prescriau întinderea arhiepiscopatului, așa cum fusese pe vremea țarului Petru. Jurisdicția sa se întindea și asupra *„Vlahilor din toată Bulgaria"*. Numai Mitropolitul de Drstor rămânea supus Patriarhiei de Constantinopol.

B. Granić, *Kirchenrechtliche Glossen zu den vom Kaiser Basilios II. dem autokephalen Erzbistum von Achrida verliehenen Privilegien*, „Byzantion" XII, 1937, p. 395-415.

Basilios II dădu 3 edicte de privilegii pentru arhiepiscopatul de Achrida, din care numai al doilea e datat (mai 1020). N-au ajuns la noi în original, ci numai în documentul de confirmare a privilegiilor, dat de Mihail VIII Paleologul în august 1282.

Motivele acordării acestor privilegii au fost politice mai ales. La asta a contribuit poate și momentul politic religios (n-a vrut să mărească sfera de influență a patriarhului de Constantinopol).

Îndemnul pentru acordarea privilegiilor i-a venit de la *arhiepiscopul de Achrida, Ioan.*

Întinderea teritorială a arhiepiscopatului de Achrida (=Ohrida) era mult mai mare decât a Iustinianei Prima. *Structura etnică: mai ales slavă*, cu o împletire *de resturi ale populației romanice* (numită aci βλάχοι) și ale *elementelor grecești din orașe* mai cu seamă. De-a lungul Vardarului apar și așezări turcești (οἱ περὶ τὸν βαρδάρειον Τοῦρκοι).

Situația de drept a arhiepiscopatului autocefal de Ohrida nu e determinată mai de aproape, și nici raporturile cu celelalte regiuni autocefale. Basilios o presupune cunoscută, căci întărește numai situația ce o avuse sub Samuel. Era o *organizare bisericească independentă*, alături de celelalte organizații independente, deci pus alături de patriarhii de Roma, Constantinopol, Alexandria, Anthiochia, Ierusalim, de arhiepiscopul de Cipru (p. 103). Căpetenia acestei organizări poartă titlul de ἀρχιεπίσκοπος, dieceza sa: ἀρχιεπισκοπή. În novellele împăratului Iustinian, episcopii de Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiochia și Ierusalim au titlul complet de ἀρχιεπίσκοπος καὶ πατριάρχης. Jurisdicția nu e cuprinsă în edict, dar prin analogie cu vechile auto-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cefale diecese trebuie să admitem că aveau consacrarea episcopilor sufragani, precum și supravegherea.

Constituția și organizarea se deosebesc de ale celorlalte prin *lipsa categoriei de mijloc a episcopilor, aceea a mitropoliților*, care în organizarea patriarhatului erau a doua instanță în domeniul administrativ și al judecății bisericești.

Dispoziții pentru *imunitatea clericilor*: se întind la ἐπήρεια, οἰκομόδιον.

Reglează situația materială a arhiepiscopului, îi dă *dreptul de a ridica darea κανονικόν* de la episcopii sufragani și de la *toți vlahii și turcii* din arhiepiscopat.

Boierii își păstrară privilegiile. Mulți dintre ei fură primiți în nobilimea imperiului, fiind atrași astfel în serviciul său.

11. Expediția în Armenia și Georgia (1020-1022). Noi anexiuni la imperiu

Îndată ce sfârșește cu bulgarii, Basilios II pornește în expediție în regiunile Caucazului, unde stăpânirea sa începuse a fi serios amenințată. Regele din Georgia (ἄρχων τῆς Ἀβασγίας, îi zic bizantinii), *Giorgi* sau Keorki I, uzurpase posesiunile moștenite de împărat în acele părți prin testamentul lui David. El atrăsese în această revoltă pe Sempad (Sembat, Smpad), regele Armeniei și năvălea adesea peste frontierele imperiului, jefuind. Basilios se hotărî a-i aduce la ascultare pe rebeli și, în fruntea unei puternice armate, porni, către sfârșitul anului 1020, prin întinsele theme ale Asiei. Urcând cursul superior al Eufratului, el ajunse la puternica cetate Karin (Erzerum de azi), care se afla atunci în mâinile bizantinilor. Împăratul trimise de aici emisari adversarului său, invitându-l la supunere. În urma răspunsului negativ ce-l primi, înaintă mai de-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

parte, în inima țării, devastând ținuturile. Pe marginile lacului *Balagatsis*, o parte a trupelor sale se ciocni cu ariergardele armatei georgiene. Împăratul se aruncă în urmărirea dușmanului, care fuge necontenit din fața lui. Detașamentele trimise în toate părțile pustiesc ținuturile fertile ale țării. Împăratul iernează la Trapezunt, unde primește propuneri de pace. Patriarhul Armeniei, Bedros I, îi aduce scrisori de supunere din partea regelui Sembat (începutul lui 1022), aflat în luptă cu propriul său frate și amenințat pe deasupra de turcii selgiucizi, care acum își fac întâia oară apariția în părți ale Armeniei pe care aveau să le pustiască apoi de atâtea ori; regele armean se hotărî a ceda după moarte statele sale imperiului, asigurându-și astfel protecția care-i era acum foarte necesară. Împăratul primi aceste propuneri, răsplătindu-l pe rege cu titlul de *magistros*[181].

Un alt puternic șef armean, *Senakherim*, suveranul din Vaspuracan (Βασπρακανία), hărțuit de luptele intestine ce sfâșiau Armenia, amenințat de șefii arabi din apropiere și speriat mai cu seamă de apariția turcilor selgiuciți, se hotărî de asemenea de a-și ceda regatul împăratului bizantin, care-i dădu în schimb titlul de kuropalates și provincia Sebasteia (Siwas), unde se strămută cu toată familia sa, cu șefii, războinicii și o parte însemnată a supușilor săi. Ținutul său fu anexat la imperiu, cetățile ocupate de garnizoanele împăratului[182]. Regele Georgiei rezistă însă și, în timp ce schimbă ambasade cu împăratul, arătându-se gata a se retrage din domeniile ce fuseseră cedate de David, el

[181] Dölger, *Regesten*, I. Teil, nr. 813 (p. 105).

[182] În 1021/1022, cf. Dölger, *Regesten*, I. Teil, nr. 809 (p. 104).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

căuta numai să câştige timp pentru a-l birui pe împărat. O răscoală se produse atunci în spatele împăratului şi regele georgian nu era străin de ea. Cei doi generali lăsaţi în Asia Mică, vestitul Nikephoros Xiphias şi Nikephoros Phokas, fiul lui Bardas, se înţeleseră pentru a ridica împreună armele împotriva lui Basilios. Dar Phokas fu ucis de Xiphias, la o întrevedere ce o avură şi acesta însuşi e prins, fără multă greutate, de către Theophylaktos Dalassenos, trimis de împărat împotriva răsculaţilor. În amintirea marilor servicii ce i le adusese în războaiele cu bulgarii, împăratul îi lăsă viaţa şi Xiphias fu silit numai a se retrage într-o mănăstire.

În sfârşit, în septembrie *1022*, Basilios zdrobi, într-o mare luptă, armatele lui Giorgi şi acesta fu silit a cere pacea. El părăsea în mâinile bizantinilor toate cetăţile şi teritoriile care făcuseră parte din moştenirea marelui curopalates David, precum şi o parte chiar din propria sa stăpânire.

Astfel se încheie această expediţie care împinse hotarele imperiului dincolo de Eufrat. Ea fu cea din urmă biruinţă strălucită din lunga şi zbuciumata carieră militară a lui Basilios II.

Z. Avalichvili, *La succesion du curopalate David d'Ibérie, dynaste de Tao,* „Byzantion", 8, 1933, p. 177-202.

Istoria curopalatului David din Tao († 1000) e cunoscută prin intervenţia sa viguroasă pentru a salva tronul lui Basilios II, ameninţat de răscoala lui Bardas Skleros (978-979). Contingentele trimise de el au decis, se pare, în a doua bătălie de la Pancalia, victoria imperialilor. David, om de stat înţelept, obţinu în schimb anume compensaţii teritoriale ce i s-au dat cu titlu viager numai. El a lăsat la moartea sa toate posesiunile lui Basilios II şi acesta

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

venea în persoană acolo, ca să-şi ia moştenirea în primire. Un nou statut teritorial a fost fixat la această frontieră a statului bizantin şi violarea lui de regele abkhazo-georgian Giorgi I a adus războiul din 1021, care a întins hotarele imperiului până în valea fluviului Kour.

În pragul secolului al XI-lea, *un curent se desemna în politica caucaziană, la hotarele* Imperiului bizantin, curent plin de viitor şi destul de puternic pentru a ţine piept şi imperiului şi, mai târziu, turcilor. El tindea a reuni într-un mănunchi diferitele ţinuturi georgiene, un fel de tendinţă pancaucaziană. Această mişcare din care va ieşi monarhia abkhazo-georgiană, singura formaţie politică autohtonă durabilă în Caucaz, se leagă de persoana şi activitatea curopalatului David din Tao. Pentru a vedea clar în certurile bizantino-iberiene din vremea lui Basilios II, trebuie deci să ţinem seamă de aceste două tendinţe contradictorii şi profunde, care se izbeau în Caucaz, anume *absorbirea treptată a principatelor şi regatelor armene de către Imperiul grec şi formarea regatului Georgiei, nucleu al unui vast stat caucazian.*

Coborâtor în linie directă din curopalatul Aşot († 826), David făcea parte din acea familie a *Bagratizilor georgieni* ale cărei ramuri exercitau, sub vaga şi depărtata suveranitate bizantină, un fel de *condominium pe teritoriile Ciorokului de mijloc* (Tchorokh) *şi cursului superior al fluviului Kour (Kura).*

La începuturile lor în această regiune muntoasă, ei o găsiră aproape pustie, devastată de războaie şi invazii. Coloni georgieni fugind de regimul arab, repopulară aceste ţinuturi. Ei se grupară în jurul familiei domnitoare, instalate cu Aşot curopalatul la Artanandj, în Clardjeth. Se formă o tradiţie dinastică pe care Porphyrogenetul o înregistră în secolul al X-lea şi care şi-a găsit interpretul său în Soumbat, fiul lui David, poate un Bagratid, autorul unei cronici a acestei familii. Pe acest pământ se ridicară catedrale, biserici, mănăstiri georgiene, adesea în locul vechilor clădiri armene. În epoca curopalatului David, această parte a bazinului Ciorocului era georgiană de două secole.

Nu se poate spune cum a început situaţia politică a lui David Curopalatus. Stăpân pe un domeniu ereditar modest în Tao, el fu apreciat de timpuriu de bizantini, ca un aliat preţios în raporturi-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

le lor cu numeroasele principate creştine şi musulmane care se formară, între lacul Van şi Caucaz, pe urmele dominaţiei arabe. Preeminenţa sa începe din timpul lui Romanos II († 963), căci e probabil că în acea epocă a primit în beneficiu de la imperiu anumite teritorii în ţara superioară, despre care vorbeşte Viaţa georgiană a hagioriţilor Ioan şi Euthymios (*Vita Beati p.n. Iohannis atque Euthymii*, An. Boll., t. 36-37). Dar importanţa lui ieşi la iveală cu prilejul luptelor intestine de la Bizanţ, în anii 978-979, apoi cu rolul său de arbitru înţelept în afacerile Georgiei şi Armeniei. Principalul motiv pentru care David merită recunoştinţa armenilor a fost eliberarea teritoriilor lor între Erzerum şi lacul Van.

În Georgia, rolul său fu eminent. El a fost creatorul regatului Georgiei, sau al monarhiei abkhazo-iberice. Iată faptele principale.

Neavând copii, adoptă şi crescu ca moştenitor în Tao pe tânărul *Bagrat*, coborâtor, prin mama sa, din regii Abkhaziei, şi prin tatăl său, Gurgen, din dinastia bagratidă din Karthli, căreia David însuşi îi aparţinea. Îndemnat de tendinţa unitară care se manifesta atunci, curopalatul încercă a asigura lui Bagrat cele trei moşteniri: Tao (prin adopţie); Abkhazia (domeniul mamei sale); Karthli, patrimoniul său propriu, administrat de tatăl său Gurgen. *Bagrat* fu proclamat (974-975) ca moştenitor de Karthli; devenit major, *fu proclamat în 977-978 ca rege de Abkhazia. În 1008 îi succedă tatălui său în Karthli* şi rămase în fruntea regatului unit până la moartea sa, în 1014.

Basilios II, beneficiarul ultimelor dispoziţii ale lui David, veni în conflict cu *George I, regele Georgiei*, fiul lui Bagrat III, moştenitorul prezumtiv al curopalatului.

•

Ajutorul dat lui Basilios II *contra lui Bardas Skleros* fu răsplătit cu cesiuni teritoriale „în ţinuturile superioare ale Greciei". Autorul „istoriei universale", *Ştefan din Taron*, zis Açolik, precizează aceste teritorii: Karin (Theodosiopolis biz., viitor Erzerum), Basian (Phasiane), fortăreaţa Sevuk etc. *Instalarea lui David la Karin şi în Phasiane* fu conformă politicii urmărite de Bagratizii georgieni. Cantoanele din Harkh şi Apahounikh erau orientate către lacul Van, de asemenea. Aceste teritorii cedate de imperiu între Erzerum, Olthisi (afluentul Ciorokului) şi lacul Van trebuiau

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în mare parte să fie cucerite. Curopalatul duse o politică de largi vederi. Principala provincie cedată, Apahounikh, rămase în puterea lui Bad, emirul de Akhlat, un Nerwanid, până la moartea sa, în 990-991. Atunci fu cuprins Manazkert de trupe aliate ibero-armeniene (998-999). Pierdută în 1070, în mâinile lui Alp-Arslan, fu recucerită de Romanos Diogenes, pentru a fi pierdută definitiv după marea înfrângere a Bizanțului din 19 august 1071.

Marele curopalat muri 30 martie 1000. Cronicarii armeni îl acuză pe Basilios II de a fi instigat pe nobilii din Tao pentru a-l asasina. Ar fi turnat otravă în caliciul oferit curopalatului în timpul slujbei. Matei de Edesa vorbește de asemenea de un nelegitim complot contra acestui venerabil prinț. Și el menționează „liturghia homicidă" și o tentativă infructuoasă de otrăvire prin cuminecătură; în fine, curopalatul ar fi fost înăbușit cu o pernă de episcopul georgian Hilarion, la instigația nobililor curții sale. Cronicile georgiene nu păstrează amintirea acestui asasinat. Se poate presupune că această versiune a fost fabricată în mediul antigrec și antiortodox al autorilor armeni. La Arisdaghes, curopalatul a fost asasinat de nobilii săi, din facțiunea prietenă bizantinilor, la Mathei de Edessa dimpotrivă, împăratul răzbună asasinatul, prin pedeapsa cu moartea a asasinilor.

Între Bagrat III și tatăl său adoptiv a fost mare neînțelegere. El a fost acuzat, la un moment dat, de a fi hrănit cele mai negre gânduri față de curopalat. Cearta aceasta se pune către anul 988. David era rău văzut pentru legăturile lui cu imperiul. Așa s-ar explica schimbarea sentimentelor lui David față de Bagrat III și testamentul său în favoarea lui Basilios II.

Curopalatul odată dispărut, *Basilios II alergă pentru a-și lua în posesie moștenirea.* El fu primit la Havacic, lângă Erzingian, de regele abkhazilor *Bagrat*, prin adopția lui David, și de tatăl său *Gurgen*, regele Iberilor. Acesta fu înălțat la rangul de *magistros*, fiul său la aceea mai înaltă de *curopalates*. De acolo Basilius continua vizita proprietăților sale, trecând la Manazkert și de acolo la Olthisi. Înainte de a se întoarce la Constantinopol, procedă la instalarea noilor autorități: guvernatori, judecători, comandanți etc. Grăbit a se întoarce, bulgarii îi dau de lucru, nu duse până la capăt litigiul teritorial cu prinții georgieni. Conflictul izbucni pu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ţin după plecarea sa. Gurgen, mai lezat de vecinătatea grecilor, deschise campania şi ocupă partea bizantină din Tao. Neputând lua fortăreaţa Olthisi, îşi instală tabăra la Mamruan. O armată bizantină veni contra lui în Phasiane. Se negocie apoi. E sigur că în 1001 Basilios nu putu să-şi impună voinţa cu totul dinaştilor georgieni: o parte a moştenirii curopalatului era lăsată lor. Împăratul trebui să se acomodeze cu acest compromis şi situaţia rămase neschimbată cât trăi Bagrat III, om activ şi energic. Sub urmaşul său, *George I*, războiul izbucni. Fie că el vru să ocupe o parte din moştenirea lui David ocupată de bizantini, fie că Basilios, liber în Balcani după 1018, vru să pună ordine în chestiunea teritorială din Iberia. *Două campanii* avură loc: *1021 şi 1022*. În interval, Basilios, care comanda personal, stătu în Trapezunt. Trupele fură cantonate pentru iarnă în Khaldia, pe ţărmul Mării Negre, după o primă campanie fără rezultat. *Campania din 1022 sfârşi cu o victorie completă a bizantinilor*. Dar care fu rezultatul acestui conflict sângeros, din punct de vedere teritorial?

Olthisi, Erzerum, Basian, fură ocupate de bizantini. Georgia fu aruncată dincolo de linia care despărţea Tao în două. O serie de fortăreţe în valea superioară a fluviului Kour fură asigurate de asemenea pentru Bizanţ. Acest rezultat nu constituia mai puţin *un succes considerabil*. Stabilirea la Olthisi şi în enclavele din propriu-zisa Georgie îi uşurară opera de dezintegrare a Georgiei. Prin mijloace de atracţie, Bizanţul ştiu să-şi câştige feudalitatea provinciilor georgiene şi mulţi vasali ai lui Bagrat IV (George I moare în 1027) trecură în serviciul Bizanţului.

O nouă fază a relaţiilor ibero-bizantine începea şi influenţa bizantinilor devine tot mai mare. *Liparit Orbeliani*, puternicul vasal al lui Bagrat IV, va apărea ca un adevărat aliat al imperiului.

Achiziţiile lui Basilios II, făcute în paguba Georgiei şi Armeniei, fură încorporate în *thema bizantină a Iberiei*, cu Erzerum şi Ani ca bulevarde principale. Statele armene fură absorbite cu totul. În momentul în care se termina războiul ibero-bizantin, acordul definitiv fu semnat, prin care *Senakherim*, dinastul din Vaspuracan şi socrul lui George I, cedă domeniul său, la Est de Van, împăratului grec. Mai târziu, anexarea micilor regate ale Bagratizilor armeni fu desăvârşită, în timp ce se arăta tot mai mult peri-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

colul turc. Conştienţi de puterea lor restaurată, bizantinii concepură, către finele secolului X, planul unei lichidări generale a acestor regate şi domenii, aproape independente, care umpleau frontierele orientale ale imperiului, în Armenia şi Iberia. Plan de lungă durată, favorizat de altfel de fărâmiţarea în care se afla mai ales Armenia.

Sub presiunea bizantinilor, Bagratizii georgieni, părăsind domeniile lor în Armenia, se vor retrage în posesiunile lor abkhazo-georgiene. Mai bine situaţi geograficeşte decât confraţii lor din Armenia, ei vor lupta acolo unde alţii abdicau şi vor ajunge mai târziu la un grad considerabil de prosperitate şi putere. Ei vor urma exemplul lui David Curopalatul, încercând a-şi asocia la opera de consolidare a Georgiei ţările limitrofe din Armenia[153].

12. Tulburările din Italia. Restaurarea puterii imperiului în Apus

După moartea lui Otto III (1002), *Henric II* de Bavaria se urcase pe tronul Imperiului de Apus. În posesiunile bizantine ale Italiei, nemulţumirea populaţiilor longobarde stoarse de administraţia abuzivă a imperiului, provocă o mişcare violentă, care luă proporţii şi ameninţă a pune capăt stăpânirii greceşti din Italia sudică.

În fruntea mişcării se afla un bogat longobard, din Bari, cu numele *Meles* sau Melo. Împreună cu fratele său sau cumnatul său *Datto* (Dattus), el se hotărî a scutura jugul nesuferit al guvernatorilor bizantini. Revolta izbucni în *mai 1009*. Rebelii pătrunseră în Bari, pe care-l ţinură o vreme. Ei îşi asigurară ajutorul arabilor, care atacau, în aceeaşi vreme, ţinuturile sudice ale Italiei.

Împăratul era ocupat cu războiul său în Bulgaria; trimise însă, împotriva răsculaţilor, pe protospatharul

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Basilios Argyros (Mesardonites), strategul de Samos, cu o puternică armată. După două luni de asediu, Bari fu ocupat de bizantini (iunie 1011) și Meles cu fratele său își găsiră refugiul pe lângă prințul de Capua, Pandulf II.

Meles își caută atunci aliați pretutindeni, pentru a relua lupta. Bizanțul va cunoaște acum un nou dușman, care va fi pentru el multă vreme o primejdie reală: *normanzii*. Papa Benedict VIII, care nu era bucuros de a vedea întinzându-se iarăși influența bizantină în apropierea sa, îi dădu tot sprijinul. *Normanzii* pelerini, care de multă vreme obișnuiau să se închine în biserica Sfântului Mihai de pe muntele *Garganus*, mai sus de Bari, pe coasta Adriaticei, îl întâlnesc pe Meles în haine de modă bizantină; acesta le povestește istoria și nefericirile sale, îi convinge că grecii ar putea fi ușor alungați și le spune că dacă ar vrea să lupte cu el, ar găsi acolo o pradă bogată. Ei făgăduiesc să se întoarcă cu tovarăși de-ai lor mai numeroși. Ajunși acasă, tărăsc cu dânșii pe mai mulți și se unesc cu rebelul. Cu ajutorul lor, Meles pornește în primăvara anului 1017 asupra Apuliei. „Catepano" al ținuturilor bizantine era acum *Leon Tornikios*, supranumit *Kontoleon* (Leon cel Scurt). O luptă, pe care o pierde, deschide drumul năvălitorilor către sud. Tornikios e rechemat la Constantinopol și în locul său e trimis *Basilios Bojoannes* sau *Bojannes*[54], un șef energic, care sosi la 1018 cu întăriri. Acesta știu să-și atragă de partea sa pe prințul de Capua. Într-o luptă sângeroasă (oct. 1018), aproape de Cannae, el zdrobește armata lui Meles. Normanzii pier aproape toți în această aprigă izbire. Meles, nemaiputând afla sprijin pe lângă

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

șefii longobarzi, care, în urma dezastrului său, căutau a se apropia iarăși de bizantini, se retrase la începutul anului 1020 în Germania la Bamberg, nădăjduind a-l hotărî pe Henric II a interveni în favoarea sa în Italia sudică. Împăratul îi recunoaște titlul de *duce de Apulia*. Dar Meles moare acolo, în aprilie 1020, fără a-și fi putut îndeplini visul.

Biruitor, noul „catepano" ridică o serie de cetăți la granița de nord a Apuliei, printre care cea mai puternică era *Troia*, a cărei pază o încredință normanzilor intrați în serviciul său. Obține de la Pandulf trecerea armatei prin teritoriile sale și-l atacă în 1021 pe Datto, în turnul său de la îmbucătura apei Garigliano[183], unde papa îi oferise azil. După un asediu de două zile, turnul fortificat cade și Datto este luat prizonier la Bari, plimbat pe un măgar și aruncat în mare (iunie 1021). Astfel puterea imperiului se întinse iarăși, datorită acestui mare șef militar, în Italia de la Troia până la limitele statului pontifical. Ținutul de nord al Apuliei, unde ridică și restaură orașe, se și cheamă Țara Catepanului, de unde numele de „Capitanato".

Henric II trecu, la stăruințele Papei, în Italia, pentru a înfrâna această expansiune a grecilor de la sudul peninsulei (1022). El asedia puternica cetate *Troia*, apărată cu mare îndărătnicie de normanzii lui Bojoannes. Împăratul stătu sub zidurile ei zadarnic, mai bine de trei luni și trebui să se mulțumească în cele din urmă cu o aparență de capitulare. El se retrase către nord, fără alt rezultat decât recunoașterea autorității sale din partea principilor longobarzi. Îndată după re-

[183] Mai sus de Napoli, în golful Gaëta.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tragerea sa, nemulţumirile şi luptele izbucniră iarăşi în sudul Italiei. Bizantinii îşi recâştigă înrâurirea lor atotputernică asupra micilor state longobarde.

Împăratul Basilios II, la capătul vieţii sale glorioase, hotărâse a pune piciorul şi în aceste îndepărtate posesiuni zbuciumate ale imperiului său. El se gândea serios a smulge Sicilia din mâinile arabilor, pentru a-şi asigura stăpânirea Italiei sudice. O armată numeroasă, compusă din varegi ruşi, bulgari, vlahi, turci (unguri) şi din contingente ale themei Macedoniei, fusese expediată, în primăvara anului 1025, pentru a deschide această campanie care ar fi întors, poate, pentru multă vreme mersul lucrurilor în Italia sudică. În curând trebuia să urmeze şi împăratul. Dar moartea sa puse capăt acestui mare proiect.

Cu un an înainte o expediţie a ruşilor, sub comanda unui şef îndrăzneţ, *Chrysocheir*, pătrunsese în Bosfor, ameninţând Capitala. Ieşind în Arhipelag, flota rusească fu nimicită cu totul de flota themei Kibyrraiotes, de strategul de Samos David şi de Nikephoros Kabasilas, ducele de Thessalonic (Cedrenus, II, p. 478-479).

La 15 decembrie 1025, Basilios îşi dădu sfârşitul, după o scurtă boală. El îl chemase, cu câteva zile mai înainte, pe fratele său Constantin, şi depusese în mâinile sale conducerea imperiului. El lăsa imperiul în cea mai mare putere. Lunga sa domnie, de 50 de ani, îi zdrobise pretutindeni pe duşmani, restaurase hotarele cele mai îndepărtate. Niciodată Imperiul bizantin n-a avut un prestigiu mai mare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

13. Actele interne și novellele lui Basilios II

Cu aceeași rară energie, Basilios știu să intervină în afacerile interne ale statului, silindu-se a pune capăt relelor care săpau la temeliile lui. El fu însuflețit de nobila dorință de a pune capăt întinderii marii proprietăți în paguba celor mici. Împărații *Romanos Lekapenos* (922 și 936, novelle) și *Constantin VII* interveniseră energic pentru a opri aceste abuzuri. Nikephoros Phokaș fusese pentru un tratament egal, el susținuse și drepturile clasei proprietarilor feudali.

Adversarul lor neînduplecat fu *Basilios II*. Revoltele teribile ale lui Skleros și Phokas îl făcură să ia măsuri severe pentru a împiedica puterea lor. Basilios dădu în această privință o novellă celebră în *996* (Dölger, *Regesten*, nr. 783, p. 100), prin care lua măsuri împotriva bogaților, întărind vechile dispoziții ale lui Romanos Lekapenos (novella din 922). Novella aceasta cuprinde un număr de adnotații scrise de împăratul însuși, pe marginea textului ce i se prezentase spre semnare. Împăratul începea prin a constata numeroasele plângeri ce primise, în timpul călătoriilor sale, din partea celor săraci (πένητες) împotriva celor puternici (δυνατοί), care le uzurpă proprietățile, asigurându-și posesiunea prin împiedicarea păgubașilor de a-și reclama drepturile în timp de 40 de ani (după care urma prescripția). Basilios ilustrează constatările sale cu numele celor mai de seamă latifundiari ai vremii: familiile *Phokas* și *Maleinos*. Împăratul relatează un caz nou, care ne arată cum se putea ajunge din clasa mai de jos la această situație, prin acaparare; este al lui *Philokales*, simplu țăran, care mai înainte trăia ca oricare altul, din munca brațelor sale, iar acum era îmbogățit,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ajuns la înalte demnităţi şi stăpânind imense domenii. Împăratul, trecând prin posesiunile acestuia şi primind plângeri de la cei despuiaţi, porunci ca toate construcţiile ridicate de dânsul pe aceste pământuri răpite săracilor să fie rase şi pământurile restituite acestora. Basilios hotărăşte că aşa se va întâmpla cu toţi aceia care îşi vor apropria în chip silnic bunurile săracilor. *Prescripţia, de 40 de ani ori chiar mai lungă, nu va avea puterea de a împiedica întoarcerea bunurilor către vechii lor posesori*, care nu sunt ţinuţi a răscumpăra cheltuielile şi îmbunătăţirile făcute.

Mai departe, împăratul, convins că o mulţime de mici proprietăţi au fost câştigate de *mănăstiri*, prin aceea că un ţăran, clădind o biserică, îi dăruia proprietatea, pe care, după naştere, punea mâna mitropolitul ori episcopul, interzice acest lucru pe viitor, poruncind restituirea pământurilor. Unde se află cel puţin doi sau trei călugări în serviciul bisericii, bunurile nu se vor restitui, dar ele îşi vor păstra calitatea de bunuri ţărăneşti şi episcopul ori mitropolitul nu vor avea dreptul de a dispune de dânsele.

Împăratul interzice mai departe transformarea bisericilor de sat în mănăstiri, prin sporirea numărului călugărilor la mai mult de nouă sau zece. El declară nule toate hrisoavele (chrysobullele) date de fostul parakimomenos Basilios, recunoscând valabile numai pe cele revizuite de dânsul, care vor purta menţiunea ἐτηρήϑη („a fost confirmat").

Basilios II, novella din 1 ianuarie 996 (νομοϑεσία, διάταξις)

Împăratul, prin judecarea personală a proceselor şi cu prilejul şederii sale recente în Asia Mică, a observat cu propriii săi ochi rapacitatea celor „puternici", de aceea hotărăşte:

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Achiziții ale „puternicilor" de la cei *„săraci"*, care datează dinainte de prima lege a lui Romanos I (deci înainte de aprilie 922) și pot fi dovedite prin documente corespunzătoare, vor rămâne valabile. *Dar pentru dobândiri care s-au făcut după acest termen, până la 1 ianuarie 996*, sau se vor face în viitor, *prescripția nu va avea nici un efect* (în genere 40 ani); proprietatea lor trebuie restituită „săracilor", fără nici o despăgubire a prețului de cumpărare și a îmbunătățirilor.

Altă dispoziție a novellei:

Se întâmplă că în *comunitățile rurale (χωρία)*, un țăran (*χωρίτης*) clădește o biserică pe pământul său și dăruiește, cu consimțământul tovărășiei, acestei biserici partea sa de pământ, se face călugăr și-și petrece viața în biserica sa; că un al doilea și al treilea fac același lucru și așa se naște o mănăstire de doi sau trei călugări. După moartea sa, mitropolitul sau episcopul pune pe o astfel de mănăstire mâna și vatămă pe „săraci", prin dăruirea ei către „puternici". Asemenea fundații trebuie numite *„case de rugăciune"*, iar nu *„mănăstire"*, și restituite „săracilor", chiar dacă au fost dăruite de mitropolit sau episcop și dacă termenul a expirat. Ele vor fi supuse comunității satului și vor avea tot atâția călugări câți au avut la început.

Casele de rugăciune care se bucură de indemnități regulate (σολέμνια), de bani de lumânări (φωθαψίαι) sau au καθίσματα (Stiftsitze, rezidențe), chiar în mod nedrept, rămân sub mitropoliții sau episcopii sub care se află, dar nu pot fi date altor persoane.

Dacă, în felul arătat, s-au format mănăstiri de nouă-zece călugări, ele sunt supuse mitropoliților, episcopilor, dar noi posesiuni nu pot dobândi. *Mitropoliții și episcopii nu pot, pentru a forma „mănăstiri"*, să mărească numărul călugărilor la nouă sau mai mult, chiar dacă se află proprietate suficientă pentru așa de mulți. Mai mult, asemenea „case de rugăciuni" aparțin comunității, pe când „mănăstirile" al căror număr din împrejurări nefavorabile a scăzut sub nouă, rămân supuse mitropoliților și episcopilor.

Altă dispoziție:

Chrysobulele date de la intrarea în domnie a împăratului până la căderea lui Basilios proedros și parakimomenos sunt nule, dacă n-au formula împăratului, ἐτηρήθη.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Documentul acesta e de cea mai mare însemnătate. El ne arată energia cu care împăratul căută să sfărâme atotputernicia marii aristocraţii agrare, care-i dăduse atâta de lucru în Asia Mică. Novella pare însă că nu s-a aplicat cu toată rigoarea. Ştim de pildă că *Eustathios Maleinos*, după cinci ani, se găsea încă în domeniile sale imense, unde-l găzduia pe Basilios, la întoarcerea acestuia din expediţia sa în Georgia. Împăratul, constatând *de visu* întinderea avuţiei lui Maleinos, îl luă cu dânsul în Constantinopol, unde-l ţinu într-o captivitate binevoitoare până la moarte, când îi confiscă bunurile.

Încă una din nevoile cele mai mari ale imperiului era încasarea regulată şi întreagă a impozitelor. Numai aşa putea face faţă Basilios II enormelor sale cheltuieli cu războiul uriaş purtat împotriva bulgarilor. Un decret din cele mai însemnate este prin urmare şi acela prin care dânsul restabileşte impozitul atât de impopular cunoscut sub numele de ***allelengyon*** (garanţie mutuală)[155]. Nikephoros I, urmaşul Irenei (802-811), crease acest impozit, care nu însemna altceva decât faptul că bogaţii vecini cu săracii trebuiau să răspundă şi pentru aceştia la impozitele pe care săracii nu le puteau plăti[184]. Şi această măsură apăsa prin urmare asupra celor bogaţi. Ea stârnise o nemulţumire generală şi urmaşii lui Nikephoros o desfiinţaseră. Basilios,

[184] Unii au identificat acest impozit cu ἐπιβολή (menţinerea sumei impozitului plătit de o comunitate prin adaoul locurilor *sterilia* la rude sau vecini). Dar Dölger a arătat că în realitate nu a fost înlocuit epibolè prin allelengyon, ci a continuat a exista alături de el, cât timp acesta din urmă a fost în vigoare. (v. *Beiträge zur Gesch. der byz. Finanzverwaltung*, Leipzig-Berlin 1927, p. 128-134).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

silit a găsi bani cu orice chip, pentru marile sale războaie, restabili acest impozit, izbind și în acest mod în marea proprietate.

Urmările acestei novelle fură ruina bogaților și ura mare ce purtară aceștia împotriva clasei de jos. Împăratul își asigură însă o popularitate mare în mulțimea celor săraci, și prin aceasta îi putea ține pe cei dintâi la respect.

Impozitul vexatoriu fu, după Basilios II, din nou abolit. (După Skylitzes, acest fapt se întâmplă sub Romanos III Argyros).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

PARTEA A TREIA

[CRIZA IMPERIULUI BIZANTIN ÎN SECOLUL AL XI-LEA]

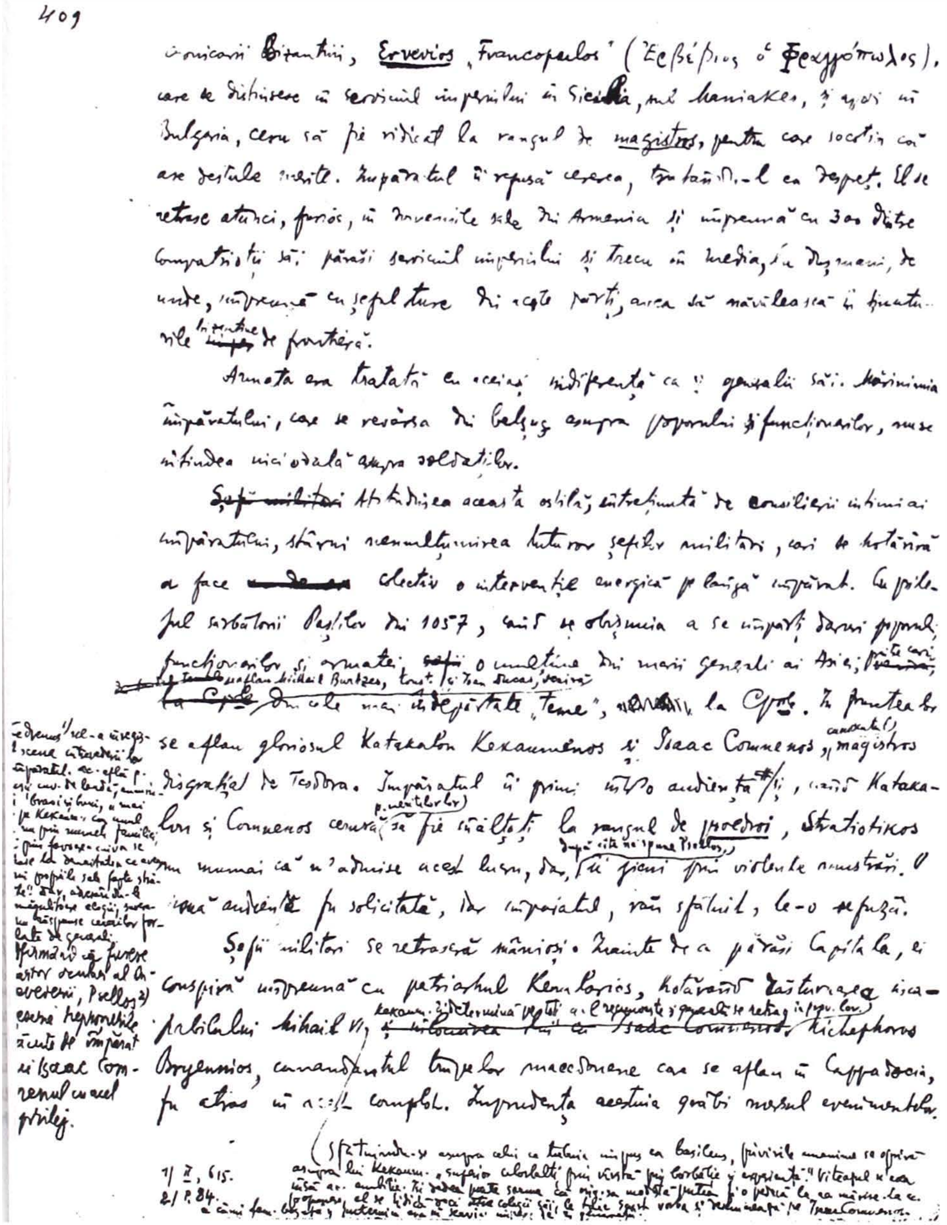

409

cronicarii bizantini, Ervevios „Francopulos" (Ἐρβέβιος ὁ Φραγγόπωλος), care se distinsese în serviciul imperiului în Sicilia, sub Maniakes, și apoi în Bulgaria, ceru să fie ridicat la rangul de magistros, pentru care socotea că are destule merite. Împăratul îi refuză cererea, tratându-l cu dispreț. El se retrase atunci, furios, în domeniile sale din Armenia și împreună cu 300 dintre compatrioții săi părăsi serviciul imperiului și trecu în Media, la dușmani, de unde, împreună cu șefii turce din acele părți, avea să năvălească în ținuturile bizantine de frontieră.

Armata era tratată cu aceiași indiferență ca și generalii săi. Mărinimia împăratului, care se revărsa din belșug asupra poporului și funcționarilor, nu se întindea niciodată asupra soldaților.

~~Șefii militari~~ Atitudinea aceasta ostilă, întreținută de consilierii intimi ai împăratului, stârni nemulțumirea tuturor șefilor militari, cari se hotărîră a face colectiv o intervenție energică pe lângă împărat. Cu prilejul sărbătorii Paștilor din 1057, când se obișnuia a se împărți daruri poporului, funcționarilor și armatei, ~~șefii~~ o mulțime din marii generali ai Asiei, printre cari se aflau Mihail Burtzes, [illegible] Ducas, veniră din cele mai îndepărtate „teme", la Cpole. În fruntea lor se aflau gloriosul Katakalon Kekaumenos și Isaac Comnenos, magistros [illegible] disgrațiat de Teodora. Împăratul îi primi într-o audiență 1/, și, când Katakalon și Comnenos cerură să fie înălțați la rangul de proedroi, Stratiotikos nu numai că n'admise acest lucru, dar, după cum ne spune Psellos, îi goni prin violente mustrări. O nouă audiență fu solicitată, dar împăratul, rău sfătuit, le-o refuză.

Șefii militari se retraseră mânioși. Înainte de a părăsi Capitala, ei conspirară împreună cu patriarhul Keroularios, hotărând răsturnarea incapabilului Mihail VI, ~~și înlocuirea lui cu Isaac Comnenos~~ Nicephoros Bryennios, comandantul trupelor macedonene care se aflau în Cappadocia, fu atras în acest complot. Imprudența acestuia grăbi mersul evenimentelor.

[illegible margin notes]

1/ II, 615.
2/ P. 84.

[illegible]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

I.
[DECLINUL ȘI SFÂRȘITUL DINASTIEI MACEDONENE]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

A.
CONSTANTIN VIII (1025-1028)

Constantin VIII era contrastul izbitor al marelui său frate. Dedat plăcerilor, în tot timpul lungii domnii a lui Basilios II el fusese ţinut departe de conducerea statului, petrecându-şi vremea în mijlocul favoriţilor săi, în chefuri, curse de hippodrom şi vânători. Luând acum în mână frâiele imperiului, Constantin VIII se cufundă în viaţa obişnuitelor sale plăceri, risipind cu mare uşurinţă bogăţiile adunate de înaintaşul său. Cea dintâi grijă a noului împărat a fost înlocuirea înalţilor demnitari ai statului, distinşi pentru meritele lor de Basilios. Locurile pe care aceştia le ocupaseră, în fruntea armatei şi a administraţiei civile, fură încredinţate linguşitorilor săi, oameni de rând, cu totul incapabili pentru aceste înalte funcţiuni. O mulţime de eunuci ajung acum în fruntea imperiului: *Nicolae*, primul cubicularius, fu înălţat la postul însemnat de *domestikos* al scholelor Orientului şi la acela de *parakimomenos*; *Nikephoros* e pus în fruntea personalului Palatului, cu titlul de *protovestiarios*; *Symeon*, eunucul mai de încredere al împăratului, e numit *drungarios* τῆς βίγλης, prefect al poliţiei oraşului; *Eustathios* ajunge mare ἑταιρειάρχης, şeful suprem al trupelor mercenare ale gărzii imperiale. Un al cincilea eunuc, *Spondyles*, e înaintat duce de Antiochia, castelanul celei mai mari cetăţi a Imperiului; în sfârşit, *Niketas* este guvernatorul Iberiei şi Georgiei, al ţinuturilor anexate de marele Basilios II.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În schimb, el îi prigoni cu deosebită cruzime pe oamenii distinşi care i-ar fi putut sta în cale. *Nikephoros Komnenos*, strategul provinciei Vaspuracan, pe care Basilios II o anexase imperiului, fu adus la Constantinopol şi orbit. *Bardas Phokas*, suspectat de Constantin, avu aceeaşi soartă. *Basilios Skleros*, în urma unui conflict cu strategul Prusianos bulgarul, fiul vestitului Ioan Vladislav, fu închis, ca şi rivalul său, într-una din insulele Prinţilor şi mai târziu orbit. O mulţime de alţi nobili suferiră deopotrivă ura şi răzbunarea incapabilului urmaş al lui Basilios II[1], care, după mărturisirea istoricului contemporan Psellos, căuta a-şi asigura prin astfel de cruzimi liniştea cea mai completă.

Organizarea puternică pe care cei doi mari înaintaşi ai lui Constantin o dăduseră imperiului făcea ca acesta să se impună, cu toate aceste neajunsuri, încă o bucată de vreme, duşmanilor. Astfel nu este de mirare că istoria Bizanţului înregistrează, chiar în această domnie de slăbiciune, câteva succese în afară.

Un atac al *pecenegilor*, dincoace de Dunăre, în Bulgaria (1026), fu respins sângeros de către Constantin Diogenes, guvernatorul de la Sirmium (strămutat acum duce al Bulgariei), care le impuse liniştea măcar o bucată de vreme[2]. Un altul, din partea *arabilor din Africa*, fu reprimat cu aceeaşi energie. Piraţii pătrunseră în 1027, cu o flotă puternică, în apele Arhipelagului. Strategul de Samos, *Georgios Theodorokanos*, şi acela de Chios, *Beriboes*, îi atacară cu flotele lor şi o puseră pe fugă pe cea arabă, pricinuindu-i mari pierderi.

[1] Vezi Cedrenus, II, p. 481-483.

[2] Cedrenus, II, p. 483.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Armatele imperiului intervin și în *Georgia*, sub conducerea eunucilor Niketas și Simeon, pentru a apăra posesiunile bizantine din acele părți zguduite iarăși de tulburări. În *Italia*, influența imperiului, restabilită prin energia lui Bojoannes, se păstrează și acum. O ambasadă vine din nou la Constantinopol, din partea împăratului german, căutând iarăși o alianță matrimonială între cele două imperii. Conrad II, urmașul lui Henric II, trimitea această ambasadă, în frunte cu episcopul de Strasbourg, Werner, spre a cere mâna unei prințese bizantine pentru moștenitorul Imperiului germanic. Fiicele lui Constantin erau însă prea bătrâne pentru tânărul prinț și ambasada n-ajunse la nici un rezultat[3].

Domnia lui Constantin VIII se încheie repede. Bătrân și istovit de viața fără frâu ce o dusese, el se îmbolnăvi la începutul lui noiembrie 1028 și numai după câteva zile muri. Înainte de a-și da sfârșitul, se gândise a asigura soarta imperiului. El avea trei fete, singurele urmașe ale glorioasei dinastii care înviase puterile decăzute ale imperiului. Cea mai mare, Eudokia, desfigurată de urmele vărsatului, se închinase vieții mănăstirești. Celelalte două, Zoe și Theodora, foarte înaintate în vârstă, își petrecuseră tinerețea în Gyneceu, unchiul și părintele lor găsind mai prudent a nu-și crea complicații căsătorindu-le. Rațiunea de stat îl silea acum pe Constantin să-și caute un ginere, pentru a-i transmite succesiunea. Unul dintre nobilii de seamă ai imperiului, rudă cu împăratul, membru al Senatului, *Romanos Argyros* sau Argyropolos, pe atunci

[3] V. G. Schlumberger, *L'épopée byz. à la fin du Xe siècle, III. Les Porphyrogénètes Zoé et Théodora*, Paris, Hachette, 1905, cap. I.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

despărţit de soţia cu care trăise cea mai mare parte a vieţii, fu însurat, fără voie, cu Zoe, moştenitoarea prezumptivă a tronului după ce Theodora, mai tânără cu câţiva ani, refuzase mâna soţului ce i se oferea cu preţul unui divorţ. Trei zile în urmă, Constantin VIII îşi dădu sfârşitul şi ginerele său luă astfel, la 12 noiembrie 1028, în mâinile sale destinele imperiului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

B.
ROMANOS III ARGYROS (ARGYROPOLOS, 1028-1034)

Era un om cultivat, elocvent, iubitor de a discuta filosofie şi chestiuni militare. *Psellos*, care l-a cunoscut de aproape, îi face portretul astfel: era, zice dânsul, iniţiat în literele greceşti şi se împărtăşise şi din cultura latină. Era delicat în vorbire şi avea glasul maiestuos, era de statură puternică, de erou, şi de o înfăţişare cu adevărat imperială. Era însă foarte prezumţios, „socotea că ştie mai multe decât ştia", avându-l drept model pe Marc Aureliu filosoful şi pe Augustus; el se apleca mai cu seamă asupra acestor două lucruri: studiul literelor şi studiul armelor[4]. Dar în acest din urmă domeniu era complet ignorant, iar în privinţa literelor era superficial, adăuga Psellos. Avea ambiţia de a-i supune pe barbarii Orientului şi ai Occidentului; mai cu seamă se întorcea către cei din Orient, care i se părea că îi vor aduce o glorie mai mare şi de aceea făcea preparative de război contra arabilor[1].

În realitate, Romanos III a fost un soldat fără valoare şi un cârmuitor lipsit de însuşiri.

Spre a-şi câştiga o popularitate de care avea nevoie, el arătă multă bunăvoinţă faţă de cler. Mări veniturile Sfintei Sofii cu o însemnată sumă anuală, desfiinţă prin decret impozitul atât de ruinător pentru clerul înalt şi nobilimea teritorială, vestitul *allelengyon*, aplicat fără cruţare de Basilios II. Veni apoi în ajutorul ne-

[4] *Chronographie*, ed. Renauld I, p. 32-3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

voiașilor care nu-și putuseră achita datoriile față de stat, anulând aceste datorii. Înaintașul său, Constantin VIII, procedase în această privință cu o mare cruzime. Basilios lăsase să se întârzie perceperea impozitelor, cruțând lipsa populației sleite de lungile sale războaie; în schimb, Constantin VIII ceruse încasarea dintr-odată a tuturor rămășițelor adunate și închisorile se umpluseră cu aceia care nu putuseră răspunde acestei măsuri. Ei își recăpătară acum libertatea. În același timp, captivii târâți de pecenegi în desele lor năvăliri peste Dunăre fură răscumpărați. Romanos III îi mulțumi apoi pe toți câți suferiseră de pe urma prigonirilor socrului său.

În curând, Romanos III avu prilejul să-și încerce talentele sale de general. Îndată după moartea lui Basilios II, care răspândise groaza în lumea musulmană, șefii arabi începuseră să se miște împotriva imperiului. Trupele emirului de Alep nelinișteau mai cu seamă ținuturile din jurul Antiochiei. Aceasta îl hotărî pe *Spondyles*, ducele Antiochiei, să pornească o expediție împotriva lor. El fu bătut însă de arabi și silit a se închide în cetatea sa (oct. 1029). Fortăreața Menik, construită pe o înălțime vecină, pentru a ține calea năvălitorilor dinspre Alep și încredințată șefului arab Musaraf, fu predată de acesta prin trădare arabilor, ceea ce făcea situația și mai critică pentru bizantini[5]. Spondyles fu atunci înlocuit cu *Constantin Karantenos*, cumnatul împăratului. Împăratul însuși conduse apoi, în 1030, o mare armată împotriva rebelilor. El fu însă zdrobit de arabi aproape de Alep, atras într-o cursă și cu multă

[5] Cedrenus II, P. 490-491.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

greutate putu scăpa la Antiochia, lăsând o mare pradă în mâinile biruitorilor. A doua zi se grăbi a lua drumul spre Constantinopol[6].

Cu prilejul acestor evenimente din anul 1030, întâlnim pentru întâia oară numele unuia dintre cei mai iluştri comandanţi militari ai epocii, *Georgios Maniakes*, de origine probabil turaniană[12].

După înfrângerea împăratului, arabii ajunseră cu incursiunile lor prădalnice până la poalele muntelui Taurus. Opt sute de arabi, care escortau prada ce le căzuse în mâini după înfrângerea lui Romanos III, ajunseră într-o seară sub zidurile cetăţii Teluch (Τελούχ), vechea Doliche. Maniakes, strategul unicei theme de hotar, care-şi avea acolo reşedinţa, izbuteşte a-i surprinde pe arabi în timpul nopţii, măcelărindu-i până la unul. Toată prada luată de la bizantini fu recâştigată astfel şi, împreună cu nasul şi urechile celor ucişi, dusă ca trofeu împăratului, pe care îl ajunse în Cappadocia. Maniakes fu răsplătit pentru fapta îndrăzneaţă cu titlul de „catepano" al Mediei inferioare – κατεπάνω τῆς κάτω Μηδίας – adică guvernator al ţinuturilor de pe cursul superior al Eufratului[7].

Romanos III Argyros lăsa comanda trupelor din Siria lui Symeon, eunucul ridicat la treapta de domestikos, iar în locul lui Karantenos îl numise ca duce al Antiochiei pe Niketas din Mistheia, însărcinându-l a smulge cu orice chip din mâinile duşmanului fortăreaţa Menik. Ei fură bătuţi de Musaraf la asediul acestei cetăţi şi, din această pricină, destituiţi. Theoktistos,

---

[6] *Ibid.*, II, p. 493.

[7] *Ibid.*, p. 494.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

marele *heteriarches*, trimis ca duce al Antiochiei, împreună cu emirul de Tripolis, Pintzarah, cuceri fortăreața, punând mâna pe Musaraf, care fu ucis[8].

După ce se întoarse la Constantinopol, Romanos III își schimbă deodată politica internă. Dacă la începutul domniei se arătase atât de blând în materie de impozite, acum, în urma cheltuielilor mari ce le făcuse cu expediția sa neizbutită din Siria, luă cele mai riguroase măsuri pentru restaurarea finanțelor zdruncinate. Toate datoriile vechi fură acum reclamate fără cruțare. Mania construcțiilor somptuoase înghițea cea mai mare parte a tezaurului. El îmbrăcă în aur și argint capitelurile coloanelor Marii Biserici și ale Sfintei Theotokos de la Blachernae[9] și începu ridicarea strălucitei biserici închinate Născătoarei sub numele de *Peribleptos* (care e văzută de toți și din toate părțile). O mănăstire populată de o sumedenie de călugări fu alipită bisericii, înzestrată cu venituri enorme.

Conspirațiuni par a fi amenințat în acest timp tronul nesigur al lui Romanos III. Prusianos (Fružin) „bulgarul", care fusese scos din surghiunul său și făcut magistros și strateg al temei **Βουκελλαρίων**, acuzat de complot în înțelegere cu Theodora, sora basilissei, fu condamnat a-și pierde vederea și a se închide într-o mănăstire. Constantin Diogenes, biruitorul de la Sirmium, bănuit de asemenea de complot împotriva împăratului, fu strămutat în Asia, ca strateg al themei Thracesienilor. Rechemat apoi la Constantinopol, a fost tuns și călugărit în mănăstirea Studios. Theodora,

[8] Cedrenus II, P. 495-496.

[9] *Ibidem*, p. 497.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

necontenit bănuită de sora sa, împărăteasa Zoe, implicată în acest complot dinastic, fu îndepărtată din Palat, închisă în mănăstirea Petrion, în partea extremă a Cornului de Aur[10].

Pe când aceste intrigi ocupau înaltele cercuri ale Curții de la Bizanț, în Asia, Maniakes, printr-o lovitură îndrăzneață, punea mâna pe *Edessa*, vestita cetate smulsă bizantinilor de către arabi încă din vremea lui Heraklios. În urma luptelor intestine ce-i sfâșiau pe arabi în Edessa, Salman, unul din șefi, îi predă într-o noapte lui Maniakes trei turnuri dintre cele mai puternice ale cetății. Odată instalat acolo, cu 400 de luptători, Maniakes susține un lung și teribil asediu, apărându-se cu o rară îndărătnicie împotriva a o mulțime de emiri care alergară aici, cu trupele lor, în ajutorul cetății. El birui în cele din urmă silințele dușmanului cu mult superior și puse stăpânire pe întreaga cetate (1032). Această cucerire avea un mare preț pentru imperiu: ea punea în mâinile bizantinilor tot ținutul stâng al Eufratului. Printre alte spolii, se găsi atunci în cetate scrisoarea olografă a Mântuitorului, în limba siriană, adresată regelui Abgar[11]. Ea fu trimisă la Constantinopol, unde produse o adâncă impresie de evlavie, fiind întâmpinată cu mare alai de împărat, însoțit de înalții demnitari și de patriarh[13].

O a doua expediție a împăratului avu loc în anul 1032 în Siria, dar asupra ei nu știm nimic precis. Înainte de a ajunge acolo, împăratul primi știrea unui nou complot care fusese descoperit la Constantinopol.

---

[10] *Ibidem*, p. 498.

[11] Zonaras, vol. III, p. 580.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Constantin Diogenes, implicat în acest complot, împreună cu augusta Theodora şi mitropolitul de Dyrrachion, se aruncă de pe zidurile închisorii sale şi-şi încheie astfel viaţa.

Pecenegii trecuseră în acelaşi timp Dunărea, pustiind câmpiile Bulgariei, iar o flotă a piraţilor arabi din Sicilia bântuia insulele şi coastele Adriaticei. Atacaţi de strategul de Nauplion, Nikephoros Karantenos, ei se retraseră cu mari pierderi. O foamete îngrozitoare decima, pe lângă toate aceste nenorociri, populaţia redusă la cea mai mare mizerie. Ciuma izbucni în aceeaşi vreme, contribuind la calamitatea publică, mărită încă de un mare cutremur de pământ.

Toate aceste nefericiri îl siliră pe împărat să se întoarcă la Constantinopol. În iarna anului 1033, el intra în capitală după ce încercase a uşura, în drumul său, suferinţele nespuse ale populaţiei nenorocite.

În acest an începu Roman al III-lea reclădirea templului de la Sf. Mormânt, distrus încă de la 1010 de furiosul Hakem, califul egiptean. Urmaşul acestuia, Al-Zahir, fiul unei creştine, autorizâ această reclădire, lucrare încheiată mult mai târziu, în vremea lui Constantin Monomachos (1048).

Dacă amintim o expediţie neizbutită a flotei imperiului împotriva Alexandriei, strângerea legăturilor cu Georgia prin căsătoria nepoatei împăratului, Elena, cu tânărul rege al Georgiei, Bagrat IV, luptele necontenite ale prinţilor longobarzi din Italia, care aduseră întărirea normanzilor în acele părţi, tulburate încă şi de incursiunile arabilor sicilieni – am încheiat seria evenimentelor din domnia fără nici o strălucire a vanitosului Romanos III.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

O intrigă amoroasă a împărătesei puse în sfârșit capăt acestei domnii. Romanos Argyros avusese în serviciul său, înainte de a ajunge împărat, un eunuc din Paphlagonia, Ioan, un om de nimic, dar inteligent și activ[12]. Când Romanos se urcă pe tron, omul acesta, cunoscut sub numele de Ioan *Orphanotrophos* (el îndeplinea funcțiunile de director al orfelinatului cunoscut din Constantinopol)[141], ajunge să hotărască soarta imperiului, prin marea sa influență asupra împăratului. El avea patru frați, tot atât de necunoscuți și compromiși. Aceștia, mulțumită protecției sale, sunt puși acum în cele mai înalte demnități, în Palat. Cel mai mic, Michail, un tânăr bine făcut, grațios, cu ochii vii, deși suferind de accese de epilepsie, își atrage favoarea împărătesei Zoe, care, trecută de 50 de ani, face o pasiune pentru el. În orbirea patimei sale, sprijinită de atotputernicul eunuc, hotărâtă de a-l ridica pe tron pe acest favorit, oferindu-i mâna, împărăteasa simți nevoia de a grăbi moartea bătrânului împărat, care, de o bucată de vreme, zăcea de o boală curioasă, care-i schimbă cu totul firea. Psellos, care l-a văzut, ne spune că nu se deosebea mult de un mort, fața i se umflase și avea respirația precipitată, încât simțea nevoia să se așeze adesea, părul din jurul capului îi căzuse ca de pe un cadavru.

În noaptea de *11 spre 12 aprilie 1034*, Romanos III Argyros fu înecat de oameni plătiți în piscina palatului, pe când își făcea baia spre a asista la slujba din Vinerea cea Mare.

---

[12] πρακτικὸς ἄνθρωπος ὢν καὶ δραστήριος (v. Cedrenus, p. 506).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În noaptea aceea, basilissa, sub presiunea lui Ioan Orphanotrophos, îl aduce pe Mihail în hainele de ceremonie, îl așază pe tron, alături de dânsa, îi pune pe cap coroana împărătească, silindu-i pe toți câți locuiau în palat să se prosterneze dinaintea lor și să-i aclame. A doua zi, prefectul orașului și senatul se prezintă pentru a se închina noului împărat, după ceremonial. Astfel Mihail e proclamat *basileus autokrator*[13].

Primind marea sarcină a imperiului, Mihail se schimbă deodată și ca un bărbat trecut de la adolescență la maturitate, după expresia istoricului, luă frâiele imperiului cu multă bărbăție și noblețe[14].

Grija administrației și mai ales a finanțelor o lăsase în seama lui *Ioan Orphanotrophos*, inteligent și vigilent. Adesea, în puterea nopții, ieșea călare, trecând prin toate colțurile capitalei „străbătând ca un fulger toate cartierele locuite" (Psellos, I, p. 59). Această vigilență neașteptată îi făcea pe toți să se teamă.. La banchete, în toiul petrecerii, pândea toate gesturile și convorbirile și descoperea, în expansiunea obișnuită în asemenea prilejuri, acte reprobabile, pentru care apoi cerea socoteală[15].

[13] V. *Michel Psellos, Chronographie*, ed. Renauld, I, p. 54.
[14] *Op.cit.*, p. 57.
[15] Psellos, ed. Renauld, t. I, XII.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

C.
MIHAIL IV PAPHLAGONIANUL
(1034-1041)

A fost, cu tot trecutul său detestabil, un împărat bun și generos, pe care Psellos îl așază printre împărații aleși. El a dus de aici înainte o viață de ascet, interesându-se îndeaproape de operele de binefacere. Înzestră cu sume însemnate mănăstirile, restaură biserica Sf. Anargyri de dincolo de ziduri, împodobind-o cu toate strălucirile artei, cu grădini și fântâni, clădi la Constantinopol un mare azil pentru săraci, *Ptochotrophion*, și, în dorința sa de a mântui de păcat sufletele celor căzuți, ridică un imens penitenciar, în care femeile de moravuri ușoare puteau afla o viață la adăpost de mizerii, sub haina monahală. Toate aceste bune însușiri ale împăratului fură însă întunecate de viciile fraților săi. Toți acești parveniți, care abuzau peste măsură de situația lor, făcură cu totul impopulară domnia lui Mihail[5].

Unul dintre ei, Niketas, numit *duce de Antiochia*, a provocat răscoala populației din acest oraș, care nu a vrut să-l primească. În cele din urmă, făgăduindu-le locuitorilor amnistia, aceștia îi deschid porțile și el se răzbună cu multă cruzime asupra lor: unsprezece dintre cei mai de seamă fură trimiși în lanțuri la Constantinopol, iar mai multe sute fură uciși. Patriciul Constantin Dalassenos, unul dintre cei mai distinși nobili din vremea aceea, care încă de la început protestase împotriva acestei ridicări infame a lui Mihail IV, a fost

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

implicat acum în această răzvrătire a Antiochiei şi exilat în insula Plati[16].

Imperiul este atacat acum din toate părţile de duşmanii săi. *O expediţie împotriva cetăţii Alep*, care se pare că rupsese legăturile de vasalitate cu imperiul, avu un sfârşit nenorocit. Cetatea maritimă Myra, de pe coastele Lyciei, vestită prin moaştele Sfântului Nicolae, fu prădată de piraţii arabi din Africa şi Sicilia, în primul an al domniei lui Mihail IV. Continuându-şi incursiunile prădalnice în aceste părţi, ei fură în cele din urmă zdrobiţi de flotele themelor maritime ale imperiului. *Edessa*, sub comanda energicul Maniakes, primeşte un nou comandant, în persoana lui Leon Lependrinos. Maniakes fu transferat guvernator în Media Superioară şi Aspracania (Vaspuracan)[17], poate pentru a împiedica înaintarea turcilor selgiucizi în aceste părţi. Încurajaţi de plecarea lui Maniakes, emirii arabi din părţile Eufratului atacă Edessa (la sfârşitul anului 1035), care e salvată doar de sosirea la timp a ajutoarelor aduse de fratele împăratului, ducele Antiochiei[18].

Pentru această izbândă, Constantin e înaintat domestikos al trupelor Orientului, deci generalissim al forţelor Asiei.

În ce priveşte Georgia, imperiul era încă neliniştit. Bagrat IV s-a ridicat sub pretextul de a răzbuna moartea lui Romanos III, unchiul soţiei sale, şi anexă cetăţile şi fortăreţele cedate mai înainte imperiului[61].

---

[16] Cedrenus, II, p. 510-511.

[17] τοῦτον μὲν ἄρχειν ἐκπέμπει τῆς ἄνω Μηδίας καὶ τῆς Ἀσπρακανίας (Cedrenus, p. 512).

[18] Cedrenus, II, p. 515.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Pecenegii trecură, la începutul acestei domnii, Dunărea și pustiiră ținuturile imperiului până la Thessalonic.

În 1038, imperiul izbuti să smulgă din mâinile turcilor selgiucizi orașul Pergri, pe care aceștia îl cuceriseră de mai multă vreme de la armeni.

În *Armenia*, bizantinii poartă de asemenea o luptă îndelungată, sub Mihail IV, pentru prefacerea acestei țări vasale în simplă provincie a imperiului. Armata bizantină e zdrobită însă sub zidurile capitalei, Ani.

La cealaltă extremitate a imperiului, în posesiunile din *Italia*, luptele împotriva *arabilor sicilieni sunt reluate sub această domnie*. Sfâșieri interne aduc intervenția bizantinilor în Sicilia. Emirul *Akhal* – Ἀπολάφαρ, la scriitorii bizantini – pentru a rezista adversarilor săi, conduși de propriul său frate, *Abu-Hafs* (Ἀπόχαψ îl numesc bizantinii), cere sprijinul imperiului. Atunci se încheie o convenție, prin mijlocirea lui Probatas, trimis de la Constantinopol. Trupele lui Abu-Hafs, ajutate de emirul de Tunis, sunt înfrînte în mai multe rânduri (1037). În cele din urmă, Akhal piere în aceste lupte și atunci bizantinii, folosindu-se de aceste disensiuni, au hotărât să intervină energic pentru a readuce Sicilia sub stăpânirea imperiului. O armată puternică pornește atunci sub comanda vestitului Maniakes. Contingentele viteze ale themei *Armeniakon* iau parte la expediție sub conducerea bravului șef Katakalon Kekaumenos; vestiții varegi, pe care îi întâlnim mereu în armatele imperiului, își au de asemenea locul lor, comandați de legendarul erou *Harald Hardrada* („aspru la sfat"), fratele regelui Norvegiei, Olaf II cel Sfânt.

O flotă, aflată sub ordinele patriciului Stephanos, cumnatul împăratului, trebuia să susțină armata con-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dusă de Maniakes, iar Mihail Spondylos, „catepano" al themelor bizantine din Italia, fusese însărcinat să ridice miliţiile Calabriei şi Apuliei pentru a le uni cu armata venită de la centru. Un corp de câteva sute de normanzi se înrolă sub steagurile sale, printre care străluceau Wilhelm Braţ de Fier şi Drogo.

În fruntea acestei armate, Georgios Maniakes debarcă în Sicilia pe la mijlocul anului *1038* şi atacă *Messina*, care căzu în mâinile sale. Urmară lupte grele apoi, căci arabii, în faţa primejdiei comune, îşi uitară discordiile dintre ei şi se uniră, sub comanda emirului *Abdallah*, fiul emirului de Africa. Bizantinii cuceresc cea mai mare parte a insulei, restabilind autoritatea imperiului. La începutul anului 1040, Maniakes asediază *Syracusa*. Cetatea puternic întărită fu apărată cu îndârjire, iar Maniakes fu nevoit să ridice asediul pentru a face faţă unei mari armate ce-l ameninţa din spate, sub conducerea lui Abdallah. În câmpia *Traïna* se dădu o luptă sângeroasă, care sfârşi printr-o strălucită biruinţă a bizantinilor (1040). Numele lui Maniakes trăieşte până astăzi în această regiune. Curând după aceasta, Syracusa cade în stăpânirea generalului bizantin.

Aceste frumoase succese aveau să fie, din nefericire, zădărnicite de îndată. Stephanos, care trebuia să supravegheze bine coastele, îl lăsă pe emir să scape şi Maniakes îl acoperi de insulte. Cumnatul împăratului se răzbună, denunţându-l la Constantinopol ca trădător. Maniakes fu astfel rechemat şi aruncat în fiare. În fruntea armatei din Sicilia rămaseră Stephanos, eunucul Basilios Pediadites şi Mihail Dokeianos, toţi trei incapabili să conducă operaţiunile atât de bine începute. Către sfârşitul anului 1040, toată Sicilia, afară de Messina, cădea iarăşi în mâinile arabilor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Normanzii folosiră acest prilej pentru a ataca ei înșiși stăpânirea bizantină din Apulia. Biruit în două rânduri de acești îndrăzneți luptători, cu toate că erau mai puțin numeroși, Mihail Dokeianos fu destituit din postul său de „catepano" și trimis în Sicilia, la trupele rămase acolo. În locul său este trimis fiul vestitului Bojoannes, *exaugustos*. Acesta fu la rândul său zdrobit în lupta de la Montepeloso (septembrie 1041), căzând prizonier el însuși. Astfel, normanzii repurtară trei mari biruințe într-un singur an (1041). Autoritatea bizantină e amenințată acum serios în Italia[¯].

Bojoannes întărise stăpânirea bizantină în Italia meridională. Papa Ioan XIX (1024-1032), fratele lui Benedict VIII (1012-1024), e câștigat în favoarea politicii sale. Se pare că el i-a făcut catepanului o mare concesie, recunoscându-i noului arhiepiscop de Bari, Bizantius, drepturile de mitropolit. Astfel, autoritatea bizantină este restabilită în Adriatica, unde sfărâmarea statului bulgar și succesele din Italia ale catepanului fac ca imperiul să stăpânească nestânjenit. Adriatica e acum un lac bizantin.

În ultimul an al domniei sale, Basilios II trimise o mare oaste cu protospatharios Oreste în Sicilia. Bojoannes trece și el la Messina cu trupele sale. Dar eunucul e bătut. În curând împăratul moare.

Constantin VIII, împărat mediocru, nu a continuat acțiunea fratelui său în Italia. Incapabilul Oreste e chemat la Constantinopol; în același timp, catepanul primește un succesor. *Bojoannes părăsește Italia* cu câteva săptămâni înainte de moartea lui Constantin VIII. El guvernase themele Italiei timp de 10 ani. A fost unul dintre oamenii care au contribuit prin activitatea lor neobosită și stăruința lor abilă la a face din domnia lui Basilios II una dintre cele mai strălucite din istoria Bizanțului[19].

Odată cu rechemarea lui Bojoannes, incursiunile bandelor arabe pe coastele Italiei se dezlănțuiesc iarăși. Apulia e slab

[19] J. Gay, *op.cit.*, p. 427—29.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

apărată. Unul dintre locotenenții lui Bojoannes sau Oreste, cu numele *Christophoros,* a primit în 1028 însemnele de *catepan*, dar dispare puțin mai târziu. Când succesorul său, *Pothos Argyros,* a sosit la Bari (iulie 1029), e atacat sub zidurile orașului de șeful arab Rayca. Doi ani mai târziu, arabii ocupă *Cassano.* Catepanul dă o luptă, dar e bătut. Câteva luni mai târziu (1032) sosesc forțe noi bizantine, comandate de un înalt demnitar al curții, *protospatharios Michail*, șambelan. Nu știm însă nimic despre acțiunea acestui catepano. Un an mai târziu, el este înlocuit de *Constantin Opos* (sau Leon). O biruință asupra arabilor repurtă strategul de Nauplion, Nikephoros Karantenos (1032).

Nikephoros IV Paphlagon, la sfatul lui Ioan Orphanotrophos, ministru atotputernic, trimise o ambasadă emirului Siciliei, *Akhal.* Pacea e încheiată în 1035. Georgios Probatas, care dusese negocierile, vine la Constantinopol. Războiul civil care izbucnește atunci între arabi arată slăbiciunea emirului și graba lui de a solicita favoarea Curții bizantine. Emirul Africii îl trimite pe fiul său *Abd-Allah* în Sicilia. Akhal, fiind bătut, se refugiază pe lângă catepanul bizantin Opos. La Constantinopol este organizată o mare expediție pentru a încerca o lovitură în Sicilia. *Maniakes*, celebru datorită expedițiilor sale din Asia, e trimis în ajutorul rebelilor arabi, care ceruseră sprijinul împăratului împotriva emirului Africii. Akhal piere asasinat la Palermo. Abd Allah, unind toate forțele musulmane, ia în stăpânire toată insula. *Sosirea lui Maniakes (1038) provoacă întoarcerea normanzilor* în Italia meridională.

Pandolf III, fiind protejat de catepanul bizantin, ducea o acțiune înverșunată pentru a șterge orice urmă a influenței împăratului german. El cuprinde Gaeta, își impune autoritatea la Monte Cassino. Intră în conflict cu prințul de Salerno. Conrad II primește călugări fugari de la Monte Cassino și pe emisarii prințului de Salerno, trimiși la el pentru a interveni (1038). Conrad proclamă depunerea lui Pandolf în favoarea prințului de Salerno. Pandolf se refugiază într-o cetate. Guemar de Salerno își întinde puterea asupra litoralului campanian. Cu Bizanțul duce o politică prudentă; când Maniakes vine cu expediția sa, el trimite un corp de normanzi. Pandolf se refugiază la Constantinopol, unde nu obține nimic. Mai târziu, se întoarce în Italia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Acțiunea eroică a lui Maniakes duce, în *1040, la lupta de la Traina.*

Discordia între șefi compromite totul. Maniakes e rechemat. Arabii recâștigă teren. Normanzii, care luaseră parte la lupta cu Maniakes, se ridică și ei, nemulțumiți de prada ce li se dăduse, și năvălesc în Apulia.

Catepanul Dokeianos Mihail trece la sfârșitul anului 1040 din Sicilia la Bari. Normanzii, la instigarea lui Arduin, un milanez, cuprind Melfi. Cetățile vecine cer ajutorul catepanului pentru a nu suferi aceeași soartă. Catepanul Dokeianos e bătut lângă *Venosa*, deși dispunea de forțe superioare. Normanzii pradă ținutul. Locuitorii cer din nou ajutor catepanului. Adunându-și trupele, iese contra normanzilor, dar e bătut din nou, pe malurile fluviului *Ofanto*. Acest lucru se află la Constantinopol și Dokeianos este destituit. În locul său este trimis fiul lui Bojoannes, *ex-augustus*. În bătălia de la Montepeloso (septembrie 1041), bizantinii sunt bătuți, *ex-augustus* este luat captiv, eliberat, apoi răscumpărat. Bizantinii rămân stăpâni numai pe partea maritimă a Apuliei, afară de Capitanat și Terra d'Otranto.

Mihail IV moare în decembrie 1041. Mihail al V-lea cu Zoe îl trimit în Italia pe *Maniakes*, general șef. *Acesta debarcă în aprilie 1042 la Tarent*. Normanzii îl câștigă pe fiul lui Melo, *Argyros*, din Bari, pe care îl proclamă *duce și prinț de Italia*[20].

În această vreme, boala lui Mihail IV se agravase în chip serios. La vechea sa boală, epilepsia, care-l chinuia îngrozitor, se adăugase și hidropisia, făcându-l cu totul nepotrivit pentru sarcina de a conduce imperiul. Astfel, energicul Ioan Orphanotrophos concentra în mâinile sale toată puterea. Așteptându-se la un deznodământ fatal, care nu putea întârzia prea mult, inteligentul eunuc se gândi să asigure familiei sale succesiunea la tron. Singurul care putea aspira la această

[20] Vezi Jules Gay, op. cit., p. 437-461.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

onoare era Mihail, fiul surorii sale, Maria, căsătorită cu Stephanos, obscurul cârpaci de corăbii (καλαφάτης), care, datorită acestei alianţe, ajunsese în fruntea flotei siciliene. Tânărul acesta stricat şi pervers, care nutrea în ascuns o mare ură împotriva tuturor unchilor săi, fu adoptat atunci solemn, în biserica de la Blachernae, de către împărătească, adevărata moştenitoare legitimă a tronului şi ridicat la rangul de *caesar*, ceea ce-l consacră drept moştenitor al tronului.

Răscoala bulgarilor sub Delianos. În mijlocul acestor împrejurări, o mare primejdie naţională îl sili pe împăratul bolnav, care-şi târa biata lui viaţă de lungă agonie, să facă o supremă sforţare pentru mântuirea imperiului. În timp ce Mihail IV se afla, pe la jumătatea anului 1040, în Thessalonic, unde petrecea ca de obicei rugându-se adesea pentru suferinţele sale la mormântul marelui mucenic Dumitru, în Bulgaria izbucni o răscoală violentă.

Populaţia acestei ţări suferea cu greu jugul apăsător al bizantinilor. Un anume Petru, supranumit *Delianos* (Δελιάνος, la Psellos: Δολιάνος), fiul unui prizonier din Constantinopol, fugi din capitală în părţile Belgradului de azi şi, dându-se drept urmaş al dinastiei legitime, strânse în jurul său puternice bande de răzvrătiţi. Când ştirea acestei mişcări ajunse la Thessalonic, împăratul, cu toate suferinţele sale fizice, se simţi dator să pornească în fruntea oştilor asupra rebelului[21] şi conduse trupele în părţile Ohridei cu o energie care

[21] El suferea de hidropisie, care-i umfla trupul. „Întărindu-şi slăbiciunea trupului prin ardoarea sufletului", zice Psellos, făcu pregătiri de război.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

stârni admirația tuturor. Bulgarii primiră un nou contingent din părțile Adriaticei, având-l în frunte pe *Tihomir*. Acesta fu în curând suprimat de Delianos, care, proclamat *țar al bulgarilor*, se îndreptă asupra împăratului, silindu-l să se retragă în grabă spre capitală. Un corp expediționar luă Dyrrachionul, un altul pătrunse în părțile Greciei, unde numeroasele triburi slave, mai ales în Peloponez, neputând suferi administrația brutală și rapace a eunucului Ioan, trecură de partea bulgarilor[81].

Situația era foarte critică pentru imperiu. Un eveniment neașteptat complică însă situația pentru bulgari. În septembrie 1040, un fiu al fostului țar bulgar Ion Vladislav, cu numele *Alusianos*[22], strateg al unicei theme de frontieră, Theodosiopolis, din Asia, la vestea mișcării din patria sa, își părăsi postul și familia, veni travestit la Constantinopol, unde luă informații de la un prieten și izbuti să se strecoare până în Bulgaria, înșelând vigilența bizantinilor. Vechii prieteni îl recunoscură și în curând o mulțime de credincioși se strânseră în jurul acestui urmaș legitim al glorioșilor țari.

Delianos fu nevoit să-l recunoască, deși avea pentru el toată ura – pe care nu se putea să nu i-o trezească acest nou concurent care se trăgea din vechea semințe regească a bulgarilor. Alusianos fu trimis atunci, cu o mare armată, asupra *Thessalonicului*. Pe la sfârșitul lui septembrie 1040, el asedie puternica cetate bizantină, atacând-o cu înverșunare. Respins pe

---

[22] Multă confuzie a domnit în privința acestuia și în privința lui Aaron „Vestes", cumnatul împăratului Isaac Comnenos. Din adaosul la cronica lui Skylitzes – Cedrenus, publicat de Prokić, rezultă că amândoi erau fiii lui Ioan Vladislav. Vezi M. Lascaris, *Sceau de Radomir Aaron*, „Byzantinoslavica", III (1931), p. 404 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

toată linia, în ziua de 26 octombrie, sărbătoarea patronului oraşului, după rugăciuni ce duraseră toată noaptea, bizantinii făcură o incursiune energică asupra bulgarilor, sfărâmând complet rândurile lor şi punându-i pe fugă. În atacul acesta năvalnic se distinse „legiunea mărinimoşilor", τὸ τάγμα τῶν Μεγαθύμων, în care Vassilievsky a văzut vestita drujină a varegilor ruşi. Din alt izvor (*Strategikon* al lui Kekaumenos), se stabileşte că faimosul Harald, care, după ce luptase în Sicilia, venise la Constantinopol, fusese în fruntea acestei brave trupe a mercenarilor nordici.

După acest dezastru de la Thessalonic, vrajba între cei doi şefi bulgari se înteţi şi mai mult. Alusianos îl atrase în cursă pe Delianos şi, la un ospăţ, oamenii săi îl orbiră şi-i tăiară nasul. Împăratul pătrunse cu armata sa în Bulgaria şi restabili ordinea. Alusianos, după o slabă încercare de rezistenţă, se supuse împăratului, cerând numai să-şi păstreze situaţia pe care o avusese şi e trimis la Constantinopol. Bulgarii, împrăştiaţi şi lipsiţi de căpetenie, fură supuşi repede. Mihail IV îşi făcu astfel, în 1041, intrarea triumfală în Constantinopol, târând în alaiul său mulţime de şefi bulgari, printre care atrăgea îndeosebi privirile nefericitul Delianos. Psellos a asistat la acest triumf şi notează că împăratul se clătina pe cal ca într-un convoi funebru şi degetele sale, care ţineau frâiele, păreau degete de uriaş, atât erau de umflate, iar chipul său nu mai păstra nici o urmă din ceea ce fusese mai înainte. Astfel conduce la palat un triumf spledid, „arătându-le romanilor că ardoarea învie morţii şi că zelul pentru acţiunile frumoase biruie slăbiciunea"[23].

[23] Psellos, I, p. 82-83.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În acelaşi timp, imperiul luptă fără succes împotriva lui *Ştefan Voislav* (Βοϊσθλάβος ὁ τῶν Σέρβων ἄρχων) al Serbiei, iar toparchul de Zara, *Dobronas*, fu închis la Constantinopol, unde muri sub Constantin Monomachos.

Mihail IV Paphlagonianul, doborât de boală, se apropia de sfârşit. *Intră, în ziua de 10 decembrie 1041, în mănăstirea Sfinţilor Anargyri*, întemeiată de el, îmbrăcă rasa de călugăr, se cufundă în rugăciuni şi muri, în aceeaşi zi, ca umil creştin, fiind înmormântat în acest aşezământ al său.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

D.
MIHAIL V (1041-1042)

Mihail V, supranumit Kalaphates (dec. 1041-apr. 1042), pentru a se deosebi de omonimul său Paphlagonianul, fu încoronat îndată, cu consimţământul împărătesei Zoe, căreia îi făcu cele mai solemne jurăminte de supunere.

Ioan Orphanotrophos, care administra atunci statul, cum declară Psellos, i-a îndemnat pe cei doi fraţi ai săi şi pe Mihail să nu întreprindă nimic fără basilissa, să se ducă la ea şi să facă tot posibilul pentru a o hotărî, amintindu-i adopţiunea lui Mihail, să-l ridice pe acesta pe tron, făgăduindu-i că el nu va avea domnia decât cu numele şi că ea va conduce de fapt, Mihail având a-i executa poruncile ca un sclav.

Bătrâna împărătească se lăsă convinsă şi atunci se celebrează pentru *caesar* solemnitatea încoronării, după obicei. Dar după puţină vreme, firea perfidă a lui Mihail V se dezvălui în toată goliciunea ei. Ioan uneltise atâta pentru a-l ridica pe tron socotind că-şi va păstra prin aceasta propria sa putere şi va asigura situaţia familiei sale, dar ironia sorţii făcu din această ridicare tocmai ruina lui şi a familiei sale.

Mihail nutrea o mare ură împotriva unchiului său atotputernic şi se gândea cum să scape mai repede de tutela lui. *Constantin* nu putea să-l sufere nici el şi-l aţâţă împotrivă-i pe Mihail, căci era singurul pentru care nepotul avea oarecare simpatie. Constantin îl înconjurase cu grijă pe când ocupa demnitatea de *caesar*, îi pusese la îndemână tezaurele sale, căutând să-şi atragă bunăvoinţa lui. Mihail se ridicase la rangul de *nobilissimus*. Psel-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

los ne arată în amănunt toată intriga care a dus la prăbuşirea omului atotputernic al împărăţiei. La o cină cu împăratul, Constantin se ceartă cu Ioan, îi adresează cuvinte tari, iar acesta se ridică şi pleacă departe de capitală. Temându-se să nu urzească vreo conspiraţie împotriva lui, Mihail îl recheamă sub pretext de a-i comunica unele lucruri secrete. Ioan se aştepta ca împăratul să-l întâmpine cu cinste, dar acesta plecă înainte de sosirea lui, fără a lăsa nici o dispoziţie. Ioan se retrase furios. Împăratul îi dădu atunci ordin să se urce într-o corabie şi să se prezinte imediat înaintea sa. Dar când corabia intra în marele port, Mihail făcu din palat semnul convenit mai dinainte şi o altă corabie se apropie, îl luă la bord şi-l duse într-un loc îndepărtat, în exil. Astfel se încheie cariera omului care exercitase atâta vreme cea mai mare putere în imperiu. El va pieri nefericit în acest exil. Monomachos îl va orbi.

Rămânea împărăteasa, de care noul împărat se gândea să scape, de asemenea, nefiind înclinat a împărţi cu ea puterea supremă. Psellos afirmă că de câte ori, în aclamaţiile publice, auzea pronunţându-se numele împărătesei înaintea numelui său, parvenitul nu se putea stăpâni. După ce o înlătură tot mai mult de la conducerea treburilor publice, dispreţuind-o, ţinând-o închisă ca pe un duşman, se hotărî să o expulzeze din palat. Implicând-o într-un complot, acuzând-o că a încercat să-l otrăvească, el o ridică, în aprilie 1042, din palat, surghiunind-o în insula Prinkipo. Oamenii care au condus-o i-au povestit istoricului scena emoţionantă care se petrecu pe corabie, în clipa în care ieşea în larg: basilissa, ridicând ochii spre clădirea imperială şi evocând amintirea tatălui şi a străbunilor săi, a unchiului său Basilios II, aduse palatului apostrofa plângătoare ca un threnos, ὥσπερ τινὰ προσλαλιὰν θρηνώδη πρὸς τὰ ἀνάκτορα ἐποιήσατο.

O ură mare îl despărţea pe nepot de unchii săi. Singur Constantin, care-l cultivase şi fusese ridicat la rangul de *nobilissimus,* avea oarecare trecere în faţa lui. Cel mai urât dintre toţi era Ioan Orphanotrophos. Acesta fu ridicat într-o bună zi din vila sa şi surghiunit

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în mănăstirea Monobatae. Rămânea bătrâna împărătească, care-l adoptase și-l ridicase pe tron. Mihail V n-o putea suferi și Psellos ne spune că se înfuria ori de cîte ori în protocolul curții Zoe trecea înaintea lui. Bizuindu-se pe popularitatea de care se credea sigur în Capitală, o izgoni, în aprilie 1042, din Palatul Sacru, surghiunindu-o într-o mănăstire din insula *Prinkipo*. Dar a doua zi el încercă să-și justifice actul în fața poporului printr-o proclamație (ἀναφορά) citită în Forum Constantini; în aceasta o învinuia pe împărătească de conspirație împotriva vieții sale și atunci un protest unanim se ridică din mulțimea Constantinopolului față de ingratitudinea aventurierului. Furioasă, populația, înarmată cu ce aflase la îndemână, năvălește asupra Palatului. Locuințele membrilor familiei lui Mihail V sunt dărâmate de furia populară, iar palatul asediat; „nobilissimul" Constantin, care nu era în palat la acel moment, veni în goana cailor cu oamenii săi înarmați, pentru a-l apăra pe împărat. Puținele trupe de mercenari ai gărzii rămase credincioase abia au putut opri asalturile repetate ale mulțimii. *Împărăteasa Zoe e adusă atunci din mănăstirea* unde fusese surghiunită și, în costumul imperial, arătată plebei, în *kathisma* Hippodromului. Dar mulțimea nu voi să știe nimic de această comedie. Atacat în loja sa, împăratul fu nevoit să se retragă repede în palat. Asediul continuă cu înverșunare. Nobilii care nu-l puteau suferi pe Kalaphates și participau la răscoală se temură ca nu cumva prezența Zoei să potolească furia mulțimii și ei *o scoaseră atunci pe Theodora*, sora împărătesei, din mănăstirea Petrion, unde fusese izgonită și trăia cu totul uitată. Condusă la Sfânta Sofia, fu îmbrăcată în hainele

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

imperiale și încoronată de patriarh. *A doua zi*, lupta se dădu cu furie în jurul Palatului, iar *în zorii zilei* a treia Mihail fugi, împreună cu Constantin, în galera imperială, la mănăstirea Studios, unde amândoi îmbrăcară rasa de călugăr, pentru a-și mântui viața. Revoluționarii le proclamară pe cele două surori *augustae*, iar Senatul și mulțimea le aclamară. Kalaphates și Constantin fură smulși apoi din altarul de la Studios, unde își căutaseră azil, fură orbiți și surghiuniți fiecare în câte o mănăstire. Psellos, secretar imperial, a fost martor la dramatica scenă, pe care ne-o descrie emoționant.

Astfel se încheie această domnie, după patru luni și unsprezece zile[191]. Guvernarea imperiului trecu la 21 aprilie 1042 în mâinile celor două surori, moștenitoarele dinastiei macedonene. Dar vechea gelozie a Zoei împotriva surorii sale deschise iarăși o luptă surdă în jurul tronului. Temându-se să nu fie înlocuită de Theodora, Zoe se hotărî, în ciuda vârstei sale – avea 62 de ani – să-și caute un soț, care să-i asigure stăpânirea. Alegerea ei căzu asupra lui *Constantin,* născut la Dalassa, om de mare prestanță, predestinat pentru imperiu, foarte popular. Ținut departe de Mihail IV, fusese călugărit de urmașul său. Era adus acum la palat, dar atitudinea lui aspră, vorbirea îndrăzneață făcură ca el să le pară tuturor un om intransigent și ca urmare fu îndepărtat.

Împărăteasa se gândi atunci la Constantin Artoklines, care nu avea o condiție ilustră, dar era un tânăr distins, frumos, secretar sub Romanos și pe care-l depărtase urmașul său gelos din capitală. A fost chemat la palat și toată lumea îl plăcea, însă o moarte

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

neașteptată îl smulse speranțelor investite în el. Împărăteasa își aduse aminte atunci de Constantin, din ilustra familie aristocratică Monomachos. El fusese exilat în Lesbos de Mihail Paphlagonianul, tocmai din pricina simpatiei pe care i-o arăta, încă de pe atunci, basilissa. Învoindu-se Senatul la această alegere, Constantin Monomachos fu condus solemn din exilul său în Capitală de o ambasadă care-i aduse din partea suveranei atributele imperiale. În ziua de *11 iunie* el se căsători solemn cu Zoe în capela Palatului, iar a doua zi fu încoronat *basileus*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

E.
CONSTANTIN IX MONOMACHOS
(1042-1054)

Acest împărat se bucură, în mijlocul acestor repezi schimbări, de o domnie destul de lungă[110]. Incapabil însă să facă față grelei sarcini la care fusese chemat, el a avut, după mărturisirea lui Psellos, care s-a aflat în slujba lui, un singur gând: acela de a trăi liniștit și de a se bucura cât mai mult de avantajele imense pe care i le punea la îndemână noua sa situație.

Nu se rușină să o instaleze în palat, alături de împărăteasă și de Theodora, pe favorita sa, frumoasa văduvă *Skleraena*, din vestita familie Skleros. Proclamată *augusta* (σεβαστή), Skleraena apărea alături de cele două *basilissae* la ceremoniile oficiale. Tezaurul fu risipit în cheltuieli zadarnice, cu o dărnicie care o egala pe aceea a bătrânei împărătese Zoe.

După Psellos, *Constantin Monomachos* fusese căsătorit de Romanos Argyros înainte de a urca pe tron cu o nepoată a sa, *fiica surorii sale Pulcheria, măritată cu Basilios Skleros*, care mai târziu fu orbit. (Basilios II și Constantin VIII îl ținuseră departe de ei, căci n-aveau nici o încredere în el.)

Romanos, împărat, nu făcu nimic pentru el, dar îl păstră în palatul imperial, din cauza înrudirii. El era foarte bine văzut. Fiind tânăr și frumos, plin de grație în vorbire, *împărăteasa îl iubea* și lumea vorbea în jurul lor.

Mihail Paphlagonianul, văzând în el un competitor la tron, îl implică într-un complot și-l trimise în exil în Lesbos. Constantin suferi o dizgrație de șapte ani.

Acum îl scotea din exil împărăteasa, care-și adusese aminte de el.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

După ce fu încoronat, el o convinse pe împărătească s-o aducă în Palat pe iubita sa *Skleraena*, o nepoată a soţiei defuncte. Aceasta îi îndulcise exilul din insula Lesbos şi Monomachos avea pentru ea o mare pasiune. Îi dădu rangul de augusta şi la ceremonii apărea alături de cele două basilisse.

Psellos îi mai reproşează aceluiaşi împărat faptul că dacă înainte existase o ordine a onorurilor statului şi o regulă invariabilă a oricărei avansări, el, „tulburând acea ordine şi suprimând această regulă, a făcut aproape toată mulţimea de rând şi vulgară părtaşă a Senatului, şi aceasta n-a acordat-o unora sau mai multora, ci numaidecât, dintr-odată, punându-i pe toţi în demnităţile sale mai înalte."

Aceluiaşi împărat nu-i plăcea să vină cineva la dânsul îngrijorat, preocupat de interesele statului; Monomachos îl socotea un caracter execrabil. Dacă cineva voia să-i propună ceva serios, nu trebuia s-o facă de îndată, brusc, zice Psellos, ci să înceapă cu glume sau să le amestece cu chestiunea.

În vremea aceasta, imperiul fu atacat cu furie din toate părţile. Domnia lui Constantin IX Monomachos rămâne astfel celebră prin calamităţile ce se abat asupra statului bizantin. Lupte necontenite şi adesea nefericite se dau la hotare – cu turcii selgiucizi, cu armenii şi georgienii, cu ruşii, în Orient, cu pecenegii la Dunăre şi în Balcani, cu normanzii, în Italia; frământări religioase noi duc la schisma definitivă a Bisericilor de Răsărit şi de Apus; pe deasupra, o mulţime de revolte zguduie iarăşi, în chip serios, tronul.

1. Luptele din Italia. Revolta lui Georgios Maniakes

Încă din primele zile ale domniei sale, Constantin IX, sub influenţa favoritei sale, îl ridică pe fratele acesteia, Romanos Skleros, la demnitatea de *magistros* şi *proto-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

strator. Acesta nutrea o ură veche împotriva lui Maniakes şi se folosi acum de situaţia sa pentru a se răzbuna, stârnind o mare furtună în imperiu.

După înfrângerile suferite din partea normanzilor în Italia, Zoe şi Mihail V avuseseră fericita idee de a-l aduce pe Maniakes din exilul său şi de a-l trimite, în fruntea unei armate, cu depline puteri, în themele Italiei, pentru recucerirea Apuliei pierdute; normanzii îl atrăseseră de partea lor pe *Argyros*, fiul rebelului Melo, proclamându-l căpetenie, „duce de Italia".

Maniakes a debarcat în aprilie 1042 la Tarent. El îşi păstrase comanda şi după căderea rapidă a lui Mihail V. Asediat de normanzi în Tarent, Maniakes rezistă şi, când aceştia se retrag, el iese din cetate, pedepsind cu multă cruzime oraşele care trădaseră cauza imperiului şi-şi face în toată regiunea reputaţia unui tiran odios. Curând însă după ridicarea lui Constantin Monomachos în fruntea imperiului, sub influenţa lui Romanos Skleros, Maniakes e rechemat din Italia. În acelaşi timp, rivalul său îi ocupă domeniile din Asia, vecine cu ale sale.

După Analele din Bari, o solie a împăratului debarca în septembrie 1042 la Otranto. Maniakes o primeşte, dar îi arestează pe doi dintre membrii ei şi-i ucide. În acelaşi timp, o altă solie sosea de la Constantinopol pentru Argyros, căruia îi aducea o diplomă a împăratului, acordându-i iertarea şi titlul de *patrikios* şi *vestis*, dacă se declară vasal credincios al imperiului şi-i câştigă pe normanzi în serviciul împăratului. Argyros fu astfel câştigat pentru imperiu. Maniakes se revoltă, se proclamă *augustus* şi porneşte către Bari.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Faima de general a lui Maniakes, bravura sa încercată în atâtea războaie atraseră o mulțime de partizani de toate vârstele sub steagurile sale. *În primăvara anului 1043*, o nouă armată sosea din Constantinopol la Bari, sub comanda magistrului *Basilios Theodorokanos*, care venea *catepan de Italia*. Maniakes fu asediat în Otranto de forțele unite ale bizantinilor și, neputând rezista, își îmbarcă armata, se strecoară neobservat de flota rivală și debarcă pe coasta opusă a Adriaticii, la Dyrrachion. De aici, el pornește grabnic, pe vechea cale „Egnatia" către Constantinopol, în speranța că-l va putea detrona pe Monomachos înainte ca acesta să organizeze o rezistență. Maniakes se bizuia în această acțiune și pe ajutorul sârbilor lui Vojslav, care cu puțin înainte distruseseră lângă lacul Scodra o puternică armată bizantină. Vestea înaintării rebelului făcu o puternică impresie la Constantinopol. Maniakes era cel mai bun general din vremea aceea. Monomachos încercă să negocieze cu acesta, dar propunerile îi fură respinse. O armată puternică, sub conducerea eunucului Stephanos *sevastophorus*, este expediată atunci înaintea sa. O luptă înverșunată se dădu lângă Thessalonic, la Ostrovo. Maniakes ieși biruitor, după câte ne relatează și Psellos și Skylitzes, dar norocul, care l-a ocrotit pe Monomachos în tot cursul domniei sale, îl scapă și de astădată. El se avântă năvalnic pe calul său, străbate liniile dușmane strigând cu vocea lui de tunet și aruncă spaima în oastea imperială, care se rupe îndată, nefiind nimeni care să-i stea în cale. Biruința era câștigată fulgerător, ne mărturisește Psellos, iar ai săi începuseră a-l saluta ca basileus. Dar atunci un necunoscut îl lovi cu o săgeată în coaste.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Sângele se porni și Maniakes își pierde simțirile, apoi alunecă de pe cal. Nici atunci oastea dușmanului nu îndrăzni să se repeadă. În cele din urmă, câțiva oameni se apropiară și-l văzură mort, minunându-se de cât loc acoperea trupul său. Ei îi taie capul, acesta fiind dus la Constantinopol și purtat în triumf, eveniment pe care împăratul îl sărbători la Hippodrom.

Înainte de căderea sa, *Mihail V împreună cu Zoe* decid să-l trimită în Italia, cu puteri de catepan, pe fostul șef al armatei siciliene, exilat cu doi ani mai înainte. E vorba de Georgios Maniakes.

El *debarcă la Tarent* în aprilie 1042, cu o armată nouă, contingente albaneze adăugându-se la trupele themelor. Dar în dezorganizarea ce domnise atâtea luni, normanzii avuseseră vreme să-și întărească poziția. Certați cu prințul de Benevent, ei negociază cu locuitorii principali din Bari și îi propun lui *Argyros*, fiul lui Melo, să-l recunoască drept seniorul lor. Șefii normanzi sunt introduși în Bari pentru a încheia acordul. *Argyros e proclamat duce și prinț de Italia* (februarie 1042).

Sosirea lui Maniakes le tulbură planurile. Argyros face apel la normanzi în Melfi și Aversa. Atunci sosesc mai multe mii războinici. Ei se grăbesc să-i atace pe bizantini, dar aceștia se retrag în cetate, așteptând o ocazie mai prielnică pentru a purta lupta. Normanzii asediază în zadar orașul și se retrag spre nord. *Trani* rămăsese credincioasă imperiului. Argyros o asediază, stând câteva luni sub zidurile ei. În același timp, *Maniakes* iese din Tarent, respinge bandele normande care încearcă să-l oprească. El îi pedepsește cu cruzime pe locuitorii orașelor care trataseră cu dușmanul. Maniakes își câștigă în toată regiunea reputația unui tiran odios.

Atunci se produc la Constantinopol evenimente noi, care provoacă revolta lui Maniakes. Monomachos ajunge împărat. Romanos Skleros, mare proprietar în Asia Mică, unde domeniile sale erau vecine cu ale lui Maniakes, avusese dese certuri cu el. Atotputernic acum, se răzbună contra lui, ocupându-i domeniile. Informat, el atâtă soldații contra lui Monomachos, se proclamă împărat și caută a atrage în revolta sa populațiile italiene.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

După Skylitzes, numai după ce a aflat depunerea și rechemarea sa s-a revoltat. Psellos îi „impută" cârmuirii imperiului lipsa de tact, tratându-l pe catepanul Italiei ca rebel încă de cînd era numai bănuit. I s-au trimis, spune el, mesageri cu reproșuri mari și amenințări. Maniakes e provocat astfel în toate chipurile.

După *Analele din Bari*, în septembrie 1042, mai mulți reprezentanți ai împăratului debarcă la Otranto. E ambasada de care vorbește Psellos. Maniakes îi primește, apoi îi arestează pe doi dintre ei și-i ucide.

În același timp, alți soli veneau de la Constantinopol la *Argyros*, atunci la asediul orașului Trani, aducându-i o diplomă a lui Monomachos, prin care-l ierta și-i conferea titlul de *patrikios* și *vestis*, dacă se declară vasal credincios al imperiului și-i atrage pe normanzi în serviciul împăratului.

Maniakes încearcă a-și mări numărul partizanilor. Merge la Bari, ca să fie recunoscut, dar se făcuse impopular prin cruzimile sale și locuitorii din Apulia rămân de partea lui Argyros.

Dar situația nu se putea decide în Italia. Maniakes se decide să treacă în themele illirice, pentru a se îndrepta asupra Capitalei. El spera să-și afle acolo auxiliari, căci tocmai aveau loc luptele cu Vojslav al sârbilor.

Prințul de Salerno, ostil și el lui Maniakes, prăda în regiunea Tarentului. Strategul rebel, pentru a nu fi blocat, negăsind nici o simpatie la populația indigenă, se decide a merge asupra cetății Otranto pentru a trece marea.

În acest moment, sosește la Bari *Theodorokanos* cu flota, cu titlul *catepano* de Italia. Argyros cu normanzii ocupă împrejurimile din Otranto, Theodorokanos blochează cetatea pe apă. *Maniakes reușește a se strecura* pe corăbii la Durazzo și înaintează prin munți până la frontiera Macedoniei. Basileus încearcă a negocia. Maniakes refuză. Armata împăratului era condusă de *sebastophoros Ștefan*. Bătălia se dădu lângă Salonic. Biruitor, Maniakes e lovit de o săgeată rătăcită în coaste. Cade și moare.

Cronicarii bizantini au cuvinte de laudă pentru el. Fără a-i scuza revolta, au admirație pentru el, Maniakes fiind singurul care ar fi putut salva atunci imperiul în Europa contra normanzilor, iar în Asia contra turcilor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cronicile Apuliei, din contră, îl arată ca soldat brutal și sângeros, care nu și-a putut câștiga simpatia populației, rămasă din această cauză pe lângă ofițerii bizantini credincioși împăratului.

O altă revoltă, aceea a strategului din thema Cyprului, Theophilos Eroticos, fu și ea înăbușită în aceeași vreme.

2. Atacul rușilor asupra Constantinopolului (1043)

Abia se potoliră aceste mișcări, când se ivi o nouă primejdie. Rușii, am văzut, trăiau de multă vreme în relații amicale cu Bizanțul. Negustătorii lor veneau întruna, în mare număr, la Constantinopol, unde un cartier întreg, lângă Sf. Mamas, era populat de contoarele lor. Însă într-o zi, în 1043, în acest cartier avu loc un incident între bizantini și ruși. Unul dintre cei dintâi negustători din Novgorod fu ucis în încăierare. Novgorodul era, în secolul al XI-lea, o adevărată republică, hotărând prin votul poporului toate chestiunile care priveau comerțul, relațiile cu vecinii, alegerea magistraților ș.a. În semn de unire cu Kievul, ea primea de acolo un șef din casa domnitoare, care supraveghea ordinea și aplicarea legilor municipale și mai cu seamă comanda expedițiile militare. Novgorodul cere socoteală la Constantinopol pentru uciderea cetățeanului său. *Marele duce al Rusiei*, Iaroslav cel Mare, îi cere împăratului Constantin, în numele său, o mare despăgubire în aur. Refuzându-i-se această pretenție, Novgorodul trimite o mare expediție împotriva Bizanțului. În fruntea republicii Novgorod se găsea atunci Vladimir, unul dintre fiii lui Iaroslav cel Mare. El con-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

duce o flotă numeroasă, la intrarea Bosforului. Neavând curajul a străbate până la Constantinopol, se oprește acolo la țărmul asiatic, unde-și debarcă trupele, întărindu-se în lagăr.

Se pare că această aventură a rușilor i-a surprins cu totul pe bizantini. Ea produse o mare spaimă în Constantinopol și împăratul trimise o solie de pace. Vladimir nici nu voi s-o primească. Atunci, Monomachos luă cele mai repezi măsuri de apărare. Flota imperiului se afla împrăștiată în diferite părți. Împăratul adună puținele vase pe care le avea la îndemână, trireme imperiale și corăbii ușoare, îmbarcă pe ele toate trupele din Constantinopol și, luând personal comanda, se îndreptă către intrarea Bosforului în Pontul Euxin, acostând la țărmul european, în fața flotei dușmane. O nouă încercare de pace a împăratului fu din nou respinsă de Vladimir. A doua zi, în revărsatul zorilor, Basilios Theodorokanos atacă numai cu vreo câteva corăbii incendiare flota dușmană. Atacul, dat cu multă impetuozitate, aruncă dezordinea în flota rusească. La un semn al împăratului, care urmărea lupta de pe țărm, pornesc la atac alte vase și încăierarea devine generală. O mulțime dintre corăbiile rusești sunt aprinse, altele scufundate, numai puține putând scăpa cu fuga în Pontul Euxin. Expediția sfârșește astfel printr-un dezastru. O parte dintre rușii care au luat drumul către patrie pe uscat fură atacați, în părțile Varnei, de Katakalon Kekaumenos, care păzea linia întărită a Dunării și mulți dintre ei fură uciși, iar 800 trimiși prizonieri la Constantinopol.

După această înfrângere, rușii încheie iarăși pace cu Bizanțul[111]. Slăbirea statului de la Kiev, după moartea

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui Iaroslav cel Mare (1054), a contribuit la păstrarea îndelungată a acestor bune raporturi cu imperiul.

3. Luptele din Armenia. Căderea vechiului Regat armean sub bizantini

În anul următor, evenimente grave atraseră armatele imperiului la frontiera extremă a Asiei. După multe tulburări, în fruntea Regatului armean ajunse, în 1042, tânărul Gagik (*Kakig*) II, nepotul lui Ioan Sempad și cel din urmă din strălucita dinastie a Bagratizilor. Apariția turcilor selgiucizi, atacurile lor necontenite la această îndepărtată frontieră îi făcuseră pe bizantini să se gândească serios la încorporarea Armeniei, a cărei stăpânire ar fi fost o barieră puternică în calea temuților năvălitori ai stepei. Constantin Monomachos reluă politica înaintașilor săi față de regatul armean. În calitate de moștenitor al lui Basilios II, el ceru să se execute contractul lui Sempad, prin care acesta se îndatorase a trece imperiului după moartea sa posesiunile pe care le avusese, precum și puternica reședință *Ani*. Gagik II înțelegea însă să-și păstreze moștenirea.

O armată condusă de *Mihail Iasites*, menit a fi instalat ca *archon* al Iberiei, fu biruită în 1044. O a doua, în frunte cu domesticul trupelor Orientului, Nicolae, avu aceeași soartă. Monomachos îl aruncă atunci asupra Armeniei pe *emirul de Tovin (Dvin), Abul Sewâr* (Ἀπλησφάρης la bizantini), făgăduindu-i să-i recunoască stăpânirea asupra teritoriilor pe care le-ar fi cucerit de la regele armean. În același timp, armatele din Orient invadau din nou Armenia. Krikorikios (Grigorie), unul dintre cei mai de seamă oameni ai Arme-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

niei, pierzând încrederea regelui său, se refugie, în 1044, la Constantinopol, unde studiase. Bine primit de împărat, el fu ridicat la rangul de *magistros*.

În faţa acestei mari primejdii dezlănţuite asupra ţării sale, Gagik II, rău sfătuit de facţiunile care sfâşiau ţara, se hotărăşte să meargă el însuşi la Constantinopol, asigurat de jurămintele solemne ale împăratului. Monomachos îl primeşte cu pompă, dar îl opreşte în captivitate, din care Gagik n-avea să se mai întoarcă în patria sa. Reşedinţa Ani e închinată împăratului de vestitul catholicos al Armeniei, *Bedros* (Petru). Regele a fost nevoit apoi să-şi dea consimţământul la această despuiere, primind în schimb titlul de *magistros*, o pensiune din tezaurul imperial şi vaste domenii în Cappadocia, Charsianos şi Lycandos, unde-şi petrecu viaţa. Ani şi teritoriul său sunt acum un guvernământ de frontieră al imperiului, ocupat de o garnizoană bizantină[12].

Bedros, patriarhul, fu adus mai târziu la Constantinopol, de unde nu se mai întoarse. Împăratul îi permise să se stabilească la Sebasteia.

După ce puseră mâna pe Armenia, bizantinii purtară un război crâncen cu emirul de Tovin, ale cărui cuceriri nu mai voiră să le respecte. Mihail Iasites şi Nicolae fură bătuţi sub zidurile cetăţii emirului. Atunci a fost trimis în locul lor viteazul Katakalon, ca duce de Iberia, avându-l ca general, în locul lui Nicolae, pe marele heteriarch, eunucul Constantin. Aceştia poartă războiul cu succes până în 1047, când revolta lui Leon Tornikios îl sileşte pe împărat să-şi recheme cea mai mare parte a trupelor din Orient şi să facă pace cu emirul.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

După Skylitzes, ei cuceresc câteva cetăți puternice și asediază *Chelidonion* (pe care Peeters o identifică cu fortul Dsidsernak de la Erevan), care ar fi căzut, zice Skylitzes, dacă ambii comandanți nu ar fi fost rechemați în Europa din cauza revoltei lui Leon Tornikios[24].

Răscoala lui Tornikios a izbucnit în toamna anului 1047 și a amenințat la un moment dat în chip foarte serios tronul lui Monomachos.

Măsurile luate de acesta în ținuturile Armeniei, înlocuind tributul de sânge pe care-l datorau acolo supușii, după vechea organizare a lui Basilios I Macedoneanul, cu plata în bani, stârni nemulțumirea generală. Vechile miliții războinice, desființate acum, expuseră hotarele fără apărare ale Armeniei incursiunilor sălbatice ale selgiucizilor, iar aceasta a fost cauza principală a progreselor invaziei turcești în acele regiuni. În asemenea împrejurări, este ușor de înțeles ostilitatea trupelor și a șefilor lor împotriva împăratului. Nemulțumirea se manifestase cu altă ocazie în armata de Occident, care-și avea cartierul general la Adrianopol. Ea izbucni acum într-o formă mai gravă, tot la Adrianopol. În acel oraș se afla *Leon Tornikios*, din ilustra dinastie a Bagratizilor armeni, un om impunător, incapabil însă să fie energic. Era văr de-al doilea cu împăratul. Susținut de sora lui Monomachos, Euprepia, el își atrase ura împăratului, care îl trimise în Iberia. Psellos îl descrie ca pe un om cu o figură puțin comună, de caracter prefăcut. Încă de tânăr fusese so-

[24] P. Peeters, *Quelques noms géographiques arméniens dans Skylitzes*, „Byzantion", VI, 1931, p. 435 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cotit de mulţi un om pe care-l aşteaptă un mare destin. Euprepia era foarte rău dispusă faţă de împărat şi pentru că Tornikios era rău văzut de acesta, ea îl înconjură cu simpatie. Pentru a-i despărţi, împăratul îl trimise cu o comandă în Iberia. Mai târziu, la îndemnurile unora, el îl sili a se călugări. Venind la Constantinopol ca să implore mila lui Constantin, acesta îl tratã cu asprime. Un complot se urzi după aceea împotriva împăratului, detestat de aristocraţia bizantină. În fruntea acestui complot se afla *Ioan Vatatzes*, rudă cu Tornikios, şef militar îndrăzneţ şi capabil[113]. Conspiratorii ies din Constantinopol împreună cu Tornikios, în persoana căruia ei îl văd pe viitorul împărat, se duc la Adrianopol, atrag de partea lor trupele nemulţumite şi Tornikios e proclamat împărat. Armata macedoneană, sporită cu contingentele nemulţumiţilor, se îndreaptă apoi imediat, către sfârşitul lunii septembrie, asupra Capitalei, care era pe atunci lipsită de trupele sale, trimise să lupte în Armenia.

Monomachos organizează apărarea cu slaba gardă a palatului şi puţinii voluntari pe care i-a putut strânge. Asediul începe în ziua de 25 septembrie şi numai slăbiciunea lui Tornikios, care se încăpăţâna să intre în Capitală fără vărsare de sânge şi aşteptând ca cetăţenii să-i deschidă singuri porţile, făcu ca vremea să fie pierdută în zadar şi acţiunea să sfârşească în chip lamentabil.

Trupele din Orient, ocupate în luptele din Georgia, rechemate de la începutul acelei răscoale, se apropiau în marş forţat de Capitală. Obosită de un asediu atât de lung, armata lui Tornikios se descompune; dezertările, susţinute cu banii Curţii, se înmulţesc în rân-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

durile ei. În primele zile ale lui octombrie, pretendentul ridică asediul și se retrage la Arcadiopolis. Încercarea sa de a lua cu asalt Rhaidestos, pe Propontis, nu izbutește. În sfârșit, armatele de Orient își fac apariția pe malurile Bosforului. Ele trec în Europa și, sub conducerea lui Mihail Iasites, pornesc asupra răzvrătiților. Închiși de jur împrejur, cei mai mulți șefi ai armatei rebele trec de partea împăratului; Tornikios și Vatatzes sunt siliți să-și caute azil într-o biserică din Bulgarophygon, cetate situată la apus de Arcadiopolis. Ei sunt smulși din biserică și duși la Constantinopol, unde amândoi își primesc pedeapsa atât de obișnuită în asemenea cazuri, orbirea.

Astfel se încheie revolta care părea că va aduce o neapărată schimbare în fruntea imperiului. Norocosul Monomachos scăpă încă o dată datorită numai incapacității șefilor acestei revolte.

4. Luptele cu turcii selgiucizi

Abia se potolise această mișcare, când o nouă furtună se ridică la hotarele cele mai depărtate ale imperiului, în Asia. În acele părți se ivise un dușman nou, cu mari însușiri războinice. El avea să-i înlocuiască pe arabi în lupta pentru sfărâmarea puterii bizantine. Acest nou dușman primejdios sunt turcii selgiucizi.

Desfăcuți din marea familie uralo-altaică, turcii[14] duceau de veacuri o viață de nomazi rătăcitori prin imensele stepe de la răsăritul Caspicei, reușind să încheie de mai multe ori imperii trecătoare. Bizanțul i-a cunoscut de aproape întâia oară în timpul lui Iustin II,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care schimbă cu aceşti barbari, atraşi în sfera influenţei bizantine, mai multe ambasade.

Ilik-Chan izbuteşte să-i adune, în secolul al X-lea, din nou la un loc. Opera începută de el a fost consolidată de fiul său Bochra-Chan, care-i sili pe supuşii săi să îmbrăţişeze mahomedanismul. De atunci, ei pun solid piciorul în Buchara.

Pe la anul 1000, un anume *Selgiuc* sau *Selgic* trece cu numeroase bande dincolo de Oxus, cerând voie de la Mahmud, puternicul şef al statului musulman din Ghazni, şi pătrund apoi mai departe, întinzându-se peste cea mai mare parte a Persiei. După moartea lui, doi nepoţi, *Ciacar* şi *Togrul,* duc cuceririle şi mai departe. Ei intră în iunie 1038 biruitori în Nishapur şi se proclamă independenţi. Selgiucizii îl proclamă rege pe Tugril Beg. De acum, cuceririle lor se întind spre vest. Masud, urmaşul lui Mahmud, pierdu în 1039 Chorasan, unde selgiucizii se aşezară definitiv.

În lumea Islamului stăpânea în secolul al X-lea o mare anarhie. Imperiul Abbassizilor era numai o umbră. El s-a desfăcut într-o mulţime de stăpâniri arabe, care-i pregăteau sfârşitul. La vest, *Mossul şi Mesopotamia* au trecut în 905 în mâinile Hamdanizilor. La sud, Arabia iese de sub autoritatea califului. În părţile Mării Roşii, ea intră sub autoritatea fatimiţilor, către Golful Persic cade sub puterea şefilor locali. La *est, în Khorassan şi Turkestan*, familia iranică a *Samanizilor* şi-a croit un guvernământ imens, la care pentru un moment sunt unite şi Afganistan şi Seistan. Apoi, o serie de şefi turci, înrolaţi în serviciul lor şi trimişi ca guvernatori în provinciile din Extremul Est, i-au imitat şi s-au constituit în jurul reşedinţei lor *Ghazni* (sau

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ghazna), într-un principat independent. Unul dintre aceşti şefi, *Sabaktegin* (Subuktagin), bate monedă cu numele său. Fiul său, *Mahmud* (999-1030), zis „Ghaznevidul", profitând de anarhia Indiei de Nord, îşi consolidează situaţia, purtând mari lupte şi reuşeşte să smulgă de la Samanizi *Khorasanul.*

Turcii din Extremul Orient, desfăcuţi în trei grupe principale (uiguri, karluki şi ghuzi sau oghuzi), sunt împinşi de chinezi spre vest. China îşi restaurase puterea sub T'ai-Tsou şi începea să reacţioneze împotriva barbarilor şi a discordiei interne. Aceasta aduse o deplasare a popoarelor Mongoliei către vest. Efectele se resimţiră şi în Turkestan. *Ghuzii* sau oghuzii *atinseseră încă din secolul al IX-lea Marea de Aral* şi valea inferioară a fluviului Syr-Darya. La finele secolului al X-lea, ei sunt nevoiţi, sub presiunea dinspre Răsărit, fie *să ocolească Marea Caspică*, pentru a-şi deschide drum către vest, fie *să pătrundă spre sud.* O parte se hotărâră pentru prima soluţie şi ajung pe Volga, de acolo în stepele Rusiei, împingându-i pe pecenegi şi ajungând până la Dunăre; dar *grosul populaţiei oghuz*, sub prinţi din *familia Seldjuq,* iau drumul către sud şi trec în „Transoxiana", cum se numeşte ţinutul *dintre Syr-Darya şi Oxus* (Amu-Darya).

Emigranţii se islamizară şi sub fiii lui Seljuq obţin voie de la Mahmud, care era atunci în culmea puterii sale, să se aşeze la frontiera statului său. În urmă, Mahmud, îngrijorat de creşterea puterii lor, va lua măsuri, dar în zadar.

Doi nepoţi ai lui Seljuq, *Ciagri-Beg* (Thagri-beg) şi *Tugril-Beg* trec dincolo de Oxus, aruncându-se asupra Khorassanului. Urmaşul lui Mahmud, *Mas'ud,* dădu or-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

din guvernatorului să-i alunge, dar acesta fu bătut şi selgiucizii intră în iunie 1038 în marele oraş *Nishapur*, declarându-se complet neatârnaţi şi ridicându-l pe Togrul-Beg rege. Mas'ud (Massud) era despuiat de Khorassan.

Astfel se stabileşte statul seldjukid în Khorassan, de unde tinde necontenit spre apus, ajungând în această expansiune până la hotarele Imperiului bizantin[25].

Atacurile selgiucizilor, sub un atare şef, iau, în timpul domniei lui Monomachos, un caracter violent. La aceasta contribuie, fără îndoială, starea de anarhie în care căzuse Armenia în urma anexării ei de către imperiu. Politica nechibzuită a Curţii bizantine sfărâmase, în aceste părţi, buna organizare militară, care din vremurile lui Basilios I Macedoneanul contribuise la a da hotarelor primejduite ale Armeniei o deosebită putere de apărare. Ostilităţile încep în anul 1048. Qutlumuš, *Kethelmiş* sau Kutulmiz (Κουτλουμοῦς), vărul lui Togrul-Beg, luptase cu mari forţe împotriva dinastului arab de la Mossul, Quraiš, cunoscut la bizantini sub numele de Καρβέσιος. Bătut de acesta, el fu nevoit să se retragă în Azerbaidjan, prin provincia Vaspuracan, de curând ocupată de bizantini. „Catepano" imperial era acolo patriciul *Stephanos Lichudes*, fiul primului-ministru Constantin Lichudes. El îi refuză generalului turc trecerea prin provincia sa şi atunci o luptă se dădu între cele două armate, la nordul lacului Van. Turcii ieşiră biruitori şi Lichudes căzu în mâinile lor.

[25] L. Halphen, *Les barbares* (Histoire générale. Peuples et civilisations, par Halphen-Sagnac), IVe ed., Paris, 1940, p. 393—394, 400—402.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Pentru a răzbuna insulta adusă trupelor sale, Togrul trimise o expediție sub comanda altui nepot al său, *Hassan* sau *Assan*[26], împotriva provinciei bizantine. Turcii pătrund până înăuntrul Armeniei, măcelărind populația și răspândind pretutindeni ruina. Guvernator al Iberiei era *Aaron*, fiul celui din urmă suveran bulgar, Ioan Vladislav. În fața maselor puternice ale năvălitorilor, el cere în grabă ajutorul lui *Katakalon Kekaumenos,* care guverna la Ani, de când această veche reședință a regilor armeni fusese anexată imperiului. Izvoarele armene amintesc un al treilea șef al contingentelor imperiale, pe faimosul magistros *Gregorios*, duce al micii theme de hotar a *Mesopotamiei*; acesta avea sub comanda sa trupe armene. Hassan fu zdrobit de imperiali la *Stragna*; el însuși rămase, cu floarea luptătorilor săi, pe câmpul de bătaie.

Togrul, înfuriat de acest dezastru, a trimis în Armenia o nouă armată, numeroasă, sub comanda fratelui său *Ibrahim Inal*. În fața acestor forțe covârșitoare, armata imperială se retrage în Georgia, unde Liparit, vestitul senior care stăpânea jumătate din această țară, primise ordinul împăratului de a sări cu trupele sale în ajutor. În vremea aceasta, Ibrahim pustii cumplit ținuturile până la Arzen (azi Erzerum), metropola Armeniei de Sus, care căzu, după o înverșunată luptă de șase zile pe străzi, în mâinile sale. Bogata cetate se mistui în flăcări după această eroică rezistență. Populația ei pieri măcelărită.

---

[26] Poate Hasan, fiul lui Baighu (unchiul lui Togrul Beg sau Toghril-Beg), crede Cahen (*op. cit.*, p. 19, n. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ibrahim se îndreptă apoi, cu toate forţele sale, împotriva imperialilor, care îl aşteptau întăriţi la picioarele fortăreţei *Gabudru*, Kapetron al bizantinilor (Καπετροῦ φρούριον). O luptă sângeroasă se dădu acolo, la 17 sau 18 septembrie 1048. Katakalon şi Aaron pun pe fugă contingentele duşmane din faţa lor, la cele două aripi; Liparit însă e biruit la centru şi cade prizonier. Rezultatul luptei nu a fost, aşadar, decisiv. Turcii se retrag, bizantinii se opresc să-i mai urmărească.

Monomachos trimite apoi un ambasador încărcat de daruri la sultanul turc pentru a obţine eliberarea lui Liparit. Togrul se arătă mai mărinimos decât îl socoteau duşmanii săi: el îl pune în libertate fără nici o răscumpărare pe Liparit, căruia îi dăruieşte şi banii trimişi de împărat. Pacea nu se putu încheia însă din pricina pretenţiilor exagerate ale lui Togrul, iar luptele vor reîncepe. Ostilităţile încetează numai vreme de doi ani, din pricina greutăţilor prin care trecea în acest timp Togrul. El avu să lupte împotriva lui Ibrahim şi a lui Kutlumiz, amândoi răzvrătindu-se împotriva sa. În 1052, el trecea însă în Georgia, răspândind, după obicei, jaful şi măcelul. O armată sub ordinele lui Akolytos îl silea să se retragă, pentru a se întoarce iarăşi în 1053, cu o armată puternică. De astă dată, el asedie puternica cetate *Manaskerd* sau *Mantzikert*, apărată cu deosebită energie de patriciul Basilios Apokapes. După nenumărate asalturi zadarnice, Togrul fu nevoit să ridice asediul.

5. Războiul cu pecenegii

Pe când aceste lupte se purtau aprig la frontierele de Răsărit ale imperiului, un război crâncen se dez-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lănțui în ținuturile de miazănoapte, la frontiera mereu amenințată a Dunării, de astă dată cu pecenegii. Ei ocupau ținuturile de la Delta Niprului până la gurile Dunării.

În 1048, acești temuți barbari fuseseră împărțiți în două tabere de o disensiune. *Kegen* sau *Kegenis* (**Κεγένης**), șeful peceneg de o mare valoare militară, se ridicase în fruntea a două triburi împotriva hanului *Tyrach*. Învins, rebelul trecu Dunărea pe la Silistra și se prezentă comandantului imperial din acele părți, Mihail, fiul lui Anastasios, exprimându-și dorința de a intra în serviciul împăratului. Împăratul îi face o primire călduroasă la Constantinopol, unde barbarul se botează, obținând rangul de *patrikios*. Trupa lui e cantonată la frontiera dunăreană, unde trei cetăți sunt cedate acestei colonii, menite a apăra ținutul împotriva năvălirilor prădalnice de peste Dunăre.

Politica tradițională a Bizanțului câștiga astfel noi apărători. Rezultatul fu însă de astă dată cu totul păgubitor pentru imperiu. Căci Tyrach protestă, printr-o ambasadă, la Constantinopol, împotriva acestei atitudini față de un nesupus al său. Monomachos nu voi să știe nimic de pretențiile hanului barbar și-i concedie pe ambasadori fără nici un răspuns. Războiul se dezlănțui atunci între pecenegi și imperiu.

În iarna anului 1048, când Dunărea îngheță, Tyrach trecu în Bulgaria cu imensele sale bande călări, nimicind totul în calea sa. Constantin *Arianites*, ducele de Adrianopol și *Basilios Monachos*, guvernatorul Bulgariei, fură trimiși în întâmpinarea barbarilor. Unindu-se cu forțele comandate de Mihail și Kegenis, ei îi atacă impetuos pe pecenegi și-i silesc să se predea. Mulți-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mea pecenegilor fu colonizată după aceea în câmpiile de la Triaditza, Naissos și Eutzapelos, iar Tyrach împreună cu șefii principali fură trimiși la Constantinopol, unde, fiind bine primiți de împărat, primesc toți botezul.

Se credea că primejdia pecenegă era înlăturată pentru ceva vreme măcar. Dar ea luă în curând proporții și mai mari. Era tocmai timpul năvălirii biruitoare a lui Ibrahim în Vaspuracan. La Constantinopol se hotărî să fie folosiți împotriva lui pecenegii așezați în Bulgaria. Au fost înarmați vreo 15.000, sub șefii lor și trecuți în Asia Mică, pentru a fi conduși în Vaspuracan. La câțiva kilometri de Bosfor, ei se revoltă și o iau înapoi, trec Bosforul cu caii înot și apoi se pierd în galop prin pasurile Balcanilor, la Triaditza. Ridicându-i și pe cei din aceste părți, își așază tabăra, înarmați, lângă Dunăre, la vărsarea râului Osma, unde e Nicopole de azi. De acolo, trec adesea pe teritoriul imperiului, făcând mult rău (iarna 1048-începutul lui 1049).

Pentru a pune capăt acestei stări de lucruri, împăratul îl cheamă la Constantinopol pe Kegenis. Acesta, însoțit de bandele sale, vine la porțile Capitalei. Noaptea, câțiva încearcă să-l ucidă în cort. A doua zi, șeful peceneg intră, rănit, în Constantinopol, târându-i în alaiul său pe cei trei conspiratori. Aceștia îi explică împăratului atentatul lor ca pe o răzbunare împotriva șefului trădător, care aștepta să pătrundă cu trupele sale în Constantinopol pentru a-l ucide pe împărat și a prăda. Monomachos îl aruncă atunci pe Kegenis la închisoare, în palat și încearcă să pună mâna, peste noapte, prin surprindere, pe trupele sale. Acestea se îndepărtează însă în fuga cailor, mai înainte ca

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

împăratul să-şi pună în aplicare planul. Ajunşi peste Balcani, ei îi strâng pe ceilalţi şi se întorc apoi până sub zidurile Adrianopolului. *Constantin Arianites* se aruncă asupră-le cu toate forţele, dar e bătut (primele luni ale lui 1049). Împăratul, înştiinţat despre aceasta, îl scoate pe *Tyrach* şi tovarăşii săi din captivitate, iar după ce le ia jurământul, îi pune în libertate pentru a-i potoli pe compatrioţii lor. El se uneşte însă cu aceia. În acelaşi timp, forţele Asiei, libere acum, după încheierea luptelor cu Togrul, sunt aduse la Constantinopol şi trimise sub generalul Nikephoros asupra pecenegilor. Vestitul Katakalon Kekaumenos şi normandul Hervé, căruia bizantinii îi zic „Francopulos", şeful auxiliarilor normanzi, sunt puşi sub ordinele sale.

Nikephoros Rector îşi conduce armata dincolo de Balcani şi-şi aşază tabăra la Diakene. Era în primăvara anului 1050[27]. O luptă cruntă se desfăşură aici, bizantinii iau fuga, singur Katakalon cu o mână de oameni se bate eroic, căzând rănit de moarte.

Monomachos îşi strânge atunci restul forţelor şi le trimite, sub *Arianites*, asupra duşmanului. Are loc o nouă luptă sângeroasă şi iarăşi biruinţa fu a pecenegilor. Arianites însuşi, rănit, muri după câteva zile. Restul armatei bizantine se închise în lagărul întărit de sub Adrianopol, pe care pecenegii îl asediază îndată. Intervenţia la timp a protospatharului *Glavas*, cu trupele gărzii, îi sileşte pe barbari să se retragă.

Monomachos face o nouă sforţare. El adună toate trupele de mercenari, varegi, normanzi, sub comanda

[27] P. Orgels, *Kekaumenos et la guerre petchénègue*, „Byzantion", XIII (1938), datează această luptă în vara anului 1049.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui *Nikephoros Bryennios*, ajutat de patriciul *Mihail Acolytos*[115], un normand din Italia. În același timp, încearcă să negocieze, trimițându-l la pecenegi pe Kegenis. Acesta e măcelărit însă de compatrioții săi. La frontiera dintre Thracia și Macedonia (Chariopolis), imperialii izbutesc să-i înfrângă pe pecenegi într-un atac de noapte, măcelărind o mare parte dintre ei (1051).

În *primăvara anului 1053*, fu pornită o nouă ofensivă asupra bandelor pecenege. *Acolytos* îl asediază pe dușman în Preslava Mare, unde se închisese acesta. Lipsa de provizii îl face să se retragă și, urmărit de-aproape, *fu zdrobit în Balcani*. Resturile armatei sale se închid în Adrianopol.

Noile pregătiri uriașe pe care Monomachos, hotărât să isprăvească odată cu acest primejdios dușman, le începuse îi intimidară în cele din urmă pe pecenegi. Obosiți de necurmatele lupte în care suferiseră mari pierderi, ei cerură pacea și aceasta se încheie, pentru 30 de ani, către sfârșitul anului 1053. Pecenegii își păstrau astfel cantonamentele din Bulgaria dunăreană[116].

Luptele cu normanzii în Italia. Nici în posesiunile italiene ale imperiului nu stăpânea liniștea, în această vreme tulburată pretutindeni de războaie. Normanzii se întăriseră mult în Italia sudică. Am văzut mai înainte cât de slab se mai susținea acum, în părțile acestea, stăpânirea bizantină. În 1047, împăratul Henric III îi recunoaște ca vasali pe comitele normand de Aversa și pe cel de Apulia. Încă din 1046 sosește în Italia de Sud tânărul normand Robert Guiscard, care avea să joace aici un rol atât de strălucit[117].

Luptele purtate acum împotriva normanzilor de către papa Leon IX, în unire cu bizantinii, pe care cu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

noscutul Argyros îi debarcă, în primăvara anului 1051, la Bari, se sfârșesc prin biruința completă a celor dintâi (1053).

6. Mișcarea literară sub Monomachos

O întâmplare fericită îi strânge în jurul tronului sub această domnie pe cei mai de frunte reprezentanți ai culturii acestei epoci. Constantin Lichudes, un literat, care ocupa cea mai înaltă demnitate, fiind prim-ministru al lui Monomachos, îi cunoscuse la Constantinopol pe Mihail Psellos, pe Ioan Xiphilinos și pe Ioan Mauropus, o rudă a sa, trei învățați iluștri pentru epoca lor. Primul loc îl ocupă, prin marea sa personalitate, Mihail Psellos. Prin influența deosebită pe care o avea la Curte, Lichudes îi strânse în jurul împăratului pe acești oameni de talent. El impuse o inovație în privința ocupării funcțiunilor. De unde până aci se lua în considerare mai cu seamă nobletea candidaților, meritul se punea acum înaintea nașterii. Psellos, bine apreciat de împăratul însuși, care-l cunoscuse, fu înălțat la rangul de *vestarches* (mare șambelan) și *protoasecretis* (primul secretar) imperial. Colegul său de școală Xiphilinos fu judecător la Tribunalul imperial și apoi *nomophylax*, însărcinat cu administrarea justiției.

Sub înrâurirea lor se redeschise acum și vechea *Universitate din Constantinopol*[118], care fusese lăsată în părăsire. Încă din vremea lui Basilios II, ocupat cu lungile sale războaie, învățământul decăzuse. Tinerimea nu mai avea nevoie atunci, pentru a înainta în carieră, de învățătura vestitei școli de drept și filosofie. Administrația statului se resimțea de acest neajuns.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Monomachos are meritul de a fi recunoscut acest lucru și, ascultând de sfaturile oamenilor luminați ce se adunaseră în jurul său, redeschise Universitatea în 1045. Miniștrii împăratului urcară atunci catedrele. Psellos fu pus în fruntea Facultății de filosofie, cu titlul oficial de *consul al filosofilor*, ὕπατος τῶν φιλοσόφων, titlu echivalent cu acela de decan în universitățile noastre; Xiphilinos, ministrul de justiție, era șeful Școlii de drept; Mauropus, care avea să ajungă Mitropolit de Euchaita (în Asia), preda retorica.

Învățământul lui Psellos avu mai cu seamă un mare răsunet. Om de litere distins și bărbat politic în același timp, Mihail Psellos e cea mai mare personalitate a secolului al XI-lea bizantin. Înzestrat cu o cultură dintre cele mai întinse, el rezumă calitățile și defectele spiritului grec. Poligraf fecund, Psellos ne-a lăsat sute de opuscule asupra celor mai variate subiecte, o mulțime de scrisori, de cuvântări și poezii și o istorie care are caracterul de memorii[28].

El este un precursor al Renașterii din timpul Comnenilor, mare admirator al lui Platon. Iubitor pasionat al Antichității, își propune reabilitarea culturii clasice în ochii contemporanilor. Lucrul acesta nu era cu putință, pentru vremea creștină în care trăia, decât printr-o interpretare care să descopere la cei vechi revelația inconștientă a adevărurilor creștinismului. Astfel află Psellos în Platon un drum mai simplu și mai scurt către doctrina evanghelică; poeții îi destăinuiau ade-

[28] Editate întâia oară de C. Sathas, *Bibliotheca Graeca Medii Aevi*, vol. IV și V, Paris 1874 și 1876.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vărul în icoane frumoase: Homer era pentru el un fel de profet biblic[29].

Învățământul său strălucit atrăgea o mare mulțime de auditori, din toate părțile lumii civilizate. În curând, ajunse însă în conflict cu patriarhul Kerularios, care-l acuză de erezie. Urmașul acestuia, Xiphilinos însuși, îl atacă de asemenea. Monomachos găsi că Psellos face prea mult zgomot și, după câțiva ani numai, cursurile fură din nou închise. Aceasta însemna biruința intriganților asupra împăratului, care căzuse din nou sub influența lor. În curând, Lichudes va cădea în dizgrație și, după înlocuirea sa, toți prietenii îl urmară, părăsind Curtea și îmbrățișând viața monahală. Psellos, spirit activ, om de un gust rafinat, se va întoarce însă în curând în mijlocul societății strălucite pe care n-o putea uita atât de lesne și va juca mai departe un rol însemnat în evenimentele domniilor următoare.

7. Schisma celor două Biserici (1054). Mihail Kerularios

Fapta cea mai însemnată a domniei lui Monomachos, aceea de care se leagă mai cu seamă numele său, este Marea Schismă dintre Biserica de Răsărit și Biserica de Apus.

---

[29] A. Rambaud ne-a schițat un portret al lui Psellos în articolul din *Revue historique* (1877), reprodus în *Etudes sur l'histoire byzantine*, Paris, 1912, III. Un altul la Carl Neumann, *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen*, Leipzig, 1894, pp. 81-93. *Cf.* Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, p. 433-444.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Persoana care a provocat această ruptură, ale cărei urmări le resimțim până astăzi este patriarhul Mihail Kerularios (1043-1058).

Ceea ce pare curios e faptul că vechea ură ce exista între Roma și Bizanț și pe care am cunoscut-o cu prilejul ambasadei lui Luitprand dispăruse aproape cu totul. Câțiva ani înaintea conflictului care aduce ruptura, ba chiar până în ajunul acestui eveniment, Biserica de Apus și Biserica de Răsărit se aflau în cele mai bune raporturi. Predecesorul lui Kerularios, Alexios Studitul, nu avusese nici măcar un conflict cât de mic cu Roma. Petru, patriarhul Antiochiei, făcea cunoscută papei, în 1052, alegerea sa și-i trimitea o mărturisire de credință, iar papa Leon al IX-lea (1049-1054) îi răspundea în 1053, aprobând alegerea și Mărturisirea de credință și făgăduindu-i tot sprijinul. Credincioșii celor două Biserici erau de asemenea în cele mai bune legături, respectându-și unii altora cultul. În Orient, se aflau biserici și mănăstiri latine, în care ritul se îndeplinea în toată libertatea. La începutul secolului al XI-lea, Ștefan cel Sfânt al Ungariei ridicase la Constantinopol, cu învoirea lui Basilios II, o biserică pentru națiunea sa; garda varegilor își avea biserica în același oraș, aproape de Sfânta Sofia, *Panagia Varangiotissa*. Apusenii mergeau tot mai numeroși în pelerinaj la Locurile Sfinte, către mijlocul secolului al XI-lea, fiind primiți de greci peste tot cu cea mai mare bunăvoință. Aceștia călătoreau, la rândul lor, în Occident și erau vestite pelerinajele lor la mormântul Apostolilor, la Roma. Nici o ură, nici o prigonire nu-i despărțea pe greci de latini.

Cum se explică așadar această mare schimbare a legăturilor dintre cele două Biserici, produsă în numai

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

câţiva ani? Explicaţia trebuie căutată la oamenii aflaţi atunci în fruntea Bisericilor.

Cauzele rupturii au avut esenţialmente un caracter doctrinar, scrie A.A. Vasiliev[30].

L. Bréhier, constatând împrejurările care până atunci făcuseră să domnească cele mai bune raporturi între Orient şi Occident, crede că motivele doctrinare n-au fost decât un pretext, în realitate totul explicându-se prin caracterul celor două personalităţi din fruntea Bisericilor, Kerularios şi Leon IX. W. Norden[31] e mai aproape de adevăr când afirmă că motivele de ordin dogmatic agitate de Kerularios au conferit doar un temei abstract durabil schismei, dar cu adevărat hotărâtor a fost *momentul politic*.

Papalitatea în adevăr intervenea în Italia meridională întâia oară ca putere politică. Două momente, cum arată foarte bine Norden, au dus la despărţirea definitivă a celor două Biserici: 1) *reînvierea Bisericii Apusene,* sub influenţa ideilor de reformă de la Cluny; 2) *înaintarea biruitoare a puterii din Occident în Italia de Sud bizantină*. Otto I, încoronat la Roma (962), a început această ofensivă.

Tronul pontifical era ocupat de Leon IX, ale cărui preocupări nu erau doar eclesiastice, ci şi politice. Mişcarea de la Cluny, care avu un mare succes în Biserica occidentală, se dezvoltă sub protecţia sa. Scopul acestei mişcări era de a reforma Biserica, de a-i ridica nivelul moral, de a restabili disciplina slăbită, de a suprima moravurile profane ce năvăliseră în Biserica (simonia, căsătoria preoţilor, investitura temporală etc.). Mişcarea de la Cluny făcu progrese simţitoare în Italia meridională, ceea ce-i indispuse pe greci, căci ideile reformatoare erau în contrast cu Biserica greacă][19].

---

[30] *Histoire de l'empire byzantin*, trad. Brodin-Bourguina, Paris, 1932, I, p. 446.

[31] Walter Norden, *Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihr Wiedervereinigung*, Berlin, 1903.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Papa, extinzându-şi acolo influenţa, spera să lege de Roma provinciile din sudul Italiei şi, în acelaşi timp, să le stăpânească şi din punct de vedere politic. El se văzu beneficiar al vechilor privilegii ale carolingienilor şi ale lui Otto I, care îi acordaseră papalităţii domenii în acele regiuni. Totodată, papa, în corespondenţa cu Kerularios, face aluzie la faimoasa *Donatio Constantini*, care nu lăsa îndoială asupra autorităţii temporale a episcopului Romei.

De fapt, actul de la 1054 nu era decât pecetluirea definitivă a unei stări de lucruri care începuse de multă vreme; între cele două Biserici n-a existat niciodată o înţelegere. Criza începuse încă din epoca lui Photios; Nikephoros Phokas interzisese ritul latin în Calabria.

Distingem patru etape ale acestul conflict, care sfârşeşte cu schisma:

1. Încadrarea papalităţii în Imperiul lui Carol cel Mare;

2. Conflictul, împletit cu lupta pentru Bulgaria, dintre papa Nicolae I şi urmaşul său imediat şi patriarhul Photios;

3. Încorporarea papalităţii în imperiul lui Otto cel Mare (jumătatea secolului al X-lea).

4. Emanciparea papalităţii sub influenţa Reformei de la Cluny şi înaintarea sa în Italia meridională: lupta Bisericii bizantine împotriva acestui fapt, care duce la ruptura definitivă (jumătatea secolului al XI-lea).

Cauzele schismei le reprezintă nu atât divergenţele religioase, cât chestiuni de putere politico-religioase. Papalitatea se sili să recâştige acele provincii ale Bisericii care la începutul procesului de separare fuseseră smulse Romei de împăratul Leon III Isauricul şi subordonate patriarhului de Constantinopol. Câmpul luptei fu, sub Nicolae I, Bulgaria, o parte a vechii Illyrii, iar sub Leon IX, Italia meridională.

Papa făcuse progrese religioase în Italia meridională, aflate în legătură cu *cuceririle politice ale normanzilor*. Deci, *statul şi Biserica erau păgubite de Bizanţ* în acelaşi chip. Acum, papalitatea intervenea întâia oară ca putere politică. Tocmai pentru aceasta intră Leon IX în conflict cu normanzii şi se uni împotriva lor cu Bizanţul.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Schisma

Criza începuse pe vremea patriarhului *Photios*. În Sinodul de la Constantinopol din 869/870, socotit al optulea Sinod ecumenic, prelații Orientului subscriseseră o formulă prezentată de legații papei Hadrian II, prin care recunoșteau supremația acestuia și Photios fusese depus. Dar succesul Romei fu paralizat de înfrângerea suferită în chestiunea bulgarilor, puține zile după încheierea Sinodului. Photios își recâștigă influența și un nou Sinod adunat la Constantinopol în 879/880, socotit de greci ca al optulea ecumenic, anulă actele celui prezent. Photios fu depus în 886 de Leon VI, pentru a înlesni împăcarea.

Nikephoros Phokas dădu o lovitură populației prin patriarhul Polyeuktos (968), *oprind ritul latin* în Calabria. El căuta prin aceasta să taie din scurt influența romană care amenința să se întindă, odată cu progresele împăratului german în Italia de Sud, longobardă. Papalitatea, aflată sub influență germană, se înstrăina de interesele Bizanțului. La începutul secolului următor, papa Benedict VIII (1012-1024) nu șovăi, la cererea împăratului Henric II, să aprobe ceea ce Leon III îi refuzase lui Carol cel Mare de teama Bizanțului: primirea lui *Filioque* în simbolul credinței. De la Constantinopol se răspunse: patriarhul Sergios I (999-1019) șterse numele papei de pe dipticele Bisericii sale. Și va trece mult timp până când să fie scris din nou.

Căci la mijlocul secolului al XI-lea avu loc separarea definitivă a celor două Biserici. Ea a fost explicată prin unele motive personale ale patriarhului bizantin Kerularios. Norden arată că rădăcinile unui fapt atât de grav sunt mai adânci decât aceste simple motive.

Au existat două momente care au adus despărțirea definitivă a Bisericii grecești de cea romană: *reînvierea Bisericii apusene* sub impulsul ideilor de reformă de la Cluny și *înaintarea biruitoare a puterii occidentale în Italia de sud bizantină*. Otto I se încoronase la 962 ca împărat la Roma și odată cu el începe ofensiva Imperiului germanic în Italia.

În ce privește pretențiile papilor de a stăpâni din punct de vedere politic sudul Italiei, ei se bazau pe vechile privilegii ale Carolingienilor și ale lui Otto I, care îi acordaseră papalității domenii private în acele regiuni. Se adaugă apoi închipuitul hrisov al

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui Constantin cel Mare, care nu lăsa nici o îndoială privitoare la dreptul Curiei asupra întregului domeniu roman. Afară de aceste scopuri, papii începură a-şi extinde influenţa bisericească în Italia sudică, încercând să impună aici ideile de la Cluny, pentru a lega strâns Bisericile de Roma.

Astfel se uni cu expansiunea Occidentului în paguba Bizanţului pătrunderea ideilor reformatoare de la Cluny, care în disciplină şi concepţie erau în contrast izbitor cu Biserica grecească.

Intenţia Ottonilor de-a cuceri sudul Italiei fusese nimicită odată cu înfrângerea lui Otto II la Cotron (982). De atunci, stăpânirea bizantină se restabileşte aici.

Numai în al doilea deceniu al secolului al XI-lea ea fu din nou *ameninţată*, prin *revolta din Apulia*; Melo, un om bogat din Bari, se află în fruntea revoltei pe care papa Benedict VIII (1012-1024) o sprijini din toate puterile. Când această revoltă fu înăbuşită, papa îl chemă în ajutor pe *Henric II din Germania*. Henric, după ce întări vechile privilegii ale papei asupra Italiei sudice, veni el însuşi acolo în 1022. Dar nu izbuti. Influenţa bizantină se întinsese în toată Italia de Sud, longobardă.

Henric II şi Benedict VIII muriră în acelaşi an (1024). Basilios II încercase (1025) să aducă pe cale paşnică o înţelegere, cerând ca Biserica din Constantinopol să fie în Orient ecumenică, iar Roma în Occident. Papalitatea să renunţe deci la primatul său asupra Bisericii orientale. Papa Ioan IX era gata să se supună; dar partidul reformelor de la Cluny se agită energic împotriva acestei negocieri. Papa fu ameninţat. Ioan a fost atunci abătut de la intenţia lui.

Cu mai mult noroc decât Henric II şi Benedict VIII, *normanzii* întreprinseră în 1040, în legătură cu elemente răzvrătitoare, lupta contra Apuliei bizantine. Cele două mari puteri ale Apusului, *Imperiul german* şi *papalitatea*, se grăbiră să legitimeze această înaintare a Occidentului împotriva Orientului: Henric III înglobă noua provincie la Imperiul de Occident, acordând în 1047 normandului Drogo comitatul Apuliei. În acelaşi timp, el făcu Italia longobardă şi comitatul de Aversa normand, aşezat acolo, supuse imperiului. Papa Clement II (1046-1047) interveni în Capua şi Salerno, sfinţind acolo clerici. Dar mai cu seamă *Leon IX* (1048-1054) urmări energic ideea de a încorpora sudul Italiei şi Bisericile Occidentului, legând regiunile longobarde şi normande

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de Roma, prefăcându-le după ideile reformatoare de la Cluny. El merse mai departe și, sperând că va anexa și Italia mahomedană, numi un arhiepiscop pentru Sicilia.

Dar se dovedi că normanzii, care apăsau groaznic populația Italiei sudice, nu erau un element destoinic pentru ideile Bisericii de Apus. *Papa se gândi atunci să-i scoată pe normanzi din Italia.* Ambele Imperii, și cel de Răsărit și cel de Apus, trebuiau să-l sprijine. Pe când însă Henric III se mulțumi cu un decret, prin care trecea papei Beneventul și aproape toate bunurile imperiului din Italia meridională, Leon spera un ajutor armat de la *Argyros*, catepano bizantin în acele părți, care deja luptase cu succes contra normanzilor.

Dar dacă interesele politice cereau o asemenea alianță din partea Bizanțului, cele religioase se opuneau. *Patriarhul Kerularios* nu putea lăsa să se înrădăcineze acolo puterea papei. El condamnă prin urmare obiceiurile latine, pâinea numită azimă. Închise toate bisericile și mănăstirile latine din Constantinopol, *„până ce acestea se vor conforma ritului grec"*. Aruncă latinilor termenul injurios de *„azimiți"*.

Mihail Kerularios, dintr-o familie senatorială din Constantinopol, făcuse studii îngrijite, în filosofie, dialectică și teologie. El intrase la început în viața politică și, fiind implicat într-un complot în 1040, Mihail Paphlagonianul îl exilase. Îndată după aceea el se călugări și, sub Constantin IX Monomachos, ajunse să aibă o înaltă situație la Curte. Consilier intim al împăratului, Kerularios îndeplinea funcția de σύγκελλος, prima demnitate a Bisericii din Constantinopol, după aceea de patriarh[32].

După moartea patriarhului Alexios, voința împăratului îl ridică la această înaltă treaptă (1043).

---

[32] V. Louis Bréhier, *Le schisme oriental du XIe siècle*, Paris, 1899. Această lucrare fundamentală a fost folosită în toată expunerea capitolului nostru.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Kerularios era, după mărturisirea contemporanului său Psellos, un om născut pentru a comanda. El înțelegea să poruncească la Constantinopol. O mândrie nemăsurată unită cu o voință de fier alcătuiau fondul sufletesc al noului patriarh.

În același timp, scaunul papal era ocupat de un om tot atât de distins: *Leon IX*, ilustrul reformator al clerului latin. Leon IX nu era omul care să se îndoaie în fața caracterului hotărât și autoritar al patriarhului.

Jules Gay[33] a arătat că papa n-a făcut decât să răspundă la scrisorile primite de la împărat și Kerularios. Aceștia au scris mai întâi papei, propunându-i o înțelegere, cum rezultă clar din răspunsul papei. Împrejurările politice grave din Occident au făcut să se facă această intervenție de la Bizanț. Papa răspunde, bucuros a sta de vorbă, pentru încheierea unei alianțe politice contra pericolului normand comun. Dacă împăratul căuta să înlăture orice motiv de ceartă, patriarhul Kerularios însă nu era dispus să recunoască supremația papei, revendicările sale religioase. Legații papei duceau în 1054 răspunsul către împărat, răspunsul către patriarh, o scrisoare memoriu în 41 de articole, care revendica supremația Bisericii de Apus, o expunere a doctrinei romane în chestiunea azimei.

Kerularios se temea de Argyros, catepan al Italiei, un latin, și de aceea îl pusese pe arhiepiscopul de Ohrida să-i scrie Episcopului de Trani, un partizan al bizantinilor. Trebuia să-i prevină pe greci, să-i deștepte la rezistență.

---

[33] *L'Italie méridionale et l'empire bizantin*, Paris, 1904.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Lupta dintre cele două Biserici izbucni în 1053. *Arhiepiscopul de Achrida* [Ohrida], *Leon*, fost chartophylax la Marea Biserică, adresă în acest an o scrisoare *episcopului din Trani* (Italia meridională), *Ioan*. Ea ţintea însă mai departe şi era menită, după cum declara autorul, „tuturor episcopilor franci şi prea onorabilului papă". Scrisoarea era o acuzaţie în toată regula împotriva obiceiurilor Bisericii latine. Erau condamnate mai cu seamă două dintre aceste obiceiuri, calificate drept „evreieşti": întrebuinţarea azimei în taina euharistiei şi postul Sabatului. Scrisoarea fu predată papei prin intermediul cardinalului Humbert, unul dintre cei mai mari eruditi ai epocii.

În 1054, primăvara, legaţii sosiră la Constantinopol, unde fură bine primiţi de împărat. Ei se purtară arogant faţă de patriarh. Kerularios, într-o scrisoare către patriarhul Antiochiei, se plânge de trufia lor, de aerul de superioritate ce-l manifestau faţă de el. Legaţii aduceau o scrisoare patriarhului şi alta împăratului. Cea dintâi era plină de ameninţări. Papa contesta ridicarea lui Kerularios la patriarhat, numindu-l „neofit", pentru că nu trecuse prin toate treptele ierarhice până la episcopat. Îi imputa apoi calomniile la adresa Bisericii latine, anatema aruncată celor care se împărtăşeau cu azimă, îndrăzneala sa, în sfârşit, de a trata cu el ca de la egal la egal.

Cu totul în alt ton era scrisoarea adresată împăratului. Exprimându-se în termenii cei mai măgulitori faţă de acesta, papa declara la urmă că prima condiţie a alianţei politice era pacea religioasă şi-l ruga pe împărat să dea tot sprijinul legaţilor săi pentru realizarea acestui scop.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Scrisorile acestea avură ca rezultat despărţirea lui Monomachos de cauza susţinută de patriarh. Legaţii hotărâră să atace tratatul lui Niketas *Stethatos* (Pectoratus), călugăr la Studios. Acesta, la îndemnul lui Kerularios, compusese un tratat în latineşte, în care-i ataca în chip violent pe latini, denunţând drept erezie interzicerea căsătoriei preoţilor. Faptul îl jignea profund pe Leon IX, care în tot timpul pontificatului său se silise a îndrepta moravurile decăzute ale clerului. Kerularios închise bisericile latine din Constantinopol, anatemizându-i pe preoţii şi călugării lor ca „azimiţi"[20]. Nikephoros, cancelarul său, le călcă în picioare anafura, sub cuvânt că nu era din pâine dospită. Legaţii papei compuseră atunci un *Dialog* între un latin şi un grec, căutând, pe un ton moderat, să convingă Biserica orientală de rătăcirea în care se afla. Un alt tratat însă, adresat lui Niketas, fu compus în tonul cel mai violent. O ploaie de invective căzu asupra adversarului. La 24 iunie 1054 – ziua naşterii Sf. Ioan Botezătorul – legaţii, în faţa împăratului, discutară cu Niketas, la Studios şi acesta se declară convins de greşelile sale, iar cartea sa fu arsă; el însuşi aruncă anatema împotriva duşmanilor Bisericii romane.

Patriarhul fusese umilit prin toată această ceremonie. El păstră însă toată rezerva, se abţinu de la orice discuţie cu legaţii. În vremea aceasta, papa Leon IX murise (aprilie 1054) şi situaţia legaţilor era acum mai puţin favorabilă. Kerularios se gândi să-i câştige de partea sa pe episcopii de Răsărit. El scrie patriarhului Antiochiei, denaturând lucrurile, căutând să le înfăţişeze într-o lumină favorabilă sieşi, pentru a-i cere să nu-l mai recunoască pe papă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Înainte însă de a organiza această rezistență, legații pontificali hotărâră ruptura. Ei veniră, în ziua de *15 iulie 1054*, în biserica Sfânta Sofia, unde în toate zilele se făcea un serviciu solemn, în fața poporului adunat. Ei pătrunseră prin mulțime până la altar, vorbiră poporului, plângându-se împotriva patriarhului, depuseră pe sfânta masă o bulă de excomunicare, îndreptată contra patriarhului și a susținătorilor săi. Apoi, ieșind din biserică, își scuturară praful de pe încălțăminte, strigând după cuvântul Evangheliei: „Dumnezeu să vază și să judece!" (*„Videat Deus et judicet"*).

Legații rămaseră încă o zi la Constantinopol, unde sfințiră noi biserici de rit latin. Dar la 17 iulie, ei plecară din capitala imperiului cu o grabă care semăna a fugă. Împăratul îi încărcă cu daruri prețioase cu acest prilej. Abia plecaseră că atunci Kerularios se arătă dispus să aibă o întrevedere cu ei. Împăratul îi rechemă de la Selymbria, unde ajunseseră deja, iar ei se întoarseră. Kerularios părea că voia să-i atragă într-o cursă. Convorbirea trebuia să aibă loc la Sfânta Sofia, unde patriarhul ar fi aţâţat mulțimea să-i ucidă. Monomachos simți intențiile lui Kerularios și impuse condiția de a asista el însuși la întrevederea cu legații. Patriarhul refuză și împăratul le trimise legaților ordinul de a-și relua călătoria.

Neputându-se răzbuna împotriva latinilor, patriarhul își întoarse toată mânia asupra împăratului. Stârni o mare mișcare pe străzile Constantinopolului și Monomachos a fost un moment în pericol să-și piardă tronul. Pentru a-l potoli, îi trimise patriarhului o scrisoare de umilință. O ambasadă numeroasă, în care se afla și Psellos, fu însărcinată a i-o remite. Împăratul se

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

scuza de purtarea sa față de legați, din pricina caracterului lor de ambasadori și aruncă întreaga vină asupra lui Argyros, căruia îi și retrase apoi protecția sa.

Kerularios era biruitor. Pentru a-și încorona triumful, rămânea să îndeplinească actul solemn al despărțirii celor două Biserici. Cu autorizația împăratului, el adună un Sinod cu episcopii patriarhului de Constantinopol și *edictul sinodal* publicat de această adunare înșiră toate acuzațiile împotriva Bisericii romane, aruncând anatema asupra ei. La sfârșit, pentru a-l umili pe împărat, se publică scrisoarea pe care acesta i-o adresase în împrejurările cunoscute. Bula de excomunicare fu arsă și cei care contribuiseră la redactarea ei anatemizați.

Conflictul se declară când cele două puteri (papa și Kerularios) se întâlniră în Italia meridională. Kerularios se temea de restaurarea autorității Romei asupra Bisericii din Apulia.

Argyros părăsise Italia în 1046, venise la Constantinopol, unde stătu până la 1051. Fusese bine primit de împărat și ajunsese membru al consiliului său în momentul revoltei lui Tornikios (1047). Atunci se certase cu patriarhul, pe chestiunea ritului latin. Argyros venise la Constantinopol să-l informeze pe împărat asupra stării din Italia sudică și să-l îndemne la o alianță cu papa Leon IX. Voia să apere politica de împăcare și prudență față de ritul latin, care stăpânea în Apulia – el însuși era longobard și de rit latin. Aceasta nu-i convenea lui Kerularios. În ciuda patriarhului, el se întoarse în 1051 cu un mandat pentru a semna un tratat de alianță între imperiu și Leon IX. Dar Kerularios începu ostilitățile contra Romei, adoptând o politică opusă celei a împăratului.

În *1053* îi scrise noului patriarh de Antiochia, Petru, arătându-și mirarea că numele papei e pomenit la slujbă în Antiochia și expunându-i disputa lui cu Argyros asupra azimei. În același moment, *Leon, arhiepiscop de Ohrida*, îi adresa lui Ioan de Trani o scrisoare, în care condamna obiceiurile latinilor (azima în euha-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ristie și postul Sabatului). Scrisoarea îi fu comunicată papei prin intermediul cardinalului Humbert. *Kerularios* îngriji apoi ca *Stethatus (Niketas)*, călugăr la Studios, să scrie un tratat în latină, în care îi ataca pe latini. Mai violent decât scrisoarea lui Leon, ataca celibatul preoților ca opus tradiției bisericești. În fine, patriarhul închise bisericile și mănăstirile de rit latin de la Constantinopol, excomunicându-i pe latini ca azimiți. În acea vreme, alianța dintre imperiu și papă suferi mari înfrângeri. Argyros, fiind bătut de normanzi, se retrase la Nord, câteva luni mai târziu papa fu făcut prizonier la Civitate. Ioan, episcopul de Trani, fu trimis la Constantinopol, pentru a cere ajutoare.

Faptele ce au urmat nu sunt destul de lămurite. O corespondență între patriarh și papă a fost interpretată diferit de împărați. E probabil, cum spune Bréhier[34], ca situația grea din Italia să fi silit guvernul bizantin să facă presiuni asupra patriarhului pentru a încerca o conciliere. Dar nici un compromis nu era posibil între cei doi capi ai Bisericii. Hotărât să obțină supunerea patriarhului, papa trimise trei legați la Constantinopol, aleși dintre consilierii săi principali: cardinalul *Humbert*, *Friedrich de Lothringen*, cancelar al Bisericii romane, și *Petru*, episcop de Amalfi.

Ajunseră la Constantinopol pe la sfârșitul lui aprilie 1054. Ei au fost primiți solemn de împărat, însă vizita la patriarh a fost rece și a dus la atitudini ostile. Papa scrisese două scrisori: cea către patriarh îi făcea imputări pentru atitudinea lui față de Biserica romană, cea către împărat era în termeni măgulitori. Alianța politică era condiționată de împăcarea religioasă, papa rugându-l pe basileus să-i susțină pe legați pentru a restaura pacea în Biserică.

Discuția era deschisă. Humbert și Friedrich scriseră răspunsuri la tratatul lui Niketas Stethatos în chestiunea azimei. Ei apărară Biserica romană și atacară energic obiceiurile Bisericii grecești și mai ales cu violență tratatul lui Niketas.

La 24 iunie 1054, împăratul și legații vin la mănăstirea Studios. După ce tratatul lui Niketas, tradus în greceşte, a fost citit, s-a deschis o discuție în urma căreia călugărul s-a declarat învins. El și-a afurisit propria operă și pe toți câți nu făgăduiesc că Biserica

[34] *Cambridge Medieval History*, IV, p. 268-269.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

romană e capul tuturor Bisericilor. Împăratul a pornit să se ardă tratatul. Niketas a fost primit atunci în comuniunea latinilor. Studios ajunge iarăşi o citadelă a partidei romane. Fireşte că Kerularios n-a luat parte la toate aceste lucruri, care constituiau o înfrângere a lui.

Papa Leon IX muri la 19 aprilie 1054 şi Scaunul Romei rămase vacant timp de un an (Victor II a fost ales în aprilie 1055). Kerularios nu le mai recunoscu legaţilor autoritatea şi căută să pregătească contra Bisericii romane un manifest al episcopilor de Răsărit.

Legaţii decid atunci acţiunea decisivă: pe 15 iulie 1054 ei vin la Sfânta Sofia, când toată lumea era adunată pentru serviciul religios; după ce vorbiră mulţimii şi denunţară încăpăţânarea lui Kerularios, depuseră o bulă de excomunicare pe altar şi părăsiră biserica scuturându-şi praful de pe încălţăminte.

În această bulă, legaţii spuneau că ei primiseră de la Roma o misiune de pace şi unire. Ei s-au bucurat găsind la Constantinopol, la împărat ca şi la cler şi popor, o ortodoxie perfectă, dar au descoperit la patriarh tendinţe eretice. În virtutea puterilor lor, ei aruncă anatema asupra patriarhului Kerularios, a lui Leon arhiepiscopul de Ohrida şi a sacellarului Nikephoros şi tovarăşilor lor. Pentru a-şi impune triumful şi mai mult, ei consacră, înainte de a pleca, vreo câteva biserici de rit latin. Constantin IX a continuat a le arăta bunăvoinţă şi i-a încărcat de daruri.

Triumful acesta a fost scurt. Abia plecară, pe 17 iulie, când patriarhul se arătă dispus a avea o întrevedere cu ei. O scrisoare a împăratului îi recheamă de la Selymbria (19 iulie). Dar împăratul nu permite întrevederea de la Sfânta Sofia decât în prezenţa sa (pentru că se temea de intenţiile lui Kerularios). Acesta nu vru şi împăratul le ordonă legaţilor să-şi continue călătoria.

Kerularios, fiind popular, dezlănţui o mişcare de stradă, iar împăratul îi scrise scuzându-se. Patriarhul îşi consumă apoi triumful adunând un Sinod la Constantinopol, reproduce în actul sinodal enciclica lui Photios către episcopii orientali, recapitulează aici toate acuzaţiile contra Bisericii romane: *dubla procesie (purcedere) a Spiritului Sfânt, pâinea azimă, postul Sabatului, celibatul preoţilor*, aruncă anatema asupra Bisericii romane şi, ca

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

un trofeu al victoriei, reproduce scrisoarea împăratului către el. La 20 iulie 1054, bula a fost condamnată și zece zile mai târziu, arsă înaintea poporului.

După această biruință asupra Romei, câștigată cu ajutorul reprezentanților patriarhatului de Constantinopol, Kerularios, în dorința sa de a mări prestigiul acestui patriarhat, caută să obțină adeziunea întregului Orient la actul săvârșit. Dintre cei trei patriarhi orientali, el se adresă celui de Antiochia, singurul care făcea parte efectiv din imperiu. Câștigat pentru cauza schismei, se îngriji apoi ca prin intermediul său să obțină adeziunea celorlalți doi, patriarhul de Ierusalim și cel de Alexandria, care se aflau în stăpânire musulmană. Nu știm rezultatul acestor intervenții, dar e probabil că cei trei patriarhi rămaseră uniți în ortodoxie.

Ambiția lui Kerularios tindea să aducă sub ascultarea sa și vechile Biserici eretice ale Asiei. El întreprinse, încă înainte de schismă, readucerea Bisericii armene în sânul ortodoxiei. Opera începută de el fu continuată cu mult zel de împărați.

Oricum, toate Bisericile Orientale se uniră în același gând al ortodoxiei și al urii împotriva Romei. Solidaritatea aceasta între Scaunele episcopale din Orient, Constantinopol, Kiev, Antiochia, Alexandria și Ierusalim – cimentată în secolul al XI-lea – va zădărnici mai târziu orice tentativă de unire cu Roma.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

F.
MOARTEA LUI MONOMACHOS. DOMNIA THEODOREI

La puțin timp după marele eveniment al schismei, Constantin IX Monomachos, slăbit de guta ce-l chinuia, s-a mutat în mănăstirea Sf. Gheorghe din Mangana, pe care o ridicase el însuși[211] pentru a-și petrece acolo cele din urmă zile ale vieții sale triste. În primele zile ale anului 1055, boala i se agravă. Un consiliu suprem se adună atunci în jurul său pentru a hotărî un succesor la tron. Alegerea tuturor căzu asupra lui Nikephoros, „proteuon", comandantul Bulgariei și câțiva trimiși plecară în grabă pentru a-l aduce la Constantinopol[35].

Dar Theodora, moștenitoarea legitimă a glorioasei dinastii macedonene, având peste 70 de ani, trăia încă într-o mănăstire, poate la Petrion, ținută într-o severă captivitate. Ea își avea partizanii săi la Constantinopol, unde era încă foarte populară. Aceștia o scoaseră din închisoare, o aduseră la palat și, câștigând de partea lor gărzile, o proclamară *basilissa*. Monomachos, aflat în agonie, nu mai putu reacționa. El se stinse în ziua de *11 ianuarie 1055* și fu înmormântat în cavoul pe care și-l pregătise în mănăstirea Sf. Gheorghe din Mangana, alături de iubita sa Sklaerena. Nikephoros primi ordinul de a rămâne pe loc. Prins la Thessalonic, el fu deportat în Asia, iar Theodora rămase încă o dată basilissa necontestată a bizantinilor.

---

[35] Zonaras, III, ed Bonn, p. 650.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Theodora domni mai puțin de doi ani, cu destulă energie și pricepere. Kerularios crezuse un moment că o va putea conduce pe bătrâna basilissa; aceasta însă înțelegea să-și păstreze toată autoritatea și, înlăturându-l de la conducerea afacerilor pe patriarh, distribui cele mai de seamă demnități civile și comenzi militare favoriților și eunucilor săi. *Nikephoros Bryennios, Isaac Comnenos*, iluștri șefi ai trupelor asiatice, fură destituiți din comenzile lor. În fruntea guvernului împărăteasa puse un om de altfel capabil, dar aspru și avar, pe *Leon Paraspondylos*. Norocul acestei scurte domnii fu liniștea ce stăpâni în imperiu.

În august 1056, împărăteasa căzu greu bolnavă, și atunci eunucii și miniștrii, pentru a nu scăpa din mâini puterea, se gândiră să aleagă un urmaș. Ei se uniră în recomandarea unui bătrân soldat, simplu, un caracter slab, ușor de stăpânit, *Mihail Stratiotikos*[36].

Împărăteasa, aflată în agonie, neputând articula un cuvânt în fața patriarhului care trebuia să-l încoroneze pe ales, clătină numai din cap și alegerea fu socotită valabilă. În aceeași zi, 31 august, Theodora își dădu spre seară sfârșitul, iar Mihail Stratiotikos fu proclamat basileus și autocrator al romanilor.

Acesta pare să fi îndeplinit funcția unei λογοθέτης τοῦ στρατιωτικοῦ, pentru a fi fost numit „Stratiotikos". Pentru Psellos, este Mihail Bătrânul, ὁ γέρων, ὁ πρεσβύτης. Tot Psellos ne spune că împărații din acea vreme se socoteau stăpâni pe imperiu, solid așezați pe tron dacă aveau de partea lor *partidul civil*, τὸ πολιτικὸν. Pe când *siguranța lor se sprijinea pe acești*

[36] Psellos, *Chronogr.*, ed. Renauld, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

trei factori: poporul, senatul și armata; ei se îngrijesc mai puțin de al treilea, iar celorlalte le împart numai-decât favorurile imperiale.

Împăratul Mihail VI îi ridica nu numai la treapta imediat superioară, ci îi trecea peste două-trei trepte mai sus, încât generozitatea lui era un haos (σύγχυσις ἦν τὸ φιλότιμον).

Cu moartea Theodorei se stinse cel din urmă vlăstar al glorioasei dinastii macedonene. Imperiul e ocupat de câțiva împărați slabi, zbătându-se, timp de 25 de ani, în mari greutăți, atacat cu furie de dușmani, la toate frontierele, până la 1081, când în fruntea imperiului ajunge dinastia Comnenilor, care îi va reda gloria și prestigiul încă o sută de ani.

Adusă în fruntea imperiului prin actul uzurpator al lui Basilios I, de la 867, această dinastie conduse destinele lui timp de 200 de ani, dându-i o strălucire și un prestigiu dintre cele mai mari.

Uzurpatorul se dovedise un om de o rară energie: el duse cu izbândă lupta imperiului, asigură acestuia prin actele sale interne liniștea și prosperitatea și întări principiul legitimității dinastice, care feri de acum înainte statul de convulsiuni și făcu astfel încât succesiunea să fie trecută în chip natural. Atât de mult se înrădăcină acum acest principiu în conștiința publică, încât atunci când moștenitorii tronului au fost copii, urmașii lui Romanos II, uzurpatorii puterii imperiale Phokas și Tzimiskes nu îndrăzniră a-i înlătura, ci se socotiră doar tutorii lor, asociați la imperiu, domnind în numele minorilor. Iar când nu au mai existat succesori

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pe linie bărbătească, femeile, Zoe și Theodora, socotite moștenitoare legale, au putut dispune de coroană.

În ce privește politica externă, Bizanțul aflat sub dinastia macedoneană dădu o serie de războaie glorioase și-și zdrobi dușmanii la toate hotarele.

Arabii fură scoși din Creta în 961 de brațul viguros al lui Nikephoros Phokas, punându-se astfel capăt pirateriei pe care vreme de 150 de ani o exercitaseră bandele lor în apele Mării Egee. Ei fură biruiți pretutindeni în Asia de armatele glorioase ale lui Phokas, ale lui Tzimiskes și Basilios II, în a doua jumătate a secolului al X-lea și autoritatea Bizanțului restaurată în Mesopotamia, Cilicia, în Siria și Palestina. În Italia meridională, stăpânirea bizantină se impune de asemenea energic sub acești împărați.

Bulgarii, care sub țarul Simeon smulseră Bizanțului Balcanii, fură considerabil diminuați ca stat. Sviatoslav fusese adus de la Kiev împotriva lor. În câteva zile, forțele ruse ocupară statul bulgar. Sviatoslav nu mai vru însă să plece înapoi și Tzimiskes purtă cu el un crâncen război, în vara anului 971, zdrobindu-l după mari lupte la Preslav și Dorostolon, unde-l asedie timp de patru luni, silindu-l a capitula și părăsi ținutul.

În îndelungata sa domnie, de o jumătate de veac, Basilios al II-lea duse gloria dinastiei macedonene la culmile ei. El zdrobi noul Țarat bulgar al lui Samuel în Balcani, după sângeroase războaie purtate vreme de 40 de ani și-l prefăcu în provincie bizantină, îi supuse pe sârbi și croați, extinzând iarăși autoritatea imperiului până la Dunăre și Marea Adriatică. Sfărâmă puterea arabilor care se ridicaseră în Siria, cucerind puternicele fortărețe din acea regiune și de pe coasta

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Feniciei. Purtă armatele biruitoare ale imperiului până în Caucaz, anexând părți ale Armeniei și Georgiei. Trimise o expediție la Nordul Mării Negre.

În Occident, Basilios al II-lea interveni de asemenea cu energie. Generalul Bojoannes impuse acolo autoritatea imperiului, zguduită de mari revolte. La sfârșitul secolului al X-lea, puterea Bizanțului era astfel restaurată până la hotarele cele mai depărtate. De la Dunăre până în inima Siriei, de la țărmurile Italiei până în masivurile Caucazului, Imperiul bizantin își refăcuse stăpânirea.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

G.
MIȘCAREA CULTURALĂ ÎN EPOCA DINASTIEI MACEDONENE

Epoca dinastiei macedonene reprezintă una dintre cele mai glorioase epoci ale istoriei Imperiului bizantin. *Acțiunea militară* a marilor împărați pe care-i numără această dinastie a restaurat pretutindeni autoritatea slăbită a imperiului; provinciile uzurpate de arabi fuseseră, după secole, recuperate prin campaniile glorioase din a doua jumătate a secolului al X-lea, statul bulgar ce amenințase atât de serios hegemonia bizantină în Balcani căzu sfărâmat de armele biruitoare ale Bulgaroctonului. În Italia, autoritatea bizantină fusese de multe ori apărată eroic împotriva arabilor și a puterii în ascensiune a normanzilor.

Din punct de vedere cultural, această dinastie reprezintă de asemenea o epocă dintre cele mai însemnate. Am văzut marea mișcare literară ce începe la Bizanț odată cu domnia lui *Leon VI Filosoful*, el însuși un scriitor de talent, cu Photios, marea personalitate intelectuală a vremii[22]. Constantin VII Porphyrogenetul fu apoi inițiatorul marii activități care ne-a lăsat prețioase opere ale literaturii bizantine. *Istoria* înflori îndeosebi în această perioadă. Pe lângă lucrările personale transmise sub numele împăratului, analizate la timpul său, *Genesios* își scrise în această epoca istoria sa, cronica cunoscută sub numele de *Continuarea lui Theophanes* a fost compusă de asemenea în acest timp, povestind întâmplările de la 813-961. În secolul al X-lea au trăit cronicarii *Symeon Magistros kai Logo-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

thetes şi *Leon Grammaticus*, precum şi istoricul *Leon Diaconus*, foarte însemnat pentru cunoaşterea domniilor glorioase ale lui Nikephoros Phokas şi Ioan Tzimiskes.

Genesios, la îndemnul lui Constantin VII, compune patru cărţi de istorie a împăraţilor (Βασιλειῶν): Leon V (813-820), Mihail II (820-829), Theophilos (829-842), Mihail III (842-867) şi Basilios (867-886). În planul său, el trebuia să trateze numai domniile celor patru, până la dinastia macedoneană. Viaţa lui Basilios o expune pe scurt, la un loc cu a lui Mihail III şi se înfăţişează ca o anexă a operei.

Symeon, magistros şi *logothetis,* compuse o cronică a cărei povestire mergea probabil de la creaţie până la moartea lui Romanos Lekapenos (948). A scris în primii ani ai domniei lui Nikephoros Phokas. Probabil este identic cu Symeon Metaphrastes.

Leon Grammaticus a scris o cronică, mutilată la început. Începe de la Adam, urmează o istorie a iudeilor, a regilor babilonieni şi perşi, a lui Alexandru cel Mare, a Ptolemeilor până la Cleopatra, în sfârşit o istorie a romanilor şi a împăraţilor bizantini până la sfârşitul lui Romanos Lekapenos (948).

Ioan Kameniates, preot din Thessalonic, ne-a lăsat descrierea emoţionantă a cuceririi acestui oraş de către piraţii arabi în 904. În alte domenii ale literaturii, în literatura juridică, epoca dinastiei macedonene desfăşură o activitate dintre cele mai mari. E destul să amintim *opera legislativă* a împăraţilor acestei dinastii, începând cu *Prochiron, Epanagoge* şi *Anakatharsis* ale lui Basilios I şi sfârşind cu *Basilika*, marea colecţie

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

publicată de Leon VI și cu *Cartea Prefectului*, datată sub aceeași domnie.

Symeon Metaphrastes ne-a lăsat vestita colecție a *Vieților Sfinților* și tot din secolul al X-lea datează *Anthologia Palatina* a lui Constantin Kephalas, culegere de mici poeme și epigrame din timpurile păgâne și creștine, care face cea mai mare onoare delicateții gustului literar al secolului al X-lea.

Suidas ne-a dat, în același veac, vestitul său *Lexic*, monument al erudiției bizantine, într-o epocă în care în vestul Europei stăpânea completa decadență.

Patriarhul *Nikolaos Mystikos* ne-a lăsat epigrame, poezii de ocazie, imnuri religioase de mare interes pentru înțelegerea epocii. În sfârșit, menționăm pe *Christophoros din Mytilene*, autor fecund din prima jumătate a secolului al XI-lea, cunoscut tot mai mult în vremea din urmă prin poemele sale, în versuri iambice în mare parte, scrise într-un stil plin de grație.

Vestitul poem *Digenis Akritas*, adevărată epopee bizantină, s-a născut, cum a arătat în ultimii ani Henri Grégoire, în acest veac de lupte aprige cu arabii, în regiunile Eufratului, în legătură cu epopeea arabă.

Am văzut apoi reorganizarea Universității din Constantinopol sub Monomachos, care strânse în jurul ei cele mai de seamă personalități ale timpului: Psellos, Xiphilinos, Mauropus, dându-i învățământului o strălucire și un prestigiu care pătrunseră departe de hotarele imperiului.

Iar în *istoria artei bizantine*, epoca dinastiei macedonene e socotită pe drept cuvânt *a doua perioadă de aur* a artei. Constantinopolul fu centrul artistic principal al imperiului. E destul să reamintim în această pri-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vință construcțiile lui Basilios I, *Nea (Ekklesia),* ce rivaliza, prin splendoarea decorațiunii, cu Sfânta Sofia și palatul *Kainurgion*, cu săli de o bogăție uimitoare și împodobite cu mozaicuri care reprezentau, afară de familia imperială, într-o serie de tablouri istorice, isprăvile herculeene ale împăratului, marile lui biruințe. El restaură și împodobi de asemenea Sfânta Sofia și Sfinții Apostoli. Provinciile își avură și ele partea lor la această operă de strălucire artistică. *Biserica din Skripu,* în Beoția (874); bisericile din *Athos*, Lavra, Iviron, Vatopedi, datând din acea epocă, *Sfântul Luca din Phocida* (începutul secolului al XI-lea), biserica mănăstirii *Daphni* în Attica (finele secolului al XI-lea), *Nea Moni* din Chios (jumătatea secolului al XI-lea); *bisericile din Cappadocia,* tăiate în stâncă și semnalate de curând de G. de Jerphanion, ne arată prin frescele lor înflorirea uimitoare de care se bucură arta bizantină sub această mare dinastie[3].

Miniatura se distinge de asemenea; e vestit în această privință *Menologiul* lui Basilios al II-lea (la Vatican).

Elemente noi se adaugă artei în această epocă. Arta e plină de *amintiri clasice*, la care se adaugă acum, în

[3] *Cappadocia* e una dintre părțile Asiei Mici în care creștinismul și arta creștină s-au dezvoltat de timpuriu și mai strălucit. Așezările monastice s-au înmulțit acolo repede. Pretutindeni s-au scobit în stâncă *biserici subterane*, *capele funerare*, cu pereții acoperiți de picturi, multe bine păstrate până azi și datând, cele mai multe, din secolele X—XI. Ciclul evanghelic e reprezentat pe larg. Aceste fresce au un caracter popular, artiștii care le-au executat fiind mediocri, fără talent, tonurile lor sunt puține. Au avut

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

contact cu arta arabă, *gustul ornamentației pure*. Pe urma iconoclasmului, pictura istorică luase un loc de onoare, subiectele agreate acum le aflăm în toată strălucirea în palatul Kainourgion. Se crează o *iconografie nouă*, fixată de canoanele Sinodului din 787, în care costumele și portretele sunt împrumutate din mediul contemporan; alături de influența clasică, *se accentuează o căutare a expresiei, a realității*.

însă modele de o mare frumusețe și *sunt mărturiile aproape unice ale picturilor bizantine din epoca macedoneană*, reflectând arta mare din trecut (la Sonagi, Tokali Kilisse). [*Le millénaire du Mont Athos, 963-1963*, 3 vol., Paris-Chevetogne,1963-1964; colecția „Archives de l'Athos", în care au fost editate actele mai multor mănăstiri athonite; TIB, I, 141 și urm., 205 și urm.; TIB, II; Nicole Thierry, *Nouvelles églises rupestres de Cappadoce*, Paris, 1963; L. Rodley, *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge, 1985].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

II
LUPTA PENTRU PUTERE ÎNTRE ARISTOCRAȚIA CIVILĂ ȘI CEA MILITARĂ

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

1. Mihail Stratiotikos (1056-1057)

E cunoscut, în seria împăraţilor bizantini, sub numele de *Mihail VI.* El se trăgea din vestita familie Bringas şi era un om în vârstă, total lipsit de energie şi de priceperea de a conduce. Ridicarea sa pe tronul imperiului se făcuse numai după ce jurase să nu facă nimic împotriva voinţei miniştrilor şi eunucilor atotputernici ai Theodorei. El n-avea prin urmare decât înfăţişarea şi numele domniei, în realitate puterea se afla în mâna consilierilor săi (σχῆμα μόνον καὶ ὄνομα τῆς βασιλείας, afirmă Kedrenos)[38].

Domnia aceasta fu, ca şi aceea a Theodorei, o reacţie împotriva puternicei aristocraţii militare. În administraţia imperiului se dădu un loc tot mai mare birocraţiei civile.

După moartea împăratului Basilios, fratele său *Constantin* (1025-1028) îi înlăturase pe mulţi dintre imperiali şi pusese administraţia în mâinile unei serii de funcţionari aleşi dintre tovarăşii săi de petrecere, eunuci şi străini. De atunci, afacerile publice se aflară în mâinile funcţionarilor palatului, care capătă o situaţie predominantă până către sfârşitul secolului al XI-lea. Două clase erau deopotrivă duşmane acestui sistem de guvernare: capii familiilor aristocratice şi şefii militari, care erau excluşi de la guvern.

Miniştrii au putut să ducă această politică hotărât antimilitară pentru că o mare parte de timp imperiul nu mai avea să se teamă de atacurile vecinilor, iar când aceştia deveneau ameninţători, autoritatea cen-

[38] Kedrenos, ed. Bonn, p. 612.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

trală prefera să cumpere pacea mai degrabă decât să înfrunte riscurile unui război, care putea să mărească prestigiul şi popularitatea unor şefi militari.

Generalii, ieşiţi în mare parte din nobilimea Asiei Mici, a căror putere sporise prin războiul cu musulmanii, suportară mulţi ani acea rea voinţă a Curţii faţă de ei. Motivul acestei tăceri îndelungate trebuie găsit în ideea legitimităţii dinastice, care se înfipsese adânc în suflete. Populaţia Constantinopolului era adânc legată de familia macedoneană: pentru că împărăteasa Zoe era moştenitoarea legitimă a acestei familii, ea a putut pune succesiv puterea supremă în mâinile a trei soţi (Romanos Argyros, Mihail Paphlagonianul, Constantin IX Monomachos) şi ale unui fiu adoptiv, Mihail V Kalaphates. Când acesta a încercat să o expulzeze pe împărătească, pe străzile Capitalei izbucni revoluţia şi nu se linişti până când moştenitoarea legitimă nu a fost readusă pe tron. Acest sentiment făcea anevoioasă pentru şefii militari o încercare de revoltă.

În timpul domniei scurte a Theodorei, influenţa funcţionarilor palatului ajunse şi mai mare, şi cu ea teama că armata va ajunge prea puternică. Pe când era într-o expediţie, Isaac Comnenul primi scrisori de la Curte, poruncindu-i să se oprească şi recomandându-i să fie atent faţă de aroganţa unei armate victorioase. Viitorul împărat, pe atunci comandant şef al scholelor Orientului, adică al trupelor din Asia, fu lipsit de comandă de sfătuitorii bănuitori ai împărătesei.

Mihail Stratiotikos, înainte de alegere, se legă prin jurământ solemn de a nu face nimic împotriva voinţei şi consiliilor miniştrilor şi celorlalţi sfătuitori ai împărătesei. Noul împărat nu întârzie a se face impopular prin măsurile sale nefericite şi a ridica asupră-i

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pe dușmanii puternici, printre care se număra și patriarhul Kerularios. Prestigiul acestuia crescuse enorm după evenimentele din 1054. El visa acum să pună statul sub jugul Bisericii. În jurul său se strânseră, mânați de interese comune, clerul și călugării. Theodora îl ținuse deoparte de afacerile statului, Mihail VI și consilierii săi continuară a-l exclude de la conducerea treburilor statului. El căută deci prilejul de a-și impune autoritatea.

Numărul numuțumiților fu sporit de oameni din clasa *senatorială*, excluși de asemenea de la posturile financiare atât de rentabile, rezervate numai funcționarilor de profesie. Dar atitudinea anti-militară a împăratului și a consilierilor săi dezlănțui mai ales catastrofa, în care puterea lor se nărui.

Sprijiniți în secret de Kerularios, generalii se adună la Sfânta Sofia, oferă coroana lui Katakalon Kekaumenos, care îl indică pe Isaac Comnenul. Conspiratorii trec apoi în Asia.

Isaac este încoronat la 1 septembrie 1057. Avea pe atunci vreo 50 de ani și era căsătorit cu Ecaterina, fiica lui Ioan Vladislav.

Evenimente externe fură puține: atacul turcilor la Melitene și Sebasteia, progresele normanzilor în Italia, un atac al ungurilor, o invazie a pecenegilor, care ceru prezența împăratului la Dunăre (1059).

Domnia lui fu o reacție contra domniilor anterioare.

Tezaurul era sleit: luă măsuri financiare care stârniră indignarea publică. Încasarea impozitelor fu executată cu rigoare, subvențiile unor posturi oficiale fură desființate, donațiile ultimilor împărați examinate din nou și decretate mai multe confiscări. Mănăstirile au fost lipsite de o bună parte a proprietăților lor. Lovirea

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

atâtor interese îl făcu pe împărat impopular. Nemulţumiţii îşi aflară un cap în patriarh.

Principalii şefi militari fură şi acum, ca în vremea lui Monomachos şi a Theodorei, scoşi din înaltele comandamente ale imperiului. Cel mai ilustru dintre ei, cel mai popular prin meritele sale era viteazul *Katakalon Kekaumenos*, acum ducele Antiochiei. Mihail VI îi luă această comandă pentru a o da vărului său, Mihail Uranos. Celebrul Hervé (Hervaeus) sau, cum îi zic cronicarii bizantini, *Ervevios* „Francopulos" (Ἐρβέβιος ὁ Φραγγόπωλος), care se distinsese în serviciul imperiului în Sicilia, sub Maniakes, şi apoi în Bulgaria, ceru să fie ridicat la rangul de *magistros*, pentru care socotea că are destule merite. Împăratul îi refuză cererea, tratându-l cu dispreţ. El se retrase atunci, furios, în domeniile sale din Armenia şi împreună cu 300 dintre compatrioţii săi părăsi serviciul imperiului şi trecu în Media, la duşmani, de unde, împreună cu şeful turc din aceste părţi, avea să năvălească în ţinuturile bizantine de frontieră.

Armata era tratată cu aceeaşi indiferenţă ca şi generalii săi. Mărinimia împăratului, care se revărsa din belşug asupra poporului şi funcţionarilor, nu se întindea niciodată asupra soldaţilor.

Atitudinea aceasta ostilă, întreţinută de consilierii intimi ai împăratului, stârni nemulţumirea tuturor şefilor militari, care se hotărâră a face o intervenţie colectivă energică pe lângă împărat. Cu prilejul sărbătorii Paştilor din 1057, când se obişnuia să se împartă daruri poporului, funcţionarilor şi armatei, o mulţime din rândul marilor generali ai Asiei, printre care se aflau Mihail Burtzes, Constantin şi Ioan Ducas, veniră din cele mai îndepărtate theme la Constantinopol. În

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

fruntea lor se aflau gloriosul Katakalon Kekaumenos şi Isaac Comnenos, cunoscutul *magistros* dizgraţiat de Theodora. Împăratul îi primi într-o audienţă. Cedrenus[39] ne-a înregistrat scena întrevederii lor cu împăratul. Acesta află pentru ei cuvinte de laudă, numindu-i bravi şi buni, „mai ales pe Kekaumenos, ca unul care nu prin numele familiei, nici prin favoarea cuiva se ridicase la demnitatea ce o avea, ci prin propriile sale fapte strălucite". Dar, adresându-le aceste măgulitoare elogii, suveranul nu răspunse cererilor formulate de generali.

Afirmând că a fost martor ocular la această întrevedere, Psellos[40] descrie reproşurile făcute de împărat lui Isaac Comnenul cu acel prilej.

Când Katakalon şi Comnenos cerură pentru meritele lor să fie înălţaţi la rangul de *proedroi*, Stratiotikos nu numai că nu a admis acest lucru, dar, după câte ne spune Psellos, îi jigni prin violente mustrări. O nouă audienţă fu solicitată, iar împăratul, rău sfătuit, le-o refuză.

Şefii militari se retraseră mânioşi. Înainte de a părăsi Capitala, ei conspirară împreună cu patriarhul Kerularios, hotărând răsturnarea incapabilului Mihail VI. Sfătuindu-se asupra celui ce trebuia impus ca basileus, privirile unanime se opriră asupra lui Kekaumenos, „superior celorlalţi prin vârstă, prin bărbăţie şi experienţă". Viteazul n-avea însă această ambiţie. Îşi dădea poate seama că originea sa modestă putea fi o piedică

[39] *Ibidem,* II, 615.

[40] M. Psellos, *Chronographie*, ed. Renauld, p. 84. [=M. Psellos, *Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976-1077)*, Traducere de Radu Alexandrescu, Cuvânt înainte şi note de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Iaşi, Ed. Polirom, 1998, p. 144 şi urm].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

la această mărire. La această propunere, el se ridică deci între colegii săi, le tăie scurt vorba și îl desemnă pe Isaac Comnenul a cărui familie, bogată și puternică, era de multă vreme în serviciul imperiului. Kekaumenos îi determină pe toți să-l recunoască pe acesta și generalii se retrag fiecare în provincia sa. Nikephoros Bryennios, comandantul trupelor macedonene care se aflau în Cappadocia, fu atras în acest complot. Imprudența acestuia grăbi mersul evenimentelor.

Venind de la Constantinopol, însoțit de Ioan Opsaras, plătitorul trupelor sale, în thema Anatolikon, puse să se plătească solda și ceru să se mai dea soldaților o plată suplimentară. Opsaras se opuse și atunci Bryennios îl aruncă în lanțuri și-l arestă, confiscând tezaurul armatei și distribuind soldaților plata suplimentară.

În fața acestui act, patriciul *Lykanthes*, strategul themei Anatolikon, credincios împăratului, îl surprinde, cu trupele sale, pe Bryennios, îl aruncă în fiare și-l predă lui Opsaras, care fusese eliberat. Acesta îl orbește și-l trimite, ca vinovat, la Constantinopol.

Întâmplarea aceasta îi sili pe generali să acționeze energic. Temându-se ca nu cumva Bryennios, constrâns fiind, să-i denunțe, capii rebeli principali, care se aflau atunci în tema Anatolikon – Romanos Skleros, Nikephoros Botaneiates, fiii lui Basilios Argyros – își adună contingentele și pornesc în Paphlagonia, pentru a-l găsi pe Isaac Comnenos, retras în domeniile sale de la Kastamon. În câmpia Gunaria, din Paphlagonia, *Isaac Comnenos fu proclamat, în ziua de 8 iunie 1057, basileus*. Katakalon aduce, în luna următoare, numeroasele sale contingente din regiunile în-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

depărtate ale Armeniei și trupele de mercenari normanzi și ruși câștigate pentru cauza revoluționarilor.

Toate aceste forțe pornesc apoi îndată către Constantinopol. Niceea cade fără luptă în mâinile rebelilor. Împăratul își adună în grabă trupele disponibile, sub comanda eunucului Theodoros și a lui Aaron, ducele de origine bulgară, cumnatul lui Comnenos. Armata imperială trece Bosforul pentru a se împotrivi răsculaților. În fața Niceei, la locul numit Hades, se dădu în ziua de 20 august lupta decisivă. După o încăierare sângeroasă, Comnenos rămase biruitor.

Stratiotikos încearcă atunci o înțelegere cu rebelul. O ambasadă din care, împreună cu Psellos, făceau parte și cunoscutul Constantin Lichudes și prudentul proedros Theodoros Alopos fu trimisă în tabăra lui Comnenos. Toți erau însă partizanii mișcării și Stratiotikos nu bănuia farsa ce aveau să o joace pe socoteala sa. Ei îi duceau răzvrătitului cuvântul de pace al bătrânului împărat și hotărârea sa de a-l proclama *caesar*, pentru a-i urma în Scaun.

În ziua de 25 august, ambasada venea în tabăra biruitorului și era primită a doua zi în audiență solemnă.

După discursul ținut de Psellos și predarea scrisorii lui Stratiotikos, Isaac Comnenos ia ambasada deoparte și îi ia jurământul că va comunica împăratului ceea ce îi încredințează ca secretul său. Le spuse ambasadorilor că nu se gândește pentru moment la puterea imperială, că se mulțumește cu rangul de *caesar*. Împăratul să-i trimită alte scrisori, în care să-l asigure că nu va ceda imperiul altuia când va fi să iasă din viață și că va respecta toate favorurile pe care Comnenul le-a acordat tovarășilor lui de revoltă. Apoi să-i acorde o parte din puterile im-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

periale, pentru a putea să-şi răsplătească prietenii prin demnităţi civile şi comenzi militare.

Când ambasada se duse la împărat, acesta la rândul său declară Comnenului că are de gând să-i confere chiar puterea imperială, dar nu acum, ca să nu-şi creeze dificultăţi, temându-se de senat şi de popor, ci după oarecare trecere de vreme.

Ambasada trecu din nou Bosforul, ducând scrisoarea împăratului în acest sens; Comnenul se arătă mulţumit de răspunsul primit. A doua zi, ea trebuia să plece înapoi, ca să anunţe împăratului că rebelul în toată încrederea se prepară a veni lângă el. Dar seara, câţiva aleargă din tabără la cortul împăratului, anunţând Comnenului că împăratul a fost depus la Constantinopol. Alţi negustori vin apoi mereu, unii după alţii, întărind această veste. Un om de încredere sosi apoi, care confirmă întru totul revoluţia stârnită la Constantinopol şi depunerea lui Stratiotikos, care îmbrăcase haina de călugăr. Trirema imperială era gata să vină să-l îmbrace pe noul împărat.

În noaptea aceea, Psellos petrecu momente de groază, temându-se să nu fie ucis pentru cuvântarea lui îndrăzneaţă. Dar mare fu mirarea lui când a doua zi împăratul îl cheamă lângă dânsul, întreţinându-se împreună şi consultându-l asupra mijloacelor de a exercita cât mai bine puterea.

„Mi se pare, filosofule, puţin sigură această fericire şi nu ştiu dacă va avea un sfârşit norocos." „Vrednic de un filosof este raţionamentul tău – răspunse Psellos – şi nu totdeauna începuturile norocoase au un sfârşit nefericit... Dacă, conchide el, exaltat de aceste splendori, în sufletul tău, îţi vei schimba spiritul filosofic, îndată justiţia se va ridica mai viu împotriva ta; dacă nu, să ai bune speranţe, că divinitatea nu e geloasă de cele ce ne dă, dar pentru mulţi şi adesea ea a dus de-a dreptul mersul strălucirii..." Îi cere să înceapă cu el practica virtuţii, să uite câte i-a spus în cuvântarea sa. Împăratul răspunde că i-au plăcut mai mult acele cuvinte care-l insultau decât măgulirile de acum: „*Şi te fac cel dintâi dintre prietenii mei* şi te cinstesc de-acum cu rangul de proedros şi te numesc senator."[41]

---

[41] *Psellos, Chronogr. XXXII-XXXVII, ed. Renauld,* p. 110, [=*ed.cit.* în limba română, p. 159].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Comnenos se prefăcu a primi propunerile și trimise răspunsul său, formulând condițiile. Ambasada se întoarse apoi cu acest răspuns la Constantinopol, unde puse la cale, cu partizanii și cu patriarhul Kerularios, revoluția în oraș. Ea îi duse din nou rebelului, în noaptea de 29-30 august, concesiunile primite de Stratiotikos. A doua zi, în Constantinopol izbucni revoluția. Această mișcare a fost condusă de Kerularios, numărându-i în rândurile ei pe cei mai de seamă demnitari și membri ai Senatului. Împăratul fu obligat să abdice și să îmbrace rasa de călugăr, iar Comnenos fu proclamat basileus în locul său[23].

Katakalon Kekaumenos, înălțat la rangul de kuropalates, trecu cel dintâi strâmtoarea pentru a lua în stăpânire palatul imperial.

Isaac Comnenos trecu a doua zi Bosforul, însoțit de aclamațiile furtunoase ale mulțimii și, în seara acestei ultime zile de august a anului 1057, își făcu intrarea în Capitala imperiului. *La 1 septembrie*, ziua Anului Nou la Bizanț, el *fu încoronat în biserica Sfintei Sofii*. Triumful său însemna biruința aristocrației militare și feudale asupra birocrației civile.

Isaac Comnenos este cel care a pus temeliile măririi glorioasei familii a Comnenilor.

Familia era originară, după mărturia cronicarilor bizantini, din satul *Comne*, de pe valea Tungei, aproape de Adrianopol. Ea a obținut mai târziu însemnate posesiuni în districtul Kastamon, în Asia Mică, iar aceste posesiuni le-au asigurat Comnenilor un loc de frunte în aristocrația Asiei Mici.

Numele Comnenilor își face pentru prima oară apariția în istoriografia bizantină în timpul domniei lui Basilios II (976-1025). Cronicarii menționează două personalități cu acest nume: *Nikephoros*, guvernator de Vaspurakan (districtul de Van), și *Manuel*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cel din urmă, servitorul și prietenul lui Basilios, e pomenit adesea sub numele de *Erotikos*. El lăsă doi fii, pe Isaac și Ioan, dintre care cel dintâi avea să aducă înălțarea familiei.

2. Isaac Comnenos (1057-1059)

Noul împărat se dovedi un om de mare energie. El își dădu toată silința să oprească decăderea imperiului. Tatăl său, *Manuel Erotikos Comnenos*, fusese un ofițer favorit al marelui Basilios II și se ilustrase în apărarea Niceei împotriva rebelului Bardas Skleros. După moartea sa, împăratul îi luase sub protecția lui pe cei doi copii minori, Isaac și Ioan; aceștia primiră o bună educație în mănăstirea Studios. Isaac își începu cariera publică în serviciul gărzii imperiale și se pregăti sub ochii severi ai marelui împărat, de la care moșteni, poate, odată cu alese însușiri, și ceva din caracterul său neînduplecat. Basilios îl căsători cu Ecaterina, fiica țarului Vladislav.

Trebuia ca partizanii care-l ridicaseră pe tron să primească demnitățile de frunte ale imperiului. Isaac fu însă destul de prudent pentru a-i expedia în provincii, spre a-și păstra întreaga libertate în conducerea administrației centrale a imperiului.

Finanțele se aflau atunci într-o stare deplorabilă. Cheltuielile nesocotite ale urmașilor lui Basilios II sleiseră tezaurul. Sume imense fuseseră risipite în sinecure pentru favoriți, cu donații către mănăstiri și construcții, în strălucirile nemăsurate ale Curții. Fără a se teme de impopularitatea care însoțește de obicei măsurile radicale, Isaac Comnenos procedă cu multă energie la opera de refacere a finanțelor. El suprimă

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sinecurele, desființă pensiunile acordate nobililor, senatorilor, reduse veniturile mănăstirilor la strictul necesar și micșoră cheltuielile Curții.

Lucrul acesta stârni, după mărturisirea lui Psellos, nemulțumiri. Istoricul îi impută măsurile radicale; dacă ar fi procedat progresiv, ar fi îndreptat răul încetul cu încetul și ar fi reușit mai bine. Când Dumnezeu a făcut lumea în șase zile, Isaac Comnenul socotea că n-a făcut nimic dacă nu o făcea într-o singură zi.

După ce încercase să potolească dispozițiile turbulente ale intrigantului patriarh Kerularios, care devenise tot mai insolent, împăratul nu se sfii în cele din urmă a-l depune, ridicând în locu-i un nou patriarh. Pentru a evita o mișcare a populației în favoarea capului Bisericii, el așteptă un prilej potrivit și când patriarhul, în noiembrie 1058, slujea într-o mănăstire din afara zidurilor orașului, fu ridicat de o trupă a gărzii imperiale, îmbarcat la Blachernae și surghiunit în insula Proconnesos, de unde fu dus apoi în insula Imbros. În înțelegere cu mitropoliții pe care-i avea de partea sa, împăratul îi ceru apoi să abdice, pentru ca să nu adune Sinodul să-l condamne, ceea ce Kerularios refuză hotărât. În curând însă acesta moare și atunci Isaac a putut ridica un nou patriarh în fruntea Bisericii. Alegerea sa căzu asupra lui Lichudes, vestitul ministru din vremea lui Constantin Monomachos, un om luminat, a cărui reputație impuse această alegere tuturor.

Isaac a fost un împărat energic. Psellos a înfățișat cu elogii atitudinea sa hotărâtă în conducerea afacerilor civile și militare. Din prima zi, înainte de a-și scutura praful din luptă și de a-și schimba

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

hainele, după expresia coloratã a istoricului, se apucă de lucru, închinându-şi restul zilei şi toată noaptea grijilor statului.

Mai întâi, temându-se ca mulţimea oştilor îngrămădite în Capitală să nu se dedea la excese, prima sa grijă a fost ca, dându-le onorurile cuvenite, să le trimită în locurile lor, în provincie, să se odihnească, pentru a se întâlni iarăşi ca să lupte cu împăratul împotriva barbarilor. Era scurt la vorbă şi-şi întregea gândul prin gesturi. Pe monedele de aur el apare într-o atitudine de soldat, cu sabia în mână[42].

El a întreprins cu multă autoritate restabilirea ordinii statului. Finanţele, secătuite mai înainte, au fost refăcute fără cruţare. În măsurile pe care le-a luat, împăratul a procedat în mod radical şi Psellos îi face din aceasta o vină. Dacă ar fi procedat, zice el, ca în celelalte, încet şi ar fi dus treptat statul la propăşire, ar fi fost întru totul încoronat de laude. El voi însă să îmbrăţişeze dintr-odată totul, să extermine răul dintr-o lovitură. Şi pe când Dumnezeu a creat lumea în şase zile, adăugă Psellos, acest împărat, dacă nu făcea totul în aceeaşi zi, o socotea un lucru de nesuferit. Nimic nu-l putea opri în pornirea sa, nici sfatul cel mai bun, nici teama de viitor, nici ura lumii. „Dacă un frâu l-ar fi reţinut, el ar fi cucerit pe rând tot pământul, ar fi fost încoronat de toate biruinţele şi nici unul dintre împăraţii precedenţi n-ar fi rivalizat cu el" (*Chronographie*, ed. Renauld, p. 121).

Măsurile sale aduseră atingere multor interese şi-l făcură impopular. Nemulţumiţii îşi găsiră un şef în Kerularios. Împăratul acordase imunitate administraţiei financiare a Sfintei Sofii[43]; patriarhul, nemulţumit cu atâta, urmărea gândul de a uni în mâinile sale puterea spirituală şi cea temporală. El încercă a se amesteca în afacerile statului şi nu se sfia a încălţa coturnii de purpură.

---

[42] Vezi Attal., p. 461 [P. Grierson, *Byzantine Coins*, Londra, 1982, nr. 919; E. Stănescu, *Les réformes d'Isaac Comnène*, RESEE, 4(1966), p. 35-69; J. Shepard, *Isaac Comnenus' Coronation Day*, BSl 38 (1977), p. 22-30].

[43] Care fusese până atunci privilegiul împăratului. Ostrogorsky (*Geschichte des byz. Staates*), pretinde că Isaac îşi luase în acelaşi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Isaac Comnenul nu era omul care să îngăduie să-i fie încălcate atribuțiile. El înțelese că-și riscă tronul dacă nu-l înlătură pe Kerularios. Arestarea acestuia ar fi fost o imprudență, căci patriarhul era popular, iar în Capitală existau multe persoane ostile împăratului. De aceea așteptă până când Kerularios merse la o mănăstire a Celor nouă Ordine și puse gărzile să-l ridice și să-l transporte în Proconnesus, de unde fu dus la Imbros. Deși exilat, *Kerularios era încă patriarh legal*. Se putea produce o ridicare a populației Constantinopolului în favoarea sa. Comnenul se sili a-l face să abdice. Nu reuși, iar Mihail rămase neclintit. Isaac se hotărî atunci a-l depune. Psellos fu însărcinat cu redactarea actului de acuzație, care avea să fie citit la un Sinod adunat într-un oraș din Thracia. Patriarhul era acuzat de ereziile de elenism și chaldeism, de tiranie, sacrilegiu și de nevrednicie pentru locul său. Kerularios nu apăru niciodată înaintea judecătorilor săi, pentru că muri în drum către Madytai. Împăratul se simți atunci scăpat de un mare dușman. Comnenul se arătă foarte respectuos față de defunctul patriarh, plânse la mormântul său, cerându-și iertare pentru măsurile riguroase pe care le luase împotriva lui. În februarie 1059, în locul lui Kerularios fu ales Constantin Lichudes.

Puțin după această biruință asupra patriarhului, împăratul depuse puterea în împrejurări care au rămas întotdeauna pline de mister.

Acțiunea militară. La începutul anului 1059, Isaac a ieșit în fruntea armatelor pentru a-i respinge pe unguri, care năvăliseră pe teritoriul imperiului. Ajuns la Sardica, ungurii fugiseră și el îi află pe ambasadorii lor acolo și le acordă pacea. În cursul verii, se duse la Dunăre, împotriva pecenegilor, care trecuseră fluviul. Expediția se termină cu bine și împăratul se grăbi să se întoarcă

---

timp angajamentul de a nu se amesteca în viața Bisericii, astfel încât patriarhul conducea Biserica, împăratul, statul, și că aceasta a fost ridicarea puterii Bisericii la cel mai mare grad. Afirmația sa nu este documentată însă. *Cf.* Dölger, *Regesten*, anul 1059, arată că nu e vorba în realitate de altceva decât de administrarea Sfintei Sofii.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

la Constantinopol, din pricina zvonului fals al atacului turcilor în Asia Mică.

În noiembrie, după o vânătoare, se îmbolnăvi.

În primăvara anului 1059, o invazie a ungurilor îl sili pe Isaac să pornească în fruntea armatelor către frontiera de nord. Când ajunse la Triaditza, năvălitorii se retraseră și cerură pacea. În vară, pecenegii trec Dunărea și împăratul iese împotriva lor, fugărindu-i. Unul singur dintre capii pecenegilor, cu numele Selte, se opune, dar e biruit îndată.

Nu mult după întoarcerea sa din această norocoasă expediție, Isaac Comnenos se îmbolnăvește grav, după o vânătoare și depune coroana, în împrejurări rămase misterioase. Împăratul s-a îmbolnăvit de o pleurezie, după câte afirmă Psellos. Skylitzes înregistrează însă în această privință opinia populară, care dă acestei boli o origine misterioasă. La o vânătoare, în Lydia, la sud de Ephesos, nu departe de țărm, împăratul dă de un mistreț înfricoșător. El dă pinteni calului și se repede asupra mistrețului. Acesta se aruncă însă în mare și dispare. O lumină se aprinse ca un fulger și împăratul fu găsit în nesimțire, căzut de pe cal. Ridicat, el fu adus într-o barcă la Constantinopol, unde zăcu greu; așteptându-și moartea, abdică în favoarea lui Constantin Ducas și se călugări, retrăgându-se în mănăstirea Studios, unde moare la scurtă vreme.

Împăratul era mare iubitor de vânătoare. Psellos ne descrie pasiunea lui pentru acest sport. Îi plăcea și vânătoarea cu câinii și cea cu șoimii. Ținea mai ales să vâneze cocori, pe care îi dobora din înălțime.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Într-o zi, la o astfel de vânătoare, tot aruncând sulițele cu dreapta, căpătă o răceală la coaste. Seara căzu bolnav de febră. Un medic fu chemat și Psellos însuși îi pipăi pulsul – el era cunoscător și în medicină. Filosoful ne mărturisește că a avut impresia că e ceva serios, împotriva părerii medicului. După trei zile, febra se agravă. Când se mai potoli, împăratul se gândi să se întoarcă la palat.

Se îmbarcă pe trirema imperială și debarcă la Blachernae. Psellos ne spune că până seara târziu a fost reținut la patul bolnavului, care părea bine dispus și le-a vorbit tot timpul, povestind cuvinte de-ale Bulgaroctonului. A doua zi dimineața, pe când filosoful se grăbea să meargă mai devreme la împărat, se întâlni în ușă cu cineva care-i dădu vestea că plământul împăratului e atins și că acesta suflă greu. Consternat, Psellos aleargă lângă împărat, îi cercetă pulsul și constată criza supremă.

O mare emoție îi cuprinse atunci pe toți. Împărăteasa (Ecaterina), fiica lor (Maria), un nepot erau în jurul patului, plângând și apelând la împărat să se transporte în Marele Palat, pentru a lua măsurile necesare ca familia să nu-și piardă situația. Împăratul se hotărî, se ridică, așa slab cum era, fără să fie sprijinit, încălecă singur și străbătu orașul. Acolo, în palat, împărăteasa se jelea și fiica sa de asemenea.

Isaac luă hotărârea să se retragă în mănăstire, pregătindu-se pentru viața mai bună. Zadarnic încercă împărăteasa a-l întoarce de la această hotărâre, invocând soarta lor tristă dacă le părăsește, primejdia de a fi alungate din palat, dacă împăratul nu va mai fi acolo. La un moment dat, împărăteasa îl apostrofează pe Psellos, socotind că el i-a sugerat această idee împăratului. Dar Psellos îl face pe acesta să se explice, pentru a-l dezvinovăți.

În cele din urmă, văzând că totul e zadarnic, împărăteasa îi cere ca măcar să desemneze ca succesor un om de inimă, care să-i păstreze lui onoarea ce i se datorează cât timp va trăi și care să fie pentru ea ceea ce trebuie să fie un fiu. Împăratul îl cheamă atunci pe Constantin Ducas și-i încredințează ca celui mai vrednic imperiul, pe soția și pe fiica sa, pe fratele și pe nepotul său, recomandându-i să aibă grijă de ei. Toți cei din jurul său aclamă acest gest. Dar atributele imperiale Isaac nu i le cedează lui

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ducas. Câtva timp în urmă, Comnenul își recăpătă forțele și șovăia acum în hotărârea ce luase. Ducas se adresează atunci lui Psellos, prietenul său vechi. Acesta, într-un moment când o criză nouă amenința viața împăratului și nimeni, zice Psellos, nu îndrăznea să-l împodobească pe Constantin cu însemnele puterii imperiale, filosoful, cu asentimentul membrilor Senatului, îl așază pe tron, îi pune în picioare sandalele de purpură și demnitarii sunt prezentați apoi spre a-i aduce omagiul cuvenit unui basileus.

Era seară când se petrecea aceasta. Timpul trecând și Isaac disperând complet de imperiu și de viață, pune să i se tundă părul, îmbracă rasa de călugăr. Peste noapte, accesul calmându-se, recunoscând locurile în care se afla și nemaînădăjduind nimic, după ce l-a văzut pe cel proclamat împărat și a confirmat că tot ce s-a întâmplat a fost cu voia sa, părăsește palatul și se retrage în mănăstirea Studios.

Soția și fiica lui Isaac s-au retras și ele într-o mănăstire.

3. Constantin X Ducas (25 decembrie 1059-21 mai 1067)

Noul suveran nu răspunse așteptărilor lui Isaac Comnenos. El fusese un bun ministru de finanțe cât timp simțise asupră-i mâna energică a împăratului; pe tron însă, se conduse ca un avar și pedant. El luă o serie de măsuri care avură cele mai nenorocite urmări pentru existența imperiului. Domnia sa e o reacție a birocrației civile împotriva militarismului, a Capitalei împotriva nobilimii provinciale care stăpânea înaltele comandamente militare și care-l ridicase pe Isaac Comnenos în fruntea imperiului. Acum birocrația civilă caută să-și întărească pozițiile ca în vremea lui Constantin IX Monomachos, iar porțile Senatului se deschid larg pentru burghezia de Constantinopol. Astfel, Senatul se democratizează întru totul.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Senatul îşi pierde caracterul de altădată. Cuvântul rămâne încă, dar sensul său e altul decât cel vechi.

După Basilios (sau Vasile) II, Curtea îşi schimbă iarăşi caracterul său militar cu existenţa ceremonioasă de Palat, obişnuită din secolul al X-lea. După Mihail IV († 1041), care ieşi încă o dată în persoană în fruntea armatei pentru a înăbuşi o răscoală a bulgarilor, nici un împărat, afară de Isaac Comnenul, nu mai ieşi în expediţie până la instaurarea dinastiei Comnenilor. Împăraţii căutară acum printr-o prefacere şi lărgire a Senatului să-şi facă o bază mai sigură a puterii lor.

Constantin X Dukas: democratizarea senatului. Odinioară, intrarea în Senat fusese legată de anumite condiţii de origine şi de familie,iar urcarea în clasele rangurilor, de o succesiune şi vechime normală. Încă sub domnia lui Mihail V şi a lui Constantin IX promovările se făcură în afară de aceste rânduieli şi în particular fură chemaţi în „Gerusia" „plebei". Odată cu venirea la domnie a lui *Constantin X Dukas* (1059), porţile se deschiseră larg pentru cei de jos; el democratiză complet Senatul. „Treptele demnităţilor el le făcu accesibile celor de jos, şi barierele Senatului le dărâmă" (Psellos, ed. Renauld, p. 245)[41].

Domnia lui *Constantin X Ducas* reprezintă noul triumf al politicii pe care o înlăturase revoluţia din 1057. Partidul civil ajunge iarăşi atotputernic (birocraţia) şi ia atitudine împotriva aristocraţiei militare din provincii, care avea marile comandamente militare.

Birocraţia civilă căută a-şi întări poziţiile. Pentru aceasta, Senatul (şi trebuie să înţelegem clasa senatorială, nobleţea administraţiei din care se recrutau mai ales funcţionarii) fu deschis larg elementelor din clasa de mijloc, din burghezia capitalei. Psellos spune că până atunci clasa cetăţenilor obişnuiţi şi aceea a Senatului erau distincte, iar Constantin Dukas suprimă zidul ce le separa. Era o mare transformare, care făcea intrarea claselor mijlo-

[41] V. Carl Neumann, *Die Weltstellung des byzant. Reiches vor den Kreuzzügen*, Leipzig 1894, p. 78—79).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cii în cadrele administrative. Partidul civil își întări prin aceasta autoritatea și putu să-și impună ideile.

Economii mari se fac în bugetul militar, are loc reducerea salariilor generalilor, micșorarea efectivelor, care cad sub cifra normală, părăsirea arsenalelor și cetăților ruinate.

Cariera militară își pierdu vaza, ajunse ca ultima profesie, spune Skylitzes (ed. Bonn, p. 652).

Neîncrederea în generali făcea să se dea adesea comanda unor civili, neîncrederea în soldați făcu să se întrețină garnizoane slabe la frontiere.

Puterea militară a imperiului e slăbită total.

După ce-i face un elogiu fără margini, filosoful e silit să recunoască starea de criză în care a aruncat imperiul, situația gravă în care se afla, atacat din toate părțile de dușmani:

Psellos, Constantin X, XVII: *Voința sa era de a hotărî diferendele cu popoarele barbare nu prin războaie, ci prin trimiteri de daruri și alte favoruri*, ca să nu cheltuiască cea mai mare parte a tezaurului cu soldații și ca să-și asigure o viață netulburată.

XVIII: Marea lui greșeală a fost că, *dezorganizând partida militară, puterea dușmanilor crescu și se îndreptă și mai mult împotriva noastră*. Psellos mărturisește că tocmai aceasta a coborât imperiul și a schimbat lucrurile în mai rău, deși el a încercat să înlăture această slăbiciune a împăratului, care era încăpățânat și ireductibil în această privință.

•

Se introduc în rândurile senatorilor oameni de jos. Constantin X Ducas spori covârșitor aceste elemente în sânul Senatului, pentru a-și face partizani. După aceea, el lăsă frâu liber Senatului, astfel democratizat, pentru a lovi în militarismul atotputernic. *Armata fu redusă*, trupele ce mai rămâneau erau lăsate *fără arme și material de război*, reparațiile întăririlor la frontierele expuse părăsite, garnizoanele neplătite.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Isaac Comnenos scosese din rândurile oştirii pe ofiţerii care primeau plata fără a îndeplini vreun serviciu; Ducas îi rechemă şi introduse încă în corpul ofiţeresc o mulţime de civili, pentru a le crea venituri[45].

Toate acestea slăbiră repede organizarea militară a imperiului, tocmai în momentul când în Răsărit primejdia era mai mare. Turcii selgiucizi se aruncă, sub conducerea celui de-al doilea sultan, energicul *Alp-Arslan*, cu o deosebită furie asupra ţinuturilor Caucazului şi Armeniei independente. Politica nefericită a ultimilor împăraţi bizantini faţă de această ţară, silinţele lor statornice de a aduce Biserica armeană la unitatea creştină a Bizanţului uşurară în mare parte opera de cucerire a năvălitorilor.

Alp-Arslan, care administrase până acum în Chorasan, îşi întinde de astă dată puterea în paguba emirilor din Asia şi a Fatimiţilor până în Palestina, impunând pretutindeni sunnitismul ortodox. *În 1063, el năvăli în bogatele ţinuturi ale Iberiei şi Armeniei de Nord*, prefăcându-le, după obiceiul turcilor, în pustiu. El atacă apoi *Ani*, capitala Armeniei, apărată de o garnizoană bizantină sub comanda lui *Bagrat*, general armean aflat în serviciul Bizanţului. Poziţia oraşului era tare şi fortificaţiile lui puternice. Dar imperiul, lipsit de soldaţi, nu fu în stare să-i trimită nici un ajutor şi, asediată de trupele numeroase ale sultanului, strălucita cetate căzu în mâinile lor *la 6 iulie 1064. Gagik, prin-*

[45] Zonaras, III, p. 674, ne spune că pe mulţi dintre senatori şi din mulţimea de jos i-a înaintat la trepte mai mari ale demnităţilor; iar pe câţi îi scosese Isaac Comnenos din funcţii – şi erau mulţi aceştia – el îi puse la loc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ţul din Kars, neputincios împotriva valului de duşmani, cedă teritoriile sale împăratului bizantin, primind în schimb cetatea Tzamandos (Camendav) cu teritoriile vecine. Astfel se strămută din ţara sa de naştere cel din urmă prinţ armean, urmat de o imensă emigraţie a poporului său. Din aceste colonii de emigranţi se ridică *noul regat armean în Cilicia*, Regatul Armeniei Mici, care a făcut imense servicii statelor latine ale Cruciaţilor, în luptele lor împotriva musulmanilor. El îşi află sfârşitul la 1374, când cel din urmă rege, Leon VI, din familia Lusignan, zdrobit de numeroasele trupe ale sultanului egiptean, fu luat prizonier şi dus la Cairo.

Odată cu aceste campanii în Georgia şi Armenia, turcii năvăliră de multe ori în provinciile Eufratului, distrugând bogatele ţinuturi şi exterminând populaţia.

În acelaşi an în care cetatea Ani cădea în mâinile lui Alp-Arslan, la cealaltă extremitate a imperiului, la Dunăre, *Belgradul*, citadela provinciilor de Apus, cădea în mâinile ungurilor, fără ca împăratul să fi făcut vreo încercare de a o mântui.

În anul următor, *uzii*, un trib nomad de origine turcă (oghusi)[46] năvălesc în provinciile europene ale imperiului. Pecenegii fură aruncaţi de ei din regiunea Nistrului, în ţinuturile noastre. În *1065*, în număr de 60.000, uzii trec Dunărea. Cei doi generali ai imperiului, care comandau unul în Paristrion, celălalt ducatul Bulgariei, *Basilios Apokapes* şi *Nikephoros Botaneiates*, încercând a-i opri, sunt învinşi şi amândoi cad prizonieri. Barbarii se împart apoi în mai multe corpuri,

[46] οὔζοι, la Constantin VII Porphyrog., *De adm. imp*, c. 9-10.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pentru a-şi întinde prădăciunile pe un spaţiu mai mare. Unul dintre aceste corpuri ajunge până aproape de Thessalonic. Bandele împrăştiate sunt atacate de locuitori şi decimate de boală. Una e biruită de trupele bizantine la Tzurulon. Cea mai însemnată e distrusă în Haemus de populaţia bulgară şi de pecenegi[47].

Marquart (p. 338-339) îi pune la Vest de Volga – Constantin VII spune că s-au unit cu cazarii şi i-au gonit pe pecenegi din vechile lor locuinţe de la Volga şi Iajyk (Ural), ocupându-le locurile. Ştirile geografilor arabi din epoca Sassanizilor ne ajută a fixa habitatul guzilor.

Masudi: Guzii, cei mai numeroşi dintre turci, au trei grupe, sunt cei mai viteji... etc. Din descrierea lui rezultă că guzii *au locuit în epoca lui Masudi* (secolul al X-lea) *la est de Volga.*

Au locuit la *Vest de Chorasan, la Vest şi Nord de Chuarizm* (Aralsee), *nord-vest de Transoxiana.* După Masudi, au locuit la marea chazarilor.

Locuinţele lor principale au fost *în jurul Mării de Aral.*

Géographie d'Aboulféda, trad. Reinaud, t. II, p. 291: „Pe muntele Carmanya e *fortăreaţa Dermoa*; acolo (înainte de invazia Tătarilor) *regele Gozzilor* depunea tezaurele sale. De acolo, el făcea incursiunile sale în ţara Berthas şi ţările vecine. Niprul curge la Nordul regiunii..."

Usta 2: „Les *Gozzes*, appelés par quelques écrivains du Bas-Empire *Uzes*, était un peuple de race turke, qui occupa pendant longtemps les *côtes orientales de la mer Caspienne, les bords du lac Aral* et le pays actuel des Kirguiz. C'est à la nation gozze, qu'apartenaient les princes Seldjoukides, sui, dans le XI-e siècle de notre ère, subjuguèrent la Perse, la Mésopotamie, la Syrie et l'Asie Mineure.

[47] Attaleiates, ed. Bonn, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

D. Rassovsky, *Pétchénègues, Torks et Béréndés en Russie et en Hongrie* (rus.), S.K., VI (1933), p. 1-64.

Studiază soarta celor 3 populaţii nomade turceşti: pecenegi, torki şi berendei. Aceşti nomazi, care locuiau în stepele de la ţărmul Mării Negre, fură goniţi de alt popor nomad, polovţii sau cumanii. Ei au fost siliţi a-şi afla refugiu în ţările vecine: Rusia, Ungaria şi Imperiul bizantin.

Pecenegii, care ocupau în secolul al IX-lea stepele de la Marea Neagră, fură împinşi mereu către vest de torki (uzi) la mijlocul secolului al X-lea. Ei ajunseră în ţinuturile noastre şi dincolo de Carpaţi, spre Tisa. *La mijlocul secolului al XI-lea, îi* vede pe pecenegi eliminaţi complet de uzi, torki la cronicarii ruşi) din stepele Rusiei meridionale. Atunci pătrund ei în imperiu peste Dunăre, sub Constantin IX Monomachos.

Uzii, noii stăpâni ai stepei, nu rămaseră acolo mult timp: între 1060-1065, ei fură bătuţi de cumani. O parte din ei fugiră în Imperiul bizantin, dar grosul masei fu încorporat la Rusia şi stabilit în principatele din marginea stepelor. Numai un număr mic de tot pătrunse în Ungaria.

Berendeii, fugind dinaintea cumanilor, din stepă, pătrunseră în mase mari, în acelaşi timp cu torkii, în Rusia, mai ales în principatul de Kiev şi de asemenea în Ungaria. Dintre toţi, *pecenegii au fost cei mai numeroşi în Ungaria* şi Rassovsky arată locurile unde se aflau, la cele patru frontiere ale Ungariei, şi în centrul acestui stat. Urmele berendeilor se află mai rar în Ungaria. Coloniile lor (sub numele de *Berend, Berencs*) sunt risipite printre ale pecenegilor. Aceştia joacă un mare rol în istoria Ungariei în secolele XI-XII.

Torkii au fost aduşi în mare număr în Rusia, la începutul secolului al XII-lea, când ruşii au făcut expediţii norocoase contra polovţilor [=cumanilor]. *În 1116, ultimele resturi ale pecenegilor şi torkilor se revoltară în stepe, contra polovţilor*, dar bătuţi de aceştia, sunt siliţi a căuta refugiu în Rusia. Toţi aceşti turci au fost aşezaţi în principatele limitrofe ale stepelor (Galiţia, Volynia, Kiev, Perejaslav, Cernigov, Novgorod-Seversk, Riazan, Suzdal-Rostov). Ei apărau Rusia contra polovţilor stepelor în toate principatele de sud ale Rusiei. Erau mai ales numeroşi în principatul Kiev, rămaşi no-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mazi, guvernați de șefii lor, în tot timpul existenței acestui principat, până la distrugerea lui de către tătari (mijlocul secolului XIII).

Când Ducas trebui, în cele din urmă, sub presiunea populației, să iasă cu armata împotriva năvălitorilor, totul aproape se isprăvise. Ultimele resturi ale uzilor se supun și sunt colonizate, după vechea tradiție a cancelariei bizantine, în Macedonia. Ei se creștinează și se bucură de favoarea împăraților; mulți dintre conducătorii lor ajung la rangul de senatori și obțin demnitățile cele mai înalte în stat. Dar simțul național se dovedi mai puternic decât creștinismul și decât civilizația bizantină: un corp de trupă, alcătuit dintre aceștia, în armata lui Romanos IV, dezertează la turci, înaintea bătăliei memorabile de la Mantzikert[48].

---

[48] În timpul domniei sale se întâmplă și răscoala vlahilor din Thessalia, sub Niculiță, răscoală (1066—1067) descrisă în amănunte de Kekaumenos, în vestitul său *Strategikon* (ed. Wasiljewski-Jernstedt, Petersburg 1896). Niculiță, după ce-i potolește pe vlahi, ia pe câțiva din capii lor (πρόκριτοι) Lariseni și merge la Constantinopol. Acolo, după patru luni, e dat în judecată patriarhului, care nu-i află vină. Dar Dukas îl exilă în Amasia, de unde fu pus în libertate de Romanos Diogenes. Cf. *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regiis libellus. Scrierea are* două părți: I Strategicon, II Λόγος νουθετητικὸς πρὸς Βασιλέα. V. și G. Mumu, *Vlahia Mare*, Buc. 1913, cap. IV.

Din Kekaumenos (*Strategikon*) aflăm:

1) că întâiul Niculiță, cuscrul său, a fost pus în 980 de Basilios II *archon peste Vlahii din Ellada*.

2) Fiul său, după anul 1000, apără cetatea *Veria*, de partea lui Samuel, contra bizantinilor. Cade în mâinile împăratului, care-l duce la Constantinopol și-i dăruiește un rang acolo. Dar el scapă și vine din nou în locurile sale; *împreună cu Samuel atacă Servia*, ocupată de imperiali. Basilios II vine și-i silește a despresura

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

La puțină vreme după aceste evenimente, Constantin X Ducas se îmbolnăvi și moartea puse capăt lamentabilei sale domnii. Înainte de a-și da sfârșitul, el voi să asigure familiei sale tronul și încredință regența și tutela fiilor săi împărătesei *Eudokia Makrembolitissa* (fiica lui Ioan Macrembolites), de la care ceruse mai înainte făgăduiala scrisă că nu se va căsători și documentul acesta fusese încredințat patriarhului Ioan Xiphilinos (patriarh de la 1064, după moartea lui Lichu-

---

cetatea. Peste puțin timp *Niculiță e prins* și împăratul îl închide la Constantinopol.

El va fi scăpat iarăși, căci în ultima campanie a lui Basilios, când toți șefii se predau, el duce lupta înainte în munții Gramos (între Macedonia și Epir) și e silit în cele din urmă a se preda. Împăratul, pentru necredința lui mare, l-a pus în lanțuri și l-a închis în Salonic. Ce s-a ales de el nu mai știm.

Sub Constantin X Ducas (1066), al II-lea Niculiță, cu rang de *protospathar*, avea o situație dominantă între Vlahi, care încearcă să-l câștige pentru cauza lor. El văzând spiritele agitate, merge la Constantinopol să-l prevină pe împărat, dar se întoarce fără rezultat. Revoltații îl silesc a se pune în fruntea lor, pentru a-i conduce la război. Ei atacă Kitros și o iau.

Niculiță scrie atunci împăratul, spunându-i cele întâmplate, și că să fie bucuros că l-au ales pe el șef, fiindcă va face totul să-i liniștească, numai să ridice dările și adaosurile ce le pusese asupra lor. Împăratul nu-i răspunde. Acțiunea începe, revoltații cu Niculiță în frunte atacă *Servia*, cetatea puternică de la hotarele Macedoniei, pe care o iau.

Atunci primește scrisoarea de la Dukas, care făgăduiește ridicarea dărilor și iertarea tuturor, trimițând și icoane, pe care Niculiță le arată revoltaților, și convingându-i a înceta mișcarea. El merge apoi cu câțiva fruntași la Constantinopol, e dat în judecata patriarhului, care nu-i află vină; apoi împăratul totuși îl exilează în *Amasia*, pe țărmul Pontului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

des). În același timp, Ducas luă și din partea Senatului jurământul că nu va recunoaște alți împărați decât pe fiii săi, Mihail, Andronikos și Constantin, cât timp aceștia vor fi în viață[241].

Dar toate aceste măsuri de prevedere fură zadarnice. Regenta luă în mână frâiele conducerii, dar se convinse îndată că răspunderea întrecea cu mult puterile sale. Intrigile din jurul său, pe de o parte, ambiția ei, pe de alta, de a-și asigura, printr-o nouă căsătorie, puterea imperială și după majoratul celui mai mare dintre copii – iar precedentul creat cu Nikephoros Phokas și Tzimiskes o încuraja în planurile sale – la care se unea și dorința poporului de a avea, printr-o nouă căsătorie a Regentei, un împărat, atât de necesar în vremea critică prin care trecea imperiul – toate acestea o determinară să treacă peste angajamentele pe care le semnase. Înaintarea turcilor selgiucizi, care luaseră Caesarea și năpădiseră toată Cappadocia, impunea alegerea unui general capabil, spre a putea conduce armatele la biruință. Eudokia se hotărî pentru *Romanos Diogenes*, strategul de Triaditza (Sardica), fiul faimosului general Constantin Diogenes, care sfârșise atât de tragic în timpul domniei lui Romanos III. Dar pentru a încheia această căsătorie, împărăteasa trebuia să distrugă actul pe care-l semnase și care se afla în mâinile lui Xiphilinos. Făgăduindu-i că va lua de soț o rudă a patriarhului, îi smulge acestuia documentul compromițător și apoi, spre uimirea Capitalei, își anunță căsătoria cu Romanos Diogenes (decembrie 1067).

O vreme, Psellos face elogiul *Eudokiei*, socotind-o o femeie energică și înțeleaptă, care luă cu hotărâre în mâinile sale imperiul, administrând cu multă pricepere afacerile publice, între cei

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

doi fii, care îi purtau un respect şi o supunere desăvârşită. Dar „*omul e un animal uşor schimbător*, spune Psellos, şi mai ales când şi pretexte puternice îi vin din afară pentru această schimbare" – ἀλλ' εὐμετάβλητον ζῷον ὁ ἄνθρωπος, καὶ μάλιστα εἰ καὶ προφάσεις ἰσχυραὶ τῆς μεταβολῆς ἔξωθεν γένοιντο. Deşi era o femeie de caracter statornic şi suflet viril, curentele care o asaltează îi zdruncină „firul raţionamentelor înţelepte" şi o fac să încline a-şi lua un al doilea soţ. Psellos, firește, nu era încântat de această hotărâre, care îl îndepărta momentan de la tron pe Mihail, elevul său, şi punea în fruntea imperiului un general, aducând astfel la putere partida militară, ceea ce înlătura partidul civil, în fruntea căruia era filosoful.

4. Romanos IV Diogenes (1067-24 octombrie 1071)

Se urcă pe tron la 1 ianuarie 1068. Era un ofiţer distins; talentele sale militare erau însă întunecate de o impetuozitate care dispreţuia măsurile prudenţei şi care-i va costa în cele din urmă tronul şi viaţa.

Psellos se laudă în *Chronografia* sa de respectul şi consideraţia ce i le arăta Romanos. Acesta, ridicat la tron de Eudokia, ca un colaborator, râvnea însă la puterea absolută, τὸ κράτος τῶν πραγμάτων ἔχειν μονώτατος (ed. Renauld, p. 158), dar fiindcă nu făcuse încă vreun act de bravură, el pândea ocazia. În acest scop, proclamă războiul contra turcilor selgiucizi.

Favoritul Curţii a vrut să-l reţină de la hotărârea sa iute, pentru a pregăti lucrurile, dar rău sfătuit de alţii, el a dus imperiul la ruină.

Psellos caracterizează în cuvinte vagi primele două campanii ale lui Diogenes, pe care le prezintă ca acţiuni fără succes. A treia, cu forţe mari, fu condusă fără să ia sfatul nimănui, fără ştiinţă de război. *Îşi separă forţele când trebuia să arunce toată masa armatei sale contra barbarilor* – singura observaţie justă a lui Psellos.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Recunoaşte că, primind lupta, se purtă cu bravură, îi impută că n-a ştiut să ţină rolul de şef care comandă. Cade de pe cal, e prins.

La Constantinopol, Eudokia cu Mihail iau puterea. Romanos eliberat, o înştiinţează prin scrisoare pe Eudokia.

Consultat, Psellos nu se sfieşte a mărturisi că el *a dat sfatul să nu-l mai accepte pe Diogenes la imperiu*, ci să se scape de el.

Împărăteasa e închisă într-o mănăstire, fiul mai mic al cesarului e trimis contra lui Diogenes, care, bătut, se închide în fortăreaţa Tyropoion. Chataturios armeanul îl duce în Cilicia.

Situaţia sa fu de la început grea. Demnitarii îi făceau opoziţie, conduşi de Ioan Ducas, fratele fostului împărat, şi tutorele firesc al copiilor minori. El avea rangul de *caesar* şi exercita o mare influenţă asupra Senatului. Garda varegilor îl privea cu ochi răi, din pricina popularităţii pe care o avea printre trupele naţionale. Copiii minori îl priveau cu neîncredere, iar patriarhul îi era vădit ostil, din pricina păcălelii pe care o suferise. Michail Psellos, omul cel mai de vază atunci la Constantinopol, adevăratul conducător al Senatului, îi purta de asemenea o ură înverşunată.

În asemenea împrejurări, Romanos IV simţi că numai o biruinţă în fruntea armatelor, împotriva duşmanului atât de primejdios al imperiului, i-ar fi putut conferi prestigiul de care avea nevoie.

Încă din 1067, selgiucizii îşi întinseseră prădăciunile asupra Mesopotamiei, Siriei, Ciliciei şi Cappadociei. Caesarea cade atunci în mâinile lor, locuitorii sunt masacraţi şi marea biserică a Sf. Vasile e prădată de toate bogăţiile sale. Primejdia lua prin urmare proporţii şi trebuia să i se pună capăt. Romanos era un general viteaz, o fire de cavaler îndrăzneţ şi un priceput comandant, dar avea, cum am spus, un caracter năvalnic, ca-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

re-l făcu să prețuiască pe dușman mai puțin decât merita. După două luni numai, el ieși la război. Dar domnia nefericită a birocrației sfărâmase organizarea armatei[49].

Compusă din trupe de mercenari de felurite naționalități, comandate de ofițerii lor proprii, siguranța conducerii supreme era în bună parte compromisă, unitatea operațiilor îngreunată. Romanos IV nu avu răbdarea lui Heraklios, pentru a-și instrui îndelung această armată eterogenă și a-i insufla disciplina trebuincioasă. El porni numaidecât asupra dușmanului.

Prima sa campanie, din *1068*, se desfășură fericit. El se îndreptă în Siria, pentru a opri atacurile arabilor din Alep, care amenințau Antiochia. După ce pătrunse în aceste părți, fu informat că o armată a turcilor selgiucizi năvălise în ținuturile Pontului și prădase Neocaesarea. Romanos pornește atunci repede către Nord pe cărări nestrăbătute, pentru a-i surprinde, îi respinge pe turci biruitor și le smulge prada. Se întoarce

---

[49] Starea armatei bizantine era lamentabilă. Attaleiates, martor ocular al evenimentului, ne spune că trecând în Asia și adunându-și trupele, erau de văzut companiile celebre odinioară compuse numai din puțini oameni, și aceia curbați de sărăcie, lipsiți de armură și de cal de război, iar steagurile erau murdare, ca de fum, și urmate de oameni puțini și săraci.

Aceasta însă nu-l sperie, dimpotrivă, dușmanii se înspăimântară de ieșirea lui repede contra lor. Ei știau că e un om care nu ține seamă de primejdie, și e hotărât a renova imperiul și a-i doborî pe vrăjmași.

[50] Attaleiates era în expediție: când a trecut strâmtorile din Taurus, în Romania, la întoarcere, avu un accident: calul său se prăvăli în prăpastie și el scăpă ca prin minune (Attal.,ed. Bonn, p. 120, 20).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

apoi iarăşi în Siria, şi cucereşte Hierapolis[50]. Dar la sfârşitul acestui an, pe când împăratul se întorcea din Cilicia, află pe drum că bandele turceşti prădară, în inima Asiei Mici, Amorion. El nu putu face nimic, căci din cauza iernii grozave, soldaţii sufereau de frig.

În primăvara anului următor, Diogenes iese din nou împotriva turcilor.

În *1069*, selgiucizii pătrundeau iarăşi în Cappadocia, care fu pustiită îngrozitor. Împăratul îi alungă peste Eufrat şi se îndreptă spre Armenia, pentru ca să dea o lovitură îndrăzneaţă asupra cetăţii *Chliat*, pe lângă lacul Van. În urma sa însă, generalul Philaretos, care trebuia să asigure frontiera Mesopotamiei, fu zdrobit de turci şi aceştia răspândesc măcelul şi ruina până la Ikonion. Împăratul, cu ajutorul armenilor Ciliciei şi al comandantului din Antiochia încercă a le închide drumul, şi turcii scăpară numai jertfind prada ce o târau cu dânşii.

Situaţia gravă din Italia îl rechemă pe împărat (1070) la Constantinopol. Otranto căzuse în 1068, în mâinile normanzilor, iar Bari, principala fortăreaţă bizantină în Italia sudică, fu înconjurată. Ea se apără eroic (garnizoana fu silită a capitula, la 16 aprilie 1071).

În lipsa lui Romanos, comanda trupelor fusese lăsată în Asia lui Manuel Comnenos, nepotul împăratului Isaac şi fratele viitorului împărat Alexios. Acesta fi biruit de generalul turc Chrysoscrul şi făcut prizonier. Turcii îşi continuă jaful până la Chonai în Phrygia, care e prădat cumplit; păgânii prefac vestita biserică a Sf. Mihail în grajd pentru cai. Manuel izbuteşte a-l îndemna pe Chrysoscrul la răscoală împotriva lui

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Alp Arslan. Acesta intră iarăşi în acţiune şi cuceri, în Armenia, însemnata cetate de hotar Mantzikert.

Atunci Romanos făcu o sforţare supremă. În primăvara anului *1071*, în fruntea unei armate de 100.000 de oameni, el porni asupra sultanului, pentru a da lupta hotărâtoare. Ajuns la Theodosiopolis (Erzerum), împăratul îşi împărţi armata. O coloană, alcătuită din mercenari uzi şi din apuseni, „franci", soldaţi nesiguri, conduşi de unul din şefii lor, Oursel (Roussel) de Bailleul, era trimisă la Chliat, după care detaşă un al doilea contingent foarte numeros din armata sa, sub conducerea lui Tarchaniotes, iar Romanos cu restul trupelor, se îndreptă spre Mantzikert, ocupată de turci, ca s-o smulgă din mâinile acestora şi izbuti a o lua[51]. Dar când Alp Arslan se apropie de el şi în câteva ciocniri cu bizantinii îşi afirmă superioritatea, împăratul chemă în ajutor trupele trimise la Chliat. Acestea fură împinse însă de turci în Mesopotamia şi joncţiunea nu se putu face. În acelaşi timp, un corp de uzi din armata lui Romanos dezertă la turci. Cele două armate se găseau faţă în faţă şi lupta era iminentă.

C. Cahen, într-un articol asupra acestui memorabil eveniment[52], arată că Alp Arslan a condus întâia oară o armată turcă în Occident *nu* împotriva grecilor, ci împotriva Egiptului. În 1071 sultanul plecase cu armata sa în Siria şi în mai află că împăratul era la Erzerum

[51] Attal., p. 148-149.

[52] *La campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes*, „Byzantion", IX (1934), p. 613-642 [Reeditat în C. Cahen, *Turcobyzantina et Oriens Christianus*, Londra, 1974].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cu o armată numeroasă. Atunci se retrase spre est cu repeziciune şi armata lui intră în debandadă, ceea ce-l decide pe Romanos să atace. Armata bizantină era demoralizată.

Alp Arslan avu un moment de şovăire şi propuse pacea, dar Romanos o respinse, prin condiţiile sale grele. Cei din jurul său, temându-se de o cursă, îl îndemnară să nu cedeze şi astfel se ajunse la lupta memorabilă care dădu turcilor o mare biruinţă. Iar prima zi cele două armate luptară cu înverşunare fără a încerca să obţină un rezultat decisiv. A doua zi, împăratul făcu greşeala să dea ordin unei părţi a centrului să se întoarcă în lagăr[53] şi aceasta dădu pretext lui Andronikos Ducas, fiul cesarului Ioan, să se retragă din luptă, provocând panică. Alţi şefi îl urmară cu trupele. Toţi fugeau, răspândind vorba că împăratul a fost ucis, sau că a fost prins. Andronic răspândi acest zvon în rândul oştirii.

Attaleiates ne spune că se temea văzându-i pe ai săi depărtându-se mult în urmărirea turcilor, să nu fie

---

[53] V. Marguerite Mathieu, *Une source négligée de la bataille de Mantzikert. Les „Gesta Roberti Wiscardi" de Guillaume de Pouille* – „Byzantion", XX (1950) p. 89-103. Întreg pasajul privitor la această mare luptă e tradus de autoare în limba franceză.

Lupta eroică purtată în acele grele împrejurări de Romanos Diogenes, care, neştiind că Alp Arslan se găsea în fruntea armatei sale, făcuse greşeala de a-şi împărţi forţele, e descrisă aproape în acelaşi fel ca Attaleiates de Gulielm de Apulia, care scrie vreo trei decade mai în urmă. El va fi fost perfect informat de la Curtea regelui normand de veteranii care luaseră parte la memorabila luptă, şi putuseră admira vitejia împăratului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

atraşi în vreo cursă şi să nu se întoarcă turcii să cuprindă lagărul lipsit de trupe. El ordonă să se retragă steagul imperial. Unii văzând aceasta, crezură că împăratul e învins.

Zadarnic încercă Romanos înconjurat de câţiva să-i întoarcă, nimeni n-auzea. Sultanul înştiinţat se întoarce, din toate părţile turcii năpădesc. Diogenes luptă ca un erou. Calul său fu ucis sub dânsul şi el, rănit, căzu seara în mâinile turcilor.

A doua zi e adus în faţa sultanului, care nu ştia că împăratul e prins şi nu-şi dădu seama de mărimea biruinţei sale. El văzu înaintea sa un om în haine simple de soldat şi nu crezu că e împăratul, ceru să se confirme acest lucru. Atunci soldaţii care îl văzuseră, foştii soli care vorbiseră cu el îl recunoscură. Alp Arslan era un om nobil; el îi spune că n-aibă teamă, că e imprudent cine nu se teme de soarta neprevăzută.

La vederea împăratului, îndată se ridică şi, îmbrăţişându-l, îi spuse să nu se teamă, ci să fie cu bune speranţe, căci nu-l ameninţa nici o primejdie a trupului, ci va fi onorat în chip demn de înălţimea puterii, fiindcă e nebun cine nu se teme de soarta neprevăzută"[54].

Când sultanului îi fu adus la cunoştinţă faptul că împăratul a fost prins, el nu crezu până când oameni trimişi îl recunoscură, şi Basilakes, care era ţinut acolo, captiv, văzându-l se aruncă la picioarele lui plângând. Atunci, sărind de pe tron, ca pătruns de o inspiraţie divină (plin de entuziasm) şi, văzându-l pus la pământ, după obicei, îl ridică şi-l îmbrăţişă şi: „nu te întrista", îi zice, „împărate, căci aşa sunt cele omeneşti; dar eu nu te voi trata ca prizonier, ci ca împărat". Şi îndată îi atribuie un cort şi serviciu împărătesc, face parte la masă, făcându-l părtaş la tron şi pune în

[54] Attaleiates, p. 164, ed. Bonn.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

libertate prizonierii ceruți de dânsul, iar după câteva zile, în care semnară pacea eternă, îl lăsă pe Diogenes să plece „cu o suită și onoare cum n-ar fi sperat cineva."[55]

Îl tratează cu umanitate și-i dă onorurile cuvenite. El îl pune apoi în libertate, încheind cu dânsul un tratat de pace prin care îl îndatora a-i restitui prizonierii și a-i plăti o sumă de bani ca răscumpărare. De o cesiune teritorială sau chiar rectificare de frontieră n-a fost vorba în acest tratat; analiza izvoarelor orientale făcută de J. Laurent a dovedit acest lucru[56].

Singur Abulfaradj spune că sultanul i-a cerut lui Diogenes orașele Antiochia, Edessa, Mabog [=Mabbug, Hierapolis din Siria] și Manazgerd [=Manazkert, Mantzikert], dar împăratul îi răspunse că după ce se va întoarce în statele sale, să trimită să le ocupe, căci acum și de le-ar da el, nu s-ar supune. Dar această mărturie e contrazisă de toate celelalte și Abulfaradj e cu mult posterior (a trăit între 1226-1286). și în cazul când împăratul, plătindu-i tribut, făcea din Bizanț vasalul sultanului, guvernul bizantin n-a recunoscut actul încheiat de împăratul prizonier.

Imperiul n-a recunoscut posesiunea turcilor asupra nici unui teritoriu din Asia Mică.

Astfel se încheia ziua hotărâtoare de la Mantzikert, din august 1071[125]. Ea pecetluiește Imperiul bizantin, care va aluneca repede pe panta decăderii sale. Urmările acestei zile fatale se vor resimți îndată. Ținuturile de Răsărit ale Asiei Mici, Armenia și Cappadocia,

---

[55] Zonaras, ed. Bonn, vol. III, p. 702-703.

[56] *Byzance et les Turcs Seldjoucides en Asie Mineure*, „Byzantis", II (1911), p. 101—126.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sunt pierdute acum pentru totdeauna şi acestea erau tocmai provinciile care reprezentau principala putere militară a imperiului. Birocraţia civilă şi partidul Curţii provocaseră, prin politica lor nechibzuită, această mare catastrofă.

Soarta lui Romanos IV fusese şi ea definitiv hotărâtă în ziua de la Mantzikert. La propunerea lui Psellos, Eudokia şi fiul său vitreg mai mare Mihail Ducas fură proclamaţi regenţi. Dar când Romanos o vesti pe împărătească de apropiata sa întoarcere, Ioan Ducas, adevăratul conducător al imperiului şi duşmanul de moarte al împăratului, sprijinit de Psellos, ceru Eudokiei să-l declare pe soţul său detronat. Aceasta, nevrând să săvârşească fapta imorală, fu ridicată cu forţa şi silită a se călugări într-o mănăstire. Ioan Ducas îl proclamă de împărat pe Mihail, şi răspândi ordinul că Romanos, care ţinuse tronul numai până la majoratul fiului său vitreg, nu mai putea fi recunoscut suveran.

Romanos încercă a se opune cu armele, sprijinit de trupele sale credincioase. Bătut la Dokeia, se retrase în cetatea *Tyropoion*[57], de unde Chataturios [=Hač'atur] Armeanul îl duse spre a-l susţine la Adana (Cilicia), unde, asediat de Andronikos Ducas, trădătorul de la Mantzikert, fu silit a capitula. El renunţă la tron şi făgăduia a se retrage într-o mănăstire. Andronikos îi garanta siguranţa vieţii prin jurămintele arhiepiscopilor de Chalkedon, Herakleia şi Koloneia. Dar Ioan

[57] Identificată de H. Grégoire cu Τρυπία lui Constantin Porphyrogenetul. E, după Grégoire, o transcripţie greacă a cuvântului arab *(al-)Durub*, „Porţile", „Defileurile", situată între Melitene şi Lykandos (v. *Notes de géographie byzantine. Les forteresses cappadociennes d'Antiqu-Nigde et de Tyropoion-Trypia*, „Byzantion" 10 (1935) 251—256.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ducas, atotputernic la Constantinopol, un om feroce şi imoral, cu toate protestele arhiepiscopilor, porunci să i se scoată ochii. Din ordinul său, după operaţia săvârşită cu toată cruzimea, nefericitul Romanos fu lăsat fără nici o îngrijire şi el muri, după câteva zile, într-o mănăstire din insula Proti.

Zdrobit de operaţia săvârşită cu o rară cruzime, eroul fu adus în insula Proti, unde se stinse din viaţă după o scurtă vreme, „îngrijit în chip strălucit de basilissa Eudokia" , scrie Zonaras[58]. Îndată ce se primi scrisoarea lui Diogenes, în care se relatau cele întâmplate, cesarul Ioan şi fiii săi, care-l urau pe Diogenes, îi atraseră pe unii din Senat, de aceleaşi sentimente cu ei, al căror şef era Psellos – duşman şi el al lui Diogenes.

5. Mihail VII Parapinakes (24 octombrie 1071-7 aprilie 1078)

A fost unul dintre cei mai şterşi împăraţi ai Bizanţului. În scurta sa domnie, el grăbi decăderea imperiului.

Elev al lui Mihail Psellos, un mare pedant al vremii (ὕπατος τῶν φιλοσόφων), dar, cum am văzut, un intrigant de rând, el fu iniţiat în toate nimicurile erudiţiei, în exerciţii retorice şi metrice, incapabil şi de acestea, neglijând cu totul practica afacerilor publice la care era chemat. *Nikephoritzes*, un eunuc din vremea lui Monomachus, ridicat din postul de *dikastes* al Helladei la acela de λογοθέτης τοῦ δρόμου, ajunse acum adevăratul conducător al imperiului. Acesta introduse o politică economică din cele mai ruinătoare, îmbogăţindu-şi partizanii. În vreme ce tezaurul statului era sleit în strălucirile unei Curţi decăzute şi în mulţumirea linguşitorilor, toate lucrările de utilitate publică

[58] V. III, p. 706.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

fură părăsite: flota, drumurile, porturile, cetățile de apărare căzură în ruine. Fiscalitatea rapace apăsa greu asupra populației. Cerințele tezaurului erau atât de mari, încât se născociră noi mijloace de a strânge bani. Comerțul de grâu se declară monopol imperial, și din magaziile instalate pe Propontis, la Rhaedestos (Rodosto), agenții lui Nikephoritzes vindeau grâul la prețuri scandaloase, și nu se sfiau a falsifica măsura, înșelându-i pe cumpărători cu câte un sfert (πινάκιον), ceea ce-i atrase lui Mihail VII porecla cu care trecu la posteritate, aceea de *Parapinakes*, „hoț de sfert", (διὰ τὸ τηνικαῦτα τὸν μόδιον παρὰ πινάκιον τῷ νομίσματι πιπράσκεσθαι)[59].

Răscoala populației se întinde și la Dunăre, unde descrierea orașelor mari de pe linia fluviului, este făcută de Attaleites, ed. Bonn, p. 204.

G. I. Brătianu[60] arată că acest incident este un episod al luptei ce se dă adesea la Bizanț între economia dirijată și economia liberală.

Nikephoros, favoritul lui Mihail VII, care exploata în folosul său proprietățile mănăstirii din Hebdomon, a instituit și monopolul grâului, pentru a scoate mai mulți bani de la supușii imperiului. *Rodosto* era portul unde se făcea mare negoț de grâu. Nikephoritzes organiză în acest port un depozit ὁ φούνδαξ[61], care e

[59] Skylitzes (ed. Bonn), p. 714, 20.

[60] *Une expérience d'économie dirigée. Le monopole du blé à Byzance au XIe siècle*, „Byzantion", 9 (1934), p. 643—662. *Cf.* Idem, *Études sur l'approvisionnement de Constantinopol et le monopole du blé à l'époque byzantine et ottomane*, în *Études byzantines d'hist. économique et sociale*, Paris, 1938, p. 127 și urm.

[61] Corespunde vechiului *horreum* al Imperiului roman (ὡρεῖον la Bizanț) stabilit la Constantinopol de Constantin, mărit de Valentinian și Theodosius, destinat a păstra grâul distribuțiilor urba-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

italienescul *fondaco*, derivat din arabul *funduq*. În fruntea magazinului era pus φουνδακάριος, care nu e altul decât *fundicarius* din Evul Mediu ialian. Nimeni nu putea vinde şi cumpăra decât la acest *fundax*, ceea ce aduse o urcare considerabilă a preţurilor. Împăratul fu poreclit *Parapinakes*, pentru că în domnia lui se plătea un *nomisma* pentru un *pinakion*, 1/4 din măsura de grîu, care mai înainte costa atâta întreagă[62].

Urmările s-au simţit reciproc: viaţa s-a scumpit enorm. Se repercuta şi asupra funcţionarilor, care reclamau o urcare a salariilor.

Autorul relevă puterea aristocraţiei feudale în secolul al XI-lea, dornică de a-şi vinde produsele neguţătorilor veneţieni care traficau liber în porturile Greciei şi Mării de Marmara. Sub influenţa lor, administraţia a renunţat tot mai mult la regimul său de restricţiuni şi rechiziţii. O reacţiune vine acum în măsura fiscală a lui Nikephoritzes, care trece fără tranziţie de la libertatea comerţului la monopolul grâului. Revolta a fost consecinţa acestor măsuri, care urmăreau un câştig repede, în folosul fiscului.

Asistăm deci la reacţiunea birocraţiei, pentru a relua direcţia vieţii economice şi a-şi asigura noi izvoare de venituri. Etatismul, părăsit de predecesorii lui Mihail VII, în secolul XI, se afirmă din nou.

Botaneiates a trebuit să abroge măsurile.

În introducerea la domnia împăratului *Mihail VII,* Psellos îl previne pe cititor să nu-i suspecteze povestirea, pentru că ea se referă la un împărat în viaţă; căci pentru aceea a şi scris istoria, „ca să poată cunoaşte cineva caracterul omului faţă de soarta divină şi *mai presus de natura cunoscută*".

Laudă bunătatea împăratului, nimeni n-a avut să sufere din parte-i. Cunoştinţele lui, apoi, privitoare la buget, la contribuţii şi

---

ne şi a constitui rezervele pentru anii de recoltă proastă şi foamete. Cu pierderea Syriei şi Egiptului, instituirea annonei încetează.

[62] Aşa explică porecla A. Vasiliev, *Hist. de l'empire byzantin*, I, p. 465 n. 1. Noi credem însă că explicaţia adevărată este a lui Skylitzes, care spune că se vindea atunci măsura de grâu (*modius)* mai puţin, un sfert, pe o nomismă. *Parapinakes* ar fi deci „fără sfert", p. 714, 20.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cheltuieli, la fabricarea monedei. Nu-i plăceau banchetele, nu era sclavul stomacului.

Ocupația favorită a împăratului erau cărțile de știință de tot felul, caracterele discursurilor înțelepte, apophthegmele lacedemoniene, culegerile de sentențe, eleganța compoziției, formele variate ale stilului, schimbarea figurilor vorbirii, cuvintele noi. întocmirea poetică a discursului și înainte de toate acestea *iubirea filosofiei*, operele care înalță sufletul; căci nu știu dacă a fost vreunul din împărați cu gânduri mai profunde, mergând mai drept la scop în fiecare chestiune (p. 174). Rezumând, declară că „a fost, în vremea noastră, o ființă variată și vrednică de iubire" (πολυέραστον), Psellos, *ed. cit.*, p. 175.

Psellos descrie fizicul împăratului, admirabil complexă sub toate raporturile, manierele sale delicate, nu e pasionat pentru podoabele imperiale.

Cu multă abilitate îi scapă în fine o apreciere a situației politice: *„găsind afacerile publice înecate (ξυγκλυσθέντων τῶν πραγμάτων) și în Orient și în Occident, stare de lucruri provocată de împărații predecesori, un altul chiar dintre cei mai hotărâți s-ar fi lăsat târât de curentul nenorocirilor și s-ar fi lăsat în voia evenimentelor*, dar tăria sufletului său și hotărârea nezdruncinată a gândirii sale opri mersul lucrurilor și, dacă n-am acostat încă în port, suntem legănați pe valuri *și nu am fost încă târâți în largul mării*". (M. Psellos, ed. Renauld, p. 176).

În asemenea triste împrejurări, imperiul se clătina de toate părțile, atacat de dușmani.

În Italia de miazăzi *normanzii* smulseseră una câte una posesiunile bizantinilor. Cu ocuparea (1071) puternicei fortărețe *Bari*, aceștia pierdeau cel din urmă rest al stăpânirii lor în rândul vechilor cuceriri ale lui Iustinian. Curând după aceasta, în 1073, *amalfitanii* trecură sub stăpânirea lui Robert Guiscard.

Venit mai înainte în Italia meridională, *Robert Guiscard* începuse a cuceri orașe în Calabria. Politica pacifică a imperiului, cri-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

za gravă din Orient, atrăgând într-acolo toată atenţia guvernului bizantin, făcură ca posesiunile din Italia să nu poată fi apărate. Schisma, pe de altă parte, hotărî papalitatea, mai înainte aliată a grecilor, cu care lupta contra normanzilor, să-şi modifice politica. În *1059, la Sinodul din Melfi, Nicolae II îl recunoscuse pe Guiscard ca duce de Apulia şi Calabria*, în dispreţul drepturilor Imperiului bizantin.

De acum, progresele lui Guiscard nu se mai opriră. El ocupa oraşe în Calabria, Otranto, Tarent. Atacă în 1068 Bari, care nu va rezista multă vreme. *Roger*, fratele său, îl ajută în aceste operaţii şi el va fi cuceritorul Siciliei.

Primejdia normandă luă proporţii. *La 1071 căzuse Bari*, şi izbânda aceasta îi determină pe Guiscard şi Roger să se întoarcă *în Sicilia*. Luară *Catania* şi asediară *Palermo*, cea mai însemnată cetate în Sicilia. O flotă de ajutor veni musulmanilor, din Africa, hărţuieli avură loc în iarna anului 1071. Guiscard construi maşini puternice şi prelungirea asediului pricinui o foamete groaznică. La *începutul lui ianuarie 1072* hotărî să dea asaltul. O parte a oraşului cade în mâinile normanzilor, *musulmanii decid a capitula* cu condiţii. Ele nu se cunosc, dar e probabil că Guiscard, care trebuia să se întoarcă în Apulia, dădu dovadă de toleranţă şi lăsă musulmanilor *legile şi credinţa* lor. La *10 ianuarie şefii normanzi şi-au făcut intrarea triumfală*, şi-au împărţit teritoriile, iar *Guiscard îşi păstra suzeranitatea asupra insulei*.

Grigore VII (Hildebrand), ales papă în 1073, căuta alianţa lui Richard de Capua contra lui Guiscard. Acesta începe ostilităţile. Cucereşte Salerno în 1077. Richard moare în 1078. Vasalii lui Guiscard se revoltă. Până la 1080, el poartă lupte cu ei. *Papa, faţă de politica ameninţătoare a lui Henric IV, caută o înţelegere cu Guiscard*. Acesta depune jurământul papei, care lasă în suspensie chestiunile litigioase relative la achiziţiile teritoriale ale lui Guiscard[63].

---

[63] Vezi F. Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, tome Ier, Paris, 1907, cap. VIII-IX.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În Peninsula Balcanică, față de slăbiciunea Bizanțului, *bulgarii*, stârniți de tirania sistemului fiscal, se ridică violent pentru restabilirea neatârnării lor naționale. Boierimea bulgară era sigură că va afla sprijinitori printre slavii Macedoniei și Greciei. Răzvrătiții, sub conducerea lui Gheorghe Vojtech (Boitachos), se îndreaptă către prințul Mihail al Serbiei (1050-1080). Fiul acestuia, *Bodin*, e proclamat țar, sub numele de Petru. Acesta câștigă o mare biruință asupra generalului bizantin *Damianos Dalassenos* și se îndreaptă spre Niș, în vreme ce generalul sârb Petrilo mergea asupra Castoriei. Bizantinii trimit de astădată împotriva rebelilor o puternică armată, compusă în mare parte din normanzi. Bodin fu zdrobit în decembrie 1073 la Taonion și luat prizonier. Transporat la Antiochia, el va fugi mai târziu cu ajutorul veneților și se va întoarce în patrie[126].

Dar o adevărată calamitate fură pentru imperiu pustiirile turcilor selgiucizi în Asia Mică. Alp Arslan murise, în Transoxania, asasinat (1072). Fiul său, *Malek-Șah* (1072-1092), continuă cu și mai multă energie cuceririle începute de el. Ocupat la hotarele de Răsărit, acesta încredință conducerea războiului cu bizantinii lui *Suleiman*, vărul său[61].

Acest viteaz șef era și un înțelept om de stat. Am văzut cum marii latifundiari bizantini înghițiseră, în veacurile din urmă, micile proprietăți agricole. Țăranii munceau acum imensele domenii ale nobililor, fără a putea nădăjdui o îmbunătățire a condiției lor. Suleiman îi declară proprietari ai pământului muncit de ei,

[61] Era fiul lui Kutulmiș.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în schimbul unui simplu tribut pe care aveau să-l plătească şi-i legă astfel, prin aceste interese vitale pentru ei, de noua sa stăpânire.

În faţa înaintării primejdioase a turcilor, bizantinii se trezesc în sfârşit din indolenţa lor. Dar noul comandant, *Isaac Comnenos*, un nepot al fostului împărat Isaac I, slăbit de mişcarea răzvrătitoare a mercenarilor normanzi conduşi de Roussel, fu biruit la Caesarea şi căzu prizonier. Vechiul în demnitate caesar Ducas luă atunci comanda supremă, pornind mai întâi împotriva rebelilor; dar fu bătut la Sangarios şi căzu, împreună cu fiul său Andronikos, în mâinile lui Oursel. Atunci se întâmplă un lucru neaşteptat. El se înţelese cu aventurierii normanzi şi porni, ca pretendent la tron, în fruntea lor asupra Capitalei. În faţa primejdiei, *Mihail VII ceru ajutorul turcilor*[127]. Finlay crede că un tratat se încheie atunci între Suleiman, cu încuviinţarea lui Malek-Şah, şi bizantini (1074). Aceştia recunoşteau selgiucizilor stăpânirea asupra provinciilor ocupate, în schimbul ajutorului armat pe care trebuiau să-l dea împăratului. Prin această vinovată cesiune, bizantinii puneau ei înşişi temeliile puterii sultanilor seldjukizi în Asia Mică. De la acest tratat datează independenţa sultanatului de Rum, zice Finlay. Izvoarele n-o susţin, cum a arătat Laurent. În 1074 nu s-a încheiat un tratat formal prin care s-au cedat turcilor provinciile bizantine. Împăratul a cumpărat deci cu bani serviciile unui şef de bandă turc, lucrând pe socoteala sa, cum au văzut-o şi Schlumberger (*op. cit.*, III p. 554) şi Iorga (*Geschichte. des osmanischen Reiches*, I, p. 71).

Trupele turceşti biruiră rezistenţa răsculaţilor, punând mâna pe amândouă căpeteniile. Ducas fu atunci

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

surghiunit într-o mănăstire. Oursel scăpă însă răscumpărat de soţia sa de la turci şi-şi adună noi trupe în thema Armeniakon. Împotriva lui este trimis unul dintre cei mai distinşi ofiţeri ai armatei, *Alexios Comnenos*, fiul lui Ioan, nepotul lui Isaac I, fondatorul dinastiei Comnenilor. El izbuteşte, cu ajutorul selgiucidului Tutaş, aliat cu rebelul, a pune mâna fără luptă pe instigator şi a-l aduce la Constantinopol[65].

Turcii îşi urmează însă mai departe opera lor de distrugere în Asia Mică şi situaţia imperiului era din cele mai jalnice.

La aceste nenorociri se adaugă acum războiul civil. Slăbiciunea împăratului şi avariţia miniştrilor săi treziseră nemulţumirea generală. Mântuirea nu putea veni decât, ca în atâtea rânduri, de la armată. Doi militari nobili ridică atunci armele, în acelaşi timp, în Europa şi Asia, pentru a ajunge la tron. *Nikephoros Bryennios*, care avea o reputaţie de mare general şi câştigase multă faimă la Dyrrachion, ridică (1078) o armată compusă din bulgari din Thracia, din slavi macedoneni, franci, uzi şi greci şi porneşte asupra Capitalei. Dar jaful acestor trupe, pe care nu ştiu să-l înfrâneze, indignă populaţia din preajma Constantinopolului şi Bryennios trebui să se retragă în Thracia. Mai norocos fu *Nikephoros Botaneiates*, care se ridicase în Asia. Prin noi concesiuni făcute turcilor selgiucizi, el îşi atrase sprijinul lor şi se proclamă împărat. Când ajunse la Niceea, clerul, nobilimea şi poporul se răsculară în Constantinopol şi-l siliră pe Mihail VII să abdice şi

[65] Anna Comnena, ed. Reifferscheid I, 1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

să se retragă, cu rangul unui episcop de Ephesos, în mănăstirea Studios.

6. Nikephoros III Botaneiates (7 ianuarie 1078-1 aprilie 1081)

Se urcă în astfel de împrejurări pe tron. Umanitatea de care era însufleţit acest nou împărat l-a făcut, afirmă Attaleiates, să se intereseze îndeaproape de legiuirile în vigoare, ca şi de cele lăsate în uitare, îngrijindu-se a îndrepta dispoziţiile ce-i păreau prea aspre, sau pe cele controversate[66].

După penitenţa pe care i-o impusese Ambrosius, pentru cruzimea cu care poruncise uciderea populaţiei din Thessalonic, Theodosius cel Mare se convinsese cât de inuman este să se execute imediat o sentinţă de moarte, şi decretase să nu se pedepsească cu moartea un om, înainte de a trece un interval de 30 de zile după cea din urmă sentinţă împotriva lui. Legea aceasta căzuse în desuetudine şi Attaleiates afirmă că Botaneiates, în marea sa filantropie, a reînnoit-o şi a ţinut s-o transmită şi împăraţilor următori. De aceea el a publicat o novellă, prin care confirma legea lui Theodosius cel Mare pentru totdeauna (εἰς τὸ διηνεκές). Examinând aceste lucruri cu mărinimie, împăratul – spune mai departe Attaleiates – a introdus în această novelă un adaus propriu, dispunând ca şi după cele 30 de zile să i se amintească iarăşi împăratului, şi astfel să se îndeplinească scopul sentinţei, sau să se ierte[67].

---

[66] Attaleiates, ed. Bonn.

[67] Attaleiates, ed. Bonn, p. 314—315.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Din același înalt sentiment de justiție, Botaneiates a căutat să reglementeze situația soților în caz de nebunie a unuia dintre ei, punând în vigoare o lege a lui Leon Filosoful, căzută în desuetudine, completând-o prin stabilirea măsurilor ce trebuiau aplicate in diferite cazuri, până la divorțul final[68].

În sfârșit, tot el a asigurat printr-o lege soarta slujitorilor împăraților (οἱ τῶν βασιλέων θεραπευταί), expuși mai totdeauna, după moartea protectorului lor, la confiscări de avere și la exil de către urmași[69].

Cât privește situația politică din interior, celălalt pretendent, Bryennios, fu înfrânt la Kalaura (Καλαυρή), în Thracia, de Alexios Comnenos, învestit de împărat în calitate de domestic al scholelor. Dar abia se isprăvise cu acesta, când un nou pretendent se ridică în persoana generalului *Basilakes*, ce urmase la Dyrrachion. Pe Vardar fu biruit de Alexios și se refugie în Thessalonic. Cu toată vitejia sa, și acesta fu însă biruit de talentul superior al lui Alexios. Locuitorii predau orașul, iar pe Basilakes în mâinile lui Alexios, care la rândul său îl predă oamenilor lui Botaneiates. Aceștia pe drum îl orbesc, la o fântână numită de atunci ἡ πηγὴ Βασιλακίου (la satul Clempina). Aceeași soartă avu *Constantin Ducas*, fratele lui Mihail VII, proclamat de trupele din Asia Mică. El fu predat de chiar aceste trupe lui Nikephoros Botaneiates, care-l sili să îmbrace haina de călugăr. Mai serioasă fu ridicarea unui al patrulea pretendent, *Nikephoros Melissenos, în* 1079.

[68] *Ibidem*, p. 312.

[69] *Ibidem*, p. 316-317.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Acesta făcuse o strașnică opoziție la alegerea lui Botaneiates și lua acum armele pentru a-l detrona. El provenea dintr-o veche și bogată familie aristocratică, iar legăturile numeroase pe care le avea în nobilimea bizantină dădea mișcării sale un caracter primejdios. Lipsit de sentimente patriotice, el nu se dădu în lături, pentru a-și asigura ajutorul turcilor, de a încheia cu Suleiman un tratat, prin care se îndatora să împartă cu el provinciile și orașele pe care le vor smulge împreună lui Botaneiates. Aceasta înlesni cuceririle turcești: Niceea fu cuprinsă (1081), iar Kyzikos prădat. Alexios Comnenos refuză de a merge și împotriva noului rebel, sub pretextul înrudirii sale cu dânsul (Melissenos o ținea în căsătorie pe sora lui), în realitate, poate, fiindcă nu vroia să se mai expună pentru un împărat cu totul incapabil. În locul său fu trimis Ioan protovestiarios, care fu bătut în fața Niceei.

Situația se complică acum pentru Botaneiates. Normanzii amenințau cu războiul asupra Constantinopolului, provocați de incapacitatea împăratului. Mihail VII, pe când era pe tron, căutase să câștige prietenia puternicului Robert Guiscard, și, în acest scop, plănuise căsătoria fiului său Constantin cu fiica acestuia. El o adusese la Constantinopol cu o soră a ei, pentru a fi educată până la căsătorie. Acum Botaneiates le închide într-o mănăstire și aceasta aduce ruptura definitivă cu Guiscard.

În afară de această nouă primejdie ce și-o atrăgea asupra sa, împăratul intră în conflict cu cel mai bun general al imperiului, Alexios Comnenos.

Față de starea aceasta precară a statului, și de vârsta înaintată a împăratului, numirea unui succesor for-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ma acum obiectul unei mari intrigi la Curte. Împărăteasa Maria, soţia lui Michail VII, pe care Botaneiates o luase scandalizând Biserica, spera să păstreze tronul pentru fiul său. Dar, spre uimirea generală, împăratul îl alese ca urmaş pe nepotul său Synadenos. Ea se ridică atunci împotriva acestei alegeri care o jignea. Împărăteasa avea legături de familie cu Comnenii, şi cu familia Ducas. Pentru a strânge aceste legături, ea-l adoptă pe Alexios (începutul anului 1081).

Vaza cea mare a acestui general, legăturile sale cu armata, rezerva sa faţă de răscoala lui Melissenos, îl făcu odios împăratului. Acesta n-avu totuşi curajul să întreprindă ceva împotriva lui şi atunci Borilos şi Germanos se hotărăsc a pune mâna pe cei doi Comneni spre a-i orbi. Alexios scăpă la Tzurulon (l'a Apus de Selymbria), unde o armată se adunase pentru a se împotrivi înaintării lui Melissenos. Odată cu dânsul ies din Constantinopol prietenii săi, generalii cei mai buni: viteazul Georgios Palaeologos, Pakurianos, Umbertopoulos. Ioan Ducas vine şi el în tabăra lor; la sfatul acestuia, ei îşi aşază lagărul la *Shiza*[70]. Acolo ei îl proclamă pe Alexios împărat şi pornesc asupra Capitalei, ocupând un punct însemnat, aproape de ziduri, la Aretai, unde Romanos IV construise o vilă, cu vedere asupra oraşului şi mării.

Situaţia era critică. Melissenos, care se afla cu trupele sale la Damalis, pe coasta asiatică, îi propusese lui Botaneiates o împărţire a imperiului şi miniştrii săi îl sfătuiau să primească. Aflând de cele întâmplate, el trimite soli cu o scrisoare, cerând Comnenilor să-l aso-

[70] Anna Comnena, ed. Reifferscheid, II, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cieze la domnie, lăsându-i Răsăritul, spre a le da concursul. Comnenii îi oferiră numai rangul de caesar şi Thessalonicul, dar întârziară redactarea actului scris pe care solii trebuiau să i-l ducă[1].

Cucerirea oraşului prin asalt era cu neputinţă. Palaeologos izbuti atunci să-l cumpere pe un mercenar german – Anna Comnena ne-a păstrat numele: Gilpraktos, care apăra cu trupa sa întăririle la Blachernae; acesta îi deschise lui Alexios Poarta Charisiană. Oraşul suferi cumplit de pe urma armatei năvălitoare, care-l tratã ca pe o cetate cucerită prin asalt. Varegii erau gata să apere palatul, când Nichephoros Botaneiates, pierzându-şi curajul, la sfatul patriarhului, îşi căută azil la Sfânta Sofia. El renunţă la coroană, călugărindu-se. Alexios ocupă palatul, în timp ce trupele sale prădară, fără frâu, până noaptea. A doua zi, la *1 aprilie 1081*, Alexios *fu încoronat în biserica Sfânta Sofia ca împărat.*

Astfel se puse capăt tulburărilor care slăbiseră imperiul. Un om de o energie deosebită, cu mari însuşiri politice, lua acum în mâinile sale frâiele imperiului. El e întemeietorul unei noi şi strălucite dinastii, cea a *Comnenilor*, care dădu imperiului în decădere încă un veac de glorie şi mărire.

[1] *Ibidem*, II, 8.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

PARTEA ÎNTÂI

[1] F. Dölger, *Zur Ableitung des byzantinischen Verwaltungsterminus „thema"*, „Historia" 4 (1955), p. 189-198; J. Pertusi, *La formation des thèmes byzantins,* München, 1958; J. Karayannopulos, *Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung,* München, 1959; R.-J. Lilie, *Die zweihundertjährige Reform*, BSl 45 (1984), p. 27-39 şi 190-201; I. Karayannopulos, *To Byzantino dioiketiko systema sta Balkania (4 os - 9 os ai.),* Atena, 1994.

[2] G.G. Litavrin, *Vizantijskoe obščestvo i gosudarstvo v X-XI vv*, Moscova, 1977; J.F. Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950: A Study on the Origins of the Stratiotika Ktemata,* Viena, 1979.

[3] Dölger, *Beiträge*, p. 25; Bury *Adm. System*, p. 93-95; Guilland, *Titres*, nr. XVIII (1971), p. 412-414.

În domeniul eclesiastic, există *sakellion* (sau *sakelle*), adică tezaurul Marii Biserici de la Constantinopol, echivalent cu *sakellion* imperial. De la sfârşitul sec. al XI-lea, apare un *megas sakellarios* pentru mănăstirile din subordinea Patriarhiei, precum şi un *ho sakelliou* pentru biserici (Darrouzès, *Offikia*, p. 62-64 şi 318-322).

[4] Bury, *Adm. System,* p. 90 şi urm.; R. Guilland, *Les logothètes,* REB 29 (1971), p. 31-70; Oikonomides, *Listes,* p. 311şi urm.; D.A. Miller, *The Logothete of the Drome in the Middle Byzantine Period,* „Byzantion" 36 (1966-1967), p. 438-470.

[5] Omonimul acestui termen desemna sala de mese a unei mănăstiri, în fruntea căreia se află un monah numit *trapezarios* (sau *trapezaria,* în mănăstirile de maici). Sub forma „trapezare", sau „trapezã", adică sala de mese a mănăstirii, noţiunea a pătruns şi în limba română.

[6] A. Stratos, *Studies in the 7th-Century Byzantine Political History,* Londra, 1983, Idem, *Byzantium in the Seventh Century,* 5 vol., Amsterdam, 1968-1980 (traducerea ediţiei greceşti anterioare, Atena, 1965-1969), aici vol. I-II; I. Čičurov, *O kavkazskom pochode imperatora Iraklija,* în „Vostočnaja Evropa v drevnosti i

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

srednevekov'e", Moscova, 1978, p. 261-266; P. Goubert, *Byzance avant l'Islam*, I, Paris, 1951, p. 128-190; A. Kolesnikov, *Iran v načale VII veka*, „Palestinskij Sbornik" 22 (1970), p. 58-88; *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus*, von F. Winkelmann, H. Köpstein, H. Ditten, I. Rochow, Berlin, 1978.

[7] A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Bratislava, 1974; Idem, *Die Konsolidierung des Awarenkhaganates und Byzanz im 7. Jahrhundert*. „Byzantina" 13 (1985-86), 2, p.1019-1032; S. Szádeczky-Kardoss, *Avarica*, Szeged, 1986; G.Schramm, *Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5-7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*, München, 1997.

[8] Studilor lui L. Bréhier li se poate adăuga aici F. Dölger, *Byzantinische Diplomatik*, Ettal, 1956; *Das byzantinische Herrscherbild*, ed. H. Hunger, Darmstadt, 1975; G. Rösch, *Onoma basileias. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit*, Viena, 1978.

[9] P. Bernardakis, *Le culte de la Croix chez les Grecs*, EO 5 (1901-1902), p. 193-202 şi 257-264; J. Straubinger, *Die Kreuzauffindungslegende*, Paderborn, 1912; A. Frolow, *La relique de la Vraie Croix. Recherches sur le développement d'un culte*, Paris, 1961; N. Thierry, *Le culte de la croix dans l'Empire byzantin du VIIe siècle au Xe dans les rapports avec la guerre contre l'infidèle*, „Rivista di studi bizantini e slavi" 1 (1980-1981), p. 205-228.

[10] N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971; Idem, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1976; J. Ferluga, *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*, Veneţia, 1978.

[11] B. Krekić, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge*, Paris-La Haye, 1961; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, vol. I-II, Zagreb, 1980.

[12] K. Jireček, J. Radonić, *Istorija Srba*, ed. a 2-a, vol. I-II, Belgrad, 1978; M. Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku*, Belgrad, 1978; G. Ostrogorsky în „Istoriski časopis" 1 (1948), p. 24-29; F. Dvornik, *Les Slaves. Histoire et civilisations de l'Antiquité aux débuts de l'époque contemporaine*, Paris, 1970 (şi Idem, *Slavii în istoria şi civilizaţia Europei*, Bucureşti, 2001).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[114] V. Grumel, *Recherches sur l'histoire du monothélisme*, EO 27 (1928), p. 6-16, 257-277; 28 (1929), p. 19-34, 272-282; 29 (1930), p. 16-28; M. Jugie în *Dictionnaire de Théologie Catholique*, 10 (1929), 2307-2323.

[114] A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes,* vol. I, Bruxelles, 1935; P. Goubert, *Byzance avant l'Islam,* vol. I-II, Paris, 1951-1965; I. Shahid, *Byzantium and the Semitic Orient before the Rise of Islam,* Londra, 1988; A. Miquel, *L'Islam et sa civilisation,* Paris, 1990 (carte tradusă în română, după ediția din 1977, de Gloria Dorothea Ceacalopol și Radu Florescu, sub titlul *Islamul și civilizația sa,* vol. I-II, București, Ed. Meridiane, 1994).

În text, Nicolae Bănescu preia ideile lui H. Pirenne, *Mahomed și Carol cel Mare,* București, 1996 (traducere de Sanda Oprescu după H. Pirenne, *Mahomet et Charlemagne,* 5e édition, Paris-Bruxelles, 1937).

[115] Ortografia mai utilizată acum a acestui nume este Yazdgird. Pentru raporturile dintre Bizanț și statul sassanid, precum și rolul Armeniei în această rivalitate, v. și Nina G. Garsoian, *Armenia between Byzantium and the Sasanians,* Londra, 1985.

[116] P.P. Asdourian, *Die politischen Beziehungen zwischen Armenien und Rom,* Veneția, 1911; C. Toumanoff în „Revue des études arméniennes", n.s., 6 (1969), p. 233-281; N.G. Garsoian, *The Epic Histories attributed to P'awstos Buzand,* Cambridge Mass., 1989.

[117] D. Angelov, *Obrazuvane ba bălgarska narodnost,* Sofia, 1971, p. 106-114; J. Ferluga, *Byzantium on the Balkans,* Amsterdam, 1976, p. 245-259 și 291-335; S. Antoljak, *Unsere „Sklavinien"* în „Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines", vol. II, Belgrad, 1964, p. 9-13; G.Ostrogorsky, *Sabrana Dela,* vol. IV, Belgrad, 1970, p. 7-20; O. Pritsak, *The Slavs and the Avars,* în „Settimane di Studi sull'alto medioevo" (Spoleto), 30 (1983), p. 407-416.

[118] A. Stratos, *Byzantium...*, vol. III și IV; P. Corsi, *La spedizione italiana di Costante II,* Bologna, 1983; Idem, *La politica italiana di Costante II,* în „Settimane di Studi sull'alto medioevo" (Spoleto), 34 (1988), p. 751-796; Dionysia Missiou, *Who was the Constantine in the Inscription no. 8788 CIG IV?,* „Byzantina" 13

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

(1985), p. 1477-1486; I. Barnea, *Sceau de Constantin IV, empereur de Byzance, trouvé à Durostorum,* RRH 20 (1981), p. 625-628.

[119] J. R. Partington, *A History of Greek Fire and Gunpowder,* Cambridge, 1960.

[120] Evident, nu este vorba de Congresul al XV-lea Internaţional de Studii Bizantine de la Athena, 1976, ci de cel din perioada interbelică.

[121] Moise din Choren (Chorenaţi sau Chorenac' i) este considerat „părintele istoriei" în tradiţia armeană (cf. Robert W. Thomson în ODB, p. 1417-1418). Autorul este tradus în rusă şi engleză; traducerea engleză, datorată tot lui R.W. Thomson, a apărut sub titlul Moses Khorenats'i, *History of the Armenians* (Harvard University), Londra, 1978.

[122] H. Ahrweiler, *Byzance et la mer,* Paris, 1966, p. 399 şi urm.; Hr. Bartikjan, *He lyse tou ainigmatos ton Mardaiton,* în „Byzantion. Aphieroma ston Andrea N. Strato", I, Atena, 1986, p. 17-39; M. Canard în *The Encyclopedia of Islam,* ed. a 2-a, Leiden-Londra, vol. II, 456-458.

[123] F. Görres, *Justinian II und das römische Papsttum,* BZ 17 (1908), p. 432-454; C. Head, *Iustinian II of Byzantium,* Madison (Wisconsin), 1972; I. Dujčev, *Le triomphe de l'empereur Justinien II en 705,* în „Byzantion. Aphieroma ston A.N.Strato", vol. I, Atena, 1986, p. 83-91.

[124] Afirmaţia pare o inadvertenţă, care-şi poate găsi explicaţii. Este vorba de mănăstirea Dalmatou sau Dalmatiou din Constantinopol, transformată în mănăstire de maici în secolul al XII-lea, pentru a se pierde ulterior din izvoare. Aici a fost închisă şi văduva lui Manuel I Comnenul, Maria de Antiohia, în 1182 (Beck, *Kirche,* p. 213 şi 558; R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin,* III (*Les églises et les monastères),* ed. a 2-a, Paris, 1969, p. 82-84; G. Dagron, *Les moines et la ville: Le monachisme à Constantinopole jusqu'au concile de Chalcédoine (451),* TM 4 (1970), p. 229-276.

E preferabil ca lui Tiberios al III-lea să i se spună al II-lea, Tiberios I fiind cel de dinaintea lui Maurikios, fără a-l mai trece în fruntea seriei pe împăratul roman Tiberius, în vremea căruia a fost răstignit Iisus Christos. Prosopografia perioadei în *Proso-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pography of the Byzantine Empire, I (641-867), edited by J.R. Martindale, Londra, Ashgate, 2001, CD ROM.

[25] Cu privire la chazari, D.M. Dunlop, *The History of the Jewish Khazars,* Princeton, 1954; M. Artamonov, *Istorija Hazar*, Leningrad, 1962; S.A. Pletneva, *Hazary,* Moscova, 1976; P. Golden, *Khazar Studies,* 2 vol., Budapesta, 1980; O. Pritsak, *The Khazar Kingdom's Conversion to Judaism*, „Harvard Ukrainian Studies", 2 (1978), p. 261-281; A.P. Novosel'cev, *Hazarija v sisteme meždunarodnyh otnošenija VII-IX vekov,* „Voprosy istorii", 2 (1987), p. 20-32.

[26] Tyana, azi Kemerhisar, lângă Niğde. Situată la circa 30 km nord de Porțile Ciliciei, centru episcopal ajuns mitropolie de Cappadocia Secunda sub Valens, în 372 (Beck, *Kirche*, p. 159), Tyana se afla pe ruta care lega Capitala bizantină de Orientul Apropiat (TIB, II, 298 și urm.). Orașul a jucat un rol de seamă în viața spirituală a lumii antice, v. Filostrat, *Viața lui Apollonios din Tyana,* Iași, 1997.

[27] C.J. Hefele, H. Leclercq, *Histoire des conciles*. 11 vol., Paris, 1907-1952, aici vol. III, 1, p. 593-600; G.V. Sumner, *Philippicus, Anastasius II and Theodosius III,* „Greek – Roman and Byzantine Studies", 17 (1976), p. 287-294.

[28] J. Malafosse, *Les lois agraires à l'époque byzantine*, „Recueil de l'Académie de législation" 19 (1949), p. 1-75; J. Karayannopulos, Entstehung und Bedeutung des Nomos Georgikos, BZ 51 (1958), p. 357-373; N. Pantazopoulos, *Peculiar Institutions of Byzantine Law in the „Georgikos Nomos"*, RESEE 9 (1971), p. 541-547.

[29] Zachariä v Lingenthal, *Griech.-römisches Recht*, p. 313-319; M.I. Sjuzjumov, *Morskoj zakon,* ADSV 6 (1969), p. 3-54; I. Spatharakis în „Hellenika" 26 (1973), p. 207-215.

[30] W. Ashburner, *The Byzantine Mutiny Act,* JHS 46 (1926), p. 80-109; C.E. Brand, *Roman Military Law,* Austin-Londra, 1968; V.V. Kučma, *Nomos stratiotikos*, Viz. Vrem. 32 (1971), p. 276-284; P. Verri, *Le leggi penali militari dell'impero bizantino nell'alto Medioevo,* Roma, 1978.

[31] Zachariä v. Lingenthal, *Griech.-römisches Recht*, p. 16 și urm.; E.H. Freshfield, *A Manual of Roman Law: The Ecloga,* Cambridge, 1926; B. Sinogowitz, *Studien zum Strafrecht der*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ekloge. Atena, 1956; E. Lipšic, *Pravo i sud v Vizantii v IV-VIII vv*, Leningrad, 1976; L. Burgmann, *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V.*, herausgegeben von Ludwig Burgmann, Frankfurt am Main, 1983; S.N. Troianos, *Hoi peges tou byzantinou dikaiou*, Atena, 1986.

[32] P. Lemerle, *Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: les sources et les problèmes*, RH 219 (1958), p. 32-74, 254-284 și RH 220 (1958), p. 43-94 (studiul are și o variantă engleză, 1979); A.P. Každan, *Vizantijskoe sel'skoe poselenie*, Viz. Vrem., 2 (1949), p. 215-244; K. Hvostova, *K voprosu o strukture pozdnevizantijskogo sel'skogo poselenija*. Viz. Vrem., 45 (1984), p. 3-19; H. Antoniadis-Bibicou, A. Guillou, *Vizantijskaja i postvizantijskaja sel'skaja obščina*, Viz. Vrem., 49 (1988), p. 24-39; D. Górecki, *The Slavic Theory in Russian Pre-Revolutionary Historiography of the Byzantine Farmer Community*, „Byzantion" 56 (1986), p. 77-107.

[33] Dölger, *Beiträge*; J. Karayannopulos, *Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates*, München, 1958; W. Treadgold, *The Byzantine State Finances in the Eighth and Ninth Centuries*, New York, 1982; Idem, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, 1997.

[34] A. Grabar, *Iconoclasmul bizantin. Dosarul arheologic* (traducere a ediției franceze din 1984), prefață și note de D. Barbu, București, Ed. Meridiane, 1991, p. 55-69; v. și *Infra*, p. 695, n. 38, 40 și 41.

[35] R. Guilland, *Études de topographie de Constantinople byzantine*, I, Amsterdam, 1969, p. 7-33.

[36] *Physiologus*, ed. F. Sbordone, Milano, 1936 (=Hildesheim, 1976); H.G. Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München, 1971, p. 33-35; J.H. Declerck, *Remarques sur la tradition du «Physiologus» Grec*, „Byzantion" 51 (1981), p. 148-158; P. Cox, *The «Physiologus»: A «Poiesis» of Nature*, „Church History", 52 (1983), p. 433-443.

[37] Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, în românește de Smaranda Bratu Stati și Șerban Stati, cuvânt înainte de V. Drăguț, studiu introductiv și antologie de ilustrații de V.I. Stoichiță, București, Ed. Meridiane, 1979, p. 32, n.1. Dionisie s-a născut la

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Furna, lângă Agrapha (Etolia, Grecia Centrală), prin 1670 și și-a redactat scrierea între 1729 și 1733 (cf. *Ibidem*, p. 12-13, n. 1).

[38] H. Hennephof, *Textus byzantinos ad iconomachiam pertinentes*, Leiden, 1969; S. Gero, *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Leon III*, Louvain, 1973; G.B. Ladner, *The Concept of the Image in the Greek Fathers and the Byzantine Iconoclastic Controversy*, DOP 7 (1953), p. 1-34; E. Kitzinger, *The Cult of Images in the Age before Iconoclasm*, DOP 8 (1954), p. 83-150; Th. Nikolaou, *Die Ikonenverehrung als Beispiel ostkirchlicher Theologie und Frömmigkeit nach Johannes von Damaskos*, „Ostkirchliche Studien", 25 (1976), p. 138-165; *Iconoclasm*, vol. editat de A.A. Bryer și Judith Herrin, Birmingham, 1977; *Schools of Thought in the Christian Tradition*, ed. P. Henry, Philadelphia, 1984; P. Schreiner, *Der byzantinische Bilderstreit: kritische Analyse der zeitgenössichen Meinungen und das Urteil der Nachwelt bis heute*, în „Settimane di Studi sull'alto medievo", 34 (1988), 1, p. 319-407; Alice-Mary Talbot, *Women and Iconoclasm* în Idem, *Women and Religious Life in Byzantium*, Londra, 2001.

[39] Un studiu se află în pregătire cu privire la acest detaliu, care se întâlnește în Bizanț, în Roma medievală, ca și în perioada fanariotă din istoria românilor.

Referitor la nota 76 din prima parte a volumului, Ali era nu cumnatul, ci ginerele Profetului. Nerecunoașterea lui Ali de către umayyadul Mu'awiya se află la baza disocierii lumii islamice între sunniți și și'iți, aceștia din urmă susținând legitimitatea la conducerea califatului în favoarea descendenței lui Ali (A. Miquel, *Islamul și civilizația sa*, București, 1994, I, p. 85-89).

[40] Milton V. Anastos, *The Ethical Theory of Images Formulated by the Iconoclasts in 754 and 815*, DOP 8 (1954), p. 151-160; S. Gero în BZ 68 (1975), p. 4-22; *Die Patriarchen der ikonoklastischen Zeit (Germanos I. — Methodios I. (715-847)*, volum omagial pentru F. Winkelmann, îngrijit de R.-J. Lilie, Frankfurt am Main, ed. P. Lang, 1999.

[41] S. Gero, *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Constantine V*, Louvain, 1977; C. Zuckerman, *The Reign of Constantine V in the Miracles of St. Theodore the Recruit (BHG 1764)*, REB 46 (1988), p. 191-210.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[62] P. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, München, 1978, vol. I, p. 307-321, admite că moartea lui Constantin al VI-lea a survenit la puțin timp după orbirea sa și tocmai ca efect al acestui fapt, produs la 19 august 797, într-o zi de sâmbătă.

[63] La Markellai, unde și-a găsit sfârșitul Michail Lachanodrakon și unde Constantin al V-lea îi înfrânsese pe aceiași adversari.

[64] L. Bréhier, *Les institutions de l'Empire byzantin* (ed. a II-a la Idem, *Le monde byzantin*, vol. I-III, Paris, 1948-1950, aici vol. II), Paris, 1970, p. 93 și 209-210; v. și *Supra*, n. [4].

[65] Studiul se află acum și în traducere românească (Gh. I. Brătianu, *Studii bizantine de istorie economică și socială*, ediție, note și comentarii de I. Teodorescu și Al.-Florin Platon, Iași, 2003, p. 167-188/192).

[66] Cultul sfinților protectori este foarte răspândit în lumea bizantină. Elocvent și bine studiat este rolul de *palladium* al Sf. Dumitru pentru orașul Thessalonic (P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius*, I (Le texte) și II (Le Commentaire), Paris, 1980-1981). Numit și *protokletos*, Sf. Apostol Andrei a fost invocat ca fondator al scaunului eclesiastic din Constantinopol (F. Dvornik, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge, Mass., 1958 și E.C. Suttner, *Der hl. Andreas und das ökumenische Patriarchat*, „Der christliche Osten" 38 (1983), p. 121-129), dar s-a bucurat de o veneratie aparte în Peloponez, la Patras, locul martirizării sale, ca și în alte centre ca Nauplion, unde e consemnată mai târziu o biserică, purtându-i hramul, avariată de intemperiile naturii în 1420 (P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, I, Viena, 1975, cronica nr. 32, 35 și nr. 33, 30 și II, Viena, 1977, p. 409, fapt menționat și într-o variantă manuscrisă aflată la București, cf. *Date de istorie bizantină în Cronica scurtă din „Codex Bucarestiensis Graecus"* 239, în vol. „Istorie și ideologie. Omagiu profesorului Stelian Brezeanu la 60 de ani", coordonator Manuela Dobre, p. 79-96, aici p. 84 și 92).

[67] Bogat ilustrată de către textele bizantine și nu numai de către acestea, pe un areal care după anul 1000 se extinde și în părțile cnezatelor rusești, tematica acestor fugari, refugiați și chiar dezertori sau mai bine-zis transfugi, este deosebit de importantă

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pentru istoria romanității orientale, a poporului român în ansamblul său. Ea relevă faptul că prezența romanității orientale nu trebuie limitată doar la noțiunea relativ târzie de „vlah", ci căutată și în spatele altor noțiuni, cum ar fi cea latină care atestă situația de „refugiat", în condițiile marilor migrații.

Autor al unor contribuții de seamă privind istoria românilor în perioada mileniului „întunecat", N. Bănescu nu a sesizat și relevanța acestui subiect pentru trecutul mai îndepărtat al romanității orientale, dar cu rezonanțe în întreaga noastră istorie medievală: boieri, grupuri de boieri și chiar pretendenți domnești care fug dintr-o țară românească în alta, ori de o parte și de alta a Carpaților, țărani care fug de pe moșii, populație care se ascunde din calea invaziilor străine, mai ales turco-tătare ș.a.

Revenind la episodul privitor la relațiile bizantino-bulgare din secolul al IX-lea, fugarii ceruți de bulgari erau creștini, dar într-un stat încă necreștinat la data respectivă. Evident, acești fugari creștini puteau fi și greci. Coroborând însă lucrurile cu alte informații, ipoteza romanității acestor fugari capătă și mai multă consistență (v. în acest sens studiul nostru din vol. *Răscoala și statul Asăneștilor,* București, 1989, p. 70-100, aici p. 93-99, ca și comunicarea *Les refugiés en tant que témoignage des réalités périphériques de l'Empire byzantin,* prezentată la Congresul al XX-lea de Studii Bizantine de la Paris, 2001). Aspectul este sesizat și de către Șt. Olteanu și M. Rusu în Tratatul de *Istoria Românilor,* vol. III, coordonat de acad. Șt. Pascu și R. Theodorescu, București, 2001, p. 102-108.

Despre „fugarii bulgarilor" de la începutul veacului al IX-lea, v. și Hans Ditten, *Ethnische Verschiebungen zwischen der Balkanhalbinsel und Kleinasien vom Ende des 6. bis zur zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts,* („Berliner Byz. Arbeiten", 59), Berlin, 1993, p. 88-92. Pentru începutul secolului al VIII-lea, contemporanul bulgar al lui Theodosios al III-lea a fost Tervel (700-721), urmat de Cormisoš (721-738).

[141] Th. Korres, *Scheseis Byzantion kai Boulgarias sten periodo tes basileias tou Michael A´ Rankabe,* „Byzantina" 11 (1986), p. 141-156.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[49] Pentru bogata bibliografie a sintagmei „Bulgaria de dincolo de Dunăre", care a alimentat îndelungi discuţii în istoriografie, în primul rând în cea românească, v. materialele publicate în „Etudes balkaniques", IV, Sofia, 1984, fasc. 3 şi 4.

Pentru istoria Primului stat bulgar, atât în perioada Hanatului, cât şi a Ţaratului, este de menţionat că sinteza germană a lui C. Jireček, apărută în 1876, a cunoscut mai multe ediţii bulgare. Menţionăm pe cea îngrijită de P. Petrov, apărută în 1978, cu bibliografia complementară de la p. 609-623, aici p. 609-614. Importante sunt însă contribuţiile istoriografiei bulgare, din care menţionăm ediţiile de Izvoare ale istoriei medievale bulgare (mai multe volume de *Izvori na Bălgarskata Istorija,* similare celor patru volume FHDR de la noi, ca şi V. Beševliev, *Die protobulgarischen Inschriften,* Berlin, Akademie-Verlag, (1963, ori Idem, *Părvobălgarski nadpisi,* ed. a 2-a, Sofia, 1992, ed. I, Sofia, 1979).

Adăugăm sintezele datorate lui V.N. Zlatarski, *Istorija na bălgarskata dărţava prez srednite vekove,* vol. I, partea I şi II, ed. anastatică, Sofia, 1994, ori P. Mutafčiev, *Istorija na bălgarskija narod (681-1323),* ed. a 2-a, Sofia, 1986 (sub redacţia lui V. Gjuzelev). Celor doi istorici menţionaţi aici li s-au mai editat câte două volume de *Izbrani proizvedenija,* apărute în ultimele decenii. Tot în două volume a fost reeditat M. Drinov, *Izbrani săčinenija,* sub redacţia lui I. Dujčev, Sofia, 1971.

Pentru a se marca împlinirea, în 1981, a 1300 ani de la crearea statului bulgar, s-a iniţiat editarea Tratatului academic de *Istorija na Bălgarija,* din cadrul căruia volumul al II-lea tratează chiar perioada Primului stat Bulgar.

Diverse aspecte particulare în V. Beševliev, *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte,* Amsterdam, 1981 şi Idem, *Bulgarisch-Byzantinische Aufsätze,* Londra, 1978; V. Gjuzelev, *Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter,* Viena, 1986.

[50] Publicată în PG, vol. 99, opera lui Theodor Studitul are şi ediţii recente pentru anumite părţi ale ei: *Jamben auf verschiedene Gegenstände,* ed. P. Speck, Berlin, 1968; *Epistulae,* recensuit, G. Fatouros, 2 vol., Berlin-New York, 1992 (=CFHB XXXI /2). Viaţa lui, ed. B Latyšev, *Vita S. Theodori Studitae in codice*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Mosquensi musei Rumianzoviani no. 520), Viz. Vrem. 21 (1914), p. 258-304. Bibliografie în Beck, *Kirche*, p. 491-495.

[51] Bibliografia referitoare la Thoma Slavul în ODB III, p. 2079. Menţionăm P. Lemerle, *Thomas le Slave*, TM 1 (1965), p. 255-297; H. Köpstein, *Thoma, Rebell und Gegenkaiser in Byzanz*, Berlin, 1986.

[52] W. Treadgold, *The Byzantine Revival, 780-842*, Stanford, 1988; J. Rosser, *Theophilos (828-842)*, „Byzantiaka" 3 (1983), p. 37-56.

[53] Astăzi Hisar lângă Emirdağ, Amorion, capitala themei Anatolikon, era situat între Galatia şi Phrygia (TIB, 4, 122-125; ODB, 2, p. 79-80).

[54] *He Mikra Asia ton thematon. Ereunes... ton byzantinon thematon tes Mikras Asias (7 os - 11 os ai.)*, volum colectiv, Atena, 1998; A. Bryer, D. Winfield, *The Byz. Monuments and Topography of the Pontos*, 2 vol., Washington, D.C., 1985.

[55] P. Karlin-Hayter, *Studies in Byzantine Political History*, Londra, 1981, studiul nr. 4, p. 452-496; Ja. N. Ljubarskij, *Der Kaiser als Mime*, JÖB 37 (1987), p. 39-50.

[56] G. Vernadsky, *Ancient Russia*, New Heaven, 1943; D. Obolensky, *Commonwealthul bizantin*, Bucureşti, 2002; *Handbuch zur Geschichte Russlands*, ed. M. Hellmann, vol. I, Stuttgart, 1981; P.P. Toločko, *Drevnjaja Rus'*, Kiev, 1987; A. Soloviev, *Byzance et la formation de l'état russe*, Londra, VR, 1979.

[57] Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. G. Moravcsik, trad. engl. de R.J.H. Jenkins, Budapesta, 1949, dar este de reţinut comentariul de la ed. a 2-a, Washington, 1967 (=CFHB 1), vol. II; I. Sorlin, *Le témoignage de Constantin VII Porphyrogénète sur l'état ethnique et politique de la Russie au début du Xe siècle*, „Cahiers du monde russe et soviétique" 6 (1965), p. 147-188; pentru denumirile „ruseşti" şi „slave" ale cataractelor Niprului, v. şi Konstantin Bagrjanorodnyj, *Ob upravlenii imperiej*, ed. G.G. Litavrin şi A.P. Novosel'cev, Moscova, 1991, p. 319-326; *Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die De administrando imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogennetos für seinen Sohn Romanos*, über-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

setzt, erklärt und eingeleitet von Klaus Belke und Peter Soustal, Viena, 1995 („Byz. Geschichtsschreiber" 19).

[588] F. Grivec, F. Tomsić, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses: Fontes*, Zagreb, 1960; F. Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Praga, 1933, (ed. a II-a, Hattiesburg, Miss., 1969); Idem, *Byzantine Missions among the Slavs*, New Brunswick, N.J., 1970; A.P. Vlasto, *The Entry of the Slavs into Christendom*, Cambridge, 1970; K. Bonis, *Ein weiterer Beitrag zur Frage der Abstammung der Slawenapostel Kyrillos und Methodios*, în „Byzantion: Aphieroma ston A.N. Strato", Athena, 1986, I, p. 41-57; A.A. Alekseev în TODRL 37 (1983), p. 229-255; K. Gamber în „Ostkirchliche Studien" 29 (1980), p. 30-38; I. Dujčev în „Serta Slavica in memoriam Aloysii Schmaus", München, 1971, p. 140-143; V. Vavřinek, B. Zástěrová, *Byzantium's Role in the Formation of Great Moravian Culture*, BSl 43 (1982), p. 161-188; *Kirilometodievska Bibliografija, 1940-1980*, ed. I. Dujčev et alii, Sofia, 1983.

[589] Ca și în cazul subcapitolului precedent, personalitățile culturale menționate în text pot fi găsite în Beck, *Kirche* și Hunger, *Literatur*, la locurile cuvenite, ca și în indici. Între studiile numeroase, menționăm V. Grumel în EO 34 (1935), p. 385-401 și J. Darrouzès în REB 45 (1987), p. 15-57 pentru patriarhul Methodios, sau F. Dvornik, *Patriarch Ignatius and Caesar Bardas*, BSl 27 (1966), p. 7-22; de asemenea, F. Dvornik, *The Photian Schism*, Cambridge, 1948 (reeditată în 1970, iar în franceză, Paris, 1950).

Adăugăm următoarele titluri de cărți: P. Karlin-Hayter, *Studies in Byzantine Political History*, Londra, 1981; A.P. Każdan, *A History of Byzantine Literature (650-850)*, în colaborare cu Lee F. Sherry și Christine Angelidi, Atena, 1999; P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Paris, 1971; P. Speck, *Die Kaiserliche Universität von Konstantinopel*, München, 1974; A. Każdan, *Authors and Texts in Byzantium*, Londra, 1993.

Scrierile lui Ioan Damaschinul ocupă vol. 94-96 din PG, dar mai recentă este ediția B. Kotter, 5 volume, Berlin, 1969-1988; literatura subiectului la Beck, *Kirche*, p. 476-486; BHG, 884-885, dar mai ales J.M. Hoeck în *Lexikon fur Theologie und Kirche*, V, 1023-1026.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Pentru diverse antroponime, toponime ori materii, un sprijin preţios este oferit de dicţionare ca ODB şi EPLBIP, iar pentru împăraţi de S.B. Daşkov, *Dicţionar de împăraţi bizantini*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1999; la sfârşitul acestei ultime cărţi menţionate se află şi o foarte utilă bibliografie în limba rusă (p. 489-504), după un Dicţionar de termeni bizantini şi un Indice de nume proprii.

PARTEA A DOUA

[11] De fapt, de trei ori s-a repetat scena, număr cu valoare mistică în tradiţia bizantină. Episodul face parte dintr-o serie de legende create de mentalitatea bizantină tocmai pentru a legitima ascensiunea la tron a lui Basilios I (cf. G. Moravcsik, *Sagen und Legenden über Kaiser Basileios I,* în Idem, *Studia Byzantina,* Budapesta, 1967, p. 147-220, studiu publicat iniţial în DOP 15 (1961), p. 59-126); cu privire la motivul vulturului imperial în istoria bizantină şi cea generală a evului mediu european, v. şi T. Teoteoi, *L'aigle impérial en tant que motif littéraire et source d'histoire comparée,* EBPB IV, Iaşi, 2001, p. 181-197.

[12] L.C. Ruggini şi Q. Cataudella în *Storia della Sicilia,* Napoli, 1980, vol. III, p. 1-96 şi resp., vol. IV, p. 1-56; A. Guillou, *La Sicilie byzantine — état de recherches,* BF 5 (1977), p. 95-145; F. Giunta, *Bizantini e bizantinismo nella Sicilia Normanna,* Palermo, 1974; V. von Falkenhausen în „Archivio Storico Siracusano" 5 (1978-1985), p. 137-155 şi *La Sicilia rupestre,* Galatina, 1986.

Explozia informaţională a zilelor noastre, ca şi documentarea computerizată favorizează tendinţa de a fi avute în vedere aproape în exclusivitate apariţiile mai recente, neglijându-se adeseori contribuţii meritorii ale unor istorici din veacurile trecute, cum ar fi, în cazul de faţă, Michele Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia,* Seconda edizione modificată e accresciuta dall' autore, Pubblicata con note a cura di C.A. Nallino, 5 vol., Catania, 1933-1939.

[13] Fr. Tournebize, *Histoire politique et religieuse de l'Arménie, depuis les origines des Arméniens jusqu'à la mort de leur dernier roi (l'an 1393),* Paris, 1910; R. Grousset, *Histoire de l'Arménie: Des origines à 1071,* Paris, 1947; N. Adontz, *Études arméno-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

byzantines, Lisabona, 1965; A. Ter-Ghewondyan, *The Arab Emirates in Bagratid Armenia*, Lisabona, 1976; V. Hakobian, *La date de l'avènement d'Ašot. premier roi bagratide*, REArm, n.s., 2 (1965), p. 273-282.

[14] N.G. Garsoïan, *The Paulician Heresy*, Haga- Paris, 1967; P. Lemerle, *L'histoire de Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques*. TM 5 (1973), p. 1-113; pentru Tephrike, TIB, 2, 294 şi urm.

[15] D. Obolensky, *The Bogomils*, Cambridge, 1948; S. Runciman, *The Medieval Manichee*, Cambridge, 1947 (şi 1982); M. Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages*. Praga, 1974; D. Angelov, *Bogomilstvoto v Bălgarija*, ed. a 3-a, Sofia, 1980; P. Speck, *Petros Sikeliotes, his „Historia" and the Archbishop of Bulgaria*. în Idem, *Understanding Byzantium*, Londra, 2001.

[16] Textul cel mai cunoscut al acestui izvor este *Le traité contre les Bogomils de Cosmas le Prêtre*, ed. A. Vaillant, H. Puech, Paris, 1945; bibliografie la M. Popruženko, *Kozma Prezviter, bolgarskij pisatel' X veka*, Sofia, 1936; C. Backvis în AIPHOS 16 (1961-1962), p. 75-100; F.P. Thomson în SEER 54 (1976), p. 262-269.

[17] *Actes de Protaton*, ed. D. Papachryssanthou, Paris, 1975; D. Papachryssanthou în An. Boll. 92 (1974), p. 19-61; *Actes de l'Iviron*, ed. J. Lefort, 2 vol., Paris, 1985.

[18] J. Ebersolt, *Le Grand Palais de Constantinopole*, Paris, 1910; P. Magdalino, *Observations on the Nea Ekklesia of Basil I*, JÖB 37 (1987), p. 51-64; J. Trilling în DOP 43 (1989), p. 27-72.

[19] P. Zepos, *Jus Graecoromanum*, vol. II, Atena, 1931, p. 107-410; S.N. Troianos, *Hoi peges tou byzantinou dikaiou*, Atena, 1986, p. 100-107; A. Vogt, *Basile Ier, empereur de Byzance* (867-886), Paris, 1908; D. Simon în JÖB 23 (1974), p. 151-178; P. Noailles, A. Dain, *Les Novelles de Léon VI le Sage*, Paris, 1944.

[20] Nicholas I, Patriarch of Constantinople, *Letters*, ed. R. Jenkins, L. Westerink, Washington D.C. 1973; Ja. Ljubarskij în Viz. Vrem., 47 (1987), p. 101-108.

Despre prima fază a raporturilor bizantino-maghiare, Gy. Székely, *La Hongrie et Byzance aux Xe-XIIe siècles*, AHASH 13 (1967), p. 291-311; A.B. Urbansky, *Byzantium and the Danube*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Frontier, New York, 1967; Gy. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Amsterdam, 1970.

[11] Angelike Konstantakopoulou, *Byzantine Thessalonike*, Iannina, 1996, p. 45-94; V. Grumel, *Notes chronologiques*, EO 36 (1937), p. 202-207.

[12] *Vita Euthymii patriarchae CP*, ed. P. Karlin-Hayter, Bruxelles, 1970; P. Karlin-Hayter în JÖB 19 (1970), p. 59-101.

[13] Formula este remarcată și de S.B. Daşkov, *Dicționar de împărați bizantini*, București, 1999, p. 222.

[14] Tunică prevăzută cu centură și mâneci lungi, de origine probabil persană, purtată de împărat și curteni, cea a împăratului fiind de culoare purpurie, aurie sau roșie. Reprezenta un cadou preferat pe care-l făceau împărații bizantini, după cum mărturisește și Liutprand de Cremona în „Antapodosis." (N.P. Kondakov, *Les costumes orientaux à la cour byzantine*, „Byzantion", 1 (1924), p. 11-15; P.A. Phourikes, *Peri tou etymou ton lexeon skaramangion, kabbadion, skaranikon*, „Lexikographikon archeion tes meses kai neas hellenikes" 6 (1923), p. 444-473; J. Ebersolt, *Les arts somptuaires à Byzance*, Paris, 1923; S.C. Caratzas, *Byzantinogermanica (karanos-skaranikon)*, BZ 47 (1954), p. 320-322).

[15] I. Božilov, *Car Simeon Veliki (893-927)*, Sofia, 1983; A. Stauridou-Zafraka, *He synantese Symeon kai Nikolaou Mystikou*, Thessalonic, 1972.

[16] E. Stein, *Post-consulat et autokratoria*, AIPHOS 2 (1934), p. 869-912, a susținut teza convingătoare că împărații bizantini și-au adăugat termenul „autokrator" la titlul oficial de „basileus" tocmai ca urmare a rivalității pe care le-au făcut-o țarii bulgari în secolul al X-lea și pentru a se distinge mai bine de alți eventuali pretendenți (alte detalii în ODB I, p. 235 și F. Dölger, *Byzantinische Diplomatik*, Ettal, 1956, p. 102-151).

[17] Despre acest general de origine armeană (Kourkoúas), v. și B. Blysidou în „Symmeikta" 6 (1985), p. 53-58.

Pentru respectivul „palladium", v. *Infra*, p. 711, n. 3.

[18] Subiectul a fost mult dezbătut ulterior: G. Ostrogorsky în *Byzanz und die Welt der Slawen*, Darmstadt, 1974, p. 35-52; J.-P. Arrignon în *Occident et Orient au Xe siècle*, Paris, 1979, p. 167-184;

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

G. Litavrin în Viz. Vrem., 42 (1981), p. 35-48; O. Pritsak în „Harvard Ukrainian Studies" 9 (1985), p. 5-24.

[119] A. Rambaud, *L'empire grec au dixième siècle*, Paris, 1870 (şi New York, 1963); A. Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and His World*, Londra, 1973; P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Paris, 1971; J. Ripoche, *Constantin VII Porphyrogénète et sa politique hongroise*, SOF 36 (1977), p. 1-12.

[120] G. Dagron, *Empereur et prêtre. Etude sur le «césaropapisme» byzantin*, Paris, 1996; B. Flusin, *L'empereur hagiographe. Remarques sur le rôle des premiers empereurs macédoniens dans le culte des saints*, în vol. „L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine", Textes réuni par P. Guran, Colegiul Noua Europă (Bucureşti), 2001, p. 29-54.

Pentru personalităţile culturale menţionate, informaţii de dată recentă, inclusiv pentru ediţiile mai noi, pot fi găsite în ODB, iar pentru bibliografie, în Beck, *Kirche* şi Hunger, *Literatur*. Desigur, între timp au apărut ediţii ori traduceri mai recente pentru unii autori, cum ar fi Iosephi Genesii *Die Vier Bücher der Kaisergeschichte*, ed. A Lesmüller – Werner, Viena, 1989 (col. „Byz. Geschichtsschreiber", XVIII).

În ce priveşte societatea bizantină a epocii, se poate adăuga volumul *Law and Society in Byzantium: Ninth-Twelfth Centuries*, editat de A.E. Laiou şi D. Simon, Dumbarton Oaks-Washington, 1994 (culegere de studii, axate în primul rând pe chestiuni juridice, cum sunt şi cele zece volume de *Fontes Minores*, unde textele şi analizele privesc însă întreaga istorie bizantină. Al X-lea volum al acestei serii, editat de L. Burgmann, a apărut în 1998 (la Frankfurt pe Main); *Kathemerine zoe sto Byzantio*, Thessaloniki, Leukos Pyrgos, oct. 2001-ian. 2002, catalog de expoziţie, îngrijire ştiinţifică de D. Papanikola-Mpakirtze, Atena, 2002; E. Patlagean, *Structure sociale, famille, chrétienté à Byzance*, Londra, 1981.

Cititorul român are acum la dispoziţie A. Ducellier, *Bizantinii. Istorie şi cultură*, traducere de Simona Nicolae, Bucureşti, Ed. Teora, 1997; de asemenea, *Omul bizantin*, volum coordonat de Guglielmo Cavallo, traducere de Ion Mircea, Iaşi, Ed. Polirom, 2000; H. Ahrweiler, *Ideologia politică a Imperiului Bizantin*, Bucureşti, Ed. Corint, 2002.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[21] N. Oikonomides, *Listes*, Paris, 1972; R. Jenkins, *Byzantium. The Imperial Centuries A.D. 610-1071*, New York, 1966; N. Oikonomides, *Documents et études sur les institutions de Byzance (VIIe-XVe siècles)*, Londra, VR, 1976.

[22] F. Lacava Zipparo, *Dominazione bizantina e civiltà basiliana nella Calabria prenormana*, Reggio-Calabria, 1977; A. Guillou et alii, *Il Mezzogiorno dai Byzantini a Frederico II*, Torino, 1983; A. Pertusi în C. Porphyrogennetos, *De thematibus*, ed. A. Pertusi, Città del Vaticano, 1952, p. 127-133, 180 și urm.; J. Haldon, *Byzantine Praetorians*, Bonn, 1984, p. 96-100.

[23] A. Pertusi, *Tra storia e leggenda*, în „Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines", Bucarest, 6-12 sept. 1971, publiés par les soins de M. Berza et E. Stănescu, vol. I, București, 1974, p. 237-283; N. Oikonomidès, *L'épopée de Digénis et la frontière orientale de Byzance aux Xe et XIe siècles*, TM (1979), p. 375-397.

[24] Acest deziderat s-a realizat între timp: H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, 1966; H. Antoniadis-Bibicou, *Études d'histoire maritime de Byzance: A propos du «thème des Caravisiens»*, Paris, 1966; L. Bréhier, *La marine de Byzance du VIIIe au XIe siècle*, „Byzantion", 19 (1949), p. 1-16; E. Malamut, Les insulaires des 10e—12e siècles: *marins ou soldats?* JÖB 32 (1982), 2, p. 63-72.

[25] G. Vernadsky, *The Rus' in the Crimea and the Russo-Byzantine Treaty of 945*, „Byzantina-Metabyzantina" 1 (1946), 1, p. 249-260; N. Ja. Polovoj, *K voprosu o pervom pochode Igorja protiv Vizantii*, Viz. Vrem. 18 (1961), p. 85-104.

[26] Tsougarakis, *Byzantine Crete, 5th-12th C.*, Oxford, 1984; V. Christides, *The Conquest of Crete by the Arabs*, Atena, 1984; K. Gallas et alii, *Byzantinisches Kreta*, München, 1983.

[27] P. Lemerle, *Esquisse pour une histoire agraire de Byzance*, RH 219 (1958) și 220 (1958); E. Turdeanu, *Le dit de l'empereur Nicéphore II Phokas et de son épouse Théophano*, Thessalonic, 1976; E. Vranoussi în RESEE 16 (1978), p. 729-744.

[28] J. Becker, *Die Werke Liutprands von Cremona*, MGH, SRG, s.v., 41, Hannover-Leipzig, 1915; O. Kresten, *„Pallida mors Sarracenorum"*, „Römische historische Mitteilungen", 17 (1975),

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

p. 23-75; *Nikephoros Phokas („Der bleiche Tod der Sarazenen") und Johannes Tzimiskes. Die Zeit von 959 bis 976 in der Darstellung des Leon Diakonos.* Übersetzt von Franz Loretto, Graz-Wien..., 1961 (col. „Byz. Geschichtsschreiber", X); J. Koder, T. Weber, *Liutprand von Cremona in Konstantinopel,* Viena, 1980; M. Rentschler, *Liudprand von Cremona,* Frankfurt am Main, 1981.

[1291] Pentru acest corp militar, H. Ahrweiler, *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance,* Londra, VR, 1971, studiul nr. 8 (publicat prima oară în BCH 84 (1960), p. 1-111, aici p. 27; N.Oikonomides, *L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantin au XIe siècle (1025-1118),* TM 6 (1976), p. 125-152, aici p. 143.

[1301] G. Schlumberger, *L'épopée byzantine...,* ed. a 2-a, Paris, 1925; D.A. Rassovsky, *Pečenegi, torki i berendei na Rusi i v Ugrii,* SK 6 (1933), p. 1-66; V. Tăpkova-Zaimova, *Les frontières occidentales des territoires conquis par Tzimiscès, „Rech. de géographie historique"* 2, Sofia, 1975, p. 113-118; A. Kuzev, V. Gjuzelev, *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti,* vol. I, Sofia, 1981, p. 177-200; A.D. Stokes, *The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich,* „Slavonic and East European Review", 40 (1961-1962), p. 44-57; V. Tăpkova-Zaimova, *Dolni Dunav – granična zona na Vizantijskija Zapad,* Sofia, 1976; J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge,* Leipzig, 1903; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica,* ed. a 2-a, 2 vol., Berlin, 1958; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube,* Bucureşti, 1970; *Idem, Les Coumans au Bas-Danube au XIe et XIIe siècles,* Bucureşti, 1978; I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei,* vol. III, Bucureşti, 1971; D. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V-XI,* Iaşi, 1981; V. Spinei, *Ultimele valuri migratoare la Nordul Mării Negre şi al Dunării de Jos,* Iaşi, 1996; Al. Maclgearu, *The Restauration of the Byzantine Rule on the Danube,* RESEE 37-38 (1999-200), p. 5-24; P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A political Study of the Northern Balkans 900-1024,* Cambridge, 2000; S. Brezeanu, *Toponime şi realităţi etnice la Dunărea de Jos în secolul al X-lea. „Cetăţile părăsite" din opera lui Constantin Porphyrogenetul, „De administrando impe-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rio", în Idem, *Identităţi şi alterităţi medievale*, Bucureşti, 2002, p. 121-161.

În privinţa datelor de redactare a scrierilor lui Constantin al VII-lea Porphyrogenetul, T.C. Lounghis, *Sur la date du «De thematibus»*, REB 30 (1972), p. 299-305, a susţinut anul 952 pentru „De thematibus", 948-952 pentru „De administrando imperio" şi 957-959 pentru „De ceremoniis".

[31] Împărăteasa Teophano, soţia împăraţilor Romanos II şi Nikephoros Phokas, era fiica unui negustor de vinuri din Constantinopol. Numele ei de botez fusese Anastaso. Născută după 940, a murit după 976 (cf. A.P. Każdan în ODB, vol. III, p. 2064-2065).

[32] Despre familiile Pkokas şi Skleros, v. H. Grégoire, *La carrière du premier Nicéphore Phocas*, în „Prosphora eis Stylpona Kyriakiden", Thessalonic, 1953, p. 232-254; N.M.Panagiotakes, *He byzantine oikogeneia ton Pleuston*, „Dodone", I, 1972, p. 245-264; F. Winkelmann, *Quellenstudien zur herrschenden Klasse von Byzanz im 8. und 9. Jahrhundert*, Berlin, 1987; J.-C. Cheynet în *Le traité sur la guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963-969)*, ed. G. Dagron şi H. Mihăescu, Paris, 1986, p. 289-315; I. Djurić, *Porodica Foka*, ZRVI 17, 1976, p. 189-196; W. Seibt, *Die Skleroi*, Viena, 1976.

[33] Mort la 31 martie 1000, David din Tayk (Tao) provenea din casa Bagratizilor. Sprijinul acordat lui Basilios II împotriva lui Bardas Skleros i-a adus titlul de *kouropalates*. La studiul lui Z.Avalichvili din „Byzantion", 8, 1933, p. 177-202, cunoscut de N. Bănescu, se poate adăuga K.N. Juzbašian (Yuzbashian) în „Revue des études arméniennes", n.s., 10, 1973-1974, p. 254 şi urm., precum şi C. Toumanoff în „Muséon", 74, 1961, p. 37-40.

[34] Asupra discuţiilor, care au continuat pe această temă, v. şi K. Belke în TIB 4, 212 şi ODB, 3, p. 1571.

[35] Orăşel în sud-estul Calabriei, cunoscut mai mult prin cele două mănăstiri greceşti – Sf. Leontios şi Sf. Ioan Theristes (S. Giovanni Vecchio). S.G. Mercati, C. Giannelli, A. Guillou, *Saint-Jean-Théristès* (1054-1264), Città del Vaticano, 1980.

[36] Oraş port în Calabria, menţionat şi de Prokopios (Bell. Gotth. 7, 28, 8) sub numele de Rouskiane sau Thourioi, unde „vechii ro-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mani" construiseră o cetate. În acest oraş s-a născut pe la anul 910 Sf. Neilos, mort la Grottaferrata la 26 septembrie 1004 (G. Giovanelli, *S. Nilo di Rossano, Fondatore e patrono di Grottaferrata*, Grottaferrata, 1966; J.M. Sansterre, *Les coryphées des Apôtres, Rome et la papauté dans les Vies des saints Nil et Barthélemy de Grottaferrata*, „Byzantion" 55, 1985, p. 516-543; A.Gradilone, *Storia di Rossano*, Roma, 1926; B.Cappelli, *Rossano byzantina minore*, „Archivio storico per la Calabria e la Lucania", 24, 1955, p. 31-53.

[137] W. Ohnsorge, *Ost-Rom und der Westen,* Darmstadt, 1983; P.E. Schramm, *Kaiser, Basileus und Papst in der Zeit der Ottonen,* HZ, 129, 1924, p. 424-475.

[138] Dinastie mulsumană de origine arabă, la Mosul şi Alep (~868-1015/16), a cărei putere avea să decadă rapid, după tratatul încheiat de bizantini cu Fatimizii, în 1001 (M.Canard în *The Encyclopedia of Islam*, ed. a 2-a, Leiden-Londra, vol. III, 126-131; Idem, *Histoire de la dynastie des H'amdanides de Jazîra et de Syrie,* Alger-Paris, 1951.

[139] I se spunea şi Basilios „Bastardul", fiind fiul lui Romanos I Lekapenos şi al unei femei de origine „scită" (W.G. Brokaar, *Basil Lekapenus,* „Studia byzantina et neohellenica Neerlandica", 3, 1972, p. 199-234; ODB, I, p. 270.

[140] Un poem al lui Ioan Geometres Kyriotes pune începutul acestei revolte a fiilor comitetului Nicolae (Kometopouloi) cu moartea lui Nikephor Phokas (969) şi cu apariţia unei comete, care se produsese probabil în anul anterior (cf. A. Leroy—Molinghen în „Byzantion", 39, 1969, p. 497-500 şi 42, 1972-1973, p. 410 şi urm.).

Pe baza relatării lui Skylitzes, W. Seibt a plasat începutul răscoalei la moartea lui I. Tzimikes, adică tot în anul 976, deşi acelaşi autor bizantin vorbeşte de plecarea celor doi fii ai ţarului Petru, Boris II şi Roman, de la Constantinopol către Bulgaria, pe la anul 970.

[141] Anna Abramea, *He byzantine Thessalia mechri tou 1204,* Atena, 1974, p. 191-195; TIB, I, Viena, 1976, p. 198 şi urm.

[142] Creştinarea ruşilor sub Vladimir (988) este de pus în legătură atât cu alianţa dintre acesta şi împăratul Vasile al II-lea (987), cât şi cu prezenţa corpurilor militare ruseşti la campaniile îm-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

păratului bizantin împotriva lui Bardas Phokas, ca și a bulgarilor (cf. ODB, vol. III, p. 2184 și A. Poppe, *The Rise of Christian Russia*, Londra, 1982; D. Obolensky, *Byzantium. Kiev and Moscow: A. Study in Ecclesiastical Relations*, DOP, 11 (1957), p. 21-78); Idem, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453*, Londra, 1971 (tradusă în românește, București, 2002); P.P. Toločko, *Drevnjaja Rus'*, Kiev, 1987; V. Vodoff, *Naissance de la Chrétienté russe*, Paris, 1988.

[1131] Am păstrat formele lui Bănescu pentru denumirile arabe; actualmente, cele două nume se scriu Sayf al-Dawla și Sa'd al-Dawla.

[1141] Originară din regiunile orientale, familia Bourtzes putea avea o origine arabă, sau armeană, după alte opinii (J.-C. Cheynet, J.-F. Vannier, *Etudes prosopographiques*, Paris, 1986, p. 15-55, cf. A.P. Każdan în ODB, I, p. 317-318. Pentru Michael Bourtzes, V. Laurent, *La chronologie des gouverneurs d'Antioche sous la seconde domination byzantine*, în „Mélanges de l'Université Saint-Joseph" (Beirut), 38, 1962, p. 229-234.

[1151] Despre Taroniții armeano-bizantini, V. Laurent, *Aliances et filiation des premiers Taronites*, EO 37, 1938, p. 127-135; N. Adontz, *Etudes arméno-byzantines*, Lisabona, 1965, p. 197-251; A.P. Każdan, *Armjane v sostave gospodstvujščego klassa Vizantijskoj imperii v XI-XII vv.*, Erevan, 1975; Idem în ODB, vol. III, p. 2012-2013.

[1161] A. Dain, *La „Tactique" de Nicéphore Ouranos*, Paris, 1937; J.-A. de Foucault, *Douze chapitres inédits de la „Tactique" de Nicéphore Ouranos*, TM, 5, 1973, p. 281-312; J. Darrouzès, *Epistoliers byzantins du Xe siècle*, Paris, 1960, p. 217-248; ODB, III, p. 1544-1545.

[1171] Ansamblul acestor evenimente la G. Murnu, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor din Peninsula Balcanică*, ed. îngrijită de N.-Ș. Tanașoca, București, 1984; FHDR, III, București, 1975; G.G. Litavrin, *Bolgarija i Vizantija v XI-XII vv.*, Moscova, 1960; Idem, *Vlahi vizantijskih istočnikov*, în „Jugovostočnaja Evropa v srednie veka", Chișinău, 1972, p. 91-138; P.Ș. Năsturel, *Les Valaques balkaniques aux Xe-XIIIe siècles*, „Byzantinische Forschungen", 7, 1979, p. 89-112; T.J. Winnifrith, *The Vlachs*, New York, 1987. Pentru bibliografia foarte bogată a subiectului, v. Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca în FHDR, III, București, 1975, p. 21-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

45; de asemenea, contribuţiile din „Cahier", No. 8 (*Les Aroumains*), du Centre d'Etude des Civilisations de l'Europe Centrale et du Sud-Est, publicat de INALCO, Paris, 1989.

[148] A. Kuzev, V. Gjuzelev, *Bălgarski srednovekovne gradove i kreposti*, I, Sofia, 1981, p. 98-115; Idem, *Prinosi kăm istorijata na srednovekovnite kreposti po Dolnija Dunav*, III, „Izvestija na Narodnija Musej Varna", 4, 1968, p. 37-49; A. Xyngopoulos, *Ta mnemeia ton Serbion*, Atena, 1957.

[149] Născută pe la anul 955, Theophano utilizase, ca regentă a fiului ei Otto III, forma masculină a titlul ei imperial, urmând în această privinţă modelul împărătesei Irene (W. Ohnsorge, *Konstantinopel und der Okzident*, Darmstadt, 1966, p. 59-61; Idem, *●st-Rom und der Westen*, Darmstadt, 1983, p. 128-206; M. Uhlirz, *Zu dem Mitkaisertum der Ottonen: „Theophanu coimperatrix"*, BZ, 50 (1957), p. 382-389; K. Ciggaar, *The Empress Theophano*, în „Byzantium and the Low Countries in the Tenth Century", Hernen, 1985, p. 33-77. Împreună cu soţul ei, este reprezentată pe un fildeş originar probabil din Italia de Sud (A. Goldschmidt, K. Weitzmann, *Die byzantinischen Elfenbeinskulpturen des X.-XII. Jahrhunderts*, vol. II, Berlin, 1934, ed. a 2-a, 1979, nr. 85).

[150] Despre Otto III şi politica sa de *Renovatio Imperii Romanorum*, P.E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, Leipzig—Berlin, 1929; R. Holtzmann, *Geschichte der sächsischen Kaiserzeit (900-1024)*, ed. a 3-a, München, 1955; W.Ohnsorge, *Abendland und Byzanz*, Darmstadt, 1958; Charles M. Brand în ODB, III, p. 1542.

[151] S. Antoljak, *Samoilovata država*, Skopje, 1971; R. Ljubinković, *L'Illyricum et la question romaine à la fin du Xe et au débat du XIe siècle*, în „La chiesa greca in Italia", vol. III, Padova, 1973, p. 927-969; *Istorija na Bălgarija*, vol. II; V. Rozen, *Imperator Vasilij Bolgarobojca*, Skt. Petersburg, 1883.

[152] V.N. Zlatarski, *Istoria na Bălgarskata dăržava prez srednite vekove*, ed. a 2-a, vol. I, partea a II-a, Sofia, 1994, p. 774-789, aici p. 785; M. Lascaris, *Sceau de Radomir Aaron*, BSl, 3 (1931), p.404-413; I.Dujčev, *Presiam-Persian*, în „Ezikovedstvo-etnografski izsledvanija v pamet na akademik Stojan Romanski", Sofia, 1960, p.479-482; D. Angelov, B. Čolpanov, *Bălgarska voenna is-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

torija prez srednovekovieto (X-XV v.), Sofia, 1994, p. 13-66; PLP, nr.3-79; G.N. Nikolov, *The Bulgarian Aristocracy in the War against the Byzantine Empire (971-1019)*, în „Byzantium and East-Central Europe", edited by G. Prinzing and M. Salamon (=„Byzantina et Slavica Cracoviensia", III), Cracovia, 2001, p. 141-158.

[53] W.E.D. Allen, *A History of the Georgian People*, Londra, 1932; C. Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian History*, Washington, D.C., 1963.

[54] W. Holtzmann, *Der Katepan Boioannes und die kirchliche Organisation der Capitanata*, „Nachrichten von der Akademie [Gesellschaft] der Wissenschaften zu Göttingen, philol.—hist. Klasse", nr. 2, 1960, p. 19-39; J.-M. Martin, *Une frontière artificielle: la Capitanate italienne*, „Actes du XIVe Congrès International des etudes byzantines, Bucureşti, 6-12 septembrie 1971", vol. II, Bucureşti, 1975, p. 379-385; Vera von Falkenhausen, *La dominazione bizantina nell' Italia meridionale dal IX all' XI secolo*, Bari, 1978; W. Felix, *Byzanz un die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, Viena, 1981.

[55] F. Dölger în BZ, 35 (1935), p. 14 şi urm.; P. Lemerle, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century*, Galway, 1979, p. 78 şi urm.; Andrew J. Cappel în ODB, I, p. 69.

PARTEA A TREIA

[1] J.-F. Vannier, *Familles byzantines: Les Argyroi (IXe-XIIe siècles)*, Paris, 1975; M. Canard, *Byzance et les Musulmans du Proche Orient*, Londra, 1973, nr. XVII.

[2] În ODB, II, p. 1285, se afirmă (Ch. M. Brand şi A. Cutler) doar faptul că Maniakes era de origine umilă („of low birth").

[3] Ca relicvă sacră, scrisoarea este asociată cu imaginea *acheiropoietos* a Sfintei Figuri a Mântuitorului, numită *mandylion*, pe care Ludovic al IX-lea cel Sfânt a cumpărat-o şi a adus-o la Paris (1247), unde a fost adăpostită în cadrul tezaurului de la Sainte Chapelle, până în vremea Revoluţiei Franceze, când s-a pierdut. Termenul *mandylion* derivă de la cuvântul arab *mandil*,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care înseamnă „ştergar, prosop" (L. Bréhier, *Civilizaţia bizantină* (traducerea volumului III din Idem, *Le monde byzantin,* Paris, 1950, de către N. Spîncescu, control, traducere şi note de Al. Madgearu), Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1994, p. 214, cf. L. Bréhier, *Icônes non faites de main d'homme,* „Revue archéologique", 1932, p. 68-77 şi A. Grabar, *La Sainte-Face de Laon,* SK, 1931.

[14] R. Guilland, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin: l'orphanotrophe,* REB, 23 (1965), p. 205-221.

[15] N. Skabalanovič, *Vizantijskoe gosudarstvo i cerkov' v XI veke,* St. Petersburg, 1884, p. 23-41; J.M. Hussey în CMH, vol. IV, p. 196-198; S. Caruso, *Michele IV Paflagone in una fonte agiografica italo-greca,* în „Studi albanologici, balcanici, bizantini e orientali in onore di Giuseppe Valentine", Florenţa, 1986, p. 261-284.

[16] G. Toumanoff, *The Bagratids of Iberia from the Eigth to the Eleventh Century,* „Muséon", 74 (1961), p. 5-42 şi 233-316; H. Bartikyan, *La conquête de l'Arménie par l'Empire byzantin,* „Revue des Études Arméniennes", n.s., 8 (1971), p. 327-340.

[17] F. Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile,* 2 vol., Paris, 1907 (ed. a 2-a, New York, 1960-1969).

[18] G.G. Litavrin, *Bolgarija i Vizantija...,* Moscova, 1960, p. 376-396; G. Cankova-Petkova, *Petăr Deljan prez pogleda na negovite săvremennici,* „Istoričeski pregled", 22 (1966), 4, p. 97-106. A. Miltenova, M. Kajmakanova, *The Uprising of Petăr Deljan (1040-1041) in a New Old Bulgarian Source,* BBulg, 8, 1986, p. 227-240; J. Ivanov, *Proizhod na car Samuilovija rod,* în „Sbornik v čest na Vasil N. Zlatarski", Sofia, 1925; PLP, nr. 692-697; T. Wasilewski, *Stefan Vojislav de Zahumlje, Stefan Dobroslav de Zéta et Byzance au milieu du XIe siècle,* ZRVI 13 (1971), p. 109-126.

[19] G.G. Litavrin, *Vosstanie v Konstantinopole v aprele 1042 g.,* Viz. Vrem., 33 (1972), p. 33-46; S. Vryonis, *Byzantine DEMOKRATIA and the Guilds in the Eleventh Century,* DOP, 17 (1963), p. 303-308.

[10] P. Lemerle, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin,* Paris, 1977, p. 268-290; W. Ohnsorge, *Abendland und Byzanz,* Darmstadt, 1958; Idem, *Ost-Rom und der Westen,* Darmstadt, 1983, p.207-218; A. Michel, *Humbert und Kerullarios,* 2 vol., Paderborn, 1924-1930; W. Norden, *Das Papsttum und Byzanz,*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Berlin, 1903 şi L. Bréhier, *Le schisme oriental du XIe siècle,* Paris, 1899, ambele citate şi de N. Bănescu; M. Jugie, *Le Schisme byzantin,* Paris, 1941; S. Runciman, *The Eastern Schism,* Oxford, 1955; F. Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy,* New York, 1966 (reeditare 1979); Lemerle, *L'orthodoxie byzantine et l'oecuménisme médiéval: Les origines du «schisme» des Eglises,* „Bull. de l'Association Guill. Budé", 1965, p. 228-246.

[111] J. Shepard, *Why did the Russians attack Byzantium in 1043?,* BNJ 22 (1985), p. 147-212; A. Poppe, *La dernière expédition russe contre Constantinople,* BSl 32 (1977), p. 14-21.

[112] Despre ultimul rege bagratid al Armeniei, Gagik II (1042-1045), ca şi despre ocuparea ţării sale de către bizantini, J. Shepard, *Skylitzes on Armenia in the 1040s. and the Role of Catacalon Cecaumenos,* „Revue des Et. arméniennes", n.s., 11 (1975-1976), p. 283-297; K. Juzbašjan, *Skilica o zahvate Anijskogo carstva v 1045 g.,* Viz. Vrem., 40 (1979), p. 76-91; J. Gouillard, *Gagik II défenseur de la foi arménienne,* TM, 7 (1979), p. 399-418.

[113] Referitor la familia Tornikioi, A.P. Każdan şi C.M. Brand în ODB, III, p. 2096-2098; Gudrun Schmalzbauer, *Die Tornikioi in der Palaiologenzeit,* JÖB 18 (1969), p. 115-135.

[114] G. Moravcsik, *Byzantinoturcica,* ed. a 2-a, vol. II, Berlin, 1958, p. 237 şi 320-327; W. Barthold, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale,* Paris, 1945; S. Vryonis, Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century,* Berkeley, 1971, ed. a 2-a, 1986; C.M. Brand, *The Turkish Element in Byzantium, Eleventh-Twelfth Centuries,* DOP 43 (1989), p. 1-25.

[115] Despre Michail, general al lui Constantin al IX-lea, purtând titlul de *patrikios* şi *akolouthos,* v. A.P. Każdan în ODB, I, p. 47, cu trimitere la R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines,* I, Amsterdam, 1967, p. 522-524 şi N. Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines du IXe et Xe siècles,* Paris, 1972, p. 331.

[116] P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube,* Bucureşti, 1970; S. Pletneva, *Pečenegi, Torki i Polovcy v južnorusskih stepjah,* „Materialy i issledovanija po arheologii SSSR", 62 (1958), p. 151-226; V.G. Vasil'evskij, *Trudy,* I, Skt Petersburg, 1908, p. 1-175; O.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Pritsak, *The Pečenegs*, Lisse, 1976; V. Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, 1999.

[117] R. Fiorentino, *Roberto il Guiscardo tra Europa, Oriente e Mezzogiorno*, „Nuova Rivista storica", 70 (1986), p. 423-430.

[118] Pentru acest subiect, la lucrarea mai veche a lui F. Fuchs, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter*, Leipzig-Berlin, 1926, sunt de adăugat titluri mai recente, precum: M.J. Kyriakis, *The University: Origin and Early Phases in Constantinopole*, „Byzantion" 41 (1971), p. 161-182; P. Speck, *Die kaiserliche Universität von Konstantinopel*, München, 1974; W. Wolska-Conus, *Les écoles de Psellos et de Xiphilin sous Constantin IX Monomaque*. TM, 6 (1976), p. 223-243; Cristian Gagu, *Învățământul în epoca Paleologilor*, în „Studia Historica et Theologica. Omagiu Profesorului Emilian Popescu", Iași, ed. Trinitas, 2003, p. 355-371.

[119] *Acta et scripta quae de controversiis ecclesiae graecae et latinae saeculo undecimo composita extant*, ed. C. Will, Leipzig-Marburg, 1861 (ed. a 2-a, Frankfurt, 1963); *Kritičeskie opyty po istorii drevnejšej greko-russkoj polemiki protiv Latinjan*, ed. A. Pavlov, Skt. Petersburg, 1878; J. Gauss, *Ost und West in der Kirchen- und Papstgeschichte des 11. Jahrhunderts*, Zürich, 1967; J. Deér, *Papsttum und Normannen*, Köln, 1972; E. Petrucci, *Rapporti di Leone IX con Constantinopoli*, „Studi Medievali" 14 (1973), p. 751-769; *I Bizantini in Italia*, ed. G. Cavallo et alii, Milano, 1982.

[120] J. Pitra, *Analecta Sacra Spicilegio Solesmensi parata*, vol. I-XVIII, Paris, 1876-1888, aici vol.VI, 745-752; Will, *Acta et scripta...*, 52-64 și PG 120, col. 836-844; PG, 120, col. 751-816; K. Schweinburg, *Zum Ursprung der Lehre vom Sauerbrote*, „Byzantion" 9 (1934), p. 595-612; A. Michel, *Der Autor des Briefes Leos von Achrida*, BNJ 3 (1922), p. 49-66; Idem, *Amalfi und Jerusalem im griechischen Kirchenstreit*, Roma, 1939; *Idem*, *Die römischen Angriffe auf Michael Kerullarios wegen Antiocheia*, BZ 44 (1951), p. 419-427; Beck, *Kirche*, p. 318-319 și 534-536.

[121] Mănăstirea cu hramul Sf. Gheorghe, vizitată anual de către curtea imperială cu ocazia sărbătoririi hramului ei (la 23 aprilie), a fost construită de Constantin IX Monomachos pe locul unui domeniu imperial deosebit de extins, pe care Basilios I îl afec-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tase cheltuielilor necesare pentru masa împăratului (N. Oikonomides, *St. George of the Mangana, Maria Skleraina and the «Malyj Sion» of Novgorod*, DOP 34-35 (1980-1981), p. 239-246; E. Malamut, *Nouvelle hypothèse sur l'origine de la maison impériale des Manganes*, în „Aphieroma ston Niko Svorono", ed. V. Kremmydas, Chrysa Maltezou, N.M. Panagiotakes, 2 vol., Rethymno, 1986, aici vol. I, p. 127-134.

Aceleiași domnii a lui Constantin IX îi sunt atribuite și începuturile mănăstirii Nea Mone din Chios (MM V, p. 1-13 și 440-449; P.A. Jakovenko, *Issledovanija v oblasti vizantijskih gramot: Gramoty Novago monastyrja na ostrove Hiose*, Juriev (Tartu), 1917; Ch. Bouras, *Nea Moni on Chios: History and Architecture*, Athena, 1982; D. Mouriki, *The Mosaics of Nea Moni on Chios*, Atena, 1985.

[121] Photios, *Homiliai*, ed. B. Laourdas, Thessalonic, 1959; *Epistulae et Amphilochia*, ed. B. Laourdas, L. Westerink, 6 vol., Leipzig, 1983-1988; P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Paris, 1971; Beck, *Kirche*, p. 520-528.

Pentru toate personalitățile culturale menționate în aceste pagini, o informație adusă la zi poate fi găsită în Beck, *Kirche*, pentru literatura teologică, sau în Hunger, *Literatur*, pentru autorii profani. Menționăm că încă din secolul al XII-lea, Eustathios din Thessalonic a crezut că Suidas este un nume de persoană, fapt transmis și prin ed. A. Adler, *Suidae Lexicon*, 5 vol., Leipzig, 1928-1938. În fapt, este vorba de o „compilație de compilații" (P. Lemerle), bazată pe diverse lexika, scholia, a cărei formă corectă e considerată azi *Souda (Suda)*.

În privința lui *De administrando imperio* a lui Constantin Porfirogenetul, cititorul român are la dispoziție traducerea lui V. Grecu, dar sub titlul *Carte de învățătură pentru fiul său Romanós*, București, 1971 (col. „Scriptores byzantini", VII).

Și pentru poemul „Digenis Akritas" (pentru care amintim doar ediția lui Erich Trapp, Viena, 1971), ne mulțumim a trimite la H.G. Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München, 1971, p. 63-97, la care se poate adăuga raportul lui A. Pertusi la Congresul de bizantinologie de la București, 1971, publicat în *Actes du XIVe Congrès International d'Études byzantines, Bucarest, 6-12 septembre 1971*, vol. I, București, 1974, p. 237-283;

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pentru cititorii români, poemul este tradus în *Digheñis Akritas*. Traducere (după versiunea lui Ignatie Petriţis) de N.I. Pintilie şi Nikos Gaidagis. Prefaţă şi note de N.S. Tanaşoca, Bucureşti, 1974; Gheorghia Delighianni-Anastasiadi, *Viteazul Dighenis Acritas. Epopee medievală bizantină*. Traducere şi postfaţă de Maria Marinescu-Himu, Bucureşti, 1974; H. Grégoire, *Autour de l'épopée byzantine*, Londra, 1975, ori studiul lui N. Oikonomides, *L'épopée de Digénis et la frontière orientale de Byzance aux Xe et XIe siècles*, TM 7 (1979), p. 375-397 (v. şi *Supra*, p. 705, n. 23).

[124] M.D. Spadaro, *La deposizione di Michele VI: un episodio di „concordia discors" fra chiesa e militari?*, JÖB, 37 (1987), p. 153-171. Este de semnalat faptul că relatând ascensiunea lui Isaac Comnenos la tronul imperial, N. Bănescu nu şi-a citat studiul său *Un duc byzantin du XIe siècle: Katakalon Kekaumenos*, apărut în „Bull. de la Section Historique de l'Academie Roumaine" (=BSHAR), XI (1924), p. 25-36.

[125] D. Polemis, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, Londra, 1968; M. Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204*, Londra-New York, 1984; N. Oikonomides, *Documents et études sur les institutions de Byzance (VIIe-XVe s.)*, Londra, 1976, studiul nr. III, p. 101-128; PLP, nr. 16351-16353.

[126] N. Skabalanovič, *Vizantijskoe gosudarstvo...*, 1884, p. 98-109; C. Cahen, *Turcobyzatina et Oriens Christianus*, Londra, 1974, studiul nr. II (1934, cunoscut şi de N. Bănescu), p. 628-642; J.C Cheynet, *Mantzikert: Un désastre militaire?*, „Byzantion", 50 (1980), p. 410-438.

[127] A. Tuilier, *Michel VII et le pape Grégoire VII: Byzance et la réforme grégorienne*, „Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines, Athènes – Septembre 1976", IV, Atena, 1980, p. 350-364. V. von Falkenhausen, *Olympias, eine normannische Prinzessin in Konstantinopel*, în „Bisanzio e l'Italia: Raccolta di studi in memoria di Agostino Pertusi", Milano, 1982, p. 56-72; M. Balard, *Amalfi et Byzance (X^e-XIIe siècles)*, TM 6 (1976), p. 85-95; V. von Falkenhausen, *Bari byzantina*, în „Spazio, società, potere nell' Italia dei Comuni", ed. G. Rossetti, Napoli, 1986, p. 195-227; A. Guillou, *Studies on Byzantine Italy*, Londra, 1970, studiul VIII, p. 1-22; H. Bibicou, *Une page d'histoire diplomatique de Byzance*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

au XIe siècle: Michel VII Doukas, Robert Guiscard et la pension des dignitaires, „Byzantion" 29-30 (1959-1960), p. 43-75; G.G. Litavrin, *Bolgarija i Vizantija*..., p. 402-410; J.V.A. Fine, *The Early Medieval Balkans*, Ann Arbor, 1983, p. 203-215; E. Schilbach în ODB, II, p. 1678 (pentru porecla „Parapinakes"); pentru *phoundax*, termen foarte bine explicat de N. Bănescu, se poate consulta și H. Antoniadis-Bibicou, *Recherches sur les douanes à Byzance*, Paris, 1963, p. 185 și urm.

În privința antroponimului Petrilă, pe care Bănescu îl redă în forma Petrilo, considerându-l general „sârb", considerăm că aici e vorba mai degrabă de sufixul romanic (mai exact românesc) „-ilă", care apare și în cazul lui Mihăilă, alt antroponim menționat de sursele bizantine care relatează aceleași evenimente legate de răscoalele antibizantine din Peninsula Balcanică în secolul al XI-lea. Nu absolutizăm, desigur, opinia noastră, dar cu titlul de ipoteză o avansăm ca fiind mai îndreptățită decât cea pe care, cu o mână destul de ușoară, o strecoară Bănescu. Despre substanțiala sa contribuție la progresul studiilor românești de bizantinistică, v. și N.Ș. Tanașoca, *Balcanologi și bizantiniști români*, București, Ed. Fundației PRO, 2002, p. 93-117.

[127] P. Gautier, *Lettre au Sultan Malik-Shah rédigée par Michel Psellos*, REB, 35 (1977), p. 73-97.

[128] J. Gouillard, *Un chrysobulle de Nicéphore Botaneiatès à souscription synodale*, „Byzantion" 29-30 (1959-1960), p. 29-41; C. Morrisson, *La dévaluation de la monnaie byzantine au XIe siècle*, TM 6 (1976), p. 3-47; M. Mullett, *The „Disgrace" of the Ex-Basilissa Maria*, BSl, 45 (1984), p. 202-211; despre Melissenoi, PLP, nr. 17795-17825.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

*INDICE**

Având în vedere numărul mare al termenilor utilizaţi, lista de mai jos are un caracter selectiv. Spre exemplu, s-a renunţat la numele de împăraţi. Tabelul include toponime, antroponime, precum şi unii termeni comuni, aceştia din urmă redaţi, de regulă, prin caractere cursive.

A

abasgi 22, 439
abbassizi 54, 138, 182, 192, 199, 208, 358-359, 408, 483, 602
Abdallah 33
Abd al Malik 80, 83, 85
Abd ar Rahman II 208
Abd-el-Aziz el Kotorbi 423
Abdelmalek (Ab-del-Malek, Abd al-Malik) 83
Abd er Rahman 199
Abissinia 35, 38
Abu-Bekr 39, 41-42, 50-51
Abu-Hafs Omar Ibn-Suaïb (Apochaps) 199-200, 575
Abul-Abbas 138
Abu'l Abbas Mohammed I 221
Abul Sewâr 597
Abul-Fadail 515
Abul-Haïdjâ 361
Abydos 99, 164, 422, 508-509, 523
Abysinia 35, 38
Achaia 142
Acheiropoietos 120
Adalgis 152
Adjnadein (Adjnâdaïn) 39, 51, 55
Adramyttion 93, 171, 392
Adrianopol 186, 189, 191, 272, 310, 332-333, 338, 343, 387, 599-600, 607, 609-610, 649
adscriptitii 105-106
afacerea moechiană 177
Afganistan 360, 602
Africa 15, 32, 46, 64-66, 85, 181, 192, 199-200, 236, 287-288, 339, 345, 358, 373, 390, 407, 410, 439, 562, 574, 576, 679
Agathon, papă 77
aglabiţi 181-182, 192, 199-201, 221
Aistulf 144-146
Aix-la-Chapelle 179, 453
Akhal 575, 578

* Alcătuit de Marilena Andrei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Akolytos 606
akrites, pl. *akritai* 392, 439
Akroinon, localitate în Phrygia 101
Al-Aziz 515, 517
Alboin 26
Alep 55, 361, 408, 420, 427, 430-431, 439, 444, 446, 463, 465, 480, 499-500, 515-517, 566, 574, 668
Alexandria 14, 32, 44, 50, 53, 62, 147, 199-200, 257, 262, 408, 539, 627
Alexios Mosele 102, 207
Algarve 25
Al Gazal 208
Al-Hakam 200
Ali 39, 41, 50, 53-54, 63
Allah 36, 44-45
allelengyon 114, 173, 555, 565
Al-Mahdi 339Al-Mamun 197, 200
Al-Mansur 139
Al Mogtadir 359
Al-Mostakfî 360
Al-Motanabbi 360-361
Al Motasem (Mutasim) 205-206, 208, 221-222
Alogobotur 342, 346
Alp-Arslan 659-660
Al-Qâhir 360
Alusianos 581-582
Amalfi 358, 410, 625
Amida 224, 361, 481
Amorion 62, 93, 101, 196-197, 205-208, 225, 392, 492, 669
Amr 49-50, 55, 62
Anatolikon 15-16, 78, 82, 91, 102, 132, 186, 208, 323, 646
Anastasios, patriarh 126, 135, 138, 148
Anchialos 140, 186-187, 249, 332, 334, 341, 343
Ancona 144
Andrei Calybitul 149
Andrei, Sf. 181
Anemas 426, 475
Ani 291, 546, 575, 597-598, 605, 659-660
Ankyra 14, 169, 179, 208, 224, 393
Annales Bertiniani 231
Antiochia 13-14, 32, 39, 55, 92, 147, 197-198, 257, 262, 408, 463-465, 467-468, 480, 482, 484, 489, 500, 505, 516-517, 539, 561, 566-568, 574, 614, 621, 622, 624, 627, 644, 668-669, 673, 680
Antirrhetikoi 129, 147
Antivari 30, 390
Antonios Studitul, patriarh 483, 495
Antonios Cauleas, patriarh 305, 330
apelatai 439
Apochaps, v. Abu-Hafs
Aplakes 187
Aplesphares, v. Abul-Sewâr
Aquileia 242
arabi 33-37, 42, 44-52, 54-56, 61-64, 66-67, 69, 72, 75, 80-87, 89, 92-93, 97, 99-103, 106, 110, 116-117, 120, 123-124,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

132, 138-139, 143-147, 152, 156, 278, 286-291, 293, 307, 312-316, 333, 339, 342-343, 345-347, 353, 356, 358-359, 361, 363, 373, 390, 392-393, 397, 407-408, 411-412, 417, 419-420, 423-424, 426-430, 444-446, 448, 451, 562, 565-567, 569-570, 574-576, 578-579, 601, 631, 633-635, 661, 668
Araxes 22
Arbe 27, 529-530
Arcadia 142
Arcadiopolis 186, 191, 601
Argolis 142
Argos 389
Arichis, duce de Benevent 152
Arius 219
Armenia 13-14, 21-22, 32, 62, 80-81, 83-84, 89, 93, 189, 271, 290-294, 296-297, 348, 357-359, 363, 468, 481-483, 522, 540-541, 544, 546-547, 575, 597-600, 604-605, 632, 644, 647, 659-660, 669-670, 673
Armeniakon 15-16, 82, 93, 152, 161-162, 198, 323, 393, 421, 575, 682
Arsa 25-26, 28
Arsacizi, dinastie armeană (Aršakuni) 60, 271
Artavasdos 93, 138
Arzen 605
Asia 13, 20-21, 24
Asia Mică 14, 16-17, 34, 47, 53, 60, 64, 66, 68, 82-83, 88-89, 93, 97, 101, 107, 122-124, 142, 156, 176, 179, 197-198, 209, 316, 430, 444, 517, 542, 552, 554, 593, 608, 649, 654, 673, 680-682, 684
Asparuch (Isperich) 70, 82
Aşot 290-291, 348, 359
Aşot II „de Fier" 290-291, 348
Aşot III 482
Athos 131, 297, 370, 388, 441, 492-494, 514, 636
Attila 43, 73
Augusta, titlu acordat împărătesei 320, 336-337, 352, 368, 570, 587, 589-590
Augustus, titlul suprem al împăratului 58, 591
avari 13, 21-22, 27, 30-31, 69-70, 73, 144, 242-246, 357-358

B

Baanes (Vahan) 50, 55
Babek 207-208
Babilon 14, 49-51
Bacchus 90
Baçra (Bassora) 51-52
Bagrat 659
Bagrat IV 570, 574
Bagratizi 290, 348, 597, 599
Baian 140
Balis 408
banda 393
Bardas Skleros 650
Bari 47, 288-289, 293, 312, 390, 410, 455, 479, 496, 524, 526-528, 530, 547-548, 577-579,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

591-594, 611, 618, 669, 678-679
basileopator 306, 319-320, 336, 344, 383, 384
Basileus, titlu al împăratului bizantin 24, 197, 322, 336, 340-341, 344, 352, 372, 374-375, 432, 435-437, 466-467, 488, 494, 514, 572, 588, 592, 594, 625, 629, 645-646, 649, 656
- *Basileus autokrator* 572
- recunoscut pentru regii franci 166
- recunoscut pentru ţarul bulgar 347
- asumat şi de împăraţii germani 457
Basilika (*Basilicale*, legiuiri imperiale) 321-322, 324, 368, 406, 634
Basilios Apokapes 606, 660
Basilios Bojoannes 548-549
Basilios Monachos 607
Basilios Theodorokanos 592, 594, 596
Basilios Trikakabos 148,
Basiliskianos 279
Bavaria 144, 547
Bedros, patriarh 541, 598
Benedict VII, papă 496
Benedict VIII, papă 513, 548, 577, 617-618
Benevent 66, 152, 289, 312, 390, 438, 453, 459, 463, 593, 619
berendei 662
Beriboes 562
Beroe (în Siria) 13
Bersinikia (Versinikia) 186-187
Berzitia 140
Bielograd 29, 530
Biserica Fecioarei (Blachernae) 22, 92, 128, 148-149, 190, 209, 218, 340, 348, 568, 580, 651, 655, 687
Biserica rotundă din Preslav 76
Bithynia 20, 80-82, 92, 140-141, 158, 172, 193, 238, 350, 391, 417
Bochra-Chan 602
Bodin 680
Bogdan 534, 536
boliades 183
boljari 76
Bologna 144
Bonos 20, 31
Boris 284-285, 295, 306, 343
Boris II 450-451
Boris-Michail vezi Boris
Bosfor 14
Bostra 47
Brindisi 410
Brumalia 90, 212
bucellarii 17
Buchara 227, 602
Bug 309
bulgari 22, 31, 69-76, 82, 86, 89, 92, 100, 139-141, 143, 164, 172, 179, 180, 182-183, 186, 190-191, 198, 227, 237, 240-241, 243, 247-251, 258-260, 272, 275-276, 284-285, 288, 295, 306, 311-312, 332-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

334, 336, 338-339, 342-343, 345-347, 357-358, 363, 390, 409, 437-438, 448-451, 459, 470, 471, 473, 476, 480, 501, 502, 580-582, 607, 617, 628, 631, 644, 680, 682, 697
Bulgaria, Bulgaria Albă, Bulgaria Mare 73-74, 76, 140, 276, 285, 288, 296, 311, 312, 334, 341, 347, 363, 390, 562, 570, 580-582, 607-608, 610, 616, 628, 644, 660, 697
„Bulgaria de dincolo de Dunăre" 75
buyizi 360, 420
Byzacena 64, 66

C

Caesar 58, 86, 91, 153, 155, 157, 162, 251, 580, 584, 647, 667, 687
Carin (Erzerum) 13
Cadija vezi Kadidja
Caesarea 14, 21, 49, 52, 62, 121, 330, 392, 430, 444, 472, 665, 667, 681
Cairo 49-50, 481, 660
Calabria 111, 126, 136, 178, 221, 288-289, 339, 345, 454, 457, 524, 528, 616-617, 678-679
Callinicos (Kallinikos), patriarh 87
capitatio, v. capitația
capitatio-jugatio 114
capitația 111, 126, 136, 174
Capua 289, 358, 390, 438, 453, 459, 463, 478, 548, 618, 679
Carbeas 223, 291
Carinthia 27, 226
Carloman 144, 246, 293
Carmel 52
Carnuntum 242
Carol cel Mare 47, 144-146, 152, 160-161, 164-166, 168-178, 186, 225, 245-246, 410, 616-617
Carol Martel 101, 143-144, 146
Carol Pleșuvul 293
Cartea eparhului 327-329
Carthagina vezi Chartago
Carthago 13, 25, 46, 64
Castrogiovanni 201, 207, 221
catepan, v. *katepano*
Cattaro 30
Caucaz 22, 72, 75, 357, 439, 493, 512, 520, 540, 543-544, 632, 659
Călăuza Picturii 131
cearta icoanelor 131
Cernagora (Crna Gora, Muntenegru) 30
Cettina (Cetinje) 26, 28, 29
Chalke 217
Chalkedon 14, 30-31, 60-61, 346, 466, 674
Chandax 424
Charles Martel vezi Carol Martel
chazari 22, 72, 86, 88, 91, 101, 152-153, 205, 227-231, 237-240, 244, 307-309, 357-358, 381, 408, 438, 661
chelandion, corabie 421

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cherson 27, 65, 84, 86-88, 91, 209, 239, 323, 358, 391, 449, 510-512, 529-530
chinezi 603
Chorasan 205, 602, 659, 661
choritai 104
Chosroes al II-lea 13, 23, 48
Chrysocheir 291-292, 550
Chrysotriklinion 212, 467
Ciagri-Beg 603
Cilicia 20, 22, 86, 98, 222, 289, 292, 428-430, 439, 444, 446, 463, 484, 631, 660, 667, 669, 674
Cizic 46
Clement I, papă martir 239
Clement II, papă 618
clisurae, v. *kleisourai*
clisuri, v. *kleisourai*
Cluny 615-619
Codul agricol 106-107
Codul militar 104
Codul naval rhodian 110
Codul privitor la navigație 103
Codul rural 103
comes 394, 400
~ *sacrarum largitionum* 17-18, 380
~ *rei privatae* 380
~ *excubitorum* 196
~ *obsequii* 17
- în statul bulgar 501
cometopouloi 502
comites domesticorum 19, 380
comitiva largitionum 18
comitiva privatarum 18
comitivae sacrarum largitionum 19
Commagene 98, 139
Conrad II 563, 578
Consiliul de șase nobili 76
consortes 104
consortes 104
Constantin Arianites 607, 609
Constantin de Nakoleia 124, 132
Constantin Diogenes 562, 568, 570, 665
Constantin Filosoful vezi Kyrillos
Constantin Gongyles 361, 419
Constantin I, papă 92
Constantin Lichudes 604, 611, 613, 647, 651, 653, 664
Constantin, patriarh 150
copți 44, 50, 120
Coran 36-38, 43, 45, 120
Cordoba 199-200, 205, 208
Corint 181, 294, 389, 462, 503, 519
Cormisoș 139-140, 187
Coron 182, 238, 389
Creta 46, 68, 85, 287-288, 314-316, 345, 361, 396-397, 418, 420, 422-423, 426-429, 631
croați 27-30, 226, 238, 240, 249, 293-294, 342, 346, 358, 527, 529-530, 538, 631
Croton 390
Ctesifon 48
Cuban 31, 75, 82, 308
cubicularius 277, 378, 428, 449, 561
cubiculum, pl. *cubicula* (și "sacrum cubiculum", dormitorul imperial) 210, 212, 467

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cubrat vezi Cuvrat
cultul icoanelor 115, 117-118, 120-121, 123-124, 127-129, 133, 147, 153, 157-158, 168, 170, 192-194, 214-219, 222, 257
curopalates 184, 201, 251, 377, 383, 440, 457-459, 468, 521, 542-546
Cuvrat (Kurt) 31, 70

D

Daclea 30
Dalmația 25, 86, 178, 238, 243, 287, 289, 292-294, 323, 358, 390, 410, 527, 529-530
Damasc 14, 39, 44, 46-47, 52, 54-55, 62-63, 92, 125, 129, 361, 408, 431, 481, 484, 517
Danielis 274-275, 298
Dastagerd 23
David cel Mare 492, 493, 502, 520, 540-546
David din Tao (Tayk) vezi David cel Mare
Delta Dunării 140
Desiderius 144-145, 152
Develtos 186, 341
Didier vezi Desiderius
Digenis Akritas 101, 224, 635
diglossia 57
dikeration 111
Dioscor 219
djizya 56
Dovin 13, 62
Doliche 138, 567
domestikos 19, 251, 381, 394-395, 425, 434-435, 466, 481, 561, 567, 574, 597
- *megas* ~ 484
- *ton scholon* 355, 381, 395, 419, 528, 684
Don 75, 86, 205, 208, 229, 239, 308-311, 357, 438
Donus, papă (676-678) 77
Dorystolon, vezi Silistra
Dovin 62
Dragomuzos 534, 536
Drilon (azi Drin) 25, 26
Drogo 576-618
dromon, corabie militară 398-399, 422-423
drongarios 85, 236, 381, 397-398, 561
~ tes vigles 561
drungarios, v. *drongarios*
Ducliani 30
Dumitru, Sf. 69, 580
Dunăre 29-31, 63, 70, 72-75, 97, 100, 116, 191, 226, 242-244, 246, 272, 308-312, 334, 343, 349, 409, 437, 448, 450, 473, 476-477, 501, 523, 562, 566, 570, 575, 590, 607-608, 631-632, 643, 653-654, 660, 662, 676
Dvina 227
dynatoi, puternici 108, 351, 551

E

Ecbatana 21
Ecloga 111, 114

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Edesa 48, 62, 348, 483, 523, 545, 569, 574, 673
Egipt 14, 31, 34, 37-38, 44, 46, 49, 53, 55-56, 64, 120, 182, 199-200, 222, 288, 326, 360-361, 410, 412, 420, 424, 439, 481, 483, 499, 516-517, 522, 670
Ekthesis 32, 65
Elba 226
Elis 142
Enravota 238
Eparchikon Biblion, v. *Cartea eparhiilui*
eparchos 57
- *eparchos tes poleos* 384
epibole 104, 113, 173
Epidaurus 28
Epir 69, 390, 437, 519
Eudokia Baianè 317
Eudokia Makrembolitissa 664, 666-667, 674
Eufrat 34, 52, 206, 222, 291, 347, 358, 392, 408, 431, 466, 481, 494, 540, 542, 567, 569, 574, 635, 660, 669
Europa 20, 25, 99, 230, 287, 323, 343, 387-388, 393, 472, 487, 497, 508, 594, 599, 601, 682
Eusebius de Caesarea 121
Eutyches 219
evrei 32-33, 35, 42, 116, 121, 123, 129, 192, 237-239, 357, 621
exaugustos 577, 579
excubitores 20, 381
excubitores 20
ezeriți 221

F

Fabia Eudokia 56
Faenza 144
Fatima 53
Fatimiți 335, 345, 358, 361, 439, 452, 481, 499-500, 602, 659
Ferrara 144
Filioque 260, 286, 617
finni 226-229, 233, 308, 311
focul grecesc 46, 68, 100, 133, 236, 399, 421
Formosus, papă 330, 331
Forum Augustaeon 128
franci 144-146, 167, 178, 205, 243, 245, 248-249, 288, 621, 670, 682
Friedrich de Lothringen 625
frisoni 144
fundax, v. *phoundax*

G

Gabriel Roman (Radomir) 533, 537
Gagik II 597-598, 659
Ganzak (Gazaka) 21, 23
Genghis Han 43
Georgios Maniakes 567, 569, 574-576, 578-579, 590-594, 614
Georgios Pisides 22
Georgios Probatas 575, 578
Georgios Theodorokanos 562
gepizi 22

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

germani 13, 42-45, 47, 144, 243, 247, 460, 463
Germanikeia, oraş în Commagene, în sudul Asiei Mici, de unde-şi trage originea dinastia „isauriană" 98, 132, 139, 361, 392
Germanikopolis, oraş în vestul Ciliciei 98
Germanos, patriarh 94, 125-126, 134-135
Ghassanizi 34
Ghaznavizi 360
Ghazni, Ghazna 602
Gheorghe Vojtech 680
Gheorghe, Sf. 120, 474, 628
ghuzi 603; v. oghuzi
Grecia 44, 57, 82, 124, 129, 134, 141-142, 151, 180, 249, 274, 370, 389, 581, 677, 680
Gregorios 64
Gregorius II, papă 125, 134, 135
Gregorius III, papă 126, 135
Grigore cel Mare, papă 121
Grigore Taronites 509, 518, 519
Grigore Trachaniotes 526
Guemar de Salerno 578

H

Hadrian, papă 157, 159
Hadrian II, papă 240, 247, 283-285
Haemus 70, 661
Hakem 517, 522, 570
Haleb vezi Alep
Hamah 464
Hamdan 427
haraci 42
Harald Hardrada (Haardrade) 227, 575, 582
Harun-al-Rašid 164, 169, 179, 199, 204, 206
Hassan 46, 85, 87
Herakleia 14, 191, 198, 254, 338, 674
Hegira 35, 49
Heliopolis 49-50, 484
Hellespont 84, 99, 314
Henric II de Bavaria 547, 549, 563, 610, 617-618
Hervé 609, 644
hidjra vezi Hegira
Hieria 24, 147, 158, 193-194, 435
Hieron 164, 175, 350
hikanatoi 20, 381
Hira 34, 49, 51-52
Historia syntomos 99
homokensa 104
Homs 39, 464
Honorius, papă 32, 78
Humbert 621, 625
hypatos ton philosophon 612, 675

I

iacobiţi 31, 42
Iadera 26, 28
Iaroslav cel Mare 595, 597
iberi 22, 198, 348, 396
Iberia 80, 83, 89, 440, 561, 597-560, 605, 659
Ibn Fozlan 74

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ibn Saad 64
Ibn Rusta 307, 310
Ibn-Tahir 200
Ibrahim Inal 605
iconoclasm, iconoclaşti 106, 115-117, 121-122, 126-129, 131, 147-148, 154-155, 158-160, 162, 167, 171, 185, 187, 213, 217, 219, 256, 261-262, 264, 297, 301, 385, 412, 637
idiostata 105
Ierusalim 14, 24, 32, 39, 44, 48, 51-52, 55, 125, 147, 257, 262, 464, 484, 627
Ignatios, patriarh 224, 252-258, 260, 283-285, 330
Igor 350, 356, 362, 409
Ikşidiţi 360-361
Ilik-Chan 602
Imola 144
imperator 58, 166-167
Ioan IV, papă 33
Ioan VIII, papă 285-286, 295, 329
Ioan IX, papă 330-331
Ioan XIII, papă 460
Ioan Damaschinul, Sf. 125, 129, 130, 135, 262
Ioan de Acra, Sf. 52
Ioan de Trani 620-621, 624-625
Ioan Ducas 644
Ioan Grammatikos vezi Ioan Hylilas
Ioan Hylilas, patriarh 192, 194, 202, 207, 209, 211, 215, 217, 219, 237, 264
Ioan Kameniates 634
Ioan Mauropus 611-612, 635
Ioan (Morocharzanios), patriarh, v. Ioan Grammatikos (Hylilas)
Ioannes Cameniates 316
Ioan Opsaras 646
Ioan Sempad 597
Ioan Vatatzes 600-601
Ioan Vladislav 533-534, 562, 605, 643
Ioan Xiphilinos, patriarh 611, 664
Iob, patriarh 197
Iordan 14, 44, 47, 50
Ioseph Bringas 417
Ioseph Genesios 370
Ioseph, mare econom 162, 169, 178
Irtâş 308
isapostolos 373
Islam 33-34, 36-37, 45-47, 51, 56, 85, 120, 122, 124, 139, 236, 239, 361, 602
Isperich (Asparuch) 70, 72, 74, 86
Istria 25, 169, 178, 226, 240, 410
Italia 15, 26, 32, 47, 65-66, 69, 79, 97, 111, 125-126, 129, 136, 144-146, 148, 152, 156, 168, 178, 200-201, 208, 242, 275, 286-289, 293, 311-312, 326, 355, 358, 390, 410, 411, 419, 438, 451-455, 457, 459, 461-463, 478-480, 563, 570, 575-594, 610, 615-621, 624, 631-632, 643, 669, 678-679
Itil (Atel, Astrachan) 227

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Î

împărat asociat 60-61, 67, 86, 136, 152-153, 202, 278, 336, 352, 354, 373, 630

J

Jezdegerd III 48-49, 52
Jezid 55

K

Ka'aba 38, 40
kaballarioi 381
kabiri 198,
Kadesia 39, 48, 49, 51-52
Kadidja 33, 35, 38, 40-41
Kairuan 46, 66, 85, 87, 199, 201, 345, 439, 452, 481
Kallinik, meşter sirian al focului grecesc 68
Kalokyres 449-450, 470
Kama 74
Kardam 164
karluki 603
Katakalon Kekaumenos 575, 596, 598, 605-606, 609, 643-646, 649
katepano 524, 526, 528-529, 538, 548-549, 567, 576-579, 592-594, 604, 619-620
Kegen (Kegenis) 607-608, 610
Keorki I 540
keration, carat, carate (*keratia*) 109, 111, 173, 176
Kerka 25, 28
Keszthely 242
kharadj 55; v. şi haraci
Khorasan (Churasan) 49, 52, 206, 359, 603
Kiev 227-231, 233, 262, 438, 449-450, 477, 595-596, 627, 631, 662
Kimba Longou 531
kleisourai 313, 382, 394
kleisurarches 313, 382, 388, 394
komes tes kortes 382
Koreişiţi 35, 38
Kos 62
koubouklion 378
kouropalates, v. *curopalates*
koursai, raiduri militare de pradă 101
Krakras 534, 536
Krum 75, 179-180, 182-183, 186-187, 189-191, 243, 272, 310
Kûfa 48, 51, 54
Kulpa 29
Kurupas, vezi Abd-el-Aziz el Kotorbi
Kutlumiz, Kethelmiş, Qutlumuš, Kutlumus 604, 606
kutriguri 73
Kuvrat 237
Kyros, episcop de Phasis 31-32
Kyzicos 68

L

lachmizi 34
Laodiceia 391, 464
Lateran 65, 258
Lazăr 209, 216
Lazi 22

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Lebedia 308-309
Leo Grammaticus 203
Leon III, papă 165, 618
Leon IX, papă 610, 614-615, 620, 622, 624, 626
Leon Curopalates
Leon Diaconus 634
Leon din Tripolis 316-347
Leon Filosoful 237, 275, 294, 684
Leon Lependrinos 574
Leon Melissenos 500, 508, 510, 516
Leon Paraspondylos 629
Leon Pediasimos 467
Leon Phokas 333-334, 336, 466
Leon Tornikios 598-599
letoni 226
Liburnia 25-27
Lista regilor (Imennik) 74
Liutprand 144, 231, 233, 385-386, 413, 455-463
logothetes 17-19, 167, 215-216, 526, 634
- *megas logothetes* 380, 384
~ *tou dromou* 17, 156, 379, 384, 675
~ *tou genikou* 19, 169, 171, 380, 384
~ *tou stratiotikou* 19, 380, 384, 629
~ *ton agelon* 380
~ *tou eidikou* 19, 384
~ *tou praetoriou* 327
Longobardia 289, 323, 390, 453, 528
longobarzi 66, 135, 144-146, 152, 156, 167, 289, 312, 323, 390, 438, 453, 455, 528, 547, 549-550, 570, 617-619, 624
Lovat 228
Ludovic cel Pios 195, 205, 208
Ludwig al Germaniei 241, 243, 245-246, 248-250
Ludwig II 225, 287-289, 293
Lussin 27, 529-530
Lycia 63, 392, 574
Lycopolis 49

M

Macedonia 30, 80, 102, 140, 156, 271, 274, 294, 323, 339, 346-347, 387-389, 421, 437, 455, 472, 503, 505, 594, 610, 663
Macedonius 219
Madara 76
maghiari 307-312, 343, 345, 347, 350, 437, 448
magister officiorum 17
magistri militum 15, 18
Maina 142
Malamir 74, 238
Malek-Şah 680-681
mandylion 348, 711
Manes 219
manicheeni 122, 295
Manif, zeu 39
Mantzikert 606, 663, 670
Manuel Erotikos Comnenos 490, 514, 649-650
mardaiţi 69, 80, 83, 89, 172, 389, 394, 421

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Marea Adriatică 25, 27, 136, 178, 289, 293, 411, 438, 519, 527, 529-530, 548-568, 577, 580, 592, 632
Marea Egee 68, 83, 110, 140 199-200, 314-315, 347, 387, 389, 397, 425, 460, 632
Marea Mediterană 45-47, 110, 288, 397, 408, 418, 429, 454, 500
Marea Roşie 22
Marea Schismă 613-627
Maria din Paphlagonia 161
Marsilia 121
Martin I, papă 65
Martina 21, 56, 59-61
Martyropolis 482, 494
Maslamah 99
Massisa 207
Masud 602, 661
Matei din Edessa 483, 545
Maximus Confessor 64-65
Mesopotamia 13, 32, 44, 48, 51-52, 156, 207, 297, 314, 348, 356, 360-361, 392, 420, 428, 439, 446, 480-483, 488, 602, 605, 632, 669-670
Mecca 35-36, 38-41, 54
Medina 35-36, 38-39, 41, 48
Megalopolis 142
Melitene 139, 207, 223-224, 250, 291, 313, 347, 392, 428, 481, 488
Merdanšah 23
merovingieni 144, 146
Merwan II 139
Mesembria 140, 186-187, 191, 343
Mesenia 142, 182
Mesrob 240
Methodius, patriarh 213, 217-219
Methodius, misionar grec 236-241
Methone 182, 238, 294, 389
Michail Lachanodrakon 150
Mihail Acolytos 610
Mihail Burtzes 489, 644
Mihail Dokeianos 576-577, 579
Mihail Kerularios, patriarh 613, 617, 619-627, 629, 643, 645, 649
Mihail Iasites 597-598, 601
Mihail Psellos 611-612
Mihail Spondylos 576
milingi 221
militia praesentalis 17
misthotoi 105, 326, 328
Moawija 46, 62-63, 68, 80, 85
Moesia 25, 70, 75, 505
Mohammed ibn-Abi'l Āawari 201
Mohammed, Profetul 33, 35-44, 53-54
Moise de Khorene 82
Monembasia 389
monofisiţi 31, 38, 42, 44, 64, 77, 79, 121, 123
monothelism 32, 60, 64-65, 69, 77, 79, 92
monoxyla 476
montanişti 122
Montepeloso 577, 579

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Moravia 226, 240-247, 249, 311-312, 438, 513
moravi 75, 240, 242-243, 245, 247-248
mortitai = țărani arendași care plăteau proprietarului a zecea parte din produse 106
Munții Alpi 25, 145, 244, 411, 479, 530
Munții Pirinei 46
Musa Ibn Noçayr (Musa ibn Nusayr) 46, 87
Musaraf 566-568
musulmani 37, 42, 45, 53, 116, 211, 237-239, 316, 566, 642, 660, 679
Mytilene 423, 635

N

Narbonne 47
Narenta 26, 29, 529
Nasr Ugaili 206
Nasser Eddauleh 420, 427
Nauplia 389
nauticum foenus 109
Neapole 178, 358, 410
Nehavend vezi Kadesia
nestorianism 127
nestorieni 32, 42
Nestorius 219
neustrieni 144
Nicolae, papă 240-241, 247, 249, 256-258, 260, 283
Nicolae, patriarh 318-320, 332, 336, 339, 342
Nicolaos Chrysoberges 495
Nicomedia 21, 89, 391, 444, 489
Nikephoros Bryennios 610, 629, 646
Nikephoros Uranos 519, 538
Nikephoros Xiphias 523, 531, 533
Nikephoros, patriarh 13, 16, 61, 92, 129, 141, 147, 193-194, 196, 218, 262
Niketas Chalcutzes 445
Niketas Ooryphas 288
Niketas Protospatharios 452
Niketas Skleros 311
Niketas Stethatos 622, 625-626
Nikolaos Mystikos 312, 318, 320, 338
Nil 49-50, 222
Ninive 23
Nipru 73, 86, 226, 228-230, 233, 308, 409, 477, 511, 607, 661
Nishapur 602, 604
Nisibe 481-482
nobilissimus 377, 584-585
nomisma 109-111, 677
Nomos georgikos 113
normanzi 231-232, 381, 570, 576-579, 590-591, 593-594, 609-610, 616, 618-619, 625, 633, 643, 647, 669, 678-681, 685
nosokomeion, spital 469
Novgorod 228, 230-231, 233, 511, 513, 595, 662
Numidia 85

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

O

Ohrida 580, 620-621, 624, 626
Ogba-ben-Nafi 46, 66
oghuzi 603
Oglos 74
Olaf II cel Sfânt 227
Oleg 236
Olympios, exarh de Ravenna 65
Omar 39, 41-42, 48, 50-53, 55, 62
Omar II 100, 120
Omar-ibn-Ubeïd-Allah-al-Akta 224, 250
omeiazi 54, 138
Omurtag (Mortagon) 74-75, 191, 198, 237-238, 248
Onglos 70
onogunduri 74
Opsikion 15-17, 20, 80, 82, 84, 90-92, 138, 198, 319, 323, 336
Optimaton 17, 323, 391
Othman 45, 50, 53-54, 62-63
Otranto 579, 591-592, 594, 669, 679
Otto I 357, 385, 390, 413, 437, 438, 451-452, 455-457, 459, 615-617
Otto II 433, 453, 455, 524, 618
Otto III 524-526, 528
Oxus 602-603

P

Pad 144, 411
Palatul Blachernae 92
Palatul Bryas 210, 212, 265
Palatul Daphne 90
Palatul Dogilor 530
Palatul Kainourgion 636-637
Palatul Magnaurei 159, 252, 263, 264
Palatul Sacru, palatul imperial 161, 168, 212, 218, 264, 436, 440, 448, 456, 467, 586
Palestina 37, 39, 51, 262, 464, 483-484, 631, 659
palladium 348
Palmyra 34
Pamphylia 69, 80, 148, 314, 392, 399, 421, 489
Pan 90
Pandulf „Cap de Fier" 453, 463
Pannonia 27, 29, 240, 242-244, 311, 357
Panormos (Palermo) 204
parakimomenos, v. *parakoimomenos*
parakoimomenos 277, 335-336, 378, 383, 418, 436, 468, 484, 487-488, 493, 499-500, 552-553, 561
Patras 181-182, 274, 294, 298, 389
patriciu, v. *patrikios*
patrikia zoste 214, 534
patrikios 155, 207, 255, 311, 368, 378, 383, 446, 488-490, 523, 531, 536, 573, 575, 591, 594, 604, 606-607, 610, 646
patrocinium 103
Paul IV, patriarh 157
Paul de Samosata 297

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

paulicieni 122-123, 139, 289, 291, 295-297, 478
Paulos, patriarh 60
Pavia 144-145, 411
Peciora 227
Peloponez 80, 89, 142-143, 151, 157, 180, 182, 221, 226, 238, 274-275, 288, 292, 294, 389, 581
penetes, săraci 351, 551
Peninsula Arabică 34, 43
Peninsula Balcanică 25, 57, 69, 89, 226, 297, 437, 512, 680
Pepin cel Scurt 144
Pepin de Herstal 143
perşi 13-14, 16-17, 20, 22, 24, 30-32, 34, 39, 44, 49, 52, 89, 139, 158, 205-207, 262, 634
Pergamon 99, 391
Persia 14, 44, 48, 51, 227, 533, 602
Petru Delianos 580
Petru, episcop de Amalfi 625
Petru Phokas 464-465, 488-489
Petru, prinţ al Serbiei 334-335
Petru, ţar bulgar 346-347, 437, 448-450, 459
Philadelphia 391
Philippicus 14
Philippopolis 470, 478
Photios, patriarh 237, 239, 247-248, 250, 252-259, 262, 264, 278, 283-288, 295, 305, 329-330, 364-365, 616
phoundakarios=fundicarius 677
phoundax 676
Phrygia 62, 101, 124, 489, 669
Pietro Orseolo 529
Platon, abatele 158-160, 162-163, 177-178
Pliska, capitala Hanatului bulgar 71, 74-75, 180, 523
Podandos 207
Poitiers 47, 101, 132, 144, 146
Polyeuctos, patriarh 434, 436, 447, 459, 468-469
Pothos Argyros 338, 355
praefectura praetorio 18
praesentalis 19
Preslav, capitala primului Ţarat bulgar 71, 76, 473
Preslava Mare 610
Preslava Mică 74
Procopia 186-187
Propontida 190, 389, 422, 436
Propontis 68, 235-236, 601-676
protectores 19
proteuon, primul magistrat municipal 358, 391, 449
protonotarios 323, 394
Prusianos 537, 562, 568
Prut 309
Psaltirea Barberini 265
Psaltirea Chludov (Hludov) (Moscova) 265
Pylai 20
Pyrrhos, patriarh 60-61

Q

Qâdisîya vezi Kadesia
Quadi Asad 201
Quinisextum (in Trullo), sinod al Bisericii bizantine 84, 89

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

R

Ragusa 26, 28-30
Rahzadh 14, 23
Rakka 408
Rege, titlu inferior celui imperial 23, 25, 48, 73-74, 144-146, 152, 156, 160, 166-167, 195, 240, 248, 287, 290-291, 303, 311, 348, 356, 360, 374, 385, 452, 456-457, 521, 540-545, 569-570, 575, 597-598, 602, 604, 660-661
Reggio 66
regimul themelor 15-16
rerum privatarum 17-19
res privata 18, 105
restabilirea cultului icoanelor 168, 189, 216-219, 222
Rhegium 390, 452
Rhodos 46, 62, 93, 169, 179, 392
Romanos Skleros 590-591, 593, 646
Rossano 390, 496-498
Rostislav 240-246, 248
Rothruda (Erytro) 156, 161, 165
Ruric 236
ruşi 73, 225-229, 231-233, 238, 307, 345, 350, 356-357, 362, 381, 409, 421, 426, 438, 449-450, 470-471, 473-477, 480, 580, 590, 595-596, 647, 662

S

Saad Eddauleh 447, 465, 499-500
Sabaktegin 603
Şahin 13-14, 21
Şahrbaraz 13-14, 21-22, 30
Saif-ad-Dawla
Salamis 53
Salerno 288-289, 358, 578, 594, 618, 679
Salman 569
Sâmânizi 360, 602-603
Samonas 304
Samos 315, 323, 387, 392, 562
Samosata 86, 205, 224, 361
Samuel Berroia 514-515
Sardes 391
Sardica 179-180, 182, 653, 665
Sarkel 205, 208, 239
Sassanizi 41, 51, 75, 360, 661
Sava 25, 29
saxoni 144, 382
Sayyid Battâl-el-Gazi 101
sârbi 27, 29-30, 249, 293, 335, 342-343, 346, 358, 438, 592, 594, 631
scandinavi 226-228, 230-232, 234, 381, 408
schole 20, 487, 491, 495, 561, 642, 684
sclavinii 30, 63, 142, 172
scriniarius 19
sebaste 589
Sebasteia 22, 313, 392, 598, 643
sebastophoros 592, 594
Sebastopolis 81-82, 84, 89
Seif Eddauleh 420, 427-428, 431, 444, 447, 515
Seistan 602
Selgiuc 602

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Selgiucizi 360, 398, 541, 574, 575, 590, 597, 599, 601, 602, 604, 659, 665-669, 680-682
Senakherim 541, 546
Serdica, v. Sardica
Sergios, patriarh 13, 20, 31-32, 79, 90
Sergios I 617
Sergius, papă 84, 318
Sergius III, papă 320
Sermon 538
Severinus, papă 33
Sf. Sofia, biserica 60,
Sicilia 15, 46-47, 66-67, 101, 111, 126, 136, 146, 178, 199, 201, 204, 207, 221, 252, 289, 312, 323, 358, 390, 419, 451-452, 454, 570, 574-579, 582, 619, 644, 679
Sigurd Syr 227
silention 126, 135
Silistra 474-475, 477-478, 523, 607
Simeon, ţarul 306, 311-312, 332-335, 338-343, 345-347, 369, 410, 437, 448, 478, 501, 505, 631
Simeon Metaphrastes 369-370, 634-635
Simeon Stâlpnicul 120
Sinodul de la Niceea 129-130, 159-160, 217
Siret 309, 311
Siria 13-14, 31, 33-34, 37-40, 44, 50-51, 53, 56, 63-64, 100, 120, 132, 290, 326, 360, 363, 429, 431, 439, 445-446, 449, 463-464, 480, 483-484, 567-568, 631, 668-670
Sisinnios din Perge 148
sistemul solidarităţii 104-105, 173
Smolensk 228
Sophronios, patriarh de Ierusalim 32, 48, 55
Spalato 28
Spania 25, 46, 87, 199-200, 297, 358
Sparta 142
Sphengel 473-475
Sredetz (Sofia) v. Triaditza
Stara Zagora 76
statuia lui Helios 62
Stephanos Lichudes 604
Stephanos, patriarh 305
Strategikon 57
strategos, pl. *strategoi* 16, 28, 81, 91, 93, 124, 132, 150, 156, 174, 186, 201, 206, 208-209, 221, 224, 272, 287-288, 292, 294, 313-314, 334, 339, 358, 381-382, 387-395, 398-400, 419, 425, 446, 462, 477, 479-480, 523-524, 528, 531, 533, 537, 562, 567-568, 570, 578, 581, 594, 595, 646, 665
– *autokrator* 536
stratiotes, pl. *stratiotai, soldaţi* 18-19, 380, 384, 400
stratiotika ktemata 16, 381, 403
Strymon 83, 89, 323, 389
Stylianus 305
Suidas 635

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Sulaiman 92-93, 100
Suleiman 640-681, 684
Sviatoslav 356, 449-450
Svinthila 25
symbasileus, v. împărat asociat
Symbatios 277-278, 298, 384
Symeon 285, 306
synkellos, înaltă demnitate eclesiastică 126, 211, 261, 619
synkletos, senatul 24, 60-61, 78, 135, 153, 155, 202-203, 209, 280, 298, 373, 375, 385, 391, 402, 434, 478, 563, 572, 587-588, 590, 630, 643, 648-649, 656-658, 665, 667, 675
Syrakusa 66

Ş

şarja elefanţilor 49
şiitism 53
Ştefan cel Tânăr, Sf. 134, 149-150
Ştefan II, papă 144-146, 167
Ştefan V, papă 330
Ştefan cel Sfânt al Ungariei 614
Ştefan Voislav al Serbiei 583

T

tagma, pl. *tagmata*, corp militar central 20
~ *ton Megathymon* 582
tahirizi 359-360
Tamerlan 43
Tarasios, patriarh 157, 162-163, 169, 262
Tarent 66, 289, 294, 390, 410, 579, 591, 593-594, 679
Tarik 46, 87
Tarsos 207, 288, 314, 316, 430, 446, 482
- emirul de Tarsos 345
Tayf 38
Tayget 142, 221, 292
Teletz 140
Templul Focului 22
Tephrike 223, 291, 296, 392
Tervel 86, 91, 100, 139
thema 15-19, 21, 78, 80, 82, 84, 102, 124, 138, 152, 156, 209, 278, 289, 313, 315, 319, 323, 336, 358, 367, 380, 382, 386-389, 391-395, 397-399, 420-421, 434, 439, 443, 595, 646, 682
- *themata akritika* 382
- *krites tou thematos* 382, 395
Theodor II, papă 331
Theodor Karantenos 490
Theodoros Alopos 647
Theodor Studitul, Sf. 129, 130, 159-160, 163, 169, 177, 178, 185, 187, 192, 195, 218, 220, 263
Theodote 162, 172
Theophanes 21, 55, 63, 65-66, 68, 73-74, 80-83, 87, 90, 98-99, 116, 124, 137, 141, 150-156, 169-179, 191, 199, 280, 349, 365-366, 370, 633
Theophano, soţia împ. Leon VI 317, 319-321
Theophano, soţia împ. Romanos II 433-434, 440, 444-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

455, 466-467, 469-480, 488, 493, 524-525
Theodora, soția împ. Ioan Tzimiskes 472
Theodora, soția împ. Iustinian 86, 91
Theodora, soția împ. Lekapenos 336-337
Theodora, soția împ. Theophilos 208, 214-218, 220, 223, 253, 255, 264, 280
Theophilitzes 273-276
Theophobos 205
Theophylaktos, patriarh 336, 352, 355, 386
therapeutes, slujitor 684
Thessalia 69, 140, 294, 299-300, 437
Thessalonic 65, 84, 151, 163, 178, 210, 212-213, 236-237, 252, 263-264, 306, 314-316, 323, 341, 388, 410, 418, 518-519, 533, 537, 550, 575, 580-582, 592, 628, 634, 661, 683-684, 687
Thoma de Klaudiopolis, mitropolit 124, 132
Thoma Slavul 107, 142
Thracia 13, 15, 30, 70, 82-83, 86, 122, 139, 172, 183, 186-187, 191, 198, 223, 241, 294, 307, 333-334, 338-339, 341, 349, 387, 389, 471, 478, 610, 653, 682, 684
Tibru 144, 331
Tigris 52, 206, 208, 362, 427
Tihomir 581
Timoc 29
Tipucitus (Tipoukeitos) 322, 327
Tmutorokan 230-231
Toctu 140
Togrul-Beg 602-603, 604-606, 609
Toledo 46, 200
Tomus Unionis 320, 336-337, 344, 403
tourma 313, 382, 393-394, 400
tournaches 133, 393
travunini (tervunieni) 30
Triaditza (azi Sofia; v. și Sardica) 503-504, 533, 608, 654, 665
Triclinium 90, 135, 212
Trullo (in ~), v. Quinisextum
tulunizi 288, 360
Tunis 181-182, 199, 345, 575
turma, v. *tourma*
Tyana 87, 169, 179
Typos 65
tzakoni 143
Tzakonia 142-143
Tzurulon 187

U

uiguri 603
Ulfilas 240
unguri 226, 229, 307-312, 334, 349, 356-357, 449, 469, 471, 550, 643, 653-654, 660
Universitatea din Constantinopol 364-365, 611-612, 635
utiguri 73-74
uzi 670, 682

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

V

varegi (varangi) 225-226, 232, 235, 381, 438, 449, 575, 582, 609, 614, 667, 687
Varna 140
Vaspuracan 359, 541, 546, 562, 574, 604, 608, 649
Velegrad 242
Veligosti 142
Veneţia 169, 178, 186, 208, 238, 243, 246-247, 346, 358, 370, 390, 398, 410-411, 438, 461, 526-527, 529-530
Vidin 523
Villehardouin 142
Vistula 226
Vitalian, papă 66, 79
vizigoţi 25, 87
Vladimir cel Sfânt 230-231, 248, 433, 506, 508, 510-513, 537
Vojnomir 238
Vojslav 592, 594
Volga 74, 227, 228, 307, 311, 346, 357, 603, 661

W

Watiq 221
Wilhelm Braţ de Fier 576

Y

Yarmuk 44, 47, 50, 52, 55
Yatreb vezi Medina
Yâzid II 120
Yemen 36, 40

Z

Zaharia, patriarh 14
Zapetra (Sozopetra) 205-207
Zautzes 304, 306, 317, 319-321, 383, 384
zichi 198, 357
Ziyadat-Allah 201
Zobeir (Zubayr) 49
Zoe 306, 313, 317-321, 332-336, 343

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

CUPRINS

Notă privind editarea volumului al II-lea 5
Abrevieri ale autorului 6
Abrevieri ale îngrijitorului ediției 7

PARTEA ÎNTÂI
[Reînnoirea și supraviețuirea imperiului grec medieval]

I
[Bizanțul în secolul al VII-lea]

A. Domnia lui Heraklios 13
1. Reforma administrației și a armatei 15
2. Războaiele de recuperare în Asia, împotriva perșilor 20
3. Provinciile europene în timpul domniei lui Heraklios 24
4. Politica religioasă a lui Heraklios 31
5. Dezmembrarea imperiului de către arabi 33
6. Grecizarea imperiului 57
B. Urmașii lui Heraklios 59
1. Constans al II-lea 61
2. Constantin al IV-lea 67
3. Bulgarii 69
4. Politica religioasă a lui Constantin al IV-lea 77
5. Iustinian al II-lea 79
6. Instabilitatea din perioada 711-717 92

II
[Criza iconoclastă. Al doilea triumf al ortodoxiei]

A. [Dinastia siriană („isauriană")
și prima fază a iconoclasmului] 97
1. Leon al III-lea și începuturile iconoclasmului 97
2. Constantin al V-lea 136
3. Irene și prima restaurație a icoanelor 153
4. Nikephoros I Genikos 168
5. Staurakios și Michail I Rhangabé 183

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

B. [A doua prigonire a icoanelor.
Restabilirea lor definitivă] 189
1. Leon al V-lea Armeanul (813-820) 189
2. Michail al II-lea din Amorion (820-829) 197
3. Theophilos (829-842) 202
4. [Restabilirea cultului icoanelor şi a ortodoxiei] 216
C. [Ofensiva externă şi misionară] 221
1. Michail al III-lea 221
2. [Bizanţul şi începuturile Rusiei. Varegii ruşi] 225
3. [Misiunea kyrillo-methodiană] 236
4. Bizanţul şi Moravia Mare 241
5. [Convertirea bulgarilor. Photios şi conflictul cu Roma] 248
6. Mişcarea intelectuală şi artistică
în epoca iconoclaştilor şi a dinastiei frigiene 261

PARTEA A DOUA

[Apogeul Bizanţului clasic. Dinastia macedoneană]

I

[Consolidarea Imperiului bizantin şi a noii dinastii]

A. Basilios I (867-886) 271
1. Schisma lui Photios 283
2. Luptele în Europa 287
3. Luptele cu arabii 288
4. Relaţiile cu Armenia 290
5. Politica religioasă a lui Basilios 292
6. Guvernământul intern al lui Basilios 298
7. Opera legislativă a lui Basilios 301
B. Leon VI 304
1. Luptele cu bulgarii lui Simeon 306
2. Luptele cu arabii 312
3. [Disputa tetragamiei] 317
4. Opera legislativă a lui Leon al VI-lea 321
5. [Administraţia] 323

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

6. [Încheieri la capitolul Photios] 329
7. [De la Leon VI la Romanos I Lekapenos] 331
C. [Romanos I Lekapenos] 338
1. [Romanos I Lekapenos și țarul Simeon] 338
2. Guvernarea lui Romanos Lekapenos. Luptele cu bulgarii, năvălirea maghiarilor și atacul rușilor 345
3. Actele interne ale guvernării lui Lekapenos 350
D. [Constantin VII Porphyrogennetos (945-959)] 355
1. Succesele externe 356
2. Mișcarea intelectuală în timpul lui Constantin VII. Activitatea literară a împăratului 363
E. [Situația internă a Imperiului bizantin în secolul al X-lea] 372
1. Organizarea imperiului în secolul al X-lea 372
2. Ierarhia demnităților și a funcțiilor 377
3. Administrația. Guvernămintele 386
4. Problema socială. Bogații și săracii 401
5. Comerțul 407

II

[Epopeea dinastiei macedonene]

A. Romanos al II-lea (959-963) 417
1. Luptele cu arabii. Marile biruințe ale imperiului 417
2. Luptele cu arabii din Asia 426
B. [Nikephoros II Phokas (963-969)] 433
1. Începuturile domniei lui Nikephoros 439
2. Luptele cu arabii 444
3. Luptele cu bulgarii 448
4. Conflictul cu Otto I. Luptele din Italia 451
5. Ultima expediție a lui Nikephoros în Asia 463
C. Ioan I Tzimiskes (969-976) 468
1. Luptele cu rușii lui Sviatoslav 470
2. Evenimentele din Italia. Pacea cu Otto I 478
3. Evenimentele din Asia. Luptele cu arabii 480
D. Basilios II „Bulgaroctonul" (11 ianuarie 976-15 decembrie 1025) 486

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

1. Începuturile domniei sale. Revolta lui Bardas Skleros 486
2. Evenimentele din Italia.
Luptele cu arabii sicilieni și Otto al II-lea 495
3. Luptele cu arabii din Siria. Conspirația șefilor militari.
Căderea lui Basilios parakimomenos 499
4. Primul război cu bulgarii 501
5. Revolta lui Bardas Phokas. Relațiile cu Vladimir al Rusiei 506
6. Creștinarea lui Vladimir și a rușilor. Împăcarea
cu Bardas Skleros. Noua campanie în Bulgaria 510
7. Intervenția lui Basilios II în Siria 515
8. Noi lupte cu bulgarii.
A doua campanie a lui Basilios în Siria.
Expediția sa în Georgia și Armenia 518
9. Continuarea războiului cu bulgarii.
Evenimentele din Italia 522
10. Cele din urmă lupte cu bulgarii.
Zdrobirea lor definitivă 531
11. Expediția în Armenia și Georgia (1020-1022).
Noi anexiuni la imperiu 540
12. Tulburările din Italia.
Restaurarea puterii imperiului în Apus 547
13. Actele interne și novellele lui Basilios II 551

PARTEA A TREIA

[Criza Imperiului bizantin în secolul al XI-lea]

I

[Declinul și sfârșitul dinastiei macedonene]

A. Constantin VIII (1025-1028) 561
B. Romanos III Argyros (Argyropolos, 1028-1034) 565
C. Mihail IV Paphlagonianul (1034-1041) 573
D. Mihail V (1041-1042) 584

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

E. Constantin IX Monomachos (1042-1054) 589
1. Luptele din Italia. Revolta lui Georgios Maniakes 590
2. Atacul ruşilor asupra Constantinopolului (1043) 595
3. Luptele din Armenia.
Căderea vechiului Regat armean sub bizantini 597
4. Luptele cu turcii selgiucizi 601
5. Războiul cu pecenegii 606
6. Mişcarea literară sub Monomachos 611
7. Schisma celor două Biserici (1054). Mihail Kerularios 613
F. Moartea lui Monomachos. Domnia Theodorei 628
G. Mişcarea culturală în epoca dinastiei macedonene 633

II

Lupta pentru putere
între aristocraţia civilă şi cea militară

1. Mihail Stratiotikos (1056-1057) 641
2. Isaac Comnenos (1057-1059) 650
3. Constantin X Ducas (25 decembrie 1059-21 mai 1067) 656
4. Romanos IV Diogenes (1067-24 octombrie 1071) 666
5. Mihail VII Parapinakes (24 octombrie 1071-7 aprilie 1078) 675
6. Nikephoros III Botaneiates (7 ianuarie 1078-1 aprilie 1081) 683

Notele editorului
Partea întâi 689
Partea a doua 701
Partea a treia 711
Indice 719

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Redactare:
Marilena Andrei
Tehnoredactare:
Lucian CURTEANU

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ANASTASIA
vă pune la dispoziție următoarele titluri

COLECȚIA „ANASTASIA PENTRU TOȚI"

SFÂNTUL SERAFIM DE SAROV
Rugăciunile Sinaxarului
96 pagini, 5000 lei

Sfânta Mucenită Anastasia
64 pagini, 10000 lei

Rugăciunile săteanului dreptcredincios
64 pagini, 5000 lei

Izvoarele dreptei credințe
64 pagini, 10000 lei

COLECȚIA „COMORILE PUSTIEI"

EPISCOPUL NICODIM
Starețul Mănăstirii Neamțului, Patriarh al României (1939-1948)
Semințe evanghelice pentru ogorul Domnului
294 pagini, 55000 lei

IGOR SMOLICI
Din viața și învățătura stareților
305 pagini, 20000 lei

IOASAF POPA
Temeiurile vieții monahale
254 pagini, 20000 lei

SFÂNTUL VASILE CEL MARE
Despre Botez
155 pagini, 36000 lei

CUVIOSUL IOAN CEL STRĂIN
131 pagini, 23800 lei

SFÂNTUL PETRU HRISOLOGUL
Omilii tematice
125 pagini, 24500 lei

Sensul desăvârșirii în monahism. Antologie
171 pagini, 39000 lei

SFÂNTUL VASILE CEL MARE
Comentariu la Psalmi
156 pagini, 43000 lei

PĂRINTELE IUVENALIE IONAȘCU
Starețul Gheorghe de la Cernica și mișcarea paisiană
192 pagini, 42000 lei

SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA
Opt omilii la fericiri
305 pagini, 36000 lei

IOASAF POPA
Viața monahală la Sfântul Vasile cel Mare
160 pagini, 37000 lei

IOASAF POPA
Feciorie și castitate în epoca de aur a Patristicii (313-430)
235 pagini, 39000 lei

AURORA MILEA
Sobornicitatea spiritualității creștine în omiliile Sfântului Macarie Egipteanul
188 pagini, 37000 lei

COLECȚIA „DEBUT"

MARIUS LAZURCA
Inventia trupului
153 pagini, 49000 lei

COLECȚIA „DOGMATICA"

CONSTANTIN C. PAVEL
Introducere în gândirea Fericitului Augustin
277 pagini, 69000 lei

MITROPOLITUL NICOLAE AL BANATULUI
Origen și Celsus
221 pagini, 79000 lei

Comenzile se pot face pe adresa: str. Venerei 13, sector 2, București, tel./fax: 2116745 sau e-mail: anastasia@fx.ro
Pentru comenzi peste 300.000 lei, rabat 25%. Plata se face la ridicarea coletului.
Taxele poștale sunt suportate integral de Editura Anastasia!

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

COLECȚIA
„DREAPTA EUROPEANĂ"

ALAIN DE BENOIST
O perspectivă de dreapta.
Antologie critică a ideilor contemporane
312 pagini, 79000 lei

GUSTAVE THIBON
De la divin la politic.
Convorbiri cu Christian Chabanis
129 pagini, 49000 lei

GIAN PIO MATTOGNO
Masoneria și Revoluția franceză
128 pagini, 49000 lei

KONSTANTIN LEONTIEV
Bizantinismul și lumea slavă
175 pagini, 69000 lei

ALDO FERRARI
A Treia Romă.
Renașterea naționalismului rus
114 pagini, 49000 lei

JOSEPH DE MAISTRE
Istorie și providență
226 pagini, 59000 lei

COLECȚIA „EIKONA"

EVGHENI TRUBEȚKOI
3 Eseuri despre icoană
164 pagini, 69000 lei

ERWIN PANOFSKY
Arhitectura gotică
și gândirea scolastică
156 pagini, 79000 lei

COLECȚIA
„ESEU — SERIA OCCIDENTALĂ"

JULIUS EVOLA
Individul și devenirea lumii
190 pagini, 49000 lei

COLECȚIA „ESEU TEOLOGIC"

ANTHONY LANE, DANIEL BULZAN, SILVIU ROGOBETE, JOHN STOTT
Erezie și logos.
157 pagini, 20000 lei

IOVA FIRCA
Cosmogonia biblică și teoriile științei
219 pagini, 59000 lei

COLECȚIA „FILOSOFIA CREȘTINĂ"

ALEXANDRU MIRONESCU
Kairós. Eseu despre teologia istoriei
151 pagini, 25000 lei

COLECȚIA „HAGIOGRAFII ALESE"

Cuviosul Patapie Egipteanul
104 pagini, 37000 lei

Sfântul Ierarh Nifon al Constantianei
248 pagini, 59000 lei

COLECȚIA „HOMO SYMBOLICUS"

LOUIS DUMONT
Eseu asupra individualismului.
O perspectivă antropologică
asupra ideologiei moderne
308 pagini, 25000 lei

SORA ÉLIANE POIROT
Sfântul Ilie proorocul
261 pagini, 69000 lei

COLECȚIA „IMPASURI ȘI SEMNE"

VLADIMIR ZIELINSKY
Dincolo de ecumenism.
Un ortodox răspunde
Cardinalului Ratzinger
164 pagini, 59000 lei

CONSTANTIN C. PAVEL
Tragedia omului în cultura modernă
100 pagini, 49000 lei

MAX PICARD
Fuga de Dumnezeu
157 pagini, 69000 lei

COLECȚIA
„INTELECTUALII BISERICII"

MIHAIL AVRAMESCU
Calendarul incendiat
al lui Ierusalim Unicornus
121 pagini, 49000 lei

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

DANIIL SANDU TUDOR
Taina Rugului Aprins.
Scrieri și documente inedite

153 pagini, 42000 lei

COLECȚIA „LUMINĂTORII LUMII"

IOAN GHEORGHE SAVIN
Apologetica - vol I

538 pagini, 350000 lei

IOAN GHEORGHE SAVIN
Apologetica - vol II

necaronat - 732 pagini, 350000 lei
caronat - 732 pagini, 380000 lei

SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI
Zece cărți împotriva lui Iulian Apostatul

568 pagini, 189000 lei (necartonat)

COLECȚIA „PSALM"

Cartea Profetului Ieremia

252 pagini, 37000 lei

Cartea Profetului Isaia

260 pagini, 22000 lei

Cartea profetului Daniel

377 pagini, 69000 lei

COLECȚIA „TEOLOGUMENE"

RADU DIAC
Viața Sfântului Apostol Pavel

210 pagini, 57000 lei

COLECȚIA
„PĂRINȚII ORTODOXIEI LATINE"

PĂRINTELE CLEOPA
Despre vise și vedenii

370 pagini, 150000 lei

SORIN DUMITRESCU
7 dimineți cu Părintele Stăniloae.
Convorbiri realizate de Sorin Dumitrescu

284 pagini, 200000 lei

ÎN AFARA COLECȚIILOR

VLADIMIR VOLKOFF
Struțocămila (roman)

246 pagini, 59000 lei

DAN CIACHIR
Ofensivă ortodoxă

590 pagini, 290000 lei

DESMOND O'GRADY
O istorie a Jubileelor

275 pagini, 69000 lei

Album Maitec

88 pagini, 109000 lei

PATRIARHUL IUSTIN
Ierarhia bisericească în epoca apostolică

152 pagini, 110000 lei

PATRIARHUL IUSTIN
Evagrie din Pont

168 pagini, 115000 lei

PATRIARHUL IUSTIN
Sfânta Scriptură și interpretarea ei
în opera Sfântului Ioan Hrisostom

188 pagini, 125000 lei

PATRIARHUL IUSTIN
Activitatea Sfântului Apostol Pavel în Atena

340 pagini, 150000 lei

PĂRINTELE PETRE CHIRICUȚĂ
PARUSIA sau despre A DOUA VENIRE

356 pagini, 90000 lei

SORIN DUMITRESCU
Anticritice

314 pagini, 235000 lei

SORIN DUMITRESCU
Chivotele lui Petru Rareș
și modelul lor ceresc

397 pagini, 290000 lei

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

NOUTĂȚI EDITORIALE

SORIN DUMITRESCU
Chivotele ecumenice ale lui Petru Rareș și modelul lor ceresc. Album color
456 pagini + planșe, 15000000 lei

HÉLÈNE GUISAN-DÉMÉTRIADÈS
A treia prezență
136 pagini, 85000 lei

OANA IFTIME
Introducere în antievoluționismul științific. Despre evoluția omului de către om
346 pagini, 150000 lei

PĂRINTELE IOAN LĂNCRĂNJAN
Încercări de reabilitare a gândirii creștine medievale
(colecția „P.O.L.")
238 pagini, 120000 lei

PĂRINTELE MITROFAN
Viața repausaților noștri și viața noastră după moarte (vol. I, II, ed. a II-a)
344 pagini, 260000 lei

Apanthisma. *Cele mai frumoase rugăciuni ale Ortodoxiei* (reeditare)
320 pagini, 60000 lei

DAN CIACHIR
Când moare o epocă
134 pagini, 96000 lei

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Tiparul executat sub comanda nr. 30 343

Compania Națională a Imprimeriilor
„CORESI " S.A. București
ROMÂNIA

Sistemul calității certificat SR EN ISO 9001

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

VOL. II

d.H. 610

1081 d.H.

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

ANASTASIA